TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a. VIHIK 234 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TÖID EESTI FILOLOOGIA ALALT

ТРУДЫ ПО ЭСТОНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

II

TARTU 1969

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
TRANSACTIONS OF THE TARTU STATE UNIVERSITY
ALUSTATUD 1893. a. VIHIK 234 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TÖID EESTI FILOLOOGIA ALALT

ТРУДЫ ПО ЭСТОНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

II

TARTU 1969

Redaktsioonikolleegium: P. Ariste, A. Kask, R. Kleis (vast. toimetaja), K. Taev.

E. Laugaste

SÕNAALGULINE JA SISEALLITERATSIOON EESTI RAHVALAULUDES

EESTI RAHVALAULU STRUKTUUR JA KUJUNDID I

Tartu 1969

EELMÄRKMEID

Eesti regivärsilise rahvalaulu tekkimine ja järkjärguline kujunemine rohkem kui poolteise tuhande aasta jooksul selliseks, nagu me seda praegu tunneme, on veel kõigiti hüpoteetiline. Regivärsilist rahvalaulu tunnevad (või on tundnud) kõik läänemeresoome rahvad ja kindlasti on see neil rahvastel ühist algupära. Osa laulude teemasidki on veel ühised. Selle ühise kõrval, mille hulka peale mõningate sisuliste motiivide kuulub ka rütmika ja kujundid, on eesti rahvalaulus siiski ka palju eripärast, ainult eestile omast. Spetsiifilisi jooni sisaldavad kõik — eesti, soome, vadja, isuri laulud, aga erinevusi on ka sama keeleala eri dialektide piirides.

Regivärsi tekkimist ja olemust on küllalt palju uuritud ja selle tulemusena mõndagi saavutatud. Rajatud aluselt on vaja edasi ehitada. Paljude lüro-eepiliste laulude geneesi on uurinud eriti soomlased, tulemused on tekitanud iseendastmõistetavalt küllalt ka vaidlusi. Tehtud tähelepanekuist ei ole põhjust mööda minna. Laulumonograafiate kujul on eesti vana rahvalaul palju nõrgemini läbi töötatud.

Osalt vormi ja struktuuriküsimuste alahindamisest, osalt ekslikust arvamusest, nagu oleks poeetika ja väljendusvahendite ning struktuuri alal juba kõik küllalt selge ega oleks siin vaja erilist süvenemist, on see ala uurimistemaatikas kõrvalisemaks jäänud. Regivärsi vorm on aga küllalt komplitseeritud nähtus. Enne aga, kui laulude uurimisel hüpoteeside pinnalt astuda juba tõestatud järeldusteni, on eelnevalt tingimata vaja igas plaanis läbi uurida ka vorm. Vormi ignoreerides ei saa ka sisu ja vormi seosteni jõuda. On vaja uurida nii mõtet kui ka seda, kuidas ja milliste vahenditega on üteldud ning *last not least*, milline funktsioon kummalgi on täita.

Ülesannete komplitseeritus nõuab suure materjali töötlemist täpsete meetoditega. Käesoleva töö autor loodab statistilise menetlusega selgitada nähtuste iseloomu ja seda, mis rohkem, mis vähem oluline. Ülesandeks on seatud analüüsida rahvaluule kõige olulisemaid ja iseloomulikumaid vormikategooriaid, alates kõlakordustest (alliteratsioon, sisealliteratsioon, siseriim), jätkates

sõna- ja mõtte- ning motiivide ja episoodide kordustega, lõpetades sünonüümika analüüsimisega.

Esimese osana ongi vaatlusele võetud alliteratsioon, ja sedagi veel mitte lõplikult, vaid ainult osa iseloomulikumaist Põhja- ja Lõuna-Eesti kihelkondade värssidest, et ühtlasi välja töötada sobiv uurimismeetod. Juba provisoorne katse näitas, et üldisest uurimisest tuleb kõrvale jätta setu, vadja ja soome materjalid ja need iseseisvale analüüsile võtta, et saadud tulemusi siis võrdlevalt üldistusena kokku viia. Setu ja vadja laule on eri peatükkides ainult võrdlusena siiski kasutatud.

Mõnevõrra huvi pakkus heita võrdlev pilk alliteratsiooni kasutamisele ka kunstluules, sest selline traditsioon on eesti kirjanduses kindlalt olemas. Uurimisele see olulisel määral kaasa ei aita, küll aga oleks sellel praktiline ülesanne näidata, milliseid alliteratsioonitüüpe ja variante kirjanikud on kasutanud ning millise eduga. Enamasti ongi nad seda teinud intuitiivselt, mitte üht või teist tüüpi teadlikult rakendades.

Võib arvata, et regivärsivormi praktiseerimine pole minevik, vaid mõningate teemade, eriti minevikuliste ainete luulendamiseks küllalt sobiv ja nauditav.

Nii on käesoleva töö tulemused mõistetavad teatava tõenäosuse piirides, hälbed aga ei kummuta saadud tulemusi.

Mis õigustab alustamist alliteratsiooniga? Eelkõige see, et alliteratsioon kõneleb kaasa kõigis järgnevais peatükkides, nii kordustes, parallelismis kui sünonüümikas. Nende küsimuste käsitlemisel ei oleks siis vajadust alliteratsiooni juurde tagasi tulla.

Käesoleva uurimuse autor on töö jooksul uuesti kogenud kõigile uurijaile tuntud tõe — tihti alles töö jooksul selgub, mida veel oleks olnud vaja teha ja kuidas oleks olnud õigem ning otstarbekam. See on sundinud mitmelgi puhul valitud rajalt kõrvale astuma ning uue valima, tööd katkestama kõrvalküsimuste selgitamiseks. Esialgne plaan on sellega muidugi siis ka teiseks saanud. Järgnevad uurijad ei tarvitse eelkäija vigu kindlasti enam korrata, kuigi neidki võivad uued vead õpetada. Tööd tehes on selgunud ka, milliseid küsimusi oleks olnud vaja veel eelnevalt uurida, enne kui saab edasi minna ning lõplikke otsuseid või järeldusi tuletada. Meil on liiga vähe tegeldud rütmikaga, me ei tea, kuidas oli lugu skandeerimise ja mitteskandeerimisega, seepärast ei saa otsust alliteratsiooni paiknemise kohta värsijala tõusus või languses lõplikuks pidada. Võib oletada vaid, et eri aegadest pärinevate laulude kohta kehtib eri olukord. Sellega võib olla seletatav ühe laulu skandeerimine, teise mitteskandeerimine sama lauliku poolt. Kumbagi neist ainualuseks pidada ei tundu põhjendatud olevat. Rohkem selgust oleks vaja ka kivinenud ja poolvabade sõnaühendite küsimuses. Sõnaühendite tähtsusest on kõneldud sissejuhatuses. Need pole ainsad valusad kohad uurimisproblemaatikas.

Töös on selgunud rida keerukaid küsimusi ka seoses häälikuinstrumentatsiooniga üldse, millest tuleb kõnet vastavas kohas.

Mida käesoleva uurimuse autor peab sõnaalguliseks, kaasrõhuja sisealliteratsiooniks, seda selgitatakse sissejuhatuses. Mõistete kohta tuleb lisada, et nende määratlemine erineb mitmeti siiani üldiselt kasutatavast määratlusest. Käesoleva töö autor nimetab alliteratsiooniks ka rõhuliste vokaalide samasust ning mõistet algriim kasutab alliteratsiooni sünonüümina.

Eesti regivärsside alliteratsioon on struktuurilt ning esinemisviisilt mitmekesine ja mitte just lihtne. Omades suurt kõlajõudu on alliteratsioonil tekstis sõnavalikut suunav ja selle kaudu sisu ning vormifinesse kujundav osa. Alliteratsiooni tüüpe on mitu, mis koosnevad paljudest variantidest. Variantide moodustamisel on aluseks alliteratsiooniliste sõnade arv, nende paiknemine lahus (deferentselt) või kõrvu (konferentselt), alliteratsiooniliste algussilpide asetsemine värsijala tõusus või languses, alliteratsiooniahela koosnemine üksi konsonandist või konsonandist koos vokaaliga, samad või erinevad vokaalid, värsis üks, kaks või mitu ahelat.

Nende küsimuste selgitamine on käesoleva uurimuse ülesanne.

Sõnade häälikuinstrumentatsioonis esimese silbiga analoogilises asendis on kolmas silp, mis värsis võib kokku langeda sama sõna esimese silbiga või mõne teise sõna esimese silbiga.

Sõnaalgulisele ja sisealliteratsioonile on pühendatudki käesolev uurimus, selle trükivariant on kohati tugevasti lühem käsikirjalisest algtekstist.

Kindlamaid tulemusi võib anda võimalikult suure materjali statistiline läbitöötamine kõigist võimalikest aspektidest, arvestades struktuuri, geograafilisi ja žanrilisi erinevusi. Seda on käesolevas töös püütudki teostada.

Lõpuks on koostatud alliteratsioonitüüpide register.

Tööle lisatud variantide nimestik vastava numeratsiooniga varustatult võiks olla ühtlasi praktiliseks kasutamiseks, järgnevad uurijad ei tarvitse varianti enam kirjeldada, kirjeldus leidub kodeeritud numbris.

Töös on kasutusele võetud ka rida uusi termineid, mille kohta on aru peetud asjatundjatega, nii dots. R. Kleisi, õpet. Ü. Torpatsi, prof. J. Saarma ja v.-õpet. G. Laugastega. Mitmetes keeleteaduslikes küsimustes on konsultatiivset abi andnud prof. P. Ariste ja prof. A. Kask, matemaatika-alaseid näpunäiteid on saadud dots. I. Kullilt ja dots. L. Võhandult. Vaevarikka korrektuuri lugemisel ning tekstide kontrollimisel on autorit olulisel määral abistanud laborant A. Rõõm. Kõiki neid mainib autor siin tänutundes.

SISSEJUHATUS

1. Üldisi küsimusi

1. Ümbritsev elu inimestevaheliste suhete ja elatusvahendite hankimise viiside ning võimalustega oli ala, kust l u u l e a i n e d ammutati. Luuleks muutus see, mis inimest erutas ja huvitas ning mis kinnistas endale tähelepanu. Nagu rahvaluule üldse, kujutas laulgi inimese elu mitmesuguseid külgi. Algselt võis see olla mõne hetkemeeleolu või suhtumise hüüdeline väljendamine, vahetu reageerimine mingile välisele tõukele, töötegemise muljete avaldamine, tihti koos töö imitatsiooniga mängudes või kombestikus, lõbu- ja norutunde järgimine, looduse, loomade ja lindude häälitsuste imiteerimine jm. Hüüded püsisid hilise ajani karjaste huigetes (helletustes), kus väliseks avalduseks tihti oli vaid meloodia, sõnaline tekst puudus või see sai väljenduse helletusinterjektsioonides, mis saatsid mingisugust lühikest kutset, teatamist [1] või komandot. Hüüet võidi moduleerida või edasi arendada, ka meloodiliselt esitada mitmes registris, mõju tugevdamiseks võidi kasutada alliteratsiooni. Massipsühholoogilisel alusel sekundeerisid tihti ühe eneseväljendusele teised.[2] Luule kui ühiskondlikust olemisest väljakasvanud elamuste ja mõtete jäädvustamine meeltega tajutavas vormis on siiski vastavalt oma tekkekeskkonnale selle keskkonna, eelkõige mitmesuguste tööprotsesside iseseisev esteetiline vastupeegeldus. Seda on muidugi ka imiteeritud tööliigutused, mis realiseerusid mängudes ja tantsudes, saadetud muusikast, tihti ka sõnalisest tekstist. Töö on muidugi vanem kui kunst, mis on tööst välja kasvanud.[3]

Kuigi primitiivse inimese töö, tantsu ja kunsti vahele pole võimalik tõmmata teravaid eraldusjooni, kuigi tants oli tihti tööliigutuste kordamine ja töödki tehti vahel tantsuliigutuste saatel,

[1] H. T a m p e r e, Eesti rahvalaule viisidega I, lk. 43, 85 jj. Vrd. ka: В. М. С и д е л ь н и к о в, Идейно-художественные особенности, lk. 42.

[2] O. B ö c k e l, Psychologie der Volksdichtung, lk. 2—3.

[3] Русское народное поэтическое творчество (ред. П. Г. Богатырев), lk. 143 jj.

millel pealegi on veel maagiline tähendus,[4] tundis inimene usutavasti siiski rõõmu ka rütmist ja liikumisest endast. Juba see on põgus esteetilise elamuse allikas. Meil on tegemist muidugi kunsti algmetega. Võiks ütelda, et ka siin on töö kunsti aineks, mis saab väljenduse tööliigutuste imiteerimises ja kindlasti ka sõnades, mis häälitsuse kujul neid liigutusi saatsid, kui neil häälitsustel oli tekkinud juba sõnaline sisu.

Kunst vahendab esteetiliste elamuste kõrval ka informatsiooni, rikastab sel kombel inimest ning aitab avardada maailmatunnetamist, peegeldades kondenseeritult mõnd huvitavat elulõiku. Rahvaluule kui sõnakunst teeb seda omade vahenditega. Tarve kaasa elama sundivalt mõtteid ja muljeid edasi anda peitub igas inimeses, ja igaüks on mingil määral osasaamises kollektiivsest kunstiloomingust. Tähelepandav on, et rahvas peab laulu või jutu puhul teraselt silmas, kas see- või teistsugune olukord elus on võimalik või mitte, ja hindab luules peale muu selle elulisust. Väljaspool inimese elumiljööd vaimset loomingut ei teki.

Rahva kunst, nagu kunst üldse, ei ole üksnes erapooletu muljete ja elamuste järelekirjeldamine, vaid sellega on seotud looja püüdlused elu parendada ja kergendada, võita vaenlasi ning tõrjuda pahatahtlikke jõude, nagu seda iseloomustas M. Gorki. Kunst on tagasipeegeldus, tähendab — inimene loob oma kujutelmades ise maailma, mida ta õigeks peab ja mida ta siis ka realiseerida tahaks. Seega muutub kunst tugevaks agitatsioonireguriks, nagu seda rahvaluuleski võib konstateerida. Orjuslaulude saatesooviks oli sundijaist vabanemine. Muinasjuttude lõpplahendustesse on kätketud tahe hävitada kuri ning viia võidule headus.[5] Rahvaluule tõe tunnetamine ei avaldu üksnes kujutatava tõepärasuses, vaid ka soovunelmais, mis samades tekstides oma väljenduse leiavad.

2. Mõtte- ja elamussisu edasiandmiseks on vastavad vahendid, primitiivsel inimesel on selleks intonatsioon, aga ka kujundid. Intensiivsuse edasiandmiseks sõna kaudu on vastava sisuga sõna kordamine (ta t u l e b, ta t u l e b), ka reduplitseerimine. Sama funktsioon on ka häälikukordustel, mis kujunesid koos sõnakordustega. Intensiivsuse ja piltlikkuse saavutamiseks kasutatakse epiteeti (t i g e loom), mis samuti kuulub vanade piltlikustavate võtete hulka. Vana võib olla ka võrdlus. Hoopis keerukam on mõttekordus (parallelism), mis tänapäeval tuntud kuju on saanud alles õige pikal arenemisteel. Sõnade kasutamine ülekantud tähenduses (troobid) tundub siiski palju hilisem. Kordused, epiteedid, võrdlused ja mitmesugused kõlafiguurid on üldinimlikud, neid võib leida kõigil rahvastel.

Mida intensiivsem on kaasaelamine ja mida selgem on eesmärk ning tugevam tahe eesmärgi saavutamiseks, seda mõjuvamad on

[4] G. K. L e h m a n, Phantasie und künstlerische Arbeit, lk. 21 jj.

[5] Vrd. ka В. И. Чичеров, Русское народное поэтическое творчество, lk. 4.

kujundid. Kujundid on pika arengu tulemus, sõltudes suuresti ka lokaaltraditsioonist.

Luule vorm üldse on arenenud traditsioonilises käibes, sajandite jooksul üha täiustudes ja komplitseerudes koos pidevalt muutuva temaatikaga. Ka liikide ja žanride väljakujunemine on nõudnud pikka aega ja näib olevat läbinud üsna keeruka tee. Lihtsaist ajutiste elamuste, mõtete ja meeleolude väljendustest arenesid sisult ja vormilt terviklikud laulutüübid ja liigid. Tihti püüti vormeleis väljenduva mõtte kaudu mõjutada elunähtusi, nagu näeme maagilises luules, eriti selgesti ka orjuslauludes, samuti tavandilauludes. Kui inimese elu oli halb, püüdis ta luulelises fantaasias luua endale paremat. Laulud väljendavad väga selgesti rahva maailmavaadet.[6] Lüro-eepilises luules käsitles ta elu põhilisi sündmusi, imetles oma kangelasi jne. jne.

3. Primitiivsel astmel, kus luule tekkimise aluseks on välismaailmast saadud otsemuljed ja teemasid ulatuslikumalt ei arendatud, ei võinud veel eralduda lüürika ja eepika, eepilised elemendid põimuvad tugevasti lüürilistega. Samuti hõljuv oli vahe luule ja proosa vahel. Liikide kujunemine ongi käesoleva töö üks kaugemaid eesmärke, kitsama teemana selles eksisteerib eesti rahvalaulu liikide tekkimine.

4. Enne kui saab vastata küsimusele rahvalaulu liikidest ja nende tekkimisest, tuleb tundma õppida rahvalaulu struktuuri ja selgitada, kuidas ning milliseks on kujunenud regivärsi omapärane vorm, mis suures osas baseerub kordustel — hääliku-, sõna- ja mõttekordustel (parallelismil). Oluline osa on ka stereotüüpial (vt. lk. 27 jj.).

5. Kõige lihtsam, arvatavasti ka kõige vanem kunstivõte ongi sõnakordus, s. o. mingi võimalikult lühema mõtteterviku, lause, sõna või hääliku kahe-, kolme-, nelja- või enamakordne tagasitulek analoogilistes või uutes seostes. Kuigi korduses on tegemist samade sõnade, sõnaühendite või häälikute uue esinemisega, ei ole nad ikkagi samad, vaid teisenevad sõltudes kontekstist. Korduse lähteks tegelikkuses võis olla hüüatus, afektiivne reageering, töökomando vms.[7] Osalt samadel eeldustel võis tekkida häälikukordus. Kordamine on üks neid vahendeid, mis väljendab inimese elamustest, rõõmu- või norutundest tekkinud otseseid või kaudseid meeleolusid. Kordamine on seotud hoopis väiksema vaimse pingega kui uue loomine. Seepärast leidub rahvaloomingus ka väga palju stereotüüpselt korduvat. Juba olemasolevast loomingust valis inimene situatsioonidele ja meeleoludele vastava, sest tal oli juba tuttavat teksti kergem uue elamusega

[6] Vrd. С. Г. Лазутин, Русские народные песни, lk. 273 jj.

[7] Vt. ka E. Laugaste, Eesti regivärsi struktuuriküsimusi, lk. 25—70. H. Schurtz ütleb: Kordus on luulevormi põhiprintsiip. Paljude rahvaste luules on kasutatud just häälikute kordusi, mis avaldub alliteratsioonis ja assonantsis (Urgeschichte d. Kultur, lk. 523 jj.).

sisustada, ja kontakt tekkis kiiremini. See on analoogiline töövilumuste omandamisega. Vilunud töötegija sooritab tööliigutused hõlpsasti, suurema pingutuseta [8] seal, kus vilumatu palju vaeva näeb.

Sõna ja hääliku asend värsis ja igapäeva suhtlemiskõnes on erinev oluliselt rütmi tõttu, sest sõnu värsi loomiseks valiti vastavalt rütmi nõudeile.

6. Rahvaluule autor ei loonud oma poeetikat teadlikult formuleeritud reeglite alusel, vaid kujundas selle intuitiivselt, praktikas. Ta valis juba tekkinud reeglitest need, mis talle tundusid loomulikumad ning vastuvõetavamad, mis vastasid tema maitsele. Rahva sõnakunstis on olemas mitmesugused nähtuste kokkuviimised ja ümberpaigutused. Tegemist on terve süsteemiga, millest arusaamiseks on vaja ennekõike üksikosad analüüsida, alles siis on võimalik terve süsteemi olemust õigesti mõista.

7. Rahva sõnakunstis moodustab olulise liigi r a h v a l a u l. Vanimaks temaatiliseks rühmaks tuleb tõenäoliselt pidada töölaulu, mis tuli kasutusele koos tööriista ja relvaga. Kahtlemata oli selle kõrval maagilisel sõnal oma osa. Töö primitiivsete vahenditega nõudis palju aega ja oli vaevaline, seepärast kõneldakse lauludes töörõõmude kõrval palju ka töövaevadest (näit. «Halb sirp»). Et laul on tekkinud tööd tehes ja tööst mõteldes, selgub lauludest enestestki:

Kui tahad, juhatan paiga,
kus mina seadelin sõnuda,
lahutasin laulusida,
panin kokku palve'eida,
enam hellida sõnuda:
soossa loogu võttadessa,
nõmmel marju noppidessa,
küla alla kündadessa,
küla arul äästadessa,
sääl mina säädelin sõnuda,
lahutasin laulusida,
panin kokku palve'eida,
enam hellida sõnuda.

(H IV 1, 46/7 (2) < Hlj — K. Leetberg Leenu Akker — 1888.)

8. Töö- ja värsirütmi sidumine on igivana nähtus. Hüüe ja laul kergendavad töötegemist just rütmi kaudu, mis organiseerib pinge- ja vabastusseisundi korrapärast vaheldumist. Iga töö nõuab omasuguseid liigutusi ja rütmi: sõudmine, niitmine, kooditamine, jahvatamine, uhmerdamine, pesutõlvamine, raskuste tõstmine ja nihutamine. Komando ja laul korraldasid ühtlast, kollektiivset jõupingutust ja hoidsid alal meeleolu. Laul, mis saatis tööd, sisaldas ka töörütmi. Vrd. näit. Vestfaali lüpsilaulu:

Stripp, strapp, strull,
is de Emmer balle vull? [9]

[8] Vrd. K. B ü c h e r, Arbeit und Rhythmus, lk. 50 jm.
[9] E. S t e i n, Wege zum Gedicht, lk. 40 jj.

Kõrvutagem sellele eesti lüpsilaul:

Sõõru, sõõru, sõrgajalga,
anna mulle ankur piima!

Nii on siis rütmil elus suur osa, sellega puutus inimene kokku tööl, sammumisel, mängimisel, tantsul, laste kiigutamisel jm. Rütm aitas konserveerida ka tegevust saatvat teksti, koos rütmiga pääses ka alliteratsioon tugevamini mõjule, eriti kui allitereeruvad silbid on värsirõhulises asendis. Eestis esinebki alliteratsioon enamasti värsijala tõusus (rütmiühiku värsirõhulises osas), kuigi siin pole absoluutselt keelatud allitereeruvaid silpe paigutada ka värsirõhutusse asendisse (värsijala langusse). Sellest ligemalt analüüsi osas.

Rütm ja meloodia ei sõltu keelest, vastupidi: laulude keelelisi vahendeid kohandati rütmiga. Rütm on oluliselt tinginud ka värsi sõnastust ja silpide paiknemist.

Luulekeelel on hoopis teine meloodilisus kui proosal või igapäevasel suhtlemiskeelel, kõnekeelel. Luulekeele moodustavadki rütm, sõnade valik ja sõnade kõlaline karakter. Rütm, luulekeele põhitunnus, oma rõhuliste ja rõhutute või pikkade ja lühikeste silpide vaheldumisega jaotab teksti osadeks, mis igakord ei lange kokku süntaktilise liigendusega. Rütmi pikkadel ja lühikestel või rõhulistel ja rõhuta osadel on kummalgi oma funktsioon.

Neljajalgne trohheus (ühe pika ja ühe lühikese või ühe rõhulise ja ühe rõhuta silbi vaheldus) on muusikaliselt kõige loomulikum, seepärast esineb seda paljudel rahvastel.[10] On laule, mis oma praktilisuses nõuavad ranget rütmi, on üldse nõudlikud vormi suhtes. Neis avaldub ka alliteratsioon markantsemalt. Algriimiliseks on kujunenud näit. monotoonses rütmis lasteäiutuslaul. Seesugust uinutuslaulu leidub õige paljudel rahvastel. Häme laulu «Nuku, nuku, nukkeroinen» tsiteerib A. R. Niemi.[11] Selle huvitav variant leidub E. Raussi käsikirjas:

Nuku, nuku, nurmilintu,
väsy, väsy, västärikki.
Tie pellolle pesäsi,
hankelle havu majasi,
koivun oksalle kotisi,
kalliolle kartanosi.[12]

Emarõõm last kiigutades on kutsunud välja paljude romaani ja germaani rahvaste hällilauludes moduleeritud retsitatiivis korratud allitereeruvaid *ninne-nanne*-interjektsioone. Romaani rahvaste nanne-laulud on väga vanad. Muudest hellitushüüetest lapseäiutamisel võiks nimetada mitme rahva loomingus esinevaist kordustest veel *do-do*, *suse-suse*, *lulla-lulla* jm. Kordusi mõningate teisenemistega leidub küllalt palju, seda eriti tahtest mõjuda sugestiivselt, näit. Korsika *ninni-ninni*, *ninni-nanna* jpm.[13]

[10] Vt. ka A. R. Niemi, Vanhan suomalaisen runomitan synnystä, lk. 7.
[11] Lisiä alkusoinnun synty- ja kehityshistoriaan, lk. 13.
[12] E. Raussi, Virolahden kansanelämää 1840-luvulla, lk. 325.
[13] O. Böckel, Psychologie der Volksdichtung, lk. 8 jj.

Eesti äiutuslauludes on värsse õige mitmesuguste äiutussõnadega, näit. *Kiigu, kiigu, kitsetalle; Maga, marjavarrekene* vm. Kordussõnad vahelduvad paljude primitiivsete äiutussõnadega, näit.:

Äiu-äiu, kussu-kussu,
pani sind parmaste vahele.
(RKM II 57, 469 Tõs.)

Äiu-äiu, kussu-kussu,
kiitsakale kibu, varesele valu,
nonnile natuke nina otsa.
(RKM II 15, 659 < Mus.)

Äia ja tuia,
Kirumaa ja Käiu,
lase kiige käia,
üle oja metsa,
kiiga kannu otsa.
(RKM II 75, 318 < Mus.)

Äiu-püüu, ärrakene,
kallis silmaterakene,
äiu-püüu püksid jalgas,
kiigutajal kinnad jalgas,
susutajal sukad jalgas.
Tule, tule, Une-Liisu [- - -]
Uni-ga tuleb uljudes ja
magamine marssides.
(ERA II 130, 295 < Muh.)

Rahvalaulu paljukasutatud praktilise alaliigina on tugevarütmilistel hälli- ja äiutuslauludel väga suur tähtsus. Sisaldades rohkesti interjektsioonide kordusi on nad kahtlemata mõjutanud alliteratsioonide kujunemist. Et rütmilisus hõlbustab algriimi kujunemist, seda väitis ka A. R. Niemi,[14] seda rohkem, kui rütmile lisandus rõhulisi häälikukordusi.

Staatilist mõtlemist hällilauludes toob hästi esile alliteratsioon sõnastuses, mille ülesandeks on väljendada mõtet lapse kasvamise kohta suuremaks ja targemaks. Lauliku mõte püsib ühel kohal, ta võib lisada üha uusi paralleelvärsse, enamasti ühesuguse ülesehitusega, dipoodilised allitereeruvat värsipooled on hällitamise rütmis:

*Ka*sva la*s*ta *ka*ngemasta,
*pi*sukeste *pi*kemasta,
*raa*sukeste *ra*skemasta,
*ta*ngukese *ta*rgemasta,
õle*kõ*rre *kõ*rgemasta.
(EKÜ, F 232 i < G. Schultz.)

Selliseid laule või laulude osi leidub regivärsis ka mujal.

Rahvalaulikut ja kuulajat on lõbustanud vahel mänglemine sõnadega, mida seob algushäälikute samakõla.[15] Mänglemist leidub meeleolulauludes, näit.:

*Te*re, *te*re, *te*ter*ma*tsi,
*te*ter*ma*tsista *ma*runga,
*ma*rungasta *maa*nis*pi*lli,
*maa*nis*pi*llista *pi*bara,
*pi*barasta *pe*tserikku,
*pe*tserikusta ribuna . . .[16]

[14] A. R. Niemi, Lisiä . . .
[15] Vt. ka A. R. Niemi, Lisiä, lk. 145/6, kus ta tsiteerib eesti tuntud laulu «Onnimanni».
[16] VK II 368.

Või «Riia rikkumine»:

Mei lääme Riiga rikkumaie,
*Võ*ndu kinni *võ*ttamaie,
*Põ*ltsamaad *põ*letamaie,
*Ta*linet *taa*ndemaie.[17]

Meie *tie* oli *tii*derikku,
*tii*derikku, *vii*derikku,
*mää*likku, *mä*ttelikku,
*suo*likku *so*ppelikku (1'87).

Mänglevasisuliste laulude kasutamisest ning kasutaja eneselõbustamisest kõneleb pisifakt A. H. Tammsaare isa Peeter Hanseni elust, kes heas tujus armastanud laulda regilaulu, kus oluline osa sõnade sidumises on alliteratsioonil:

*Pli*ksati ja *pla*ksati!
*Mä*daroigast *mä*ssiti,
*ka*ru *ka*rvu *ka*tkuti,
*pere*pojal *pa*kuti,
*puna*püksa *pu*niti,

*sa*lasõnu *so*niti,
*rõõmurõ*ngast osteti,
hõbeveesse kasteti,
nääris õnne valati,
*kuu*se otsas *kuu*lati.[18]

Produktiivsed sõnamängud olid ka sellised proosatekstid, milles iga sõna algas sama konsonandiga: *P*isikesed *p*unased *p*oisikesed... Seesugune sõnamäng on ehitatud puhtalt häälikukõlale.

Töö ja laulu sidumisel arvab W. Suppan võivat konstateerida kolme astet. Esiteks võis laul stimuleerida töötegemist või koguni tööks sundida selles leiduvate psühholoogiliste ja maagiliste mõtetega, nagu näikse olevat primitiivseis kultuurides. Teiseks võib laul suunata töö rütmilist kulgu. Kolmandaks ei tarvitse laulu ja töö vahel olla rütmi- või mõtteseost, laul võib oma sisu või meloodiaga lõbustada töötajat, kergendada sel kombel töö tegemist ja «lühendada aega», nii siis olla samuti psüühiline tegur.[19] Viimane on huvitav ka eesti rahvaluule suhtes, kus leidub palju laule, mis polegi mõeldud töö saateks, vaid on tööteemalised laulud. Laul töö juures võis olla omasugune kommunikatsioonivahend, mille kaudu töötajad väljendavad oma mõtteid töö, töötegijate või tingimuste kohta, mis kõik aitab siduda tööd tegeva kollektiivi liikmeid omavahel. Neljandaks ei tarvitsenud töölaulu esitada sugugi ainult töö juures, vaid ka mälestusena tööst eemal olles. Laulutekstiga võisid kaasneda tööliigutused, töö imitatsioon, laulu funktsioon võib muutuda — töölaulu muutumine mängulauluks on mõnel territoriaalsel alal (näit. Setus) kergesti konstateeritav.[20]

---

[17] VK IV 135.
[18] K. Mihkla, A. H. Tammsaare, lk. 25.
[19] W. Suppan, Volkslied, lk. 33.
[20] Täienduseks võiks tuua D. Stockmanni mõtted Altmarki töölaulude kohta, eeldades, et need kehtivad laiemalt, töölaulude kohta üldse, ja mitte ainult Altmarki kohta. On töökollektiive, samuti üksikisikuid, kes monotoonset väsitavat tegevust lauluga kergendavad ja lühendavad. Bücheri järgi tuleb grupid, kes töös ühtlt ülesannet täites koos tegutsevad ja oma liigutused teistega kooskõlastama peavad (sõudmine, raskuste nihutamine, uhmerdamine), eraldada neist, kes küll üheskoos töötavad, aga kellest igaüks täidab ülesannet omaette, nagu ketrusel, kus ühe töö ei tingi teise oma. Laule aga on noteeritud

Kuigi töölaulud (tööteemalised) ei tarvitse alati olla tekkinud ega lauldudki otse töö juures, on nad ikkagi kuidagiviisi seotud tööga, nad vahendavad töötaja tundmusi ja muljeid või suhtumist. Nad võivad olla tekkinud ka samasisuliste laulude mõjul. Otsene seotus tööga on ka tööteemalistele lauludele siiski iseloomulik. Inimese füüsiliste ja vaimsete jõudude kondenseeritud pingutus koos vastavate liigutustega viiski luule sünnile.[21] Seda ei saa muidugi ütelda sisu ja vormi kohta koos, sest vormil võib olla ka suhtelist iseseisvust ja tagasimõju sisule, nagu nähtub algriimi praktikastki, kus tekstis üks sõna kutsub välja teise samasuguse algusega sõna, mis ei tarvitsegi alati loogiliselt kõige sobivam olla.

9. Kollektiivses töös kujunes kollektiivne laul oma sisu ja vormi ning oma esitusviisiga, mis oli kohandatud vajaduse järgi ka töörütmiga. Laulutraditsioonis liitusid kollektiivi liikmed, kes vastava laulu olid omaks võtnud või soostusid omandama. Traditsioon pole midagi ühtlast, vastupidi, see on heterogeenne nähtus, mis modifitseerus vastavalt ühiskondlikele kihtidele, põlvkondadele, geograafilisele keskkonnale, inimeste elatusaladele ja ajajärkudele. Võime kõnelda koguni mikrogruppide traditsioonist, mis võib piirduda ühe perega. Traditsiooni mõistesse ei kuulu ainuüksi luule, vaid ka keel, ajalugu, tööd ja tööviisid. Rahvaluule sisu edasiandev vormgi, muidugi ka kujundid, said ühisomandiks, mis hakkas iseloomustama suulist luulet. See kehtib kõigi struktuurilis-poeetiliste väljendusvahendite, nende hulgas ka algriimi kohta. Kollektiivne traditsioon konserveerib. Mida laiemalt üks või teine nähtus on traditsioonis juurdunud, seda tugevam ja kestvam on selle mõju. Alliteratsioon pole kasutusel ainult eesti rahvaluules, vaid ka soome, karjala, ingeri ja vadja rahvalauludes, kuuludes selle rahvaluulevormi konstitutsiooni, ja on seepärast erakordselt püsiv.

10. Et kunstis peegeldub elupraksis, avaldub see ka laulude s õ n a v a r a s. Töölauludes on kujutatud mitmesuguseid töid ja tööviise ning suhteid, kiigelauludes on juttu kiigerõõmudest ja kiikumisest üldse, hällilauludes ema tulevikuunistustest lapse kohta jne. Rahvaluule sõnavara ja kujundite tekkimisel olid veel mütoloogilised kaastegurid. Kogu ümbritsevas elus nägi inimene salapäraseid jõude, keda tuli mitmel põhjusel karta, neid püüti tõrjuda või neist katsuti hoiduda. Seegi väljendub sõnavaras.

11. Sõna ei pääse mõjule ainuüksi oma sisuga, vaid ka kõlaga. Tähendust kahjustamata võib sõna värsis alistuda rütmile ning

---

ainult teise töötamisviisi kohta või üksiku töötaja tööga seotult. Meelsasti saadetakse lauluga rütmiliselt kulgevaid lihtsaid tööprotsesse. Ka paljusid mitterütmiliselt kulgevaid igavaid töid tehes lauldakse (D. S t o c k m a n n, Der Volksgesang in der Altmark, lk. 95—96). On aga töid, mida tehes on raske üldse laulda (kooditamine, linakitkumine).

[21] K. B ü c h e r, Arbeit und Rhythmus, lk. 402, 431, 256, 396, 398, 442.

võib olla samakõla suhteis teiste sõnadega (alg-, sise- ja lõppriim). Kunstiteose mõjulepääsmise üks vahend ongi k õ l a. Vanemas eesti folklooris on, nii luules kui ka proosas, värsi või lause (s. o. mõttelist tervikut väljendava sõnaühendi) üksikelementide sidumisel tähtsaks teguriks algushäälikute (vokaalide või konsonantide) kordus. Kindla seaduspärasusega järgnevad algriimis üksteisele sõnad samade esisilpidega. See sugereerib, seob tähelepanu, intensiivistab laulja ja kuulaja kaasaelamist. Kordustega (alliteratsiooniga) seotud häälik tõuseb esile palju tõhusamalt, peaaegu iseseisvana, nii ka rütmilises proosas.

Korrata võib mõnd häälikut omaette (nagu seda tehakse karjaste helletustes) või seoses mõtestatud tekstiga, kusjuures korduvate häälikute alusel võib sõnu koguni grupeerida. Korrata võib täpselt või mõningate täiendustega (näit. sõnad erinevate tuletusliidetega: pere*mees* — pere*me*hike(ne), erinevate tüvehäälikutega, nagu see esineb paarissõnades — laulemaie — luulemaie). Eesti keeles on palju samade algushäälikutega sõnu (k, a jt.), mis hõlbustab algriimi kasutamist.

Kõlamaalingut (eufooniat) luule vormi ühe elemendina kunstilise naudingu intensiivistamiseks on osanud kasutada juba primitiivne inimene. Sõnaalguliste vokaalide ja konsonantide samakõla on osa eufooniast. Samade häälikute kordamine kindlas rütmis mõjub meeldivalt ning kaasakiskuvalt nagu muusika, pealegi esitati rahvalaulud retsiteerides või lauldes, mitte deklameerides või koguni hääleta lugedes. Sellega tõsteti häälikute samakõla sõnade algul just kuuldeliselt esile ja see pääses vahetult mõjule. Eesti ja soome rahvalaulude, väikeluule, osalt proosaliikidegi struktuurilis-kõlalise eripära moodustavad sõnaalguliste vokaalide ja konsonantide samasus värsi või lauseterviku kahes või mitmes sõnas.

Kunsti spetsiifilisi iseärasusi, mis tihedasti on seotud struktuuriga, ei saa täielikult mõista ilma struktuuri, selle kujunemist ja olemust tundmata.

Rohkem kui poolteise tuhande aastase minevikuga eesti vanal rahvalaulul oli kindlasti ka primitiivseid eelastmeid. Kas ka nende oluliste struktuuriliste aluste hulka kuulusid sõna-, mõtte- ja häälikukordused, on raske täpselt ütelda, võib vaid oletada, et regivärss sellelt oma eelkäijalt mõndagi üle võttis, võib-olla ka kordusi.

Eesti ja soome algriimi esineb protsentuaalselt väga palju ja oma suure sageduse tõttu mõjub see vahel koormavalt. Aga rahvalaulikule ja kuulajale oli selles palju meeldivat, seega ühtlasi paratamatut. Selles on olemas kindlad seaduspärasused. Nagu üldse minevikulisi nähtusi, tuleb ka rahvaluule vormi analüüsida selle kasutamise aja, mitte tänapäeva seisukohalt.

Peale puhtkõlalise on algriimil muidki omadusi, see seob samakõlalised sõnad värsis, keskendab tähelepanu mõtteterviku mõnele

osale, determineerib sõnajärge ja sõnavalikut laulus või proosas ning aitab koos hoida kivinenud sõnaühendeid.

Järgnevas laulukatkes kohtame mitut erinevat sõnaalguliste häälikute samakõla:

Oleks *see mee*si *m*inulla,
oleks see *kaa*sa *ka*nalla,
mis *s*eal *s*õidab teeda mööda,

*a*eleb *a*ruda mööda:
hobu *a*lla kui see *a*hju,
ise *pää*lla kui see *pää*va.

Siin esinevad järgmise koosseisuga algriimilülid: e:mee:m, kaa:ka; s:s, e:e; a:a; o:a:a; pää:pää. On ka muid sõnaosade või sõnade kordusi, mis eufooniat tugevdavad, nagu käändelõpud (lla:lla) 1. ja 2. värsi viimases sõnas, samuti 3. värsi naabersõnades (da:da), anafoor 1. ja 2. värsis, epifoor 3. ja 4. värsis, endofoor 1., 2., 5. ja 6. värsis.

Rütm omakorda seob hääliku-, sõna- ja mõttekordusi tugevamini. Kujunditeta puhas informatsiooniline lauluvärss mõjub vahel nagu proosa, ainult rütm teeb selle luuleks.

12. On olemas mõningaid laialt kasutatavaid rahvaluule liike (vanasõnad, mõistatused) ja keelele omaseid nähtusi (sõnaühendid, reduplikatiivsus jm.), mis ise on tekkinud alliteratsiooni alusel ja alliteratsioon lisab neile löövust. Algriimi arengus ongi siis oluline tähtsus s õ n a ü h e n d i t e l. Eriti palju on stereotüüpseid sõnaühendeid, nad on levinud laialt, tihti paljudes laulutüüpides ja võivad vahel väga varieeruda, igal variandil või permutatsioonil oma nüanss (näit.: mees on mees; mees mis mees; mees nagu mees ikka; mees nagu mees muistegi).

Vaatleme neid põgusalt järgnevas.

S õ n a p a a r i d on tihti sellised, et ühe paarilise nimetamisel meenub kohe ka teine: veri ⇄ vesi; luu ⇄ liha; vöö → vööle. Järjestus võib olla ka vastupidine. Lüro-eepilises laulus «Müüdud neiu» on näit. värss: «Nisa vetta, teine verda». Selliseid iseenesestmõistetavalt koos esinevaid sõnapaare leidub igapäevases kõnes ja rahvaluules (neid leidub ka teiste rahvaste rahvaluules): *va*res *vaa*gub; *näl*ga *nä*gema; *näl*g *nä*pistab; *töö* *t*oidab; *küü*ned *kü*lmetavad; *k*õht ja *k*ott (Virgal *k*õtt ja *k*ott om täüs. H II 36,44 (46) < Urv); *hä*da *õ*petab, *ü*heksa *a*metit. Mõned sõnapaarid on eriti tihedasti liitunud, nagu järgmised pidevust märkivad: *tun*d*tu*nnilt; *sa*mm-*sa*mmult; *jal*g-*jal*alt; *sõ*na-*sõ*nalt; *as*te-*as*tmelt.[22]

[22] Sõnapaarid on paljudel juhtudel ikka alliteratsioonis, muidugi tuleb silmas pidada nende tekkimise aega: mida hilisema tekkega nad on, seda vähem leidub neis alliteratsiooni. Seda küsimust käsitleb mõnevõrra ka I. Sarv oma dissertatsioonis «Eesti kõnekäändude alaliikidest ja funktsioonidest» I, kus autor jagab sõnapaare ka sisuliselt — sünonüümilisteks, antonüümilisteks, analoogilisteks, sõnapaarideks erinevaist mõisteringidest (need ongi enamasti tekkinud alliteratsiooni alusel: tuhat ja tuline, söövb ja salgab jt.), onomatopoeetilisteks (siia hulka on autor arvanud palju paarissõnu), edasi tulevad laiendatud sõnapaarid. Sõnapaaride osa rahvapärases stiilis on aga alles uurimata, millega koos tuleks lõplikule lahendamisele ka nende alliteratsioon.

Sõnapaare kohtab proosatekstides, eriti vanasõnades, kõnekäändudes ja lauludes:

*Mu*st saab *mu*idu riideid (Kad 72).
*Ka*ev on *kaa*neta mäella (Kad 126 a).
*Ki*nni *ki*hlatud sulane (Kad 126 a).
Vöö vööle hallitagu (Kad 109).
*Ka*llis *ka*supõlvekene (Kad 107).
*Lii*gu, *li*nnukeelekene (Kad 89).
*Kõ*rgi *kõ*rva istumaie (Kad 76).
*Nõ*tku, *nõ*elasilmakene (Kad 98).
*Ve*erin *ve*nna põrmandalle (Kad 65).
*Va*res *va*ga linnukene (Kad 85).
*Vi*lets *vi*devikuke (Kad 83).
*Ma*rt on tulnud *ka*ugelt *maa*lta.
*La*ske *Mä*rti *lä*mme'esse.
*Ma*rjaga *ma*ja pidama (Kad 104).

Esitatud näited peaaegu kõik on stereotüüpsed, esinevad paljudes lauludes. Analoogilisi leidub veel palju. On muidugi ka alliteratsioonita sõnaühendeid.[23]

P a a r i s s õ n a d. Püsiva alliteratsiooni värsis võivad moodustada ka p a a r i-s s õ n a d, mida sõnalise väljenduse mõju intensiivistamiseks kasutatakse palju kõnekeeles ja rahvalauludes. Paarissõnad on kahest komponendist koosnev sõnaühend, üks neist igapäevakeeles kasutatav sõna, teine selle variant pearõhulise silbi vokaali või konsonandi teisendamisega, mida ilma esimeseta ei kasutatagi (kr*i*ps-kr*a*ps» l*ii*padi-l*aa*padi; m*ü*ta-m*ä*ta). Paarissõnad on esemeid, olukordi, tegevust, liikumist, akustilisi või visuaalseid muljeid väljendavad adverbid, adjektiivid, substantiivid, verbid või interjektsioonid, paljud nende hulgas deskriptiivsõnad (ripa-rapa, kila-kola, tipa-tapa, kiisu-miisu, kimpsud-kompsud jne.). Kõrvuti nendega esineb ka palju lihtsalt korduslikke adverbe (volks-volks, krooks-krooks, piu-piu). Seesuguseid ühendeid on lindude, loomade, tööriistade, muusikainstrumentide häälitsuste või mürade imitatsioonides, puhtakujulistes onomatopoeetilistes väljendustes viimaste kõvendamiseks. Ohtrasti on onomatopöad ja paarissõnu igapäevakõnes, kus nad tõhustavad väljenduse emotsionaalsust ja piltlikkust. Neis avaldub muidugi ka isikupärane ja eriti elamuslik suhtumine, mistõttu nende tugev mõju seisab väljaspool kahtlust. Nagu loomulik, siirduvad ja on siirdunud need igapäevakõne elemendid ka rahvaluule nii proosa- kui ka luuležanridesse.

Korduslikes paarissõnades püsib ka vokaal (lont-lont, vaaks-vaaks). Seda moodust leidub loomade meelitushüüetes või kutsu-

[23] Alliteratsioonilisi sõnapaare regivärsilise rahvalaulu värssides ja nende esinemisviisi ning olemust tüpoloogilises mõttes on vaadelnud U. Kolk uurimuses «Värsisisesed vormelid eesti regivärsilises rahvalaulus». Aluseks on ühe rahvalauliku materjal. Seal märgitakse ka, et alliteratsioonilised sõnapaarid on värsi sisu seisukohalt olulised. (TRÜ Toimetised, nr. 117, lk. 76 jj.)

mistes (vissi-vissi, tibi-tibi, koos-koos, põssa-põssa). Paarissõnade vahele võib asetada ka sidesõna *ja*, mis annab sellele aeglustava või markeeriva rütmi (*s*iuh ja *s*äuh, *k*ips ja *k*õps). Haruldasemad on varieeruva konsonandiga paarissõnad (*s*iira-*v*iira, *s*iiru-*v*iiruline, *t*udi-*l*udi, *r*iislema-*k*iislema).[24]

Regivärssideski leidub peaaegu kõiki paarissõnu: ripsitakserapsitakse, vihterasta-vahterasta, nirveldi-närveldi eläksi, pillapalla jne.

Tüki tema tõmbas *timba-tõmba*,
teise tüki *pinga-panga*. (Kad 47.)
Pirus-purus peiu kengä. (Kan. VI 1.)
Seestpoolt *siiru-viiruline*. (H I 5, 69 Hlj.)

Paarissõnad lauludes võivad kanduda läbi mitme värsi ja moodustada oma algriimigrupi.

*Ri*putelen, *ra*putelen
*ri*putelen *rii*de'eida,
*ra*putelen *ra*ppe'eida.

Seda tüüpi värsirühmi leidub mitmesugustes laulutüüpides:

*U*tras-*ku*tras poisikene. (Rist. m. Vi 1.)
*Ri*psitänne *ra*psitanne,
*ri*psitänne *rii*etesse,
*ra*psitanne *raa*matusse.

Paarissõnad võivad moodustada dipoodi värsis — tekib sümmeetriline värss:

*T*iivikunna, *t*aavikunna,
*k*iivikunna, *k*aevikunna.
*S*iblitseme, *s*ablitseme.
*K*ilksatelles, *k*õlksatelles.

*L*iilutame, *l*ailutame.
*Li*ppi-*la*ppi *la*ene'esse.
*L*ääts on *l*ipi-*l*apiline.

Võib leiduda konsonandita paarissõnu:

*I*estmäie, *ää*stemäie.

Erinevus võib asetseda kaugemal esimest silpi:

Kaas*u*tage, kaan*i*tage. (KJn 98.)

Sisaldades kordust ja selle kaudu rõhku on neil sõnaühenditel kindlasti palju suurem mõju kui ükskõik millistel igapäevakasutuses leiduvail sõnadel ja nende mõjus on kindlasti tähtsal kohal ka alliteratsioon. Kuigi paarissõnade arvuline osatähtsus laulus pole suur, on nad oma kõla tõttu avaldanud suhteliselt suurt mõju alliteratsiooni püsimisele ja kujunemisele.

[24] Hulga paarissõnu loetleb F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, lk. 117—120, § 41: Lautwechsel mit Nüancierung des Begriffes. Wiedemann ei kasuta terminit paarissõna.

Paarissõnadele lähenevad kõlaliselt ligidased sünonüümid, ka neil on oma osa algriimi kujunemisel:

*Laa*ledenna, *la*skedenna.
*Laa*lemaie, *la*skemaie.
L*oo*gelesta, p*oo*gelesta.

R e d u p l i k a t i i v s õ n a d e (-ühendite) enamik on samuti algriimiline: *võ*nnu*võõ*ras; *võ*hi*võõ*ras, *kü*di*kü*lm; *u*hi*uu*s; *u*du-*uu*s; *puu*paljas; *puru*paljas, p*uru*r*u*mal; *ki*be*kii*re; *si*bas*i*llakil jne.

Reduplikatiivsõnad koosnevad eel- ja järelkomponendist, kusjuures mõlemad võivad olla samad (küll-küll), ees- või järelosa deformeeritud või teisendatud. Esiosaks võib olla ka tähenduselt tuhmunud või tähenduseta partikkel. Reduplikatiivsõnad võivad olla tähendust intensiivistavad, mingit omadust ühesuunaliselt rõhutavad või deskriptiivsed. Iseendastmõistetavalt tuleb teha vahet selliste atributiivsete ühendite vahel, kus tegemist ei ole sama mõtte rõhutamisega, vaid seletamisega või mõistest endast väljatoodud omaduse esilenihutamisega (pikk pimedus).[25]

Reduplikatiivsõnu soome-ugri keeltes on üsna palju, nagu neid on palju teisteski keeltes. W. Wundti järgi on reduplitseerimine ja sõnaühenduse intensiivistamine ürgne nähtus, esineb palju primitiivseil rahvastel ja primitiivseis keeltes ja tähendab peamiselt omaduse kindlasuunalist rõhutamist ja intensiivistamist, abivahendina kuulub selle juurde sõna- ja häälikukordus.[26] Vana nähtusena on reduplitseerimisel oluline osa ka rahvaluules.Reduplikatiivsõnade kasutamisel saadab väljendust ka vastav intonatsioon (suur-suur = imetlusväärselt suur; marimadal = väga madal jne.).

M. Mäger esitab 196 intensiivistavat reduplikatiivi. Tähtis pole muidugi nende arv, vaid kasutamise sagedus, mis mõnel on väga suur.

Et sõna kordamisega kaks või koguni kolm korda taotletakse rõhutamist või selle sõna erilist esiletõstmist, ei esine see ainult reduplitseerimisel, vaid ka kordusfiguurides.

Kordusfiguuridest on e p i t s e u k s i s e l kindlasti oma osa algriimi ajaloos (vt. hälli- ja äiutuslaule). Epitseuksist tabame nii laulu- kui ka proosavormides sõna eriliseks rõhutamiseks küllalt palju.

*Ka*sva, *ka*sva, mu õeke. (V II 23.)
*Kii*gu, *kii*gu, meie *kii*ke. (V II 29.)
*Nõ*ret-*nõ*ret, *nõ*eluke. (V II 69.)
*Tu*du, *tu*du, *ka*sva, *ka*sva. (V II 71.)

Muidugi ei esine epitseuksis ainult pöördumisvärssides, vaid seal on tundeintensiivsus eriti tugev.

[25] M. M ä g e r, Intensiivistavad reduplikatiivsõnad eesti murretes, lk. 92.
[26] V. N i i l u s, Reduplikatiivsõnadest, lk. 224—232.

K a r j a s t e h e l l e t u s t e temaatilises rühmas on küllalt näiteid, kus leidub ainult helletusinterjektsioon *ae, uu, õe, eo, õo* jne., mida ühes muusikalises fraasis korratakse. Sellele võib liituda nimi, kelle poole pöördutakse, või juba veidi pikem s i i a-kutse. Seesama eotus või asetus võib muutuda refrääniks lühema teksti lõpul või mõtet arendava teksti vahel, nagu järgmises näites e l l a:

*E*lla või *e*lla,
tõistre Jaan või *e*lla,
tule siiä või *e*lla,
*ka*s või oma *ka*rjaga,
*e*lla või *e*llala,
*e*lla või *e*lla, *e*llala.[27]

Mänglemine ühe- või kahesilbilise hüüde kordamisega on pakkunud kordajale, kindlasti ka kuulajale esteetilist elamust ja karjaste helletustes võib näha ka üht tegurit korduvate samade sõnaalguste ülekujunemisel algriimiks.

Sõnaalguste ja sõnade kordumisi on ka r e f r ä ä n i d e s, nii pulmalaulude refrääni des *kaske* ~ *kanke*, leesitustes *üles, üles*, kiigelaulurefrääni des *kiigele* jm.

On veel rida keelelisi või folkloristlikke nähtusi, millel võiks olla sidet alliteratsioonide väljakujunemisega. Üks seesugune intensiivse tundetooniga keelefaktor on s õ i m u n i m e d. Tähtis on võrdlusaluse valik, mis annab vastava hinnangu (ikka negatiivse). Näit. võrdlus harakaga ei tähenda head, samuti võrdlus koera või seaga. Sõimunimed esinevad tavaliselt metafoori kujul. Tähtis osa on neis alliteratsioonil. Näiteks toodagu Haljala sõimunimed valdade järgi: *V*ihula *v*aresed, *A*nnikvere *h*arakad, *Me*tsiku *me*silased, *Ka*vastu *ka*rjakad, *Vi*llandi *vi*letsad, *Sa*gadi *sa*hklusikad.[28] Sõimunimesid valdade elanike kohta ongi püütud allitereeruvalt leida. Palju sõimunimesid käib üksikute isikute kohta, aga needki on tihti kujundatud allitereeruvaiks: *J*ulk-*J*üri, *V*eni-*V*illem, *R*äpsi-*R*ein jpt.

Sõimunimed allitereeruvad enamasti ikka nendega kuidagi seotud sõnadega värsis, nagu näit. laulus viletsast põllust ja süüdlasest põllu viletsuses: *küü*rselg on *kü*ndnud, *hä*dalajalg *ä*estanud, *va*llatu *va*o ajanud, *se*apoiss *see*mendanud (H II 9, 305).

H e l l i t a v a d ja o s a t a v a d n i m e t u s e d või p ö ö r d u m i s e d on samuti väga tihti rajatud alliteratsioonile, nagu lapse hellitusnimed *sir*gu*sil*make, *hä*nilase *hä*nnake. Kellegi väiksust, vähest kaalu kriipsutavad alla, mitte just õelalt, väljendid *sur*nu *suu*täis, *poisi*põnn jt. Muidugi annab ka intonatsioon juurde suhtumisfinessi.

T õ r j u v a d v a s t u s e d sisaldavad tihtigi alliteratsioonile ülesehitatud nähtuste ja olukordade sõnalisi kujutusi. Sisult on nad tihti tahtlikult ebaloogilised või sõnade polüseemilisust kasu-

[27] Näiteid vt. veel H. T a m p e r e, Eesti rahvalaule viisidega I, lk. 85 jj.
[28] ERA II 199, 190-191 (27) < Hlj.

tavad kalambuurid. Vabandusele *Ära võta vihaks ega pane pahaks* on selline vastus: *Vihast saab hea õlle, pahast hea piibu.* Viha on siin kasutatud kahes tähenduses — vihkamine ja viht, samuti paha, mis tähendab halba ja kase tüvele tekkinud väärkasvu — pahka. Küsimusele, kus sa elad, vastati, soovist mitte õiget vastust anda: *Sääl, kus lauk koer ja laudavärav.*[29]

Mitmesugused perifraasid tegevuse, kuuluvuse, materjali vm. alusel: *vokki veeretama, vokki vilgutama* [= ketrama], *kimba-komba* olema [= rase] jne.

Kalambuurid, eriti need, mis on loodud sõnade polüseemilisuse alusel: *Peks* on *per*emehe viljamõõt [peks täh. 1) väike koorem; 2) peksmine].

Kontsentreeritud tahet väljendavad maagilised vormelid ja muud nõiduslaulud. Sõna jõuga püüti tõrjuda paha ja panna end maksma ohtlike jõudude või inimesele ebasoodsa olukorra üle.[30] See meenutab kehastunud tahet.[31] Enese asetamine oletatava suure jõu vastu nõuab sõnade kasutajalt enese koondamist, sõnade sisuliselt vastavat valikut, nende sisukohast rõhutamist. Arvatakse, et algselt on olnud maagilistel taotlustel luules ja tavaliseski kõnes palju suurem osa. Lihtne käsk või keeld on loitsu kõige algupärasem vorm, näit. tavaline tõrjelause: «Mine ära!» Maagiline sisu on noore kuu teretamisel: «Tere, tere, noor kuu! / Mina kirbukergeks, / sina raudaraskeks!»[32] Tugeva afektiivsusega on seotud sajatused ja needused: *Saagu, saagu, ma sajatan!* jne. Praktilises kasutuses on maagilisi vormeleid loetud vastava intonatsiooniga, lugemist on saatnud sellekohased liigutused. Loitsulauludes sagedased on kordamised, eufemismid, nende häälikinstrumentatsioonis olulist osa etendab algriim. Praktilise luulena on selle sõnastus lihtne, nii näit. nikastusesõnades: ***Luu luud** vastu, liige liikme vastu, soon soone vastu.* Tulekahju sõnad: *Kui tuleb tulevahingu, tulgu siis tuleisanda, tulgu siis tuleemanda, tulgu tulda võttemaie, vaimujaid valatamaie, tulgu kattila käessa, tulgu kulpi kattelasse!*

Viimases näites lisandub algriimile anafoor, millel on samuti sugestiivne mõju.

Nõidusluule kui primitiivse mõtlemise produkt on loodud kindlasti juba kauges minevikus. Kuigi selles on palju kirikukirjanduse motiive, on need hiljem liitunud ja mitte nõidusluule pole selle baasil loodud. On tõenäoline, et neis kasutati juba väga kauges minevikus korduste kõrval alliteratsiooni — mõlemad koos tõhustasid sugestiivsust.

---

[29] ERA II 131, 669 < Kad. Vt. ka O. Loorits, Ununevast kultuurimiljöost, lk. 235—247.

[30] M. Gorki, Kirjandusest, lk. 677 jj.

[31] H. Schurtz, Urgeschichte der Kultur, lk. 481.

[32] Suomen kirjallisuus I, lk. 208 jj.

Parimad teadjad kandsid oma oletatavat jõudu edasi poegadele koos oma nõiduslaulude tekstiga.[33] See mõjutas tahtmatult ka laiemalt.

Kõnekäänud ja vanasõnad sisaldavad kõiki alliteratsioonitüüpe ja tõenäoliselt ka enamiku variante. Paljud alliteratsiooni juhtumid on seotud püsivate sõnapaaridega — *maa*st-*ma*dalast; *püksid* teevad *püüli* (kujutluspilt püüliveskist).

Kui kõnekäändude hulgas esineb võrdlus «*vi*ltu nagu *vii*sk», siis tekib küsimus, miks peaks just viisk viltu olema. Küllap siin on peamine ikkagi alliteratsiooni taotlus, mis seostub mõne konkreetse kogemusega. Alliteratsiooni tõttu on kujunenud ka järgmised kõnekäänud: *Täis kui tina; On kiskunud küüru, nagu põlend põrsa jalg; Nii ligi sugulane kui viies vesi taari pääl.* Viimases näites ei saa olla «neljas» ega «kuues», alliteratsioon seda ei luba. Kõnekäändude alalt võib tuua veel küllalt näiteid, kus alliteratsioon seob üksikuid osi: *Tühja tööd tegema*; *peenike pihus* jne.

Võrdluse komponendid allitereeruvad omavahel või teiste sõnadega värsis:

*Ku*bjas *kä*rgib *kui kur*adi,
kilter *pa*ugub kui *pa*gana. (E 38081 Hlj.)
Käisin *ti*ul kui *ti*hane,
*a*bivaimuks kui *a*rakas. (H II 9, 796 Hlj.)

Kõik alliteratsioonitüübid ja variandid leiduvad ka vanasõnades: *Kes kõik sood sõidab, see kõik marjad maitseb; Üks häda, üheksa viletsust; Pill pinu taga, toru toa taga.*

Riimistatud luuleliikidest leidub alliteratsiooni ka mõistatustes. Laulurepertuaari kuuluvad värssmõistatused, nagu: *Mis tuleb ammudes arusta, singudes sinisalusta* (ERA II 29, 678 < Käi). Värsikujulised on ka paljud sümmeetrilistest pooltest koosnevad mõistatused, nagu *Hobu hirnub Hiiumaal, / hääl kuulda Suurelmaal* (E, Stip 30, 98 (42) < Emm). Rütmilises proosas on palju tüüpe: *Vanamees raiub kirveta ja lõhub kiilita* (äke) (E 30795 < Pal). Alliteratsioon seob kaht poolt: *ki:kii.*

Alliteratsioonis on ikka kõige tähtsam väiteosa: *Saks lääb sanna, musta rõõva sällän; tuleb vällä, om punatse rõõva* (H, Gr. Qu 273 (89) < Pst). *Ärg lätt mäkke, kats pääd, katessa jalga* (H III 9, 843 (3) < Ote).

Sõnapaar *luu-liha* koos epifooriga «pool» moodustab mõistatuse põhituuma: *Luu väljaspool, liha seespool* (EKS 4°1, 677 (68) < Ris). Paarissõna allitereerub muu tekstiosaga: *Kierd-kaard katusõh, must Mihkli moro pääl* (Harakas ja vares. H II 3, 440 (60) < Se).

Üsna keeruka struktuuriga on järgmine mõistatus: «*O*ra *ee*s, *a*rk *ta*ga, pealt *si*nine *sii*dikarva, alt *pu*nane *pur*purikarva, *si*binal

[33] S. Paulaharju, Vienan Karjalan tietäjistä, lk. 167 jj.

ja *sa*binal *sa*ksa keelt räägivad» (Pääsukesed. ERA II 188, 461 (13) < Emm.) Selle vormel oleks järgmine:

oVoV / V'V / KV KV / KV KV / K KV KV

Eri probleemi moodustab sõnade ebaloogiline kokkuviimine, mis otseselt on tingitud algriiminõudeist.

Lastelaulus memm toob «pika peotäie» marju. «Pikk» on evokaat sõnale «peotäis», «pikk peotäis» on sisult ebaloogiline.

Mina *tan*tsi kui sie *ta*mme,
mina *nõr*gu kui sie *nõ*mme. (Kan. VI 1.)

Millal oleks võimalik tamme tantsimine või nõmme nõrkumine? Aga sõna tantsima nõuab *t* või *ta*-ga, nõrkuma (sünonüüm sõnale tantsima) aga *n* või *nõ*-ga algavat sõna.

Esitatud liigid ei ammenda muidugi kõiki võimalusi ja rahvaluuleliike, mis aitasid kaasa algriimi arenemiseks ja püsimiseks, aga nad on väga olulised.

13. Alliteratsiooni kui kõlafiguuri ei saa lahutada sisust. See on nii või teisiti sisu teenistuses (seob väljenduse üksikelemente, markeerib mõnda neist jne.). Laulik ütleb oma mõtte välja, kuigi alliteratsioon tingib sünonüümide valikut ja selle kaudu piltide kujundamist.

Pulmalauludes antakse edasi mõte — uhke, suurejoonelise rühiga peigmees läheb tantsima — järgmise värsipaariga:

Meie *ta*mm lääb *ta*ntsimaie,
*kõ*re *k*uusk lääb *kõ*ndimaie.

Evokant *tantsimaie* tingib peigmehe võrdpildiks muutuva puu *tamm*, viimane omakorda paralleelsõna *kuusk*, millele lisatav epiteet *kõre (kuusk)* tingib omakorda evokaadi *kõndimaie.* Peigmehe võrdpilt leitakse võimsate puude keskelt. Mõte — oleks minul (= neiul) seesugune tore mees — antakse värsipaariga (mille mõtet täiendatakse veel järgmistes värssides):

Oleks s*ee mee*si *m*inulla,
oleks see *kaa*sa *k*analla.

Jälle samasugune käik: *m*ees → *m*inul; (mehe paralleelsõna) *kaa*sa → *k*anal (minul = neiu paralleelsõna).

Paralleelsõna või sünonüümiparallelismis on sünonüüm parallelismi struktuuri tõttu juba vajalik. Millise paralleelsõna või sünonüümi aga laulik valib, see sõltub üsna olulisel määral alliteratsioonitaotlustest.

14. Milline on alliteratsiooni suhe värsirütmiga? Kas eesti algriim esineb ainult värsijala tõusus, nagu see on vana-germaani luules? Kui mitte, milline tendents on ülekaalus? Küsimu-

sele vastamiseks on autor lähtunud eeldusest, et eesti rahvaluules oli tüüpiline trohheiline värss ja kehtisid kvantiteedireeglid. Dünaamiline rõhk oli esimesel silbil, seega ka algriim tuleb ette ainult esimeses silbis. Kui aga esimene silp sattus värsijala langusse, sattus langusse ka alliteratsiooniahela lüli. Germaani luules, nagu selgub, pole see lubatud. Statistika peab näitama, kui palju juhtumeid võiks esineda värsijala languses, kui eeldame tinglikult, et värsse nende esitamisel üldiselt skandeeriti. Skandeerimine tegelikkuses esineb, see jaotab värsi rütmilisteks osadeks, mis ei lange kokku süntaktiliste osadega. Luuletuste päheõppimisel paneme tähele skandeerimist, sel on koguni psühholoogiline mõju, sest rütmistatud lugemine kergendab teksti omandamist. Skandeerimine on tugev käies, rattas sammumisel või käsikivi keerutamisel. Nii võib eeldada ka eesti rahvalaulu varasemal retsiteerimisel tugevat skandeerimist. See muidugi ei tähenda, et töö kirjutaja peaks skandeerivat värssi eesti rahvaluules ainuõigeks ja primaarseks. Igakülgne tähelepanekute fikseerimine võib lõpplahenduse tuua ka sellesse praegu veel tumedasse probleemi. Kas rahvalaulu looja püüdis algriimi siduda ainult värsijala tõusuga? Paljudel juhtumitel on keele arenemise tõttu sattunud värsis pearõhulisi silpe teesisesse. Aga arvatavasti polnud värsijala langusel siiski nii suurt tähtsust, et alliteratsiooni sattumist sinna igal juhul oleks püütud vältida. Ka sõna dünaamilisel rõhul on oma tähtsus. Üldse on alliteratsioonilisi silpe värsijala languses küllalt palju, nende hulgas ühesilbilisi sõnu. Vankuvas olukorras on siin M. Sadeniemi, kes ütleb, et värsijala languses oleval ühesilbilisel sõnal pole tähtsust, aga praktikas arvestab seesugused värsid algriimilisteks.[34] Käesolevas töös on nad algriimilistena arvestatud. Ja üldse: vastuolu seisis puhta vormi tunnetamise ja võimaliku sõnade valiku või puhta vormi tunnetuse ja vahelduse tarbe vahel. Käesoleva töö autor eeldab, et alliteratsiooni esinemine värsijala languses on võimalik ning lubatud.

15. Silmas on peetud ka värsside sõnasilbilist koostist, mis värsirütmi seisukohalt on oluline.

16. Mõnevõrra on tähelepanekuid kogutud ka värsside sõnaliigilise koostise ja selle seose kohta algriimiga.

17. Paljudel juhtumitel on raske otsustada, kas on tegemist lauliku teadliku algriimitaotlusega või on sõnade paratamatus lauses juhuslikult andnud algriimi. Vahel tundubki algriim juhuslikuna, sõnad sobivad hästi kokku, näit.:

Vii mind *ko*tissa *ko*duje.

Kuidas oleks siin võimalik teisiti väljendada? Teadliku taotluse ja juhusliku kokkusattumise üle ei ole enam nii kerge otsustada, pealegi võivad mõlemad kattuda. Selge on olukord siis, kui lau-

[34] «Virittäjä» 1953, lk. 199.

ses on tunda sõnade vägisi paigutamist värssi, mis on toonud kaasa üllatavaid või ebaloogilisi ühendeid (tõi marju *pika peotäie*). Teadlikku taotlust näitab ka see, kui sünonüümidest on valitud kõige tabavam, näit.:

Oh sina *viha viinukene.*
Sääl mina *viisid vieretasin* (veeretama = laulma)
Et oli *palju paljakaida* (paljakas = paljas, varata inimene)

Viin võiks ju olla ka kibe vm. Tähtis pole siiski ainult see, mida laulik taotles, tähtis on kõlamõju, mis võib tekkida ka sõnade juhuslikul kokkuviimisel. Osa autoreid (E. Lönnrot, B. F. Godenhjelm, M. Sadeniemi) peab loomulikku sõnade kooskõla kõige mõjuvamaks. Tekst esitati laulmisel, tajuti kuuldeliselt, ja see on kõlamuljete, üldse eufoonia kasutamisel kõige olulisem. Meid segab praegu uurimisel kirjapilt, sest elavat esitust igalt poolt ei olegi enam võimalik kuulda, ja kirjapildi ning häälikute kõla vahel on siiski olulisi erinevusi. Vahe juhusliku samakõla ja teadliku taotluse vahel on oluliselt küll selles, et teadlik taotlus annab tihti huvitavamaid ühendamisi, mis vahel viivad sõnadega mänglemiseni, nagu seda esineb arvude ja nimedega:

[Õun on]
Kuu poolt *ku*medikene,
päiva poolt punasikene,
ilma poolt ilusikene,
Riia poolt oli *ri*stiline,
Narva poolt oli *na*stuline,
Viru poolt oli *vii*ruline,
*Roo*tsi poolt oli *roo*siline,
*päältpoolt kulla*karvaline,
*seestpoolt sii*ru-*vii*ruline.
(H I 5, 69 < Hlj.)

Kosmosest tullakse kõige ligema ümbruse kohanimede juurde, sealt õuna välimuse ja sisemuse kirjeldamisele. Järgmises näites on laululeksti toodud evokaadid «unustan» ja «maha jätan» evokantide «une» ja «magamise» tõttu, kuigi mõlemad on võimalikud mitte ainult lauludes, vaid ka igapäevakõnes ja rahvaluule proosatekstides:

Enne ma une unustan,
maha jätan magamise.

See puudutab aga küsimust alliteratsiooni osast sõnavalikule, millest on kõnet veel eraldi.

18. Alliteratsioon piirdub normaalselt ühe värsiga, harva võib samadest lülidest koosneda alliteratsiooniahel ka järgnevas, õige harva ülejärgnevaski värsis:

*P*anin hoole õrre *pe*äle, panin → peäle
mure musta *p*arre *pe*äle. parre ← peäle

Ülemineku üheks tingimuseks võib olla ka anžambmaan, sel puhul tunnetatakse kaht värssi ühe lausena:

Mes maksan mina madala
*mu*ie *mu*kkide siassa. (VK III 391, 2.)
Laululisi *o*tsitie
*o*busele *ü*tsemele. (VK IV 85, 1.)
Meie *k*atsi *va*estalasta
*i*stum võõraste *k*uruna. (VK IV 328, 3.)

Või ka mitmesugused kordused:

Kas on peigo *r*atasseppa,
*r*atasseppa, *r*eetegija.

Kõige sagedasem sild üleminekuks on mõni sõnakordus või identse algusega sünonüüm. Osalt on tegemist lihtsa juhusega.

Kui alliteratsiooni piirdumine ühe värsiga on normaalne, leidub karjala itkudes taotlusi alliteratsiooniliste sõnadega siduda mitut värssi. See on kindlasti teadlik taotlus.[35]

19. Ülevärsilisele alliteratsioonile ligidane on nähtus, kus allitereeruvad sõnad asetsevad värsi kummaski pooles, kui värsid jagunevad kahte poolde kas moodustades kaht dipoodi või muidu kaht ühesugust värsipoolt:

Mina *k*uulin, *k*ostin vasta.
*P*oisikesed *p*ungissilmad,
*p*ungissilmad, lungukorvad.
*S*ul on *s*eljas *k*osja*k*uube,
sul on *vüö*lä kosja*vüö*dä,
sul on *k*äässä *k*osja*k*indad,
sul on päässä *k*osja*k*aabu.
Pööran *kü*lle, leian *kü*lma,
pööran *s*elja, leian *s*eina.
*K*olmas ütles: *kuu*le, *kuu*le.
*Maad m*ina *k*ünnin, *m*arjad *k*asvid.
Oleks *nuo*ta, *no*piks *n*eidu,
käsi*a*mbu, *a*kkaks neidu.
*N*eidu *nii*tis, metsä *ni*ksus,
neidu *lu*iskas, metsa *lu*ksus,
*a*i h*ei*na, k*aa*sik *e*lises.

Sõnad, mis asetsevad eri värsipooltes, seovad küll neid pooli, aga nad ei liitu nii tihedasti omavahel kui sõltuvad lauseliikmed.

20. Mil viisil alliteratsioon eesti rahvalauludes esineb, millist osa ta etendab selle sisus ning struktuuris, see on järgneva vaatluse kõige olulisem eesmärk.

Ühtlasi oleks vaja selgitada, milliseid algriimitüüpe ja variante on kasutanud need luuletajad, kes on kirjutanud oma töid regivärsi vormis (Kreutzwald, Ridala, Suits jt.). Vihjatud nende praktikale on siingi, aga see on omaette teema, nagu algriimi kasutaminegi eesti kunstluules.

21. Dünaamiline stereotüüp ja stereotüüpsus eesti regivärssides. Suulises luules esineb palju kordusi mitmesugustes vormides sama sisu edasiandmisel. Korduvad samad pildid, kirjeldused, samasuguste situatsioonide, olukordade või tegelaste kujutamisel, kordumisi leidub ka struktuuris. Korduvad samad tegelaskujud muinasjuttudes (vaeslaps või peretütar, kuningapoeg või kolmas vend, rebane või varblane — ikka samasuguste, tüüpiliste, skematiseeritud joontega kujutatud), samasugused vormivõtted (algus- ja lõpulaused, kolmarv jm.). On raske ära tunda nende algupärast kuulumist mingisse muinasjutu- või laulutüüpi, eriti veel, kui tegemist on mõne üksiku värsipaariga, mis võivad sisse juhatada orgaanilises liitumises mitmeid laule, olla saatelause otsesele kõnele, moodustada üleminekut vm. Me kõneleme stereotüüpseist tegelaskujudest, motiividest, värsirühmadest, värssidest või sõnaühenditest.[36] Motiivid, värsid

[35] Suomalaisen kirjallisuuden historia I, lk. 103.

[36] Vt. ka: E. Laugaste, Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles, lk. 96; E. Laugaste, Loenguid eesti rahvaluule üldkursusest, lk. 54—56.

või värsirühmad liiguvad sama žanri piirides jutu- ja laulutüübist teise kindlat sisu edasi andes ja kindlat funktsiooni täites. Stereotüüpsed värsid siirduvad vahel küll rändvärssidena laulust teise, erinedes rändvärssidest sellega, et nad kindlakujuliselt moodustavad mingi laulu osa. Arvestades siirdumist mitmesse laulutüüpi võib ju ka stereotüüpseid värsse nimetada rändvärssideks. Sisu saavad stereotüüpsed värsid selle järgi, millises seoses nad esinevad, neil on laulus ikka mingi ülesanne. See võib moodustada laulu alguse (Läksin metsa kõndimaie; Kui mina hakkan laulemaie), siirde (Uuest ütlen ümber jälle), osa jutustusest (Pisukesi piinatakse), pöördumisi (Peremees, peremehike) jne. Stereotüüpsus tähendab samasuguselt korduvat, sama sõnastuse, karakteristika, konstruktsiooni, sõnaühendi, laiendi (epiteedi), värsi või värsirühma korduvat kasutamist. Stereotüüp on sarnaselt kulgevate protsesside rida. Kuigi kordub sama, ei tähenda see sugugi mitte täiesti sama. Duo quum faciunt idem, non est idem. Sama pöördumisvärss erisisuliste laulude algul moodustab terviku eri kontekstiga.

Stereotüüpselt võivad korduda ka mitmesugused sõnaühendid, sõnapaarid või sõnarühmad, kus ühe selle rühma liikme meenutamisel meenub kohe ka teine, siis kolmas jne. Kui laulu ühe värsi sõnastuses *küla* jääb *kuulama*, siis teises *vald* jääb *vaatama*. Mõlemad sõnapaarid on omaette seotud alliteratsiooniga. Sagedased on ka antiteetilised sõnapaarid: rikas — vaene; suur — väike; peremees — sulane jne. Võime kõnelda ka stereotüüpseist gradatsioonidest: kuld — hõbe — vask, punane — sinine — valge jne., ka stereotüüpseist epiteetidest: kulda lindu; kurba lindu; maksakarvaline maa jne.

Üks stereotüüpne värsirühm annab pildi ema hauast taimedega, mis haual kasvavad. See on üldtuttav ja nii tabav ning mõjukas, et tundub, nagu midagi sellesisulist ei saagi enam selle asemele tekkida. Seda pilti kohtame laulutüüpides «Ema haual» ja «Tütre tänu», vahel muudes vaeslapselauludes (väikeste varieerumistega, nagu ongi ootuspärane):

Muru on kasvand mulla peäle,
aruheinä haua peäle,
silmile sinised lilled,
kulmile kulupunased,
jalule jalakametsä.

Kuusalu lauluvaras kuulukse igatsus pääseda kodustele käima laulutüüpides «Kodu kaugel» (VK III 9, 3) ja «Millal saan omile» (VK III 10, 3):

Millal saan mina isale,
millal saan mina emale,
millal veeren vendadelle,
millal uerutan uele?

Esimeses laulutüübis on kurtmise peamiseks põhjuseks kodu kaugus, mida väljendatakse jällegi stereotüüpse värsirühmaga —

mitu vett on vahel; teise laulutüübi peamõtteks on igatsus noorpõlvekodu järele. Üks laulutüüp tunnukse teisest välja kasvanud, aga kumb kummast? Värsirühm on küll sama, aga seosed on teised. Vahel võib olla motiive ja värsirühmi veel kolmandastneljandast laulust. Seesugustest mosaiikkillukestest regivärss koosnebki.

Arvestades rahvalaulu esinemistingimusi ei saa tekstid püsida tähttähelise täpsusega, mõnevõrra nad siiski varieeruvad, vahel paratamatult tekstiga kohanedes:

Küsimus: Kes *siin liigub liiva peale*,
või *siin astub haua peale*?

Vastus: Mina *siin liigun liiva peale*,
mina *siin astun haua peale*.

Stereotüüpsuse psühholoogiline alus on inimese kalduvus mõtelda valmis vormidega. Väljakujunenud radadel liikuvat tegevust on hõlpus sooritada. Seda pikkamööda omaseks saanud kindlate välisärritajate järgnevusele vastavat närviprotsesside ja vastuste järgnevust nimetas I. Pavlov dünaamiliseks stereotüübiks.[37] Kindlad seosed pole mitte ainult ärritaja ja vastuse, vaid ka eelneva ja järgneva vahel.

Väliste olukordade suhtelise püsivuse korral korduvad närvisüsteemi seisundid sarnases järjestuses, moodustades kindla süsteemi, mis võib muutuda nii tugevaks, et juba esimese ärritaja tegevusse astumise korral elavneb kogu süsteem.[38]

Seda I. Pavlovi poolt avastatud dünaamilist stereotüüpi on võimalik märgata ka rahvalaulude kujunemisel ja esitamisel. See on omane just kollektiivsele loomingule.

Siin tuleb märkida järgmist. Juba rahvalaul ise on oma arengus maha lihvinud kõik individuaalse, püsima on jäänud üldarusaadav, tüüpiline, see, mis on kõigile mõistetav ja huvitav. Teiseks — talupoja endagi elu oli stereotüüpne — aastaringselt päevast päeva sama elu ja tegevuse kulg: põld ja kari; talu ja mõis; inimesed ja nende elualadki muutusid vähe: sotsiaalsed suhted ikka samad — peremees ja sulane; mõisnik ja talupoeg; peretütar ja vaeslaps; sündmused seoses inimese elujärkudega, rõõm ja mure jne. Selles sajanditepikkuses elu monotoonsuses püsis ka luule samasugusena, nii sisult kui vormilt vähe muutuvana. Kui aga XIX sajandil elutingimused ja tootmissuhted ning ka rahvusvaheline suhtlemine muutusid, tungis rahva hulka uus laul, uue sisu ja vormiga. Ja milliseid raskusi tuli võita uuel eluõiguse saavutamiseks! Uuendusi tuli oodata (ja tegelikult nii kujuneski) nooremalt põlvkonnalt, kes ei olnud vanade harjumuste vormi tardunud.

---

[37] I. Pavlov, Peaaju kõrgema osa dünaamiline stereotüüpia, lk. 227—280; E. Koemets, Kõrgem närvitegevus ja pedagoogika, lk. 82 jj.

[38] Sealsamas, lk. 82 jj.

Rahvalaulu looja või edasikandja seisab kahe faktori vahel: 1) ta soovib käsitleda mõnd teemat, mis teda erutab, mida ta tahab teistele ilmutada, et selle kaudu ka ise vabaneda, 2) ta on seotud traditsioonilise, üldkehtiva vormiga, mis talle enesele ja tema kuulajatelegi on tuntud ainsa võimalusena (regivärsi struktuur, kujund, esitusviis, meloodia). Laulikule tuntud laulumaterjalis on palju niisugust, mis tema mõtte osalt juba on sõnastanud: üks osa leidub ehk koguni ühes, teine teises laulus jne. Sellest siis ka see ulatuslik kontamineerimine rahva lauluvaras, mis ongi suuresti seletatav assotsiatsioonidega. Siiski võis mõtteterviku loomiseks jääda puudu mõni järk, mis tuli juurde luua. Nii on rahvalaul mõningail juhtudel valmisdetailide ja improvisatsiooniliste osade ühendamine. Uue ja esmakordse kõrval on ka elusündmustes palju korduvat, mis juba on saanud laululise väljenduse. Ei kordu üksnes samad olukorrad, vaid ka lahendused, samad mõtted, sellele vastavalt leiame nende olukordade kujutamist lauludes sõnastuslike detailideni. Nii teame vaeslapse elu kujutamist sotsiaalses lüürikas, aga kui noorik pulmas oli vaeslaps, segunes pulmalauludessegi vaeslapsemotiive.

Muidugi ei tähenda see, nagu taanduks rahvaluule ainuüksi olemasolevate elementide ümberkombineerimisele. See oleks liiga lihtsustatud käsitus. Aga uue loomisel kasutatakse palju vana ja juba tuntut, see seisab küll väljaspool kahtlust.

Samade situatsioonide kordumisel töö juures, pulmades vm. meenub laulikule assotsiatsioonide kaudu juba tuntud laulus kujutatud analoogiline pilt, mida kohe kasutatakse kohandatult uutes seostes. Lauliku peas leiduv iseloomustus leidis kohest ärakasutamist. Kindlasti on tekst laulikule praktikast hästi tuntud ja ta kohandab seda kindlale olukorrale. Laulikul oli hea, kui oli valmis sõnastus olemas. Samad olukorrad kutsusid välja reageeringuid sõnastuses, mis oli juba varem valmis. Laulma hakati tihti sama sissejuhatava värsiga: Kui mina hakkan laulemaie, jne.

Laulik ei tarvitse laulus sõnastatud pilti selliselt tunnetada, kui tema eelkäijad olid seda tunnetanud. Laulus väljendatu ja individuaalse kujutluspildi äärjooned on tihtigi erinevad, nii ühes kui teises on midagi rohkem või midagi vähem. Motiivi sisu võib olla sama, väljendusvahendid samad, ometi pole tegemist koopiaga, vaid variandiga.

Uue stereotüübi väljakujundamine on inimese närvisüsteemile raske ülesanne. Seda tuleb rahvatraditsiooni elutingimuste uurijal arvestada. Sellepärast kasutabki rahva sõnakunstnik palju valmis vorme, valmis materjali.

Ka eelistab inimene viivitlevat olukorda kiiresti mööduvale. Mõte, millest inimene on haaratud, ei kustu kähku, et uut järsult vastu võtta. Inimene tahab selle juures pikemalt peatuda. Sellest siis ka paljud kordused rahvaloomingus üldse, milles samad mõtted ja pildid jälle tagasi tulevad (kolmekordne kordamine muinas-

juttudes ja taasjutustus lauludes jpm.). Kui vaeseks muutuks pilt, kui kordused ära võtta. Kui raske oleks seesugust jutustust jälgida ja meeles pidada. Süvenemise aste oleks madalam. Tihti võib märgata mitte ainult primitiivse inimese juures, kuidas sama mõte või kujutlus püsivalt meeles seisab ja ikka ja jälle tagasi tuleb.

Kuidas esineb algriim stereotüüpseis värssides?

Stereotüübi tekkimise aluseks võivad olla küll tugevamad lauselised seosed, aga tähtsam on siiski õnnestunult leitud pilt või värsi sõnastus, mida on kõige sobivam antud situatsioonis kasutada:

(Ettevalmistus unenäopildile)

Magasin marimäälla
sinilillede siessä,
valgelillede vahella. (VK III 117.)

(Suhtumise hinnang)

Viha võtab vilja maasta,
kadedus kalad meresta. (VK III 63.)

Viimane värsipaar on käibel ka vanasõnana.

Ja veel palju seisukordi:

Ei mina tohi olla tuima. (VK III 71.)
Iluge, iluge, neiud. (VK III 66.)
Ära nuta, tütar nuori. (VK III 25.)
Tuli varas varvikusta,
kuri mies tuli kuusikusta. (VK III 67.)

Kuidas stereotüüpsed värsid esinevad näit. ühe kihelkonna lauludes? «Vana Kannel» III võis kindlasti konstateerida 150 stereotüüpset üksikvärssi, millest algriimilisi oli 135, algriimita 15, protsent vastavalt 90% ja 10%. Alliteratsioonita olid ainult sellised värsid, kus sisu edasiandmisel ei olnud suudetud leida alliteratsiooni moodustavat sünonüümi, nagu: Viiekümmenel hobusel; Mina vennalta küsima jt.

Paljud stereotüüpsed värsid on üldiselt tuntud laia levikuga, nagu: *L*aulemaie, *l*uulemaie; *M*aada *m*arjavarsilista jm.

Üldiselt on siin esinev alliteratsiooni protsent keskmisest pisut väiksem umbes paari protsendi võrra, mis on siiski ootuspärane.

1964. aastal avaldas Ü. Tedre uurimuse «Stereotüüpsusest Karksi rahvalauludes»,[39] mida on võimalik kasutada võrdlusmaterjalina. Selles registreerib autor 103 pöördumisvärssi, vormelit, nagu nimetab autor.[40] Mõned neist on aga värsirühmad (värsipaarid), seetõttu koguneb üldsummas siiski 140 värssi. Sellest arvust on algriimita värsse 22, näit.: Sõsar (~ tüdär) noori (~ ellä) linnukene; Mihekese, vellekese; Perenaine linnukene; Poig sa võrgu linnukene jt.

[39] Eesti rahvaluulest, lk. 52—86.
[40] Sealsamas, lk. 63—65.

Alliteratsioonilisi värsse on seega 84,3%, alliteratsioonita 15,7%.

Millest on tingitud, et stereotüüpsete värsside hulgas on algriimitute protsent suurem?

On siiski kaks võimalikku seletust.

Stereotüüpseil värssidel on teatamise, pöördumise jm. funktsioon, nende sisu peab olema edasi antud selgesti ja ühemõtteliselt. Kaugele juhtivaid sünonüüme pole võimalik kasutada. Kui pulmalaulus on vaja pöörduda peigmehe poole, siis on kõige selgem ütelda *Peiukene, noorukene.* Mõte — saabus oodatud (või paras) aeg — väljendatakse värsiga *Tuli aega, veeres päävа* (Kod 24). Siin annavad rütm ja parallelism vajaliku vormi, nii ka järgmises sõnapaarist koosnevas värsis, nagu paljudes teisteski: *Vahtimaie, sihtimaie.* Kui pulmaline tahab söögiandjat tänada, ütleb ta: *Olge terve, söötijani* (Kad 25).

Raske on neid värsse ümber sõnastada nõnda, et neisse oleks toodud algriim.

Teine võimalus on, et varem oli algriimi vähem ja stereotüüpsed värsid on vanemal astmel.

Stereotüüpsed värsid on rahvalaulutraditsioonis palju kasutatavad, nende tuntus on suurem kui teiste värsside või värsirühmade oma. Et stereotüüpseis palju kasutatud värssides alliteratsioon on tähtsal kohal, seda kinnitavad järgmised näited:

Emakene, ennekene; Neiukene, noorukene; Eite (~ neidu jt.) ***varsti vastu kostis; Pisukesi piinatakse; Olin orjas, käisin karjas; Tüki teeda, marga maada*** — need on väga üldtuntud stereotüüpsed värsid.

On siis ka arusaadav, et stereotüüpsus aitas konserveerida, veel rohkem, aitas alliteratsiooni arengut mõjutada suurema kasutamise suunas, sellest hoolimata, et stereotüüpseis värssides on alliteratsiooni suhteliselt vähem.

Tihti on inimene ka nn. s u n d k u j u t l u s t e mõju all. Mõni kujutlus või mõte surub end pidevalt ja järelejätmatult peale ja sunnib sellel peatuma: sama tekst, meloodia, mõttekäik võib tüütuseni korduda, võib ikka ja jälle tagasi tulla. Seegi on oletatavasti mõjutanud mitmesuguste nähtuste muutumist traditsiooniliseks.

22. T e r m i n o l o o g i a. Nimetusega a l l i t e r a t s i o o n on märgitud siiamaani konsonantset algriimi, s. o. samade konsonantide paiknemist iseseisvate sõnatüvede, niisiis ka liitsõna eri osade algul, või konsonandi puudumist värsis kahe või rohkem kui kahe sõna algul, nii et sõnad algavad eri vokaaliga (Neiul *i*lu *ee*ssa jooksis). Viimast juhtumit on käesolevas töös nimetatud n u l l - a l l i t e r a t s i o o n i k s.

A l l i t e r a t s i o o n i l e käesolevas töös on antud aga laiem sisu. S e l l e n a mõistetakse v o k a a l i d e j a k o n s o n a n t i d e või ü h t a e g u mõlemate s a m a s u s t

värsis vähemalt kahe tüvisõna algul. Õieti ongi see sõnaalguline alliteratsioon, sest on olemas veel ka sise- ja kaasrõhualliteratsioon. Sünonüümina sõnaalgulise alliteratsiooni märkimiseks on kasutatud terminit algriim.

Sõnade algul seisavad eesti keeles üldiselt ainult üksikkonsonandid, nii pole konsonantide kombineerumise võimalusi palju. Harva esineb siiski ka konsonantühendeid, nagu:

pl : pl	(Amma *pl*ikki-*pl*okiline. Kad 105.)
kr : kr	(Kiige *kr*iunub, kiige *kr*aunub. H II 9, 679 Hlj.)
kr	(Siis mina *ko*tile *kro*bisen. Kod 73; Pane *kr*appi naise *ka*ela. H III 2, 26 Hlj; Mis see *kii*ke meilta *kri*unub. H II 9, 674 Hlj.)
tr	(Mina *tru*mmali *tu*basta. Kod 24; Käivad *t*ropis kui need *to*ndid. H II 9, 739 Hlj.)
kr + pr	(Kulda*kru*oni *pro*uakene. Kod 52; KJn 149.)

Juhul, kui värsis on ainult üks sõnaalguline konsonantühend, võtab alliteratsioonist osa ainult üks komponent: k*ru*oni p*ro*uakene; *tr*opis *to*ndid; *ko*tila *kro*bisen.

Enamasti esineb värssides alliteratsioonitüüp, kus kahe või rohkem kui kahe sõna algul konsonant ja sellele järgnev vokaal koos moodustavad alliteratsiooni (KV).

On teatav õigustus ainult vokaaliga algavat sõnaalgulist alliteratsiooni nimetada vokaalseks, konsonandiga algavat alliteratsiooni konsonantseks, mõlemaid koos kahekordseks alliteratsiooniks.

Alliteratsioonil on kaks positsiooni — konsonandi ja vokaali positsioon. Kui sõnade algul on konsonant + vokaal või ainult sama vokaal (täh. konsonandi positsioon on null), siis on tegemist kakskõlariimiga (KV; V). Kui aga üks häälik — konsonant (K), millele järgneb eri vokaal või vokaal, mille ees on erinev konsonant ('V) või värssides sõnad algavad erinevate vokaalidega, s. o. nagu oleksid valitud värssi sõnad ilma konsonandita algul (oV) — null-alliteratsioon — neil juhtumeil on tegemist ükskõlariimiga.

Eesti rahvalaulu värss on põhiliselt neljajalgne trohheus ja alliteratsioon või assonants võivad esineda kahes, kolmes, neljas, harva viies, veel harvem kuues sõnas. Alliteratsiooni moodustavate häälikute gruppi ühes värsis nimetame alliteratsiooniahelaks; iga üksikut liiget selles (alliteratsiooniahela) lüliks.

Alliteratsiooniahela iga lüli koosneb kas ühest või kahest komponendist, kas 1) vokaalist, 2) konsonandist või 3) konsonandist + vokaalist. Kumbagi komponenti märgitakse oma sümboliga: konsonanti — K, vokaali — V-ga.

Ahelaid värsis võib olla üks, kaks või kolm. Kaks ahelat võivad kulgeda paralleelselt, s. t. kummalgi värsipoolel või värsi osal on oma ahel: *Mina mõistsin* (I), *kohe kostsin* (II); *Naine naista* (I), *teine teista* (II); *Obo irnat* (I), *tõista kõrda* (II). Alliteratsioonilised tüved võivad paikneda ka haagitaoliselt:

*U*ipun *ma u*ne *ma*gasi.

Paralleelseist ahelaist võib kõnelda alles neljalülilises alliteratsioonis, kus kakskõla- ja ükskõlariimi esinemine koos annab 95 rühma.

Vahel ahelad põimuvad üksteisesse K → KV ← V. Seesugust nähtust on siin nimetatud p õ i m u k s.

Värsid koosnevad liht- ja liitsõnadest, kusjuures alliteratsiooni moodustamisest võtavad osa ka liitsõna eri osad. Seepärast tuleb kõnelda värssi kirjeldades sõnatüvedest: kõneleme kahe-, kolme-, nelja-, viie- või kuuetüvelistest värssidest (*n*ellä*n*urgeline; rie*ta*llad *ta*ntsimaie), milles võivad esineda kahe-, kolme-, nelja-, viie- või kuuelülilised alliteratsiooniahelad.

Märkide kogu (sümbolid + suhtemärgid), mis näitab algriimiahela koostist, nimetatakse v o r m e l i k s. Algriimiahelat märgime seega vormeli abil.

Aluseks võttes vokaali ja konsonandi esinemist, puudumist või erinemist, saame järgmised vormelid:

Vokaalid / Konsonandid	V Vokaalid samad	$\overline{V}$ Vokaalid erinevad
K = Konsonandid samad	KV	K$\overline{V}$
o = Konsonandid puuduvad	oV	o$\overline{V}$
$\overline{K}$ = Konsonandid erinevad	$\overline{K}$V	$\overline{K}\overline{V}$

KV — värsis vähemalt kahe sõna algul on sama konsonant, millele järgneb sama vokaal = KV.

Senise terminoloogia järgi on siin alliteratsioon + assonants.

oV — värsi vähemalt kahe sõna algul on sama vokaal, puudub aga konsanant selle ees üldse (seda märgibki o sümbol V ees). Lihtsuse mõttes on käesolevas töös kasutatud märki V.

Senise terminoloogia järgi on siin assonants.

$\overline{K}$V — värsi vähemalt kahes sõnas paikneb sama vokaal erinevate konsonantide järel. Lihtsuse mõttes on käesolevas töös kasutatud märki 'V.

Senise terminoloogia järgi on siin assonants.

$K\bar{V}$ — värsi vähemalt kahes sõnas on konsonant sama, sellele järgnev vokaal aga erinev. Lihtsuse mõttes on käesolevas töös märgitud K.

Senise terminoloogia järgi on siin alliteratsioon.

$o\bar{V}$ — värsi vähemalt kaks sõna algavad vokaaliga, aga erineva vokaaliga, konsonanti sõnade algul ei ole. Lihtsuse mõttes tähistame oV.

Käesolevas töös on kasutatud selle nähtuse märkimiseks terminit null-alliteratsioon, s. t. — värssi on valitud sõnad, mis ei alga konsonandiga.

$\bar{K}\bar{V}$ — värsis ei leidu ühtki sõna, mille pearõhulises silbis oleks sama vokaal või sama konsonant. Tegemist on alliteratsioonita värssidega.

Esimest ja teist juhtumit siin nimetatakse kakskõlariimiks, kolmandat, neljandat ja viiendat ükskõlariimiks.

Algriimiahelas on tavaliselt üks sõna, mis kutsub välja teise temaga riimuva. Nii on värsis *Vend teeb viisi viiulida vend* peamine sõna, mis nõuab sõna «viiulida». Sõna, mis tingib teise, temaga alliterеeruva, nimetame evokandiks, evokandist sõltuvat riimsõna evokaadiks. Evokaat «viiulida» võib olla omakorda evokandiks evokaadile «viisi».

Ka ühe sõna sisekonsonant (või konsonantühend) võib tingida teise sama sisekonsonandiga (või konsonantühendiga) sõna:

Kui siin kär*k*isid käliksed,
mür*k*isid minia meeled (Lg. 22).
He*l*e hää*l* mu*l* he*l*metagi (Lg. 26).

Siin võime kõnelda sisealliteratsioonist.

Tihti esineb juhtumeid, kus sama värsijala tõusus on alliteratsiooniahela üks, languses teine lüli, näit.: ***Mis mina nutan, eidekene.*** Seda nähtust nimetame homomeeriaks, selliseid värsijalgu või värsse homomeerilisteks. Vastandina värsse, kus alliteratsiooniahela lülid paiknevad eri värsijalgades, nimetame heteromeerilisteks, nähtust ennast heteromeeriaks.

Alliteratsioonilised värsijalad võivad asetseda kõrvu või lahus. Esimest juhtumit nimetame konferentsiks (värsijalad on konferentsed), teist deferentsiks (värsijalad on deferentsed).

23. Muudest vormeleis kasutatud märkidest.

1, 2, 3, 4 indeksitena all sümboli järel märgivad värsijalgu esinemise järjekorras.

Joon sümboli all tähistab vastava silbi esinemist värsijala languses.

1, 2 vasakul ülal sümboli ees märgib samasust sedasama märki kandva sümboliga, märgita sümbolid on taas omavahel identsed, registris (lk. 278 jj.) asendab seda +.

o kehtib kas üksiku sümboli või kogu vormeli kohta, tähistab o-alliteratsiooni.

ˇ märgib põimu.

′ vokaali ees asendab ükskõik millist konsonanti, mille järel esineb assonants.

Selgitavaid näiteid:

	1. 2. 3. 4.
KV_1KV_3	*Su*la/selle/ *suu*rta / tööda.
	1. 2. 3. 4.
V_1V_3	*A*sja/tumad/ h*a*ugu/tavad.
	1. 2. 3. 4.
$V_1V_2KV_3KV_4$	H*u*mal/ h*u*ikas,/ *kä*bi/ *kä*rkis.
$'V_1'V_2$	K*a*he/ n*a*ise/ piinu/della.
$^1KV_1KV_2{}^1KV_3KV_4$	*Laa*dast/ *ta*psid/ *la*ugu/ *ta*lle.
K_1K_2	*P*oisid/ *p*uida/ raiu/masta.
oV_1V_3	*I*stu/ pääle,/ *o*rja/kene.
$ˇKV_1'V_2K_3$	*Pa*ne/ l*a*uda/ *p*õrman/dulle.

Sisealliteratsiooni märkimiseks on kasutatud järgmisi sümboleid:

1. I K = Konsonant absoluutses lõpus (vee*l*).
2. $\underline{\text{I}}$ K = Konsonant esimese silbi lõpul konsonantühendi eelkomponendina (ma*al*t).
3. I K/ = Konsonant esimese silbi lõpul, teine silp algab ka konsonandiga (ri*n*da).
4. II K = Konsonant teise lahtise silbi algul (ja*l*a).
5. $\underline{\text{II}}$ K = Konsonant teise (kinnise) silbi algul (kaasakõnõ).
6. I, II K = Sama konsonant esimese silbi lõpul ja teise silbi algul (geminaat — kõ*nn*i).
7. I + II K = Esimese silbi lõpul sama konsonant, teise silbi algul sama konsonant (un*ds*u, tsuu*ds*u).

24. Järgnevas tuleb vaadelda veel üht liiki häälikulist kooskõla, mida käesoleva töö autor nimetab siseriimiks. Selle mõiste alla on viidud kaks üsna erinevat häälikute kooskõla.

1. Alliteratsioonist võtab osa vahel ka kolmanda silbi algushäälik: Liigu linnu *kee*le*ke*ne. Et kolmanda silbi osavõtt alliteratsioonist muutub vahel täiesti sundivaks, seda näitab mõni rahvalaul eriti selgesti, nagu näit. «Setukeste laulud» I, lk. 101 võib lugeda

*T*ere-ma-*te*lli *ter*vi*te*lli

(*ma* on lisasilbina vahele paigutatud).

Nimetagem seda nähtust k a a s r õ h u a l l i t e r a t s i o o n i k s. Selle mõiste alla ongi paigutatud need juhtumid, kus kolmanda silbi alguskonsonant (kas üksi või koos vokaaliga) kas sama sõna esimese silbiga või värsis mõne teise sõna esimese või kolmanda silbiga või mõlematega riimib (*Leinal*iste keske'ella; *Veräv*äl oli *v*ärvükäne; Mehe*ke*sed, velle*ke*sed). Kaasrõhualliteratsiooniks võib nimetada ka häälikuühendi kokkulangemist teise silbi lõpul ja kolmanda algul (Sure*k*sin suve*k*si ära,/ tõuse*k*s talve*k*si elama). Selleks võib pidada ka kolmanda silbi vokaali kooskõla (Kirik*u*sse kirrat*u*sse,/ kabelisse karrat*u*sse).

Kõige sagedamini esineb siiski konsonant üksi või koos sellele järgneva vokaaliga. (Kirikusse käiessagi; *Ku*ller*ku*pud *ku*ldatopid; *Ku*ller*ku*ppu *kuu*gistada,/ *na*ller*naa*tida *na*gida,/ sini*l*älle *l*ämmatada). Viimastes näidetes on küll tegemist liitsõnadega.

Nähtust on märganud ka varasemad algriimi käsitlejad (Bertram jt.), aga ei ole seda ligemalt piiritlenud. Kõige sagedamini viitavad nad samale konsonandile kaasrõhulises silbis. Kuigi kaasrõhualliteratsioon ei ole eriti suure esinemissagedusega, on tal siiski oma osa rahvalaulu heakõlas.

2. P a r a d i g m a a t i l i n e r i i m. Parallelismile rajanevas regivärsis on värsid parallelismirühmades enamasti samasuguse struktuuriga, osale peavärsi sõnadest või kõigile on vasted paralleelvärssides. Enamasti on need sõnad samas käändeski. Sellest siis tuleb, et paralleelvärssides sõnade lõpud kõlavad kokku ja värsside lõppude kooskõla tekitab koguni lõpuriimi mulje. Tegelikult ei esine samakõla ainuüksi värsside lõpul, vaid võib esineda värsi igas positsioonis. Sünonüümid või sama mõisterühma liikmed paraleelvärssides on enamasti samades muutevormides:

Tinasang*ul* sang*utatud*,
tinavits*ul* vits*utatud*. (V I 28.)

Vahel on paralleelsõnad siiski ka eri käändeis, sel korral riim muidugi puudub:

Olla ping*il* pikaliste,
taga sängis seljaliste. (V I 70.)

Ka eri muuteis olevad sõnad võivad anda riimi, mõnikord lühenenult ainult sõna lõpu vokaalid riimivad:

Liiva selgete segaj*e*,
laua valgete vahel*e*. (V I 3.)

Aga parallelismis ei anna vastavad sõnad sugugi alati samu vorme (lindu : lapsi).

Riimi võivad toetada kordusfiguurid (anafoor, epifoor, endofoor):

Teises liigis linnukene,
teises parves paarimeesi. (V II 11.)
Murud *künnin*, murakad *kasvid*,

maad *künnin*, maasikad *kasvid*,
palud *künnin*, pohlad *kasvid*,
orud *künnin*, otrad *kasvid*. (V II 8.)
Tamm *kasvis* tare *lävela*,
kuusk *kasvis* koja *lävela*. (V II 10.)

Algriim on üldiselt seotud parallelismiga (sellest hiljem ligemalt), kõige tihedamini on parallelismiga seotud muidugi paradigmaatiline riim:

Kes toob muld*aje* õluta,
liiva*je* sealihada. (V I 3.)

Sõnade kõlamõju sõltub sellestki, kas riimiv silp on kaasrõhuline või rõhutu:

Vir*u* naiste veere*tada*,
Harj*u* naiste arva*tada*. (V I 5.)

Sõnade kõlamõju on suurem sel korral, kui riimi moodustamisest võtavad osa nii vokaal kui konsonant:

Kus need kuus*ed* kuma*vad*,
lepa*d* sirge'*ed* sina*vad*,
haava*d* noore*d* haljenda*vad*,
kase*d* valge'ed kaja*vad*. (V I 4.)

Kui kõik riimi liigid kokku arvestada, saab üsna komplitseeritud olukorra:

*Vi*lu *vii*b sõnad *vilu*je,
*ka*ste heale *ka*uge'elle
*Vi*ru *naiste* veeretada,
Harju *naiste* arvatada,
*Jä*rva tütarde *jägada*. (V I 5.)

Eufoonias on sõna algushäälikutel kõige tähtsam osa. Nii on tähtis sõna esimene, ka sellele järgnev häälik. Seepärast siis kõrvutiste või ligidaste sõnaalguste samakõla on kujunenud sõnarühma siduvaks elemendiks. Teistsugune funktsioon on sõnade lõpuhäälikuil, nende samasusest tekib paradigmaatiline riim. Kõige harvemini mõjuvad kaasa sõnasisesed häälikud, neil on häälikuinstrumentatsioonis ainult kaasrõhu asendis mõnesugune osatähtsus.

25. Allitereeruvaid häälikuid vaadeldakse värsijalgades, mitte sõnades. Muidugi ei tähenda alliteratsiooni ja assonantsi esinemine kõrvutistes või kaugemais sõnades (tüvedes) ühtlasi nende esinemist kõrvutistes või kaugemais värsijalgades, aga ka vastupidi. Värsis

*Kuu*len mina / *ku*bjast poodamaie

on kakskõlariim kõrvu 1. ja 2. vj-s , mitte aga naabersõnades.

26. Assonantsis ei ole eraldatud pikki ja lühikesi vokaale, sest kõlalised erinevused ei olnud nii suured, et nad oleksid lauljaile

või kuulajaile tähtsaks muutunud. Vokaalide lühidus või pikkus sõltub värsi sõnalisest koostisest, mitte assonantsi nõuetest, ja vastavaid sõnu selleks eriti ei valitud. Pikale vokaalile võib vahel vastata diftong, nii kuidas sõnad ajalooliselt on kujunenud. Järgmistes näidetes kuulubki hilisdiftong kokku algupärase pika vokaaliga:

Vai tema *juo*kseb *o*bu *juo*ksu (Hlj).
(Alliteratsioonivormel — $KV_2V_3KV_4$.)
Mu *kua*sa *ka*vala *ku*kke (Kod).
(Alliteratsioonivormel — $\underline{K}V_1\underline{K}V_2K_4$.)
*Su*iis *sua*b *sua*ni sõitemaie (Kod).
(Alliteratsioonivormel — $K_1\underline{K}V_1KV_2K_3$.)

Eri murretes, sõltudes kohalikust häälikute kvaliteedist, võib olla erinevaid alliteratsioonivariante:

Sääl oli *säi*tse hengelestä. (Hel 19.)

Hilisdiftongide allitereerumise kohta vt. lk. 107 jj.
Mõned näited pika ja lühikese vokaali kohta:

Nädalassa *vii*ed *vii*nad.
*Lõõ*tsu *lõ*ke hoone'esse.
*Vä*rvikene, *vää*gukene.
*Ke*s oli *ke*rge *kie*temaie.

Kui assonantsi moodustab diftong, tuleb arvestada nii eel- kui ka järelkomponenti:

Kui oled *sõi*tnud, *sõi*da veelgi.
Õde on *saa*nud *sai*a *pai*ka.

Kui aga ühes sõnas on ainult vokaal, teises diftong, moodustab assonantsi ainult diftongi eelkomponent:

*La*demesse *lai*a vällä.
*Pää*le mõne *päi*vakese.
Sis tule va*s*ta *la*ulemaie.
*Ka*sest teha *Kai*ekesta.

Diftongi järelkomponent ilma eelkomponendita assonantsi moodustamisest osa ei võta. Murdeti võib vahel assoneeruda kogu diftong, vahel ainult eelkomponent:

*Sau sai sau*na küttemisest.
*Sau sai sa*nna küttemisest.
*Sau sai saa*na küttemisest.

Kõrgenenud vokaal allitereerub madaldumata vokaaliga:

*Ti*umihed *ti*natuassa

(H II 46, 344 Hlj;
EÜS X 1623 Hlj.)

Madaldumata vokaal assoneerub tavalise vokaaliga: *t*iul *t*ihane (H II 9, 796 < Hlj); *t*iaks m*i*nu (EÜS X 1594 < Hlj); k*ui* t*u*assa (H II 9, 770 < Hlj); t*i*mberdan t*i*ule (H III 2, 206 < Hlj). Assonantsi pole: t*i*u te*e*da (E 8144 < Hlj). Vokaali alanedes kaob assonants: Tua k*e*rves, raiu k*ii*kä (H II 38, 282 < Hlj). Vokaal hakkab alanedes assoneeruma: Minu meel teeb teele m*e*nna (E 8142 < Hlj); K*e*skemane k*e*rvese*pp*a (Kod 64); *E*i ole k*e*rve raiumine (H II 38, 282 < Hlj).

Kui murdes hääldatakse nii, nagu on kirja pandud, siis ei ole assonantsi: *O*la pääl on l*uaga* armid (SKS, Mark 93).

Vokaalidest esinevad peaaegu kõik kombinatsioonid, ainult ühed on produktiivsemad teistest: kaa : kaa; kee : kee; kii : kii; paa : paa; see : see; suu : suu jne. Üks vokaal lühike, teine pikk (või vastupidi): ka : kaa; ki : kii; ku : kuu; kü : küü; ke : kie; la : laa; le : lee; lii : lii; lõ : lõõ; pe : pee; re : ree; ri : rii; se : see; hä : hää; jne. Diftongid: ka : kae; ke : keä; ve : veä; lü : lüö; tu : tuo; käe : keä; lõõ : lõe; mua : mue; peä : pää; poe : puo; juo : juo; sei : sei; su : sua : sua; ko : kõ : kuo; pää : peä : peä jne.

Diftong võib värsirütmilistel põhjustel jaguneda kahte eri silpi:

*Sea / sea*red, Maiekene.

2. Uurimismaterjalist

Mida vanemast ajast on uurimismaterjali, seda kindlamaid järeldusi saab teha algriimi kujunemise kohta keeles ja luules. Kahjuks leidub aga oluline osa üleskirjutusi ajast, millal vana rahvalaul hakkas käibelt kaduma, taanduma teise faasi. Sellepärast on käesolevaski tulnud pearõhk asetada 19. sajandi materjalile, teadlikult on valitud Haljalast ühes komplektis ka hilisemaid üleskirjutusi. Mida suuremad on ajalised vahed üleskirjutuste vahel, seda selgemini võiksid esile tulla erinevused, mis näitaksid tendentsi, s. t. kas algriimi kasutamine hiljem suureneb või väheneb.

Huvitav on võrdluseks vaadata paari 17. sajandi teksti.

1. Pikse palve 1644.
   /1/ Wota Picken,
   /2/ Herja *a*nname pa*l*vus *ka*tte sa*r*ve *ka*hn *n*inck *n*elli Schörre *ka*hn,
   /3/ *kü*ndi *pe*rrast, *kü*lvi *pe*rrast.
   /4/ Olje Wasck, terra Kuld.
   /5/ Toucko *mu*jo *mu*sto pilve suhre *S*oh, *ko*rken *K*ondo, *la*ja *La*hne pähle.
   /6/ *S*immase *i*lm *me*ssi hohk *me*ile *kü*ndjalle *kü*lvjalle.
   /7/ *P*öha *p*icken
   /8/ hoja meye pöldö,
   /9/ h*ü*vva o*l*ja *a*llan, h*ü*vva päh *o*tzan, ninck h*ü*vva terri sissen.

Arvestades selle teksti lauselist jaotust võib saada järgmised vormelid:

/1/ —
/2/ oVoV'V KV KVKV K K K KV
/3/ KV ^{1}KV KV ^{1}KV
/4/ —
/5/ KV KV K K ^{1}KV ^{1}KV ^{2}KV ^{2}KV
/6/ ' VV KV KV ^{1}KV ^{1}KV
/7/ K K
/8/ —
/9/ ^{1}V oV oV ^{1}VV ^{1}V

Tekst on õieti proosa, küll mitte tavaline proosa, vaid kondenseeritud, rütmistatud, sisaldab ohtrasti sõnakordusi ja traditsioonilisek muutunud sõnaühendeid (atributiivsed ja loetlevad sõnapaarid), nagu — püha pikken; kõrge kõnnu, suure soo, laia laane; kündjale, külvjale; künni, külvi; mis kõik on algriimilised.

Kindlasti tõhustab algriim teksti sugestiivsust, nagu see on vajalik maagilistes tekstides.

17. sajandi teksti teise näitena võib tuua tuntud «Jörru-laulu» 1695. aastast:

2. *J*örru, *J*örru! *j*ooks Ma tullen?
*E*rra tulle, *E*llaken.
Micks *e*p *e*lla *e*ile tulnut?
*E*ile *o*lin *E*lla *ü*xinesse,
Nüht ollen *W*irbi *w*iekesse.
Tulle *H*ome *H*omikulla
Sies *o*llen Jelle *ü*xinesse
*K*arkotella *K*aste Ella,
*S*iuka *S*ittika *W*ilulla
Siess ollen *W*almis *W*ainijull
*K*aunis *k*arja *S*atemalle.

Saame järgmise vormeli:

$KV_1KV_2K_3$
V_1V_3
$V_1V_2V_3$
$V_1oV_1V_2oV_3$
KV_2KV_3
V_2V_3
oV_1oV_3
KV_1KV_3
$KV_1KV_2'V_3$
KV_2KV_3
$KV_1KV_2'V_3$.

Kõigis värssides on algriimiahelad ja küllalt mitmekesised variandid, nagu 11 värssi seda üldse võimaldab. Mingit olulist erinevust regivärsi hilisemate üleskirjutustega võrreldes siiski ei ole.

Vaadelgem ühe Karksi lüürilise laulu algust (VK IV, nr. 221, 1):

Kolmekest meie sõsare:	—
üits meid *Vi*rro *vii*tänesse,	KV_2KV_3
tõine *A*rgo *a*ntanesse,	V_2V_3
*ko*lmas jääs *kodoküla*le,	$KV_1KV_2K_3$
*o*ma *u*sse rahve'eile.	oV_1V_2
*K*uri jääs *kodoküla*le,	$K_1K_2K_3$
*pa*ha *va*lla *va*ie'elle.	$'V_1KV_2KV_3$
*K*uri võtko *ko*do *poi*si,	$K_1KV_3'V_4$
*pi*tsitego üle *pii*ri,	KV_1KV_4
*a*lletego *ü*le *a*ia —	$oV_1V_3V_4$
ma lää *ka*bo *kau*ge'ella,	$'V_1KV_2KV_3$
*i*mpi *i*lma tukkemelle.	V_1V_2
*K*ui lää *kodoküla*le,	$K_1K_2K_3$
kui lää *va*lla *va*ielle,	KV_2KV_3
*o*ma *u*sse rahve'eile,	oV_1V_2
*k*ik saa *kur*ja enne *kuu*lda,	$K_1KV_2KV_4$
kik saa *nä*lgä *nä*nni *nä*tä.	$KV_2KV_3KV_4$

Sissejuhatav värss on algriimita. Kui anafoori moodustavad sõnad pole algriimis, väheneb nende arvel esimeste värsijalgade algriim (kui lää; kik saa).

Nende lühikeste tekstide võrdlemine võimaldab konstateerida vaid ühiste alliteratsioonitüüpide olemasolu neis.

Et kindlamaid tulemusi saada, on vaja läbi töötada küllalt palju tekste, võttes ühtlasi arvesse tekstide vertikaalset ja horisontaalset migratsiooni.

Käesoleva töö aluseks on valitud 12 000 värssi 12 vaatluspunktist, igast 1000 värssi. Silmas on peetud Lõuna- ja Põhja-Eesti iseloomulikke kihelkondi ühelt poolt ja lüürikat ning lüroeepikat teiselt poolt.

Valik on tehtud järgmiselt:

1. Helme. Materjal pärineb käsikirjast H II 25, 1—78 (1—46) Koorküla ja Taagepera — Karl Ruut 1888. Valitud on lüürilised tekstid. Üldiselt on käsikiri korrektne.

2. Karksi. Aluseks on «Vana Kannel» IV (1941), lüürilistest lauludest järgmised numbrid: 33,4; 39,1; 58,4; 117,1; 221,1; 223,1; 227,1; 262,1; 265,7; 284,4; 299,2; 377,6; 381,2.

3. Urvaste. H II 36,11—87 (1—58). Urvaste ja Karula — G. Seen. Valitud on ainult lüürilised laulud (neist mõned fragmendid): 1—58.

4. Kolga-Jaani. Aluseks «Vana Kannel» II (1886), järgmised numbrid lüürikast: 135, 136 A; 137 A; 139 A; 142; 144; 147—153; 161—166; 168 A; 169—172 A; 173 A; 174—180; 182 A;

183 C; 184—187 A; 188—191; 193; 194 A; 195—197; 199—201; 203 A; 203 A; 206 A; 219; 220 A; 228; 230; 232; 238.

5. Kodavere. Aluseks H II 4, 18—60 (1—74). Vahele on jäetud mõned fragmentaarsed tekstid. Laulud on lüürilised.

6. Haljala laule on valitud 2000, mis on jagatud kahte gruppi, kummaski 1000 värssi. Aluseks on 1) kõik Haljala kogud, kust on võetud mitmesugustest lauludest läbisegi nii Hurda, Eiseni ja KKI. kogudest; 2) mõisaorjuslaule Hurda, Eiseni ja

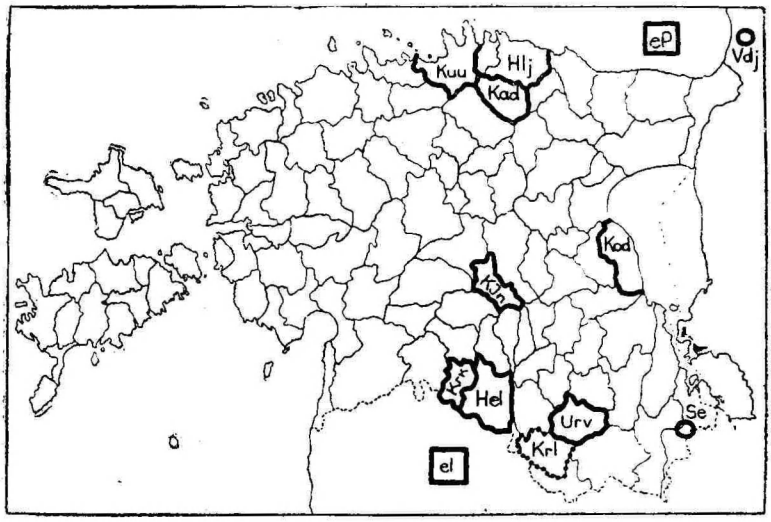

Joon. 1. Valitud materjali päritolu.

ERA kogudest. Eraldi pole numbreid näidatud, sest tsitaatides viidatakse kogude lehekülgedele. Laulud on lüürilised.

7. Kadrinast on võetud kaks rühma, kummaski 1000 värssi Knüpfferi kogust EKÜ 232 a I 5—147 (1—125). Esimeses rühmas on numbrid 1—57 (välja arvatud 34—36, 42—45, 54, 55), lüürilised laulud pulmadest, laulust, kiigest, vaeslapselaulud, vähe muud. Teises rühmas on numbrid 58—110 ja 125 (välja arvatud 86; 89; 90; 93; 103), lüürilised laulud pulmadest, abielust, tööst jm.

8. Kuusalu laulud on valitud kogust «Vana Kannel» III (1938) järgmised lüro-eepilised laulud: 24, 1 («Ehted kadunud»); 26, 1 («Haned kadunud»); 27, 2 («Hobune varastatud»); 111, 1 («Lunastatav neiu»); 116, 1 («Müüdud neiu»); 144, 1 («Kaevul kosija»); 152, 1 («Tütarde tapja»); 175, 1 («Mehetapja»); 304, 4 («Suur tamm»); 420, 3 («Venna sõjalugu»).

Läbilõikeliselt on valitud lüro-eepilisi laule:

9. Lõuna-Eestist teosest «Eesti rahvalaulud» I ja II

(1926 ja 1932), «Vana Kannel» I (1886) ja H III 13. 753--756 < Hls 1893.

10. Põhja-Eestist teosest «Eesti rahvalaulud» I ja II; M. Veske, «Eesti rahvalaulud» II (1883) ja O. Loorits, S. Kutti, H. Tampere, «Valimik eesti rahvalaule» (1935).

Valitud on terviktekstid. Kuigi liigid on eraldatud, leidub lüroeepiliste laulude värsse või värsirühmi ka lüürilistes lauludes (ja vastupidi), mida siiski, arvestades laulude terviklikkust ja vormilise eraldatuse vähesust liikide vahel, pole elimineeritud. Lõuna-Eestist on seega nr-d 1—3 ja 8, ülejäänud Põhja-Eestist.[41]

Lõplike järelduste tegemiseks oleks vaja võrdlevalt samal meetodil läbi töötada ka soome, karjala, vadja ja setu laule (viimastele on käesolevas töös kohati viidatud), aga selle ülesande lahendamine oleks teinud töö mahu liiga suureks, seepärast peab see jääma teise teema lahendada.

Tsiteerimine ja viitamine. Kui klambrites näite järel ei ole viidatud täpsemalt allikale, on antud laulu pealkirja ja teose lühend, seda «Eesti rahvalauludes» avaldatud tüübinimetuste kohta, millele järgneb maakonna lühend variandi numbriga selle järel (näit. Lo Vi 16 = Loomine, Virumaa 16). Haljala laulude näited viidatakse allikaile, muude kihelkondade näidete järel klambrites tuuakse variandi number. Nii tähendab Hel 31 = H II 25, 30 (31).

Uurimismaterjali iseloomustus. Et saada objektiivset pilti, on materjali prepareerimisel püütud säilitada juhuslikku järjestust, nagu see on tekkinud rahvalaulude üleskirjutamisel. Siiski ei pääsetud täielikult valiku tegemisest, eeskätt sellepärast, et oli vaja eraldada lüüriline ja eepiline materjal, samuti oli vaja kõrvaldada mõni liiga fragmentaarne või võltsimise tunnustega — deformeeritud ja võltsitud tekstide kõrval leidub ka veel mõningaid halbu üleskirjutusi. Üldiselt aga on tekstid võetud võimalikult nii, et poleks valikut algriimile soodsas või vastupidises suunas. Haljala teises rühmas (Hlj II) on teadlikult võetud peamiselt mõisaorjuse laulud, nagu juba üteldud.

Paljud lüro-eepilised regilaulud on üles ehitatud stereotüüpselt korduvaist sündmustest, kus muutub ainult tegelane, sündmust sissejuhatavad või siirdevärsid on samad, kogu tegevus võib ainult väheste muutuste läbi teiseneda. Laulus «Laevapuu» (H III 13, 753—756 Hlj) korduvad sündmuste algusvärsid kuus korda. Tegelasteks on lepp, pärn, kask, haab, paju, remmelgas, kadakas, tamm. Peale tegelase on kõneluses nendega kõik värsid samad, välja arvatud tamme vastus, kes «ei» asemel ütleb «ja» ning kellest peale laul suundub lahendusele. Värsside ja värsirühmade suur kordumine on iseloomulik eesti lüro-eepilisele regivärsile ega

[41] Eesti keeleala murdelise liigenduse kohta vt. A. Kask, Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest, lk. 25—40.

ole põhjust statistikas korduvaid värsse kuidagi teisiti arvestada, eriti nende osatähtsust vähendada. Kõrvale kuulukse ka kordusvärssides kõlamõju ikkagi sama.

«Maie laulus» (Kuu 175, 1) on kaks korda korduvaid värsse 9, kolm korda korduvaid 4, neli korda korduvaid 3, seega 42 värssi. Tegelaste varieerumisega värsse on 3. Laulus on üldse 104 värssi, seega moodustab kordusvärsside arv 40,4%.

Korduste poolest eriti rikas on «Lunastatav neiu» (Kuu 111, 1). Laulu kompositsiooniliseks aluseks on dialoog. Viis episoodi koosneb sissejuhatusest ja neiu kõnelusest isa, ema, venna, õe ning peiuga.

Esimesed 12 värssi korduvad 5 korda, värsid 15—19, 21 ja 27 jälle 5 korda, 4 korda korduvad värsid 30, 34 ja 35, 2 korda 20, 28, 29, 32, 90, 98, 99, 102, kokku seega 123 värssi. Laulus on üldse 174 värssi, niisiis värsikordusi üldse 70,7%. Osa värsse saab mitu teisendust, sest muutuvad laulu tegelased ja esemed, millest on juttu. Viie teisendusega on 4, nelja teisendusega 2 värssi, seega kokku 28 värssi, s. o. 16,1%. Ainukordseid värsse on 23, seega 13,2%. Sellest on tingitud ka mõned järsud erinevused statistikas. See ei iseloomusta muidugi kõiki lüro-eepilisi laule, aga üldiselt on värsikordusi neis siiski palju.

Kontaminatsioonide paljus eesti regivärssides, eriti eepiliste interpolatsioonide lisamine lüürilistele lauludele ja vastupidi, ei luba ka statistikas liigiliselt puhast joont pidada. Interpolatsioone ja kontaminatsioonilisi osi ei ole aga õigust tervikust eraldada. Lüürika ja eepika puhas lahus hoidmine on küllalt keerukas ega ole täielikult võimalikki. See on eesti vanema rahvalaulu iseloomulik joon. Laulude ajaloo seisukohalt on lüürika ja eepika lahutamine küllalt hiline nähtus. Kui materjali hankimiseks on tulnud kasutada väljaannet «Eesti rahvalaulud» I või II, on võetud sealt sellised variandid, mida väljaandjad pole kärpinud. Kontaminatsioonide ja interpolatsioonide põhjendamatu eraldamine on sellele publikatsioonile tunnuslik, aga ühtlasi selle väljaande puudus.

Kuu 26, 1 on laul «Haned kadunud» liitunud lauluga «Suur tamm». Selles näit. värsirühm

> Ei sial tahtnud tamme kasva,
> ei vetnud vosu ajada,
> muuda juurda juurudella

kordub neli korda. Seega «Tamme laulu» osas on 17% kordust, aga «Haned kadunud» on olukord teine.

Värsi sõnalisest koostisest tingituna muutub ka alliteratsioonitüüp, selleks piisab sõnade ümberpaigutusestki, enamasti on aga teisendus sõnade asendamises. Samal ajal võib küll eri sõnaline koostis anda ka sama algriimitüübi või variandi algriimisuhetesse, näit. järgmiselt:

Vein mina *tamme taa*di oue	KV_2KV_3
*Vei*n mina tamme *ei*de *o*ue	$'V_1V_3oV_4$
*Vei*n mina tamme *v*enna oue	KV_1KV_3
Vein mina tamme *u*e *o*ue	oV_3V_4
*Vei*n mina tamme *n*eiu oue	$'V_1'V_3$.
*Ka*llis *aa*ba, *ka*ta *Ma*ie	$KV_1V_2KV_3'V_4$
*Ka*evu*k*ooku, *ka*ta *Ma*ie	$vKV_1K_2KV_3KV_4$
*Ka*llis *ka*ske, *ka*ta *Ma*ie	$KV_1KV_2KV_3'V_4$
*Ka*llis *m*eri, *ka*ta *Ma*ie	$vKV_1K_2KV_3'V_4$
*Kõ*nnib *m*inu *kõ*htuje *m*ööda,	$KV_1K_2KV_3K_4$
*ma*rsib *m*inu *ma*guje *m*ööda	$KV_1K_2KV_3K_4$.

Sünonüümilised muutused paralleelvärssides toovad üldiselt siiski kaasa suuremaid või väiksemaid muutusi.

Külep mu *rüü*d *rü*ä põim,	$'V_1KV_2KV_3$
külep mu *kaa*l *kaa*ra *ka*si.	$K_1KV_2KV_3KV_4$

Või näide vadjast:

*ep‿su*kennu *i*sä *su*ka,	$oV_1KV_1oV_3KV_4$
*eb‿ar*jannu *e*mä *ar*ja	$^1V_1V_1{}^1V_3V_4$

Paralleelselt esineb kaks ühesuguse struktuuriga värssi, nad erinevad aga algriimilt.

Nii on selge, et iga värss on algriimi seisukohalt omaette tervik, sellest hoolimata, millises sisulises kokkukuuluvuses teiste värssidega see ka ei oleks. Peateguriks algriimi kujunemisel on ikkagi värsi sõnaline koostis. Võiks lisada: ka sõnade häälduslikud iseärasused murdeti tingivad seda, nii näiteks hääldus setu lauludes, mille tulemusena mujal algriimiline värss on muutunud siin algriimituks või andnud teise tüübi.

Esekene helläkene.
Imekene helläkene.

h-d ei saa konsonandina arvestada neis murretes, kus seda ei hääldata.

Laulude noteerimisel ei ole murdepärast täpsust silmas peetud õige mitmel põhjusel. J. Hurt Kolga-Jaani laulude väljaandmisel kirjutab:

«Alguskäsikirjades ei ole see murre mitte omal täiel näul paberi pääle saanud. Harjunud kirjakeel on üleskirjutajate sulge sagedaste eksitanud. Aga trükis püüdsin mina külamurret täielisemalt valitsema panna, käsikirjade eksitusi räägitava Kolga-Jaani keele järele parandades.» [42]

Tuleb veel silmas pidada, et osa üleskirjutajaid oli vähese kirjaoskusega, kelle täpsus juba sellepärast ei võinud olla eeskuju-

[42] Vana Kannel II, lk. IX.

lik. Mõned üleskirjutajad ei ole peenemaid murdeerinevusi kuulnud või neid vajalikult tähtsaks pidanud. Käesolevas töös on puudulikke või halbu üleskirjutusi välditud ja võetud materjali nendelt kirjapanijatelt, kelle usaldatavust ei olnud põhjust kahtluse alla seada. Alliteratsiooni ja assonantsi uurimine nõuab igal juhul täpset häälikute, eriti vokaalide fikseerimist. Selles on nähtuste rühmitamisel mõned kõhklused jäänud. Parandada rahvalaulu keelt murde alusel ei ole võimalik, sest rahvalaulu keele ja murde piirid ei ühti alati.

Kõrgenenud või madaldunud vokaalid on kirjutatud vahel kirjakeele- ja mitte murdepäraselt transkribeerituna:

Teed mu likes linnukese (H II 25, 30 (9) < Hel).

e võtab alliteratsioonist osa.

On aga ka, nagu vaja:

Kik kiskelemaie (H II 25, 30 (25) < Hel).

Üldiselt ei tohiks aga need mõned üleskirjutajate ebatäpsused tulemusi kõigutada, selleks on materjal küllalt mitmekesine ja ulatuslik. Millised seaduspärasused eesti algriimis esinevad, see peaks järgnevast oluliselt siiski esile tulema.

U u r i m i s m a t e r j a l i s e d e l d a m i n e.

Uurimismaterjal on sedeldatud, iga värss on eraldi sedelil. Peale värsi teksti on sedelile kantud veel käesoleva töö jaoks vajalik informatsioon, näit.:

224	$KV_1K_2KV_3$
*Ka*vva *k*äisi *kar*jassagi	
Md. neiu Vl 1	

3. Alliteratsiooni käsitlemise ajaloost

A. A l l i t e r a t s i o o n j a a s s o n a n t s t e i s t e r a h v a s t e r a h v a l u u l e s

Tutvumine alliteratsiooni ja assonantsiga teiste rahvaste luules aitab valgustada ka läänemere rahvaste algriimi olemust ja omapära.

1. A l l i t e r a t s i o o n (Stabreim) on vana-germaani värsi vanim sidumisvorm, selle tekkimisaega on raske täpsemalt määratleda. Ainult selge on, et allitereeruva luule viimased mälestusmärgid pärinevad 9. sajandist. Seda keelelise väljenduse kaunistust on kasutanud mõned autorid ka hiljem (Bürger, Goethe, Schiller, Rückert jt.).

Alliteratsioon tähendab mõtte- ja tundesisult tähtsate sõnade (kahe või enama) esiletõstmist sama tüvekonsonandi abil. Alliteratsioon on germaani keeltes genuiinne, kuulub selle luule algvormi. Baseerudes saksa keele grammatilisel aktsendil on alliteratsioonil järgmised ülesanded: moodustada kõnetipp, kujundada perioode, hõlbustada meelespidamist (A. Heusler) ning tõhustada väljenduse poeetilisust. Moritz Haupt seletas alliteratsiooni olevat tekkinud püüdest mõistelt samaväärset ka kõlalt võrdsustada.[43] Nimetust *alliteratsioon* kohtame esmakordselt J. J. Pontanuse dialoogis «Aetius» (1519). Alliteratsiooni mälestusmärkidest saksa keele alal võiks mainida mõned tuntumad: «Hildebrandilaul», Merseburgi nõidussõnad, «Muspilli» jt. Neis on seotud suurema või väiksema järjekindlusega üheks pikkvärsiks kaks poolvärssi nõnda, et esimeses kahe või ühe, teises ühe sõna rõhulised silbid sisaldavad sama algushäälikut (1 : 1 või 2 : 1). Neid häälikuid nimetatakse Stäbe (stafir) ja nende kooskõla moodustabki alliteratsiooni (Stabreim). Enamikel värssidest on kaks stabi (1 : 1). Niisiis — neljast tõusust seostub alliteratsiooniga kolm: esimese poolvärsi esimene ja teine ja teise poolvärsi esimene tõus. Otsustav on teise poolvärsi häälik, seda nimetatakse *Hauptstab*, see nagu domineeriks alliteratsioonis. Alliteratsioonivärss on seega kahest alliteratsiooniga seotud lühivärsist koosnev pikkvärss. Allitereeruvad ainult tõusud (mitte siis Gedicht und Gebet). Vokaalid allitereeruvad omavahel kõik, ka samad konsonandid; sc, sp, st ei allitereeru omavahel ega ka ainult s-ga, vaid üksnes iseendaga. Väikesed häälduslikud diferentsid ei sega. Proosas ja kõnekeeleski leidub rohkesti alliteratsioonilisi sõnapaare: Mann und Maus, Haus und Hof, Land und Leute, Bausch und Bogen, Kisten und Kasten, Ach und Oh, Immer und Immer, Ernst und Eifer, ganz und gar. Muidugi on palju alliteratsiooni vanasõnades ja kõnekäändudes.[44] Uuemas saksa luules on alliteratsioonil vähem sõnade sidumise kui kaunistamise ülesanne.[45]

Juhuslikuks või vähemalt mittetaotletuks tuleb lugeda alliteratsioone, mis moodustuvad tihti esinevaist sõnadest, näit. artikli või sidesõnaga *das*. Vaevalt võivad kõnesse tulla ka verbid *werden, haben, können, mögen* või eitused (niemanne nihtne) alliteratsioonide moodustamisel.[46]

---

[43] J. Lindemann, Über die Alliteration als Kunstform im Volks- und Spielmannsepos, lk. 9. Et kordus, samuti ka sõnaalguliste häälikute kordus (alliteratsioon) on paljude rahvaste luule põhiprintsiip, selle kohta vt. ka H. Schurtz, Urgeschichte d. Kultur, lk. 523 jj.

[44] O. Deppe, Die Alliteration im Sprachgebrauch der heutigen Prosa.

[45] Alliteratsioonist veel: P. Merker, W. Stammler, Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte I (1925/26): Alliteration; E. Sievers, Altgermanische Metrik, lk. 36—46; W. Kayser, Kleine deutsche Versschule, lk. 95; Literaturkunde, lk. 265.

[46] J. Lindemann, Über die Alliteration als Kunstform im Volks- und Spielmannepos, lk. 15.

Allitereeruv värss ulatub tagasi alggermaani aega ja on germaanlaste vanim tuntud luulevorm. Esimesed allitereeruvad värsid leiduvad põhjamaade ruunikirjades. Sajandeid oli alliteratsioon üldgermaaniline, nii saksa, inglise kui ka skandinaavia luules. Saksamaal algas riimitud värsi valitsemise aeg 9. sajandist, mil Weissenburgi munk Otfrid tõi lõppriimi saksa luulesse. Inglismaal ja Skandinaavias püsis vana germaani värss kasutusel kauem.[47] Vana-inglise luules esines alliteratsioon lõppriimi kõrval veel kuni 16. sajandini, islandi luules tänapäevani. Alliteratsiooni leidub mõnevõrra ka inglise kirjanduses (Shakespeare).[48]

J. Lindemann liigitab alliteratsiooni selle esinemisviisi järgi: 1) kaksikvormeleis esinev; 2) püsivais sõnaühendeis; liitsõnades; üksikute lauseosade väljatõstmiseks (kõnetlus, küsimus, soov, palve, põhalik kinnitus, üleskutse); üksikute sõnade esiletõstmiseks esinev alliteratsioon (õieti sõnade mitmesugused lauselised seosed, neist huvitavam on põhisõna ja atribuudi allitereerumine); 3) alliteratsioon tihedasti kokkukuuluvate sõnade sidumiseks.[49] Muidugi pole see jaotus veel mingi eeskuju, pigem katse provisoorset süsteemi luua.

Assonants tähendab saksa luules poolriimi, ainult vokaalide samakõla rõhulistes silpides, konsonandid on erinevad: Friede / Liebe / Wiegen. Otfridil tähendas see riimi ebapuhast eelastet lõppriimi kõrval keskülemsaksa luules, aga ka inglise luules ja saksa rahvaluules vabamat riimi. Vanaülemsaksa luules, kui riim alles sisse toodi, rahuldas riimi nõudeid samasuse asemel juba paljas sõnaosade sarnasus: m*arer* : gidan*er*; *ein* : ger*eim*; w*olle* : gez*elle*. Seal kehtis reegel: kui riimivate sõnaosade vokaalid on samad, võivad erineda konsonandid, kui aga konsonandid on samad, siis võivad erineda vokaalid. 12. sajandi keskülemsaksa eeposes «Kuningas Rother» leidub selliseid ebatäpseid riime, poolriime, mida nimetatakse assonantsideks: h*ove* : gel*ogen*; gr*aven* : w*aren*; n*iet* : l*iep*; s*enden* : l*anden*; g*ode* : gew*ede*; ges*unde* : l*ande*. Klassikalises keskülemsaksa luules on saavutatud täieline puhtus. Opitzist peale on ka lõppriim puhas, s. o. täisriim, aluseks ikka kõnekeel (ka murdeline). 19. sajandil püüdsid mõned luuletajad (Heine nende hulgas) assonantsi hispaanlaste eeskujul kunstluulesse uuesti sisse tuua.

---

[47] A. Heusler, Deutsche Versgeschichte mit Einschluss des altenglischen und altnordischen Stabreimverses I, lk. 1—4.

[48] M. D. Kuznec, J. M. Skrebnev, Stilistik der englischen Sprache, lk. 113 jj.

[49] J. Lindemann, Über die Alliteration als Kunstform im Volks- und Spielmannsepos. Proosa kohta: O. Deppe, Die Alliteration im Sprachgebrauch der heutigen Prosa.

Juhualliteratsiooni leidus ka kreeka ja ladina keeles, samuti kasutati seda kunstivahendina keskaja ladina keeles, ilma kindlate reegliteta.[50] (Worte: Sonne, Heine, Donna Clara.)

2. Algriimi ja lemmiksõnade kordamist esineb ka leedu lauludes. Leedu lauludes on vokaalide ja konsonantide alliteratsiooni, läti lauludes assonantsi.[51] Lätis küll ka taotletakse alliteratsiooni, aga sel on onomatopoeetiline tähendus.[52]

Läti rahvalaulude alliteratsiooni näiteks sobib värss «Rit, riti rīta rasa», assonantsi näiteks «Plata plata dadža lapa». Alliteratsiooni mõistesse viiakse ka esimese silbi lõpu konsonant, näit. «*Līgo kalnos, līgo lejas*».[53]

3. Vene rahvaluules kohtame alliteratsiooni ja assonantsi lüürikas, lastelauludes, tšastuškades, bõliinades, ka vanasõnades ja kõnekäändudes. Näide lüürikast:

Не ясен *сокол* извился высоко,
Сокол, сокол, извился высоко.

Allitereerub c, assoneerub o. Seesugune alliteratsiooni ja assonantsi koosesinemine on iseloomulik vene rahvalaulule. Alliteratsiooni üksi või koos sellele järgneva assonantsiga võib esineda värsside algul või lõpul kas vertikaalse tulbana, ristamisi või värsipaarides kõrvu.[54] Teksti muutmist kõlavamaks häälikukorduse, s. o. alliteratsiooni ja assonantsi vahendusel on kasutanud ka vene luuletajad, vt. näit. V. Majakovski:

В сто сорок солнц закат пылал.
В июль катилось лето.[55]

Laiemalt on seda kasutanud sümbolistid (Balmont).[56]

B. Ülevaade soome ja eesti alliteratsiooni ja assonantsi käsitlemisest kirjanduses

Alliteratsiooni ja assonantsi käsitlemise ajalugu on küllalt pikk. See algab üldist laadi esialgsete tähelepanekute fikseerimisega, millele järgnesid katsed seda täpsemalt kirjeldada, kuni

---

[50] P. Merker, W. Stammler, Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte I (1925/26); Assonanz; F. Saran, Deutsche Verskunst, lk. 348—349; W. Kayser, Kleine deutsche Versschule, lk. 96—98; E. Erb, Geschichte der deutschen Literatur, lk. 763, 845—847.

Assonantsi kohta vt. ka Fr. Kauffmann, Deutsche Metrik nach ihrer geschichtlichen Entwicklung. Marburg 1897, lk. 148.

[51] A. R. Niemi, Lisiä alkusoinnun synty- ja kehityshistoriaan. Kalevala-seuran Vuosikirja 6, lk. 139.

[52] A. R. Niemi, Vanhan suomalaisen runomitan synnystä, lk. 33.

[53] V. Valeinis, Poētika. Daildarba elementi, lk. 232—234.

[54] В. М. Сидельни́ковъ, Поэтика русской народной лирики, М., 1959, lk. 116—119. Alliteratsioonist vene mõistatustes vt. А. И. Гербстман, О звуковом строении загадки, lk. 185.

[55] Г. Н. Поспелов, Теория литературы, lk. 95—96.

[56] Краткая литературная энциклопедия I: аллитерация.

tänapäeval on jõutud eriuurimusteni, milles kirjeldamise kõrval on pööratud tähelepanu tüpoloogiale, funktsioonile, tekkimisele ja arenemisele. Kuidas algriimi on mõistetud, sellest järgnevas lühidalt.

1. Soomes. Algriimi on soome ja eesti rahvalauludes märgitud üsna varakult. 1631. a. kõneles rootsi geograaf ja astronoom A. Buraeus Rootsi riiki käsitlevas teoses «Orbis Arctoi imprimisque Regni Sveciae nova et accurata descriptio» ka soome rahvalauludest, milles puuduvat lõppriim, värsi sees aga algavat kaks või kolm sõna sama häälikuga.

Turu ülikooli professor E. Petraeus 1649. a. märkis: mõned sõnad värsis algavat sama häälikuga (*Cusa curjet cullat juowat*). M. Martinius 1689. a. kordas sedasama. 1650. aastal kirjutas rootsi professor M. O. Wexionius (Gyldenstolpe) teoses «Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum» lamdaismist, mõeldes selle all algriimi. Näiteid tõi ta kirikulauludest (virsi) ja uuemaist lauludest, aga tal oli mõningane ettekujutus ka rahvalauludest. Lamdaismi nimetust kasutas ka fennofiil D. Juslenius oma väitekirjas «Aboa vetus et nova» (1700). Soome rahvalaulu nimetas Juslenius omapäraseks. Selles pööratavat suurt tähelepanu sõnade kõlalisele küljele ja vokaalide kooskõlale, kasutatavat siis ka palju algriimi. Viimasel ajal olevat lisaks tulnud veel lõppriim. Rahva lauluanne olevat sünnipärane, inimesed võivat igas olukorras ükskõik mis teemal improviseerida kõige meeldivamaid laule. Ühes Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis hoiustatavas käsikirjas leiame veelgi märkusi: «Algriimi esineb lauludes väga palju. Kahesõnalistes värssides algavad mõlemad sõnad sama algushäälikuga, kolmesõnalistes on kas kahel või kolmel sama algushäälik või kogu algussilp, nelja sõna korral on kõigi algushäälikud samad või nad grupeeruvad paarikaupa.» Neid mõtteid kordab ta oma tähtsaimas teoses, sõnaraamatus «Suomalaisen Sana-Lugun coetus» (1745).[57]

H. G. Porthani arvates algavad runovärssides kõik sõnad või ainult kaks sama silbi või algushäälikuga. Algushäälikute kordumine on harjunud kõrvale meeldiv. Nagu lõppriim, soodustab ka algriim meelespidamist, aga vastab hoopis paremini keele omapärale kui lõppriim, viimane ei kuulu üldse vana rahvalaulu mõistesse. Algriimilisi sõnu võib värsis paigutada vabalt ükskõik kuhu; kõikide sõnade algriimilisus aga ei jäta meeldivat muljet. Oma seisukohad avaldas Porthan viieosalises soome luule uurimuses «Dissertationis de Poësi Fennica» (1766—1778), kus käsit-

[57] A. R. Niemi, Lisiä alkusoinnun synty- ja kehityshistoriaan. Kalevala-seuran Vuosikirja 6, (1926), lk. 121—122; J. Hautala, Suomalainen kansanrunoudentutkimus, lk. 36—45; T. Haapanen, Suomalaiset runomittateoriat 1800—luvulla. Suomi V, 6, lk. 10.

letakse soome kunstluule kõrval ka rahvaluulet. Porthan vaatleb veel runode lauseehitust, sõna- ja lausejärjestust, kujundite kasutamist ja muudki, mis kõik on tähtis ka algriimi seisukohalt. Autor vaimustub rahvaluulest ning selle kõrgest kunstilisest tasemest.[58]

1816. a. ilmus Jaakko Juteini (Judén) teos «Anmärkningar uti finska skaldekonsten». Juteini peab tähtsaks algriimi paiknemist värsijala algul (tõusus). Ei ole head sellised värsid, nagu: Hellit/täin hy/vän *he*/delmän (vrd. *he* 3. vj. languses). Porthani käsitlusele lisas ta kaks uut tähelepanekut: 1) ka eri vokaale võib pidada algriimiks (*e*lo *a*utuaampi); 2) algriim võib asetseda ka järgsilpides (Katsah*tai*ssa *tai*vahalle).[59]

Keeleteadlane R. v. Becker peab teoses «Finsk grammatik» ideaalseiks värsitüüpideks 224 ja 2222. Algriim hõlbustab meelespidamist, selle esteetiline mõju on samasugune kui riimil. Mõnes värsis võib algriim ka puududa.[60]

Saksa õigusteadlane H. R. v. Schröter avaldas 1819. a. soome rahvalaulude kogu koos saksakeelse tõlkega «Finnische Runen», mis kujunes soome rahvalaulu tutvustajaks välismail, pealegi ilmus sellest veel kaks trükki. Raamatu eessõnas kasutab autor mõistet silpriim (Sylbenreim), mis tekkivat sel teel, et samadele algushäälikutele lisatakse veel võimalikult palju samu või samasuguseid silpe (kanto käärmehen kähyjä).[61]

«Kalevala» eessõnas 1835. a. ütleb Elias Lönnrot algriimist: tavaliselt on kahe sõna algussilbid ühesugused. Kui see pole nii, siis valitakse sama konsonandi järel vokaalid selliselt:

a — ä, o
e — i, ä
o — a, u, ö
u — o, y jne.

See hüpotees pärineb õieti Schröteri «Finnische Runen» eessõnast. Nii ilmuvat algriim runokeelde nagu iseendast. Lönnrot pidas vigaseiks selliseid algriime, nagu a — e (*Vai*kk'ei tuo *ve*'etä synny), u — i, e — o jne. Laulikud seda kasutavad, seletuseks ütlevad vaid, et sõnad ise tingivad üksteist. Seesuguse tingituse puudumise korral jäävat algriim tekkimata. Eelmistele tõi täienduse D. E. Europaeus värsiuurimuses, mis ilmus vanade runode kogu «Pieni Runon-seppä» (1847) lisana: «Johdatuksia Runon tekoon»: algriimilised sõnad asetsevad lähestikku, kus see

[58] A. R. Niemi, Lisiä, lk. 122; J. Hautala, Suomalainen kansanrunoudentutkimus, lk. 66 jj.
[59] T. Haapanen, Suomalaiset runomittateoriat, lk. 15.
[60] A. R. Niemi, Lisiä, lk. 124.
[61] T. Haapanen, Suomalaiset runomittateoriat, lk. 24.

vähegi võimalik üksteise järel. Europaeus täiendas Lönnroti tabelit järgmiselt:

a — e, ä, o;
e — a, i, ä;
o — a, u, ö;
u — o, y;
y — i, u, ö.

Vigane on tema järgi värss: Kirvesvartta vuolessansa. Selline suhe on siiski tuletatud üldiste tähelepanekute alusel.[62]

19. sajandi teisel poolel asuti värsistruktuuri ja kujundikeele analüüsimisele hoopis süvendatumalt.

Võrdlemisi põhjalikult käsitles alliteratsiooni A. E. Ahlqvist oma väitekirjas «Suomalainen runous-oppi kielelliseltä kannalta» (1863), vaadeldes rõhu- ja kvantiteedisuhteid, parallelismi ja kõla ning algriimi. Sedasama kordas ta teose «Suomen kielen rakennus» (1877) värsiõpetuse peatükis «Suomalainen runo-oppi», kus ta arutleb järgmiselt.

Tarbekeel nõuab selgust, luulekeel peab olema kaunis. Kõigi rahvaste luulele värvi lisavad kõlakaunistused on meeldivad kõrvale. Värsimõõt ja algriim determineerivad värsis sõnavalikut. Sõnu siduv häälikute samasus võib asetseda sõnade algul (alkusointu), sees (assonanssi) või lõpul (riim). Algriim soome runodes on vältimatu. Ühes värsis vähemalt kaks sõna algavad kas sama vokaali või konsonandiga, vastavad häälikud võivad olla kas värsijala tõusus või languses. Värsijala algul võib asetseda kas ainult konsonant või ainult vokaal (alkumyötäisyys) või algriim, kus samale konsonandile järgneb ka sama vokaal. Algriim on soome rahvalaulus absoluutses enamuses. Seesugust algriimi taotlevad head laulikud, sest see kõlab ilusamini ja tugevamini kui ainult ühehäälikuline, eriti konsonandiga algus. Alkumyötäisyys, mis on germaanlaste värsikaunistus, ei täida soome keele ilunõudeid. Soome värss nõuab, et samale konsonandile järgneks ka sama vokaal. See on täielik algriim. Täieliku algriimi saavutamiseks ohverdavad laulikud vahel sisult sobivama sõna algriimilt sobivama kasuks. Enamik värsse on 2-sõnalise algriimiga, rohkesti on ka 3-sõnalisi, haruldased ning ebaloomulikud on 4-sõnalised, neid on heades lauludes vähe. Neljasõnalistes on tavaliselt kaks algriimipaari, mis asetsevad kõrvu või vaheliti. Vahel koosnevad sellised värsid neljast sõnast, kusjuures kaks esimest ühise algriimiga moodustavad esimese, kaks järgmist teise värsipoole (*Va*ris *vaa*kui, *kor*pi *ko*ikkui) või äärmised sõnad hõlmavad vahelmisi (*N*uoret *soi*tti, *sor*met *n*otkui). Kahe poolega värsside osadel võib olla mõni ühine häälik (*Va*nhat *vää*nti, pää *va*pisi)

[62] T. Haapanen, Suomalaiset runomittateoriat, lk. 20—25; A. R. Niemi, Lisiä, lk. 125—126; M. Sadeniemi, Die Metrik des Kalevalaverses, lk. 91.

Vahel on algriim ainult ühes pooles. Vokaalset algriimi on värssides samal määral, kui keeles on vokaalidega algavaid sõnu võrreldes konsonantalgulistega, s. o. 1/10. Vokaalide algriim on täielikum siis, kui sõnad algavad sama häälikuga. Vokaalide ühtsust ei peeta nii tähtsaks kui konsonantide oma, sest vokaalid on omavahel rohkem sugulased, ainuüksi u, a, i väldivad üksteist, nii et nad väga harva paiknevad samas värsis (*U*ntamo *a*jattelevi).

Nende kolme vokaali vahele asetuvad muud vokaalid järgmises kolmnurgas:

a
ä
e ö o
i y u

Mida ligemal selles skeemis asetsevad vokaalid omavahel, seda tihedamas algriimisuhtes nad on: a — o; o — u; a — o — u; a — — ä — i; a — e; ä — e; e — i; i — y; y — u; y — ö. Vahelmine vokaal e omakorda riimib teiste vahelmiste vokaalide o- ja y-ga.

Loomulikum on, et allitereeruvad häälikud asetsevad värsijala tõusus, seal tulevad nad reljeefsemalt kuuldavale. Sel kombel oleks jäänud suur osa sõnu värsis kasutamata, seepärast oli vaja algriimilisi silpe paigutada ka värsijala langusse. Alhqvisti arvates on algriimi teesises pool juhtudest või rohkemgi (*a*ivoni *a*jattelevi), kas värsis üks silp või rohkem, võivad olla ka kõik allitereeruvad silbid.

Algriimilised sõnad seisavad kas kõrvu või võimalikult ligistikku. Seesuguse olukorra saavutamiseks kasutatakse vahel inversiooni, lahutatakse liitsõnugi (*ku*lta-ukset *kuu*motivat, saab: *ku*lta *kuu*mottivat). Liitsõna osadest on algriimisuhteis ükskõik kumb või mõlemad omavahel. Vahel tundub algriim siirduvat kaasrõhulisse silpi (näit.: katsah*ta*en *ta*ivahalle). Seda nähtust on märganud ja märkinud ka Juteini.

Algriimita värsse on heades lauludes vähe, needki on laulude algusvärsid ja on pealegi paralleelvärssideta üksikvärsid.

Ahlqvist otsis lauludest ka lõppriimi, nii näit. värsisiseselt (Missä *mettä*, kussa *vettä*). Ka silbilist epifoori pidas Ahlqvist lõppriimiks (Pohjan poikien luvussa, / koko suuressa suvussa) või värsi sees (Äreällä äänellänsä, / käreällä kulmullansa).

Diskussiooni tekitas Ahlqvisti algriimi päritolu teooria, mille järgi algriim soome ja selle kaudu eesti rahvaluulesse olevat laenatud germaanlastelt. Oma väitega esines ta mainitud teostes ja kordas veel 1887. a.: algriim on skandinaavia algupära.[63] Laenamist seletas ta germaanlaste ja soomlaste igivana naabrusekontaktiga. On ju soome keel saanud neilt naabreilt muudki. Seda tema teooriat kinnitavat seegi fakt, et algriim esineb ainult lääne-

[63] A. Ahlqvist, Kalevalan karjalaisuus, lk. 143 jj.

poolseil soome-ugri rahvastel, neil, kes kauem elasid germaanlaste naabruses. 1883. a. ilmunud artiklis «Unter Wogulen und Ostjaken» ütleb ta, et handide lauludes puuduvat värsimõõt, rütm, lõpp- ja algriim. Skandinaavlased ja karjalased olid Põhja lahe piirkonnas kauba ja vaimsete varade vahetuses, koguni pikemas läbikäimises, õppisid teineteise keelt ja muinasjuttegi. Põhja-Skandinaavia ja Põhja-Karjala on keskajal sajandeid ligidalt suhelnud. Ahlqvist tõrjus tagasi Julius Krohni väite teoses «Kirjallisuuden historia», kus üteldakse Ahlqvisti pidavat võimalikuks koguni luule ja värsimõõdu algmete õppimise germaanlastelt. Ahlqvist kõneles ainult algriimist. Oma väite tõestuseks pidas Ahlqvist sedagi, et algriimi ei ole muudel soome-ugri rahvastel peale Läänemere ääres elavate rahvaste. Eesti regivärssigi olevat algriim tulnud soomlastelt. Kui põhja-karjalased kuulsid skandinaavlasi algriimilises luules loitsivat, siis püüdsid ka nemad seda veetlevat vormi omandada. Vanad loitsud, nagu veel praegugi mõne hõimu omad, olid lihtsalt retsitatiivne jorin. Uue vormi omandamisega muutusid soomlastegi loitsud jõulisemaiks. Sel kombel on tulnudki algriim soome luulesse, nagu ka sõna «runo», mis algselt tähendas loitsulaulu. W. Danckert, toeks võttes samuti terminit r u n o, mida pidas tekkinuks põhjapoolsete germaanlaste mõjutusel, arvas sealt mõjutatud olevat ka alliteratsiooni (Stabreim) ja silpriimi (islandi *kenning*) tekkimise läänemeresoome rahvastel. Küllap Danckert kasutas oma järelduste tegemiseks Hans Grellmanni teost «Finnische Literatur», mis ilmus Breslaus 1932,[64] see omakorda toetub Ahlqvistile. Algriimi algupära küsimuses tekkis Ahlqvistil poleemika P. Hunfalvyga.[65]

P. H u n f a l v y vastas Ahlqvisti teooriale algriimi päritolu küsimuses väitega, et ka ungarlastelt ja mansidelt on ta leidnud algriimi ja parallelismi rudimente, seega kuuluvad need mõlemad algupäraselt soome-ugri luulesse ega ole laenatud skandiaavlastelt; üldse kahtles ta mõnedes muudeski Ahlqvisti väidetes. Ta pidas võimalikuks alliteratsiooni suurt vanust, ühist soome-ugri rahvastele, selle väljakasvamist häälikulistest ja leksikaalsetest kordustest, millele Ahlqvist vastu vaidles, väites, et alliteratsiooni ja parallelismi vahel pole midagi ühist.[66] Kui pidada võimalikuks ja tõenäoliseks Hunfalvy seisukohta alliteratsiooni tekkimisest häälikuliste ja leksikaalsete korduste alusel, siis on vaja selle väite kontrollimisekski analüüsida kõiki häälikulisi kordusi, mis värsis üldse esinevad, kaasa haarates neidki, mille kohta me ei tea, kuivõrd nende esinemist on taotletud.

O. D o n n e r teoses «Lappalaisia lauluja» (1870) iseloomustab laplaste laule kui rütmilist proosat, nagu see olevat iseloomulik

[64] W. D a n c k e r t, Das europäische Volkslied, lk. 332.
[65] Vt. veel A. R. N i e m i, Lisiä, lk. 128—129.
[66] P. H u n f a l v y, Lisää alkusoinnun suomalais-ugrilaisesta alkuperäisyydestä, lk. 38; A. R. N i e m i, Lisiä, lk. 127—129.

ka mordvalaste ja komide lauludele. Siiski arvas ta lapi, mordva ja komi lauludest leidvat algriimi ja parallelismi, algupärasuseküsimustega Donner ei tegelnud.[67] Just värsimõõdult täielikumais lauludes on alliteratsiooni kahes või kolmes sõnas või koguni paarikaupa: lülat laivem lafferdatta; kolle kõla, silpa šila.[68]

T. I. Itkoneni tähelepanekute järgi pole algriim laplastel eriti arenenud.[69]

Itaalia õpetlane D. Comparetti pidas laulude kõige algelisemaks vormiks lapi joigude taolist loomingut. Comparetti arvates on soome rahvaluule värsimõõt ja kogu vorm saanud mõjutusi skandinaavlastelt, aga algriimi küsimuses ühines ta siiski P. Hunfalvyga, väites, et algriim, nagu parallelismgi on ühine paljudele soome-ugri rahvastele ega ole siis ka skandinaavia laen. Ajaliselt arvab ta algriimi tekkinud olevat pärast läänemeresoomlaste eraldumist.[70]

Värsimõõduteoreetik 19. sajandi lõpupoole oli A. Genetz. Oma kooligrammatikas 1881 ja Kalevala värsimõõtu käsitlevas artiklis Lönnroti albumis 1882. a. selgitas ta ligemalt ka oma tähelepanekuid algriimi kohta, andis definitsioonigi: rahvalaulu värsis algavad vähemalt kaks sõna sama konsonandi või vokaaliga, konsonandiga algavate sõnade esimesed vokaalidki on enamasti samad. Ta hakkas kasutama ka statistilist menetlust küsimuse valgustamiseks. Võtnud aluseks «Kalevalast» 1000 värssi, sai ta 71% selliseid, milles kaks sõna algab sama konsonandiga, neist 47% juhtumeil konsonandile järgnevad vokaalidki samad. 10% sõnu algab sama vokaaliga, 3% eri vokaaliga, kõige tavalisem u-a, ligemale 1% (o-all.). 16% on algriimita.[71] Ka Genetz jälgib samale konsonandile järgnevaid eri vokaale ja saab järgmised tulemused: i—e; a—ä; o—u vahelduvad kokku 12% värssides; a—u, a—i, a—o, o—i, e—ä, i—u, e—o, ä—o — igaüks keskmiselt 1%, kokku 8%, kõik muud kombinatsioonid kokku 4%.

B. F. Godenhjelm dateerib algriimi kaugesse muinasaega, kus see oli luulekaunistuseks niihästi germaanlastel kui ka soome-ugri rahvastel, peale muinassoomlaste veel mordvalastel ja teistelgi. Muinasgermaanlaste alliteratsioonil on aga täpsed seadused. Algriimi suurepärane sobimine soome keelega tingis selle esinemise peale laulude ka kõnekäändudes, sõnaühendeis, vanasõnades jm. Seda kasutatakse ka kaasaja luules ning proosas. Alliteratsioon mõjubki hästi siis, kui seda taotletud ei ole.[72] Viimasel

---

[67] A. R. Niemi, Lisiä, lk. 129—130; H. Paasonen, Itäsuomalaisten kansain runoudesta. Valvoja, 1897, lk. 68.

[68] O. Donner, Lappalaisia Lauluja. Suomi II, 11. Helsinki, 1876. lk. 34.

[69] T. I. Itkonen, Suomen lappalaiset II, lk. 562.

[70] A. R. Niemi, Lisiä, lk. 130; J. Hautala, Suomalainen kansanrunoudentutkimus, lk. 212.

[71] T. Haapanen, Suomalaiset runomittateoriat, lk. 71.

[72] B. F. Godenhjelm, Runous ja ronouden muodot, lk. 386.

seisukohal oli ka E. Lönnrot, hiljem M. Sadeniemi.[73] Godenhjelmi käsitlusest võib järeldada, nagu ei peaks ta o-alliteratsiooni algriimiks.

1894. aastal analüüsis O. Relander oma väitekirjas «Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa lyyrillisessä kansanrunoudessa» algriimi psühholoogilisest seisukohast. Algriimis on Relanderi arvates määrav assotsiatsiooni ja ühtsuse seadus. Ühtsus on vormiline, aga seegi tekitab kerguse ja sujuvuse tunnet, selle kaudu ka naudingut. Algriim suunab ka lausete moodustamist. Sõnad hakkavad määrama teiste sõnade valikut, aluseks on võetud nende sobivust algriimiks. Mõnikord tundub seesuguse sõnakasutuse kaudu tehtavat vägivalda mõttelegi, ja mõne sõna värssi toomise põhjuseks tundubki olevat algriim. See on eriti ilmne arvsõnade kasutamisel, sest värssi tuuakse sellised arvsõnad, mis kuidagi moodustavad algriimi värsi mõne muu sõnaga. Algriimi tõttu on luulekeel rikastunud, pealegi võivad üksikosad sel teel muutuda täpsemaiks. Mõnikord ilmuvad just algriimi tõttu luulesse sõnad, mida muidu ei kasutataks. Mõningad arvsõnad esinevad peaaegu ainult algriimi seoses (viis, kuus, seitse, kaheksa, ka neli, üheksa, kümme, vahel sada, kaks ja kolm). Et algriim tingis kindla arvsõna, nähtub eelkõige sellest, et neid muidu ei kasutatagi, teiseks — mõne eseme ühenduses ei kasutatagi muud arvsõna (kaksi kauhtanaa, kolmet kosjot, neljä neittä jne.). Kolmandaks ei nõua lause täpselt määravat arvsõna, vaid arv märgib midagi ebamäärast. Arvsõna ei tarvitse allitereeruda oma peasõnaga, vaid värsis ükskõik millisega. Nii allitereerub peasõnaga: viisi viikatetta; mõne muu tähtsa sõnaga: kuuelle kulettelevi; viittä viisaampi; seitsmän setäni lasta; ka mõne kõrvalise sõnaga lauses: siel on seitsemän oroja.[74]

H. Paasonen ütleb handide luule aluseks olevat parallelismi, leiab aga ka algriimitaotlusi. Algriimi on ka mõnevõrra mordvalaste luules. Selle kõrval leidub laule, kus pooled värsid on algriimilised, mis näitab, et algriim on siin juhuslik. Sagedane on seal konsonantne algriim:

Uš Kazan *p*urnas *p*iranzo.

Enamasti võtab algriimist osa kaks, vahel kolm, vahel neli sõna paarikaupa. On ka lõppriimi, nagu soome lauludes, nn. paradigmaatilist riimi: senki — henki.[75] Oleme seda nimetanud ka epifooriks.

F. Ohrt, iseloomustades Kalevala-laule, toob järgmised algriimi tunnused: samas värsis 2 või 3 sõna riimivad omavahel

[73] M. Sadeniemi, FF Communications, nr. 139, lk. 80.

[74] O. Relander, Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa lyyrillisessä kansanrunoudessa, lk. 8, 260—261.

[75] H. Paasonen, Itäsuomalaisten kansain runoudesta. Valvoja, 1897, lk. 69 jj.

nõnda, et alguskonsonandid, enamasti järgnevad vokaalidki, on samad. Ka algriimita värsid pole haruldased. Soome keeles on kerge algriimi saada, sest seal on vähe konsonante, 20% kõigist sõnadest algab k-ga. Algriim arvestab sõnade pearõhku, kuigi alati ei satu värsijala tõusu. Algriim mõjutab ka sõnavalikut (kuu on ikka kullane). Lõppriim on haruldane, tekib samade vormide kasutamisest värsside lõpul. Alliteratsiooni on peetud skandinaavia laenuks (vt. Ahlqvist), aga — germaani ja soome alliteratsioonis on siiski tegemist kahe erineva nähtusega. Mordvalastel on samasugune algriim kui soomlastel, ka handidel ja mansidel, venelastel aga haruldane. Soome luules on see siiski igivana. Idasoome itkulüürika, millel pole ranget värsivormi, aga on palju algriimi, on vormilt vana luule.[76]

Algriimi kasutab K. Krohn kriteeriumina rahvalaulude algkuju rekonstrueerimisel, sellepärast on ka tema algriimi käsitlus vastavalt suunatud.[77] Krohn ütleb algriimi tekkivat siis, kui sõnad värsis algavad sama konsonandiga, konsonandiga võrdne on ka sõnaalguline aspiratsioon. Tihti on veel alguskonsonandile järgnev vokaalgi sama või ligidane. Siin on mõeldud sama konsonandi järgseid ligidasi vokaale, nagu sellest kõnelesid Lönnrot, Ahlqvist ja Genetz. Algriim piirdub harilikult ühe värsiga, sidudes kaht või kolme sõna selles, õige harva ületab kaht värssi. See võib jagada ka värsi pooleks, kummaski pooles erinev algriim. Krohn viitab siin ka varieerumisele. Kui algriim tingib sõnade valikut, siis ka sõnade väljavahetamise korral tuleb algriimiga seotud sõna asendada algriimi sobiva sõnaga (kääntyi kämmenin merehen > kävi kämmenin merehen). Seda Krohni mõtet võiks siis kujutada järgmiselt: Kui värsis on sõnad algustega K L L M, saaksime ühe L väljavahetamise korral teise sõna L algusega või uued algriimivariandid: K K L M, K L K M vm. Eesti lauludest võiks tuua värsid, kus algriimist mitte osavõttev sõna vahetatakse algriimiliseks: *Siis tend kurjale kosiți* > *Siis sind kurjale kositi. Neiu mõistis, vasta kostis* > *Neidu mõistis, kohe kostis.* Krohn teeb ka kontrollimist vajava otsuse: kergemini vahetuvad varieerumise puhul algriimitud sõnad. Erandjuhtumeil sõnade asendamise korral võib algriim värsist kaduda. Ainult osalt võib olla õige K. Krohni väide: kus rohkem kui kaks sõna värsis alliteereeruvad, võib see olla hilisema arenemise tulemus, nagu värsis (Jä 3 : 14): Kust ta *kee*ris *k*andle *kee*led. See värss on siiski päris õige ja tihti kasutatava alliteratsioonivormeliga ($KV_2K_3KV_4$), ka sisult on «kandle keeled» kindel ühend, mis tingib verbi «keeris».

---

[76] F. Ohrt, Kalevala kansansunoelmana ja kansalliseepolsena, lk. 232—233.

[77] K. Krohn, Kalevalankysymyksiä I, lk. 70—72; K. Krohn, Soome-eesti vanast rahvalaulust, lk. 16; Eesti rahvalaulud I, lk. XIX.

Krohn peab kehtivaks Ahlqvisti väite tema poeetikas: hoopis algriimita värsse on heades runodes vähe, needki enamasti runo või selle osa algul ja ilma parallelismita, mis näitab, et sellised värsid täidavad vaid mingi sidevahendi funktsiooni. Krohni otsuse järgi on rahvalauludes algriimita värsse arvukamalt kui «Kalevalas» ja algriimita värss on tihtigi algupärasem kui vastupidi.

E. A. Saarimaa jälgib algriimi esteetilist mõju artiklis «Kalevalan kielellisestä kauneudesta».[78] «Kalevalas» leidub värsse koguni nelja allitereeruva sõnaga (*K*okko *kun ko*tona *kuu*li). Seesugustes värssides on aga juba liialt palju algriimi, et see enam ilus oleks, eriti veel, kui neli esimest silpi on täiesti samad (*Mie*kka *mie*tti *mie*hen *mie*len). Õnneks on neljasõnalist algriimi vähe, kolmesõnaline tundub juba tavaline, mitte enam liialdatud (*U*kko *uu*nilta *u*rahti). Enamik on siiski kahesõnalisi, need on kõrvale kõige meeldivamad. Meeldivaim on konsonant kahes kõrvutises sõnas sellele järgneva sama vokaaliga või kaks kõrvutist sõna ainult sama vokaaliga (*Ra*nnassa *ra*kas venonen; *O*llessa *o*ven takana). Nõrgem on mõju, kui samad on ainult alguskonsonandid (Tämän *p*ellon *p*ientarella). Algriimiliste sõnade kaugus üksteisest vähendab kõlamõju (*L*ohi on tuotu *l*aulajaksi). Laul püüdleb võimalikult täieliku kõlamõju poole. Seepärast ei esine laulus värssi «Voi mua, *p*oloinen *p*iika», küll aga «Voi mua, *p*oloinen *p*oika». Esimesel juhul on laulu kasutajad vahel muutnud sõnu, nagu: «Voi mua, *pi*loinen *pii*ka». Algriimiliste sõnade üksteisele ligindamiseks kasutab laulik inversiooni (Kannen *ki*rjo *ki*mmahutti). Värsis võib olla ka kaks algriimipaari, eriti kui värss koosneb kahest poolest (*Na*isen *na*urun, *pii*an *pi*lkan). Algriimilisteks on peetud selliseidki värsse, milles kaks või rohkem sõna algavad erineva vokaaliga (*U*lapalle *au*kealle). Saarimaa neid algriimilisteks ei loe, sest et kõrv siin vokaalide kooskõla ei kuule, nad sarnanevad algriimituile värssidele. Algriimitud värsid on ka sisu poolest nagu proosa, nad esinevad laulude algul või mõnes selgitust vajavas osas, millele tähelepanu ei tarvitse pöörata.

Algriim tingib ka sõnavalikut, vaadatagu näit. järgmises värsis atribuuti: *Ruotsimaasta rohkeasta.* Atribuut on tingitud otseselt kõla tarbest. Nõnda tekib ka juhuslikke kokkuviimisi, näit.: *Itse kangasta kapusi.*

Täiesti võõra pildi kujundab algriim järgmises värsis: Kukat kulkivat *kutuhun.* Tavaliselt aitab algriim sõnavalikule kaasa, viies õnnestunud uute sõnade leidmisele (Puutuin tuohon *pulluksehen,* / tartuin tuohon *talluksehen*). Kõlarõõm võib olla nii suur, et sellele tuuakse ohvriks vahel sõnade tähenduski, eriti kui lisaks tuleb veel mõni muugi kõlakomponent (lõpuriim): Kutkuttele kullaltas*i*, / *Katkuttele* kaunoltas*i*. Vahel selline sõna ei tähenda midagi, võib siirduda üle sõnamänguks: Liukui linnat, liukui lan-

[78] F. A. Hästesko (toimet.), Kalevalan kauneuksia, lk. 5—38.

nat. Siin tuleb meenutada eesti paarissõnu (kilin-kõlin; loga-laga; pirus-purus jt.).

Ulatusliku analüüsiva artikli avaldas 1926. a. A. R. Niemi: «Lisiä alkusoinnun synty- ja kehityshistoriaan».[79] Selles ta püüab seletada algriimi tekkimist soome vanemasse rahvalaulu. Lühikese algriimi käsitlemise ajaloo järele siirdub autor laste-, pulma- ja loitsuluule ning vanasõnade vaatlemisele, lõpetades üldistava kokkuvõttega.

Algriim Soomes on algupärane ja iseseisvalt tekkinud kõne- ja muusikarütmi ühtimise alusel, kaasa on mõjunud kordus, mis on loodusrahvaste luule põhiseadusi. Vt. eesti hüpituslaul «Sõit, sõit sõbrale». Muusikalise rütmi lisamine kõnekeelele muudab auditiivselt tajutavaks struktuurilise terviku. Pika aja jooksul kujunenud retsitatiiv (kõnelaul), mida tunnevad kõik loodusrahvad, allutas kõnerütmi muusikalisele. Kõnerütmi allutamist peeti ilusamaks kui sõna- ja muusikalise rõhu kokkulangemist. Esimene silp soome keeles oli rõhuline, algselt oli ainult seal pikki vokaale, nii muutus kvantiteet rõhu kõrval regivärsi teiseks faktoriks, sest pikale silbile järgnes lühike. Tekkis trohheiline rütm. Meloodia lisas värvi. Vastuolu tekkimise korral kõne- ja muusikalise rütmi vahel alistus kõnerütm. Ka väljendus muutus korduvaks, stereotüüpseks, kordusid atribuudid ja epiteedid, sündis runostiil, millesse raamiti sisu. Stereotüüpsus hõlbustas laulude meelespidamist, ühtlasi andis rahvaluule kandjale võimaluse tähelepanu juhtida muudele kunstivahenditele: sõnastuse elavustamisele, pildikeelele, antiteesidele, võrdlustele. Tähtis oli ka esteetiline vaist, mille järgi sõnadest ja sõnaühenditest valiti need, mis paremini kõlavad. Sel kombel kujunesid püsivad ja juhuslikud ühendid.

Kõlamõjudest tugevamad on vokaalide mõjud, soome lauludes on pearõhk 1. silpide samakõlal. Soome ja eesti keel on vokaalirikkad. Vokaalid annavad keelele värvi, konsonandid ei lase värve ühte sulada, nii ka riimis, kus esimene nõue on samakõla. Ka algriimi jõud peitub vokaalide kooskõlas. Kui viisi neli takti kohtasid kõnetakte, otsis kõrv samakõlalisi vokaale, mille kordamine tekitas naudingut. Retsitatiiv aitas seega luules algriimi säilitada. Vokaalide assimilatsiooni esineb ka vokaalharmoonias, kus eesvokaalid nõuavad eesvokaale, tagavokaalid tagavokaale. Dominandiks on esimese silbi vokaal.

Niemi tähelepanekud on üldiselt arvestatavad, seda enam, et ta toob võrdlusmaterjali leedu ja läti rahvalauludest.

1928. a. avaldas T. Haapanen ülevaate soome värsimõõduteooriatest 19. sajandil, milles on mõnevõrra tähelepanu pööratud ka algriimi käsitlemise ajaloole.[80]

---

[79] Kalevalaseuran Vuosikirja 6 (1926), lk. 121—182.
[80] Vt. T. Haapanen, Suomalaiset runomittateoriat, lk. 1—80.

A. Kannisto juhib tähelepanu alliteratsiooni esinemisele ka manside rahvalauludes.[81]

V. Salminen[82] peab täiuslikuks sellist algriimi, kus sõnade algul on sama konsonant + sama vokaal või ainult sama vokaal, ebatäielik tundub talle algriim, mille moodustab ainult sama alguskonsonant. Statistiliste vaatluste põhjal järeldab Salminen, et algriimiliste ja algriimitute värsside suhe lauludes võib olla õige erinev: Arhippa Perttuneni lauludest leidis ta algriimita värsse 29,6%, mõningais ingeri runodes 1/3 värsside üldarvust, ingeri pulmalauludes aga 10%, vadja lauludes 13%. Algriimi pidasid muistsed laulikud nii iseendastmõistetavaks, et ilma selleta ükski laul ei tundunud luuleteosena. Peale runode, loitsude, lastelaulude, mängualgusvärsside kasutatakse seda veel proosas, itkudes ja joigudes. Algriimilisi sõnu võidi kasutada ka loogilise selguse arvel, licentia poetica tõttu, täpsed arvud ja olukorrad asendati ebamäärastega. Ebaloogilise alliteratsiooni kasutamise näitena toob ta vanasõna: Tina kulta köyhän miehen, / vaski vaivaisen hopea. Väliselt on tina ligemal hõbedale, vask kullale, siin vastupidi. Arhippa Perttuneni laulus leidub värsipaar, milles Ilmarinen on nimetatud kord vennaks, kord languks. Algriim jaguneb vahel ka värsipoolte vahel (Soitti Suomet / soitti saaret). Haruldane on algriimi siirdumine järgmisse värssi, kus eelmise värsi ühele sõnale vastab järgmises kaks algriimilist:

Lauloi *lää*pän Joukahaisen
*lä*htehesen *lä*ikkymähän.

Algriimi vanuse kohta arvab Salminen, see minevat kaugemale algsoome ajast, on sama vana kui parallelism. Germaanlastelt, nagu arvas Ahlqvist, ei ole see õpitud, sest ka mordvalased tunnevad algriimi, seda on seal rohkem kui leedu lauludes, ja vaevalt seda viimastes märkabki, sest pearõhk pole seal esimesel silbil. Kuigi ka läti keeles on pearõhk esimesel silbil, leidub seal algriimi juhuslikult. Seda ei kasutata tõelise kaunistusvahendina, nagu väitis A. R. Niemi.[83] Salmineni järgi ei sobivatki algriim muude kui soome-ugri keeltega, kus pearõhk on alati esimesel silbil.

V. Tarkiainen kriipsutab alla eriti piltlikkude sõnade kokkukuuluvust, samuti näitab ta, et algriimil on omadus mõjutada epiteetide valikut.[84]

Oma poeetikas käsitleb alg- ja lõppriimi koos R. Koskimies.[85] Ta rõhutab, et samade häälikute kasutamine tõususilpi-

[81] A. Kannisto, Voguulien kohtalolaulut, lk. 11.
[82] V. Salminen, Suomalaisten muinasrunojen historia I, lk. 185—188; 197.
[83] A. R. Niemi, Vanhan suomalaisen runomitan synnystä, lk. 33—34.
[84] V. Tarkiainen, Suomalaisen kirjallisuuden historia, lk. 7.
[85] R. Koskimies, Yleinen runousoppi, Helsinki 1937, lk. 193 jj.

des annab väljendatule kaalu, samal ajal kergendab värsi või sellega võrreldava terviku esitamist. Alliteratsiooni kasutati ka meelespidamise hõlbustamiseks. Sealsamas kõneleb Koskimies ka sisealliteratsioonist (-riimist), näit. ku*lt*aa : kii*lt*ää. Rütmi kõrval on algriimil tähtis osa stereotüüpsete sõnapaaride ja sõnaühendite (talo ja tavarat) kujunemisel ja püsimisel. Alliteratsioon muudab teksti poeetiliseks, seega esteetiliselt nauditavaks.

Alliteratsiooni- ja assonantsiküsimusi käsitleb ka J. Hautala ulatuslikus ülevaateteoses «Suomalainen kansanrunoudentutkimus» (1954) üksikute autorite vaatluse juures.

Uurides Sampo-tsükli lüro-eepiliste laulude tüpoloogiat, jälgis M. Kuusi ka algriimi [86] ja hiljem vaidluses M. Sadeniemi mõningate seisukohtade ümber tõi ta välja omad tähelepanekud,[87] millest võib esitada järgmisi.

Sampo-uurimuses võttis Kuusi alliteratsiooni vaatluse aluseks 6000 värssi ja sai järgmised tulemused. Algriimita (0) [88] värsse leidis ta 31,35%. Vähesel määral allitereeruvaid (1), s. o. vähemalt kolmesõnalisi värsse, mis sisaldavad vaid ühe ühehäälikulise algriimipaari (n-n) — 22,15%; parajalt allitereeruvad (2) on vähemalt kolmesõnalised värsid, milles on kahehäälikuline algriimipaar (ka-ka) või kahesõnalised värsid, milles sõnad on ühekuni kahehäälikuliselt algriimilised (k-k; ha-ha) — 36,6%. Rohke algriimiga (3) on värsid, mis vähemalt kahesõnalistena sisaldavad vähemalt kolmehäälikulise algriimipaari (lie-lie) või vähemalt kolmesõnalistena sisaldavad kolmekordse ühehäälikulise riimi (l-l-l) või vähemalt neljasõnalistena sisaldavad kaks eri riimipaari (s-s, la-la jm.), neid on 8,6%. Liigselt algriimilised (4) on värsid, mis sisaldavad nelja hääliku (lä-lä-l-l) või vähemalt kahehäälikulise kolmekordse kooskõla (tu-tu-tu) — 1,3%. Nii on autor arvestanud ka diftonge.

Mida väiksem on lauluteisendeis värsiaines, s. t., mida rohkem on korduvaid värsse, seda suurem on juhuse oht. Tuleb arvestada ka fragmendistumist ükskõik mis põhjusel, kas üksiku redaktsiooni väljasuremine või mõne lauliku unustamisest või muudest põhjustest. See avaldub alliteratsiooni ja parallelismi kadumises. Kuusi jälgib oma uurimuses ka topograafilisi erijooni alliteratsioonis. Viena «Loomislaulus» on näit. erandlikult nõrk algriimilisus. Põhja-Karjala Sampo tagumise tsükkel on keskmisest vähem algriimiline, Sampo röövimine keskmisest tugevamalt. On aga ka vastupidiseid tähelepanekuid. Kuusi käsitleb rahvalaulude eufoonia alalt veel lõppriimi, kus samad sõnad või silbid kõrvutistes värssides on samad (käesoleva töö autor vaatleb seda paradigmaatilise riimi all). Nähtust, mida Kuusi nimetab terminiga rii-

[86] M. Kuusi, Sampo-eepos, lk. 95—97.
[87] M. Kuusi, Kalevalaisen runon alkusointuisuudesta, lk. 198—207.
[88] Märgid 0—5 kuuluvad M. Kuusile.

mikorto (käesolevas töös nimetatud enamikus paarissõnadeks) rühmitab Kuusi 15 tüübiks. Siseriim vaid täiendab algriimi, see on sõnasiseste häälikute kooskõla, näit.: *vuoret loukki, vaarat paukkoi, kaikki kalliot järisi.*

Edasi arutleb Kuusi: algriimi kujunemisel on oma osa ka parallelismil, sest sõnade valikul peab laulik arvestama nende vastavust paralleelvärsis. Samuti tunnistab Kuusi algriimi esinemise erinevusi laululiigiti: lüürikas rohkem kui eepikas. Eesti regivärsside suhteliselt rikas algriim tuleneb sellest, et eesti sõnad on lühemad ja see võimaldab moodustada ka 3 ja 4 algriimilise sõnaga värsse. Vanades soome-eesti rahvalauludes on mitteallitereeruvaid värsse rohkem kui uutes (vastavalt 13—23% ja 0—10%). Pulmalaulud ja loitsud paiknevad lüürika ja eepika vahepeal. Lokaalne erinevus on sekundaarne, liigiline aga suur ja karakteerne.

Itkulaulude algriimist Soomes kõneleb Lauri Honko.[89]

Ulatuslikumas uurimuses «Die Metrik des Kalevala-Verses» käsitleb M. Sadeniemi spetsiaalselt ka alliteratsiooni.[90] Lähtudes häälikulisest koostisest eristab autor kaht kvalitatiivselt erinevat rühma: 1-alliteratsiooni (nõrgemat), kuhu kuulub 1) ainult konsonantse algusega alliteratsioon ja 2) alliteratsioon konsonandi puudumisega erinevate vokaalide eest (käesolevas töös nimetatud o-alliteratsiooniks) ja 2-alliteratsiooniks, kuhu kuulub 1) sama vokaaliga algavate sõnade alliteratsioon ja 2) alliteratsioon, mis moodustub samast konsonandist sellele järgneva sama vokaaliga. Vastupidi mitme autori seisukohtadele väidab Sadeniemi, et erineva vokaaliga algavad sõnad värsis tuleb alliteratsiooniks arvata. Sadeniemi kasutab statistilist meetodit ja tõenäosusteooriat. Ta leiab õigesti, et laulik enamasti ei kasuta alliteratsiooni teadlikult, vaid loomulikust äratundmisest, nagu sellele on tabavalt viidanud juba E. Lönnrot. Siiski on alliteratsioon nii ilmne nähtus, et seda võib laulik vahel päris teadlikult taotleda, olgugi et kujundeid üldiselt vaistlikult rakendati. Kuigi alliteratsiooni praktikas sissejuurdunud traditsioon prevaleerib teadliku kasutamise ees, piirab see siiski sõnavalikut ja uue sõna otsimine viis lauliku sellega otseselt kokku, ta pidi leidma sobiva riimiva sõna.

On tähelepanu juhitud algriimi sageduse erinevusele lüürikas ja eepikas: ingeri lüürilisem luule sisaldab rohkem alliteratsiooni kui Arhippa Perttuneni lüro-eepika. Sellelt seisukohalt võrdleb ta rahvalaule ka rahvaluulevormilise kunstluulega (Eino Leino «Helkalaulud»).

Allitereerumiseks on tähtis positsioon, seepärast on allitereeru-

[89] Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus, lk. 103—104.
[90] FF Communications № 139, lk. 79—132.

vaid silpe rohkem värsijala tõusus kui languses. Alliteratsioonist võivad osa võtta kõik sõnad. Et värsijala tõusus tulevad allitereeruvad silbid paremini esile, sellele viitas juba A. Ahlqvist, aga ka languses asetseval allitereeruval silbil on ikkagi mingi psühholoogiline intensiteet.

Vana-germaani luules rõhulised sõnad lauses allitereeruvad, soome sugu rahvaste luules allitereeruvad ka rõhu seisukohalt vähetähtsad sõnad.

Laulus domineerib ikka vastav rütm, mis tihti ei arvesta lauserõhku, vaid suhtub sellesse mehhaaniliselt, ka sõnarõhk peab alluma värsirõhule. Muidugi on eesti lauludes teisiti, siin võib ka sõnarõhk domineerida, mitte nagu soome lauludes, kus tingimata skandeeritakse.

Sadeniemi arvates moodustab ühesilbiline sõna (me, te, se, ja, ei) harva alliteratsiooni, rõhutus asendis vaevalt kunagi. Seepärast on autor alliteratsiooni, mille moodustamisest võtab osa languses seisev ühesilbiline sõna, arvestanud ainult siis, kui värsis pole muud alliteratsioonipaari. Õigus on Sadeniemil selles, et see sõnarühm on algriimi seisukohalt kõige ilmetum, aga ometi ei tundu põhjust olevat selle täielikuks eemaldamiseks algriimist.

Liitsõna osad loeb Sadeniemi eraldi, sest alliteratsiooni aluse loob tüvisõna, mitte sõna üldse.

2-alliteratsiooni esines Sadeniemi uuritavas materjalis 10 korda rohkem kui 1-alliteratsiooni. Üldse on 2-alliteratsioon kõige taotletum vanas luules, see on läänemeresoome keeltes eriomane, sõltudes keele iseloomust. Germaani keeltes, arvab Sadeniemi, hääldatakse konsonanti sõna algul tugevasti, sellest piisas riimiks, läänemeresoome keeltes on sõnaalguline konsonant nõrk ja vajab veel vokaali abi. Germaani keeltes on ka rohkesti sõnaalgulisi konsonantühendeid, mis mitmekesistab veelgi alliteratsiooni võimalusi, nii on soome keeltes 11 konsonantse sõnaalguse võimalust germaanlaste 45 vastu.

Sadeniemi rõhutab veel kaht väidet: 1. Alliteratsioon eelistab pikki tüvisõnu. 2. Alliteratsioon eelistab kõrvu või ligidal asetsevaid tüvisõnu. Teist väidet on Europaeus, Ahlqvist ja teisedki märkinud, esimest tõestab Sadeniemi kui originaalset tähelepanekut.

Pikalt arutleb autor ka diftongide küsimust, millel soome luules on suurem tähtsus kui eesti omas. Samuti püüab ta põhjendada o-alliteratsiooni (Rakas äiti armollinen) foneetiliselt pinnalt. Ei ole võimalik, et see alliteratsioon on mingi jäänus kunagisest konsonantollusest sõnade algul (järsust algusest vokaalide eel), vaid laulik pidi eri vokaale sõnade algul tunnetama kui alliteratsiooni. See on ammune vaidlusküsimus. Lönnrot, Europaeus, Ahlqvist, Genetz, Juvelius ja Kaarle Krohn pidasid kalevalavärsi ses suhtes muinasgermaanlaste luulega samas asendis seisvaks, Go-

denhjelm, Tarkiainen ja Salminen eitasid eri vokaalidega algavate sõnade algriimilisust.[91]

Praktiliseks kasutamiseks avaldas autor lühikese kokkuvõtte soome keeles lühiartiklite kogus «Perinteen parissa».[92]

Soome kirjanduse ajalugu käsitleb algriimi kõige ulatuslikumalt ühenduses nn. kalevalavärsi (= regivärsi) tekkimisega, eriti aga selle ajalooga, viies selle tagasi uraal-altai aega. Siin on aluseks olnud A. R. Niemi uurimused, eriti «Vanhan suomalaisen runomitan synnystä». Algriim läbib kalevalavärsis loodud luule kõik kihistused vanemast uusimani. Parallelismi ja metafoori kõrval on algriim kõige iseloomulikum stiilivahend.[93]

2. Nõukogude uurijaist pühendab V. Jevsejev oma monograafias «Исторические основы Карело-финского эпоса» II (1960) terve alapeatüki alliteratsioonile.[94] Sellest võiks välja tõsta järgmist. Alliteratsioon on olemas juba inimese arenemise varastel astmetel, nagu seda näitavad uurimused primitiivsete rahvaste rahvaloomingu alalt. Ka läänemeresoome rahvastel ulatub see tagasi, nagu seda näitab rudimentide esinemine teistel soome-ugri rahvastel, mordva-soome aega. Ei ole hästi selged need kriteeriumid, mille põhjal Jevsejev püüab määratleda algriimi arenemisetappe alates sugukondliku korra ajast. Tõsi, neis lauludes leidub sugukondliku korra igandeid. Muidugi on õige Jevsejevi tähelepanek laulurepertuaari mitmesuguste kihistuste olemasolust, milles võib kohata erinevat alliteratsioonilisust. Sellest hoolimata pole alust seostada alliteratsiooni arengujärke ühiskondlike formatsioonidega.

Alliteratsioon on tekkinud kauges minevikus tihedas seoses süntaktiliste parallelismide ja kordustega. Praktiliseks alliteratsiooni tekkimise aluseks on kordamise muutumine poeetiliseks võtteks. Primitiivsete rahvaste töölauludes korrati sama sõna või sõnaühendit palju kordi, suure põdrakarja hoidja laplane joru-

---

[91] Vt. ka M. Kuusi, Kalevalaisen runon alkusointuisuudesta. Virittäjä 1953, nr. 2, lk. 198.
M. Kuusi ja M. Sadeniemi uurimused on kõige tähelepandavamad viimaseaegses folkloristlikus kirjanduses alliteratsiooni käsitlemisel.

[92] T. Vuorela (toimet.) Perinteen parissa. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta, lk. 47—49.

[93] Suomen kirjallisuus I. Kirjottamatan kirjallisuus, lk. 26, 103, 126, 129—138.

[94] Развитие аллитерации в рунах. Исторические основы, lk. 131—141.
Käesoleva töö trükkimise ajal ilmunud brošüüris käsitleb V. Jevsejev jälle alliteratsiooni kui väga vana nähtust, mis erineval viisil avaldub karjala rahvaluule kõigis žanrides. Ja just laialdane esinemine tõestab selle väljenduslikkust tugevdava stiilivõtte vanust rahvaloomingus. Samas leiab ta, et pole põhjust omaks võtta mõnede autorite seisukohti alliteratsiooni laenulisuse kohta teistelt rahvastelt. Jevsejev peab aga alliteratsiooni ja üldse rahvaluule stiili ajaloo seisukohalt oluliseks uurida ka teiste rahvaste rahvaluule stiili.

tas näit. tundide kaupa «ilus kari» jm. See sisaldas midagi emotsionaalset karjasele. Hiljem võis lisanduda samade algussilpidega uusi sõnu ja ühendeid. Nii võis kujunedagi samade algussilpide kordus. Algriim aitas seega rikastada ka keelt. Alliteratsioon pole üksnes häälikulise erutuse subjektiivse tajumise produkt, vaid eksisteeris juba kauges minevikus kui aktiivse emotsionaalse mõju vahend. Alliteratsiooni esinemine mordva, lapi ja teiste soome-ugri rahvaste luules on kaudne tõend selle nähtuse suurest vanusest.

Alliteratsiooni ei saa vaadelda lahus teistest stiilivõtetest. Jevsejev ühtib Hakulineni väitega, et alliteratsioon pole ainult stiilivõte, vaid omane ka igapäevakeelele. Sellele on vihjanud Sadeniemi ja teisedki uurijad. Jevsejev tunnistab ka sõnade determineeritust värsis alliteratsiooni tõttu, aga parallelismist tingitus eeldab ka sõnade sisulist ligidust paralleelvärssides. Mõnevõrra küsitav on Jevsejevi katse Lõuna-Ida Karjala laulude alliteratsiooni suhtelist vähesust seletada vene mõjuga, sest vene rahvaluules pole alliteratsioon põhiline kunstivõte.

3. Eestis. Esimesena käsitles algriimi eesti rahvaluules A. H. Neus 1836. a.[95] Ta leidis selle olevat rahvaluules loomuliku, mitte mingi kõlalise iseäratsemise. Samu mõtteid kordas ta hiljem. 1850. aastal ilmunud «Ehstnische Volkslieder» I osas[96] analüüsis H. Neus regivärssi ja võttis kõne alla ka algriimi, mis

[95] Kirjutatud Chr. H. J. Schlegeli raamatule «Reisen» II (1834) retsensioonis, mis ilmus «Dorpater Jahrbücher» V (1836), lk. 217—232 pealkirja all «Ueber die Volkslieder der Esthen».

Muidugi on alliteratsiooni kohta üsna olulisi tähelepanekuid umbes samal ajal teinud teisedki. J. H. Rosenplänteri käsikirjalises kogus, mida hoiustatakse Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas (ÕES, SK 281, 107/9 ∠ Kuressaare 1836), leidub tekst, mille on keegi Saaremaalt saatnud Rosenplänterile, kus saatja fikseerib omad tähelepanekud (mõeldud A. W. Hupeli «Ehstnische Sprachlehre» teise trüki, lk. 144—146 lisaks). Selles üteldakse, et eestlased armastavad oma lauludes ja vanasõnades valida kaks sõna samade algustähtedega. Kirjutaja lisab, et nähtus on tuttav ka sakslastel, näit.: «Wenn mancher Mann wüßte, wer mancher Mann wär, Thät' mancher Mann manchem Mann manchmal mehr Ehr»; siin on reastatud tahtlikult sõnad algustähega *m*. Tunnustusväärne on ka autori järgmine tähelepanek: et sama algustähte saada, muudavad eestlased mõne sõna esimest tähte, näit. *p*ühha = pääv — *p*iddev, siin seisab sõna piddev kiddev asemel. Sel kombel on tekkinud ka maagiline vormel, mille sisuks on sündiva lapse omaduste ennustamine; *e*smaspäev — *e*dev; *te*isipäev — *te*gija; *ke*ssiko — *ke*hva; *n*eljapäev — *n*äljane; *r*eede — *r*ikas; *la*upäev — *la*isk. Või samasugune vormel ilmastiku kohta: *Mar*t *ma*tab, *Ka*dri *ka*tab jne.

Tekst on muidugi varem kirja pandud, s. o. pärast Hupeli keeleõpetuse ilmumist teises trükis 1818, aga enne käsikirja saamist 1836. On võimalik, et kusagil leidub veel varasemaidki kirjalikke arutlusi.

Rosenplänter on märganud ka sõnade valikut värsis alliteratsiooni tõttu. Analüüsides laulu «Venna sõjalugu» värssi «Poola poole pooga alta» on «poole» värssi toomine tingitud sõnast «Poola». (ÕES, EK 124). Tähelepanek on õige, ainult seletaja pole värsi sisust muidu õigesti aru saanud.

[96] H. Neus, Ehstnische Volkslieder. Erste Abtheilung, lk. IV—V jm.; H. Neus, Ueber die Volkslieder der Esthen, lk. 217—232.

olevat olemas igas vanas rahvalaulus. Seda ta nimetas häälikriimiks (Buchstabenreim).[97] Algriim tingivat mitmeti ka sõnavalikut lauludes. Kõik algusvokaalid esinevat omavahel algriimisuhteis võrdõiguslikena. Algriimilised silbid seisvat peaaegu eranditult värsijala tõusus, esimeses ja teises dipoodis. Algriim eesti rahvaluules ei esinevat sellise korrapärasusega kui skandinaavlaste luules, seda kasutatavat täiesti meelevaldselt, nii et alliteereeruvaid silpe kas kuhjatavat või nad puuduvat peaaegu täiesti. Algriimi rahvalaulus pidas ta väga tähtsaks, seda tulevat arvesse võtta ka laulude tõlkimisel saksa keelde. Assonantsi iseloomustas A. H. Neus häälikute kvaliteedist lähtudes. Laulu abil põlatud kosilasest näitas ta, et vokaalid *a* ja *o* tekitavat sünget muljet, *e* ja *i* seevastu mõjuvat helgelt. Juba oma olemusega andvat vokaalid kujutatavale värvingu. Veel enne, kui Ahlqvist oma alliteratsiooni germaanlastelt laenamise teooriaga esines, väitis Neus: kuigi eesti häälikriim on ühine Põhjamaade luules esinevaga, ei ole see ometi võõrsilt laenatud.

Teine eesti alliteratsiooni seletaja oli Fr. R. Faehlmann Õpetatud Eesti Seltsis peetud kõnes: alliteratsioon on eestlase seotud kõne luuleehe. Seda leidub rahvalauludes, vanasõnades ja mõistatustes, aga ka tavalises kõnes kasutatakse teadlikult või ebateadlikult alliteratsiooni. Riimi eestlane ei tunne, tema kõrv ei püüa seda kinni. Nagu arusaadav sellele ajale, esitas Faehlmann küsimuse: kas tõrjub riim alliteratsiooni välja eesti keelest, nagu see on toimunud mõningais teistes põhjamaade keeltes, või on alliteratsioon eesti keelele nii oluline kui teistele riim.[98]

Oma aja kohta tähelepandava kirjutusega eesti rahvaluulest esines 1860. aastal G. J. Schultz-Bertram.[99] Ta kõneles alliteratsioonist vana-germaani ja soome rahvalauludes, slaavi luulele olevat see aga võõras. Igas värsis algavad vähemalt kaks sõna sama algushäälikuga. Enamasti on need konsonandid, võivad olla ka vokaalid ja diftongid. Soome sugu keeltes allitereeruvad konsonandid ja vokaalid ühtviisi. Konsonantide sagedasem allitereerumine on tingitud sellest, et vokaale keeles on vähem, eesti keeles on konsonantide ja vokaalidega algavate sõnade suhe 15 : 3. Bertram jagas alliteratsiooni järgmiselt: värsis allitereerub kaks, kolm, neli ja viis sõna. Allitereeruvad sõnad värsis võivad paikneda kõrvu või lahus. Võib esineda kahekordset alliteratsiooni (*S*eate *p*õllu *s*õrva *p*eale), kinnine kahekordne alliteratsioon (*K*üla *a*lla *a*llikasse) ja teineteisele järgnev kahe-

[97] Nimetust «häälikriim» proponeerib oma diplomitöös ka E. Kubjas. (Töö leidub TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.)

[98] Fr. R. Faehlmann, Estnische Prosodie. ÕES MA 170 : 26 (18. I 1840).

[99] Dr. Bertram, Zur Geschichte und zum Verständniß der estnischen Volkspoesie, lk. 438 jj. Vt. ka Dr. Bertram, Wagien, lk. 76, joonealune p. 2 ja 4.

kordne alliteratsioon (*T*asa *t*õmbab *uu*e *u*kse). Mitmesilbilistes sõnades allitereerub samuti 3. silp, kui see on värsijala tõusus. Värsijala tõusu rõhutamine on muidugi tähtis. Vanades naljalauludes seostub alliteratsiooniga ka riim, näit. laulus: «Kuule kilter Hanso Jaan / Kus mo kallis saksa saan?» Ekslik on Bertrami oletus, nagu pärineks see laul saksastunud eestlaselt, kes tunneb riimi, kellele on teada ka eesti luule alliteratsioon. Bertram kõneleb ka ahelalliteratsioonist, mida esinevat dialoogides. See on alliteratsioon eelneva ja järgneva värsi sõnade vahel. Bertrami näitematerjal ei ole alati sobiv.

Kuigi Fr. R. Kreutzwald[100] alliteratsiooni ja assonantsi märkas, ei käsitlenud ta seda pikemalt. Artiklis «Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest» (1861) ütles ta vaid: «Igas reas, see on: igas värsis hakkavad kõige vähemalt kaks sõna ühesuguse pookstaviga ...» See moodustab rahvalaulu kunstilise vormi ühe komponendi, mille üle maksab uhkust tunda. Oluline on Kreutzwaldist märkida aga seda, et ta visalt propageeris vana rahvalaulu vormi kasutamist eesti luules ja ise praktiliselt kasutaski, muidugi siis ka alliteratsiooni. 1861. aastal kirjutas ta laulutõlgete valimiku eessõna vana rahvalaulu vormi kaitseks ja soovituseks,[101] samuti kirjutas sellest erakirjades.[102]

Hans v. Kaiserberg[103] kirjeldas 1862. a. peamiselt eesti rahvaluule vormi ega pääsenud muidugi mööda ka alliteratsioonist. Ta vaatles seda võrdlevalt vanaülemsaksa alliteratsiooniga ning leidis, et eesti alliteratsioonis valitseb suurem meelevald ja vabadus. Õieti käsitles Kaiserberg ainult konsonantide samakõla, mis olevat eesti värsis palju tähtsam kui lõppsilpide kokkukõla.

Enamasti olevat värsis alliteratsioonisuhteis kaks või kolm sõna (*k*uulge, *k*uulge *k*ulla saksad), tihti esinevat alliteratsiooni kumuleeritult (*K*alevi *k*aljo *k*eske'ella), mõeldud nähtavasti seda, et kõik sõnad värsis on alliteratsioonisuhteis. Vahel ei olevat värsis alliteratsiooni üldse (Salme mõistis, hüüdis vasta). Vahel alliteratsioon varieeruvat, esinevat osalt paarikaupa vormelis xxyy (*S*uisa *s*uuda, *k*iusta *k*ätta), vahel läbipõimunult, kas xyxy (*P*iker *v*iskab *p*ilvist *v*älku; *p*ike*m*ada *p*uhka*m*ista) või xyyx (Kivi*m*urda *m*urrab *k*ingad). Viimast nimetas Schultz-Bertram kinniseks kahekordseks alliteratsiooniks.

Nagu siit selgub, luges autor allitereeruvate silpide hulka ka kolmanda silbi (*P*ike*m*ada *p*uhka*m*ista).

---

[100] Fr. R. Kreutzwald, Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest. — Sippelgas II (1861).

[101] /Fr. R. Kreutzwald/, Angervaksad.

[102] Vt. näit. 1868. a. Koidulale. — Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus, lk. 41—42.

[103] H. v. Kaiserberg /ps.?/, Ueber die Form der estnischen Poesie. — Das Inland 1862, nr. 5, vg. 65—70.

Kokkuvõttes ütleb autor, et eesti luules leiduvat niisugune vorm, mille üle võidavat kadedust tunda.

Ajaleheartikleist väärib tähelepanu 1868. a. ilmunud anonüümne «Maa ja rahvas»,[104] milles alliteratsiooni nimetatakse meie rahvaluule iseloomulikuks vormiks, mis andvat laulule ka ootuspärase rütmi.

Koguni J. V. Jannsen, kes muidu regivärsist, eriti selle meloodiast kõrgel arvamusel ei olnud, ütleb ajalehe kirjavastuses ühele oma poeedist kaastöölisele:

«Teie salmide jures tulleb kita, et vanna Eesti rahva laulude vorm kinnipeetud, kus isseärranis mitme sõnnade hakkatusel ühhes ja sessammas reas essimessed tähhed ühte lähvad, nõnda kui:

*K*es *k*õik *t*ahtvad sedda *t*ehha
Jäge *m*eie seltsist *m*ahha etc.

kus sesinnane essimeste tähtede kokkokõllamine armsaste kõrvo helliseb.[104a]

Eesti värsiteooria iseloomustamiseks võttis möödunud sajandil sõna ja avaldas kirjutusi Jaan Bergmann. Artiklis «Luuletuskunst» (1878) nimetas ta alliteratsiooniks sarnast kõla värsis, mis tekib siis, kui sõnad värsis sama konsonandiga algavad.[105] Seejuures rõhutas ta, et see toimub tõususilbis. Saksa termini «Stabreim» eeskujul seletas ta: mitu korda esinevat algushäälikut hüütakse sambaks ja alliteratsiooni võib ka sammasriimiks nimetada. Alliteratsioon on omane eesti keelele ja eriti produktiivne kaunistus rahvaluules. Alliteratsioon esineb ebareeglipäraselt ja võib koosneda kahest, kolmest või neljast sõnast. Statistiliselt kõige rohkem esineb kahesõnalise alliteratsiooniga värsse (61%), järgneb kolmesõnalisega (26%), siis neljasõnaline (8%), 5% värsse on alliteratsioonita. Bergmann leidis veel ühe rühma värsse, mida nimetas kehva alliteratsiooniga värssideks (õieti o-alliteratsioon). Selles algavad kaks või kolm sõna erinevate vokaalidega, mis täidavad osalt alliteratsiooni aset. Assonantsiks nimetab J. Bergmann tõususilpide vokaalide samasust.

---

[104] EPost. 24. VII 1868, nr. 36, lk. 234.

[104a] Eesti Postimees ehk Näddalaleht 20. III 1868, nr. 12, lk. 94: Kirjavastused 74.

[105] J. Bergmann, Luuletuskunst. — Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1878, lk. 41 jj.; E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu, lk. 253—254.

Ilmsesti J. Bergmanni eeskujul käsitles K. Ruut kirjandiõpetuse käsikirja «Kirjaseadmine» 35. peatükis «Luule ilustused» (allpeatükis «Kõlalised ilustused») alliteratsiooni, nimetades seda sõnade algusumbheale samakõlaks (Pea *m*ustad *m*ägede *m*etsad, / öö *p*ime *p*eidab neid *p*ea), assonantsi rõhkhüüdude lausahealseks samakõlaks (s. t. rõhuliste silpide vokaalseks samakõlaks, näit.: *Mi*ks on *hi*rmsaks *vi*tsaks sõda? / *La*hing *ta*pab *ma*ha *va*hvad).

K. Ruut, Kirjaseadmine, l. 96b, KM KO.

«Samakõla» on praegugi kasutatav termin.

Assonantsi üksinda pidas ta ebasoovitavaks, hoopis paremini kõlavat see koos alliteratsiooniga (*Su*ndis *su*vel sõudevaida / *Le*hekesi *le*hvimaie). Viimane nähtus ongi eesti rahvaluules kõige tavalisem. Assonantsiks luges Bergmann ka samade vokaalide esinemist erinevate konsonantide järel (*La*hing *ta*pab *ma*ha *va*hvad). Nii oli siis Bergmann teinud juba ka statistilisi tähelepanekuid, aga nagu näidismaterjalist järeldub, siiski «Kalevipoja» põhjal.

Tähelepandav on noore Johann Kunderi käsitlus. Temalt on säilinud kaks dokumenti, esimene neist Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsis 19. aprillil 1872 peetud ettekande käsikiri «Rahva luuletuse üle».[106] Selles iseloomustatakse alliteratsiooni: «Eesti rahva lauludel on aga üks koguni ise viis, kuida ta palju muu rahva juures ette ei tule. Muidugi Soome rahvas välja arvatud. Tema sees, see on Eesti rahva luuletuse sees ei leia meie ühte ainust riimi ehk rea viimaste sõnade kokkukõlksumist, aga see eest on jälle igal sõnal, kes ühte rida kokku teevad, üks ja seesama täht hakatuse täheks, keda selle sarnalist sõnade kokku sidumist «aliteratsion» nimetatakse, nagu näituseks:

Laula, laula suukene,
Liigu linnu keelekene!»

Ilma alliteratsiooni ja assonantsita ei olevat meie rahvalaulul mingit mõnu,[107] selle puudumisel olevat ka laul vormilt puudulik.[108]

Seesugust vormi soovitab Kunder ka luuletajaile, sest see võimaldab mõtteid palju vabamalt väljendada kui lõppriimilises luules. Kuulsuse selle kasutamises on võitnud juba Fr. R. Kreutzwald, A. Reinvald ja mõnevõrra ka C. R. Jakobson.

Täpsema liigituse alliteratsioonile andis Kunder oma teises käsikirjas, mis on säilinud defektsena ja dateerimata arvatavasti 70-ndate aastate lõpust.[109] Selles ta ütleb: «Mitte üksi hakatuse alliteration ei anna Eesti rahva laulude täit ilu, vaid ka kesk alliteration nagu: Kui saad *all*a musta mu*ll*a, kus sõna keskpaik kahe *l*-ga täidetud on, mis niisama hääd kõla nagu hakatuse tähtki kõrvale teeb. Veel on kolmas alliteration, see on sõna lõpetuses, nagu näituseks:

Mina kiid*a*(n) kivisid*a*,
Kodu kallid*a* kaasikuid*a*.»

Kunder ei arenda aga oma tähelepanekuid välja.

Edasi kõneleb ta allitereeruvate sõnade paiknemisest värsis tähelepanekute põhjal, mis aga enam paika ei pea.

---

[106] KM KO Fond 55 M. 4 : 22.
[107] J. Kunder, Eesti vanemad laulikud, lk. 3—4.
[108] J. C/under/, N. Nolkeni «Jõulu-kiidulaul». EPost. 13. II 1874, nr. 7, lk. 1.
[109] KM KO Fond 66 M. 4 : 28.

Väärib märkimist, et noor Kunder jõudis võrdlemisi väikese materjali põhjal üsna olulistele järeldustele. Tõepoolest on võimalik kõnelda peale sõnaalgulise alliteratsiooni sisealliteratsioonist ja riimivaist häälikuist sõna lõpul.

Mihkel Veske hindab alliteratsiooni kõlaväärtust, aga ühtlasi kõneleb ka sõnade alliteratsioonilisest tingitusest. Nii on värsis «Nänni nellä lehmä juvva» neli ainus arv, mis sobib sõnaga «nänni».[110]

Võib-olla J. Bergmanni mõjul, osalt ehk iseseisvaltki, tegeldakse eesti rahvaluule iseärasustega 19. sajandi lõpupoole küllalt intensiivselt. Mõned sellised arutlused pääsesid ka trükki, nagu näit. Virumaa koolmeistri ja rahvaluulekoguja J. M. Sommeri oma. Ta kirjutas:

«Iga eestlane, kes «Kalevipoega» ehk teisi rahvalaulusid on lugenud, see on ka leidnud, kudas sõnade algustähed enamasti igas laulureas kaks ehk kolm, mõnikord ka neli sõna ühesuguse täishääliku ehk umbhäälikuga algavad. Täishäälikute sarnasus (assonatio) tuleb harvemini ette kui umbhäälikute sarnasus (alliteratio), sest et teiste häälikutega algavaid sõnu vähem on kui teisi.» [111]

Õigesti märkab Sommer algriimi ka vanasõnades: Käbi ei kuku kännust kaugele; Jaan joob toobi, Pärtel teise, Laurits lakub püti põhjagi puhtaks. Samuti leiab ta alliteratsiooni «mõistatustes ja rahvuslistes pruukides».

Edasi huvitas Sommerit selle kasutamise võimalus kunstluules. Ta õpetas: Alliteratsiooni kasutamises osatagu piiri pidada, ärgu see tundugu kunstlik, ärgu liialdatagu. Eeskujulikeks ses suhtes luges ta J. Bergmanni luuletusi ja jutlusi: Uskmata õpetaja *m*anitsused on *m*õjuta, *t*roost *t*uluta ja sõna mõnuta; Torm *l*õhub *l*aeva, *p*urustab *p*aadi.

Sisu ja vormi kooskõla poolest eeskujulikuks pidas Sommer järgmist laulu:

Küll on väljalla vägeda,
heinamaal hele käsida,
peale nurme noorikuida;
ei ole väljal laulijaida,
heinamaal helistajaida,
nurmel kulla kukkujaida.
Välja laulijad väsinud,
nurme kukkujad kulunud,
heinalööjad hingestanud.

Ta tegi kolm praktilist ettepanekut: 1) õpitagu rahvalaule hoolega tundma ja nende ilu uurima; 2) pruugitagu algushäälikute sarnasust luulendis ja lihtkirjandis õigel kohal ja rahvalaulude eeskuju järgi; 3) esimesi katseid luulepõllul ärgu kantagu kohe turule.

---

[110] M. Veske, Über das estnische Volkslied, lk. 81; M. Veske, Bericht, lk. 79.

[111] J. M. Sommer, Alliteratsion Eesti rahva luuletustes. EPost. 3. VII 1885, nr. 27, lk. /3/.

Kõike seda soovitas ta teades, et kunstluule on rahvaluulest välja kasvanud.

Nii on intuitiivsed tähelepanekud viinud autori õigetele järeldustele.

«Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis» I (1889) avaldas K. A. Hermann arvamust, et laulu «Kui mina alles noor veel olin» viis on kõige vanem eesti rahvaviis, vist $1^1/_2$—2 tuhat aastat tagasi juba lauldud. Vanu laule iseloomustab alliteratsioon, aga selles laulus alliteratsioon puudub. Seepärast võiks arvata, et tekst pärineb veel vanemast ajast, sealt, kus alliteratsiooni rahvalaulus veel polnudki. Muidugi pole usutav, et just see laul on nii vana, aga alliteratsiooni kujunemisel niisugust järgnevust võiks küll oodata ja loomulikuks pidada.

Oma lühikeses kaheosalises «Eesti kirjanduse ajaloos» (1899), mille esimene osa on pühendatud rahvaluulele, käsitles Tõnu Sander[112] ka alliteratsiooni ja assonantsi ja nimetas neid algushäälikute sarnasuseks (peab küll olema samasus). Nimelt algavad ühes värsis mitu sõna sama täishäälikuga (assonants) või kaashäälikuga (alliteratsioon). Kõige rohkem esineb täishääliku ja kaashääliku samasust koos. Sander märgib liialdavalt veel, et arvsõnu kasutatakse laulus ainult alliteratsiooni ja assonantsi nõudel, ja nad ei näita arvu tema otseses tähenduses.

Ka järgnevad aastad toovad lühikesi, enamasti praktiliseks otstarbeks (õpikuiks) mõeldud alliteratsiooni-assonantsi käsitlusi, mille aluseks on ülekaalukalt varasemad või autori isiklikud tähelepanekud, ilma et monograafiliste uurimusteni jõutaks.

Oma doktoriväitekirjas korduslauludest[113] käsitles O. Kallas ka kordusnähtusi eesti rahvalauludes üldse. Parallelismi käsitas Kallas kui mõtete sisemist kordust, hääliku-, sõna- ja värsikordus on tema järgi aga välised kordused. Häälikukordus jaguneb O. Kalda järgi 1) lihtsaks alliteratsiooniks (l-l), 2) alliteratsiooniks koos assonantsiga (va-va), 3) puhtaks assonantsiks (a-a) ja 4) segaassonantsiks, mille all ta mõistab eri vokaalide kasutamist sõnade algul (u-o).

Kui meelespidamise vahendit käsitab alliteratsiooni K. Leetberg: Rahvalaulul on oma meelespidamise vahendid, üks neist on alliteratsioon, kus üks sõna on «oma algushäälega teise sõna külge siutud, aitab oma kõlaga teist meele tuletata». Näitena esitab autor värsi ***Lööme liiki, paneme parve.***[114]

M. Kampmann (Kampmaa) «Kirjaseadmise õpetuses»[115] kõneleb pealiskaudselt sõnakaunistustest (figurae verborum). Selle alla paigutas autor alliteratsiooni ehk kaashäälikute sõna-

[112] T. Sander, Eesti kirjanduse ajalugu. I jagu: Rahvaluule, lk. 10.
[113] O. Kallas, Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie, lk. 4.
[114] K. Leetberg, Kui pikalt, lk. 6.
[115] M. Kampmann, Kirjaseadmise õpetus, lk. 31.

algulise kordumise (*m*illal *m*aksan *m*emme vaeva) ja assonantsi, mis on täishäälikute kordumine sõnatüves (*k*annike *k*aunike *laa*ne *l*ahus). Alliteratsiooni ja assonantsi koosesinemist ta siin ei maininud, kuigi viimane näide on selleks vägagi iseloomulik, küll aga oma kirjandusloo peajoontes, kus ta kasutas ka terminit algriim (alliteratsioon + assonants). Viimases teoses rõhutas ta ka algriimi muusikalist väärtust, ja teiste autorite (Saareste, Tuglas jt.) eeskujul hakkas hiljem kõnelema arvsõnade, koha- ja isikunimede kasutamisest algriimi saavutamiseks.[116]

K. Peterson «Lühikeses kirjanduse teoorias»[117] mainis ainult alliteratsiooni ja assonantsi koosesinemist ühes värsis; alliteratsiooniks nimetas ta samade kaashäälikute kordumist kahe või mitme sõna algul ühes või mitmes värsis, assonantsiks sama täishääliku kordumist mitmes sõnas, harilikult sõna algul või mitmes silbis. 1918. a. ilmunud eesti rahvalaulude antoloogias lisas ta: harva tohib alliteratsioon puududa. Viimase kohta toodud näide *Nutu ohku uinutama* sisaldab tegelikult o-alliteratsiooni, teises värsis *Et saaks häälta ärgitama* on aga assonants.[118]

A. Saareste rahvalaulude antoloogia[119] eessõnas märkis terminiga alliteratsioon mingi hääliku või silbi kordust üldse värsis, mõeldes selle all nii alliteratsiooni, assonantsi kui ka nende koosesinemist (*S*adu *s*einad *s*ammeldanud; *h*õbe õlpmed õlalla). Saareste kõneles ka algriimi siirdumisest üle kahe värsi, aga ühes värsis võib olla ka kaks alliteratsiooni (*k*ivid ei *m*õista *m*eie *k*eelta). Varem oli kõneldud arvude esinemisest alliteratsiooni sundusel, nüüd lisas Saareste koha- ja maade nimede kasutamise alliteratsiooni taotlemisel, ilma nende tähendust rõhutamata (*P*ärg mul *p*aistab *P*ärnumaale / pärja *s*abad *S*aksamaale). Harva kohtab lauluridu, kus algriimi ei ole (Läks ta kaevult vetta tooma). Paralleelina märgib autor alliteratsiooni esinemist islandi, saksa ja soome lauludes.

Juba 1919. a. oli J. Aavik avaldanud eesti rahvalaulude antoloogia, mille eessõnas ta selgitas alliteratsiooni mõistet. Hiljem on antoloogiat täiendatud, profiili muudetud ja kaasautoreid juurde tulnud. 1935. a. ilmus nelja autori nimel (J. Aavik jt.) «Rahvaluule ja «Kalevala»»,[120] rahvaluule teooriasse puutuvad osad on selleski J. Aaviku kirjutatud. Alliteratsiooni ehk algushäälikute samasus tähendab seda, et samas värsis algavad kaks või rohkem sõna sama konsonandi või vokaaliga. Vokaalide alliteratsiooni nimetatakse ka assonantsiks, kusjuures vokaalid ei tarvitse samad olla. Tal on märkus ka *h* kohta: seda kas loetakse

---

[116] M. Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned I, lk. 72—73.
[117] K. Peterson, Lühike kirjanduse teooria, lk. 40.
[118] K. Peterson, Eesti rahvalaulude antoloogia, lk. 11.
[119] A. Saareste, Valitud eesti rahvalaulud, lk. 18 jj.
[120] J. Aavik jt., Rahvaluule ja «Kalevala», lk. 103. Ka: J. Aavik, Eesti rahvalaule koolidele ja üldsusele.

konsonandiks või ei arvestata üldse (*Kus* on *kul*lalla *k*oduke / *ja hel*lal *elu*aseke). Harva alliteratsioon puudub. 1914. a. ilmunud brošüüris «Eesti rahvusliku suurteose keel»[121] on ta toonud ebaõige märkuse: samahäälikuline alliteratsioon ei kordu järgnevas värsis. See on ka hiljem ära jäetud.

Esteetilisest küljest vaatleb alliteratsiooni ja assonantsi Fr. T u g l a s rahvaluulet laiemas perspektiivis käsitlevas artiklis «Kirjanduslik stiil»,[122] sidudes seda siiamaani esmakordselt nii laialt sõnavaliku sundusega ja üldse vormitüranniaga. Ta ütleb arv- ja omadussõnad ning geograafilised nimedki esinevat ainuüksi assonantsi ning alliteratsiooni pärast, omamata mingit loogilist sidet sisuga. Neile antakse vaid umbkaudne, relatiivne tähendus. «Need võrdlused ja pildid ei näita mitte mõtet e n n a s t, vaid mõtte s i h t i teatud eesmärgi poole /— — —/ Mis määrab selle sõnade, võrdluste ja piltide valiku? Igatahes mitte paljas juhus, sest loosiheitmisega ei looda kunstitöid. Siin on tegemist kindla seadusega, mis võhikule küll ainult hämaralt aimatav, kuid mis laulikut sunnib vaistlikult oma materjali keskel valima, ühte eelistama, teist eitama. See vormiloogika on vahest niisama käskiv kui sisulinegi. Sõnal on peale tema ideograafilise tähenduse veel mingi täiesti omaette väärtus. /— — —/ Sõnaraamat pole talle vaid paljas üheväärtuslike sõnade kogu. Ta jaotab sõnu nende muusikaliste värvuslike või plastiliste sugestioonide järgi, mis nad temas äratavad. Veel rohkem on see kehtiv üksikuist sõnadest koostatud poeetiliste piltide kohta. /— — —/ Kuna esimestes /= kunstluules/ ainult viimast sõna reas tabab riiminõue, kehtib see siin alliteratsiooni ja assonantsi näol iga sõna kohta. Kui kitsad piirid siin valitsevad? Kui väike on siinne valikuvõimalus! Saame sellepärast aru, miks rahvalaulus kuu on ikka kullane, sild sinine ja maa maksakarvaline. Mõistame koguni kõiksugu absurdumeid, üleloomulikke seisundeid ja sündmusi, sest neid vabandab nende vorm. Meid ei üllata võimatud võrdlused, hullud liialdused, reaalse maailma pahupidipööramised, sest me tunneme, et laulikut ometi mingi loogika, olgugi ka ainult vormiloogika on juhtinud. Kuis võib aga see loogika petta võõraid, kes rahvaluulet ainult tõlkeis loevad! Mis originaalis alliteratsiooni pärast nagu relatiivset võetakse, ilma kohustuseta otseses mõttes uskuda, seda peab tõlkes, kus enam vormiloogikat ei tunta, puhta rahana võtma. See, mis originaalis oli vaid kõnekäänd, võib võõrale kangastada kõige fantastilisema kujutelmana.» See vormiline konservatism on suuremal või vähemal määral omane kõigi rahvaste vanale luulele. Vorm on omalt poolt mõjutanud ka ainete valikut. Sest nagu sisu nõuab vormi, nõnda ka vastupidi.

---

[121] J. A a v i k, Eesti rahvusliku suurteose keel, lk. 36.

[122] F. T u g l a s, Kirjanduslik stiil. Ilm. 1912. Uuesti: Fr. T u g l a s, Valik kriitilisi töid, lk. 109 jj.

Rahvalaulus tunneme vormi türanniat, mis väsimuseni kordub sama rütmi ja sõnastuse näol. Maa on rahvalaulus maksakarvaline sellepärast, et sõnad *maa* ja *ma*ksa algavad sama silbiga. Kui Tuglas ütleb värsitehnika küündivat eelajaloolisse aega, siis muidugi ka algriimi. Selle võrdlemisi laialt haarava hinnanguga on Tuglas kindlasti rahvalaulu vormi olu tabanud.

On muidugi huvitav vaadelda veel J. Väinaste alliteratsiooni ja assonantsi käsitlust Kr. J. Petersoni luule analüüsimisel.[123] Assonantsiks nimetab Väinaste pearõhuliste vokaalide samakõla, vahel lisandub sellele ka kõrvalrõhuline samakõla (*Mi*nno *lil*lekeste peäle). Positsiooni järgi kõige tihedamini esineb seda ridade algul või lõpul, harvem keskel, veelgi harvem üks assonants sõna algul, teine lõpul. Autor leiab Petersoni luules ka küllalt korrapärasust (*Va*nna *mu*sta *ka*ljo *ju*res). Alliteratsioon tekib siis, kui värsireas kaks või enam sõna algavad sama konsonandiga. See võib esineda sõna algul (*K*irja *k*arja *k*eskeella), mitme värsirea algul (*K*eerleb laksudes ojake / *K*aljude läbbi), sõnade sees (Nii kui p*õll*o li*ll*ekene; Villose ka*ss*e jala all), sõnade eri osades (Tu*l*da *l*äigava käega), sõnade lõpul (Närtsinud külma*n* tule*n*). Lõpuks on toodud veel näiteid alliteratsiooni ja assonantsi esinemisest koos (*Lill*ed ja *illu*s p*uu*).

Nii on siin küsimust käsitletud traditsioonilisest hoopis laiemalt. Juurde on võetud häälikute kooskõla sõna sees, lõpul ja värsside algul.

J. Semperi arvates on rahvalaulus üldiselt alliteratsiooni ja assonantsi palju, ehtsas ja heas värsis ainult kaks sõna, suurema koormusega (sagedusega) värsid on aga hilise arenemise tulemus. See on muidugi väike liialdus, sest normaalseks tuleb pidada ka kolmelülilist alliteratsiooni, kahe poolega värssides koguni neljalist (enamasti kaks ahelat), seega on alliteratsiooni kõigis sõnades.

Alliteratsiooni leidub proosaski, mõnel kirjanikul teadliku taotlusena, mõnel juhuslikult. Kui aga autor laseb end alliteratsiooni sugestioonist kaasa tõmmata, võib see kahju tuua lause sisule. «Lause hakkab küll laulma, aga mõte putkab minema nobedail jalgel.» [124] Rahvaluules seda muidugi ei juhtu, seal see esineb süsteemipäraselt ja aeg on kõrvaldanud käibelt kõik mõttevaesed värsid.

Alliteratsiooni kasutamisest kunstproosas kõneleb põgusalt D. Palgi,[125] samuti kirjeldab ta sisealliteratsiooni, nimetamata seda selle nimega.[126]

---

[123] J. Väinaste, Kr. J. Petersoni stiili peajooned, lk. 34—38.
[124] J. Semper, Meie uuema proosa stiilist, lk. 48.
[125] D. Palgi, Eduard Vilde «Mäeküla piimamehe» stiil, lk. 80—81.
[126] L. Timofejev, N. Vengrov, Kirjandusteaduslike terminite lühisõnastik: alliteratsioon.

W. Anderson nimetab alliteratsiooni vanemas eesti rahvalaulus (regivärsis) konstitutiivseks nähtuseks, samal ajal kui see uuemas rahvalaulus esineb vaid juhuslikult.[127]

A. Annist loeb mõttekorduse võtet rahvaloomingule üldiselt omaseks ja sama algushäälikutega sõnade rohkus soome keeltes on vahest viinud alliteratsioonile ka üsna iseseisvalt, võibolla juba ammu enne 8. või 9. sajandit. Ta toob paralleeliks lapi joigud, milles võimalikult samade algushäälikutega sõnade rittaseadmine (vahel on seesuguseid sõnu 10—20) ongi ainsaks vormivõtteks, mis neid «joigulauseid» eraldab tavalisest kõnest.[128] A. Annist oma käsitluses pöörab erilist tähelepanu luulekeele musikaalsusele, mis väljendub ka algriimis. Keeleliselt laulev külg on selles tugevam kui karakteriseeriv. Rahvalauludes leiab ta päris kunstikavatsuslikku häälikumaali. Alliteratsiooni kasutamise võimalusi suurendab deskriptiivsõnade suur hulk. Algriimi ilukõla on veedelnud lauljaid ka omaette.

Käsitledes riimi, puudutas V. Adams möödaminnes ka alliteratsiooni kirjanduse põhjal nii germaani kui eesti rahvaluules.[129]

Sõnade kõlalisusega tegeleb ka J. Ainelo ja H. Visnapuu poeetika.[130] Kõlalisuse all mõistetakse ka järgsilpide konsonantide ja vokaalide samasust: *K*as *tahad*, *koh*a *juhat*an, *k*us *ma säädasin sõnuda*; *U*ni ei *anna uuta kuube*; *A*ja viidad *a*sja *saad*. Alliteratsiooni ja assonantsi ühendlus: *Ennem*; *ennem*, *memmekene*, *ennem pe*itku *pee*ni *liiva*, *ma*ha *ma*tku *mu*sta *mu*lda.

Ekslik on väita, nagu seda teevad autorid, et eesti alliteratsioon ja assonants on ainult kõlaline ilustus. Siiski taanduvad autorid hiljem pisut, üteldes, et alliteratsioon ja assonants liidavad värsi tugevamaks tervikuks (aga kuidas?). Eesti värsis tekivad nad keele struktuuri tõttu loomulikul teel ja on ka kunstluules kergesti kasutatavad «kui eesti rahvaluule kaunimad ehted».

1935. a. kirjutab H. Tampere[131] alliteratsioonist ja assonantsist. Sageli esinevad nad koos. H. Tampere arvates pole alliteratsioon + assonants alati nõutav, vahelduseks valitakse vahel sõnad nii, et järgnevad vokaalid oleksid erinevad. Tõepoolest nii see ongi. Teoses «Eesti rahvalaule viisidega» I lisab Tampere mõned olulised täiendused, nagu sisult tähtsamate sõnade reljeefne esiletõstmine ja nende omavaheline sidumine kõlaliselt, ühtlasi ka rütmi efektsem markeerimine.[132]

---

[127] W. Anderson, Das Lied von den zwei Königskindern, lk. 1.
[128] Kanteletar I osa, lk. 24—26, 36—38.
[129] V. Adams, Riim (mitmes kohas).
[130] J. Ainelo ja H. Visnapuu, Poeetika põhijooni I, lk. 113—116, 135, 146. Vt. ka: H. Visnapuu, Minu vaidluskiri. «Agu» 1923, nr. 11, 12, 14, 15.
[131] S. Kutti, O. Loorits, H. Tampere, Valimik eesti rahvalaule, lk. 117.
[132] H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega I, lk. 9.

O. Loorits tõstatab probleemi sellest, kuivõrd germaanlaste algriim on mõjutanud ja soodustanud sama nähtuse arengut ka läänemeresoomlaste juures ja kui kaugesse aega see küünib. Niisiis — tagasi Ahlqvisti juurde! Looritsa arvates võib niisugune mõju küsitav olla. Hüpotees, nagu oleksid viikingid võinud saada algriimiks mõjutusi eesti-soome «sangareilt», s. o. laulikuilt, on liiga julge, et seda võimalikuks pidada.[133]

Nõukogude korra ajal käsitleb algriimi E. Laugaste «Eesti kirjanduse ajaloo» I osas.[134] Erinevalt eelmistest on alliteratsiooni ja assonantsi koosesinemist nimetatud täielikuks algriimiks (*kur*dan *kul*ler*kup*pudele), kumbki eraldi oleks osaline algriim. Edasi vaadeldakse selle nähtuse esinemisviisi ja positsiooni. Algriim võib esineda harva ka rohkem kui ühes värsis (kahes). Algriimilised sõnad on omavahel tihedamini seotud. Seda esineb ka vanasõnades ja kõnekäändudes. Algriimi sundus rahvaluules on nii suur, et tihti esinevad arv-, omadussõnad (epiteedid) ja geograafilised nimed (pärisnimed) ainult alliteratsiooni pärast, ilma et sisu seda nõuaks. Umbes 15—18% värssidel puudub algriim. Siin ei olnud algriimi hulka arvatud o-alliteratsiooni. Kuidas alliteratsioon ja assonants seostuvad arvudega, seda nähtub artiklist «Arvud eesti rahvaluules».[135] Artiklis «Eesti alliteratsioonist ja assonantsist» [136] selgitati statistilise menetluse alusel 1500 Haljala rahvalauluvärsi põhjal algriimi liike, eri liikide esinemissagedust ja positsiooni. Samal meetodil kirjutas üliõpil. V. Metstak 1962. a. diplomitöö samuti Haljala värsside põhjal (4000 värssi), lisaks on siin käsitletud algriimiliste sõnade seost sõnaliikidega ja algushäälikute korduse funktsioone ning sõnade sõltuvust. Vähem ulatuslik uurimus ilmus samalt autorilt 1963. a.[137]

Hulgaliselt leidub muidugi käsitlusi veel kooliõpikuis, mis midagi olulist ei paku, küll aga on tähtsad selle poolest, et kooliskäijad nende kaudu selle mõiste kätte õppisid.

Siiski on õpikuist tähelepandav B. Sööd i 1959. a. ilmunud «Kirjandusteooria lühikursus» (uus trükk 1966),[138] kus kahes kohas tuuakse kõige üldisemad teatmed algriimi kohta. Eksitav on formulatsioon, mille järgi nimetatakse algriimiks alliteratsiooni ja assonantsi koosesinemist. Aga alliteratsioon ja asso-

---

[133] O. Loorits, S. Kutti, H. Tampere, Valimik eesti rahvalaule, lk. 125.

[134] E. Laugaste, Eesti rahvalaule. — Eesti kirjanduse ajalugu I, lk. 85 jj.

[135] E. Laugaste, Arvud eesti rahvaluules. — Matemaatika ja kaasaeg IV, lk. 82—89.

[136] E. Laugaste, Eesti alliteratsioonist ja assonantsist. «Keel ja Kirjandus» V, nr. 9, lk. 531—537.

[137] V. Metstak, Tähelepanekuid algriimist Haljala regivärssides. Kirjanduse ja Rahvaluule Rababelt I, lk. 125—152.

[138] B. Sööt, Kirjandusteooria lühikursus, lk. 88 ja 114.

nants üksi? Regivärsi sünonüüm «algriimiline rahvalaul» on küll väga haruldane.

1959. a. ilmus ka «Eesti rahvaluule ülevaade»[139], kus hinnatakse sõnarõhuliste algushäälikute kordust regivärsi kõige silmapaistvamaks, lahutamatuks jooneks. Kaashäälikute kordust nimetatakse alliteratsiooniks, täishäälikute kordust assonantsiks, tihti esinevad nad koos.[140] Ühises artiklis nimetavad R. Viidalepp ja H. Tampere rõhuliste sõnade algushäälikute kordamist eesti rahluulele ülimalt karakteerseks.[141]

Et alliteratsioon ja assonants on rahvaste loomingus vanad nähtused, on tuttav vana-germaani luulest ja primitiivsete rahvaste loomingust. Süsteemipärase figuurina on algriim uuemas rahvalaulus üldiselt taandunud, püsinud aga vanasõnades, kõnekäändudes, mõistatustes ja mitmesugustes vormellikes sõnaühendeis. Kas algriim on soome-ugri rahvaste luulesse tekkinud enne läänemeresoomlaste eraldumist või hiljem, on veel lõplikult selgitamata. Et algriim läänemeresoome rahvaste ühiselu ajal oli olemas, järgneb sellest, et see esineb peaaegu samade seaduspärasustega kõigi nende rahvaste lauludes, aga ka proosavormides. Kas see aga läheb tagasi näiteks mordva-soome aega, nagu on oletatud, vajab veel ligemaid tõestusi kaugemate soome-ugri rahvaste luulest, mille uurimine kõigi oletuste kohaselt kindlale järeldusele peaks viima. Enamik uurijaid on pidanud algriimi läänemeresoomlaste rahvaloomingus genuiinseks (A. H. Neus, P. Hunfalvy, D. Comparetti, A. R. Niemi, V. Salminen, M. Sadeniemi, V. Jevsejev), ainult A. Ahlqvist esines germaanlastelt laenamise hüpoteesiga, võimalikuks näib laenamist pidavat ka O. Loorits. Mõjutusi vene rahvalauludest oletas V. Jevsejev. Ohrtil on õigus, et germaanlaste ja soome algriim on kaks erinevat nähtust. Algriimi tekkimist läänemeresoome rahvaste luulesse soodustas keel ise (B. Godenhjelm). Algriimi tekkimise otsesteks tõukejõududeks oletati kõne- ja muusikarütmi ja korduste (nende hulgas parallelism) koostoimet (P. Hunfalvy, A. R. Niemi, A. Annist, M. Kuusi, V. Jevsejev). Lisasoodustuseks on loetud keeles leiduvat samade algushäälikutega sõnade rohkust ning deskriptiivsõnade hulka (A. Annist).

Algriim ei esinevat soome-ugrilastel seesuguse korrapärasusega kui vana-germaani luules, selles leiduvat palju meelevaldset (A. H. Neus, H. Kaiserberg). See väide on aga ebaõige, sest kummaski algriimis esinevad omad seaduspärasused. Ja sellelt aluselt tuleb ka eesti ning soome algriimi uurida.

---

[139] Eesti rahvaluule ülevaade, lk. 127—128.

[140] Terminoloogias on raamat ebaühtlane: lk. 127 võib järeldada, nagu kuuluks algriimi mõistesse alliteratsiooni ja assonantsi koosesinemine, lk. 453 ja 458 aga, — algriimiks tuleb nimetada nii alliteratsiooni kui ka assonantsi.

[141] R. Viidalepp, H. Tampere, Volksdichtung und -musik. Abriß der estnischen Volkskunde, lk. 277—278.

Algriimi ajalugu on leidnud pika aja jooksul õige laialdast käsitlemist. Enamasti on algriimi käsitlejad piirdunud intuitiivsete tähelepanekute deskriptiivse edasiandmisega, süstemaatilisemalt on seda uurinud ainult A. Ahlqvist, M. Sadeniemi ja M. Kuusi. Aga iga käsitleja on siiski mõne uue tähelepanekuga selle nähtuse tundmaõppimisele kaasa aidanud või oma seisukohavõtuga järglastele kuidagi mõju avaldanud. Nii leiame selgitusi või seisukohavõtte algriimi olemuse, tekkimise, iseloomu, liikide, esinemissageduse, liigilise või lokaalse sõltuvuse, kõlaväärtuse vm. kohta. Osa uurijaid on peatähelepanu pööranud algriimi kasutamise võimalustele kunstluules.

Algriimi peetakse vanades rahvalauludes loomulikuks või koguni vältimatuks, see vastab paremini keele omapärale kui lõppriim (A. Ahlqvist, ka H. G. Porthan). W. Anderson nimetas seda rahvalaulude konstitutiivseks nähtuseks, mis kuulub selle vormistruktuuri.

Rütmi kõrval rahvalaulu mõjulepääsuks vajalikust kõlafaktorist, mille üheks avaldusvormiks on algriim, kõnelevad paljud, näit. D. Juslenius, R. Becker, H. G. Porthan, A. Ahlqvist, O. Relander, R. Koskimies, E. A. Saarimaa, M. Veske, Fr. Tuglas, V. Jevsejev.

Kreutzwald nimetas algriimi kunstilise vormi üheks komponendiks; see annab rahvalaulule mõnu (J. Kunder), selle musikaalsusel peatusid pikemalt Fr. Tuglas ja A. Annist. Hästi mõjuvat algriim juhul, kui see tuleb loomulikult, pingutuseta (E. Lönnrot, B. Godenhjelm, M. Sadeniemi). Muidugi ei saa eitada teadliku taotluse võimalusi, mis näib ka rahvalaulikute juures esinevat.

Intuitiivsete tähelepanekute põhjal peetakse juba 17. sajandist peale kõige normaalsemaks 2—3 sõna allitereerumist värsis. Hoiatati liiga paljude sõnade algriimisuhteisse asetamise eest, see ei mõju enam hästi (H. G. Porthan, A. Ahlqvist, J. M. Sommer, E. A. Saarimaa). Kahe- või kolmesõnalistesse värssidesse see seisukoht ei saa puutuda, küll aga värssidesse, mis koosnevad 4—6 sõnast. Ka neljasõnalised värsid moodustavad omaette olukorra, sest peale nelja samasugusest lülist koosneva ahela, mis mõjub monotoonselt, koguni ebaloomulikult (A. Ahlqvist), võivad lülid grupeeruda paarikaupa. Seda märgitakse ka D. Jusleniusest alates. Värss võib koosneda kahest iseseisva algriimiahelaga poolest (O. Donner, K. Krohn, A. Saareste, V. Salminen, E. A. Saarimaa). Algriimi koostisest peetakse parimaks ja meeldivaimaks sama konsonanti sellele järgneva sama vokaaliga ning ainult sama vokaali, sellest nõrgem on ainult konsonant sõnade algul (A. Ahlqvist, E. A. Saarimaa, V. Salminen, ka J. Bergmann, T. Sander), H. Tampere arvates on mõnikord vahelduse taotlusest mõnes lülis konsonandijärgne vokaal erinev (näiteks siis KV + + KV + K). Konsonantne algriim on vokaalsest aga sagedasem

juba seetõttu, et konsonandiga algavaid sõnu on keeles rohkem (Dr. Bertram, A. Ahlqvist jt.). M. Sadeniemi jagab alliteratsiooninähtused, arvestades nende tõhusust, 1- ja 2-alliteratsiooniks. Oma klassifikatsioon on ka M. Kuusil.

Erivokaalilise sõnaalgusega alliteratsiooni (o-alliteratsioon) arvestasid J. Juteini, E. Lönnrot, A. H. Neus, D. E. D. Europaeus, A. Ahlqvist, A. Genetz, K. Krohn, O. Kallas, M. Sadeniemi. Viimane põhjendaski, miks seda alliteratsiooniks tuleb lugeda. J. Bergmann nimetas seda «kehvaks alliteratsiooniks». Algriimiks ei tunnistanud seda aga B. Godenhjelm, V. Tarkiainen, V. Salminen ja E. A. Saarimaa.

Alliteratsioonita värsside kohta üteldakse enamasti lihtsalt, vahel alliteratsioon ka puuduvat, ilma et seda kuidagi hinnataks (R. Becker, A. Ahlqvist, K. Krohn, J. Aavik, A. Saareste).

Algriimi sõnu siduvat, sisult tähtsaid sõnu esilekergitavat ja meelespidamist soodustavat osa värsis konstateerivad paljud uurijad (R. Becker, O. Relander, R. Koskimies jt.). Algriim determineerib ka sõnavalikut (A. Ahlqvist, O. Relander, A. H. Neus, T. Sander, J. Kunder, K. Krohn, V. Salminen, E. A. Saarimaa, V. Tarkiainen, V. Jevsejev jt.). Vahel tekib seetõttu ebaloogilisust mõtete edasiandmisel (A. Ahlqvist), vahel mõtegi kannatab selle all (O. Relander), vahel tuuakse värssi ebasobivaid sõnu (E. A. Saarimaa). Aga kõik see võib viia ka uute õnnelike ühendite leidmiseni (E. A. Saarimaa, V. Salminen). Alliteratsiooni omadusest värssi tugevamini siduda kõnelevad Ainelo ja Visnapuu.

Algriim on tähtis vahend ka sõnapaaride ja sõnaühendite kujunemisel (R. Koskimies). Algriim suunab meelevaldselt ka arvsõnade (O. Relander, T. Sander, A. Saareste jt.), geograafiliste nimede ja omadussõnade kasutamist (T. Sander, Fr. Tuglas, A. Saareste), seoses sellega piirab sõnavalikut (M. Sadeniemi), mõjutab epiteetide valikut (V. Tarkiainen) ja on üks komponent rahvalaulu vormitürannias (Fr. Tuglas).

Käsitletakse ka algriimi esinemist proosas (vanasõnades, kõnekäändudes, mõistatustes), aga ka igapäevakõnes (Fr. R. Faehlmann, M. Sadeniemi, L. Hakulinen).

Algriimilised sõnad värsis võivad asetseda küll ükskõik kus, aga esteetiliselt mõjusamad on nad kõrvu või lähestikku (A. Ahlqvist, D. E. Europaeus, Dr. Bertram, E. A. Saarimaa, M. Sadeniemi). Kõrvu- või ligiasendi saavutamiseks kasutatakse inversiooni (A. Ahlqvist, D. E. D. Europaeus, E. A. Saarimaa). Liitsõnade puhul tuleb arvestada nii põhi- kui ka täiendsõna (A. Ahlqvist jt.).

Eelistatavalt on algriim värsijala tõusus, aga võib esineda ka languses (J. Juteini, A. H. Neus, A. Ahlqvist, Dr. Bertram, J. Bergmann, R. Koskimies, M. Sadeniemi). Sõnaalgulise konso-

nandi järel peaksid esinema ainult kindlad vokaalid (kui need ei ole samad), mõned vokaalid siiski väldivad teisi, nõnda arvasid H. R. Schröter, E. Lönnrot, D. E. D. Europaeus, A. Ahlqvist, K. Krohn. Seda ei ole võimalik siiski konstateerida. Neus aga leidis igal vokaalil olevat oma iseloomu.

M. Sadeniemi arutab ka küsimust ühesilbiliste rõhutute sõnade (me, te jne.) arvestamisest algriimis. Üldiselt võivad algriimist osa võtta kõik sõnad. M. Kuusi vaatleb algriimi esinemist laululiigiti ja topograafiliselt, V. Jevsejev viitab eri kihistuste esinevusele algriimi seisukohalt. Algriimiliste ja algriimitute värsside suhte sõltuvusest geograafilisest ja laululiigilisest seisukohast kõneles ka V. Salminen.

Vahel siirdub algriim üle kahe või koguni üle kolme värsi (Dr. Bertram, K. Krohn, V. Salminen, A. Saareste), Dr. Bertram nimetab seda ahelalliteratsiooniks. Tegelikult on juhtumeid, kus alliteratsioon siirdub üle nelja värsi.

Alliteratsioon võivat esineda ka kaasrõhulises kolmandas silbis (nõnda arvasid J. Juteini, A. Ahlqvist, Dr. Bertram, H. Kaiserberg, J. Väinaste, Ainelo-Visnapuu jt.).

Sisealliteratsioonist kõnelevad R. Koskimies ja M. Kuusi. Eestlastest kirjutas sisealliteratsioonist («kesk aliteratsion») J. Kunder 1870-ndail aastail. Sellele nähtusele sattus ta arvatavasti päris iseseisvalt.

Mitmed autorid kõnelevad ka lõppriimist (vt. näit. A. Ahlqvist, M. Kuusi).

Et algriimi tuleb uurida koos muude stiili- ja struktuuriküsimustega, sellele on õigesti viidanud M. Kuusi ja V. Jevsejev.

Algriimi kasutamise võimalustest kunstluules kõnelesid paljud (A. H. Neus, J. M. Sommer, Ainelo-Visnapuu), aga muidugi ka Kreutzwald, kes propageeris regivärsi vormi kasutuselevõtmist kui ainuõiget eesti kunstluules üldse, ja mitmed kirjanikud on praktiliselt seda ka teinud. Alliteratsiooni eesti regivärsside tõlkimisel saksa keelde püüdis edasi anda A. H. Neus. «Kalevipoja» tõlkimisel saksa keelde avaldas F. A. Schiefner tunnustust Kreutzwaldile selle eest, arvas aga, et alliteratsiooni ilma mõtet kahjustamata saksa keeles edasi anda on raske.[142]

Statistilist menetlust algriimi uurimisel rakendasid A. Genetz, J. Bergmann, M. Sadeniemi, M. Kuusi. TRÜ rahvaluule seminarides on mõnel aastal katsetatud sellist menetlust, mille tulemusena on tehtud mõned harjutustööd ja V. Metstaki diplomitöö ning käesoleva töö autorilt katseline eeltöö, mille kokkuvõte avaldati ajakirjas «Keel ja Kirjandus».

Alliteratsioonist ja assonantsist on palju kirjutatud ja üldjoontes on selle esinemus, liigid ning esteetiline funktsioon provisoor-

[142] F. A. Schiefner Fr. Kreutzwaldile 23. X 1859. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 137.

selt teada. Aga millal algriim soome-ugri rahvaste rahvaluulesse tekkis, millised on selle seosed teiste poeetiliste ja stiililiste võtetega ning kuidas see aitas kaasa regivärsilise rahvalaulu kujunemiseks ja konserveerimiseks, see on praegu veel küllalt udune. Mõningat valgust püütakse järgnevas sellele heita. Ilma probleemi kompleksselt uurimata, kordusi ja parallelismi arvestamata ning alliteratsiooni ja assonantsi erinevusi proosaliikides kõrvale jättes ei ole lõppeesmärk saavutatav. Iseenesestmõistetavalt ei või jätta vaatluspiirist välja teisi soome-ugri rahvaid, aga see on siiski veel omaette ülesanne.

Millist informatsiooni algriimi kohta pakuvad käesoleva töö aluseks valitud 12 000 värssi, seda peab selgeks tegema järgnev arutlus.

EESTI ALLITERATSIOON

Alliteratsiooni ajalugu käsitledes tuli läbida mitme sajandi pikkune teekond ja jälgida enamasti intuitiivseid tähelepanekuid regivärsilise rahvalaulu ühe markantsema kõlafiguuri kohta. Erandi selles isikute mitmekesises hulgas moodustavad M. Sadeniemi ja M. Kuusi, kes kindlalt piiritletud materjali alusel oma järeldused tuletavad. On põhjust ka eesti materjali tõenäoliselt küllaldase hulga läbitöötamisega, kasutades statistilisi arvutusi ning teisi lähtealuseid, leida kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt iseloomulik.

1. Alliteratsioonitüübid

Sõnaalguliste vokaalide ja konsonantide kooskõla värsis annab õige mitmekesiseid kombinatsioone, mida saab tunnuste järgi koondada eri tüüpideks. Alliteratsiooni tüübistamisel ongi aluseks võetud 1) sagedust, s. t. seda, mitmes värsi sõnas (tüves) alliteratsioon esineb, 2) kaks- või ükskõlalisust, 3) alliteratsiooniahela lülide arvu, 4) lülide kombinatsioone ja permutatsioone, 5) kahe ahela puhul ahelate paigutust (ridamisi, haagitaoliselt või sülitsi).

Tüübi variantide määramisel võetakse arvesse lisaks veel 1) lülide sattumist värsijala tõusu või langusse, 2) lülide konferentsust või deferentsust, s. o. nende paiknemist kõrvuti või lahus värsijalgades.[143]

Loetletud tunnuseid silmas pidades võib alliteratsiooni tüübistada järgmiselt.[144]

---

[143] Alliteratsiooni täpne tüpoloogia koos variantidega tuuakse registrina käesoleva töö lõpul.

[144] Alliteratsiooniahel värsis koosneb kahest või mitmest sama või erineva struktuuriga lülist. Koefitsient näitab, mitu ühesugust lüli on alliteratsiooniahelas, näit.: $2\,KV = KV_1KV_2$; KV_1KV_3 vm.; $2\,KV + 2\,V = KV_1KV_2V_3V_4$ vm.

I. Kakskõlariim (KV; V)

1. Sama konsonant sellele järgneva sama vokaaliga

Kahelüliline.

1. 2 KV. *La*dvast *la*psekätkisida.

Kolmelüliline.

2. 3 KV. *Ka*dak *ka*llis, *ka*ta minda.
3. 2 KV + K. *Ko*va *ko*rva *k*uulemata.
4. 2KV + V. *A*jas *ka*rja *ka*uge'elle.

Neljalüliline.

5. 4KV. *Läh*me *la*uldes *läbi laa*ne.
6. 3KV + K. *La*se *lai*a *la*ugu *lõ*nga.
7. 3KV + V. *Ta*mm *ta*hab *ka*sva *ta*eva'asse.
8. 2KV + 2K. *Mi*na *m*uistsin, *ko*he *ko*stsin.
9. 2KV + 2V. *Kü*lje *a*lla *kü*lmad *r*auad.
10. 2KV + 2oV. *Je*s *a*ga *ti*lgutas *ti*nada.

Viielüliline.

11. 5KV. Küll *mi*na *te*aksin, *mi*s *mi*na *tee*ksin.
12. 4KV + K. *Ka*s *joo*d *ki*bust või *joo*d *ka*past.
13. 4KV + V. *Ja*lad *sa*id *Jaa*nile *saa*ni *a*lla.
14. 3KV + 2K. *Ku*i *t*a *kuu*leb *ku*kest *tõ*usta.
15. 3KV + 2V. *E*ga *r*auda *r*amp *e*i *r*appu.
16. 2KV + 3K. *Se*äl *si*is *sõ*tkud *sõ*nnid *s*uured.
17. 2KV + 3V. *E*ma *tu*li välja, *e*i *tu*ndnud *mi*estä.
18. 2KV + 2V + K. *Pü*hapää *o*n *pü*ssi hooli.
19. 2KV + 2K + V. *Mu*l *tu*leb *m*eesi *mu*jalt *m*aalta.
20. 3KV + 3oV. *E*t *o*lli *maa*da *ma*ltsal *aa*da.

Kuuelüliline.

21. 6KV. *See tee*b *ka*pad, *see tee*b *ka*nnud.
22. 4KV + 2K. *Ta*mm *ka*sv *pi*kka, *ta*mm *ka*sv *pa*ksu.
23. 4KV + 2V. *Mee*lel *põ*le *võ*itu, *kee*lel *põ*le *võ*itu.
24. 2KV + 2V + 2V. *Na*ine *ei a*rmas *kaa*sa *ei ka*llis.
25. 2KV + 4oV. *Õ*lut *o*li *hu*llu, *taa*r *o*li *ta*rka.
26. 3KV + 3oV. *Hui ai uu, rai rai raa.*
27. 4KV + 2oV. *Seäl ma õ*egun, *seäl ma a*egun.

2. Assonants

Kahelüliline.

28. 2V. *E*nam helmekordasida.

Kolmelüliline.

29. 3V. *Haa*ba, *a*rmas, *a*ita minda.

Nelja-, viie- ja kuuelüliline

30. 4V. *A*jas *a*ga *a*isad *a*kkenaie.
31. 5V. *Ei, ei, ei, ei, ei*dekene.
32. 6V. *Hää*p *o*li *ä*ia, *hää*p *o*li *ä*mmä.

II. Ükskõlariim ('V, K, oV)

3. Eri konsonandi järgne assonants

Kahelüliline.

33. 2'V. Vend *sa*i *paa*ri künnihärgi.

Kolmelüliline.

34. 3'V. *Ma*i jooks *ka*se *pa*lve'elle.

Neljalüliline.

35. 4'V. *V*anad *sõ*udsid, ei *na*d *jõ*udnud.
36. 5'V. *K*äes *o*n *tä*hte, peas *o*n *mä*rki.

4. Alliteratsioon

Kahelüliline.

37. 2K. *N*eljata *n*imetamaie.

Kolmelüliline.

38. 3K. *K*uld*a*kouku *k*ainelassa.

Neljalüliline.

39. 4K. *N*ädalas *s*aan *n*eljad *s*ukad.

Viielüliline.

40. 5K. *K*us *n*eed *k*äisid *k*aasa*n*aised.

5. o-alliteratsioon

Kahelüliline.

41. 2oV. *I*lma *e*ide vaatamata.

Kolmelüliline.

42. 3oV. Täht *o*leks *i*essä *a*kkunaksi.

Neljalüliline.

43. 4oV. Mina *o*len *a*ina *ü*ksi *o*rja.

Viielüliline.

44. 5oV. *A*as *ä*ra *e*esta *a*ava *o*ksad.

6. Eritüübiliste ahelate segaesindus

Nelja-, viie- ja kuuelüliline.

45. 2'V + 2oV. *S*õitis jõe *a*ida *e*tte.
46. 2'V + 3oV. *O*rg *o*m *a*lla, mägi *p*ääle.
47. 2K + 2oV. *E*hk *o*n *k*ullad *k*aasanaesed.
48. 2K + 3oV. *K*ust *o*n *e*nne *o*rjad *k*äinud.
49. 2V(~'V) + 2K. *M*ina *a*ga *m*uistsin, kostsin *v*asta.
50. 2K + 3'V. *K*ui *lää*b *n*äio *k*iige *pää*le.
51. 3K + 2'V. *K*ui *s*ee *k*iiku *m*eida *k*annab.
52. 2K + 4'V. *A*lta *h*arva, *p*ealt *m*a *p*aksu.

III. Põim

7. Konsonandi ja vokaali ahel ühes värsis

Kolmelüliline.

55. KV + K + V. *O*ma *koo*tud *k*uubedesta.

Neljalüliline.

56. 4KV. *S*inu *p*eig on *pii*tsa*s*eppa.
57. 3KV + K. Ölõs *s*ee *mee*si *m*eile *s*aasi.
58. 3KV + V. *Pi*sut *l*indu *pa*ksust *pa*just.
59. 2KV + 2K. *T*ehke *s*ee *t*uli *s*inine.
60. 2KV + 2V. *Ke*sse *ka*evab velje *a*uda.
61. 2KV + K + V. *Ku*s *tu*li *tu*bada *t*einud.
62. 2KV + V + K. *O*lõ *m*ul *ko*du, *ko*n ma *k*uiva.
63. KV + 2V + K. *K*ävve *hu*lgõ *ku*i ne *hu*ndi.
64. KV + V + 2K. *S*iga *s*ei *sõ*gla *p*erä.

Viielüliline.

65. 5KV. *Mi*s *me* *ki*ike *m*eilta *ki*unub.
66. 4KV + K. *S*ee *saa*b *sa*ksa *p*õllu *pe*ale.
67. 4KV + V. *Ku*i *pää*sem *ku*rja *ku*bja *kä*esta.

68. 3KV + 2K. *Kes see sööks see kiitaleksi.*
69. 3KV + 2V. *Kilter sai ka kingarasva.*
70. 3KV + K + V. *Kuhu see kubja magu sai.*
71. 2KV + 3K. *Säält saab viie venna sauna.*
72. 2KV + 3V. *Kui saad alla musta mulla.*
73. 2KV + 2K + V. *Siiski seid sa selget leiba.*
74. 2KV + 2V + K. *Oma minu must sääl muidu jookseb.*
75. KV + 2V + 2K. *Kes see külla enne kaitses.*
76. KV + 3K + V. *Sealt sai kubjas koogirasva.*
77. KV + 3V + K. *Kes see kündis paljo maada.*
Kuuelüliline.
78. [Kombinatsioonid mitmekesised].

Põimu võib seletada järgmiselt. Paljudes värssides leidub üheaegselt samade vokaalide ja konsonantide rida, mis koondub ühte punkti (KV). Värssi

Talle keele katsujalle

võib vaadelda vokaali järgi (assonants):

talle — katsujalle

või konsonandi järgi (alliteratsioon):

keele katsujalle.

Arvestades nii vokaali kui ka konsonandi ahelat, saame

Oma kootud kuubedesta ($V_1KV_2K_3$)

Põimus võib leiduda ka kolm ahelat, näit. värsis *Kesse kaevab* velje hauda on järgmised ahelad: 1) k : k; 2) a : a; 3) e : e; värsis *Kuhu see kubja magu sai* 1) ku : ku; 2) s : s; 3) a : a.

Veere virgalt vilja sekka

	(vi)	(vi)	
1)	v	v	v
2)	e		e
3)	i	i	

Vahel koguni neli ahelat:

Leivä katski laasist kengä

1)	l		l	
2)	e			e
3)	k			k
4)	a	a		

78 alliteratsioonitüüpi koondub kolme põhitüüpide rühma seitsme allrühmaga järgmiselt:

I. Kakskõlariim

Allrühm	Tüüpide arv	Kokku
1	27	
2	5	32

II. Ükskõlariim

Allrühm	Tüüpide arv	Kokku
3	4	
4	4	
5	4	
6	10	22

Allrühm	III. Põim Tüüpide arv	Kokku
7	24	24

Saame järgmise graafilise kujutise.

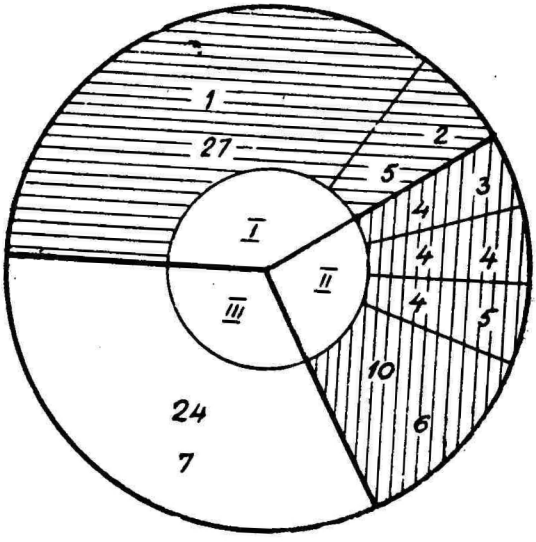

Joon. 2. Alliteratsioonitüüpide rühmad.

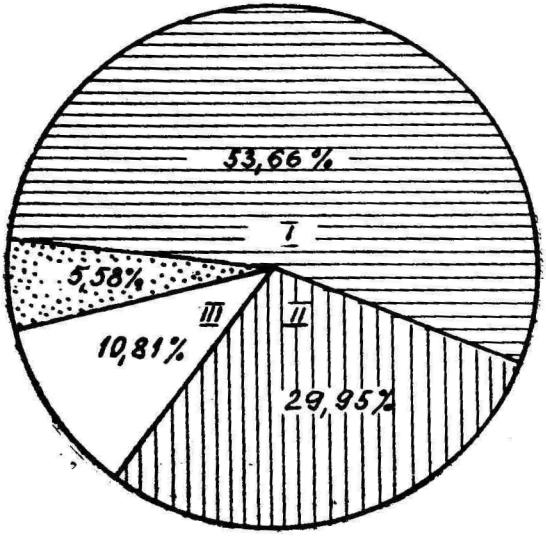

Joon. 3. Alliteratsiooni põhitüüpide rühmade protsentuaalne suhe (keskarvudes).

Küsimus oleks arvatavasti selgem, kui andmestik esitada kujutise kaudu, mis on saadud protsendisuhetest põhirühmade alusel. Selle järgi on uuritavas materjalis (vt. joon. 3.).

I. Kakskõlariimi — 53,66%.
II. Ükskõlariimi — 29,95%.
III. Põimu — 10,81%.
Algriimita värsse — 5,58%.

Esimeses põhirühmas on värsse kõige rohkem, allrühmi aga ainult 2, tüüpe 32. Teises põhirühmas on värsse 23,71% võrra vähem, aga allrühmi on seal 4, tüüpe 22. Kolmandas põhirühmas on värsse ainult umbes 11%, aga tüüpe saame seal 24, neid võib aga olla veelgi rohkem, sest tüübis 78 on tegelikult veel mitmesuguseid permutatsioone, mis on küll haruldased, tihti sajandikprotsendiga märgitavad. Selle põhirühma tüüpide ahelad on väga mitmekesised, erinevad pikkuselt ja lülide koostiselt, kusjuures aga variantide hulk on väga väike. Kõige suurema variantide hulgaga on tüübid esimesest põhirühmast. Et seal lülide struktuur pole eriti mitmekesine ja ahelate koostised on stereotüüpsemad, pole ka tüüpe nii suurel hulgal, vaid vastupidi — hoopis piiratumalt.

Milline on eesti keele sõnavaras sõnaalguliste vokaalide ja konsonantide suhe, s. o., kui palju sõnu keeles algab vokaali, kui palju konsonandiga? Sellest sõltub muidugi ka alliteratsioonitüüpide suhe.

Kui võtta aluseks Wiedemanni sõnaraamat, saame järgmised arvud:

konsonandiga algavaid sõnu on 84,6%,
vokaaliga algavaid 10,5%,
h-ga algavaid veel lisaks 4,6%.

Enamikus murretes, kus h-d ei hääldata, kuuluvad need sõnad vokaalialguliste sõnade rühma. Seega oleks vokaaliga algavaid sõnu keeles umbes 15%.

Suhet muudavad mõnevõrra sõnade kordamised (sõnade esinemise sagedus), aga korduvad nii vokaal- kui konsonantalgulised sõnad. Suure uurimismaterjali korral nivelleeruvad topograafilised kõikumised ja suhe kujuneb ligikaudu samaks.

Võrdluseks on läbi töötatud Helme materjal, mille põhjal on saadud järgmised tulemused:

konsonandiga algavaid sõnu 80,8%,
vokaaliga algavaid 16,2%,
h-ga algavaid sõnu 3,0%.

Et Helmes hääldatav h sõna algul puudub, tuleb h-lised sõnad liita vokaaliga algavatega, siis tuleb vahekord ümardatult 81 : 19 Wiedemanni 85 : 15 vastu.

Kuigi erinevused on olemas, pole need siiski kuigi olulised. Wiedemanni sõnaraamat oma sõnavaliku poolest ei tarvitse olla kuigi autoriteetne võrdlusteos, ja pealegi — on hoopis eri asi, kas vaatlusmaterjaliks on sõnaraamat või seotud tekst.

2. Alliteratsiooni sagedus

Sõnade arvust värssides sõltub algriimi sagedus. Kui sõnu värsis on 2—6, vahel kuni 7, peab algriimis olema vähemalt kaks, aga vahel võib olla koguni seitse sõna, s. o. kõik sõnad värsis. Algriimiliste sõnade s a g e d u s on seega siis 2—7. Arvesse pole võetud siin algriimitüüpi, see võib olla kaks- või ükskõlariim, värsis võib olla üks, kaks või kolm algriimiahelat.

Oletades, et 1000 värssi on küllalt suur arv selleks, et näidata, millised on üldiselt värsside sõnalised suhted, on vaadeldud uuritavaid kahtteist värsirühma nii, et nähtuks, palju on värsse, mis koosnevad kahest, kolmest, neljast, viiest või kuuest sõnast. Arvestatud on ainult neid värsse, milles algriimi esineb, kõrvale on jäetud algriimita värsid. Viimane lahter näitab, mitu sõna esineb kokku neis värssides.

Tabel 1

Tüvisõnade arv uuritavates värssides

Sõnade arv värsis	2	3	4	5	6	Kokku sõnu
Hel	31	299	474	133	12	3592
Krk	16	293	462	153	31	3728
Urv	24	291	481	144	13	3751
KJn	30	386	394	131	5	3479
Kod	42	406	403	87	13	3427
Hlj I	6	252	408	247	31	3821
Hlj II	31	375	436	129	7	3618
Kad I	51	395	411	99	12	3498
Kad II	31	380	403	104	11	3400
Kuu	44	389	327	135	26	3394
eL	22	321	424	127	7	3380
eP	24	375	400	132	16	3529

Algriimi seisukohalt on muidugi tähtis sõnade arv värsis. Kahesõnalised värsid pakuvad kõige vähem huvi, sest neis pole varieerumise võimalusi ei sageduses ega ka küllasuses, erinevus võib olla vaid tiheduse astmes ja selles, et neis võib algriim puududa. Rohkem võimalusi pakuvad kolme-, eriti neljasõnalised (-tüvelised) värsid. Algriimiliste tüvede arvu suurenemine üle optimaalse väsitab kõrva, palju pearõhulisi ühesilbilisi sõnu satub värsijala langusse, ja algriimi seisukohalt pikem kui neljalüliline algriimiahel pole mõjuv võrdselt kolme- või neljalülilisega.

Piltliku ülevaate sellest, kuidas algriimilistes rahvalauluvärssides esinevad iseseisvad tüvisõnad, annab aritmeetiline keskmine,

mis on võetud kaheteistkümne värsirühma põhjal, igas rühmas 1000 värssi:

2	tüvisõna	29 — 3,0%	
3	„	347 — 34,7%	
4	„	419 — 41,9%	
5	„	135 — 13,5%	
6	„	15 — 1,5%	
7	„	1 — 0,1%	94,7%

Algriimita värsse on keskmiselt 5,3%.

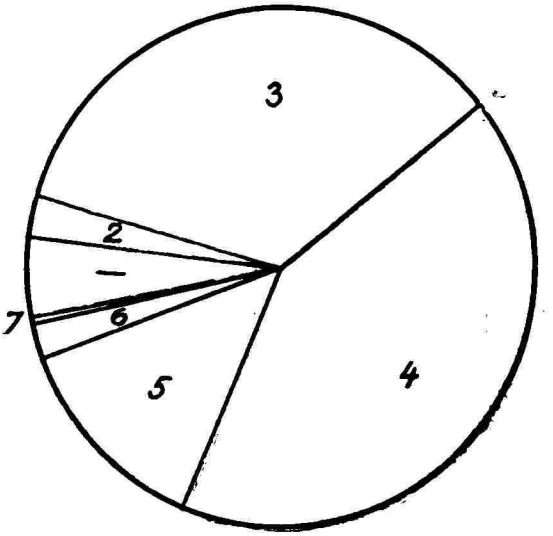

Joon. 4. Mitmest tüvisõnast koosnevad värsid.

Loomulikult pole kõik sõnad värsis allutatud alliteratsioonile ega võigi seda olla. Aga sõnade arv värsis võimaldab kasutada kas pikemaid või lühemaid alliteratsiooniahelaid.

Kõige sagedamini võib ja saab esineda kahelüliline algriimiahel. Pikema ahela paiknemiseks leidub võimalusi vähem. Seda võib kujutada piltlikult:

Sõnu värsis on kas	6	5	4	3	2
	6				
On võimalik moodustada	5	5			
2—6-lülilisi ahelaid	4	4	4		
	3	3	3	3	
	2	2	2	2	2

Tabel 2

Alliteratsiooniga sõnade arv värsis

	2 sõnas	3 sõnas	4 sõnas	5 sõnas	6 sõnas
Hel	395 (265 + 99 + 31)	356 (219 + 122 + 15)	176 (131 + 45 + —)	19 (15 + 3 + 1)	3 (3 + — + —)
Krk	413 (290 + 66 + 57)	336 (191 + 107 + 38)	169 (127 + 30 + 12)	20 (19 + 1 + —)	17 (16 + 1 + —)
Urv	414 (245 + 107 + 62)	322 (195 + 95 + 32)	201 (150 + 32 + 19)	14 (13 + 1 + —)	2 (2 + — + —)
KJn	451 (310 + 113 + 28)	339 (226 + 81 + 32)	152 (110 + 35 + 7)	3 (2 + 1 + —)	2 (1 + — + 1)
Kod	437 (294 + 101 + 42)	342 (202 + 109 + 31)	159 (136 + 21 + 2)	13 (12 + 1 + —)	
Hlj I	332 (210 + 84 + 38)	331 (184 + 123 + 24)	221 (162 + 43 + 16)	48 (44 + 2 + 2)	12 (11 + 1 + —)
Hlj II	452 (297 + 109 + 46)	323 (199 + 102 + 22)	176 (137 + 34 + 5)	26 (23 + 2 + 1)	1 (1 + — + —)
Kad I	460 (272 + 129 + 59)	318 (166 + 142 + 10)	174 (125 + 48 + 1)	11 (9 + 2 + —)	5 (5 + — + —)
Kad II	415 (251 + 108 + 56)	353 (186 + 141 + 26)	134 (98 + 34 + 2)	26 (23 + 3 + —)	1 (1 + — + —)
Kuu	482 (263 + 159 + 60)	291 (199 + 60 + 32)	121 (83 + 33 + 5)	23 (23 + — + —)	4 (4 + — + —)
eL	414 (241 + 107 + 66)	302 (190 + 92 + 20)	171 (128 + 41 + 2)	13 (12 + 1 + —)	1 (1 + — + —)
eP	478 (236 + 136 + 98)	240 (125 + 91 + 24)	205 (149 + 55 + 1)	17 (14 + 3 + —)	7 (6 + 1 + —)
Klvp	520 (197 + 292 + 31)	334 (144 + 183 + 7)	98 (70 + 22 + 6)	16 (13 + 3 + —)	
Suits	356 (217 + 133 + 6)	259 (148 + 102 + 9)	127 (80 + 39 + 8)	9 (9 + — + —)	3 (3 + — + —)

Kuidas tegelikult esineb algriimi sagedus uuritavas materjalis, seda näitab tabel 2, lk. 91.

Siin on vaja vaadelda ka, mitu protsenti sõnadest võtab algriimist osa. Kõige parema ülevaate selle kohta annabki tabel 3.

Tabel 3

Koht	Sõnu vais	allitereeru-värssides	Alliteratsioonist võtab osa	%
Hel		3592	2675	74,3
Krk		3728	2739	70,1
Urv		3751	2680	71,2
KJn		3479	2548	73,2
Kod		3427	2628	76,6
Hlj I		3821	2853	74,6
Hlj II		3618	2713	74,9
Kad I		3498	2655	75,9
Kad II		3400	2561	75,3
Kuu		3394	2460	72,4
eL		3380	2489	73,6
eP		3529	2514	71,2
			Keskmiselt	73,6%

Milliseid järeldusi võimaldab tabel 2? Arvud üksikute kihelkondade materjalis on küll õige erinevad, aga üldtendentsid on ikkagi samad. Kõige sagedamini esineb ootuspäraselt kahelüliline (kahesõnaline) alliteratsioon, järgnevad kolme-, nelja-, viie- ja kuuelülilised ahelad. Tegelikult oleks võimalik ka kolmelüliliste ahelate ülekaal, seda aga ei esine üheski kihelkonnas, kuigi Hlj I on kahelülilisel algriimiahelal ainult ühenumbriline ülekaal. Tabel võimaldab veel teha järeldusi lüürika ja eepika ning Lõuna- ja Põhja-Eesti laulude alliteratsiooni iseloomu erinevuste kohta. Kuigi alliteratsiooniahelate pikkus on tingitud ka sõnade arvust värssides, tuleb siiski arvestada, et lauluvärssi pole võimalik koondada ainult alliteratsioonilisi sõnu ja lõpuks on tähtis ka esteetiline tingimus: kõikide sõnade allitereerumine mõjub ebameeldivalt.

Aluseks võttes suurt tabelit saame järgmised protsentarvud:

Tabel 4

Sõnade arv / Kohad	2 s.	3 s.	4 s.	5 s.	6 s.
eL 1	42,8	35,4	19,1	1,8	0,7
eL e	45,9	33,5	18,9	1,4	0,1
eP 1	44,5	35,1	17,7	2,2	0,4
eP e	51,4	28,4	17,4	2,1	0,6

[145] Klambrites toodud arvud näitavad tiheduse astmeid järjekorras (kõrge, keskmine ja madal), vt. ptk. «Alliteratsiooni tihedus», lk. 104 jj.

Kõige sagedasem on seega kahelüliline algriim, kõigub 43—51% vahel, kolmelüliline kõigub 28—35% vahel, 4-lüliline 17 ja 19%, 5-lüliline 2% piirides, 6-lüliline ei ületa üht protsenti. Kõige normaalsemad on seega 2- ja 3-lülilised ahelad.

Arvestades lüürika ja eepika suhteid on kahelülilised ahelad ülekaalus eepikas, ja seda nähtavasti mitte päris juhuslikult. Alates kolmetüvelistest ahelatest on ülekaal jälle lüürikal. Neljasilbilisi sõnu (värssides koostisega 44, 224, 1124), mis tingivad oluliselt 2- või 3-lüliliste ahelate rohket kasutamist, on lauludes, eriti aga eepikas, üsna rohkesti, sellega võib muidugi 2-lüliliste ahelate rohket kasutamist kah seletada. Aga eepikas on palju kahelülilisi ahelaid ka kolmetüvelistes ja neljatüvelistes värssides: *Sa*dulasta, *saa*bastesta; *Mu*ile andsid *muu*da tüöda; Vein mina *ta*mme *taa*di oue. Need on tuntud vanade lüro-eepiliste laulude värsid. Siit näibki kooruvat hüpotees, mis vajab kontrolli: lüro-eepikas kui vanemaid tekste sisaldavas liigis on domineeriv 2-lüliline algriimiahel, mis tundubki olevat üldse vanim algriimitüüp.

Lõuna- ja Põhja-Eesti vahel nende andmete alusel olulisi erinevusi pole võimalik konstateerida lüürikas, küll aga eepikas, kus Põhja-Eesti materjalis on kahe ahelaga alliteratsiooni 5,5% rohkem, kolme ahelaga alliteratsiooni aga 5,1% vähem, vahe neljalülilistes ahelates on Lõuna-Eesti kasuks 1,5%. Viie- ja kuuelülilisi ahelaid on üldiselt vähe, nii et neil siiski kuigi olulist tähtsust ei ole.

Nii kõigub allitereeruvate sõnade arv 70,1% ja 76,6% vahel. Diferents pole eriti suur, ei näi siirduvat üle 77% ega lange madalamale 70%. Seda tulebki pidada optimaalseks sõnade alliteratsioonist osavõtmise protsendiks.

Mida pikemad on värssides sõnad (mida rohkem on silpe), seda vähem neid mahub värssi ja seda lühemaid algriimiahelaid nad värsis võimaldavad. Näiteks on sellest seisukohast valitud materjali kolmest punktist — Kuu, Kod, Krk.

Tabel 5

Sõnad Khk	1-silbil.	2-silbil.	3-silbil.	4-silbil.	5-silbil.	Kokku
Kuu	614	1868	462	438	12	3394
Kod	507	2041	490	384	5	3427
Krk	883	2128	385	324	8	3728
	19%	57,2%	12,7%	10,9%	0,2%	

Keskmiselt on seega ühesilbilisi sõnu 19%, kahesilbilisi 57,2%, kolmesilbilisi 12,7%, neljasilbilisi 10,9%, viiesilbilisi 0,2%.

Tabel 6

Eesti rahvalaulude algriimi sagedus tüüpide järgi

	eL lüürika	eP lüürika	eL eepika	eP eepika	«Kalevipoeg»	Suits
1	2	3	4	5	6	7
1. 2KV	661/22%	1367/22,8%	204/20,4%	407/20,3%	149/14,9%	172/22,7%
2. 3KV	69/2,3%	135/2,25%	14/1,4%	17/0,85%		19/2,5%
3. 2KV + K	234/7,8%	457/7,6%	83/8,3%	118/5,9%	90/9,0%	73/9,6%
4. 2KV + V	281/9,36%	522/8,7%	86/8,6%	168/8,4%	42/4,2%	49/6,4%
5. 2KV + 2KV (~ 4KV)	23/0,76%	50/0,83%	12/0,12%	20/1%	4 + 1/5/0,5%	3/0,4%
6. 3KV + K	10/0,33%	13/0,21%	3/0,3%	3/0,15%	3/0,3%	1/0,1%
7. 3KV + V	9/0,3%	16/0,26%	1/0,1%	8/0,4%	1/0,1%	3/0,4%
8. 2KV + 2K	78/2,6%	125/2,08%	19/1,9%	38/1,9%	11/1,1%	13/1,7%
9. 2KV + 2V	103/3,4%	199/3,3%	32/3,2%	67/3,3%	11/1,1%	28/3,9%
10. 2KV + 2oV	9/0,3%	40/1,06%	2/0,2%	6/0,3%		1/0,1%
11. Viielülilised KV + (x)	11/0,36%	31/0,5%	4/0,4%	15/0,75%	9/0,9%	3/0,4%
12. Kuuelülilised KV + (x)	10/0,33%	17/0,28%	1/0,1%	3/0,15%		2/0,3%
13. 2V	132/4,4%	273/4,55%	38/3,8%	102/5,1%	48/4,8%	45/6%
14. 3V	24/0,8%	45/0,75%	6/0,6%	20/1%	3/0,3%	7/1%
15. 2V + 2V (+ 4V)	36/1,2%	34/0,56%	9/0,9%	20/1%	1/0,1%	
16. 3V + 2V 4V + 2V	4/0,2%	4/0,07%	—	2/0,1%		
17. 2'V	145/4,83%	270/4,5%	66/6,6%	164/8,2%	31/3,1%	6/0,8%
18. 3'V	85/2,8%	156/2,6%	20/2,0%	56/2,8%	6/0,6%	9/1,1%
19. 2'V + 2'V (4'V) 2'V + 3'V	31/1,3%	25/0,4%	2/0,2%	6/0,3%	5/0,5%	8/1%
20. 2K	217/7,2%	517/8,6%	80/8%	239/11,9%	274/27,4%	129/17%
21. 3K	85/2,8%	172/2,86%	22/2,2%	43/2,15%	62/6,2%	41/5,4%
22. 2K + 2K(4K) 5K	24/0,8%	49/0,8%	8/0,8%	10/0,5%	6 + 1 = 7/0,7%	5/0,6%

1	2	3	4	5	6	7
23. 2oV	53/1,76%	127/2,1%	27/2,7%	56/2,8%		5/0,6%
24. 3oV	83/2,76%	200/3,3%	19/1,9%	47/2,35%	11/1,1%	24/3,2%
25. 4oV	11/0,36%	52/0,86%	1/0,1%	28/1,4%	5/0,5%	4/0,5%
26. 5oV	— —	3/0,65%	— —	3/0,15%	1/0,1%	
27. 2 ahelat 4-tüvelised	83/2,76%	133/2,2%	32/3,2%	49/2,45%	10/1%	19/2,5%
28. 2 ahelat 5-tüvelised	9/0,3%	10/0,16%	2/0,2%	1/0,05%		1/0,1%
29. ∨3 5—6-tüvelised	158/5,26%	328/5,46%	51/5,1%	113/5,6%	111/11,1%	37/4,9%
30. ∨4	131/4,36%	276/4,6%	48/4,8%	75/3,7%	37/3,7%	31/4,1%
31. ∨5	35/1,16%	67/1,11%	9/0,9%	14/0,7%	4/0,4%	6/0,8%
32. ∨6	10/0,33%	8/0,13%	— —	2/0,1%		1/0,1%
	95,22%	96,13%	89,02%	95,75%	93,9%	98,2%

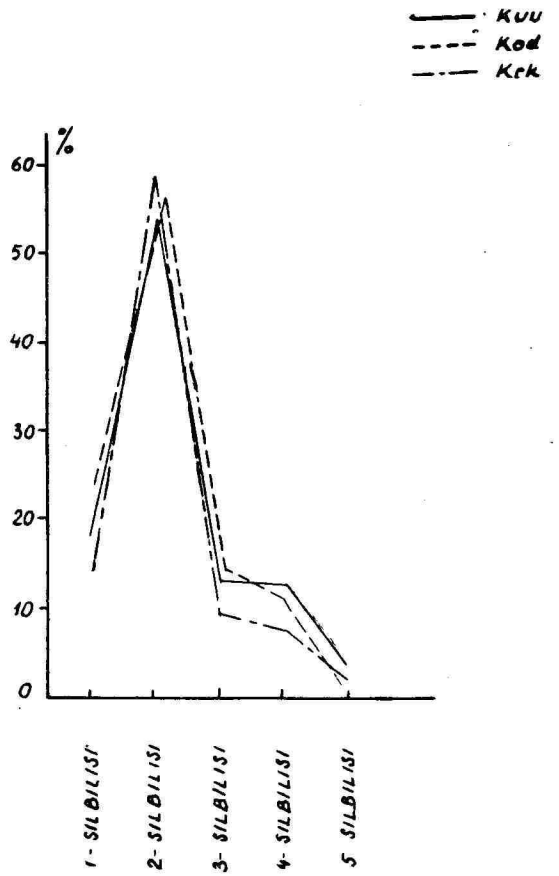

Joon. 5. 1-, 2-, 3-, 4- ja 5-silbilisi sõnu värssides.

%

	1	2	3	4	5
Kuu	18,1	55	13,6	12,6	0,3
Kod	14,8	59,5	14,3	11,2	0,1
Krk	23,8	57	10,3	8,6	0,2

Erinevused kihelkondade vahel võivad olla üsna suured, nagu siingi 1-silbilistes sõnades Kod ja Krk vahel 9%, 2-silbilistes Kuu ja Kod vahel 4,5%, 3-silbilistes Kod ja Krk vahel 4%, 4-silbilistes Kuu ja Krk vahel 4%. Ostsilleerimisel võib olla veelgi suurem amplituud, eriti suur on see 1-silbilistes.

Ühe- ja kahesilbilisi sõnu on kokku 70—75%, pikemate, kolme- ja rohkem kui kolmelüliliste ahelate moodustamiseks on niisiis küllalt suured võimalused, aga sellest tuleb juttu veel eraldi.

Muidugi on paljud sõnad korduvad. Nii kordub Kuusalu 1000 värsi kohta 1045 tüvisõna, teistes kihelkondades on kordumine suurem või väiksem, sõltudes laululiigist.

Milline on eesti algriimi sagedus üksikute alliteratsioonitüüpide järgi, seda iseloomustagu jälle tabel, kuhu on eraldatud neli rühma: 1. Lõuna-Eesti lüürilised laulud (3000 värssi), Põhja-Eesti lüürilised laulud (6000 värssi); Lõuna-Eesti eepilised laulud (1000 värssi); Põhja-Eesti eepilised laulud (2000 värssi). Võrdluseks on toodud «Kalevipojast» 1000 värssi, G. Suitsu «Lapse sünd» — 757 värssi.[146] (Vt. tabel 6, lk. 94—95.)

Selguse mõttes võiks kõrvutada veel paar näidet, nimelt 250 värssi vadjalastelt Matjo Gerassimova lauludest P. Ariste kogust «Vadjalaste laule», nr. 1—5, lk. 34—41 ja Hurda «Setukeste laulude» I köitest kaks lüro-eepilist laulu: 1. «Ilmatütar» — nr. 26, lk. 33—35 ja «Luudaminek» — nr. 84, lk. 101—102, esimene 153, teine 97 värssi.

Ka vadjalastelt valitud lauludest on neli lüro-eepilist. Nr. 1 on tuntud venna sõjalugu, ainult erinevalt muudest redaktsioonidest sureb vend vaenuväljal sõjakangelasena, teate saamisest ehmub ema surnuks. Nr. 3: vend tapeti merel; nr. 4 on «Loomislaulu» algus, nr. 5 — «Müüdud neiu». Ainult nr. 2 on lüüriline laul — «Kust laul õpitud». M. Gerassimova laulude valik on tingitud nende suhteliselt heast vadjapärasusest.[147]

250-line värsigrupp võimaldab juba mõningaid järeldusi (kuigi mõned haruldasemad alarühmad puuduvad), seepärast oleks huvitav saadud tulemusi omavahel kõrvutada.

Tabel 7

Tüüpide keskmised, kõrvutatud vadja ja setu näidetega

	12000 värsi kohta		Vadja		Setu	
	Absol. arv	%	Absol. arv	%	Absol. arv	%
1.	2639	21,4	78	31,2	51	20,4
2.	235	1,8	4	1,6	5	2
3.	892	7,4	13	5,2	25	10
4.	1057	8,8	14	5,6	12	4,8
5.	105	0,87	1	0,4	1	0,4
6.	29	0,24	—	—	3	1,2
7.	34	0,27	—	—	2	0,8
8.	260	2,2	2	0,8	6	2,4
9.	401	3,3	5	2	8	3,2
10.	57	0,48	1	0,4	3	1,2

[146] Parema ülevaate saamiseks tundub otstarbekohane koondada tüüpide nomenklatuuris haruldasemaid tüüpe. Nii sisaldab käesolevas tabelis p. 11 tüübid 1'1—20; p. 16 tüübid 31—32;
p. 19 „ 35—36; p. 22 „ 39—40;
p. 27 „ 45, 47, 49;
p. 28 „ 46, 48, 50, 51, 52;
p. 29 „ 55; p. 30 tüübid 56—64;
p. 31 „ 65—77; p. 32 „ 78;
p. 33 „ algriimita värsid.

[147] P. Ariste, Vadjalaste laule, lk. 58—62.

Tabel 7 (järg)

11.	61	0,5	—	—	11	4,4
12.	31	0,25	1	0,4	—	—
13.	545	4,5	12	4,8	15	6
14.	95	0,8	—	—	2	0,8
15.	99	0,8	—	—	1	0,4
16.	8	0,08	—	—	—	—
17.	645	5,4	21	8,4	9	3,6
18.	317	2,6	7	2,8	4	1,6
19.	64	0,5	—	—	1	0,4
20.	1053	8,7	25	10	36	14,4
21.	322	2,6	6	2,4	9	3,6
22.	91	0,8	1	0,4	3	1,2
23.	263	2,2	9	3,6	2	0,8
24.	349	2,8	1	0,4	—	—
25.	92	0,7	—	—	—	—
26.	6	0,05	—	—	—	—
27.	297	2,5	3	1,2	4	1,6
28.	22	0,18	—	—	—	—
29.	644	5,4	9	3,6	8	3,2
30.	530	4,4	2	0,8	8	3,2
31.	125	1	1	0,4	1	0,4
32.	20	0,18	—	—	—	—
33.	792	6,6	34	13,6	20	8

Needki arvud on iseloomulikud selles, et nad võimaldavad näidata, millised tüübid on sagedasemad, millised haruldasemad. Varieerumisi on kaunis rohkesti ja dispersioonid mõnikord õige suured, üldine hoiak on siiski üsna ühesugune. Kõrvalekalded sõltuvad materjali valikust ja osalt ka kohast, kust see pärineb. Ühe hüpoteesina kujuneb siingi välja seisukoht: vanimas materjalis on algriimita värsse rohkem. Ja veel: taotlema hakati algriimi siis, kui häälikute kõla kuidagi hakkas oma mõju avaldama ja inimese teadvusse tungima.

Tabel 8 iseloomustab seda nähtust žanride ja topograafia aspektist võrreldu na proovinäidetega Vadjast ja Setust.

Tabel 8

	eL l	*eP l*	*eL e*	*eP e*	Vadja	Setu
1—12	49,84%	49,47%	45,02%	43,15%	47,6	50,8
13—16	6,6%	5,93%	5,3%	7,3%	4,8	7,2
17—19	8,92%	7,5%	8,8%	11,3%	11,2	5,6
20—22	10,8%	12,2%	11%	15,05%	12,8	19,2
23—26	4,88%	6,91%	4,7%	6,7 %	4	0,8
27—28	3,06%	2,36%	3,4%	2,5%	1,2	1,6
29—32	11,11%	11,3%	10,8%	10,1%	4,8	6,8
33	4,78%	4,33%	10,98%	4%	13,6	8

Kui kasutada siingi orienteeruvate andmetena keskmist, siis oleks algriimitüüpide rühmade kaupa võetuna pilt protsentides järgmine, mis võiks umbkaudu ligineda tõelisele esinemusele (Vadja, Setu ja Kreutzwald on võetud ilma keskmiseta).

Tabel 9

	1	2	3	4	5	6	7	8
	(1—12)	(13—16)	(17—19)	(20—22)	(23—26)	(27—28)	(29—32)	(33)
Keskm.	47	6	9	12	6	3	11	6
Vadja	48	5	11	13	4	1	5	14
Setu	51	7	6	19	1	2	7	8
Kreutzwald	32	5	4	34	2	1	15	7

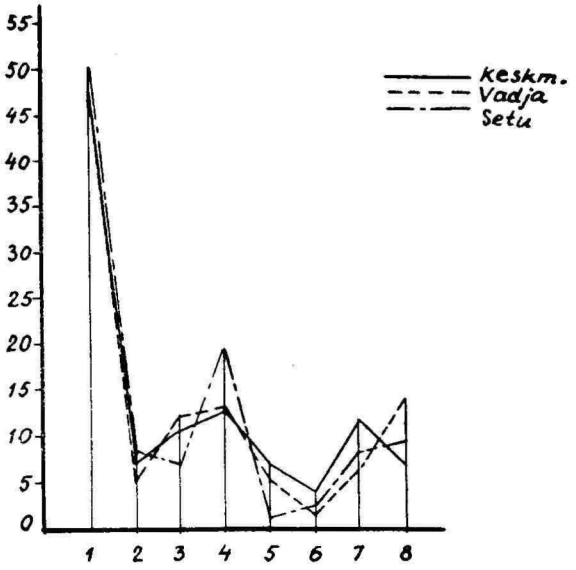

Joon. 6. Eesti regivärsside alliteratsiooni põhitüüpide esinemus protsentides, võrreldud setu ja vadja rahvalauludega.

Nii saame põhitüüpide rühmade sageduse järjekorra, mis näib üldiselt sellisena kehtivat: 1) 1—12; 2) 20—22; 3) 29—32; 4) 17—19; 5) 13—16; 6) 23—26; 7) 27—28. Algriimita värsside arv on üldiselt üsna kõikuv.

Seesugust järjekorda toetavad ka näited vadja ja setu lauludest.

Millised suhted kehtivad nendes pearühmades?

1. (1—12).

1. (2KV) on nii eP kui ka eL lüürikas 22—23%, eepikas aga umbes 20,4%. Vahe pole küll suur, aga ta on siiski olemas, vadja lüro-eepilistes lauludes koguni umbes 31%, setu omades jälle 20%. Samasugune olukord lüürika kasuks on teises tüübis

(3 KV), 3. tüübis (2KV + K), on eL eepikas umbes 0,5% rohkem, rohkem on alliteratsiooni lüürikas ka 4., 8. ja 12. tüübis, ülejäänutes pole see päris selge, kuigi ka neis teatav kallak lüürika kasuks on konstateeritav. Kokkuvõttes on alliteratsiooni lüürika kasuks umbkaudu 5%. Setu ja vadja laulud siiski täiel määral kaasa rääkida ei saa, sest võrdlemiseks valitud värsse on sealt vähe. Tundub siiski, et nende alade lauludes valitsevad mõnevõrra erinevad olukorrad, mis vajavad iseseisvat uurimist.

2. (13—16).

Selles tüüpide rühmas on olukord ebamäärasem. Lõuna-Eesti eepikas on küll alliteratsiooni vähem kui lüürikas, aga Põhja-Eesti eepikas igal pool rohkem. Lõplikke järeldusi selle materjali põhjal teha veel ei või, uurimist tuleb jätkata.

3. (17—19).

Huvitaval kombel valitseb siin just eepikas kogusummas algriimi tugev ülekaal. Kuna selles tüüpide rühmas sõnade teadlikku algriimilist valimist konsonandijärgse vokaali alusel oletatavasti vähem ette tuli, võib see tingitud olla suurel määral juhuslikkusest. Vadja andmed ühtivad oluliselt Põhja-Eesti eepikaga, setu lüro-eepilistes lauludes on näitaja aga madalam kõigist muudest näitajatest.

4. (20—22).

Puhtas konsonantses algriimis (kitsamas mõttes alliteratsioon) on arvuline andmestik jälle eepika kasuks, Lõuna-Eesti eepikas küll minimaalselt (0,2%), aga Põhja-Eesti eepikas umbes 3%, mis ei või olla juhuslik.

5. (23—26).

Lõppkokkuvõttes on o-alliteratsioonis lüürika ja lüro-eepika tasakaalus, kuigi tüübiti on erinevused olemas. Tüübis 23 on eepika nii Põhja- kui ka Lõuna-Eestis ülekaalus, tüübis 24 aga vastupidi. Tüübis 24 on lüürika üldsummas väikeses arvulises ülekaalus. Tüüpide 25 ja 26 andmestiku põhjal ei ole võimalik nende väikeste arvude põhjal midagi olulist ütelda.

6. (27—28).

Selles kahe ahelaga tüüpide rühmas on minimaalne ülekaal lüro-eepikal, võrratult suuremad on näitajad vadja ja setu lauludes, mis tulevad samuti kasuks lüro-eepikale.

7. (29—32).

Põimus on väike ülekaal lüürikal, Lõuna-Eesti lauludes umbes 0,3%, Põhja-Eesti lauludes umbes 0,7%. Üksikuis tüüpides võib

küll olla vastupidi, nii tüüpide rühmas 29 on Põhja-Eesti lüro-eepika väikeses ülekaalus, tüüpide rühmas 30 Lõuna-Eesti lüro-eepika. Ülekaal lüro-eepikas on arvatavasti tingitud sellest, et põim sisaldab kakskõlariimi KV, milles lüürikal on ülekaal lüro-eepika ees.

Kokkuvõttes on alliteratsiooni lüürikas rohkem kui eepikas kahekomponendilises kakskõlariimis (vt. rühmad 1 ja 7), ka kahe ahelaga segaalgriimis (rühm 6). Assonantsis on Põhja-Eesti eepikal juba ülekaal (rühm 2). Ükskõlariimis sisaldab juba eepika algriimi rohkem kui lüürika, nii konsonantses algriimis (rühm 4), samuti eri konsonandi järgse vokaali puhul (rühm 3), o-alliteratsioonis on olemas üsna kindel tasakaal.

Millest on tingitud selline olukord?

Lüürikas ja eepikas on erinev sõnavara ja lõpliku seisukoha avaldamiseks tuleks see sõnavara analüüsida. Teiselt poolt on selge, et eepikas ei saa meeleolutseda ega sõnadega ümber käia nii vabalt kui lüürikas, s. t. sõnu ei saa valida algriimi arvestavalt. Kakskõlariimil on kindlasti tugevam kõlamõju kui ükskõlariimil, sellepärast on sellel ka otsustavam jõud eesti laulude algriimis üldse. Konsonantne algriim (alliteratsioon) kompenseerib seda, mis kakskõlariim puudu jätab. Alliteratsioonita värsse ei tarvitse lüro-eepikas olla sugugi rohkem kui lüürikas, kuigi siin lõuna-eesti lüro-eepikas on algriimita värsse umbes 10%. Ka vadja ja setu lauludes on neid rohkem (vastavalt 13,6% ja 8%).

Kindlasti kõneleb kaasa ka laulude vanus. Võib siiski oletada, et vanemais lauludes on algriimilisi sõnu vähem ja neis leidub ka algriimita värsse rohkem. Et lüro-eepiliste laulude hulgas on vanematest aegadest pärinevaid tekste rohkem, sellega seletub seal ka osaline (kakskõlariimis) algriimita värsside ülekaal lüro-eepikas.

Täienduseks võiks eraldi vaadelda veel kaht lüro-eepilist laulu samade laulude hulgast, mis käesolevas töös on juba analüüsitud, need on «Suur tamm» (103 värssi) ja «Mehetapja» (104 värssi).

Neis kui lüro-eepilistes lauludes ongi algriimita värsse protsentuaalselt rohkem. Laulus «Suur tamm» on algriimita värsse 8 e. 7,7%. Muudes tüüpides on pilt järgmine: 1—12 — 57 värssi e. 55,3%; 13—16 — 6 e. 5,8%; 17—19 — 9 e. 8,7%; 20—22 — 11 e. 10,6%; 23—26 — 0; 27—28 — 5 e. 4,8%; 29—32 — 7 e. 6,8%

Ballaadis «Mehetapja» on algriimita värsse 10 e. 9,6%; tüüpide rühmas 1—12 — 50 e. 48%; 13—16 — 6 e. 5,8%; 17—19 — 14 e. 13,7%; 20—22 — 9 e. 8,6%; 23—26 — 3 e. 2,9%; 27—28 — 3 e. 3,9%; 29—32 — 9 e. 8,6%.

Siin valitud kaks näidet on väga vanad laulud, aga pilt, mis avaneb nendest alliteratsiooni suhtes, näitab ligidast sarnasust üldpildiga, mis on saadud 12 vaatluspunktist. Igal laulul võib olla küll erinev algriimitüpoloogia, mõningaid tüüpe võib olla laulus rohkem või vähem, aga üldised suunad ja tüüpide omavahelised

Tabel 10

Alliteratsiooni küllasus

Küllasus Koht	2-sõnaline	3-sõnaline			4-sõnaline				5-sõnaline					6-sõnaline					
	n	n	n — 1	SS	n	n — 1	n — 2	SS	n	n — 1	n — 2	n — 3	SS	n	n — 1	n — 2	n — 3	n — 4	SS
Hel	31	140	159	299	119	177	178	474	17	53	36	27	133	3	2	2	3	—	10
Krk	16	116	177	293	123	166	173	462	14	40	52	47	153	17	6	6	2	—	31
Urv	24	100	191	291	145	172	164	481	13	50	47	34	144	2	1	6	3	1	13
KJn	30	157	229	386	106	146	143	394	3	46	34	48	131	1	—	2	1	1	5
Kod	42	171	235	406	123	140	140	403	10	31	27	19	87	1	3	5	4	—	13
Hlj I	6	116	136	252	112	159	137	407	43	98	56	50	247	12	5	11	—	3	31
Hlj II	31	141	234	375	121	150	165	436	24	54	30	21	129	1	2	1	2	1	7
Kad I	51	147	248	395	121	146	144	411	9	48	25	17	99	5	2	5	—	—	12
Kad II	31	176	204	380	89	151	163	403	20	44	24	16	104	1	6	1	2	1	11
Kuu	44	167	222	389	62	97	168	327	13	53	26	43	135	4	10	6	1	5	26
eL	22	128	193	321	113	148	163	424	13	54	24	36	127	1	—	4	2	—	7
eP	24	113	262	375	149	97	154	400	13	54	28	37	132	7	4	2	2	1	17
Klvp	77	203	221	424	74	105	73	252	14	24	25	7	70	—	2	—	1	—	—
Suits	65	149	175	324	94	98	109	301	7	22	11	7	47	3	2	1	1	1	8

suhted on ligilähidalt samad. Rahvalaulude alliteratsioon on tekkinud aktiivsel kasutusel olevate sõnade piirides. Nii on näiteks kiigelauludel oma sõnavara, pulmalauludel oma, lüro-eepilised laulud on igaüks omaette sisu ja sõnavaraga, aga üldjoontes on see sõnavara siiski niisugune, mis samadele tulemustele viib: kõige rohkem on KV-ühendiga algriimi, järgnevad vahelduvalt V, ´V, K, oV.

3. Alliteratsiooni küllasus

Algriimi mitte kuuluda võib värsis üks, kaks, kolm või neli sõna. Seega k ü l l a s u s värssides on erinev. Küllasuse all tuleb mõista alliteratsiooniliste sõnade suhet sõnade arvuga värsis üldse.

Kolmetüvelises värsis võib küllasus olla 3 või 3—1, neljatüvelises 4 või 4 — 1 või 4 — 2 jne. Teisiti väljendatult, algriimilisi sõnu on

2-tüvelises värsis 2
3- „ „ 2 või 3
4- „ „ 2, 3 või 4
5- „ „ 2, 3, 4 või 5
6- „ „ 2, 3, 4, 5 või 6

Igal küllasusel on oma esteetiline mõju, mis omakorda on tingitud veel algriimitüübist ja tihedusest.

Milline tendents valitseb eesti alliteratsioonis küllasuse seisukohalt, seda näitab kõige paremini jälle tabel, kuhu on märgitud järgmised andmed: kõik tüved algriimilised, 1, 2, 3 või 4 algriimitut sõna värsis algriimiliste kõrval (tabel 10).

Värsid, milles allitereeruvad kõik sõnad, suhtuvad värssidega, milles allitereerub osa sõnu, 1 : 2 (3 : 4 + 2). (Vt. tabel 11.)

Tabel 11

	Kõik tüved	n — 1	n — 2	n — 3	n — 4
Hel	310	391	218	30	
Krk	286	389	231	49	
Urv	284	414	213	37	1
KJn	296	419	180	50	1
Kod	347	409	172	23	
Hlj I	289	398	204	50	3
Hlj II	318	440	196	23	1
Kad I	333	444	174	17	
Kad II	317	405	188	18	1
Kuu	290	382	200	44	5
eL	277	395	191	38	
eP	306	417	184	39	1
Keskmine	304	408	196	35	1

4. Alliteratsiooni tihedus

Sama laulu eri värssides võib kohata ühes üht, teises teist algriimitüüpi, koguni samas värsis võib olla kaks erinevat tüüpi (KV ja V; K ja oV; 'V ja K jne.).

Tähtis pole mitte ainult algriimiliste sõnade arv värsis (sagedus), algriimiliste sõnade suhe sõnade arvuga värsis üldse (küllasus), vaid ka t õ h u s u s (intensiivsus), mis tähendab seda, kas algriimiahelais sõnad algavad vokaali või konsonandiga (*Tüvist teha tünderida; Ajasin haned arule; Tamm sest liivast tõusenekse; Täht oleks eessä akkunaksi; Üks see ruuna kuldakapja*). Kuulates neid värsse lugemisel või laulmisel tabab kõrv erinevaid intensiivsuse astmeid. Kõige tugevam ja selgem on muidugi vokaal üksi või koos eelneva konsonandiga. Erinevad vokaalid konsonandita nende ees ja konsonant üksi mõjuvad juba nõrgemalt. Kõige nõrgemini tuleb esile vokaal erineva konsonandi järel. Tõhususelt võib algriimi reastada langevas suunas järgmiselt: KV ~ V — K ~ oV — 'V. Aluseks on niisiis ikkagi kõla-esteetiline mõju, mis tuleneb küllasusest ja tõhususest.

Küllasus ja tõhusus koos annavadki t i h e d u s e, mida võib jagada kolme astmesse: 1) kõrge, 2) keskmine ja 3) madal.

Selguse mõttes võiks kujutada seda järgmise tabeliga (tab. 12).

Tabel 12

Küllasus \ Tõhusus	KV V	K oV	'V
Kõik tüved algriimilised	1	4	7
Üks tüvi algriimita	2	5	8
Rohkem kui üks tüvi algriimita	3	6	9
Algriim puudub			—

Kõrgeks nimetame esimest vertikaalset rühma (1—3), keskmiseks teist (4—6) ja madalaks kolmandat (7—9).

Komplitseeritumas olukorras, kui värsis on koos kõrge ja keskmine või madal aste, tuleb algriimi lugeda kõrgemale astmele kuuluvaks, kui keskmine ja madal, siis keskmisele.

Milline on eesti algriimi tihedus uuritud 12000 värsi põhjal, seda näitab järgmine tabel.

Tab. 14 põhjal võib koostada tihedusastmete järjestuse. Kui lihtsustada tabeli teist poolt, s. o. absoluutsed arvud jagada kümnega ja tulemus ümardada, saame:

	KV, V 1. 2. 3.	K, oV 4. 5. 6.	'V 7. 8. 9.
Hel	21 : 27 : 15	9 : 11 : 8	1 : 1 : 2
Krk	21 : 26 : 18	6 : 9 : 6	2 : 4 : 5
Urv	21 : 26 : 14	5 : 10 : 8	2 : 5 : 4
KJn	20 : 28 : 16	8 : 10 : 5	2 : 3 : 2.

Kod	26 : 27 : 12	8 : 11 : 4	1 : 3 : 3
Hlj I	20 : 25 : 16	6 : 12 : 7	2 : 3 : 3
Hlj II	24 : 30 : 12	7 : 12 : 6	1 : 2 : 4
Kad I	22 : 26 : 10	11 : 15 : 6	1 : 3 : 3
Kad II	20 : 24 : 12	13 : 5 : 5	2 : 3 : 4
Kuu	23 : 22 : 13	5 : 12 : 8	1 : 4 : 4
eL	21 : 24 : 13	7 : 12 : 6	4 : 4 : 4
eP	20 : 26 : 9	10 : 11 : 8	1 : 5 : 6
Keskm.	22 : 26 : 13	9 : 11 : 6	2 : 3 : 4

E s i m e s e r ü h m a esinemus on üldiselt üsna ühtlane, oluliisemaid erinevusi on Kodavere tekstides, kus tihedus 1 on tuge-

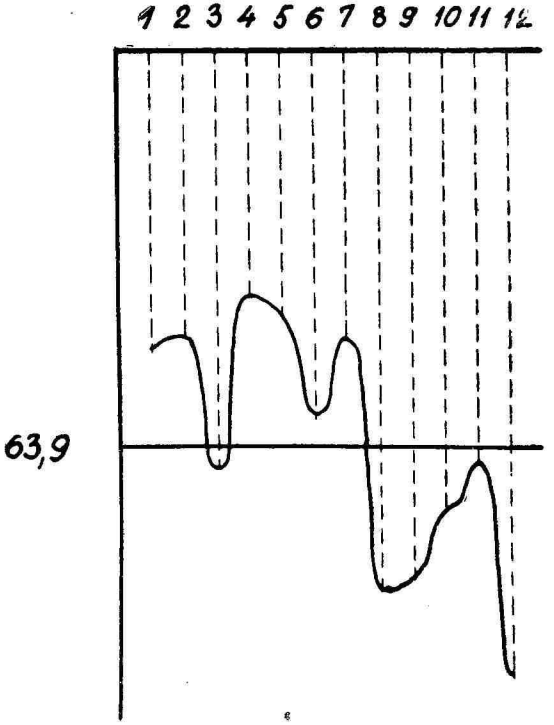

Joon. 7. Kõrge aste.

vasti kõrgem muude kihelkondade omast, 2 aga oluliselt samal tasemel, 3 sellest lähtudes ootuspäraselt madalam. Haljala II tihedus 1 on keskmisest veidi, 2 aga õige tugevasti kõrgem, 3 keskmisest veidi madalam. Kadrina II on nii 1, 2 kui ka 3 keskmisest veidi madalamad. Näib, et esimene rühm on tiheduse seisukohalt üsna stabiilne. Kõige sagedamini esineb n — 1 (2), siis n (1) ja

Tabel 13

Tihedusastmete ostsilleerumist kihelkonniti keskarvu + ja —-poolele näitavad joonised 7, 8, 9, mis baseeruvad järgmistel näitajatel

Kihelkonnad Tihedusastmed	Keskarv	1 Hel	2 Krk	3 Urv	4 KJn	5 Kod	6 Hlj I	7 Hlj II	8 Kad I	9 Kad II	10 Kuu	11 eL	12 eP
Kõrge	63,9	+2,8	+3,4	—0,5	+4,7	+3,8	+0,8	+3,2	—4,3	—3,7	—1,8	—0,5	—7,1
Keskmine	26,9	+1,4	—5,5	—2,1	—2,5	—2,5	—0,1	—1,6	+6,2	+3,9	+0,4	—0,1	+3,2
Madal	9	—4	+2,2	+2,8	—2	—1,1	—0,6	—1,4	—1,8	0	+1,5	+0,7	+3,9

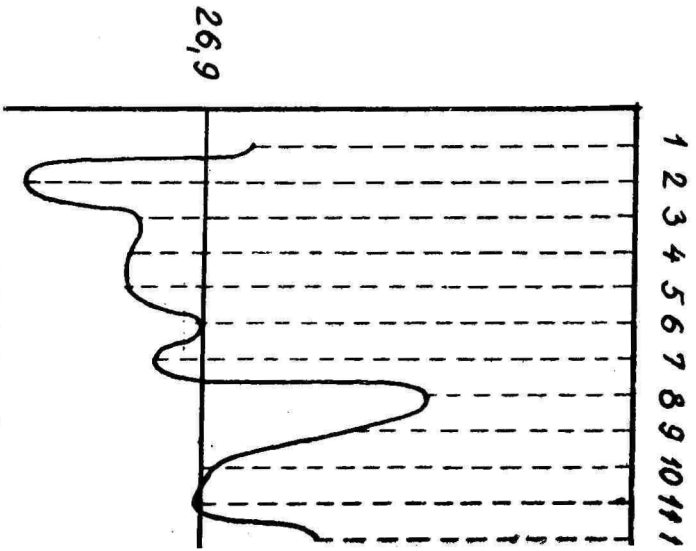

Joon. 8. Keskmine aste.

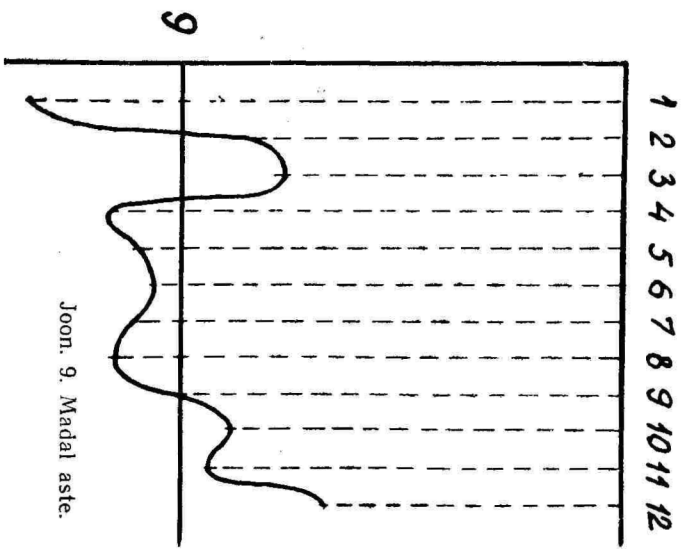

Joon. 9. Madal aste.

poole vähem kui n — 1 (2) esineb n — 2, 3 (3). See ongi ootuspärane, sest värsis ei saa kõik sõnad alliteratsioonisuhteis olla.

Samasugune seaduspärasus näikse kehtivat teise rühma kohta. Siingi on n — 1 (5) arvukam kui n (4), aga n — 2 (6) olukord on ebamäärasem: üldiselt on see küll väiksem kui n — 1 (5), aga vahel suuremgi kui n (4), nii Urv, Hlj I, Kuu.

Kolmas rühm näitab aga hoopis erisugust pilti. Kõige väiksem on n (7), n — 1 (8) ja n — 2,3 (9) on ka omavahel võrdsed või on n — 2,3 (9) koguni suurem, viimast esineb viiel juhul.

Võttes kokku eelneva, saame tihedusastmete seisukohalt järgmise järjestuse

Astmed								
Kõrge			Keskmine			Madal		
2	1	3	5	4	6	9	8	7
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
26	22	13	11	9	6	4	3	2

Needki arvud tõestavad, et on õige alliteratsioonitüüpe just selliselt järjestada.

Ootuspäraselt kõige sagedamini esineb kõrget tihedusastet kõigis värsikoostistes, allitereerugu värsis kaks, kolm, neli, viis või kuus sõna, sellele järgneb keskmine tihedusaste, harvemini madal.

Mida rohkem on värsis alliteereeruvaid sõnu, seda suuremad on vahed astmetes. Tihedusastmete suhted oleksid järgmised:

2-sõnalistes		5 : 2 : 1
3-	„	7 : 4 : 1
4-	„	21 : 6 : 1
5-	„	52 : 5 : 1
6-	„	10 : 5 : 1

Kõrge tihedusaste on seega kõige soovitum, nagu selgub ka järgnevast ülevaatlikust tabelist (tabel 15).

5. Diftongide allitereerumine

Vokaalide allitereerumisel tuleb diftongideks muutunud monoftongide kooskõla eraldi vaadelda. Kumb diftongi komponentidest võtab alliteratsioonist osa, kas eel- või järelkomponent? Pikast vokaalist kujunenud diftongi järelkomponendiks on õigupoolest pika vokaali aines (*keele* > *kiele*), sellepärast on põhjust arvata, et järelkomponendiga varem allitereerus mõni sõna, mis sellega allitereerub praegugi, on seega sellises ühenduses küllalt vana nähtus. Ka arvuliselt on allitereerumine järelkomponendiga ülekaalus.

Küllasus / Tõhusus		2-tüveline	3-tüveline		4-tüveline			5-tüveline			
		2	3	3—1	4	4—1	4—2	5	5—1	5—2	5—3
Hel	KV V	22	91	117	85	109	111	13	44	16	15
	K oV	7	42	36	34	61	46	3	9	19	10
	´V	2	7	6	—	7	21	1	—	1	2
Krk	KV V	11	79	136	90	88	116	13	32	23	27
	K oV	3	30	28	23	54	26	1	6	23	9
	´V	2	7	13	10	24	31	—	2	6	11
Urv	KV V	14	66	125	115	106	92	12	29	23	14
	K oV	9	25	40	19	50	43	1	13	17	15
	´V	1	9	26	11	16	29	—	8	7	5
KJn	KV V	16	109	158	72	91	101	2	36	26	35
	K oV	12	37	59	29	36	28	1	7	7	13
	´V	2	11	12	4	19	14	—	3	2	—
Kod	KV V	20	114	169	112	73	92	9	21	15	12
	K oV	16	52	52	10	47	30	1	10	9	3
	´V	6	5	14	1	20	18	—	—	3	4
Hlj I	KV V	4	61	95	89	88	74	39	64	35	35
	K oV	2	40	31	17	63	44	2	24	20	6
	´V	—	15	10	6	8	19	2	10	1	9
Hlj II	KV V	20	97	172	101	88	92	21	35	13	13

tihedus

6-tüveline					Kõik tüved	n — 1'	n — 2	n — 3	n — 4	SS	
6	6 — 1	6 — 2	6 — 3	6 — 4							
3	2	2	3	—	214	272	129	18	—	633	
—	—	2	—	—	86	106	67	10	—	269	
—	—	—	—	—	10	13	22	2	—	47	949
16	6	5	1	—	209	262	144	28	—	643	
1	—	1	—	—	58	88	50	9	—	205	
—	—	—	1'	—	19	39	37	12	—	107	955
2	1	6	—	—	209	261	121	14	—	605	
—	—	—	3	—	54	103	60	18	—	235	
—	—	—	—	1	21	50	36	5	1	113	953
1	—	2	—	—	200	285	129	35	—	649	
—	—	—	1	1	79	102	35	14	1'	231	
—	—	—	1	—	17	34	17	1	—	68	948
1	3	3	—	—	256	266	110	12	—	644	
—	—	1	1'	—	79	109	40	4	—	232	
—	—	1	3	—	12	34	22	7	—	75	951
11	5	9	—	2	204	252	118	35	2	611	
1	—	2	—	1	62	118	66	6	1	253	
—	—	—	—	—	23	28	20	9	—	80	944
1	2	1	1	—	240	297	106	14	—	657	

Küllasus / Tõhusus		2-tüveline	3-tüveline		4-tüveline			5-tüveline			
		2	3	3—1	4	4—1	4—2	5	5—1	5—2	5—3
	K oV	11	38	53	19	52	45	2	15	11	—
	'V	—	6	9	1	10	28	1	4	6	8
Kad I	KV V	28	90	160	85	61'	77	7	35	15	7
	K oV	20	52	61	36	80	42	2	12	10	6
	'V	3	5	27	—	5	25	—	1	—	4
Kad II	KV V	14	97	131	67	76	97	17	31	12	9
	K oV	15	64	52	22	66	37	3	12	10	4
	'V	2	15	21	—	9	29	—	1	2	3
Kuu	KV V	28	139	132	41	43	83	13	36	16	17
	K oV	15	19	70	18	33	54	—	15	8	19
	'V	1	9	20	3	21	31	—	2	2	7
eL	KV V	15	93	116	84	81	90	12	41	14	20
	K oV	6	32	51'	29	53	42	1	11	7	8
	'V	1	3	26	—	14	31	—	2	3	8
eP	KV 'V	10	70	159	100	45	61	10	48	8	13
	K oV	13	35	63	48	40	51	3	6	16	9
	'V	1'	8	40	1	12	42	—	—	4	15

Tabel 14 (järg)

6-tüveline					Kõik tüved	n — 1	n — 2	n — 3	n — 4	SS	
6	6 — 1	6 — 2	6 — 3	6 — 4							
—	—	—	1	—	70	120	56	1	—	247	
—	—	—	—	1	8	23	34	8	1	74	978
5	2	5	—	—	215	258	97	7	—	577	
—	—	—	—	—	110	153	52	6	—	321	
—	—	—	—	—	8	33	25	4	—	70	968
1	6	—	1	—	196	244	109	10	—	559	
—	—	—	1	—	104	130	47	5	—	286	
—	—	1	—	1	17	31	32	3	1	84	929
4	10	6	1	3	225	221	105	18	3	572	
—	—	—	—	1	52	118	62	19	1	252	
—	—	—	—	1	13	43	33	7	1	97	921
1	—	3	2	—	205	238	107	22	—	572	
—	—	1	—	—	68	115	50	8	—	241	
—	—	—	—	—	4	42	34	8	—	88	901
6	4	1	2	1	196	256	70	15	1	538	
1	—	1	—	—	100	109	68	9	—	286	
—	—	—	—	—	10	52	46	15	—	123	947

Tabel 15

Alliteratsiooni tiheduse ja alliteratsiooniliste sõnade suhe värsis

Kihelkond 1. Sõnu (algriimilisi) värsis 2. Tiheduse aste		Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II	Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP	Keskmine
1	2 1	265	290	245	310	293	210	297	272	251	263	241	244	265
2	2	99	66	107	113	101	84	109	129	108	159	107	136	110
	3	31	57	62	28	42	38	46	59	56	60	66	98	54
3	1	219	191	195	226	202	184	199	166	186	199	190	125	190
	2	122	107	95	81	109	123	102	142	141	60	92	91	105
	3	15	38	32	31	31	24	22	10	26	32	20	24	25
4	1	131	127	150	110	136	162	137	125	98	83	128	149	128
	2	45	30	32	36	21	43	34	48	34	33	41	55	38
	3	—	12	19	7	2	16	5	1	2	5	2	1	6
5	1	15	19	13	2	12	44	23	9	23	23	12	14	17
	2	3	1	1	2	1	2	2	2	3	—	1	3	2
	3	1	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	0
6	1	3	16	—	1	1	11	1	5	1	4	1	6	4
	2	—	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	1	0
	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0

944

Rannamurdes, kust käesolevasse uurimusse on võetud Kuusalu ja Haljala laulud, on olemas järgmiste ülipikkade ja pikkade vokaalide diftongeerumised: ō > uo; ē > ie; ȫ > üö; ī > *ie*.

ō > uo

Kuu. S*uo*du soitemaie (116, 5); kolmanel k*uo*je (152, 1); *o*ma n*uo*red (175); *o*ksad p*uo*le (26, 1); M*uo*ri moisa'asse (26, 1); *o*ma k*uo*tud (420, 3); n*uo*remba notremba (420, 3); k*uo*je j*ou*an (111, 1); *o*ma j*uo*kseb (144, 1); t*uo*bi toise (27, 2); v*uo*les v*uo*de pohja (175, 1) j*uo*sku toine (116, 5); t*uo*me hobuse (27, 2); *o*n s*uo*ssa (420, 3); votsin h*uo*sta (144, 1); *o*ma h*uo*stel (144, 1).

Hlj. *o*n surnud t*uo*ja (H III 2, 544); moistaks n*uo*ri (EÜS X 1594); t*uo*b torkab (EÜS X 1565); otsa ette *uo*bi (KKI 2, 91); oh n*uo*ri (EÜS X 1547); kodu kolmi *uo*sta (EÜS X 1660).

ē > ie

Kuu. s*ie* venna (420, 3); teupoisid t*ie*väd (152, 1); p*e*traluust t*ie*b (27); m*ie*ste verdä (420, 3); v*ie*läp peigu *e*lussa (111, 1); k*ie*kerra (152); p*ie*nejaid peksemaie (24, 1); k*ie*ri keskejällä (420, 3); pere p*ie*ne (144, 1); teljed t*ie* (152, 1); v*ie*d vedäsin (144, 1); v*ie*läp venda (111, 1); s*ie* venda (116, 5); s*ie* *e*mä (116, 5; 420, 3); s*ie*gi peidussa p*ie*ti (24, 1); s*ie* *e*nene (26, 1).

Hlj. k*e*dra k*ie*rdu (H III 12, 256).

ȫ > üö

Kuu. l*ö*in l*üö*mälaua (24, 1).

ā > ua

Hlj. jätin *a*llid *ua*tamaie (SKS, Mark 58).

ī > ie

Kuu. v*ie* s*i*na (152).

Värsis võib kaks sõna diftongeeruda

ō > uo

Kuu. T*uo*di t*uo*li istuksesa (Kuu 26, 1);
V*uo*les nuad v*uo*de pohja (Kuu 175, 1);
L*uo*ma vüödä l*uo*gilista (Kuu 26, 1);
J*uo* t*uo*di suasanumi (Kuu 420, 3).

Hlj. *U*otan süüa t*uo*damaie (H III 2, 544);
Siis pange s*uo*ja s*uo*nte peäle (KKI 2, 55);
T*uo*ksin t*uo*mikad koduje (SKS, Mark 31).

ā̈ > äe

Hlj. Milla p*äe*sen p*äe*sukene (H II 9, 197).

ē > ie

Kuu. Käli k*ie* k*ie*rulise (Kuu 116, 5);
V*ie*retäs v*ie* rajale (Kuu 304, 4).

Hlj. V*ie*reb rummu, v*ie*reb ratas (H III 2, 544).

Pikad monoftongid on diftongeerunud Kodavere lauludes:

$\bar{a} > ua$

Kod. K*a*de s*ua*ne k*a*rjam*ua*lta (66, 76);
M*a*ie m*ua*ssa (63); t*a*ga l*ua*ne (73); M*ua*rja k*a*evab (55); s*ua*da j*a*lga (25); v*a*rvas s*ua*neb (66); v*a*hi v*ua*lu (66); v*ua*li v*a*lge'eie (57); m*ua*l m*a*gusad (72); m*a*tter m*ua*ssa (63); k*ua*sa k*a*ema (26); k*a*valik k*ua*sakene (33); l*a*gedata l*ua*nta (49, 71); k*a*evu k*ua*nda (73); s*a*gar s*ua*rine (71); r*a*esa s*ua*nud (40); n*a*est m*ua*lta (66); s*ua*neb n*a*ene (66); m*ua* vaeva (26); h*ua*vad h*a*ljendavad (41); l*ua*nelindu sulle l*a*ala (42).

$\bar{o} > uo$

Kod. K*o*lmas k*uo*lu k*o*tikun (35); t*uo*d r*o*hud (52); k*o*dun t*uo*sin (16); k*uo*rikel k*o*pikaida (78); k*o*du *uo*tab (74); j*uo*n h*o*bused (77).

$\bar{e} > ie$

Kod. m*e*ie m*ie*ste (26); n*ie*d s*ee*sid (74); s*e*da t*ie*da (68); v*e*delikud v*ie*remaie (17); s*ie* s*e*ltsi (40); s*ie* k*e*na (54); v*ie*re v*e*ski'ille (20); m*ie*ste m*e*tsa (17); r*e*he s*ie* (5).

$\bar{\ddot{a}} > eä$

Kod. K*ä*e p*eä*le k*eä*nejida (32); *ä*ra raiu p*eä*da (21); k*ä*si p*eä*le (3); k*eä*nand j*ä*lle (15); j*ä*rje p*eä*le (52); P*ä*rge p*eä* minu p*ä*ralt (31).

$\bar{o} > uo$

Ära j*uo*ska j*uo*dikelle (63).

$\bar{a} > ua$

Siis s*ua*b' s*ua*ni sõitemaie (25).

$\bar{\ddot{a}} > eä$

P*eä*sukeste p*eä*le tulla (46).
Ilma p*eä*lta p*eä*sukene (58).

$\bar{e} > ie$

Peälta k*ie*le k*ie*disida (11).

Eelkomponendiga, s. o. uue elemendiga, allitereeruvad vist uuemad sõnaühendid või juhuslikult ühtesattunud sõnad.

$\bar{o} > uo$

Kuu. k*uu*eta k*uo*je (27, 2); n*uo*r n*u*ttemaie (111, 1); k*u*ni k*uo*je (111, 1); p*uo*di p*u*gemaie (152, 1); *u*ele s*uo*ban (116, 5); j*u*nkurite *juo*malaudu (304, 4); k*uo*je n*u*ttadessa (26, 1); t*uo*di m*u*lle (26, 1).

Hlj. s*uo*lla s*u*geda (H I 5, 40); k*u*bjas t*u*li mõisa p*uo*lta (EÜS X 1702); j*uo*ma j*u*ttu (H III 2, 544); n*u*tad n*uo*ri (EÜS X 1659); *o*li r*uo*ska (KKI 2, 38); k*u*ida k*uo*litie (EÜS X 1552); m*u*ga n*uo*la (H II 38, 282); t*u*a t*u*li (H II 38, 282).

Kod. *suu*ri *juo*ja (10); mu*nakuo*reke (10); *tu*djub *tuo*mikune (73); *nuo*rem *nu*gade (64).

Kod. *sua*b *su*lle (9); *ku*mma *sua*jalle (3); *sua*da *sua*pad *su*luje (27); *suu*red *sua*red (59).

$$\bar{e} > ie$$

Kuu. *sie* *mi*nusta (111, 1); *vie*l *si*nu (152, 1); *sie* *i*sä (116, 5); *vie* *si*na (152, 1); *ie*st *i*sändä (304, 4); *pi*sikäne *pie*nikäne (144, 1); *pi*hta *pie*nikäne (116, 5); *i*hu *ie*limäiseks (420, 3); *ti*na-silla *tie*rajulla (116, 5); *sie*s mina (144, 1); *si*al *sie*s (26, 1) *mi*na *mie*stä (175, 1)

Hlj. *i*se *tie*da müöda (H III 2, 503); *ki*bemes *kie*rda (EÜS X 1566); *sie* *si*nu (EÜS X 1660); *rie*d *ri*kuti (H II 38, 283); *si*na *tie*da (EÜS X 171).

Kod. *tie* *pii*tsukene (56); *vii*nad *vie*rid (72); *sie* *ni*rki (26); *mi*s *nie*d (59); *sie* *vi*hane (71); *pie*nikased *pi*sta (31).

$$\bar{o} > üö$$

Kuu. *kütt* *kü*ömenellä (420, 3); *üö*vaht *ü*heksas (EÜS X 1623); *nüüd* *tüö*tegija (KKI 2, 47); *nüüd* *süö*ja (KKI 2, 47); *tütar* *tüö*lta (KKI 2, 47).

Kod. *sü*ödile *sü*danta (68); *lü*öga *lü*lli (68).

$$\bar{e} > eä$$

Kod. *ve*depange *veä*retaja (74).

$$\bar{o} > ie$$

$$\bar{a} > ia$$

Kuu. /stutin *hia*sse maasse (304, 4).

Koos diftongi moodustumisega võib värsis tekkida kahepoolne seos: eelkomponent võib allitereeruda ühe, järelkomponent teise sõnaga.

Kuu. *Ki*rjud *kie*ritin *ke*salta (26, 1);
Mes *si*na *nu*dad *poi*ga *nuo*ri (152, 1);
*O*ma *kuo*tud *kuu*bedesta (420, 3);
*Ju*ta *o*tsad *juo*ksid *ku*lda (116, 5).

Hlj. *on* *su*rnud *tuo*ja (H III 2, 544).

Diftongi tekkimisega võib alliteratsioon kaduda.

Kesse *pea*stab *pää*vatesta (E 35973 Hlj).
*To*as *tu*line piitsa (H I, 5, 54).

Alliteratsiooniks pole loetud algupärase diftongi järelkomponenti: *Kuldakouku kaindelassa* (Kuu 144, 1). Värsis *Tuimal neiul tukka pikka* (Kad 69) ei ole i-alliteratsiooni, sest siin pole tegemist diftongeerunud pika vokaaliga.

Alliteratsioon seoses hääliku kvaliteedi muutumisega

Kolga-Jaani lauludes tuleb arvestada vokaalide murdepärast kõrgenemist. Laulude üleskirjutajad ei olnud arvestanud murdelisi finesse, vaid olid need paberile pannud kirjakeele traditsioonide kohaselt. Enne trükkimist aga laskis J. Hurt Kolga-Jaanist pärineval J. Bergmannil tekstid murdepärasteks redigeerida.[148] Hurt aga ei märkinud kõrgenemist foneetiliste märkidega, vaid diftongidega.

Oma üleskutsetes püüdis Hurt üleskirjutajaile vokaalide märkimiseks nõu anda, näit.:

«1. Kus pitkad vokaalid segased ehk murtud on, seäl kirjutatagu nad nende kahe häälega kõrvu, millest nad näikse kokku pandud olevat. Nii: *kiel* = keel, *luom* = loom, *peal* ehk *peäl* ehk *piäl* = pääl, *lüök* = löök, *suama* ehk *soama* = saama, *nüid* = nüüd jne.

2. *Ae*, ja *ai*, *oe* ja *oi*, *o*, *õ*, *ö* vahel tehtagu selge vahe ja kirjutatagu täieste nõnda, kuda kihelkonnas räägitakse. |. . .|

6. Üleüldse kirjutatagu sõna vormid täieste nõnda, kuda külamees räägib. Peaks näituseks kuski räägitama *pueg* = poeg, *viad* = vead, *tiud* ehk *tiod* ehk *teo'* = teud, *anta* ehk *anneta* = antakse, siis pandagu see ka nõnda kirja.» (J. Hurt, Paar palvid.)

Nii õpetas küll Hurt, aga paljukest neid oli, kes juhendit täpselt täitsid või seda suutsidki. Aga siiski neid leidus.

Endised alliteratsioonisuhted on siingi paljudel juhtumitel püsinud, kuigi vokaal on kvaliteedi poolest juba muutunud.

Nii on

$$\hat{o} > \hat{u}$$

k*uo*lija[149] k*o*dusse (137 A); l*uo*ma l*oo*gelesta (137 A); t*uo*dud t*o*edan (135); j*uo* j*uo*dan (172 A); kr*uo*ni pr*o*uakene (149, 150, 153); j*uo*dud j*oo*gikorrad (199).

Värsis võib vokaali kõrgenemist esineda rohkem kui ühes sõnas

üle h*uo*gu ma *uo*tan (171).

$$\hat{e} > \hat{i}$$

s*ie* m*ei*d (139 A); t*ie*dä k*ee*lekõlksu (194 A); *e*bemed *ie*stvedäjale (200); v*ie*l v*e*däsid (185); v*ie*pange v*ee*retäja (139 A); v*ii*n v*ie*st s*ie* v*ee*retäb (203 A); *ie*st-vedäjäle (200); k*ie*tnud l*ee*me (199); t*ie*d l*ee*me (197); k*e*set t*ie*dä (194 A); ei huolind s*ie*giperäst (194 A); *ie*s erelilööjad (238); s*ie* s*ea*l (194 A); s*ea*lt m*ie*ltä (197).

Värsis kaks vokaali kõrgenenud:

Hobo *ie*ssä kui s*ie* osja (201); ruuna *ie*ssä kui s*ie* ruosi (201) lientä k*ie*temaie (197); merev*ie* v*ie*rijada (186).

[148] Vana Kannel II, lk. IX.

[149] Näited on antud J. Hurda märkimisviisis.

$\hat{o} > \hat{u}$

süö *söödi* (172 A); *süödud* *söögikorrad* (194 A, 199).

$\hat{o} > \hat{u}$

*üö*pik *üö*sel üttelemä (220 A); *vüö* tal *vüö*le pandelita (142), *püö*räb *kü*lle (142).

$\hat{a} > eä$

*heä*lta hästi (220 A); *pää*sukesel *peä*le (183 C); *veä*nsin värsi (151); *tä*dide *teä*dä (136 A).

Ennem kui *tuo*di me *tu*baje (188); *ju*ba *juo*dud *joo*gikorrad (194 A; 197; 199); *su*lane *suo*ssa (163); *kuu*seoksa *kuo*rimata (177); *ku*bjas *tu*lli möisa *puo*lta (151, 152); *ruu*na kui sie *ruo*si (201); *juo* *ju*meta (172 A); *lu*gu *juo*sis (219); *tuo* *nu*ga, *tuo* *tu*li (206 A); *tu*li *ue*dab *huo*ne'esse (201)

$\hat{e} > \hat{i}$

viisussa vieti (238); *pie*ni *pi*hta (150); viin viest (139 B), *kie*d *ki*bedamini (153, 190); *nie*d *pi*ldid (196); *vii*s *mie*stä *vii*su vasta (288); *nie*d *pi*kad (182 A); *mi*s *sie* (182 A); *kie* *ki*telniku (190); *sie* *kii*ge (206 A).

Osalt langeb vokaali kvaliteedi muutumise korral allitereeruv vokaal kokku mõne värsis varem esinenud sõna pearõhulise silbi vokaaliga, osalt jäävad sõnad samaks, aga meil tuleb, arvestades keeleajalugu, sedagi olukorda võtta algriimina, nagu seda käesolevas uurimuses ka on tehtud ja nagu seda laulik sellisena tõenäoliselt ka on tunnetanud.

6. Alliteratsioon ja keele sõnavara

Algriimi esinemise sagedus sõltub sõnaalgustest keeles, sõna esimesest silbist või ainult esimesest häälikust, mille abil moodustatakse sõnu ja mille järgi nad paiknevad sõnastikus. Seda võib nimetada ka leksikaalseks sageduseks, s. t., kui palju sõnu sõnastikus algab selle või teise hääliku või häälikuühendiga. Kuidas see olukord rahvalauludes kajastub, sellest peaks andma mõnesuguse ettekujutuse valikvõrdlus ühelt poolt nelja vaatluspunkti (kolm kihelkonda + eL eepika) rahvalaulude sõnavara (à 1000 värssi) ja F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu vahel. Võrdluseks on valitud üks Lõuna-Eesti kihelkond (Hel), üks Põhja-Eesti kihelkond (Kad I), Põhja-Eesti eepikast Kuu ja Lõuna-Eesti eepikast läbilõige (eL). Väljaspool neid vaatluspunkte on kasutatud veel Kodavere laulude andmeid. Võiks eeldada, et Wiedemanni sõnaraamat siiamaani annab kõige parema läbilõike rahvakeele sõnavarast, muid rahvakeele sõnaraamatuid meil polegi. Wiedemanni sõnaraamatust on välja märgitud sõnade algused

Tabel 16

H-ü	Keskm.	Mitmes värsis on sellist algriimi				Mitu sellise algusega sõna on 1000 värsi kohta				Mitu sellise algusega sõna on algriimis				Wied. sõnar.
		Hel	Kad I	Kuu	eL	Hel	Kad I	Kuu	eL	Hel	Kad I	Kuu	eL	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
ja	1'	3	—	—	2	19	13	22	19	6	—	—	5	200
je	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	20
jo	2	1	3	1	—	13	31	22	9	2	6	2	—	122
ju	2	2	1	13	1	9	17	40	7	4	2	26	2	232
jõ	0,3	—	—	—	—	5	6	—	5	—	—	—	—	1'15
jä	1'	1	1	7	3	13	19	25	14	2	2	14	6	204
jü	0,1	—	—	—	—	4	—	4	—	—	—	—	—	21
ka	56	74	46	48	50	202	178	175	150	156	96	100	103	1519
ke	6	6	2	7	4	35	30	35	29	12	5	14	8	411
ki	16	19	15	7	6	67	63	41	17	38	38	14	13	856
ko	14	15	11	16	27	82	76	89	71	30	20	32	54	1144
ku	27	28	19	19	33	155	122	109	103	58	38	39	68	756
kõ	4	2	6	—	10	19	26	—	23	4	12	—	20	23
kä	7	8	7	1	13	51	32	17	36	18	14	2	27	498
kö	0,3	1	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	—	101
kü	9	9	3	10	12	48	44	52	45	19	6	20	25	297
la	25	25	23	20	22	86	87	78	54	56	47	40	45	675
le	4	4	5	—	6	33	25	16	32	8	10	—	12	368
li	9	12	5	5	8	48	29	18	22	26	11	10	16	547
lo	1'	—	3	1	—	7	9	12	4	—	6	2	—	482
lu luo	2	—	—	7	3	9	3	30	11	—	—	14	6	252
lõ	3	3	1	—	1	8	16	—	2	6	2	—	2	287
lä	2	4	1	—	5	46	39	20	46	8	2	—	10	222
lö	0,3	—	—	2	—	3	2	16	3	—	—	4	—	34
lü	0,7	—	—	—	—	3	1	6	1	—	—	—	—	74
ma	14	7	18	11	25	87	73	82	78	14	36	25	53	537
me	7	7	11	6	2	61	57	56	21	14	23	12	4	186

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
mi	5	3	2	15	12	78	87	143	88	6	4	30	28	137
mo	7	—	4	1	—	2	9	6	—	—	8	2	—	130
mu	9	12	6	16	11	67	14	63	41	25	12	36	25	365
mõ	2	12	2	—	4	46	9	—	25	24	4	—	8	230
mä	3	8	1	—	—	35	9	7	4	16	2	—	—	226
mö	0,2	—	1	—	—	2	4	—	4	—	—	—	—	29
mü	0,3	—	1	—	—	2	5	6	2	—	2	—	—	148
na	6	6	8	—	1	28	39	12	17	12	18	—	2	327
ne	1	1	2	1	—	19	39	40	8	2	4	2	—	115
ni	2	2	1	—	1	15	3	10	4	4	2	—	2	227
no	2	1	—	1	—	21	12	18	11	2	2	2	—	195
nu	3	1	6	5	1	9	15	22	9	2	12	10	2	218
nõ	2	—	—	—	6	—	2	—	14	—	—	—	12	204
nä	3	12	2	—	4	47	21	3	20	25	4	—	9	287
nö	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	8
nü	—	—	—	—	2	7	4	—	11	—	—	—	4	55
pa	19	9	23	13	21	51	86	65	57	20	48	26	47	886
pe *pie*	9	14	8	17	8	61	86	458 53	27	29	18	34	16	389
pi	11	11	13	5	8	60	50	29	18	22	26	10	18	759
po *puo*	3	1	7	3	2	45	51	27	17	2	14	6	4	391
pu	7	4	5	8	15	22	38	33	41	8	10	16	31	549
põ	4	2	7	—	16	7	32	—	33	4	14	—	32	300
pä	9	13	—	15	8	84	28	69	45	27	—	30	16	244
pö *püö*	0,1	—	—	1	—	3	—	5	—	—	—	2	—	39
pü	0,8	—	2	—	—	5	8	7	1	—	4	—	—	157
ra	7	12	6	9	4	40	36	39	12	26	12	20	10	549
re	0,5	—	—	—	—	4	5	3	2	—	—	—	—	246
ri	4	7	3	13	2	30	17	29	7	14	6	26	4	374
ro	2	4	1	—	1	14	6	2	4	8	2	—	2	300
ru	0,5	—	—	—	1	3	8	8	4	—	—	—	2	178
rõ	0,3	1	—	—	—	3	3	—	—	2	—	—	—	148
rä	0,3	—	1	1	—	9	5	4	—	—	2	2	—	261

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
rü	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—
sa	16	16	24	12	13	101	102	76	49	34	53	26	26	629
se	8	5	17	3	4	67	103	54	13	10	35	6	8	410
si	9	10	7	16	13	78	57	111	60	20	14	34	27	489
so	2	—	—	7	1	7	16	33	39 2	—	—	14	2	370
suo								6						
su	10	12	10	15	8	57	40	61	31	26	20	30	16	351
sõ	6	3	5	—	6	34	21	—	25	6	10	—	12	273
sä	2	2	3	2	3	17	9	14	16	4	6	4	6	136
sö														
süö	1	—	—	—	1	12	15	6	7	—	—	—	2	61
sü	2	—	1	2	1	4	12	6	5	—	2	4	2	166
ta	19	23	17	30	9	113	64	94	61	49	34	63	20	628
te	6	3	12	4	1	74	92	32	29	6	25	8	2	337
ti	2	5	1	5	1	18	12	21	28 3	10	3	10	2	430
tie								7						
to	3	—	3	5	1	21	50	38	48 28	—	6	14	2	447
tuo								10						
tu	13	24	18	15	8	106	83	58	60	50	44	30	16	574
tõ	3	3	1	—	7	31	13	—	29	6	2	—	14	301
tä	1	1	—	2	2	16	6	10	9	2	—	4	4	206
tö	—	—	—	—	—	1	4	4	1	—	—	—	—	38
tü	2	—	1	2	1	18	22	24	6	—	2	4	2	247
va	42	50	41	53	50	142	141	135	122	106	84	117	100	1172
ve	10	11	7	18	18	53	70	113	67	22	14	36	36	305
vie								14						
vi	13	14	13	9	10	56	62	49	26	28	26	18	22	801
vo	2	—	1	19	—	1	17	49	1	—	2	38	—	199
vuo														
vu	0,2	—	—	2	—	—	—	4	—	—	—	4	—	70
võ	3	5	2	—	—	47	18	1	19	10	4	—	—	294
vä	4	5	1	1	2	26	19	18	7	10	2	2	4	319
võ	0,4	2	1	—	—	—	11	—	—	4	2	—	—	30
vüo								3						

(vokaal või konsonant ja sellele järgnev vokaal) ja leitud samasuguste algustega sõnade hulk. Seda ongi võrreldud rahvalauludest noteeritud sõnaalgustega. Ülevaatlikkust silmas pidades on saadud andmed koondatud tabeliteks.

Kahjuks puudub aga eesti keele sagedussõnastik, mis võimaldaks seletada just kindlate sõnaühendite sagedasemat või harvemat esinemist.

Seepärast tuleb piirduda andmetega, mis saadakse rahvalauludest enestest.

Esimene tabel (tabel 16) näitab konsonandi + vokaali moodustatud algriimi (KV).

Lahtrid tabelis koonduvad kuude ossa: 1) lahtris 1 märgitakse häälikuühend; 2) lahtris 2 mitu värssi keskmiselt üldarvu 12 000 värsi kohta moodustab seesuguse algriimi; 3) lahtrid 3—6 sisaldavad andmeid selle kohta, mitmes värsis esineb seda tüüpi algriimi osutatud kihelkondades; 4) lahtrid 7—10 näitavad, mitu seesuguse algusega sõna üldse leidub osutatud kihelkondade materjalis; 5) lahter 11—14 — mitu seesuguse algusega sõna on algriimiś; 6) lahter 15 näitab, mitu seesuguse algusega sõna leidub Wiedemanni sõnaraamatus.

Tabelis toodud arvude kohta on vaja lisada veel paar selgitust. Paljudes värssides leidub mitte ainult üks alliteratsiooniahel (lülidega KV; V, 'V, K või oV), vaid rohkem, kuni neli (KV + K; KV + V; K + V jne.). Neid kõiki on aga siin tabelis eraldi arvestatud ja omaette värssidesse kuuluvaiks loetud. Seega mõni värss neljakordistub. Seepärast ületab värsside hulk selle tabeli arvestuses uuritavate värsside üldarvu, mitte aga sõnade arvu uuritavas materjalis. Neis algriimitüüpides aga, kus üksik lüli erineb teistest (näit. 2KV + K jt.), on k-ga algav sõna arvestatud algriimiliste sõnade hulka, mitte aga eri värssi.

Selles tabelis on arvesse võetud ka algriimita värsid, nii et sõnade üldsumma ületab lk. 89 näidatud sõnade arvu.

Ühed häälikud on produktiivsemad teistest allitereeruma, neid võib sageduse põhjal reastada, niisamuti on lugu häälikuühenditega. Aga esitatud tabelist selgub ka, et erinevused üksikute kihelkondade vahel on mõnikord küllalt suured. Võrreldes mõningaid iseloomulikke näiteid, saab huvitavaid tähelepanekuid.

ka esinemine värssides tekitab mulje, nagu esineks seda üsna ühtlaselt (umbes 50), ainult Helme lauludes 24 näidet rohkem. Samasugune pilt ilmneb ka sõnavaras. Helmes ongi hulk selliseid värsse: *ka*svatid sa *ka*rjulista; *ka*rjalatse *ka*svanesse; sõsare *ka*lli *ka*hitse jne., pärit töö-, kodu- ja lapsepõlvelauludest.

ku esinemises tundub erinevust Põhja- ja Lõuna-Eesti laulude vahel, esimestes on tabeli järgi 19 juhtu, teises ligineb arv ühelt poolt kolmekümnele, teisalt ületab selle. Rohkesti on Põhja-Eesti lauludes *kuld*-tüvelisi sõnu.

la on võrdlemisi ühtlane (20—25 juhtu) ega viita mingisugusele regionaalsele erinevusele.

va on eelmisega samasuguses olukorras, kuigi Kad I näitab mõnevõrra langust, aga mitte eriti tähelepandavat. *va*-algulisi sõnu on stereotüüpsete värsirühmade hulgas, see annab siingi oma ilme: *Va*na *va*stu *va*idelie (Hel), *Va*lla viie *va*ihelta (Hel), *Va*ra enne *va*lgeta jne.

pa näitab suuri lahkuminekuid eri kihelkondade vahel, aga ei viita erinevuste võimalikkusele Põhja- ja Lõuna-Eesti laulude vahel.

ra annab samasuguse pildi kui **pa**. Kadrina orjuslauludes ja lauludes laulust on sõnad *palgapoiss, pada,* (juhatan) ***paiga, pannud*** (kokku) ***palve'eida, part, paatrid, raatmaa, ragumine; raamatuie, ratsu, raha.*** Samuti Kuusalu lauludes: ***paika, paisati, palub*** (aset), ***palve'eida*** jne. ***rahakasse rahva'asse raiumaie*** (7 korda). Kõigi sõnade puhul tuleks arvestada nende kuuluvust ühte või teise temaatilisse rühma. Peale selle on palju stereotüüpseid kujundeid ja värsse, mis võivad esineda mitmes eri laulutüübis ja temaatilises rühmas.

Teine tähtis tegur on stereotüüpsus, stereotüüpsed algus-, siirde-, vastuvärsid, mis vahel korduvad õige palju, mõnes laulurühmas kuni kümme korda. Eriti rohkesti on stereotüüpseid värsse vaatlusalustes Kuusalu lauludes, mistõttu siin alliteratsiooni tüüpide sageduse andmed teiste kihelkondadega võrreldes on erinevad. Nii võib värssi *Emäkene, ennekene* leiduda mitmes laulutüübis ja samaski laulutüübis korduvalt. Tuleb arvestada ka parallelismirühmade paisutamist uute paralleelvärsside lisamisega. Seesugust kumulatsiooni ei nõua ei selgus ega ka ilmekus, vaid laulik on hakanud inertselt, ühe mõtte juurde peatuma jäädes, otsima väljenduslikke variante, mis oleksid struktureeritud peavärsi sarnaselt. Sel kombel ongi kujunenud paisutatud parallelismirühmad. Muidugi lahjendab paralleelvärsside kuhjamine laulu sisu, aga suurendab, olenevalt kumulatsioonide hulgast, samatüübiliste alliteratsioonide arvu. Seesuguses paisutamises tundub degeneratsiooni, milleks ongi liialdamine ise.

Niisugust parallelismirühma paisutamist tabame järgmises näites, milles kaks viimast värssi tunduvad liigsed:

> Jätsid hulga hulkumaie,
> tuatäie tiutsumaie,
> nurgatäied nuttemaie,
> kamretäied karjumaie. (VK II 136 A.)

Alliteratsiooni uurimisel tuleks edaspidi senisest suuremal määral tähelepanu pöörata lahkamisele temaatiliste rühmade kaupa, sest ühe laulude temaatilise rühma sõnavaraline koostis on siiski kindla ilmega ja ka erineb teisest. Sõnade esinemise sagedus on veel probleem omaette.

Järgneva loendi üks ülesandeid on ka näidata, milliste algustega kahekomponendilised algriimilülid (KV) eesti regivärsis esinevad ja kuidas nad omavahel sageduselt reastuvad. Siit selguvad õige suured vahemaad esimese viie vahel, edasi liigub rida juba väikeste intervallidega. On mõeldav, et selline järjestus eesti regivärsis on üldjoontes kehtiv (mõningate teisenemistega, arvestades jällegi laulu sõnavaralist koostist).

Kuidas reastuvad KV-ühendid eesti rahvalaulude alliteratsioonilistes värssides?

Reastades kaheliikmelised algriimilülid nende esinemise sageduse (aritmeetilise keskmise) järgi saame seesuguse järjestuse:

ka	56,3	po	2,8
va	42	lu	2,5
ku	27,3	ti	2,4
la	25	mõ	2,3
pa	19,4	ju	2,2
ta	19	sä	2,1
sa	16,5	vo	2,1
ki	15,6	no	2
ma	14	so	2
ko	13,5	lä	2
vi	13,5	tü	2
tu	10,9	nõ	1,7
pi	10,7	ni	1,6
ve	10,5	ro	1,6
si	9,5	sü	1,5
su	9,2	jä	1,4
pe	9,1	ne	1,4
kü	9	lo	1
li	9	ja	1
mu	9	tä	1
pä	8,8	sö	1
se	8	mo	0,8
pu	7,5	pü	0,8
me	7,3	lü	0,7
ra	7,3	re	0,6
kä	6,8	ru	0,6
te	6,4	vö	0,3
ke	6,1	jõ	0,3
sõ	6	kö	0,3
na	5,9	lö	0,3
mi	5,4	rõ	0,3
kõ	4,5	rä	0,3
le	4,1	mö	0,2
ri	4,1	jü	0,2
põ	4	vu	0,2
vä	3,6	nü	0,2
nä	3,4	pö	0,2
tõ	3,4	tsi	0,16
to	3	tsõ	0,16
võ	3	je (20), ji-, jö-, nö-, rö-, rü-, tö-, vii	0
mä	2,9		
nu	2,9		
lõ	2,8		

Häälikuühendite esinemise sagedust värssides protsentidega väljendatult võib veel avaldada järgmise tabeliga, milles andmed on grupeeritud kuude rühma.

Tabel 17

Esinemise % / H	I 20—60%	II 10—20%	III 5—10%	IV 2—5%	V 1—2%	VI 0—1%
j				u	a, ä	e, i, õ, ö, ü,
k	a, u	i, o	e, ä, ü	õ		ö
l	a		i	e, u, õ, ä, ü	o	õ, ü
m		a	e, i, u	õ, ä		o, ö
n			a	o, u, õ, ä	e, i	ö, ü
p		a, i	e, u, ä	o, õ		ö, ü
r			a	i	o	e, u, õ, ä, ö, ü
s		a	e, i, u, õ	o, ä	ö, ü	
t(s)		a, u	e	i, o, õ	ä	i, õ, ö
v	a	e, i		o, õ, ä		i, ö, ü

Missugune pilt kujuneb värssides ainult konsonantse algriimiga, seda näitab järgmine tabel, kus on kõrvutatud andmed selle kohta, mitmes värsis ja mitmes sõnas esineb seesugust algriimi.

Tabel 18

H	Keskmine 12 000 värsi kohta (mitm. värsis)	Sõnade ja värsside arv, milles esineb algriimi			
		Hel	Kad I	Kuu	eL
j	3	1/3*	5/10	—	1/2
k	66	58/156	80/189	48/118	54/163
l	16	22/52	16/38	15/40	15/42
m	27	21/52	20/47	20/47	33/103
n	12	16/34	16/48	11/27	9/18
p	35	36/93	51/119	28/74	28/76
r	5	10/21	9/19	3/7	4/8
s	38	31/84	40/101	40/95	42/95
t	30	25/71	34/81	19/49	36/86
v	23	15/42	32/72	31/69	11/35

* Number lüngjoone ees märgib värsside arvu, selle järel olev number sõnade arvu.

Tabel 19

H	Vastava häälikuga algavaid sõnu üldse				Sama häälikuga sõnu alliteratsioonis								Wied.	
	Hel	Kad I	Kuu	eL	Hel		Kad I		Kuu		eL			
					Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
j	60	87	113	60	17	28,3	20	23	42	37,1	15	25	200	0,7
k	645	583	520	602	507	78,6	422	72,1	339	65,1	467	77,5	5605	20,6
l	238	21'1	196	222	149	72,6	116	55	11'0	56,1	132	59,4	2907	10,7
m	349	272	363	393	164	47	144	53	152	41,9	218	55,4	1988	7,4
n	137	135	105	123	83	60,5	90	66,6	41	39	56	45,5	1623	5,9
p	331	379	288	286	208	62,8	253	66,7	198	68,7	218	76,2	3518	12,9
r	97	80	85	83	64	66	41'	51,2	55	64,7	53	63,8	2056	7,5
s	372	378	367	353	205	55,1	244	64,5	213	58	290	82	2885	10,6
t	377	366	298	336	213	56,5	188	51,3	182	61	166	49,4	3190	11,7
v	317	338	376	320	218	68,5	206	69,4	274	72,8	221	69	3190	11,7

Kui arvestada ainult konsonanti sõnade algul, mitte aga konsonandile järgnevat vokaali, s. o. liita kõik konsonantse alliteratsiooniga sõnad tüüpidest KV ja K, kujuneb tabel nr. 19, mille esimeses pooles antakse sama häälikuga algavad sõnad üldse vaatluspunktide kaupa, tabeli teises pooles aga, kui palju algriimilisi sõnu esineb mainitud vaatluspunktides.

Alliteratsioonist osavõtu seisukohalt võiks järjestada konsonandid järgmiselt:

	Allitereerumisprotsentide amplituud %	Keskmine
k	65—78	73
v	68—72	69
p	62—72	67
s	55—88	66
r	51—64	60
l	55—62	58
t	49—61	54
n	39—66	52
m	47—55	49
j	23—37	28

Kui võtta konsonantidega algavate sõnade esinemise keskmised mainitud vaatluspunktidest koos protsentidega ja kõrvutada need allitereeruvate sõnade ning Wiedemanni sõnaraamatu andmetega, kujuneb pilt järgmiseks. (Protsendid on arvutatud konsonantidega algavate sõnade kohta üldse.) (Tabel 20, lk. 127.)

Lähtudes konsonandi esinemissagedusest kõrvutatuna sama konsonandi allitereerumissageduse ja Wiedemanni sõnaraamatu andmetega, saame järgmise graafilise kujutise. (Joon. 10, lk. 127.)

Pärast käsikirja valmimist käesoleva töö autor koos matemaatikakandidaat Ü. Kaasikuga uurisid eesti tähtede sagedust, aluseks ühelt poolt ajalehetekstid (1860-ndate aastate tekstid ja tekstid 1968. aastast) ning hiljuti ilmunud kaks romaani — R. Sirge «Maa ja rahvas» ja V. Grossi «Pinginaabrid», teiselt poolt rahvalaulutekstid kogust «Vana Kannel» II. Elektronarvuti «Ural-4» andis konsonantide kohta andmed, nagu need leiduvad tabelis 20[a]. Selle tabeli horisontaaljoonel kolmes lahtris esimesel kohal märgivad numbrid tähtede järjestust, teisel kohal käib keskmine arv mitterahvaluuletekstide kohta, kolmandal kohal on andmed rahvaluuletekstidest. Vertikaaljoonel paikneb esimeses lahtris tähtede arv üldse, teises lahtris tähtede esinemise sagedus sõnade algul esimesel kohal, kolmandas lahtris tähe esinemine teisel kohal.

Mida rohkem on rahvalaulude sõnavaras vastava algusega sõnu, seda suurem on nende alliteratsioonist osavõtu protsent. Kuidas suhteliselt ühe häälikuga algavais sõnades see protsent on suurem, teises väiksem, selgub siin toodud andmetest, eriti on

Tabel 20

H	Vastava häälikuga algavaid sõnu üldse 4 vaatluspunktis		Neist alliteratsioonis		Võrreldes Wied. sõnaraamatuga	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
j	80	2,8	23	1,3	200	0,7
k	587	20,9	437	24,9	5605	20,6
l	217	7,7	127	7,2	2907	10,7
m	344	12,2	169	9,6	1988	7,3
n	125	4,4	68	3,8	1623	5,9
p	321	11,4	219	12,4	3518	12,9
r	86	3,1	53	3,0	2056	7,5
s	367	13,1	238	13,5	2885	10,6
t	344	12,2	188	10,7	3190	11,7
v	338	12,0	230	13,1	3190	11,7

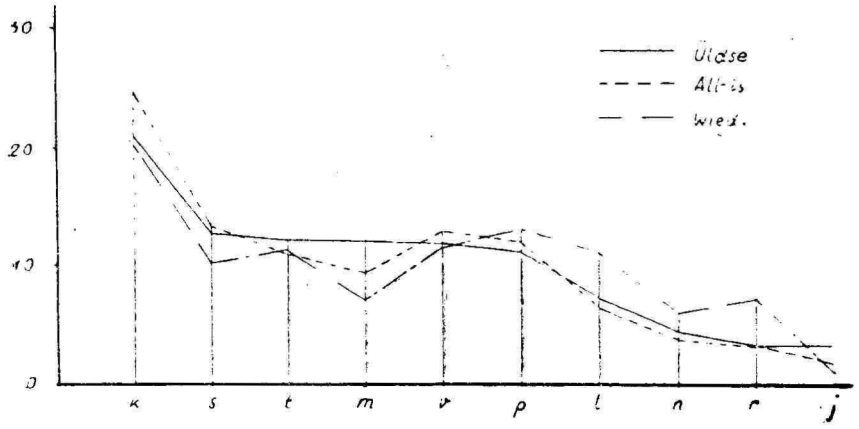

Joon. 10.		k	s	t	m	v	p	l	n	r	j
Üldse		20,9	13,1	12,2	12,2	12	11,4	7,7	4,4	3,1	2,8
All-is		24,9	13,5	10,7	9,6	13,1	12,4	7,2	3,8	3	1,3
Wied.		20,6	10,6	11,7	7,3	11,7	12,9	10,7	5,9	7,5	0,7
Kod	Üldse	22,2	13,9	10,1	12,1	11,2	10,9	9	5,3	2,3	2,8
	All.	24,2	13,9	10,3	9,8	11,7	10,5	10	5,2	2,4	1,8

see näha tabelis 21. Kui sõnade sageduse ja alliteratsioonist osavõtu protsent langevad kokku, märgime seda olukorda nulliga, kui alliteratsioonist osavõtu protsent ületab sõnade sageduse protsendi, märgime +-märgiga, kui on sellest allpool —-märgiga.

Tabel 20a

Konsonantide omavahelisi suhteid protsentides

Asend \ Täht	s	t	l	k	n	d	m	r	v	g	j	p	h	b	f
Üldse	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
	16,8	14,0	11,2	9,5	8,2	7,6	7,0	5,3	4,5	3,9	3,9	3,5	3,5	1,5	0,1
	15,7	8,9	16,3	10,4	11,0	9,8	6,4	4,7	3,5	2,6	1,7	4,1	3,4	1,0	0,0
Esimesel	3.	2.	9.	1.	8.	12.	5.	11.	6	13.	7.	4.	13.	14.	15.
kohal	12,0	14,0	5,2	17,8	6,2	0,1	9,4	3,0	9,2	0,1	8,1	9,9	3,9	0,1	0,1
	13,4	8,4	11,6	20,5	7,3	0,0	10,2	3,2	8,4	0,0	1,8	9,5	5,4	0,0	0,0
Teisel	3.	6.	1.	9.	2.	10.	7.	4.	13.	5.	12.	11.	8.	14.	15.
kohal	9.6	7,7	23,2	3,9	20.1	1,4	6,2	10,1	0.5	8,2	1,4	1,4	5,3	1,0	0,0
	10,2	6,0	20,6	3,1	28,9	1,0	7,2	9,2	0,0	1,0	1,0	1,0	10,3	0,0	0,0

Märkus. Horisontaaljoonel teises reas paiknevad «Vana Kannel» II andmed, samuti tabelis 24a.

Tabel 21

	j	k	l	m	n	p	r	s	t	v
0										
+		4				1		0,4		1,1
—	1,5		0,5	2,6	0,6		0,1		1,5	

Võrreldes tabelite andmeid selgub, et vahed protsentide arvudes on võrdlemisi väikesed.

Rahvalaulud neljast vaatluspunktist annavad sellise rea (sulgudes on protsentarvud):

k (20,9), s (13, 1), t (12, 2), m (12, 2), v (12,0), p (11,4), l (7,7), n (4,4), r (3,1), j (2,8).

Valik VK II:

k (20,5), s (13,4), l (11,6), m (10,2), p (9,5), t (8,4), v (8,4), n (7,3), r (3,2), j (1,8).

Proosatekstidest valitud materjali põhjal:

k (17,8), t (14,0), s (12,0), p (9,9), m (9,4), v (9,2), j (8,1), n (6,2), l (5,2), r (3,0).

k püsib kindlalt esikohal, väikeste erinevustega vahetuvad t ja s, siis m, v, p, l ja rea lõpust n, r, j, kusjuures proosatekstides asetseb j tugevasti eespool, n 8. kohal.

Vahetumise põhjuste kohta ei ole praegu võimalik kindlat otsust anda.

Üle nulli tõusvat allitereerumisprotsenti võib nimetada kõrgeks, kuni üks — keskmiseks ja alla ühe — madalaks. Viimasesse astmesse kuuluvad j, m, t.

Järgnev tabel annab üldpildi eri konsonandi järgsest vokaalsest algriimist ('V). Muidugi pole selle vokaali eelset konsonanti arvestatud ei konsonantse algriimi ega ka algriimitute sõnade hulgas. Näit. värss *Talvel ahju paiste'ella* on paigutatud 'a alla, arvestamata konsonante t ja p.

Lahtris «Arv» on esimesel kohal värsside arv, lüngjoone taga sõnade arv.

Tabel 22

V	Hel		Kad I		Kuu		eL		Wied.	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
'a	64/195	33	81/220	34,7	68/236	42,6	90/229	41'	7982	25,7
'e	35/88	14,8	81/179	28,3	37/87	15,7	58/124	22,2	3026	9,8
'i	33/85	14,4	26/61'	9,6	25/70	12,6	20/47	8,4	4794	15,6
'o	29/65	11	36/72	11,3	36/84	15,3	13/30	5,4	3958	12,9
'u	27/78	13,2	21/51	8,1	22/58	10,5	30/64	1'1,5	3734	12,6
'õ	12/28	4,7	10/23	3,6	—	—	10/23	4,1	2896	9,4
'ä	18/45	7,6	7/15	2,3	8/19	3,1	17/27	5	2862	9,3
'ü	3/7	1,2	6/12	1,9	—	—	7/14	2,5	1391	4,5

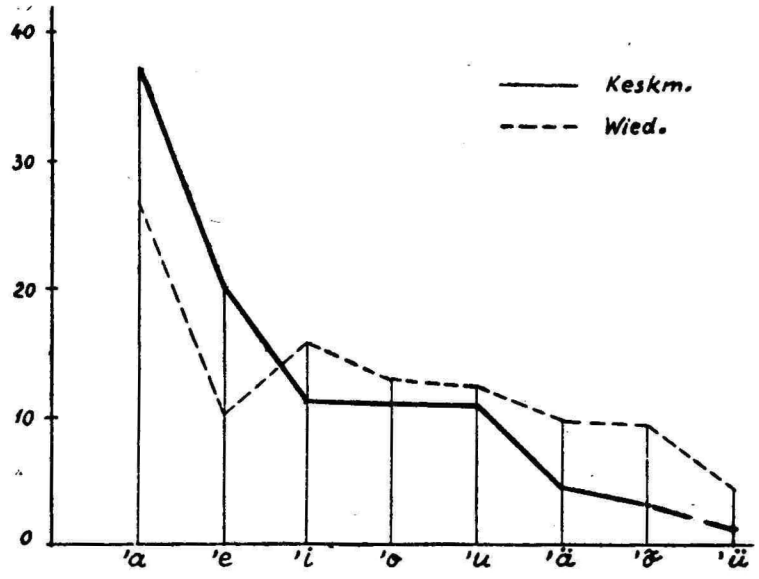

Joon. 11.

	'a	'e	'i	'o	'u	'õ	'ä	'ü
All. snd.	37,8	20,2	11,2	10,7	10,8	3,1	4,5	1,4
Wied.	25,7	9,8	15,6	12,9	12,2	9,4	9,3	4,5

Arvestades protsentide keskmist, reastuvad vokaalid järgmiselt: a (37,8%), e (20,2%), i (11,2%), u (10,8%), o (10,7%) ä (4,5%), õ (3,1%), ü (1,4%). Wiedemanni sõnaraamatu andmed ühtivad järjestuses, ainsa erandiga, et e paikneb u järel.

Ka vokaalse algusega sõnad on neljas vaatluspunktis ära loetud ning kindlaks tehtud, kui palju neist on seotud algriimiga, kui palju mitte, ja mitmes värsis seesugust algriimi leidub.

Missuguses olukorras on algriimi moodustavad vokaalid allitereerumise sageduse seisukohalt, seda näitavad tabelid 23 ja 24.

Tabel 23

	a	e	i	o	u	õ	ä	ö	ü
0									
+	4,9		0,6		0,2	0,5			
—		2,2		2,8			0,3	0,1	0,8

Kõrge allitereerumisprotsent on vokaalidel a, i, õ, u, keskmine vokaalidel ö, ä, ü, madal — e, o.

Tabel 24

H	Sellealgulisi sõnu üldse								Sellealgulisi sõnu alliteratsioonis								Wied.
	Hel		Kad I		Kuu		eL		Hel		Kad. I		Kuu		eL		
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
a	130	19,2	176	26,4	203	29,4	162	26,6	117	24,2	157	29,6	177	34,9	134	33,1	1591
e	168	24,8	172	25,8	135	19,5	131	21,5	102	21,1	120	22,6	95	18,7	83	20,6	699
i	41	6,1	44	6,6	56	8,1	54	8,9	36	7,4	40	7,6	42	8,2	33	8,2	674
o	178	26,3	168	25,1	217	31,4	120	19,7	112	23,1	128	24,1	132	26,3	76	18,8	687
u	42	6,2	17	2,5	37	5,4	31	5,1	31	6,4	15	2,8	32	6,3	17	4,2	670
õ	37	5,4	19	2,8	—	—	21	3,4	32	6,6	16	3,0	—	—	16	3,9	456
ä	41	6,1	31	4,6	32	4,6	50	8,2	29	6,0	25	4,7	23	4,5	28	6,9	512
ö	2	0,3	3	0,4	—	—	5	0,8	1	0,2	1	0,2	—	—	3	0,6	62
ü	38	5,6	37	5,6	11	1,6	35	5,1	24	5,0	28	5,3	6	1,2	14	3,4	310

Võrdluseks toodud Kodavere andmed toetavad seda tendentsi. Kodaveres on konstateeritav murdejoon vokalismis õ ületaotluse näol, mistõttu ka ö puudub.

Üks olulisemaid tingimusi, mis määrab ühe või teise hääliku suhtelise esinemise sageduse, on temaatika, s. t. millest tekstis

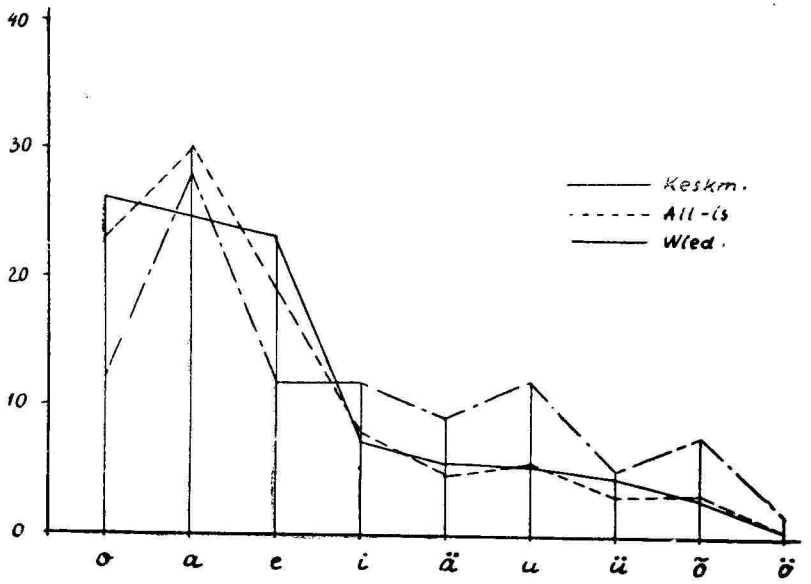

Joon. 12.

		o	a	e	i	ä	u	ü	õ	ö
Keskm.		26	25,4	23	7,4	5,7	4,8	4,5	2,8	0,3
All. snd.		23,2	30,3	20,8	8	5,4	5	3,7	3,3	0,2
Wied.		12,1	28,1	12,3	11,9	9	11,8	5,4	8,1	1,1
Kod	Üldse	16,5	19,6	21,5	5,9	6,5	5,3	5	19,5	—
	All.	12,2	24,8	19,7	6,8	5,2	6,8	4	20,3	—

kõneldakse. Rahvaluulelistes tekstides tuleb lisaks arvesse veel see, milliselt murdealalt laul on kirja pandud. Kohati puudub murretes mõni häälik (näit. õ Saaremaal) või leidub mõne hääliku ületaotlust (näit. õ Kodaveres). o suurem sagedus rahvalaulutekstides sõltub ka järgsilbi o püsimisest, kohatine ü ja ä suurem esinemus on tingitud ka vokaalharmooniast.

Sõnaalgulise hääliku kohta on need tingimused ainult osalt kehtivad. Tabeli nr. 24[a] saamislugu on sarnane tabeli 20[a] saamislooga (vt. lk. 126).

Tabel 24[a]

Üksiku vokaali esinemisprotsent teiste vokaalide hulgas

Asend \ Täht	a	e	i	u	o	ä	õ	ü	ö
Üldse	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	28,1	23,4	19,8	12,6	7,0	3,6	2,9	1,7	0,9
	23,2	25,5	18,8	13,1	5,7	8,0	3,2	1,9	0,4
Esimesel kohal	3.	1.	4.	7.	2.	8.	6.	5.	9.
	22,1	26,1	11,1	2,6	25,1	1,7	3,4	7,2	0,4
	14,7	15,0	10,6	4,9	35,2	4,9	6,5	8,2	0,0
Teisel kohal	1.	2.	3.	4.	7.	5.	6.	8.	9.
	27,2	18,3	15,0	11,4	7,5	8,1	8,1	2,8	1,4
	25,0	16,3	17,5	16,5	5,2	7,3	8,1	3,6	0,3

Vokaalide järjekorra suhtes võiks, arvestades tabelis 24[a] toodud näitajaid, moodustada järgmise rea:
Rahvalauludes neljast vaatluspunktist:

o (25,6), a (25, 4), e (22, 9), i (7,4), ä (5,7), u (4,8), ü (4,5), õ (2,8), ö (0,4).

VK II:

o (35,2), e (15,0), a (14,7), i (10,6), ü (8,2), õ (6, 5), ä (4,9), u (4,9), ö (0,0).

Proosatekstidest valitud materjali põhjal:

e (26,1), a (22,1), i (11,1), ü (7,2), o (7,0), õ (3,4), u (2,6), ä (1,7), ö (0,4).

Vahed on siin õige suured, aga esimese viie hulgas on a, e, i, o, ü, kuigi nende kohad vahetuvad, vist küll uuritavate tekstide sisust tingituna; rea lõpupoolsete vokaalide olukord on ebamäärasem.

Teisel kohal asetsevate vokaalide rida kujuneb järgmiseks:
Rahvalauludes neljast vaatluspunktist:

'a (37,8), 'e (20,2), 'i (11,2), 'o (10,8), 'u (10,8), 'ä (4,5), 'õ (3,1), 'ü (1,4), 'ö (0,0).

VK II:

'a (25,0), 'i (17,5), 'u (16,5), 'e (16,3), 'õ (8,1), 'ä (7,3), 'o (5,2), 'ü (3,6), 'ö (0,3).

Proosatekstidest valitud materjali põhjal:

'a (27,2), 'e (18,3), 'i (15,0), 'u (11,4), 'ä (8,1), 'õ (8,1), 'o (7,5), 'ü (2,8), 'ö (1,4).

Siin on rida 'a, 'e, 'i, 'o, 'u (VK II on 5 hulgas o asemel õ) väikese vaheldusega enam-vähem kindel, muude vokaalide esinemisel on teisenemisi rohkem (vrd. joon. 11, lk. 130).

o-alliteratsioon

Ülevaate o-alliteratsiooni esinemisest neljas vaatluspunktis annab järgmine tabel, mis sisaldab värsside arvu, milles üks või teine vokaalide kombinatsioon esineb. Sõnadena on need arvesse võetud vokaalse alliteratsiooni all, kuhu on koondatud üldse kõik andmed vokaalse algusega sõnade kohta värssides.

Tabel 25

	Hel	Kad I	Kuu	eL
a-e	1	2	1	2
a-i			1	
a-o	2	2	3	3
a-ä	1	1		1
a-ü		1		
e-a		1	3	1
e-i				3
e-o	3	7	6	2
e-u				2
e-õ	1	1		1
e-ä		1		
e-ü				2
i-a				3
i-e	4	2	3	3
i-o	2	1	1	2
i-ä				1
o-a	2	1	1	
o-e	1	4	1	
o-i	1	2	1	1
o-u	5	2	1	3
o-õ		5		1
o-ä		1	2	
o-ö				1
o-ü		4		1
u-a			2	
u-e			3	
u-i		1		
u-o	3	2	2	2
u-ä			1	
õ-o	1			1
ä-a		1	2	
ä-e	3	2		
ä-i				2
ä-o	1	1		
ä-u		1		
ü-a		1		
ü-e	1	2		
ü-o		5	4	2
ü-ä				1
ü-õ		2		
a-a-e				1
a-a-i				1
a-a-o		1	2	2

Tabel 25 (järg)

	Hel	Kad I	Kuu	eL
a-e-a		1		
a-e-e		2		
a-e-o				1
a-o-a		3		1
a-o-o			3	
a-o-u			1	
a-õ-a		2		
a-ä-e		1		
a-ü-a	1	1		
a-a-ue			1	
e-a-a	1	3		
e-a-e		1		
e-a-o		1		
e-e-i	4	2		
e-e-õ	2			
e-e-ä		1		
e-i-a	1			
e-i-e		1		
e-i-i	1			
e-o-a		1		
e-o-u	1			
e-õ-e	1			
e-õ-õ	1			
e-ä-a		1	2	
e-ä-e		1		
e-ü-a				1
e-ü-i	1			
i-ü-ü		1		
i-a-a		1		
i-e-e		1		
i-e-i	1			
i-o-o		1		
i-ä-i				1
o-a-a	2	1		1
o-a-e	2			
o-a-o		3		
o-e-e		1		
o-e-i		1		
o-i-a			2	
o-i-e		1	1	
o-i-i				1
o-o-a	1	1	1	
o-o-i			1	
o-o-u	1	2		
o-o-õ		1		
o-u-o	1			
o-õ-i		1		
õ-ä-o			1	
õ-a-õ	1			
õ-e-i				1
õ-o-o		1		
õ-o-õ	1			

Tabel 25 (järg)

	Hel	Kad I	Kuu	eL
ä-a-a		1		
ä-i-i			1	
ä-ä-e		1		
ü-a-a		1		1
ü-e-ü	1			
ü-i-ü	1			
ü-ä-i	1			
ü-ä-u	1			
a-e-a-i	1			
a-õ-õ-a	1			
e-a-i-o		1		
e-e-o-i				1
e-o-a-a		1		
e-ä-a-ä		1		
e-ü-ö-ä	1			
i-ü-i-i	1			
o-o-a-a			1	
o-o-a-u	1			
o-o-ü-i	1			
o-ü-e-e	1			
õ-ä-õ-ä	1			
ü-o-a-a		1		
ü-o-ü-ü		1		

Õpetlik on muidugi ka see, mitu korda sõnad vaadeldud materjalis üldse esinevad. Juba loomulik keeletarvitus nõuab mõningate sõnade kordamist, iga teemaga on seotud muidugi omad sõnad, aga luulekujundid tingivad muidugi ka oma sõnavara kasutamise. Suurest materjali hulgast on esialgu saadud sõna-sõnalt läbi töötada vaid Kuusalu ja Kadrina I laulud, mis siiski suudavad mingi pildi anda:

Tabel 26

Sõna esinemiskordade arv	Kad I	Kuu
1	386	173
2	181	107
3	93	52
4	79	35
5	30	52
6	36	31

Tabel 26 (järg)

Sõna esinemiskordade arv	Kad I	Kuu
7	26	23
8	16	12
9	8	16
10	18	14
11	8	7
12	7	9
13	8	7
14	8	5
15	3	5
16	2	7
17	3	6
18	2	4
19	2	5
20	1	4
21	—	2
22	2	3
23	2	—
24	1	2
25	3	1
26	—	2
27	2	1
28	1	—
29	—	1
30	—	—
31	1	1
32	—	1
33	1	1
35	—	1
39	1	—
42	—	1
52	1	—
53	1	—
55	1	—
64	—	1
67	—	1
72	—	1
76	—	1
85	—	1
111	1	—
124	—	1

Rohkem kui kümme korda esineb siiski veel õige rohkesti sõnu, 3—6 korda korduvate sõnade hulk on eriti silmapaistvalt suur 92 ~ 52 — 36 ~ 31 sõna. Mainimisväärsed on aga üldtulemused. Kadrina I lauludes esineb 935 iseseisvat tüve, Kuusalu lüro-eepikas aga ainult 596, see olukord sõltub suuresti muidugi paljudest kordustest (sõna- ja värsikordused) neis jutustavais lauludes.

Mida võiks täienduseks veel lisada?

Iga rahvalaulude temaatiline rühm sisaldab sellele rühmale iseloomulikku sõnavara, mis allitereerub suuremal määral kui muud sõnad samades värssides. Juba provisoorne tähelepanek näitab, et kogu leksikon ei võta ühesugusel määral allitereerumisest osa. Aga kas vastavale temaatilisele rühmale iseloomulik sõnavara riimib rohkem kui indiferentsem või mõtte edasiandmiseks paratamatult vajalik sõnavara?

Orjuslauludes on näiteks sellele rühmale iseloomulikud sõnad nagu saks, proua, preili, junkur, kubjas, kilter, peremees, perenaine, ori, teomees, vaimud, mõis, vald, peksma, piinama, pisikesed, rammetumad jne. Kogu vastava temaatilise rühma sõnastikust moodustavad need sõnad iseenesest väikese protsendi, aga nende esinemine neis variantides on paratamatu ja tunnuslik temaatilisele laulurühmale.

Leidub veel enkliitilisi ja prokliitilisi sõnu, selliseid sõnu, millel puudub iseseisev rõhk, mis on liitunud neile eelneva või järgneva sõnaga ühtseks aktsendiliseks rühmaks (sõnaühendiks). Selliseid sõnu on tekstis palju vaja ja nad on suure sagedusega. Nii esineb sõna *ei* Kadrina vaatlusmaterjalis 52 korda, Kuusalus 75 korda, Kodaveres 29 korda, *alla* Kadrinas 8, Kuusalus 27, Kodaveres 11 korda.

Mõned sõnad on alliteratsiooniga seotud rohkem kui teised. *ei* või *on* ei ole üsnagi tihti alliteratsioonis, samuti mitmesugused sissejuhatavad sõnad, nagu *kus*, *kas*, *mis* jt., näit.: ***Mis** sa seisad, sepakene?* Seesugune sissejuhatav sõna on ka *mina*, mis õige tihti on algriimivaba: ***Mina** kukun kutsarina*; ***Mina** nõmmelt nõuatelle.* Kodaveres näit. esineb sõna *mis* 24 korda, neist on see seitsmel korral algriimita, s. o. 29%. Muidugi ei saa selliseid enkliitilisi, prokliitilisi, küsi-, rõhu- või suunasõnu alliteratsioonist kuidagi välja arvata, enamasti liituvad need alliteratsiooniga täiesti paratamatult, näit. värsis ***Kas** kannab **kabuda kahta*** on küsisõna *kas* täiesti orgaaniline lüli alliteratsiooniahelas.

Eksperimendi mõttes on siin võetud M. Veske antoloogiast «Eesti rahvalaulud» I numbrid 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, kokku 102 värssi, sõnastik moodustub 362 sõnast. Neist esinebki sõna *ori* 6 korda, kõik on algriimis. Ka järgmised sõnad on algriimis: *saks* — 3 korda, *proua*, *kubjas* — 2 korda, *peksma*, *peksja*, *piinama* — 1 kord.

Arusaadavalt ei määra sõnavara üldiseloomu üksnes need sõnad, mis märgivad vastavaid sotsiaalseid suhteid, vaid koos muude sõnadega, mis determineeritakse selle spetsiifilise sõnavara poolt. Sõnu spetsiifilise sõnavara rühmast on siin nimetatud primaatlekseemideks. Need tingivadki teised nendega sobivad sõnad. Enamasti on primaatlekseemid nende poolt tingitud sõnadega algriimis. Sõnaga *kubjas* on seotud *kepp*, *härjad* on *ikkes*, *vaimud varrastes*, *valda vaevatakse*, *pisikesi piinatakse*, *saksad* pannakse *sahkadeks*, *prouad pulkadeks*, *härrad härgadeks* jne.

Mõisamiljöösse kuuluvad veel *tool, saal, pitsid, vald, kihelkond, toomingane peksukepp* jne.

Kolmas rühm sõnu on eelmisi siduvad või suunavad, üldse mõtteterviku väljendamist abistavad sõnad. Ja just nende hulgas leidub palju algriimituid või selliseid, mida alles muude võimaluste puudumisel püütakse algriimida. Viimastest ühed on mitmesugused partiklid (ka asesõnad), mis igas olukorras riimivad vähem, teised on muutuvad sõnad, mis mõnes teises seoses omakorda riimivad üsna laialt. Niisugused siduvad või suunavad sõnad on järgmistes näidetes:

Kuda valda vaevatakse.
Paneme härrad härgadeksi.

Siin nad pole algriimis, küll aga järgmises näites:

Tõuske üles tooli peale.

Muidugi ei tähenda üksiku temaatilisele rühmale spetsiifilise sõna esinemine sõnastikus veel, et meil on tegemist vastava laulude temaatilise rühmaga. Sõna *ori* võib leiduda näit. abielu-, pulma- või ka töölauludes, mitte üksnes orjuslauludes. Samuti võib orjuslaulude mõningaid teisi spetsiifilisi sõnu leiduda muudes laulurühmades, kui mitte muul viisil, siis kujundites (võrdlused, metafoorid).

Igal temaatilisel rühmal on niisiis oma sõnastik.

Kiigelauludes näit. *Kiik kiunub kindaid, kiige aisad* tuuakse *Harjumaalt*, kiige *põhilaud Põltsamaalt* jne. Sõna *kiik* tingib sõna *kiunub*; *aisad Harjumaalt* jne. Nii koha- kui ka isikunimede esinemine kiigelauludes, aga mujalgi, on küllalt sagedane, enamasti sõltuvalt primaatlekseemist. Kiigekombestikku kuulus munade toomine kiigutajale, mille puhul eksisteerib jälle vastav sõnavara. Rahvameditsiinialastes maagilistes lauludes on haiguse nimetusi ja anatoomilisi mõisteid, lisaks nende esemete või olendite nimesid, kellele haigust üle kanda soovitakse, nagu näit. laste kõhuvalulaulus, kus soovitakse *kassile kibedat, varesele valu, koera luu katki, harakale haiget, lutikale luuvalu, mustale linnule muu tõbi*.[150]

Nikastussõnades leidub (nagu teema nõuab) palju anatoomiat: *luu luud* vastu; *liige liiget* vastu jne.

Näiteid võiks leida palju. Rahvalaulude temaatilisi rühmi on rohkesti.

Nüüd oleks vaja jälgida, kui palju üksikud sõnad on algriimis. Sellest aspektist on läbi töötatud Kodavere laulude rühm, iga sõna kohta on välja selgitatud, kui palju seda esineb üldse, kui palju neist allitereerub ja lõpuks on antud indeks, mis on saadud sel teel, et sõna allitereerumisjuhtude arv on jagatud sama sõna esinemisjuhtude arvuga. Saadud tulemused asetsevad 0—1 vahel,

[150] Dr. Bertram, Wagien, lk. 101.

neist 0 märgib seda, et sõna vaatlusaluses sõnavaras ei allitereerunud kordagi, 1 seda, et sõna kõigil juhtumitel allitereerus, vahepealsed indeksid näitavad, mitmendik sõnadest alliteratsiooni moodustab. Kuna kogu sõnavara esitamine oleks koormav, on antud väljavõttena ainult need sõnad, mis sõnastikus korduvad vähemalt 4 korda. Pilt sõnaliikide kaupa kujuneb järgmiseks:

Tabel 27

Verb			
tulema	— 27—07*	võtma	— 7—04
õlema	— 23—06	kuluma	— 6—1
suama	— 20—09	vahtima	— 6—1
one	— 20—04	minema	— 6—08
käima	— 18—08	lüö	— 6—06**
laalama	— 13—07	lään	— 6—05
süöma	— 10—08	naerab	— 5—1
peksma	— 9—1	seädma	— 5—1
tundma	— 9—09	tuoma	— 5—08
katsuma	— 8—1	tegema	— 5—06
kasvama	— 8—1	panema	— 5—06
vierema	— 7—1	juosta	— 5—04
magama	— 7—1	aaduma	— 4—1
kõnelema	— 7—1	petma	— 4—1
unetama	— 4—1	tõõsema	— 3—04
seisma	— 4—08	õtsima	— 3—04
naerma	— 4—08	jätma	— 0
ütlema	— 4—05	lõid	— 0
Adjektiivid			
suur	— 16—08	vana	— 5—08
nuor	— 14—08	pitka	— 5—07
vaene	— 7—09	kena	— 4—1
lahe	— 6—07	kuri	— 4—1
vihane	— 5—1	valge	— 4—08
hell	— 5—1		
Numeraalid			
tõene	— 12—08	viis	— 4—08
kõlm	— 8—09		
Substantiivid			
veli	— 28—08	pere	— 10—08
laul	— 27—07	suu	— 10—08
naene	— 18—06	laps	— 9—09
kũla	— 17—05	isa	— 9—08
kodu	— 15—07	lind	— 8—1
ema	— 14—1	uks	— 8—1
kari	— 14—1	näiu	— 8—08

* Siin on toodud teisel kohal allitereerumiste arv. Sõnade üldarvu sõnastikus saame kätte sel teel, kui teisel kohal seisva arvu jagame kolmandal kohal seisva arvuga. Nii on sõna *tulema* allitereerunud 27 korda, sõna üldse esines 27 : 0,7 = 39.

** Kui muutmisel esimese silbi vokaal teiseneb, vaadeldakse muutunud vokaale eraldi (lõid : lüö).

mua	— 13—06	kallas	— 7—1
hobune	— 13—08	liiv	— 7—09
poiss	— 12—05	sõsar	— 7—09
vald	— 11—09	veli	— 7—07
kuld	— 11—08	kala	— 6—1
talu	— 10—1	valjad	— 6—1
käsi	— 10—08	õvve	— 6—1
vara	— 6—1	ratsu	— 4—1
põld	— 6—1	rehe	— 4—1
kana	— 6—08	särk	— 4—09
mees	— 6—08	tie	— 4—08
peiu	— 6—07	puu	— 3—07
kukk	— 6—07	kilter	— 3—07
ori	— 6—06	pääv	— 3—07
sein	— 5—1	Pihkva	— 3—06
sõna	— 5—1	peä	— 3—05
vaeva	— 5—1	õnn	— 3—05
marjad	— 5—1	tütar	— 3—03
sulane	— 5—1	maa	— 2—05
kieli	— 5—08	muna	— 2—04
pea	— 5—07	leib	— 2—04
mies	— 5—05	ämm	— 2—04
tigu	— 4—1	suits	— 2—03
kurat	— 4—1	mägi	— 1—02
kerves	— 4—1'	poeg	— 1—01
vau	— 4—1	sepp	— 0 (4)

Pronoomenid

ma	— 38—05	kes, kessi	— 9—06
sa	— 21—06	me, meie	— 9—04
see (sie, siegi)	— 20—06	ta	— 6—07
mina	— 20—05	need (nied)	— 6—05
mis	— 17—07	nenne	— 4—08
õma	— 9—07		

Adverbid

kui	— 15—06	es	— 5—05
ei	— 13—04	sinna	— 4—1
ära	— 12—05	veela	— 4—1
kos, kost	— 9—07	üles	— 3—07
siis	— 9—06	ju	— 2—02
seal	— 5—04		

Pre- ja postpositsioonid

all, alla, alta	— 8—07	piäle	— 5—05
müöda	— 6—03	üle	— 4—03
peale	— 5—1	puole	— 0 (4)

Konjunktsioonid

ega	— 6—06	ja	— 4—06

Kui arvestada, et sõnade normaalne allitereerumise protsent on 70, võiks lugeda tinglikult heaks indeksit 1—07, keskmiseks 06—05, alla selle (04—0) aga juba nõrgaks.

Nii võiksime saada tõenäose ettekujutuse sellest, millised sõnaliigid allitereeruvad tugevamini, millised nõrgemini. Mõned sõnad on aga suurema esinemissagedusega, sellepärast on ka nende allitereerumise võimalused suuremad, see käib eelkõige abisõnade kohta. Aga on ka vastupidi: mõned tunderõhuliselt tähtsad sõnad korduvad väga tihti, mistõttu tekib olukordi, kus see allitereeruda

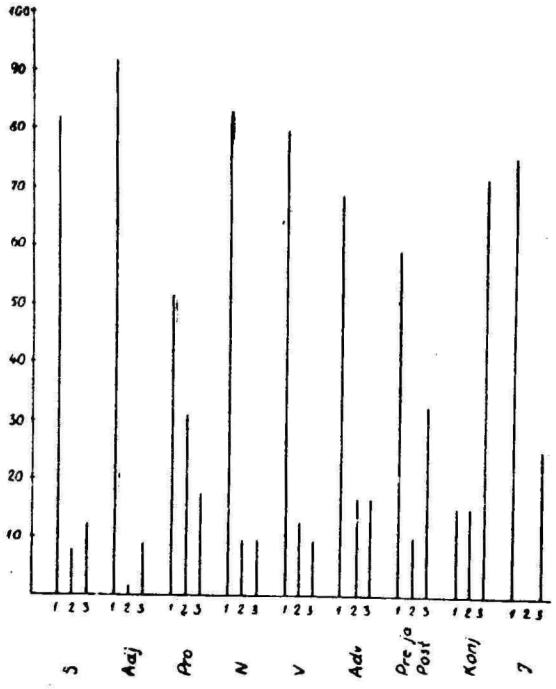

Joon. 13. Sõnaliikide esinemus.

ei saa. Nii esineb sõna *kodu* Kodavere 1000 värsi kohta 21 korda, allitereerub aga 15 korda, indeks oleks seega 07; *veli* 28 korda, allitereerub 24 korda, indeks 08. Erakordsemad sõnad on aga ikka algriimis, selleks nad ju värssi on toodudki (maa *maksakarvaline*, *tinased* teerajad). Erakordseks tuleb lugeda ka alliteratsioonist tingitud algupäraseid sünonüüme, näit.: Oh sina varta *vaevanuia* (Kad 60).

Muidugi ei ole õige piirduda ainult valiksõnade analüüsimisega, see ei annaks usaldatavat pilti, arvesse võtta tuleb kõik sõnad. Kui kogu selle vaatluspunkti sõnavara arvestada, saame järgmise tabeli (nr. 28), mida täiendab diagramm (joon. 13).

Allitereerumine sõnaliigiti Tabel 28
(Kodavere värsside põhjal)

Intensiivsus Sõnaliik	Sõnu üldse	%	1—07	%	06—05	%	04—0	%
Substantiivid	630	53,2	509	80,8	46	7,3	75	11,9
Adjektiivid	113	9,5	103	91,1	1	0,9	9	8,0
Pronoomenid	29	2,4	15	51,7	9	31,0	5	17,0
Numeraalid	11	0,9	9	81,8	1	9,0	1	9,0
Verbid	293	24,7	233	79,5	35	11,9	25	8,5
Adverbid	75	6,3	51	68,0	12	16,0	12	16,0
Pre- ja postpositsioonid	22	1,8	13	59,1	2	9,0	7	31,8
Konjunktsioonid	7	0,6	1	14,3	1	14,3	5	71,4
Interjektsioonid	4	0,3	3	75,0	—	—	1	25,0

Siit selgub, et kõige sagedamini allitereeruvad adjektiivid, järgnevad numeraalid, substantiivid ja verbid. Võiks oletada, et suhtumist väljendav lisandsõna (epiteet), arvud, mida arvatakse valitud tihti allitereerimiseks (vt. ka Relander ja Tuglas), samuti koha- ja isikunimed soodustavad nende sõnaliikide rohket allitereerumist. Osalt võib see nii ollagi. Nende küsimuste kohta järgneb veel eraldi käsitlus (vt. lk. 197 jj.). Ka interjektsioone on enamasti kasutatud nende tundesisu tõttu ning nad on siis ka suhteliselt rohkem algriimiga seotud.

Adverbid, pre- ja postpositsioonid allitereeruvad hoopis vähem, samuti pronoomenid (ma, sa, te), eriti aga konjunktsioonid. Enamasti ongi nad lauses rõhuta asendis ega ole vajadust neile riimipartnerit otsida, primaatlekseemina esinevad nad õige harva, välja arvatud asesõnad (*mina meelta mõttelema*; *sinule seateole* jne.). Rõhuline võib olla muidugi ka mõni teine partikkel, aga siis on rõhutamiseks kasutatud veel ka mõnd teist vahendit, näit. sõnakordustest epitseuksist vm. (*ei, ei, ei, ei, eidekene*).

Nii moodustavad algriimi oluliselt iseseisva tähendusega sõnad, aga ka abisõnu ei saa arvestusest välja jätta, kuigi nende allitereerumise sagedus on väiksem. Mõnikord arvestatakse abisõna noomeni või verbiga kokku üht mõistet moodustavaks sõnaks:

Vaigo vastavõttijani,
ära hästi saatijani. (Kad 25.)

Tuleb võtta üheks sõnaks «ärasaatijani», kuigi inversiooniga on see lahutatud. Kokkuarvestamisi on veel muudeski ühendites, vahel sellisteski, mis kokkukirjutamisele ei kuulu.

Et laulmisel laulmise rütm hakkas domineerima lauserõhu üle, võis mõnigi sisuliselt vähem tähtis sõna suurema kaalu saada. Tugev rütmi markeerimine väljendub ka laulude esituses koos jalapõrutuse või sammumisega, mis laulu tihtigi saatis, ja sammu rõhuline osa aitas ka sõna rõhutada. Rütmist lasti end küll kaasa tõmmata, aga siiski ei unustatud kunagi laulu sisu. Mõtte edasiandmine oli tähtsam, seda on kõigi laulude esitamisel silmas peetud.

Sõnavara analüüsimisel on võidud tähele panna veel järgmist.

Mõne sõna esinemissagedus kõnekeeles on väike, aga luules on seda kasutatud suhteliselt rohkesti, eriti kui see annab oma tundevarjundi ning moodustab ka kujundi (hell, hellakene jt.).

Mõni sõna, mis kõnekeeles on tavaline (suure esinemissagedusega) ja sisult asjalik, saab luules erilise tundevarjundi (ema).

Mõnel sõnal võib laulutekstis olla küll oma tundevarjund, eriti kui seda kasutatakse sünonüümina (jooksma — kiire, hoolelise käimise tähenduses), aga värsside häälikuline miljöö ei võimalda selle rohket kasutamist (j-ga algavaid sõnu keeles on üldse vähe).

Mõningaid sõnu kasutatakse tihti metafoorina (*tamm* tugeva mehe tähenduses; mehe *kübarat* võrreldakse kirikukellaga), nad saavad selle kaudu erilise tundesisu ja on siis ka algriimis. Ootuspäraselt on lauludes selliseid metafoore või võrdlussõnu rohkesti.

Sama sõna võib esineda vahel samas kihelkonnas või samas lauluski vokaali varieerumisega (kus ~ kos), mistõttu üks värss võib sattuda ühte, teine teise algriimitüüpi.

Sõnade esinemissagedus keeles on olulise tähtsusega ka algriimi üle otsustamisel, et aga puuduvad sagedussõnaraamatud, on mõnigi järeldus siin tehtud veel oletamisi.

7. Alliteratsiooniliste värsijalgade positsioon

Rahvaluule historiograafias on palju kõnet algriimi paiknemise tendentsidest värsis. Kas eelistatakse algriimiliste värsijalgade konferentset või deferentset, s. o. kõrvu- või lahusasendit, seda näitavad järgmised tabelid, mis on koostatud lülide arvu alusel algriimiahelas. Kasutatud on keskmisi arve 1000 värsi kohta. Kui 12 000 värsi kohta on näit. 623 vaadeldavat juhtumit, siis 1000 värsi kohta tuleb neid 52. Arvud on ümardatud.

Käesolevas analüüsis on kasutatud lühendeid: k = riimivad värsijalad on konferentsed (seisavad kõrvu); l = riimivad värsijalad on deferentsed (seisavad lahus).

Kahelülilised ahelad*

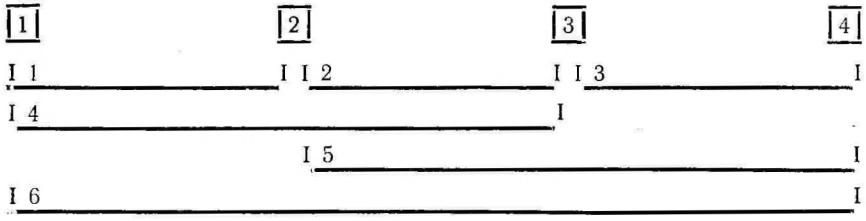

k: 1, 1a, 2, 2a, 3, 3a; l: 4, 5, 6.

* Skeeme tuleb lugeda nii: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ja 1a, 2a, 3a, 4a märgivad ahelate paiknemist värsijalgades.

Kahelüliliste ahelate esimene võimalus on 1. + 2. värsijalas (1) või ainult 1. vj. (1a), teine 2. + 3. vj. (2) või ainult 2. (2a), kolmas 3. + 4. vj. (3) või ainult 3. (3a), need annavad kõrvuasendid; neljas võimalus on 1. + 3. vj., viies 2. + 4. vj., kuues 1. + 4. vj., need moodustavad lahusasendid.

Analoogiline on kolme-, nelja-, viie- ja kuuelüliliste ahelate kujutamine.

1.

KV	— 52	SS
V	— 14	
´V	— 16	108
K	— 19	
oV	— 7	

1a.

KV	1 + 1 — 0,5	
V	1 + 1 — 0,5	
´V	1 + 1 — 2,3	5,1
K	1 + 1 — 1,3	
oV	1 + 1 — 0,5	

2.

KV	— 79	
V	— 13	
´V	— 16	143
K	— 28	
oV	— 7	

2a.

KV	2 + 2 — 0,6	
V	2 + 2 — 0,08	
´V	2 + 2 — 1	2,09
K	2 + 2 — 0,25	
oV	2 + 2 — 0,16	

3.

KV	— 4	
V	— 0,6	
´V	— 3	11,6
K	— 3	
oV	— 1	

3a.

KV	3 + 3 — 0,25	
V	3 + 3 — 0,16	
´V	3 + 3 — 0,16	1
K	3 + 3 — 0,5	

4.

KV	— 75	
V	— 17	
´V	— 10	139
K	— 31	
oV	— 6	

5.

KV	— 6	
V	— 1	
´V	— 3	12,25
K	— 2	
oV	— 0,25	

6.

KV	— 4	
V	— 2	
´V	— 2	10
K	— 2	

Kolmelülilised ahelad.

1.

KV	— 16	
2KV + K	— 57	
2KV + V	— 63	
V	— 7	229
´V	— 15	
K	— 20	
oV	— 22	
⌣	— 29	

2.

KV	— 1	
2KV + K	— 6	
2KV + V	— 9	
´V	— 3	26
K	— 2	
oV	— 1	
⌣	— 5	

3.

KV	— 0,5	
2KV + K	— 2	
2KV + V	— 2	
V	— 0,08	11,58
K	— 1	
oV	— 2	
⌣	— 4	

4.

´V	— 0,75	
K	— 0,5	
oV	— 0,75	4
⌣	— 2	

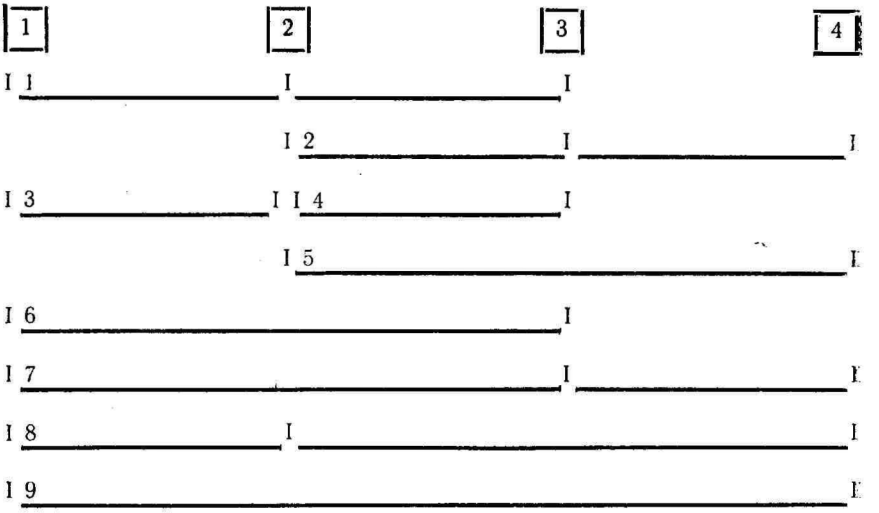

k: 1, 2, 3, 4;

l: 5, 6, 7, 8, 9.

5.

KV + K	—	1	
2KV + K	—	1	
2KV + V	—	0,16	
oV	—	0,08	2,7
K	—	0,16	
⌣	—	0,3	

6.

KV	—	0,25	
2KV + K	—	1	
2KV + V	—	2	
V	—	0,08	7
K	—	0,6	
oV	—	1	
⌣	—	2	

7.

KV	—	1	
2KV + K	—	6	
2KV + V	—	8	
V	—	0,5	25,5
′V	—	2	
K	—	3	
oV	—	1	
⌣	—	4	

8.

KV	—	1	
2KV + K	—	3	
2KV + V	—	5	
V	—	0,6	15,6
′V	—	1	
K	—	1	
oV	—	1	
⌣	—	3	

9.

2KV + V	—	0,16	
⌣	—	0,3	0,46

Neljalülilised ahelad.

1.

KV	—	6	
3KV + K	—	1	
3KV + V	—	2	
2KV + 2K	—	15	
2KV + 2V	—	19	
2KV + 2oV	—	1	
V	—	0,3	71,25
′V	—	5	
K	—	4	
oV	—	0,25	
2′V + 2oV	—	0,3	
2K + 2oV	—	0,4	
⌣	—	17	

2.

KV	—	2
3KV + K	—	1
3KV + V	—	1
2KV + 2K	—	6

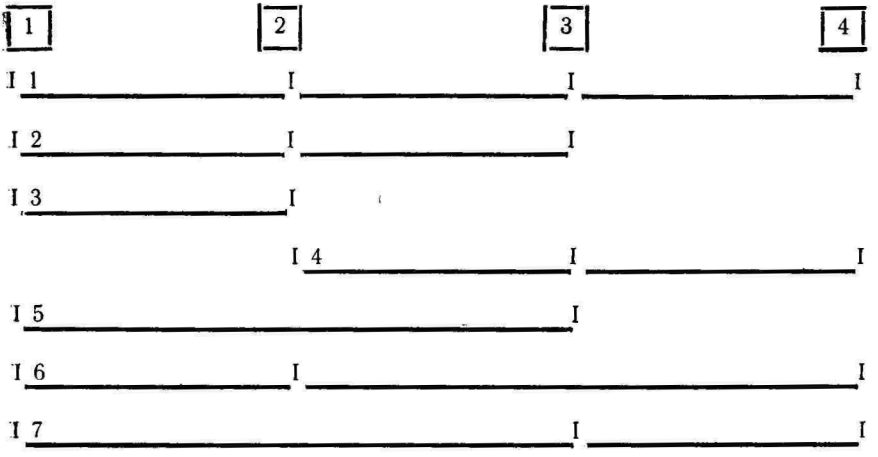

k: 1, 2, 3, 4;

2KV + 2V	—	14	
2KV + 2oV	—	3	
V	—	0,75	
′V	—	6	56,75
K	—	3	
oV	—	4	
2′V + 2oV	—	1	
2K + 2oV	—	2	
⌣	—	13	

3.

KV	—	0,25	
3KV + K	—	0,08	
2KV + 2V	—	0,75	1,4
V	—	0,25	
K	—	0,08	

4.

′V	—	0,08	
⌣	—	0,08	0,16

5.

KV	—	0,25	
2KV + 2K	—	0,08	
2KV + 2V	—	0,25	
V	—	0,08	
′V	—	0,08	1
oV	—	0,08	

l: 5, 6, 7.

2′V + 2oV	—	0,08	
⌣	—	0,08	

6.

KV	—	0,08	
3KV + K	—	0,08	
3KV + V	—	0,16	
2KV + 2K	—	1	
2KV + 2V	—	1	
2KV + 2oV	—	0,08	
V	—	0,08	
′V	—	1	6,2
K	—	0,16	
oV	—	0,40	
2′V + 2oV	—	0,60	
2K + 2oV	—	0,17	
⌣	—	1,40	

7.

2KV + 2K	—	0,25	
2KV + 2V	—	0,50	
2KV + 2oV	—	0,50	
V	—	0,08	
′V	—	0,50	3,8
K	—	0,60	
oV	—	0,16	
2V + 2oV	—	0,50	
⌣	—	0,75	

Viielülilised ahelad.

k: 1, 2, 3, 4;

1.

KV	—	0,50	
4KV + K	—	0,25	
4KV + V	—	0,25	
3KV + 2K	—	0,08	
3KV + 2V	—	0,08	
2KV + 3K	—	0,25	
2KV + 3V	—	0,50	
2KV + 2K + V	—	0,08	
2KV + 2V + K	—	0,25	
2KV + 3oV	—	0,08	
′V	—	1	
K	—	0,16	20
oV	—	0,50	
2K + 2′V	—	0,50	
2K + 2oV	—	0,08	
2K + 3oV	—	0,08	
3′V + 2oV	—	0,08	
2′V + 3oV	—	0,25	
2K + 3′V	—	9	
⌣	—	7	

2.

KV	—	0,25	
4KV + K	—	0,16	
4KV + V	—	0,16	

l: 5, 6, 7.

3KV + 2V	—	0,08	
2KV + 3K	—	0,08	
2KV + 3V	—	0,08	
2KV + 3oV	—	0,08	7,3
2KV + 2K + V	—	0,08	
2KV + V + 2oV	—	0,08	
′V	—	0,16	
oV	—	0,08	
2K + 2′V	—	5	
⌣	—	1	

3.

2K + 2′V	—	0,08	0,08

4.

2K + 2′V	—	0,08	0,08

5.

2K + 2′V	—	0,25	0,25

6.

2KV + 3V	—	0,08	
2K + 2′V	—	1	1,2
⌣	—	0,08	

7.

2KV + 3V	—	0,16	
2K + 2′V	—	2	2,2

Kuuelülilised ahelad.

1.					
KV	—	0,08		3KV + 3oV	— 0,08
4KV + 2K	—	0,25		4KV + 2oV	— 0,08
4KV + 2V	—	0,50		V	— 0,08
2KV + 2V + 2V	—	0,25		2K + 4V	— 0,30
2KV + 4oV	—	0,25	2,9	⌣	— 1

Mitmed uurijad, nende hulgas D. E. D. Europaeus, A. Ahlqvist ja M. Sadeniemi väitsid oma tähelepanekute põhjal, et alliteratsioonilised sõnad värsis eelistavat kõrvu- või ligiasendit. Seesuguse asendi saavutamiseks kasutatavat vahel ka inversiooni. Eelnenust järgneb eesti rahvalaulude põhjal veenvalt selle väite paikapidavus, ainult suhteid ei ole nende väidete autorid näidanud, peale viimase. Huvi selles mõttes pakuvad kahe- ja kolmelülilised ahelad, mille kasutamisel on normaalselt võimalik alliteratsiooniliste silpide positsiooni valida, nelja- ja viielüliliste ahelate puhul ainult siis, kui värssides on üks või kaks homomeerset värsijalga. Ka on viie- ja kuuesõnaliste värsside hulk suhteliselt väike. Suhe kõrvutiste alliteratsiooniliste värsijalgade kasuks deferentsete värsijalgade ees on 3 : 1.

Kuna alliteratsioonilisi silpe kõige sagedamini esineb värsi algupooles, 1.—3. vj., kajastub see siingi.

Alliteratsioonilised värsijalad asetsevad konferentselt

Kahelülilistest alliteratsiooniahelatest paikneb **1 + 2** värsijalgades 108, sellele lisanduvad kolmelülilised alliteratsiooniahelad ühe homomeerilise värsijalaga, nii et alliteratsioon koondub 1. ja 2. värsijalga. Selliseid värsse on 1000 kohta *11,58.* Neljalülilisi ahelaid kahe homomeerilise värsijalaga on *1,40, viielülilisi *0,08. Peale selle on värsse, milles kahelüliline ahel on koondunud ühte, esimesse värsijalga. Selliseid leidus *5,1 värssi. Kokku on esimeses ja teises värsijalas alliteratsiooni 126,16 (*18,16) ** värsis.

Hoopis rohkem on värsse, kus kahelüliline alliteratsioon paikneb **2 + 3** värsijalas. Neid on 143 värssi. Kolmelülilisi ahelaid ühe homomeerilise värsijalaga on lisaks *4 värsis. Kahelüliline

* Märk (*) tähistab seda, et neis värssides esineb üks või kaks homomeerilist värsijalga.

** Sulgudesse on paigutatud homomeeriliste värsside arv, mis tegelikult leidub juba üldarvus.

ahel koondub teise homomeerilisse värsijalga*2,09 juhul. Nelja- ja viielülilisi alliteratsiooniahelaid kahe homomeerilise värsijalaga ei ole. Seega on teises ja kolmandas värsijalas algriimilisi värsse 149,09 (*6,09).

Järsult langeb alliteratsiooniliste värsside arv 3 + 4 värsijalas, kus kahelülilisi ahelaid on 11,6 värsis. Kolmandat homomeetrilist värsijalga on *1 värsis. Nelja- ja viielülilistes algriimiahelates kahe homomeerilise värsijalaga juhtumeid ei ole, kokku seega 12,6 (*1) värssi.

Kolmelüliline alliteratsiooniahel paikneb 1 + 2 + 3 värsijalas 229 juhtumil. See kombinatsioon on üldse kõige sagedasem kogu alliteratsioonis, sellele lisanduvad neljalülilised ahelad ühe homomeerilise värsijalaga *56,75 värsis ja viielülilised ahelad kahe homomeerilise värsijalaga *7,3 värsis, kokku seega 293,05 (*64,05) värssi.

Järsult langeb siingi alliteratsiooniliste värsijalgade arv värsi teises pooles. Nii on kolmelüliline ahel värsijalgades 2 + 3 + 4 esindatud 26 värsiga, neljalüliline ahel ühe homomeerilise värsijalaga on *0,16 värsis, viielüliline ahel kahe homomeerilise värsijalaga *0,08 värsis, kokku seega 26,24 (*0,24) värsis.

Neljalüliline algriimiahel paikneb 1 + 2 + 3 + 4 värsijalas 71,25 juhul, viielülilisi ahelaid ühe homomeerilise värsijalaga *20 värssi, kuuelülilisi ahelaid kahe homomeerilise värsijalaga *2,90 värssi, kokku seega 94,15 (*22,90) värssi.

Kokku 701,29 (*112,44) värsis on alliteratsioonilised värsijalad konferentselt, s. o. 70,1%.

Alliteratsioonilised värsijalad asetsevad deferentselt

Kahelülilistest alliteratsiooniahelatest paikneb 1 + 3 värsijalas 139, kolmelülilisi ahelaid ühe homomeerilise värsijalaga on *7, neljalülilisi kahe homomeerilise värsijalaga *1 ja viielülilisi kahe homomeerilise värsijalaga *0,25, kokku seega 147,25 (*8,25) värssi. 2 + 4 ahelaga on 12,25 värssi, lisaks kolmelülilisi ahelaid ühe homomeerilise värsijalaga *2,70 värssi, nelja- ja viielülilisi ahelaid selles ühenduses ei leidunud, kokku on ahelaga 2 + 4 14,95 (*2,70) värssi.

Kahelülilises ahelas 1 + 4 on 10 värssi, neile liitub kolmelüliliste ahelatega värsse, mis sisaldavad ühe homomeerilise värsijala *0,40, kokku seega 10,40 (*0,40) värssi.

Kolmelülilistest alliteratsiooniahelatest annab rohkem juhtumeid 1 + 3 + 4 — 25,5. Lisada tuleb neljalüliline ahel ühe homomeerilise värsijalaga *3,8 värsis ja viielüliline ahel kahe homomeerilise värsijalaga *2,2 värsis, kokku 31,5 (*6) värssi.

Vähem on juhtumeid 1 + 2 + 4 — 15,6, lisada tuleks neljalüliline ahel ühe homomeerilise värsijalaga *6,2, viielüliline ahel kahe homomeerilise värsijalaga *1,2, kokku 23 (*7,3) värssi.

Ahel 1 + 4 homomeerilise värsijalaga värsi algul või lõpul on esindatud *0,46 värsiga.

Kokku 227,56 (*25,21) värsis seisavad alliteratsioonilised värsijalad lahus.

Seega on seaduspärane järgmine esindus. Kahelülilistes kõrvuasendites 1) 2 + 3; 2) 1 + 2; 3) 3 + 4; kolmelülilistes 1) 1 + + 2 + 3; 2) 2 + 3 + 4; neljalülilistes 1 + 2 + 3 + 4. Homomeerilised värsijalad pole mingi viga, vaid täiesti lubatud.

Kahelülilistest lahusasenditest saame järgmise järjestuse: 1) 1 + 3; 2) 2 + 4; 3) 1 + 4; kolmelülilistes 1) 1 + 3 + 4; 2) 1 + 2 + 4. Lahusasend, arusaadavalt, on samuti lubatud, aga eelistatud on kõrvuasend.

Võrdlus regivärsi imitatsioonidega

Huvitav on, kuidas regivärsivormis kirjutanud luuletajad on kasutanud neid suhteid. Võtame võrdluseks jälle Fr. R. Kreutzwaldi ja G. Suitsu.

«Kalevipoja» XIII lugu annab järgmise pildi:

1 + 2 (1 + 1 + 2; 1 + 2 + 2; 1 + 1) — 57 (*5); 2 + 3 — 77 (*1); 3 + 4 — 6; 1 + 2 + 3 (1 + 1 + 2 + 3; 1 + 2 + 2 + 3; 1 + 2 + + 3 + 3; 1 + 1 + 2 + 3 + 3) — 262 (*38); 2 + 3 + 4 — 10; 1 + 2 + 3 + 4 (1 + 1 + 2 + 3 + 4; 1 + 2 + 2 + 3 + 4) — 66 (*15).

1 + 3 (1 + 1 + 3) — 329 (*7); 2 + 4 — 12; 1 + 4 (1 + 1 + 4) — — 51; 1 + 3 + 4 (1 + 1 + 3 + 4) — 48 (*4); 1 + 2 + 4 (1 + 1 + + 2 + 4; 1 + 2 + 2 + 4) — 51 (*8).

G. Suitsu «Lapse sünd» sisaldab järgmisi alliteratsioonitüüpe:

1 + 2 (1 + 1 + 2; 1 + 2 + 2; 1 + 1 + 2 + 2) — 74 (*13); 2 + 3 (2 + 2; 2 + 2 + 3; 2 + 3 + 3) — 135 (*10); 3 + 4 (3 + 3) — 6 (*1); 1 + 2 + 3 (1 + 1 + 2 + 3; 1 + 2 + 2 + 3; 1 + 2 + 3 + 3; 1 + 1 + + 2 + 3 + 3; 1 + 1 + 2 + 2 + 3 + 3) — 215 (*33); 2 + 3 + 4 — — 11; 1 + 2 + 3 + 4 (1 + 1 + 2 + 3 + 4; 1 + 2 + 2 + 3 + 4; 1 + + 2 + 3 + 3 + 4; 1 + 1 + 2 + 2 + 3 + 4; 1 + 1 + 2 + 3 + 3 + + 4) — 69 (*9).

1 + 3 (1 + 1 + 3; 1 + 3 + 3; 1 + 1 + 3 + 3) — 156 (*13); 2 + + 4 — 5; 1 + 4 — 16; 1 + 3 + 4 (1 + 1 + 3 + 4; 1 + 1 + 3 + 3 + + 4) — 29 (*6); 1 + 2 + 4 (1 + 1 + 2 + 4; 1 + 2 + 2 + 4; 1 + 1 + + 2 + 2 + 4) — 28 (*10).

Vaadelgem võrdlevalt rahvaluule andmeid Kreutzwaldi ja Suitsu omadega vastavas tabelis (tab. 29).

Võrdlus näitab, et G. Suitsu värsistruktuur algriimi seisukohalt on rahvalaulule ligemal kui Kreutzwaldi oma. Kõige suuremad on erinevused Kreutzwaldil kahelüliliste ahelate paiknemises esimeses ja teises värsijalas, kus on kaks korda vähem algriimi kui rahvalaulus. Seevastu kahelüliline 1 + 3 on Kreutzwaldil 2,2 korda

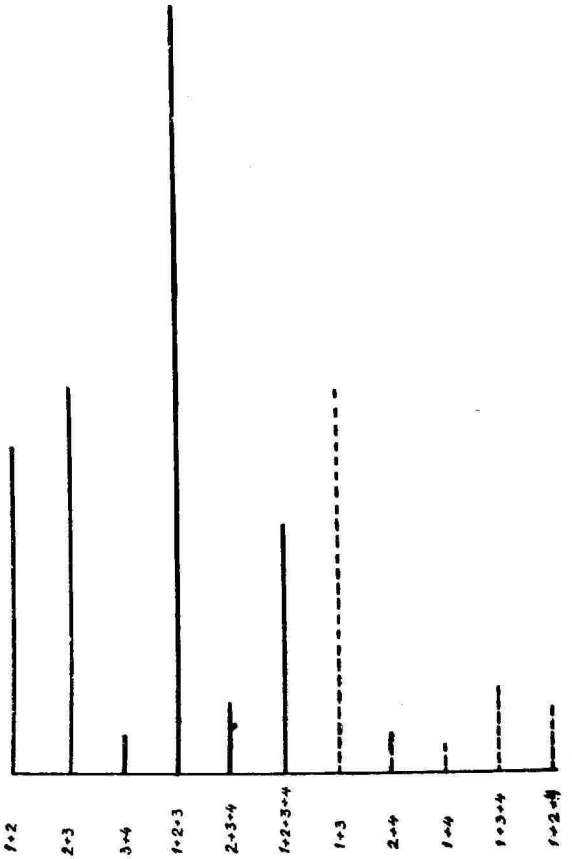

Diagramm alliteratsiooniliste sõnade esinemise kohta kõrvu või lahus sisaldab järgmisi andmeid:

Kõrvu (konferentselt)		Lahus (deferentselt)	
1 + 2	— 126 värsis	1 + 3	— 147 värsis
2 + 3	— 149 „	2 + 4	— 15 „
3 + 4	— 13 „	1 + 4	— 10 „
1 + 2 + 3	— 293 „	1 + 3 + 4	— 32 „
2 + 3 + 4	— 26 „	1 + 2 + 4	— 23 „
1 + 2 + 3 + 4	— 94 „		

sagedasem kui regivärsis. Ka 1 + 4 on ootusevastaselt suur. Need on küllaltki olulised erinevused. G. Suitsu «Lapse sünd» erineb rahvaluulest peamiselt selle poolest, et 1 + 2 ja 1 + 2 + 3 on esindatud väiksema arvuga kui regivärss, esimene on küll suurem kui Kreutzwaldil, teine aga veidi väiksem. Ka 1 + 3 ning 1 + 2 + + 4 on Suitsul suuremad kui regivärsis. Arvude võrdlemisel tuleb aga silmas pidada, et «Lapse sünd» sisaldab ainult 756 värssi, teised, võrdluskomponendid koosnevad aga 1000 värsist. Seega tuleks Suitsu tekstile lisada 25%, mis muidugi parandaks suhteid,

Tabel 29

Autor \ Tüüp	1+2	2+3	3+4	1+2+3	2+3+4	1+2+3+4	1+3	2+4	1'+4	1+3+4	1+2+4
Rahvalaul	126	149	13	293	26	94	147	15	10	32	23
	(18)	(6)	(1)	(64)	—	(23)	(8)	(3)	—	(6)	(7)
Kreutzwald	57	77	6	262	10	66	329	12	51	48	51
	(5)	(1)	—	(38)	—	(15)	(7)	—	—	(4)	(8)
Suits a)	74	135	6	215	11	69	156	5	16	29	28
	(13)	(10)	(1)	(33)	—	(9)	(13)	—	—	(6)	(10)
b)	10	18	0,8	28	1,4	9	20	0,6	2	3,8	3,7

või avaldada kõik suurused protsentides. Sel puhul ligineb Suitsu tekst rahvaluulele veelgi. Tabelis b all ongi antud Suitsu teose arvud protsentides, teistel on kerge protsente leida, kui jagada tabelis leiduvad arvud kümnega.

Millest tuleb G. Suitsu suurem rahvalaululigidus? G. Suitsu ballaadi «Lapse sünd» sõnasilbistatistilises uurimuses, mis on autori valduses, näitab G. Laugaste, et Suits on kasutanud ballaadi kirjutamisel palju värsse J. Hurda kogust «Vana Kannel» II.

Kahe- ja kolmelüliliste alliteratsiooniahelate paigutus ei ole ühtlane. On mõningaid põhjusi, miks näit. värsi lõpp on hõre, miks ka esimeses värsijalas esineb alliteratsiooni vähem kui 2. või 3. vj., mis on kõige rohkem koormatud. Algriim värsis on suuresti seotud värsi sõnasilbistruktuuriga. Kõige ideaalsem selles suhtes on 2222 või selle ekvivalendid. Ühesilbiliste sõnade rohkus värsis võimaldab suuremat hulka algriimilisi silpe värsijala languses, kolmesõnalised värsid (224, 233, 323) elimineerivad viimase värsijala allitereerumise võimaluse jne. Üldse on viimane värsijalg alliteratsiooniga vähe koormatud, esijoones muidugi sellepärast, et eesti ja soome rahvalauludes kehtib nn. raskenemise seadus, mille järgi pikemad sõnad paigutatakse värsi lõppu. See olukord selgub juba W. Andersoni uurimusest.[151] Kõrvuti sellega on käesolevas töös statistiliselt vaadeldud Helme laule, kus on arvestatud kõiki 3-, 4-, 5- ja 6-silbiliste sõnadega lõppevaid värsse. Saame järgmise pildi protsentides.

[151] W. Anderson, Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder, lk. 199—200.

Hel		Anderson
224	— 16,7	21,9
223*	— 3,0	0,1
1224	— 6,8	6,4
21'23	— 5,0	3,0
233	— 3,2	4,7
2124	— 3,1	1,3
44	— 2,7	9,6 **
323	— 1,9	2,6
1123	— 1,6	0,04
2213	— 1,6	0,8
1224	— 1,5	2,5
2223	— 1,0	0,2
1223	— 0,9	1,5
124	— 0,8 ***	—
1133	— 0,8	1,3
1233	— 0,5	0,5

Hel		Anderson
324	— 0,5	0,3
215	— 0,4	0,3
2114	— 0,4	0,3
2133	— 0,4	0,5
314	— 0,4	0,5
11213	— 0,4	0,5
2224	— 0,3	0,5
2123	— 0,3	0,01
1323	— 0,2	0,04
325	— 0,2	0,01
11123	— 0,2	0,5
34	— 0,2	0,03
2233	— 0,1	0,1
3213	— 0,1	0,03
225	— 0,1	0,1
234	— 0,1	0,65
21114	— 0,1	0,01
26	— 0,1'	0,9
43	— 0,1 ****	0,02

Kogusummas annab Helme materjal 57,8% värsse, mille lõpul on 3-, 4-, 5- või 6-silbilisi sõnu, mistõttu neist viimane värsijalg ei saa olla allitereeruv, Andersoni palju suurema materjali põhjal tehtud statistikast Kolga-Jaani laulude kohta leiame vastavalt

* Õieti kuuluks see tüüp 224 alla, sest sõna värsi lõpul on lühenenud enamasti neljasilbilisest kolmesilbiliseks arhaismide kadumise tõttu. näit.: Keele kinni keitäma (10); Kägu kukub kuusikun (14). Anderson neid omaette ei vaatle, ta toob selle tüübi defektsete peatükis (vt. lk. 183). Siin on enamasti küll tegemist laulu üleskirjutamisega dikteerimise järgi.

** Käesolevas töös on struktuuri 44 sagedus väiksem põhjusel, et liitsõna osad on arvestatud eraldi, Andersonil aga koos, näit. Käevarred vahterida on siin töös 124 all, Tillukene teopoissi 412 all jne.

*** Vrd. 224.

**** Vt. 44.

61,14%. Seega ahendab värsi sõnaline koostis allitereerumise võimalusi.

On muidugi teisigi põhjusi: viimases värsijalas on vähem rõhulisi, sisult tähtsaid, mitte alistavaid sõnu, näit. postpositsioone: Tutu meil tullev otsa pääle; Koos istsid kolde ääres; Emä kaevas kassi pääle; Mine sa nukus nurme pääle. Vähem rõhulised tunduvad ka liitsõna põhisõnad (kuna siiski kahe sõna ühendit sel korral enamasti tunnetatakse liitsõnana): Läbi kale kasteheinä; Sarve juurest junkru piimä; Ken tule välläst väiste laeva; Rikas johus joomapaika. Muidugi ei tähenda see, nagu ei võiks postpositsioonid või liitsõna põhisõnad alliteratsioonist osa võtta. Vahel ligindatakse inversiooni kaudu allitereeruvaid sõnu värsis (vt. inversioon, lk. 180 jj.), nii et postpositsioon nihkub ettepoole: Kates päevas pääle ilma. Seda küsimust pole aga statistiliselt uuritud.

Positsiooni käsitledes peaks kõnelema veel ühest tähelepanekust, mis töö jooksul on võidud teha. Tundub, et anafoori tõttu on esimeses värsijalas vahel vähem alliteratsiooni, nagu näit. järgmises parallelismirühmas:

Sinna *ka*svis *kaa*sikmetsä,
sinna *a*jas *haa*vikmetsä,
sinna *pa*ksu *pa*drikmetsä,
sinna *lee*nä *le*pämetsä. (VK II 136 A.)

Käesolevas näites on samasugune osa ka epifooril, millel siiski on vähem tähtsust, kuigi see pole tähtsusetu värsitüübis 2222.

Või veel:

*Too*ge munad, *too*ge kanad,
tooge *l*innud *l*estajalad,
tooge *pa*rdid *pa*elaka*a*elad,
tooge ha*u*dujad ha*a*rakad,
tooge *vaa*kujad *va*reksed. (V I 22.)

Anafoori moodustavaile sõnadele võib kõikides värssides vaste leiduda, enamasti leidub aga ainult ühele või — nagu toodud esimeses näites — mitte ühelegi.

Vahel on alliteratsioonisuhteis kõik anafoori komponendid:

*T*oo *ta*per, *ta*suta kiike,
*t*oo *t*uli, põleta kiike. (V I 21.)

Prooviks on statistilisele vaatlusele võetud Kolga-Jaani värsirühm (1000 värssi), tulemused on järgmised: 172 värssi on seotud anafooriga, neist on anafooriline sõna alliteratsioonis 102 värsis, 70 värsis aga mitte. See on siiski küllalt suur hulk värsse, kus anafoori moodustav sõna alliteratsioonis ei ole.

Samasugune olukord kehtib endofoori rea kohta, mille liikmed paljudel juhtumitel alliteratsiooni moodustamisest osa ei võta:

Eit *läheb* taadiga magama,
ode *läheb* oma mihegä,
vend *läheb* nuore nuoriguga. (Kuu 182, 2.)

Muidugi võivad endofoori moodustava sõnaühendi komponendid ise algriimi moodustada:

Kuu oleks *a*lla pormandaksi,
pääv oleks *a*lla katukseks.

Vahel on värsi algul alliteratsioonita ka väikesed abisõnad: Läbi *ka*le *ka*steheina; Kik oli *pa*ntu *pa*nnelisse. Need on nagu sissejuhatavad sõnad, sest regivärsis on iga üksik värss küllalt iseseisev, niisamuti ka värsialgulised verbid: Mine sa *nu*kus *nu*rme pääle; Lätsi *ka*ssi *ka*risteme; Võti *mu*rda *mu*stikida; Lööva *ku*llasta *ku*nida.

Kokkuvõttes on 70,1% värsse sellised, milles alliteratsiooniahela lülid paiknevad kõrvu, 22,75% selliseid, milles nad asetsevad lahus värsijalgades.

Konferentsuse ja deferentsuse üle otsustamisel tuleb arvestada ka paratamatuid tegureid, näit. struktuuris 44 on küll sõnad kõrvu, aga värsijalad lahus.

Enamasti on alliteratsiooni kõrvuasendite korral tegemist lauseliselt seotud sõnade või sõnaühenditega, näit.: *Ka*nn oli *kaa*neni õluta /= kann kaaneni/; *Ki*nne *ki*hlatu sulane /= kinni kihlatud/; *Kü*lä *kü*mmene seästa /= kümme küla/; *Lõ*vi *lõ*ugade perälta /= lõvi lõuad/; *Va*ssa *va*lget liivakesta [= vaks valget liiva/; *Su*si jääs *suu*da maiguteme /= soe suu/; Võti *mu*rda *mu*stikida /= murrab mustikaid/; Meie vaese *o*stet *o*rja /= ostetud *o*rjad/; *T*alu*t*üdär *k*uld*a*kängä /= kuldking/ jne.

Üldse näib kehtivat tendents lauseliselt seotud sõnu võimalikult konferentselt paigutada, s. o. kõrvutistesse värsijalgadesse.

Muidugi tundub alliteratsioon konferentseis värsijalgades tugevama mõjuga, nõnda siis 1 + 2 või 3 + 4. Need moodustavadki kaks omaette rütmilist üksust, välja arvatud 1. ja 3. vj., mis tunduvad rütmilt ühesugustes tingimustes, pärast teist värsijalga on väike paus, mille järel kolmas värsijalg algab tugevama värsirõhuga.

*Tu*ld jo leied *ru*una *tu*rjad,
*sä*demeid lõid *sä*lu *sää*red.

(r)*uu* ja (t)*u* on omavahel tugevamini seotud kui esimese vj. (t)*u*, *sä* 3. ja 4. vj-s on omakorda tugevama seosega kui 1. vj. *sä*.

1 + 3 vormel on selline, kus kumbki värsijalg on ühesuguses asendis:

*Ro*hud laalid *roo*tsi keeli.

8. Alliteratsiooniliste silpide esinemine värsijala tõusus või languses

Et eesti regivärsis võib alliteratsioon esineda nii värsijala tõusus kui ka languses, seda saab konstateerida ka vaatlusaluse materjali põhjal. Nii on värsi *Viis ta kotita koduje* kolmandas värsijalas *ko* vj. languses, samuti värsis *Sisse too mõtsa sinitse*. Vär-

sijala tõusude ja languste täpsemaid suhteid näitab tabel 38. Algul võtame vaatlusele kahelülilised ahelad. Selgub, et värsi algupoolel on alliteratsioonilisi langussilpe rohkem kui värsi lõpupoolel. Võttes aluseks suhtearvud (protsendid) allitereeruvaist värssidest üldse, saame järgmise pildi.

Tabel 30*

	1. + 2. vj.	2. + 3. vj.	2. + 4. vj.	1. + 3. vj.	3. + 4. vj.	1. + 4. vj.
2KV	70,9	78,4	83,3	85,2	93,8	93,7
2V	59,8	75,7	84,6	88,6	77,7	96
2'V	53,2	67,3	67,5	69,2	91,7	96,2
2K	67,3	70,2	67,8	85,2	86,6	92,6
2oV	53,3	74,1	92,6	76,3	100	—

Nagu nähtub tabelist, on langussilpide vähenemine pidev, seda võibki pidada seaduspäraseks nähtuseks. On küll mõningaid näiteid, kus see järjekord ei kehti, aga seda tuleb pidada erandlikuks.

Kolmelülilistes ahelates selgub järgmine järjestus.

Tabel 31

	1. + 2. + 4. vj.	1. + 2. + 3. vj.	1. + 3. + 4. vj.	2. + 3. + 4. vj.
3KV	72,7	64,3	82,4	92,8
3V	28,6	50,4	100	—
3'V	40	44,1	89,3	80,8
3K	52,6	60,6	77,5	83,8
3oV	27,7	50	48,1	50
2KV + K	56,4	66,1	83,3	88,4
2KV + V	53,9	88,1	74,5	88,1
ˇ	51,6	57,3	86	57,5

Miks kolmelülilistes ahelates asetseb 1. + 2. + 4. vj. eespool kui 1. + 2. + 3. vj., pole päris selge. Võib-olla on tegemist juhuslikkusega, aga on võimalik ka, et seda tingib mõni muu faktor. Aga ka tüübis 1. + 2. + 3. vj. asetseb kõige sagedasem tüüp KV eespool oma 64,3 protsendiga. 1. + 2. + 4. vj-s on vastav protsent 72,7.

Neljalülilistes ahelates on langussilpidega värsse õige rohkesti, keskmine arv kõigi juhtumite kohta tõuseb üle 50%, vahel koguni 69,9%. Kõige suurem tõusuprotsent on 66 (4KV), kõige väiksem 11,1 (4V), väikesed on ka 2V + 2oV — 12,5% ja 2K + 2oV — 15,6%.

On päris ootuspärane, et värsijala languses esinevat alliteratsiooni on rohkesti just neljalülilistes ahelates. Rohkem kui neljaüliliste ahelate puhul satub üks silp kindlasti langusse.

Erinevus Põhja- ja Lõuna-Eesti lauludes

Kõige selgema pildi annab jällegi materjali esitamine tabeli kujul.

* Siin on toodud ainult tõusuprotsendid.

Tabel 32

	1. + 2. vj. eP	eL	2. + 3. vj. eP	eL	3. + 4. vj. eP	eL	1. + 3. vj. eP	eL	2. + 4. vj. eP	eL	1. + 4. vj. eP	eL
KV	67,8	80	74,9	84,5	93,1	95	86,9	82,5	76,9	100	93,9	100
V	57,4	65,9	73,6	80	80	75	88,2	89,4	50	100	93	100
'V	53,2	61,9	65,7	70,8	92,6	100	63,3	77,7	76,6	40	90	100
K	62,6	80,3	67,9	74,7	83,3	80,5	85,1	85,1	60,9	100	86,6	100
oV	44,5	76	70,6	80	100	100	72,2	86,3	86,6	100	—	

Nagu selgub, on kõigis kombinatsioonides Lõuna-Eesti lauludes vähem neid värsse, milles mõni alliteratsioonisilp on värsijala languses.

Milline on erinevus kolmelüliliste värsside puhul?

Tabel 33

	1. + 2. + 3. vj. eP	eL	1. + 2. + 4. vj. eP	eL	2. + 3. + 4. vj. eP	eL	1. + 3. + 4. vj. eP	eL
3KV	64,1	64,7	65,2	100	85,7	100	81,8	83,3
3V	56,2	70,3	66,6	—	—	—	100	100
3'V	43,6	45	33,3	66,6	82,7	77,7	100	62,5
3K	64,7	52,9	53,8	50	91,7	64,3	82,7	63,6
3oV	46,1	58,8	20	66,6	36,4	63,6	47,4	50
2KV + K	63,4	71,4	36	92,8	86,3	90,4	81,4	86,2
2KV + V	90	84,2	48,8	68,7	90	84,2	72,7	78,3
ˇ	56	60,6	40,9	77,8	57,5	57,6	84	88

Üldine pilt on sama. Sama on see ka neljalüliliste ahelate puhul.

Milline on erinevus lüürika ja eepika vahel?

Sama menetlus võimaldab teha järgmisi järeldusi.

Kahelülilised ahelad

Tabel 34

	1. + 2. vj. L	E	2. + 3. vj. L	E	3. + 4. vj. L	E	1. + 3. vj. L	E	2. + 4. vj. L	E	1. + 4. vj. L	E
KV	71,9	68,3	78,3	77,7	92	95,8	86,9	79,1	85,5	78,9	94,7	100
V	56,1	68,7	77	71,8	75	80	87,4	93	83,3	100	100	88,8
'V	56,1	46,9	73,7	58,6	91,7	100	65,7	79,4	71,4	58,3	100	87,5
K	73,3	56,3	75	50,8	90,9	75	83,3	89,4	66,6	70	84,6	100
oV	60,7	38	71,2	85,5	100	100	73,7	84,2	84,6	100	—	—

1. + 2. vj., 2. + 3. vj. ja 1. + 4. vj. on andmed lüürika kasuks, kahes esimeses rühmas õige tugevasti, ülejäänud kolmes rühmas on väike ülekaal eepika poolel.

Kolmelülilised ahelad

Tabel 35

	1. + 2. + 3. vj. L	E	2. + 3. + 4. vj. L	E	1. + 3. + 4. vj. L	E	1. + 2. + 4. vj. L	E
3KV	62,6	76	92,3	100	85,7	66,6	75	66,6
3V	57,4	66,6	—	—	100	100	33,3	—
3'V	45,1	40,7	77,1	91,7	100	50	50	20
3K	63	50	83,3	85,7	72,4	88,8	55,5	—
3oV	51,6	43,6	46,1	55,5	58,8	30	29,4	—
2KV + K	66,5	65,1	90,9	80	85,1	75	56,6	60
2KV + V	89,4	82,6	89,4	82,6	75	73,1	59,6	27,2
ˇ	61	45	54,7	70	86	85,7	55,2	—

Vastata küsimusele, kas värsijala languses esinevaid algriimilisi silpe on rohkem lüürikas või eepikas, on sellegi rühma puhul küllalt raske. 1. + 2. + 3. ja 1. + 3. + 4. ja 1. + 2. + 4. on tugevas ülekaalus lüürika, 2. + 3. + 4. aga eepika, täh. viimases kombinatsioonis on eepikas vähem silpe värsijala languses. Üldkokkuvõttes on eepikas rohkem algriimilisi silpe vj. languses. Neljalülilistes ahelates on üldiselt sama olukord.

Suhtelised arvud üksi ei suuda lõplikku lahendust anda, sest mõned tüübid on väikesearvulised ('V), aga protsentuaalne suhe on neil samasugune. Kõige suurem kaal on KV-ahelatel, mida leidub üldiselt üle 50%.

Järeldused:

1. Värsi algupoolel on lubatud rohkem alliteratsioonilisi langussilpe. Nende hulk väheneb siirdudes värsi lõpu poole.
2. Lõuna-Eesti lauludes esineb alliteratsioonilisi silpe värsijala languses vähem kui Põhja-Eesti lauludes.
3. Lüürikas esineb alliteratsioonilisi silpe värsijala languses vähem kui eepikas.
4. Esinemissagedust silmas pidades tuleb värsijala languses esinevaid silpe alliteratsiooniahelasse arvata.

Tekib küsimus, kui suur osa on ühesilbilistel sõnadel värsijala languses (*Mis mu emä enne tennu; Kui lääd lehmi lüpsemaie*). Vastuse konkretiseerimiseks on vaadeldud detailsemalt kolme kihelkonna lauludes leiduvaid ühesilbilisi sõnu; vaatluse tulemus on järgmine.*

Tabel 36

		1. vj.			2. vj.			3. vj.			4. vj.		
		t	l	%	t	l	%	t	l	%	t	l	%
Krk	1	191	137	58,2	72	14	83,7	50	29	63,3	9	—	100
	2	98	165	37,2	45	20	69,2	29	8	78,4	14	—	100
Kod	1	129	52	71,2	42	13	76,3	26	13	66,6	2	1	66,6
	2	103	42	71	26	16	61,9	33	5	86,8	2	—	100
Kuu	1	162	70	69,8	67	26	72	22	13	62,9	—	—	—
	2	104	46	69,3	37	19	66	7	4	63,6	—	—	—

Värsi lõpupoole väheneb ühesilbiliste sõnade arv.

Tabel 37

	I		II		III		IV	
	t	l	t	l	t	l	t	l
Krk	289	302	117	34	79	37	23	—
Kod	232	94	68	29	59	18	4	1
Kuu	245	133	96	36	29	17	—	—

* Märkus. 1. Protsentide lahtris on märgitud ainult tõususilpide %, langussilpide % selgub selle arvu lahutamisel sajast. 2. Vertikaaljoonel märgib 1 ühesilbilisi alliteratsioonilisi sõnu, 2 alliteratsioonita sõnu.

Tüüp	Variant	Värsse üldse	Keskmiselt	Värsse üldse				eP	
				T	%	L	%	T	%
2KV	1 + 2	623 (181)	52	442	70,9	181	29,1	314	67,8
	2 + 3	949 (207)	79	742	78,1	207	21,9	465	74,9
	3 + 4	49 (3)	4	46	93,8	3	6,2	27	93,1'
	1 + 3	911 (134)	75	777	85,3	134	14,7	503	86,9
	2 + 4	74 (12)	6	62	83,3	12	16,6	40	76,9
	1 + 4	47 (2)	4	45	93,7	2	6,3	31	93,9
3KV	1 + 2 + 3	199 (71)	17	128	64,3	71	35,7	84	64,1
	2 + 3 + 4	14 (1)	1	13	92,8	1'	7,2	6	85,7
	1 + 3 + 4	17 (3)	1	14	82,4	3	17,6	9	81,8
	1 + 2 + 4	11 (3)	1	8	72,7	3	27,3	5	62,5
4KV	1 + 2 + 3 + 4	üks ahel:							
	1 + 2 + 3	4 (1)		3		1		3	
	1 + 2								
	1 + 2 + 4	99 (33)	8	66	66	33	33	50	65,8
6KV	1 + 2 + 3 + 4	14	1	—	—	14	100		
2KV + K	1 + 2 + 3	702 (238)	59	464	66,1	238	33,9	294	63,4
	2 + 3 + 4	86 (10)	7	76	88,4	10	11,6	38	86,3
	1 + 3 + 4	83 (14)	7	69	83,1	14	16,9	44	81,4
	1 + 2 + 4	39 (17)	3	22	56,4	17	43,6	9	36
3KV + K	1 + 2 + 3 + 4								
	1 + 2 + 3	30 (19)	3	11	36,6	19	63,4	4	25
	1' + 2								
	1 + 2 + 4								
2KV + 2K	1 + 2 + 3 + 4								
	1 + 2 + 3	269 (117)	22	152	56,5	117	43,5	89	52
	1 + 2 + 4								
	1 + 3								
2KV + V	1 + 2 + 3	782 (267)	65	515	65,8	267	34,2	327	65,6
	2 + 3 + 4	118 (14)	10	104	88,1	14	11,9	72	90
	1 + 3 + 4	114 (29)	10	85	74,5	29	25,5	56	72,7
	1 + 2 + 4	63 (29)	5	34	53,9	29	46,1	23	48,9
3KV + V	1 + 2 + 3 + 4								
	1 + 2 + 3	34 (20)	3	14	41,2	20	58,8	11	42,3
	1 + 2								
	1 + 2 + 4								
2KV + 2V	1 + 2 + 3 + 4								
	1 + 2 + 3	425 (262)	35	163	38,3	262	61,7	108	38,2
	1 + 2 + 4								
	1 + 3								
2KV + 2oV	1 + 2 + 3 + 4	59 (42)	5	17	29	42	71	11'	25
	1 + 2 + 3								

Tabel 38

värsijala tõusus ja languses

lauludes		eL lauludes				Lüür. eP ja eL kokku				Eep. eP ja eL lauludes kokku			
L	%	T	%	L	%	T	%	L	%	T	%	L	%
149	32,2	128	80	32	20	323	71,9	126	28,1	119	68,3	55	31,7
156	25,1'	277	84,5	51	15,5	588	78,3	163	21,7	154	77,8	44	22,2
2	6,9	19	95	1	5	23	92	2	8	23	95,8	1	4,2
76	13,1	274	82,5	58	17,5	625	86,9	94	13,1	152	79,1	40	20,8
12	23,1	22	100	—	—	47	85,5	8	14,5	15	78,9	4	21,1
2	6,1	14	100	—	—	36	94,7	2	5,3	9	100	—	—
47	35,9	44	64,7	24	35,3	109	62,6	65	37,4	19	76	6	24
1	14,3	7	100	—	—	12	92,3	1	7,7	1	100	—	—
2	18,2	5	83,3	1	16,6	12	85,7	2	14,3	2	66,6	1	33,3
3	37,5	3	100	—	—	6	75	2	25	2	66,6	1	33,3
—		—		1		1		—		2		1	
26	34,2	16	69,6	7	30,4	44	62	27	38	22	78,6	6	21,4
170	36,6	170	71,4	68	28,6	365	66,5	185	33,5	99	65,1	53	34,9
6	13,6	38	90,4	4	9,6	60	90,9	6	9,1	16	80	4	20
10	18,6	25	86,2	4	13,8	57	85,1	10	14,9	12	75	4	25
16	64	13	92,8	1	7,2	16	56,6	13	43,4	6	60	4	40
12	75	7	50	7	50	10	41,7	14	58,3	1	17	5	83
82	48	63	64,3	35	35,7	122	58,1	88	41,9	30	50,9	29	49,1
171	34,3	188	66,2	96	33,8	362	62,9	213	37,1'	153	73,9	54	26,1
8	10	32	84,2	6	15,8	85	89,4	10	10,6	19	82,6	4	17,4
21	27,3	29	78,3	8	21,7	66	75	22	25	19	73,1'	7	26,9
24	51,1	11	68,7	5	31,3	31	59,6	21	40,4	3	27,2	8	72,8
15	57,7	3	37,5	5	62,5	8	40	12	60	6	42,8	8	57,2
174	61,8	55	38,5	88	61,5	117	37,3	197	62,7	46	41,5	65	58,5
33	75	6	40	9	60	15	30	35	70	2	22,2	7	77,8

Tüüp	Variant	Värsse üldse		Keskmiselt	Värsse üldse				eP	
					T	%	L	%	T	%
2KV + 3oV	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3	4		—	—	—	4	100		
2KV + 4oV	1 + 2 + 3 + 4	5		—	—	—	5	100		
(5KV) 2KV + 3V 2KV + 2V + K 2KV + 2K + V	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3	53		4	—	—	53	100		
2V	1 + 2	162	(65)	14	97	59,8	65	40,1	66	57,4
	2 + 3	161	(39)	13	122	75,7	39	24,3	78	73,6
	3 + 4	9	(2)	1	7	77,7	2	22,2	4	80
	1 + 3	202	(23)	17	179	88,6	23	11,4	120	88,2
	2 + 4	14	(2)	1	12	85,7	2	14,3	3	50
	1 + 4	25	(1)	2	24	96	1	4	13	93
3V	1 + 2 + 3	91	(36)	8	55	60,4	36	39,6	36	56,2
	1 + 3 + 4	5		—	5	100	—	—	2	100
	1 + 2 + 4	7	(5)	1	2	28,6	5	71,4	2	66,6
4V	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3 1 + 2 + 4 1 + 2 1 + 3	18	(16)	1	2	11,1	16	88,8	—	—
6V		1		—	—	—	1	100		
2'V	1 + 2	214	(100)	18	114	53,2	100	46,8	75	53,2
	2 + 3	205	(67)	17	138	67,3	67	32,7	92	65,7
	3 + 4	36	(2)	3	34	91,7	2	8,3	25	92,6
	1 + 3	133	(41)	11	92	69,2	41	30,8	50	63,3
	2 + 4	40	(13)	3	27	67,5	13	32,5	23	76,6
	1 + 4	27	(1)	2	26	96,2	1	3,8	9	90
3'V	1 + 2 + 3	229	(128)	19	101	44,1	128	55,9	65	43,6
	2 + 3 + 4	47	(9)	4	38	80,8	9	19,2	24	82,7
	1 + 3 + 4	28	(3)	2	25	89,3	3	10,8	20	100
	1 + 2 + 4	15	(9)	1	6	40	9	60	4	33,3
5'V		14		1	—	—	14	100		
2K	1 + 2	248	(81)	21	167	67,3	81	32,7	114	62,6
	2 + 3	339	(101)	28	238	70,2	101	29,8	155	67,9
	3 + 4	45	(6)	4	39	86,6	6	13,3	20	83,3
	1 + 3	377	(56)	31	321	85,2	56	14,8	235	85,1
	2 + 4	28	(9)	2	19	67,8	9	32,2	14	60,9
	1 + 4	27	(2)	2	25	92,6	2	7,4	13	86,6
3K	1 + 2 + 3	254	(100)	21	154	60,6	100	39,3	108	64,7
	2 + 3 + 4	37	(6)	3	31	83,8	6	16,2	22	91,7
	1 + 3 + 4	40	(9)	3	31	77,5	9	22,5	24	82,7
	1 + 2 + 4	19	(9)	1	10	52,6	9	47,4	7	53,8

Tabel 38 (järg)

lauludes		eL lauludes				Lüür. eP ja eL kokku				Eep. eP ja eL kokku			
L	%	T	%	L	%	T	%	L	%	T	%	L	%
49	42,6	31	65,9	16	34,1	64	56,1	50	43,8	33	68,7	15	31,3
28	26,4	44	80	11	20	94	77	28	23	28	71,8	11	28,2
1	20	3	75	1	25	3	75	1	25	4	80	1	20
16	11,8	59	89,4	7	10,6	139	87,4	20	12,6	40	93	3	7
2	50	9	100	—	—	11	83,3	2	16,7	1	100	—	—
1	7	11	100	—	—	15	100	—	—	9	88,8	1	11,2
28	43,8	19	70,3	8	29,7	35	57,4	26	42,3	20	66,6	10	33,3
—	—	3	100	—	—	4	100	—	—	1	100	—	—
1	33,3	—	—	4	100	2	33,3	4	66,6	—	—	1	100
14	100	2	50	2	50	2	20	8	80	—	—	8	100
66	46,8	39	61,9	24	38,1	83	56,1	65	43,9	31	46,9	35	53,1
48	34,3	46	70,8	19	29,2	87	73,7	31	26,3	51	58,6	36	41,4
2	7,4	9	100	—	—	22	91,7	2	8,3	12	100	—	—
29	36,7	42	77,7	12	22,2	65	65,7	34	34,3	27	79,4	7	20,6
7	23,3	4	40	6	60	20	71,4	8	28,6	7	58,3	5	41,7
1	10	17	100	—	—	19	100	—	—	7	87,5	1	12,5
84	56,4	36	45	44	55	79	45,1	96	54,9	22	40,7	32	59,3
5	17,2	14	77,7	4	22,2	27	77,1	8	22,3	11	91,7	1	8,3
—	—	5	62,5	3	37,5	22	100	—	—	3	50	3	50
8	66,6	2	66,6	1	33,3	5	50	5	50	1	20	4	80
68	37,4	53	80,3	13	19,7	118	73,3	43	26,7	49	56,3	38	43,7
73	32,1	83	74,7	28	25,3	204	75	68	25	34	50,8	33	49,2
4	16,6	19	90,5	2	9,5	30	90,9	3	9,9	9	75	3	25
41	14,9	86	85,1	15	14,8	219	83,3	44	16,7	102	89,4	12	10,6
9	39,1	5	100	—	—	12	66,6	6	33,3	7	70	3	30
2	13,4	12	100	—	—	11	84,6	2	15,4	14	100	—	—
59	35,3	46	52,9	41	47,1	131	63	77	37	23	50	23	50
2	8,3	9	64,3	5	35,7	25	83,3	5	16,6	6	85,7	1	14,3
5	17,3	7	63,6	4	36,3	23	74,2	8	25,8	8	88,8	1	11,1
6	46,2	3	50	3	50	10	55,5	8	44,4	—	—	1	100

Tüüp	Variant	Värsse üldse		Keskmiselt	Värsse üldse				eP	
					T	%	L	%	T	%
4K	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3 1 + 3 + 4	94	(57)	8	37	39,4	57	60,4	25	41,6
2oV	1 + 2	90	(42)	8	48	53,3	42	46,6	29	44,5
	2 + 3	81	(21)	7	60	74,1	21	25,9	36	70,6
	3 + 4	10		1	10	100	—	—	7	100
	1 + 3	76	(18)	6	58	76,3	18	23,7	39	72,2
	2 + 4	1		—	1	100	—	—	1	100
3oV	1 + 2 + 3	278	(139)	23	139	50	139	50	89	46,1
	2 + 3 + 4	22	(11)	2	11	50	11	50	4	36,4
	1 + 3 + 4	27	(14)	2	13	48,1	14	51,9	9	47,4
	1 + 2 + 4	18	(13)	1	5	27,7	13	72,2	3	20
4oV	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3 1 + 2 + 4 1 + 3 + 4 1 + 3	95	(74)	8	21	22,1	74	77,9	14	19,2
5oV	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3	6		—	—	—	6	100		
2K + 2V	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3 1 + 2	210	(128)	18	82	39	128	61	49	38
2K + 3V 3K + 2V		6		—	—	—	6	100		
2K + 4V		4		—	—	—	4	100		
2K + 2oV	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3	32	(27)	3	5	15,6	27	84,4		
3K + 2V 2K + 3V	1 + 2 + 3 + 4	2		—	—	—	2	100		
2V + 2oV	1 + 2 + 3 + 4 1 + 2 + 3	24	(21)	2	3	12,5	21	87,5		
3V + 2oV 2V + 3oV	1 + 2 + 3 + 4	4		—	—	—	4	100		
3	1 + 2 + 3	396	(169)	33	227	57,3	169	42,7	147	56
	2 + 3 + 4	73	(31)	6	42	57,5	31	42,5	23	57,5
	1 + 3 + 4	50	(7)	4	43	86	7	14	21	84
	1 + 2 + 4	31	(15)	3	16	51,6	15	48,4	9	40,9

lauludes		eL lauludes				Lüür. eP ja eL kokku				Eep. eP ja eL kokku			
L	%	T	%	L	%	T	%	L	%	T	%	L	%
35	58,4	12	35,6	22	64,4	32	45,7	38	54,3	5	20,8	19	79,2
36	55,5	19	76	6	24	37	60,7	24	39,3	11	38	18	62
15	29,4	24	80	6	20	42	71,2	17	28,8	18	85,5	4	18,5
—	—	3	100	—	—	4	100	—	—	6	100	—	—
15	27,7	19	86,3	3	13,6	42	73,7	15	26,3	16	84,2	3	15,8
—	—	—	—	—	—	1	100	—	—	—	—	—	—
104	53,9	50	58,8	35	41,2	115	51,6	108	48,4	24	43,6	31	56,4
7	63,6	7	63,6	4	36,4	6	46,1	7	53,9	5	55,5	4	44,4
10	52,6	4	50	4	50	10	58,8	7	41,2	3	30	7	70
12	80	2	66,6	1	33,3	5	29,4	12	70,6	—	—	1	100
59	80,8	7	31,8	15	68,2	19	23,5	62	76,5	2	14,3	12	85,7
80	62	33	40,7	48	59,3	68	42,5	92	57,5	14	28	36	72
117	44	80	60,6	52	39,4	186	61	119	39	41	45	50	55
17	42,5	19	57,6	14	42,4	35	54,7	28	45,3	7	70	3	30
4	16	22	88	3	12	37	86	6	14	6	85,7	1	14,3
13	59,1	7	77,8	2	22,2	16	55,2	13	44,8	—	—	2	100

Tüüp	Variant	Värsse üldse	Keskmiselt	Värsse üldse				eP	
				T	%	L	%	T	%
4									
	4KV; 3KV + K; 3KV + V	84 (48)	7	36	42,9	48	57,1	13	35,1
	2KV + (2K2V K + V V + K)	155 (82)	13	73	47,1	82	52,9	40	46,5
	KV + 2V + K; KV + V + 2K	156 (93)	13	63	40,4	93	59,6	44	42,7
		395 (223)	33	172	43,6	223	56,4	97	42,9

Neljandas värsijalas on absoluutsed arvud väikesed, seepärast see vj. midagi ei otsusta. Kõige tähtsam järeldus on siiski see, et 4. vj. lõpul ühesilbilist sõna normaalselt ei esine. Protsentide seisukohalt on teises värsijalas ühesilbiline sõna vj. languses haruldasem kui 1. ja 3. vj-s. Osalt on põhjus selles, et esimene ja kolmas vj. on tihti ühesugustes tingimustes, näit. *Lina sis kasve kuĩ üts karda; Ei voi katta, ei voi matta; Tamm kasv pikka, tamm kasv paksu.* Värsitüüp 112 112 on küllalt sagedane.

Teise värsijala languses on ühesilbiline sõna üldse suhteliselt haruldasem, näit. värsitüübis 3122: **Ma**dalast **ma** künnin **maa**da.

Ühesilbiliste sõnade hulgas on nimi-, omadus- ja tegusõnu, aga on ka asesõnu või määrsõnu (ta, ma, see, ka, ju). Võib tekkida küsimus, kui palju seesugused sõnad alliteratsioonis kaasa räägivad. Aga kui alliteratsioon vj. languses on lubatud, kui seesugused ühendid, nagu *tamm taht, ei või* jt. tuleb lugeda alliteratsiooniks, pole mingit alust eitada ühendite *seep see, kas ka, kes teil tennu* kuulumist alliteratsiooniliste ühendite hulka. Nii oleks siis *Mis te teete pärast päeva* korralik alliteratsiooniline värss.

Järgmistes värsitüüpides võivad sattuda pearõhulised silbid värsijala langusse, järelikult satuvad värsijala langusse ka alliteereeruvad silbid (kui neid on): 34; 133; 143; 214; 215; 233; 314; 323; 332; 1123; 1124; 1132; 1133; 1134; 1213; 1222; 1223; 1224; 1232; 1233; 1323; 2112; 2113; 2122; 2123; 2124; 2132; 2133; 2212; 2213; 2223; 2322; 3121; 3122; 3123; 4123; 11122; 11123; 11132; 11213; 11223; 11222; 12112; 12211; 12222; 21114; 21121; 21122; 21132; 21212; 21213; 21222; 22112; 22222; 111122; 111131; 112112; 122122; 1112112.

Tabel 38 (järg)

lauludes		eL lauludes				Lüür. eP ja eL kokku				Eep. eP ja eL kokku			
L	%	T	%	L	%	T	%	L	%	T	%	L	%
24	64,9	23	48,9	24	51,1	32	49,2	33	50,8	4	21	15	79
46	53,5	33	47,8	36	52,2	57	46,7	65	53,3	16	48,5	17	51,5
59	57,3	19	35,8	34	64,2	49	38,6	78	61,4	14	48,3	15	51,7
129	57,1	75	44,3	94	55,6	138	43,9	176	56,1	34	41,6	47	58

Seega on alliteratsiooniliste silpide värsijala langusse sattumise võimalusi õige palju.

Tabelist 38 saab alliteratsiooni esinemust tõusu ja languse positsioonis vaadelda veel kahest aspektist.

Esimene neist käsitleb tüüpide esinemise sagedust. Kui võtta aluseks uuritavas materjalis leiduvad absoluutsed arvud (lahter 3: Värsse üldse), jagada lihtsuse mõttes kümnega, saame järgmise rea:

2KV(2. + 3. vj.) — 95
2KV(1. + 3. vj.) — 91
2KV + V(1. + 2. + 3. vj.) — 78
2KV + K(1. + 2.+ 3. vj.) — 70
2KV(1. + 2. vj.) — 62
›3(1. + 2. + 3. vj.) — 57
2K(1. + 3. vj.) — 38
2K(2. + 3. vj.) — 34
3oV(1. + 2.+ 3. vj.) — 28
3K(1. + 2. + 3. vj.) — 25
2K(1. + 2. vj.) — 25
3'V(1. + 2. + 3. vj.) — 23
2'V(1. + 2. vj.) — 21
2'V(2. + 3. vj.) — 20
2V(1. + 3. vj.) — 20
3KV(1. + 2. + 3. vj.) — 20
2V(1. + 2. vj.) — 16
2V(2. + 3. vj.) — 16
2'V(1. + 3. vj.) — 13
2KV + V(2. + 3.+ 4. vj.) — 12
2KV + V(1. + 3. + 4. vj.) — 11
3V(1. + 2. + 3. vj.) — 9
2oV(1. + 2. vj.) — 9
2KV + K(2. + 3. + 4. vj.) — 9
2KV + K(1. + 3. + 4. vj.) — 8
2oV(2. + 3. vj.) — 8
2oV(1. + 3. vj.) — 8
2KV(2 + 4. vj.) — 7
›3(2. + 3. + 4. vj.) — 7
2KV + V(1. + 2. + 4. vj.) — 6
›3(1. + 3. + 4. vj.) — 5

Harvemini esinevaid tüüpe pole siin enam vaadeldud. Siinne tüüpide järjestus näib üsna üldiselt kehtivat (võimalik, mõnede

kõikumistega): kõige sagedasem on KV_2KV_3, 19 korda harvemini esineb ˇ3 1.+ 3.+ 4. vj., aga on veel haruldasemaid tüüpe, neid siin pole erilist vajadust enam käsitleda.

Teine aspekt on alliteratsiooni esinemus värsijala tõusus (protsentides): millised tüübid millistes protsentide arvudes esinevad. Lähteks on samad alliteratsiooni tüübid.

80—89% (2V — 1 + 3; 2KV + K — 2 + 3 + 4; 2KV + V — 2 + + 3 + 4;
ˇ3 — 1 + 3 + 4; 2K — 1 + 3; 2KV — 1 + 3; 2KV — 2 + + 4; 2KV + K — 1 + 3 + 4)

75—80% (2KV — 2 + 3; 2oV — 1 + 3; 2V — 2 + 3; 2oV — 2 + 3)

70—75% (2KV + V — 1 + 3 + 4; 2'V — 1 + 3; 2KV — 1 + 2)

65—70% (2KV + V — 1 + 2 + 3; 3KV — 1 + 2 + 3; 2'V — 2 + + 3;
2KV + K — 1 + 2 + 3; 2K — 1 + 2)

60—65% (2K — 2 + 3; 3V — 1 + 2 + 3; 2V — 1 + 2; ˇ3 — 2 + + 3 + 4)

55—60% (3K — 1 + 2 + 3)

50—55% (ˇ3 — 1 + 2 + 3; 2'V — 1 + 2; 2oV — 1 + 2)

40—50% (3oV — 1 + 2 + 3; 2KV + V — 1 + 2 + 4;
3'V — 1 + 2 + 3)

Siin võivad uued materjalid anda hoopis teistsuguseid tulemusi. See ei tarvitse olla kaugeltki absoluutne.

9. Alliteratsiooni homomeeria

Kõige tavalisemalt paiknevad alliteratsiooniahela lülid eri värsijalgades, nii tõusu- kui langussilpides, igas värsijalas üks lüli (*T*üki *t*eeda, *mar*ga *maa*da). Vahel koondub aga mõnesse värsijalga kaks lüli, nii et üks on tõusus, teine languses. Ühte värsijalga koondumise tingib see, kui värsijalg koosneb kahest või kolmest sõnast. Alliteratsioonilülide paiknemist korraga sama värsijala tõusus ja languses nimetame algriimi homomeeriaks. Homomeeriat on esimeses, teises ja kolmandas värsijalas, mitte aga neljandas, sest värsi lõpul ei esine ühesilbilist sõna ja kahesilbiline sõna ei satu neljanda värsijala langusse, nagu see võib esineda esimeses, teises ja kolmandas värsijalas.

Homomeeriat leidub regivärssides suhteliselt palju, seetõttu on vaja ligemalt selgitada selle esinemisviisi, esinemissagedust ning üldjoontes ka tingimusi.

Homomeeriat ei saa esineda igasuguse struktuuriga värssides. Nii ei ole seda paarissilbilistest sõnadest koosnevais värssides 224, 2222, 44, probleemi ei moodusta ka struktuur 223, sest algriim võib siin normaalselt iga sõna algul esineda, ilma et rohkem kui üks sõna satuks ükskõik millisesse värsijalga, mis ongi homomeeria eeltingimus, ja ükski pearõhuline silp ei tule värsijala langusse. Võimalust homomeeria tekkimiseks ei anna ka vär-

sitüübid 232, 233, 234, 323, 314: ***Kurik kuldane kähena.*** Kui alliteratsiooniahel on pikem kui neli lüli, leidub värsis ikka homomeeriat (***Küll mina teaksin, mis mina teeksin***), paarissilbiliste sõnadega värssides ka siis, kui värss on venitatud ülipikaks, värsijala moodustab esimene peoon, nii et 1. või 1. ja 3. vj-s on 2 + 2 silpi: ***Mida mina tundsin, mida mina otsin.***

E s i m e s e s värsijalas võimaldavad homomeeriat järgmise struktuuriga värsid: 1124, 1132, 1133, 1213, 1223, 1224, 1232, 1322, 1323, 2123, 2124, 2132, 12222, 11222, 22222, 2224 jpt., seega värssides, kus tekivad kombinatsioonid 11, 12, 13, 21, 31, ***Kalk ma kalli õhtu'elle; Mis ma leisi minne'enna; Enämb veel meelits näiukene; Käokirja neil kinde'enna.*** Esimeses värsijalas (ka kolmandas) ei teki homomeeriat tüüpides, kus värsi algul on ülipika vokaali või diftongiga (vahel lihtsalt ülipikk kinnise silbiga) ühesilbiline sõna 1223 jne. Sellisel juhul täidab ülipikk silp terve värsijala.

T e i s e s värsijalas võimaldavad homomeeriat järgmise struktuuriga värsid: 2122, 2123, 2132, 2133, 21122, 21132. ***Seljast see sinine kuuba; Tare tee Tarvastu mäele; Jalga pand ta siidisuka.***

2122 ei ole homomeeria võimalik juhul, kui ülipikk silp täidab terve 2. vj.

K o l m a n d a s värsijalas sisaldavad homomeeriat struktuuritüübid nagu 2212, 22112 jm.

Esimeses ja teises värsijalas kokku: 11123, 11132, 21114, 21212.

Esimeses ja kolmandas värsijalas korraga 11213, 211211.

Järgnevas statistilises vaatluses on kokku võetud Põhja- ja Lõuna-Eesti kihelkonnad, detailsemaks jaotamiseks ei tundunud olevat vajadust.

I. Homomeeria esimeses värsijalas

1. K a h e l ü l i l i s e s a l l i t e r a t s i o o n i a h e l a s

KV *Seep see* on minu emane
L.-E. — 1; P.-E. — 5

V *O, ode*, lunasta minda
L.-E. — 1; P.-E. — 6

'V *Tulli mul* vastu päävakeine
L.-E. — 8; P.-E. — 18

K *Mih mul* süvvä antanesse
L.-E. — 5; P.-E. — 11

oV *Et on* mõisina külassa
P.-E. — 5.

2. K o l m e l ü l i l i s e s a l l i t e r a t s i o o n i a h e l a s

KV A. Kahekordsed lülid

Arvestatakse ainult homomeerse värsijala lülisid, muud võivad olla ühe- või kahekordsed ja positsioonilt asetseda 1. või 3. värsijalas.

Sau sai sauna küttemisest
L.-E. — 4; P.-E. — 9

B. Üks lüli ühekordne (kas konsonant või vokaal)

1) Ühekordne lüli vj. languses:
*Kaks kui herne**ka**unakesta*
Summ tuli suurida mehida
L.-E. — 8; P.-E. — 13;

2) kahekordne lüli vj. languses:
Siis sai Salme neitsikene
L.-E. — 4; P.-E. — 14.

V *Aa aga* teibäd *a*ndsid kättä
P.-E. — 1

'V *Sepp ei teinud* mulle naista
L.-E. — 18; P.-E. — 14.

K *Tulin te tütreid* kosimaie
L.-E. — 9; P.-E. — 6

oV *Eit ole ette* kuulutanud
L.-E. — 8; P.-E. — 25

Põim *Vii sina* tüttered *v*edeje
L.-E. — 13; P.-E. — 48

3. Neljalülilises alliteratsiooniahelas

KV A. Kahekordsed lülid
L.-E. — 5; P.-E. — 22
B. Üks lüli ühekordne
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 2; P.-E. — 4;
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 2; P.-E. — 9
C. Kaks ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 51; P.-E. 98;
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 4; P.-E. — 36
V P.-E. — 4
K L.-E. — 16; P.-E. — 19
oV L.-E. — 9; P.-E. — 43
2 ahelat
L.-E. — 50; P.-E. — 111
Põim *Sui es sellele suale*
L.-E. — 48; P.-E. — 73

4. Viielülilises alliteratsiooniahelas

KV A. Kahekordsed lülid
L.-E. — 1.
B. Üks lüli ühekordne
kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 4; P.-E. — 9
C. Kaks ühekordset lüli
ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 1; P.-E. — 1
D. Kolm ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 3; P.-E. — 10;
2) kahekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 3.
'V L.-E. — 6; P.-E. — 7
K L.-E. — 1; P.-E. — 1
oV L.-E. — 1; P.-E. — 5
2 ahelat L.-E. — 5; P.-E. — 5
Põim L.-E. — 13; P.-E. — 58

5. Kuuelülilises alliteratsiooniahelas

KV A. Kahekordsed lülid
P.-E. — 1
C. Kaks ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 1; P.-E. — 1;
2) kahekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 5
E. Neli ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 1;
2) kahekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 3
V L.-E. — 1
Kaks ahelat
P.-E. — 5
Põim L.-E. — 6; P.-E. — 6

II. Homomeeria teises värsijalas

1. Kahelülilises alliteratsiooniahelas

KV Egäl *kuul kuninga* pojad
L.-E. — 3; P.-E. — 5
V Siis paneb *u*ksed *u*mmisrõngastele
P.-E. — 1
'V Kolme *a*sja *t*al puuduneksi
P.-E. — 12
K Teide *k*iik *k*üla mäele
L.-E. — 1; P.-E. — 2
oV Kuule *e*s *o*ma nimeda
L.-E. — 1; P.-E. — 1

2. Kolmelülilises alliteratsiooniahelas

KV A. Kahekordsed lülid
*Ku*bjas *ku*i *ku*rat eessa
L.-E. — 1; P.-E. — 5
B. Ühekordsed lülid
2) ühekordne lüli vj. languses:
Kuho *pe*an *pe*a panema
L.-E. — 5; P.-E. — 9
V Mul *o*mal *o*n ho*b*use nahka
P.-E. — 1
'V *T*ule *m*ult *l*uba küsima
L.-E. — 5; P.-E. — 12
K Sinna *m*urri *m*a *m*õõga otsa
L.-E. — 5; P.-E. — 4
oV Sullis *o*n *i*lus *e*lada
L.-E. — 5; P.-E. — 9
Põim Kuu *poolt oli p*uhte'embä
L.-E. — 10; P.-E. — 15

3. Neljalülilises alliteratsiooniahelas

KV A. Kahekordsed lülid
*Ki*mmel *kä*ib *kä*si*k*ivile
L.-E. — 3; P.-E. — 6
B. Üks lüli ühekordne
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 2; P.-E. — 3

C. Kaks ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 6; P.-E. — 23;
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 11; P.-E. — 20.
D. Kolm ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 2;
2) kahekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 3

V *O*ma *ei*t *o*n *ei*dekene
P.-E. — 4

'V L.-E. — 8; P.-E. — 11

K L.-E. — 5; P.-E. — 2

oV L.-E. — 2; P.-E. — 3

Kaks ahelat
L.-E. — 8; P.-E. — 10

Põim *O*de *sa*i *so*le *sa*leja
L.-E. — 23; P.-E. — 16

III. Homomeersed on 1 + 2 vj.

1. Neljalülilises alliteratsiooniahelas

B. Üks lüli ühekordne
Ei, ei, ei, ei, tüttäreni
P.-E. — 3

2. Viielülilises alliteratsiooniahelas

KV B. Üks lüli ühekordne
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 1; P.-E. — 6

Kahekordne ahel
P.-E. — 4

Põim L.-E. — 3; P.-E. — 10

5. Kuuelülilises alliteratsiooniahelas

Põim L.-E. — 1

IV. Homomeeria kolmandas vj-s

1. Kahelülilises alliteratsiooniahelas

KV Ilu seppa *maa ma*dala
L.-E. — 1; P.-E. — 2

V Võtsid surra *ei e*lädä
L.-E. — 1; P.-E. — 1

'V Mida karva *so* hobone
P.-E. — 2

K Viimane öö *mu*l *ma*gada
L.-E. — 3; P.-E. — 4

2. Kolmelülilises alliteratsiooniahelas

KV A. Kahekordsed lülid
*Ku*heliku *kui ku*ninga
L.-E. — 1; P.-E. — 2
B. Üks lüli ühekordne
1) ühekordne lüli vj. languses:
*Ma*ha jäävad *maa*d *mi*nusta
L.-E. — 1; P.-E. — 4
2) kahekordne lüli vj. languses:
Meie *lõua*luud *lõ*disid
L.-E. — 6; P.-E. — 9

'V Kirves *rai*us, *ma la*dusin
L.-E. — 5; P.-E. — 3

K *T*ütarlapse *tööt*eusta
P.-E. — 2

oV Mere*liiv*al *o*n *i*hutud
L.-E. — 2; P.-E. — 1

Põim Lätsi *ai*ta *ma mä*ele
L.-E. — 4; P.-E. — 5

3. Neljalülilises alliteratsiooniahelas

KV A. Kahekordsed lülid
L.-E. — 2; P.-E. — 2
B. Üks lüli ühekordne
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 4; P.-E. — 5
C. Kaks ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 1; P.-E. — 9
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 11; P.-E. — 21
D. Kolm ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 1; P.-E. — 1
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 1; P.-E. — 2

V L.-E. — 1

'V L.-E. — 5; P.-E. — 3

K P.-E. — 3

oV L.-E. — 2; P.-E. — 2

Kahe ahelaga
L.-E. — 6; P.-E. — 10

Põim *K*ui ei *ka*nna, las *ka*duda
L.-E. — 3; P.-E. — 11

4. Viielülilises alliteratsiooniahelas

KV A. Kahekordsed lülid
P.-E. — 2
B. Üks lüli ühekordne
2) kahekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 1
C. Kaks ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 1; P.-E. — 1

'V L.-E. — 1

Kahe ahelaga
P.-E. — 2

Põim L.-E. — 4; P.-E. — 12

5. Kuuelüliline alliteratsiooniahel

KV A. Kahekordsed lülid
P.-E. — 1
C. Kaks ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
L.-E. — 3; P.-E. — 1
2) kahekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 5
E. Neli ühekordset lüli
1) ühekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 1
2) kahekordne lüli vj. languses:
P.-E. — 3
V L.-E. — 1
Kaks ahelat
P.-E. — 5

Ligemaks vaatluseks on valitud eraldi võrdlevalt veel kahe kihelkonna laule — Lõuna-Eestist Helme ja Põhja-Eestist Kadrina II rühm.

Sõnasilbistruktuuri seisukohalt saab järgmise pildi.

Esimene värsijalg.

Üldse on esimeses värsijalas homomeeriat Helme lauludes 71 värsis, Kadrina lauludes 90 värsis.

Kõige sagedamini on homomeerne esimene värsijalg. Helme värsside põhjal saab järgmised tulemused.

Sõnasilbistruktuuri seisukohalt saab järgmise pildi.

Kaks ühesilbilist sõna: Hel 44 värssi, Kad II — 45.

Hel: mis ma; mis mul (3×); siis sul; siis saad ~ saab; siis su; üts oli; üts ep; seep sai; sai ma; siis sul; see sul; sis kikk; see sul; suu mul; sai see; me ei; ja ka; egä me; võt või; ma vii; ans ta; aad sa; et ei; seep sai; kukk küll; org om; säält sai; suust sa; kolm küll.

Kad II: seep see; kui mul; kus küll; vii siis; sai siis; sai see; seäl siis; soos on; toas on; käes on; voi on; mis ma; õel ei; lell ei; oot, oot; et ei.

Ühe- ja kahesilbiline sõna: Hel — 9 värssi, Kad II — 36.

Hel: hääp oli; mul tuleb; üts ärgu.

Kad II: tamm tahab; ees olli; mul tuli; ma tahan; ma annan; see seda; ei ole.

Kahe- ja ühesilbiline sõna: Hel 15 värssi, Kad II — 9.

Hel: kavva taht; näid nii; esi sei; abi sai; laisal sai; tulin te; tohi te.

Kad II: viga ei; sõida siis; hobo on.

Ühe- ja kolmesilbiline sõna: Hel 2 v.

Hel: kui kuuleme.

Kaks kahesilbilist sõna: Hel 1 v.

Hel: tähel tuli.

Teises värsijalas esineb homomeeriat vähem. Homomeeriline värsijalg algab ühesilbilise sõnaga. Sellele järgnevad ühe või mitmesilbilised sõnad, kusjuures kahe-, kolme- või enamasilbilised sõnad jagunevad teise ja kolmanda värsijala vahel, võivad mõnikord täita ka neljanda värsijala (Mõista ma madalakene). Kokku esineb teises värsijalas homomeeriat Helme lauludes 38, Kadrina II lauludes 29 värsis.

Sõnasilbistruktuuri järgi kujuneb pilt selliseks:
Kaks ühesilbilist sõna: Hel 7; Kad II — 11.
Oh see / *om üts* / imelugu. (Hel 31.)
Kätki / *täis jäi* / kiikujaida. (Kad II 92.)
Ühe- ja kahesilbiline sõna: Hel 24 värssi, Kad II — 11 v.
Tapi / *ma va*/na varese. (Hel 4.)
Mino / *mees tun*/gib tubaje. (Kad II 87.)
Ühe- ja kolmesilbiline sõna: Hel 7; Kad II — 7.
Anna / *ma va*/nale kättä. (Hel 33.)
Kübar / *kui ki*/rikokella. (Kad II 109.)

Kolmandas värsijalas esineb homomeeriat harva, Helme vaatlusalustes lauludes 15 juhtumit. Ka kolmanda värsijala homomeeria algab ühesilbilise sõnaga, kui järgnev sõna on kahe- või enamasilbiline, moodustavad järgnevad silbid neljanda värsijala.

Kaks ühesilbilist sõna: Hel 5 v.; Kad II — 5 v.
Vares tõusi / *vait sai* / olla. (Hel 10.)
Kas on tütar / *voi on* / poega. (Kad II 63.)
Ühe- ja kahesilbiline sõna: Hel 3 v.; Kad II — 2 v.
Lätsi aita / *ma mä*/ele. (Hel 33.)
Kuldalõngust / *on ko*/otud. (Kad II 67.)
Ühe- ja kolmesilbiline sõna: Hel 7 v.; Kad II — 7 v.
Milles kurja / *me ku*/bija. (Hel 12.)
Kui on tütar / *vii ve*/deje. (Kad II 63.)

Ühend ühe- ja kahesilbiline sõna sisaldab tavaliselt murduvat silpi, s. t. viimase sõna esimeses silbis on ülipikk vokaal või diftong, millest osa moodustab viimase värsijala tõusu (kootud, teusta).

Nii on esimeses värsijalas, täh. värsi algul, kus sõnakasutus on üldse vabam, ka homomeeriat võrratult rohkem, see väheneb pidevalt värsi lõpu poole, kuni neljandas vj-s, kus ühesilbilised sõnad vj. languses pole lubatud, ei esine loomulikult ka homomeeriat.

Et homomeeriat üldiselt esineb küllalt palju, Helmes näit. 12,5% värssides, Kad II — 13,2%, sellest esimeses vj-s Hel 7,1%, Kad II 9%; teises vj-s Hel 3,9%, Kad II 2,8%; kolmandas vj-s Hel 1,5%, Kad II 1,4%, siis tuleb seesugust esinemist pidada täiesti normaalseks ja lubatuks regivärsis.

Algriimi kasutamise peamiseks aluseks pole sõnade omavahelised suhted, vaid tüvisõnad üldse, hoolimata nende liigist. Tähtis on ainult evokant, mis kutsub välja evokaadi.

Homomeerseis värsijalgades on rohkesti paljukasutatud sõnaühendeid, eriti värsside algul (*Mis mina* hoolin lauladenna; *Mis mina* leidsin minne'enna; *Mis mina* isale suoban jne.). Seesuguseid ühendeid leidub veel rohkesti, näit.: seep see; siis sai; kus

Tabel 39

Homomeeriliste värsijalgade paiknevus värssides

Lülid / vj. Kohad		2-lülil.		3-lülil.		4-lülil.		5-lülil.		6-lülil.		Kokku		Kokku % 12 000 värsi kohta	
		Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
I	eL	15	0,38	64	1,60	217	5,42	35	0,87	8	0,20	339	8,47	1087	9,06
	eP	45	0,56	130	1,62	452	5,65	99	1,23	22	0,28	748	9,35		
II	eL	5	0,13	31	0,78	68	1,70	4	0,10	1	0,025	109	2,73	308	2,56
	eP	21	0,26	55	0,69	103	1,30	20	0,25	—	—	199	2,50		
III	eL	5	0,12	19	0,48	37	0,92	7	0,18	4	0,10	72	1,80	209	1,74
	eP	9	0,11	26	0,33	69	0,86	17	0,21	16	0,20	137	1,71		
I + II	eL							4	0,10	1	0,02	6	0,15	32	32
	eP					3	0,04	20	0,25		1	26	0,32		
										24					
												Kokku 1636			13,63

kõik; või on; siis saad; et ei; seep oli; et oli; ei ole; ei see; kes see, kes seal; sai see; viha võtab; ma tahan jpt. Ka need suurendavad homomeeriat, eriti esimeses värsijalas.

Tabelis 39 (lk. 174) on toodud absoluutseis arvudes homomeeriliste värsside juhtumid eraldi Lõuna- ja Põhja-Eesti värssides 1., 2. ja 3. värsijalas vastavalt sellele, kas homomeeria esineb kahe-, kolme-, nelja-, viie- või kuuelülilises algriimiahelas. Tuleb aga arvestada, et Lõuna-Eestist on valitud 4000 värssi, seega kaks korda vähem kui Põhja-Eestist, mistõttu protsendid tuleb arvestada vastavalt neile põhiarvudele, saame järgmised suhted: 1. vj. L.-E. — 8,47; P.-E. — 9,35; 2. vj. L.-E. — 2,73, P.-E. — 2,50; 3. vj. L.-E. — 1,80; P.-E. — 1,71.

Tabelist järgneb, et topograafilised erinevused pole suured, aga nad on siiski olemas ja kõnelevad sellest, et esimeses värsijalas on Põhja-Eesti lauludes homomeeriat 0,88% rohkem, Helme ja Kadrina kihelkonna võrdlus sellest seisukohast näitab 1,9% Kadrina kasuks. Esimeses ja teises värsijalas on 0,17% Põhja-Eesti kasuks.

Pilt teises värsijalas on vastupidine. Tabel näitab Lõuna-Eesti värssides homomeeriat Põhja-Eesti omadest 0,23% rohkem, Helme ja Kadrina II võrdlus annab aga tervelt 1,1% Helme kasuks. Samasugune on olukord kolmandas värsijalas, kus tabeli järgi on Lõuna-Eesti 0,09 protsendiga ülekaalus, Helme ja Kadrina II võrdluses Helme ülekaal on 0,1%.

Nii on siis ka normaalselt homomeeria paiknemine esimeses värsijalas kõige sagedasem ja liigub langevas joones, kusjuures viimast värsijalga see ei puuduta. Kõige olulisem põhjus selleks on, et värsi algus on sõnasilpide asetuse poolest kõige mitmekesisem. Ka ühesilbiliste sõnade rida kulgeb värsi algusest lõpu poole langevas joones: 46 : 14 : 9 : 1. See rida on saadud järgmiselt: on loetud ühesilbilised sõnad Kuusalu, Kodavere ja Karksi värssides värsijalgade kaupa ja võetud aritmeetiline keskmine, mis jagati kõige väiksema keskmisega, milleks osutus 9. Nii leidus siis neljandas värsijalas 3000 värsi kohta 9 ühesilbilist sõna, sellest värsijala languses ainult 1.

Muidugi ei sõltu homomeerilised värsijalad ainult ühesilbilistest sõnadest, on muidki faktoreid, aga ka ühesilbilistel sõnadel on oma osa, nagu käesolevast käsitlusestki järgneb.

10. Neljasõnalisest alliteratsioonist

Nelja- ja rohkem kui neljatüvelistes värssides leidub kahe ahelaga alliteratsiooni, mis moodustab kaks sümmeetrilist või muidu rütmilt ühesugust poolt. Positsioonilt leidub sellist olukorda kahe poolega või dipoodilistes värssides, aga võib esineda ka värssides, mis ei jagune kaheks rütmilt eraldatavaks pooleks. Kuigi

paralleelseist pooltest koosnevaid värsse võib käsitada kui mõnevõrra iseseisvaid, on neil omavahel siiski tihedam side kui muudel paralleelvärssidel. Nii ei saa värsipooli kergesti asendada või koguni ära jätta, nagu võib ära jätta või asendada muid paralleelvärsse. Kummalgi värsipoolel võib olla omaette alliteratsioon, aga alliteratsioonilised sõnad võivad asetseda ka risti.

Värssi

Soua solge,
lenna lehte

võib vaadelda kui kahte paralleelvärssi, kus kummalgi värsil (= poolel) on oma alliteratsioon. Kahe kõrvutise värsina võib käsitada ka

*S*ood **k**ünnin,
*s*inikad **k**asvid,

neid seovad kaks alliteratsiooniahelat, mis läbivad kaht värssi.

Eri kvaliteedi moodustab kordus. Värsipooltes võib korduda üks sõna: *Nii*tis **kaa**re, *nii*tis **ka**ksi, või kaks: *Pere***mee**s, *pere***me**hike; *Lä*hme, *lä*hme, **käi**me, **käi**me. Tähtsam on häälikukordus on siingi muidugi sõnakordus, millel rahvaluules on väga oluline osa.

Väheste eranditega kehtib reegel: Kui värsis esinevad KV ja K või V, siis grupeeruvad nad kumbki omaette: *M*ina *m*õistsin, **ko**he **ko**stsin.

Värsid ei tarvitse poolduda sisult, vaid ainult rütmilt, nagu seda võivad ka kolmetüvelised (*K*andis *k*ülma || *k*amberie; *L*ehe *l*aia *l*endamaie), mis ei sisaldagi kaht alliteratsiooniahelat. Rütmiline pooldumine on kergem tekkima korrapärastes värssides 2222 ~ 11222 vm. Kahe värsijala järel tekib loomulik hingamispaus: L*e*idsin **ka**na **kar**jat*ee*lta.

Niisiis: värssides, milles on neli algriimilist sõna, võib sama alliteratsiooniahel läbida kõiki neid sõnu, aga enamikul juhtudest leidub sel korral värsis kaks alliteratsiooniahelat. Lülide sisu kummaski ahelas on erinev ja lülid omakorda võivad paikneda mitmeti. Nii võib kummalgi värsipoolel olla oma ahel (K_1K_2 || || $KV_3KV_4 \sim KV_1KV_2$ || V_3V_4 jne.), aga erinevad ahelad võivad paikneda ka haagitaoliselt ($KV_1K_2KV_3K_4$ jne.) või sülitsi ($KV_1V_2V_3KV_4$ jne.).

Neljalülilisi ahelaid või 2 × 2-lülilisi ahelaid on värsis võimalik paigutada järgmiselt:

Tabel 40

KV	K KV K KV	K KV KV K
KV ¹KV KV ¹KV	¹K KV ¹K KV	¹K KV KV ¹K
KV KV KV KV	K K KV KV	
¹KV ¹KV KV KV	¹K ¹K KV KV	KV V
¹KV KV KV ¹KV	KV KV K K	KV V KV V
KV K	KV KV ¹K ¹K	KV ¹V KV ¹V
KV K KV K	KV K K KV	V KV V KV
KV ¹K KV ¹K	KV ¹K ¹K KV	¹V KV ¹V KV

V V KV KV
ˈV ˈV KV KV
KV KV V V
KV KV ˈV ˈV
KV V V KV
KV ˈV ˈV KV
V KV KV V
ˈV KV KV ˈV

KV ˊV

KV ˊV KV ˊV
KV ˈˊVKV ˈˊV
ˊV KV ˊV KV
ˈˊV KV ˈˊV KV
ˊV ˊV KV KV
ˈˊV ˈˊV KV KV
KV KV ˊV ˊV
KV KV ˈˊV ˈˊV
KV ˊV ˊV KV
KV ˈˊV ˈˊV KV
ˊV KV KV ˊV
ˈˊV KV KV ˈˊV

KV oV

KV oV KV oV
oV KV oV KV
oV oV KV KV
KV KV oV oV
KV oV oV KV
oV KV KV oV

K

K K K K
K ˈK K ˈK

K K ˈK ˈK
K ˈK ˈK K

V

V V V V
V ˈV V ˈV
V V ˈV ˈV
V ˈV ˈV V

ˊV

ˊV ˊV ˊV ˊV
ˊV ˈˊV ˊV ˈˊV
ˊV ˊV ˈˊV ˈˊV
ˊV ˈˊV ˈˊV ˊV

oV

oV oV oV oV

K + V

K V K V
V K V K
K K V V
V V K K
K V V K
V K K V

K + ˊV

K ˊV K ˊV
ˊV K ˊV K
K K ˊV ˊV
ˊV ˊV K K
K ˊV ˊV K
ˊV K K ˊV

K + oV

K oV K oV
oV K oV K
K K oV oV
oV oV K K
K oV oV K
oV K K oV

V + ˊV

V ˊV V ˊV
ˊV V ˊV V
V V ˊV ˊV
ˊV ˊV V V
V ˊV ˊV V
ˊV V V ˊV

V + oV

V oV V oV
oV V oV V
oV oV V V
V V oV oV
V oV oV V
oV V V oV

ˊV + oV

ˊV oV ˊV oV
oV ˊV oV ˊV
ˊV ˊV oV oV
oV oV ˊV ˊV
oV ˊV ˊV oV
ˊV oV oV ˊV

Kokku seega 95 kombinatsiooni.

Tabelid 41 ja 42 toovad arvud 2 × 2-lüliliste ahelate kohta uuritavas materjalis, kusjuures pole arvestatud lülide paiknemist, vaid ainult lülide sisu. Tabeleis on vaadeldud selle alliteratsioonilii gi esinemist eraldi 4- ja 5-sõnalistes värssides. Et aga ühe ahelaga värsside osatähtsus on väike, vaadeldakse ainult kahe ahelaga värsse. Protsendid on arvestatud nii nelja- ja viiesõnaliste värsside arvu kui ka 1000 värsi kohta.

Märkus tabelite lugemiseks.

Lahter 1 märgib 2 ahelaga värsside arvu, lahter 2 annab protsendi vastavalt nelja- või viiesõnaliste värsside arvust, lahter 3 — protsendi 1000 värsi kohta.

Tabel 41

Kaks kahe lüliga alliteratsiooniahelat 4-sõnalistes värssides

Koht	4-sõnal. värsse	2KV + 2KV			2KV + 2K			2KV + 2V			2KV + 2oV			2K + 2K		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Hel	453	11	2,42	1,1	11	2,42	1,1	19	4,19	1,9	—	—	—	7	1,54	0,7
Krk	462	8	1,73	0,8	11	2,38	1,1	30	6,49	3	—	—	—	2	0,43	0,2
Urv	472	3	0,63	0,3	21	4,44	2,1	30	6,35	3	3	0,63	0,3	2	0,42	0,2
KJn	408	9	2,20	0,9	25	6,12	2,5	19	4,65	1,9	—	—	—	4	0,97	0,4
Kod	401	11	2,74	1,1	22	5,48	2,2	27	6,73	2,7	4	1	0,4	2	0,49	0,2
Hlj I	409	7	1,71	0,7	21	5,13	2,1	18	4;40	1,8	—	—	—	3	0,73	0,2
Hlj II	434	4	0,92	0,4	14	3,22	1,4	29	6,68	29	12	2,76	1,2	2	0,46	0,2
Kad I	411	4	0,97	0,4	13	3,16	1,3	22	5,35	2,2	9	2,18	0,9	8	1,94	0,8
Kad II	403	5	1,24	0,5	12	2,97	1,2	15	3,72	1,5	3	0,74	0,3	2	0,49	0,2
Kuu	316	5	1,58	0,5	3	0,94	0,3	20	6,32	2,0	—	—	—	—	—	—
eL	424	6	1,41	0,6	15	3,53	1,5	26	6,13	2,6	2	0,47	0,2	3	0,71	0,3
eP	400	16	4	1,6	19	4,75	1,9	16	4	1,6	1	0,25	0,1	5	1,25	0,5
		7	1,79	0,74	15	3,71	1,55	23	5,42	2,26	3	0,67	0,28	3	0,79	0,32

Tabel 41 (järg)

Koht	4-sõnal. värsse	2K + 2V			2K + 2oV			2V + 2V			2V + 2oV			2V + 2'V		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Hel	453	4	0,88	0,4	3	0,66	0,3	6	1,32	0,6	2	0,44	0,2	4	0,86	0,4
Krk	462	15	3,24	1,5	1	0,21	0,1	1	0,21	0,1	3	0,65	0,3	—	—	—
Urv	472	15	3,18	1,5	—	—	—	8	1,69	0,8	1	0,21	0,1	—	—	—
KJn	408	10	2,45	1,0	2	0,49	0,2	3	0,73	0,3	5	1,22	0,5	—	—	—
Kod	401	4	0,99	0,4	1	0,24	0,1	5	1,24	0,5	2	0,49	0,2	—	—	—
Hlj I	409	9	2,20	0,9	5	1,22	0,5	6	1,46	0,6	2	0,48	0,2	—	—	—
Hlj II	434	9	2,07	0,9	1	0,23	0,1	—	—	—	—	—	—	6	1,38	0,6
Kad I	411	10	2,43	1,0	3	0,73	0,3	6	1,46	0,6	—	—	—	—	—	—
Kad II	403	6	1,49	0,6	1	0,24	0,1	3	0,74	0,3	1	0,24	0,1	—	—	—
Kuu	316	7	2,21	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
eL	424	11	2,59	1,1	1	0,23	0,1	6	1,41	0,6	2	0,47	0,2	—	—	—
eP	400	15	3,75	1,5	4	1	0,4	7	1,73	0,7	1	0,25	0,1	—	—	—
		9	2,29	0,96	2	0,44	0,18	4	0,98	0,42	1,5	0,37	0,16	1	0,2	0,1

Kaks kahe lüliga alliteratsiooniahelat 5-sõnalistes värssides

Koht	5-sõnal. värsse	2KV + 2KV			2KV + 2K			2KV + 2V			2KV + 2oV			2K + 2K		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Hel	132	—	—	—	12	9,09	1,2	8	6,06	0,8	4	3,0	0,4	1'	0,75	0,1
Krk	153	—	—	—	4	2,61	0,4	8	5,22	0,8	—	—	—	—	—	—
Urv	135	—	—	—	5	3,70	0,5	9	6,66	0,9	—	—	—	—	—	—
KJn	131	7	5,34	0,7	—	—	—	11	8,39	1,1	2	1,52	0,2	1	0,76	0,1
Kod	89	1	1,12	0,1	3	3,37	0,3	5	5,61	0,5	—	—	—	4	4,49	0,4
Hlj I	249	—	—	—	12	4,81	1,2	20	8,03	2,0	1	0,40	0,1'	8	3,21	0,8
Hlj II	125	—	—	—	6	4,80	0,6	13	10,40	1,3	2	1,60	0,2	—	—	—
Kad I	99	1	1,01	0,1'	2	2,02	0,2	10	10,10	1,0	1	1	0,1	—	—	—
Kad II	105	—	—	—	5	4,77	0,5	9	8,57	0,9	1	0,95	0,1	1'	0,95	0,1
Kuu	118	1	0,84	0,1	6	5,08	0,6	10	8,47	1,0	—	—	—	—	—	—
eL	127	1	0,78	0,1	6	4,72	0,6	14	11,02	1,4	—	—	—	3	2,35	0,3
eP	132	—	—	—	2	1,51	0,2	9	6,81	0,9	—	—	—	—	—	—
	133	0,9	0,75	0,09	5	3,87	0,5	10,5	7,94	1,05	1'	0,70	0,09	1,5	1,04	0,15

Tabel 42 (järg)

Koht	5-sõnal. värsse	2K + 2V			2K + 2oV			2V + 2V			2V + 2oV		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Hel	132	4	3,03	0,4	1	0,75	0,1	7	5,34	0,7	—	—	—
Krk	153	3	1,96	0,3	2	1,30	0,2	3	1,96	0,3	1	0,65	0,1
Urv	135	8	5,92	0,8	1	0,74	0,1	6	4,44	0,6	—	—	—
KJn	131	—	—	—	2	1,52	0,2	1	0,76	0,1	—	—	—
Kod	89	4	4,49	0,4	—	—	—	1	1,12	0,1	—	—	—
Hlj I	249	15	6,02	1,5	2	0,80	0,2	10	4,01	1,0	7	2,80	0,7
Hlj II	125	6	4,80	0,6	5	4	0,5	—	—	—	1	0,80	0,1
Kad I	99	4	4,04	0,4	1	1,01	0,1	4	4,04	0,4	1	1,01'	0,1
Kad II	105	4	3,80	0,4	1	0,95	0,1	—	—	—	1	0,95	0,1
Kuu	118	2	1,70	0,2	2	1,69	0,2	—	—	—	—	—	—
eL	127	5	3,93	0,5	1	0,78	0,1	4	3,15	0,4	1	0,78	0,1
eP	132	3	2,27	0,3	—	—	—	3	2,25	0,3	—	—	—
		5	3,50	0,48	1,5	1,13	0,15	3	2,26	0,32	1	0,58	0,1

Absoluutseis arvudes ja ka protsentides väljendatult on kahe ahelaga neljasõnalist algriimi vähe, aga selle mõju on küllalt suur, eriti sellepärast, et enamik neist on sümmeetrilised ja toetavad rütmi. Kui saadud statistilised andmed reastada nende esinemise sageduse järgi, saab järgmise rea.

Tabel 43

Tüüp	4-sõnalises värsis		5-sõnalises värsis	
	2 ahelaga värsside keskmine	%	2 ahelaga värsside keskmine	%
2KV + 2V	23	5,42	10,5	7,94
2KV + 2K	15	3,71	5	3,87
2K + 2V	9	2,29	5	3,50
2KV + 2KV	7	1,79	0,9	0,75
2V + 2V	4	0,98	3	2,25
2K + 2K	3	0,79	1,5	1,04
2KV + 2oV	2	0,67	1	0,70
2K + 2oV	2	0,44	1,5	1,13
2V + 2oV	1,5	0,37	1	0,58
2V + 2'V	1	0,20		

Kui selles tabelis kõige sagedamini esinevad 2KV + 2V ja 2KV + 2K liita, moodustab saadud summa absoluutse ülekaalu teiste kombinatsioonide ees kokku

38 — 9,13% : 29,5 — 7,53%.

Diferents on 8,5 e. 1,60%.

Võib järeldada, et neljasõnalistel alliteratsioonidel on oma kindel osa. Suhted võivad muutuda vastavalt uurimiseks valitud materjalile, aga üldine tendents näib sellisena kehtivat.

11. Alliteratsiooni ja inversiooni seos

Rida autoreid, nagu A. Ahlqvist, D. E. D. Europaeus, E. A. Saarimaa jt. peavad algriimi esteetilise mõju saavutamiseks vajalikuks sõnade kõrvuasendit, selleks kasutab laulik inversiooni.

On põhjust peatuda veidi küsimusel sellest aspektist, kas ja kuivõrd selleks inversiooni tõepoolest kasutatakse.

Inversioon (lad. inversio = ümberpööramine) tähendab keeletraditsioonis reeglipärase, väljakujunenud normaalse sõnajärje muutmist ja sõnade ümberpaigutamist lauses, kitsamas mõttes subjekti ja predikaadi asendi äravahetamist. Erinevad tingimused kehtivad proosas ja värsis, kus värsistruktuur mõnesuguseid sõnapaigutusi püüab vältida. Sõnu lauses, eriti lauludes, võib ümber paigutada 1) mõne sõna eriliseks esiletõstmiseks; 2) värsirütmile sobivamat sõnapaigutust taotledes; 3) kivinenud sõnaühendite kasutamisel, mida ei ole võimalik meelevaldselt lahutada; 4) algriimist tingitult; 5) raskenemise seaduse tõttu.

Sõnade paigutamine lauses pole absoluutselt vaba. Mõni sõnaasend võib anda ebaloogilise, ebaselge või hoopis teisesisulise lause, võib käia ka loomuliku rütminõude vastu. Inversioonist võib olla juttu siis, kui sõnade väljaviimist tavalisest sõnajärjest võib tunnetada inversioonina.

Inversioonil rahvalauludes on küllalt oluline osa. Eesti rahvalauludes ei saa piirduda subjekti ja predikaadi asendi äravahetamisega, arvesse tulevad teisedki süntaktilised suhted. Seejuures leidub variantides erinevaid paigutusi, see tähendab siis ka vajadust laulutüüpide variantides inversiooni võrdlevalt uurida. Seda käesolevas töös siiski pole suudetud teha ja see peab jääma inversiooni käsitleva eriuurimuse ülesandeks. Näitena võib esitada paar värssi kõnealuse küsimuse selgitamiseks. Laulu «Kuldnaine» variandis Ta 4a on värss *Võttis puusta teha naista,* Ta 3 — *Võttis puusta naista teha.* Laulus «Arg kosilane» esineb kord värss *Mõlemad mõduda täisi* või *Mõlemad täisi mõduda.*[152] Esimesel juhul inversiooni pole, on aga allitereeruvate sõnade naabrus, teisel juhul on küll inversioon mitte aga alliteratsiooni, vaid raskenemise seaduse tõttu. Seega tundub küsimus hoopis keerukam, värsis toimib mitte ainult üks tingimus, vaid rohkem. Ja ühe inversiooni tekkimisekski võib viiest mainitud tegurist mõju avaldada rohkem kui üks korraga.

Mõned näited lauseliikmete aspektist.

A. 1. Subjekt ja predikaat (SP)>(PS)

Järgmine näide toetab hüpoteesi allitereeruvate sõnade kõrvuti paigutamise kohta: Tuli varas varvikusta, / naine tarka tammikusta (VK III 25). Mõlemas värsis, kus inversioon esineb, võiks inversioon ka puududa, aga ometi tundub alliteratsioon nõudvat sõnade ümberpaigutamist. Samasuguses olukorras näikse olevat värss *Tuli susi suurest metsast.*

Aga allitereeruvaid sõnu on paigutatud ka lahku asendisse, on peetud rütmiliselt paremaks sõnasilbilist koostist 3 + 1: *võtaksid sa võidaleiba* (Lg 250). *Põimime me põllepaelu* (Lg 200).

2. Subjekt, predikaat, adverbiaal (SPAd)>(PAdS)≈(AdPS)

Subjekti ja predikaadi asendi vahetamine võib kaasa tuua mõne teise lauseliikme asendi nihutamise:

Kiigub soossa kasekene (Lg 223). Raskenemise seaduse tõttu paigutati subjekt kui neljasilbiline sõna värsi lõppu, teised lauseliikmed, predikaat ja adverbiaal, jäid paigale. Vahel võib ümber

[152] VK II 55 A.

paigutada lisaks ka adverbiaali ja predikaadi: *Mööda kääsid möögimehed* (H II 4, 538 Kad). Seesuguse põhjaliku struktuuri muutmisega ei saavutata alliteratsiooniliste sõnade kõrvutamist. Vahel kannatab inversiooni kasutamisega kakskõlariim, vahele tuleb ükskõlaline sõna: *Kukub kägu kuusikussa* (Lg 233).

3. Predikaat subjekti ja atribuudi vahel (SAtP)>(SPAt$_2$)

Siin tekib just alliteratsiooniliste sõnade kaugenemine:
Viis on vaimu välja pealla, / kuus on kubjasta järella (Lg 67).
Alliteratsioonile ei lisa midagi seegi, kui subjekt ja atribuut rütmilistel põhjustel paigutatakse vastupidisesse järjekorda:
Kõrta kaks jäi kasvamaie, / varta viis jäi vaarumaie (Lg 181).
Selline järjestus moodustab fraseoloogilise ühendi, mis tähendab ebamäärast hulka (näit. inimest viis, vrd. viis inimest).

B. Atribuut põhisõna järel

Eesti keeles on atribuut normaalselt alati põhisõna ees, seega tuleb käsitada atribuudi asendit oma peasõna järel inversioonina.

1. (AtX)>(XAt)

Kui atribuut ja põhisõna on alliteratsioonis, ei ole inversioonil alliteratsiooni seisukohalt olulist tähtsust, inversioon tekib muudest põhjustest, kas värsirütmi või raskenemise seaduse tõttu:

Ajas kaare kaunikese. (Lg 147.)
Kupart kulda piiramaie. (Lg 74.)
Kapsas kaunis häilib peada. (Lg 220.)

Et vältida lühikest pearõhulist silpi vj. tõusus:
*Ka*lu *k*uivi *ka*utaveta (Hel 1)
K on nüüd kahe KV vahel.
Kui aga atribuut või põhisõna allitereeruvad mõne muu sõnaga, siis ei anna inversioon alati alliteratsiooni seisukohalt midagi, kõik sõltub sellest, millises asendis on sõnad värsis: *Sisse tuo mõtsa sinidse.* (Naiseh. VK I 110.)
On muidugi näiteid, kus alliteratsioonilised sõnad satuvad inversiooni tõttu kõrvu: *Naine kaunis kasvatanud* (V I 26); *Isä tulli halli Harjumaalta, / emä paksu Paide'esta, / vennäd valge'ed Virusta, / õed suured Soomemaalta.* (VK II 141 A.)
Parallelismistruktuuri tõttu satub ühes paralleelvärsis kakskõlariim kõrvu, teises mitte:

Lepa laia lapsukene,
kase valge kasvandikku. (Kad 18.)

C. Postpositsiooni asend

1. (XPost)>(Post X)

Osas variantidest näib postpositsioon alliteratsiooni tõttu ümber paigutatud põhisõna ette:

Alla kaane kasvamaie (Lg 74), vrd. aga: *Kaane alla kasvamaie.* (H II 26, 138 Vlj.) NB! Kakskõlariim seob sõnu siiski tugevamini.

Mõnikord võib põhisõna juurde kuuluda ka atribuut, postpositsioon on asetatud aga mõlemate ette ja tekib alliteratsiooniliste sõnade naabrus: (AtXPost)>(PostAtX):

Jalad alta harva metsa. (Lg 80.)

D. Prepositsiooni asend

1. (PreX)>(XPre)

Järgmises parallelismirühmas tekib alliteratsiooniliste sõnade naabrus või ligidus 1. ja 3. värsis:

Löö iks keppi kivi vasta, / pessa keppi lauda vasta, / pessa keppi pinki vasta. (Lg 281.)

E. Predikaat, objekt

1. (OP)>(PO)

Ei ilu padaje panda, aga ka alliteratsiooni naabrust vältivalt: *Ei panda ilu padaje* (Lg 16).

Subjekt ja objekt predikaadi osade vahel

1. (SP_1P_2O)>(P_1SOP_2)

Alliteratsioon tekib järgmises parallelismirühmas:

Ei muna muruda riku,
ei kana kesada kaabi. (H I 5, 22 Hlj.)

Lauludes on parallelismil suur mõju inversiooniliste värsside tekkimiseks. Kuna paralleelvärsid on sümmeetrilise struktuuriga, siis juhul, kui eelnev värss sisaldab inversiooni, kujunevad enamasti inversiconilisteks ka järgmised, koguni sel juhul, kui neis pole inversiooniks tungivat vajadust. See aga võib ka alliteratsioonilised sõnad lahku viia. Tekib determineeritud parallelismistruktuur:

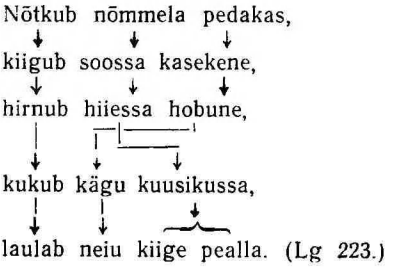

Alliteratsiooni kõrvuasend esimeses värsis on täielikult olemas, samuti kolmandas, teises värsis satub lahku k + k, neljandas sama tihedusega ku + ku, ku ja k on tiheduselt erinevad. Neljandas värsis tekib veelgi eriline olukord: neljasilbiline sõna satuks värsi keskele, seda aga välditakse ja värss konstrueeritakse ümber, tekib kiasm. Subjekti ja predikaadi inversioon jääb püsima. Kiasm tekib ka siis, kui üks värss on õiges lausejärjestuses, teine inversioonis:

Ma tegin soosse suured kuhjad,
arule saadud saledad. (H I 5, 82 Hlj.)

Mõlemas värsis on aga kolm alliteratsioonilist sõna, kuigi erineva tihedusega.

Ongi vaja arvestada ka alliteratsiooni tihedust. Vastuvaidlematult liituvad tihedamini *saa*dud *sa*ledad kui *a*rule *saa*dud.

Kuigi alliteratsiooniliste sõnade ligindamiseks kasutatakse inversiooni, ei või konstateerida, et see oleks absoluutne. Vahel saavutatakse inversiooniga hoopis vastupidist, kui laulik silmas peab sisuliselt tähtsama sõna allakriipsutamist ja seda teeb värsi algusse või lõppu asetamisega. Nii antiteesile ülesehitatud parallelismirühmas

Orustagi peaseb orja,
hädastagi peaseb härga,
ei pease pereminia. (V I 98.)

on mõisterühma o r i kuuluvad üksikmõisted ori : härg : minia viidud rõhulisse asendisse värsi lõpul. Värsirühma peamõte on: kõige viletsam ori ongi minia. Esimeses ja teises värsis alliteratsiooni naabrust ei ole. See tekiks, kui inversioonivahekorras oleks S:P: *Peaseb orja orustagi, / peaseb härga hädastagi.* Rahuldatud oleks ka raskenemise seaduse nõue. Sellist konstruktsiooni aga uuritavas materjalis ei leidu, võib-olla sellepärast, et kolmanda värsijala tõus tekiks kvantiteedireeglite vastane.

Kokkuvõtteks võib siiski konstateerida, et alliteratsiooniliste sõnade paigutamiseks konferentsesse asendisse kasutatakse vahel inversiooni. Inversiooniks on aga ka muid ajendeid, ja alliteratsioon ei näigi selleks olevat kõige tähtsam.

12. Alliteratsioon ja parallelism

Alliteratsioon ja parallelism on omavahel sõltuvuses. Alliteratsioon sõltub ka parallelismi struktuurist. Parallelismil on eesti ja soome regivärsis konstitutiivne funktsioon, kus suurem või vähem rühm värsse laulus on grupeeritud sisu ja vormi kokkukuuluvuse alusel mõtteliseks tervikuks. Parallelismis 1) värsid parallelismirühmades on ühesuguse ehitusega, 2) parallelismi-

rühma värssides on oluliselt samad lauseliikmed (paralleelvärssides mõned lauseliikmed võivad olla kehtivad ka teiste värsside jaoks), 3) parallelismirühma värssidel on normaalselt sama sõnajärjestus. Kõik värsid parallelismirühmas on niisiis samasuguse süntaktilise konstruktsiooniga. Parallelismis kohaldub vähemalt osale peavärsi sõnadest paralleelne sõna või sõnaühend. Nõnda võib parallelismirühmas esineda alliteratsioon sümmeetriliselt:

S P Ad
S P Ad

Enamasti pole alliteratsiooni kasutamisel kinni peetud peavärsi skeemist, seepärast leidub üldisemalt teistsugust suhet, näit.:

S P Ad
S **P** **Ad** vm.

Öeldust järgnes, et üksikud värsid parallelismirühmas ei tarvitse olla täiesti ühesuguse koosseisuga, mõned lauseliikmed võivad olla lisatud või välja jäetud, viimasel puhul on mõne eelmise värsi mõni lauseliige kehtiv ka järgmiste värsside kohta:

S P Ad
P At Ad.

Iga värsi konstrueerimisel tundis laulik end vabana, alliteratsiooni moodustamisel ei ole peavärsi surve nii tugev, et see tingimusteta nõuaks algriimi sümmeetrilist paigutamist. Peamise tähtsusega on riimi olemasolu, süntaktilised ja rõhu suhted ei ole determineeritud. Tähtis on muidugi värsi sisu.

Täielik vastavus leidub järgmises näites:

*Va*lge l*a*udade *va*hele,
*k*äna *k*ruusi *k*eske'elle. (Kad 57.)

Kuidas parallelismis lisandub lauseliikmeid ja elideerub kahele või mitmele värsile ühiseid, selgitab järgmine näide:

Hulguvad	unisulased,	P S
käivad rammad	käskujalad,	P At S
otsivad unista lasta,		P At O
tukkujada toomekesta		At O
		(V I 82).

Värsi struktuur võib varieeruda veel mitmeti:

Ei *si*in *suu*da *suu*red laulda
ega — jaksa *la*iad *la*ulda
ega — — *pa*ksemad *pa*jata
ega — — *ko*rgemad *ko*nelda
ega — — *vi*rgad *vie*retellä.

Mina *la*ulan *la*stukane,
— *vie*ren *ve*suoksakane,
— *kie*ran *k*annel*kie*likäne —
*la*st on *l*uodud *la*ulemaie,
*ve*si — luodud *vie*remäie,
*k*annel*kie*li — — *kie*rämäie.

(VK III. lk. 120.)

Siit võiks järeldada: alliteratsiooni determineerivad muuhulgas ka semantilis-leksikaalsed suhted, mille alusel valitakse värssidesse sünonüüme.

Pea- ja paralleelvärsis võib olla erinevaid lauseliikmeid:

Ma läen isi tillukene,
mööda maada madalukene.

Erineda võib rütm:

Oh õde muru madala,
taputilka tillukene.

Vahel leidub kiasmi:

Vesi palgid veeretänud,
udu teinud uksed ette.

Anžambmaanilises seoses võib peavärss pikeneda, nagu järgmises näites saab kolm paralleelset osa:

(I) Istus maha mättä otsa
imetäma, (II)ikkemaie,
(III) viimast armu andemaie.

Kui parallelismirühma värssides puudub mõni lauseliige, kujuneb sellele vastavalt ka alliteratsioon.

Sõnaühend, mis ei sisalda alliteratsiooniahelat, võib ühele (või mõlemale) komponendile leida algriimilise vaste värsis. See omakorda võib leida sõnaühendilise vaste paralleelvärsis, millega toimub sama:

Pia ei **pii**tsale *mureta*,
ka*nna* huolda **kan**tsikale. (Kuu 135, 4a.)

Ka algriimi tüüp ei tarvitse olla sama, nagu ei pea kõik värsid algriimi sisaldamagi:

1. Votsin sield tamme ülesse,
vein mina tamme *ue* *oue*,
*i*stutin h*i*asse maasse,
ei siel *ta*htnud *ta*mme kasva,
5. *ei vo*tnud *vo*su *a*jada. (Kuu 304, 4.)

Selle katke algriimisagedus on järgmine: 1. — 0; 2. — 2; 3. — 2; 4. — 3; 5. — 4. Parallelismi moodustavad siin ainult 4. ja 5. värss.

Tihedus: 1. — 0; 2. — 6; 3. — 2; 4. — 3; 5. — 3.

Tihti on esteetilise mõju huvides süntaktiline varieerumine vajalik. Järgmised kaks värsirühma, kus algriim samuti värsiti

varieerub, värsid ise aga struktureeritud ühesuguse skeemiga mõjuvad nagu proosa:

*Lõõ*tsa *lõõ*ritab pajassa,	SP
kivi *mü*riseb *ma*jassa,	P Ad
härjad *va*ruvad *va*ula.	P Ad
*Lõõ*tsa *lõõ*ritab rahada,	SP
kivi müriseb jahuda,	Ø
härjad varuvad *ü*vida. (Kad 33.)	S O

Võiks kujutada skemaatiliselt:

1. *Seä*l ma *seä*delin *s*anoda,
   *la*hutasin *la*ulukesi,
   *pa*nin kokko *pa*lve'eida. (Kad 32.)

	Ad	S	P	O
1	+	—	+	+
2	—		+	+
3	—		+	+

Kõige sagedamini on alliteratsioonisuhteis predikaat ja objekt, aga järgmises näites on olukord teine:

2. Täkku *ka*erul *ka*svatasid,
   *mä*ra tallis *mä*ngitasid,
   *te*lderi *te*kissa pidasid. (Kad 14.)

	P	O	Ad (vahendi)	Ad (viisi)
1	+	—	+	—
2	+	+	—	—
3	—	+	—	+

Sõna ise ei tarvitse olla algriimis, tema paralleelsõna aga küll:

Vihased on *mei*e *nei*ud,
*ku*rvad meie *ku*tres*ka*ulad. (Kuu 135, 3.)
Votsin süödellä huosta,
*ko*isutella *ko*rvikasta. (Kuu 139, 1.)

Üks tendents selline näibki: peavärsi mõne tähtsa sõna vastet paralleelvärsis püütakse allitereerida.

Värsse, mis koosnevad kahest paralleelsest poolest, võib hinnata kui iseseisvaid komponente (värsse) parallelismis:

Joo, *k*urku, *k*anna, *k*aela,
*v*õta *v*astu, *v*askirinna. (Kad 14.)

Esimeses värsis on paralleelsed pooled omavahel seotud, nagu oleks tegemist alliteratsiooni siirdumisega värsist teise.

Parallelism tingib sünonüümi valiku lauludes, aga algriim sõltub juba sellest, milline sünonüüm valiti. Eelneva värsi algriim järgnevat ei mõjuta. Sünonüümidest võidakse valida küll selline, mida on kergem alliteratsiooni moodustamiseks kasutada.

13. Alliteratsioon pildi kujundajana

Rahvalaulus luuakse pildid parallelismi vahendusel. Alliteratsioonil pole parallelismirühma värssides ainult sõnu siduv ja markeeriv osa, vaid ta aitab kaasa ka piltide loomisel, sest sõnu valitakse tihti alliteratsiooni dikteerimisel. Sõnade sidumise ja alliteratsioonilise rõhu asetamisega tuleb paratamatult esile kujutelm, mis vastavasisulise sõnastusega tekib.

Ema hauast annab rahvalaul järgmise pildi:

Muru on kasnud mulla pääle,
aruheina haua pääle,
nogesed südame pääle,
silmile sinised lilled,
kulmule kulu punane,
paju paksu palge pääle,
jalule jalakas korge. (VK III 16, 4.)

Ema haua pilti luues valib laulik selle taimestikku ja paigutab nad ükshaaval kõrvu: hauda katavad muru, sinililled, kulu, paju, jalakas; vastavalt alliteratsiooni nõudeile nimetatakse kehaosad, mida loetletud taimed katavad.

Samasuguselt valmib pilt kosjahobust söötvast noormehest: *a*knast *a*ndis k*a*erad, läbi *p*ilu *p*istis heinad, *l*äbi *l*ae *l*askis roka, viis *e*tte ilusad h*e*inad, *ka*harad *ka*erad, *roo*silise roka. Esimeses pooles antakse hobuse söötmise tegevus, teises toitude iseloomustus.

Ori vaigistab uksi, et nendest läbimisel tekkiv müra ei äärataks magajaid. Tähelepanu objektiks on vaigistamise tegevus: ori viskab *u*ksile õlut, *saa*dab *sa*garaile k*a*lja, et *uu*ed *u*ksed ei *u*luks, *ka*skised s*a*garad ei *ka*rjuks, *pi*hlakased *pii*dad ei v*i*nguks. Kujutamise aluseks on tegevus ja uksega seotud esemete kompleks koos materjali märkivate epiteetidega.

Stereotüüpne varga tulek on sõnastatud järgmiselt: *va*ras tuli *va*rvikust, *vi*hane mees *vi*tsikust, *ta*rk n*a*ine *ta*mmikust (VK III 28).

Parallelismis keskendatakse mõte mingi pidepunkti külge: ust vaigistatakse käepärase joogiga, ukse ja temaga seotud esemete iseloomustuseks tuuakse vastavad põhisõnaga riimivad epiteedid, ema haua taimestik viiakse ühendusse ema kehaga jne. Siin on

küllalt juhuslikku, aga mitte täiesti: kujutatavast isikust, esemest või olukorrast valitakse kõige iseloomulikumad tunnused ja lisatakse vajalikke täiendavaid sõnu. Laulus «Tütarde tapja» arvab ema, et end ehtiv poeg läheb teole, *mõ*tel *mõ*isa *m*inevä, *sa*ksa *a*sjasid *a*jama, *te*opäevi või *te*gemä (KJn 56 B). Ema mõte tegutseb poja minekuga, ta arvab, poeg on minemas mõisa teole.

Kui troostituks kujuneb elu vana mehega, seda kujutab rahvalaulik, võttes appi eufoonilised vahendid: 1) tuleb õnnis õhtu, *ka*llis *kaa*samängu *a*eg, 2) naine *t*eeb *ti*nased voodid, *la*hutab *la*hedad *l*inad, *pe*ksab *p*adjad *pe*hmeks. Sellele järgneb naise suhtumine vanasse elukaaslasse: 3) häbi on hüüda ätiks, *vaa*ku *va*naks *vaa*riks, *ku*tsu *ku*lla peiuks (KJn 131 A). Lauliku mõte on siin suunatud kolmele aspektile. Iga parallelismirühm nihutab ette oma aspekti. Sellele vastavalt on valitud väljendusvahendid ja nende kõlaline seos: õnnis õhtu, *l*ahedad *l*inad, *p*ehmed *p*adjad, häbi hüüda ätiks, *vaa*ku *vaa*riks.

Lüürilises laulus «Elu isakodus» kujutatakse talu jõukust järgmise fantaasiapildi kaudu: *pea p*uutub *se*alihasse, *k*äed *k*uivisse *k*alusse, *j*alad *a*lt *a*hvenisse, hõlmad õllepoolikusse (KJn 139 B). Sellega on öeldud — talus on palju söödavat-joodavat.

«Õllest saar» on järgmiselt kujutatud: *i*gas *ti*pus *ti*hane, igas *o*ksas *o*rava, igas *puu*s *puu*rilind, *la*dvas *la*ululind, *k*eskel metsa *ki*rjulind, *va*hel *va*lge lind (VK III 26, 5a). Nii arendab laulik oma fantaasiat puu ümber, mille okstel on linnud. Nagu tavaline eesti rahvalaulu parallelismis, loetletakse üksikuid linde. Lind või loom ja tema asend puus on seotud algriimiga.

Tütre palgaks töö eest on ähvardus ja peks, riimitakse tegemine ja tegevusvahend (verb ja objekt): *a*nti *h*algu, *loo*biti *loo*gapuid, *tõ*steti *t*oobrilaudu, *ki*ngiti *ki*rvevart (VK III 21). Seesuguseid peksukujutelmi võidakse rohkemgi akumuleerida, nagu seesugune akumuleerimine laulude uuemais edasiarendustes on väga sagedane. Tarbetuid ülekuhjamisi tuleb vahel võtta kui degeneratsiooni tunnuseid.

Laisa talu iseloomustus selle elanikkude tegevuse ~ oleskelu järgi on antud järgmiselt: Peres on neli neidu, kes midagi positiivset ei tee. Üks on *pi*ngil *pi*kaliste, teine *s*ängis *s*eljaliste, kolmas *a*hjulla *a*lasti, neljas *par*sil *pal*ja reisi. Kes nende eest töö teeb: Jänes *l*oisutas *l*usika, *pe*tra pühkis *per*manduda, *k*aru *k*äppis taiginat, *ka*ssid *ka*ngasta *ku*dusid, *ni*rgid *nii*si kergitasid (Kuu 148), on öeldud antifraasi kujul: töö jääb tegemata.

Pildis maja ehitamisest on aluseks materjal, millest maja saab. Tegin toa *r*iigudest, *r*aagudest, *pi*lliroo *pi*ndudest *la*iemaist *laa*studest, *s*uure *s*oo *s*ammelist (KJn 123 A).

Viinavihas tüli kujutab laulik osavõtjate tegevuse järgi: *na*ised *naa*klevad, *m*ehed *mü*tsata *mü*ravad, naised *ta*ntsivad *ta*nuta, *Ü*lja naised *ü*mbrikuta, *Põ*lula naised *põ*lluta, *Ha*ma naised *har*jakata (H II 9, 233 Hlj).

Vastavusse on viidud ka linnud ja nende laul: *k*äod *k*uksid, *l*innud *l*aulsid, *t*ihased *t*ikutid, *ka*jakad *kaa*rutid (H II 9, 233 Hlj).

Alliteratsioon ei loo pilti, aga ühe olulise komponendina aitab kaasa selle väljakujundamisele. Vaevalt kujutluspilt nii selgesti ja kaasakiskuvalt kuulajateni jõuaks, kui seda ei saadaks ühe komponendina ka alliteratsioon. Paljud sõnaühendid on alliteratsiooni kaastoimel muutunud stereotüüpseiks, kõigepealt muidugi alliteratsiooni tõttu sõnaühendeiks saanud: *va*ras (tuli) *va*rvikust; *uu*ed *u*ksed *u*luvad; *mu*ru kasvab *mu*lla peale, *a*ruhein h*a*ua peale. Seesuguseid alliteratsiooni tõttu kivinenud sõnaühendeid on muidugi palju: kül*a*n*a*ised *na*eravad, paralleelvärssides — *t*üdrukud *t*eotavad, *pii*gad *pi*lkavad (V I 74). *Ta*nu saab *ta*hmaseks, *li*ndid *lii*vaseks, *põ*ll *põ*rmuseks. Noor naine on *vi*ks *vi*llu kraasima, *tra*ks vokki *ta*llama, *k*ärme *k*angast *k*uduma (V I 74). Noor naine kurdab, et ta on *o*rjapoisile *o*sanud, *ka*rjapoisile *ka*sunud, *pa*lgapoisile *pa*isunud, *s*ulasele *s*irgunenud (VK II 93 B). Kui leiaks «orja» sünonüüme, võiks lisanduda alliteratsioonilisi sõnapaare veelgi. *Ve*ndadele *vee*remisest kõneldakse lauludes palju, paralleelvärssides ka *sõ*tsedele *sõi*tmisest (VK II 93 B) või *õe*le *õi*lutamisest. Algriimi konserveeriv osa on tunduv ka sõnapaarides, millele ka parallelismid on vahel üles ehitatud: oli *p*riske ja *p*unane, *v*algе ja *v*äleda, *te*rve ja *te*rane, *kä*rme ja *kä*reda (V I 74). Seesugused sõnapaarid lauludes liginevad korduslikkudele, sünonüümilistele ja antonüümilistele või vastavatele sõnapaaridele ülesehitatud kõnekäändudele.[153] Algriimi ja paarissõnade suhetest on kõneldud (lk. 18). Täiendavalt võiks lisada värsi *Mühisid-mähisid männid* (V I 65), kus sõna *mühisema* (või mühama) on tavaline ühenduses mändidega. Peasõnaks on *männid*, mille survel on tekkinud paarissõna teine komponent *mähisema*.

Algriimi sundus on vaieldamatu sünonüümide valikul värsis. Sellest järgneb, et pildile ilme annavad valitud sõnad, nende kõla ja kooskõla.

14. Determineerivate sõnade progressiivne või regressiivne mõju allitereeruvais värssides

Regivärsilise rahvalaulu paralleelvärssides antakse kas kõigile sõnadele või osale sõnadest sünonüümilised vasted, näit.:

Kes toob muldaje õluta,
↕ ↓
haudaje haneosada.

[153] E. Laugaste, Loenguid eesti rahvaluule üldkursusest. Tartu 1965, lk. 158. (Rotaprint.)

Esimene paar sõnu on sünonüümid (↕), teine samast mõisteringist, sõnad, mis on paralleelvärssi valitud analoogia alusel (↓); esitatud näites kuuluvad need mõisteringi s ö ö d a v a t - j o o d a v a t.

Sünonüümiparallelismis on vasteteks sünonüümid, analoogiaparallelismis kuuluvad vasteteks valitud sõnad samasse mõisteringi näit.:

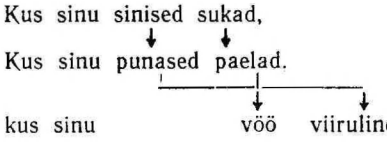

Üldmõisteks on k a u n i s t a t u d r i i e t u s e s e m e d, mida siin nüüd on loetletudki. Parallelism tingib mitmeti ka üksiku värsi struktuuri, aga värsi sõnavaraline koostis oleneb suuremal määral algushäälikute samasuse nõudest, alliteratsioonist. Laulik ei saa niisugustes tingimustes sõnu värssi valida meelevaldselt, vaid sõltuvalt teistest värsis esinevaist sõnadest, seda aga mitte ainult sisust lähtudes, vaid ka sõnade kõlalist iseloomu arvestades. Alliteratsiooni tingivad süntaktilis-leksikaalsed suhted, mille alusel valitakse sõnad värssidesse, aga sisu poolest võimalikke sõnu võib olla mitu ja nende valikul osutub oluliseks sõnaalguline häälik või häälikuühend.

Kõik sõnad värsis alliteratsiooniga seotud ei ole ega saagi olla. Alliteratsioonis valitakse üldiselt sellised sõnad, mis värsi sisu seisukohalt on tähtsad, aga kõik nad pole ühesuguse kaaluga. Allitereeruvaist sõnadest üks peab tingimata värssi kuuluma, on kõige tähtsam, primaarne, määrav — sellest sõltub mingi teine sõna (sõnad), mis sisult sellega seostub.

Alliteratsiooni analüüsima asumisel ongi esimene võte kindlaks teha, milline sõna värsis määrab teise sõna (või sõnad).

Lähtudes determineeriva ja sõltuva sõna omavahelisest asendist värsis, võib konstateerida järgmist: determineeriv sõna võib asetseda sõltuvast eespool, me kõneleme siis p r o g r e s s i i v s e s t sõltuvusest; asetseb determineeriv sõna värsis aga sõltuvast sõnast tagapool, on tegemist r e g r e s s i i v s e sõltuvusega. Determineerivat sõna, mis kutsub välja temaga allitereeruva sõna värsis, nimetame e v o k a n d i k s, selle poolt esilekutsutud sõna e v o k a a d i k s.

Milliseid sõnu järgmises sünonüümiparallelismis pidada determineerivaiks, milliseid sõltuvaiks sõnadeks?

Kus on kullalla kodugi
ja hellal eluaseke
ja marjal magaduspaika
ja taimel talutoake. (V I 4.)

Küsimuse sisu on: kus on *laulikneiu* (sünonüümid *kulla, hella, mari, taim*) kodu? Neiu on peamine, sellest sõltuvad ka tema eluasemega seotud sünonüümid: kulla → kodu; hella → eluase; mari → magaduspaik; taim → talutoake.

Kiigelaulus «Miks kiik kiunub» on peamine muidugi *kiik* ise, mis tingib kiige häälitsust imiteeriva deskriptiivse sõna *kiunub*. Kuna *kiunuma* tähistab olendile omast tegevust, tekib siin verbaalne metafoor, kiunumine on üle kantud eluta esemele. Laulus endas on juttu kiigekombest: tüdrukud, kes kiigele tulid, pidid kiige ehitajaile ja kiigutajaile tooma mitmesuguseid kingitusi, mida siin analoogiaparallelismi loetelus esitataksegi alliteratsioonilisel seotud kiige osade loetlemisega:

Kiike *ki*unub *ki*nda'aida,
*a*luslauda → *a*nde'eida,
*pea*lis*puu* → *pu*na*pa*nemid.

Selle laulu analüüsimine on veidi raskem. Esimeses värsis on sõna *kiunub* sõltuv sõna, muutub aga ise determineerivaks sõnale *kinda'aida*, õieti küll mõlemad, nii *kiik* kui ka *kiunub*. Teises värsis *aluslaud* tingib *anded*, aga liitsõna osad allitereeruvad ka omavahel, niisamuti kolmandas värsis, kus *pealispuu* on tervikmõiste, aga *puna* sõltub juba põhisõnast *panemid*.

«Maie laulus» (V II 80) kujutatakse meeskangelase Jürje rikkust, loetledes hinnalisi esemeid, mille helinat tähistavad verbid on viidud alliteratsioonilisse vastavusse: *k*ullad → *k*ajasid; *he*lmed → *he*lisid; *pau*ad → *pau*kusid; *r*aha → *r*õksus.

Vaadelgem sõnade determineerituse seisukohalt järgmist karjaselaulu katket:

Söö, karja, sineta, karja,
joo, karja, joruta, karja,
heida, karja, hingamaie,
puhust ajast puhkamaie,
seni kui tõuseb tõrvalille,
üle aia angervaksa,
üle pino pilliroogo. (Kad 1.)

Peamõte toodud laulukatkes on soov karjale: söö ~ joo, siis heida puhkama. Sõnapaar *söö : joo* jaguneb kahe värsi vahel. Esimeses allitereeruvad predikaadid *söö : sineta*, teises *joo : joruta* või assotsiatsiooni tõttu sõnale sineta ka — *puneta*.

Sõnaühend *heida puhkama* jaguneb:

3. v.: heida hingama
4. v.: puhust ajast puhkama.

Substantiiv muutub evokandiks värssides (lauseliselt subjekt predikaadile)

5—7: *tõ*useb ← *tõ*rvalille,
üle *a*ia ← *a*ngervaksa,
üle *pi*nu → *pi*lliroogu.

Struktuurilt hästi selged on juhtumid, kus parallelismirühmas on olemas kõigis värssides samad lauseliikmed, näit.:

Hulguvad unisulased,
käivad rammad käsujalad. (V I 78 (82).)

Paljudes lauludes on epiteet evokaadiks põhisõnale: hella ← eidekene, viha ← viina.

Laulus «Seni tüttered ilusad» (V II 59) on tähtsaim sõna *kodu*, see on evokandiks verbile *kasvasid*, kodu paralleelsõna (sünonüüm) on *isa tuassa* (adverbiaal + atribuut), see on evokandiks verbile *istusid*. Kolmas sünonüüm *venna põrmandalla* (eelmisega samasugune struktuur) tingib verbi *veerid*. Aluseks on seega sisu — kõige tähtsam sõna värsis. Seda aga ei ole alati võimalik määratleda, eriti siis, kui algriimis on kõrvalisema tähtsusega sõnad (adverbiaalid).

Sõnade omavaheliste suhete selgitamiseks on huvitav jälgida Eesti oludele iseloomulikku laulu «Hall tuleb enne lõikust». Mõisast sõltuval talupojal jäi vähe aega omaenese vilja koristamiseks, mõisnik anastas olulise osa tema tööjõust ja ilmastik tingis lõikuse õnnestumise või ebaõnnestumise. Laul kujutab talve tulekut, allitereeruvad sõnad on pandud kirjeldama talve esimesi tunnusmärke:

Ju hakkab *lu*mi *lu*bama, hakkab *a*lle haugutama,
ju hakkab *vi*lu *ve*dama, *ka*ste *k*ülma *kan*gutama.

Aga:

Meil on *lei*kus *lei*kamata,
vili *ko*kku *kor*jamata.

Lumi, vilu, alle, kaste on paratamatud sõnad laulus, verbid aga nendest täielikult sõltuvad. Selles parallelismirühmas on kõik verbid metafoorid (lubama, vedama, haugutama, kangutama).

Jälgides rahvalaulude motiivistikku tekib mulje, et laulikul mingit olukorda või sündmust sõnadesse valades on sellest kindel terviklik kujutlus, tal on olemas juba ka mingi traditsiooniline materjal olemasoleva kujutluse edasiandmiseks, kaasa arvatud sõnavara, millest tal tuleb teha valik, selline, mis sobib ka alliteratsiooni saamiseks. Kui ei olnud võimalik kasutada sõnu otseses tähenduses, tulid appi võtta troobid. Kujutluspiltides on õige rohkesti stereotüüpset, nagu pole õige stereotüüpsust otsida ainult värsside kasutamises. Laulikul tundub olevat nagu mingi sõnavarafond, mida ta vajaduse korral kui käepärast olevat kasutab. Lauludes on aga kujunenud välja ka palju stereotüüpseid sõnaühendeid, mis alati on alliteratsioonis (sõitsin *sildada sinista*; läbi *leinatse südame*; pale *laseb laine'eida*; oh seda *heada healekesta*, *viledada viisikesta*). Lisaks eelnenud näite analüüsimisele

võiks lisada veel järgmist. Kõik talve tuleku tunnused on laulikule kogemustest liigagi tuttavad, nende loodusmuljete keskel on ta ise elanud, ja seetõttu on ka tema poolt kasutatud metafoorid tabavad ega tundu kunstlikuna. Muidugi võivad laulikut juhtida ka assotsiatsioonid, aga kunagi ei libise ta kõne all olevate mõistete piirkonnast välja, ikka püsib ta oma teema juures. Üldse näib olevat igal laulikul oma kujutatavast või ka reprodutseeritavast ainest selge kujutluspilt.

Määravat (determineerivat) sõna värsis ei olegi alati kerge leida, ja ühe värsi põhjal seda otsustada ei saagi. Tuleb aluseks võtta kogu parallelismirühm (kui ei ole tegemist üksikvärsiga).

Evokandi määramisel tuleb lähtuda värsi, õigemini parallelismirühma sisust, teha kindlaks tingimata vajalik sõna värsis, s. t. leida primaatlekseem. Seda saabki teha ainult kogu parallelismirühma arvestades. Primaatlekseemist sõltuvad värsis teised sõnad, allitereerugu nad omavahel või mitte.

Kuidas sõna toimib evokandina, nähtub ka mõistatustest. Kui mõistatuse objektiks on kahe poolega säng, millel on kuus jalga, on mõistatuse loomisel tähtis arv *kuus*. Milline peaks nüüd olema metafoor, mis tähistaks sängi? Mõistatuse loojale assotsieerus miskipärast *kull* ja tekst kujuneski järgmiseks: Üks kull, kuus jalga. Nii mõjutas sõna *kuus* metafoori *kull* valikut.

Samasugune lugu on kolmejalgse istmega. Jalg meenutas mõistatuse loojale keppi, loodi mõistatus: Lai latakas kolme kepi otsas.

Paralleelvärsside abil võib kindlaks teha peamine sõna värsis, sest paralleelvärsside vahel valitsevad kindlad suhted, need on, nagu nägime, kas sünonüümi- või analoogiasuhted, s. o. kas oluliselt tähtsad sõnad paralleelvärssides on sünonüümid või nad kuuluvad samasse mõisterühma (*kulla, hella, mari, taim* on *neiu* sünonüümid; *kiik, aluslaud, pealispuu* on üksikmõisted üldmõistest *kiik*). Need suhted mõjutavad ka sõnavalikut värssides, nagu nähtub veel järgmisest parallelismirühmast:

> L*uu*ad *ku*ldased *k*äessa,
> hõbedased luuavarred,
> *k*uldased *k*äepidemed,
> *sii*dised luua *si*demed. (H II 9, 196 Hlj.)

Siin analoogiaparallelismis on primaatlekseemideks luua osad (luuad, käepidemed, sidemed), need tingivad vastavad epiteedid (kuldsed, siidised). Üldiselt ongi nii, et põhisõna ja epiteedi suhteis on evokandiks ikka põhisõna. Tsiteeritud parallelismirühma esimeses värsis on tegemist progressiivse asendiga, evokant paikneb eespool sõltuvaid sõnu (*luu*ad → *ku*ldased *kä*essa), sest värsis on inversioon, järgnevate värsside sõnajärjestus on tavaline (inversioonita), selle tagajärjel on sõltuvus ka regressiivne (*sii*dised ← *si*demed).

Analoogiaparallelismis on paralleelsõnad valitud samasse mõisterühma kuuluvaist mõistetest, sellepärast on ka allitereeruvalt kokkukuuluvate sõnade leidmine kergem, kombinatsioonide võimalusi oli laulikul hoopis rohkem.

Too *ki*rves, raiu *kii*ke,
too *n*uga, *n*oole kiike,
too *t*apper, *t*asuta kiike. (SKS, Mark 112 Hlj.)

Mõte: kiik raiu kirvega, noole noaga, tasuta tapriga. Vahendeid, millega kiike võiks purustada, on muidugi rohkem, mõnes variandis ka tuli, aga verb «põleta» ei anna alliteratsiooni.

Antud korral moodustab primaatlekseem *kiike* epifoori, *too* anafoori, aga epifoor, anafoor ja endofoor allitereeruvad parallelismirühmas tavaliselt üksainus kord, nii ka käesolevas näites. Seega saavad allitereeruda ainult ülejäänud sõnad.

Järgmises tekstis on primaatlekseemiks *neidu*, evokantideks püüaks, votaks, nopiks, sest püüdmise mõte on tekstis kõige tähtsam:

Oleks *püs*si, *püü*aks neidu,
oleks *võ*rku, *vo*taks neidu,
oleks *noo*ta, *no*piks neidu.

Sisu: püüaks püssi, võrgu või noolega.

Järgmise parallelismirühma peavärsi primaatlekseemile *ema* järgnevad kahes paralleelvärsis sünonüümilised vasted. Sõna *ema* on ühtlasi evokant:

Oh minu *e*lla *e*makene
ja minu *a*rmas *a*udujani
ja minu *ka*llis *ka*svataja. (SKS, Mark nr. 68 Hlj.)

Sõnastus võib muidugi varieeruda, sellest tingituna võivad teiseneda ka alliteratsioonitüübid. Primaatlekseem ei tarvitse üldse allitereeruda, aga alliteratsiooni progressiivsuse või regressiivsuse määramisel on see vaja üles leida, sest sellest tulebki lähtuda. Primaatlekseemist tingitud sõna võib aga allitereeruda mõne muu sõnaga värsis.

Primaatlekseem *neiu* ei allitereeru, küll aga selle epiteet saab evokandi funktsiooni, esimeses värsis *siidi*, teises *roosi*:

*Sii*s *t*ast *ka*svas *sii*di neiu,
*ro*heline *roo*si neiu. (Sa. Vi 9, 55.)

Käesoleva uurimuse aluseks on 12 000 värssi kümnest vaatluspunktist. See on küllalt suur arv, et järeldada, kas progressiivne või regressiivne alliteratsioonisuhe regivärsis domineerib, millises vahekorras ja mispärast. Statistilise vaatluse tulemusena võib konstateerida progressiivset mõju alliteratsioonis 58%, regressiivset umbes 35%, umbes 8—10% värsside puhul jääb suhe ebamääraseks: raske on otsustada, kumb sõnadest on evokant,

kumb evokaat.[154] Osa sõnu võivad olla muidugi ka juhuslikult samakõlalised. Raske on alati täie kindlusega ütelda, kus valitseb juhus, kus teadlik allitereeruva sõna valik.

Kuigi näib, et laulikul tekivad algriimiassotsiatsioonid juhuslikult, traditsioonipärase ainestiku põhjal, võib siiski teiselt poolt märgata ka seda, et laulik võib sõnade valikul toimida täiesti teadlikult. Igasugune sõnade seostamine kindlaks kujunenud reeglite alusel kitsendab väljendusvabadust, nagu seda teeb ka alliteratsioon. Sellest hoolimata tasub häälikute heakõla selle, nagu ei hoolita ebaloogilisusest, mis alliteratsiooni tõttu sugeneb värsi sõnastusse.

Teadlikust ja ebateadlikust algriimist kõneleb ka M. Sadeniemi. Ta leiab, et alliteratsioon pole loomulikust andekusest loovale laulikule mingi teadlik kaunistusvahend, mida ta tunnetab väljendusvabadust piirava kammitsana. See voolab laulikul nagu iseendast traditsioonist omandatud eeskujudel, nagu keel või nagu muudki kogemused elust ja ümbrusest. Nii mõistis seda ka Lönnrot: alliteratsioon mõjub kaunistavalt siis, kui ta iseendast tekib, sest laulikud kasutavad seda, mõtisklemata selle üle, mis see on.

Kuigi alliteratsioon sünnib loomulikust vajadusest ja väljendusrõõmust looja loovas töös, piirab see paratamatult sõnavaliku vabadust.[155]

Millist praktilist mõtet võiks sisaldada alliteratsiooniliste sõnade tingituse tundmaõppimine? Kõigepealt saab see olla metoodiliseks abiks regivärsi sõnavaralise koostise uurimisel, sõnade valikuprintsiipide selgitamisel ja kujundigi iseloomu mõistmisel (*s*ildada *s*inista. Miks sinine?).

15. Alliteratsiooni siirdumine üle värsi

Eesti algriim piirdub reeglipäraselt ühe värsiga, selle laiendamine kahele või mitmele värsile ahendaks veelgi lauliku vabadust. Teoorias kõneldakse aga ka alliteratsiooni siirdumisest järgmisse värssi või järgmistesse värssidesse. Teadliku taotlusena esineb seda siiski haruharva. Kõige sagedamini siirdub algriim üle kahe värsi sel tingimusel, kui paralleelvärsis leidub mõni eelnevas värsis sama algusega sõna, mis omakorda tingib teise alg-

---

[154] V. Metstak analüüsis algriimi komponente progressiivse ja regressiivse mõju seisukohalt 4000 Haljala värsis ja sai järgmised tulemused: 60% progressiivse mõjuga, 20% regressiivsega, ülejäänud 20% kohta jäi otsus ebamääraseks. Siit järeldus: laulikul on kergem järgmist allitereeruvat sõna juurde mõelda kui vastupidi, värsis kaugemal asetseva sõna põhjal eespoolsemat. (V. Metstak, Alliteratsiooni ja assonantsi liigid ja nende suhteline esinemus Haljala lauludes. Tartu, 1962, lk. 124—125. Käsikiri eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.)

[155] M. Sadeniemi, Die Metrik des Kalevala-Verses, lk. 80.

riimilise sõna. See ei tarvitse olla juhus, vaid seesugust olukorda võidakse taotleda vahel sõnamänguna:

*Kaa*sikule, *ko*tik*a*bla,
*küü*legi *ko*ti *kü*lge (H II 25, 86 Hel.)

Paralleelvärsis võib korduda esimesest värsist mõni sõna, millele tuleb juurde mõni teine sõna, mis sellega on algriimisuhteis:

*Va*stas eite, *va*stas taati,
*va*stas need *va*nad mõlemad.

Vastas tingis eide ja taadi, s. o. vanemate sünonüümiks *vanad.*

Järgnevas värsis võib olla mõnele sõnale samasuguse algusega sünonüüm või sama mõisterühma esindaja:

*O*li mul *oo*lest *uu*si *kuu*be,
*ka*steheinäne *ka*sukas. (Kad 33.)

Sõnapaar *kuube-kasukat* riietuse tähenduses esineb mitte ainult lauludes, vaid ka igapäevakõnes.

Kõige sagedamini tabame kordust:

*Lii*gu, *lii*gu, *li*nnukene,
*lii*gu *li*nnu keelekene.

Väljakujunenud sõnaühendeid, mis aitavad algriimi nihkuda üle kahe värsi või ka kolme, on rohkemgi, järgmises näites *saba ja sarved*:

*Ä*rg om tapet, *ä*rä söödu,
*sa*rve *jää*nu, *sa*ba *jää*nu,
*sa*rve *saa*ja *l*uttu *l*üvvä,
*sa*ba *saa*ja *la*vva pühki. (H II 25, 86 Hel.)

Üle nelja värsi:

Läksin *k*iike *k*atsumaie,
*k*as see *k*iike *k*annab meida,
*k*as *k*annab *k*ahte *k*abuda,
*k*ahe *k*abu riide'eida. (V I 21.)

Kuigi on tegemist kordusfiguuride rohke esinemisega, mõjuvad sõnad ikkagi ühtaegu ka alliteratsioonina.

16. Epiteet ja alliteratsioon

Et epiteet on üks neid poeetilisi figuure, mis tugevasti on seotud lausega, üldse vormiga, samuti on tingitud sisust, siis on ootuspärane otsida selle seost ka alliteratsiooniga.

Lauludes näit. pulmalised kiidavad neiukodu: *ta*mmised *ta*re väravad, | *pi*ngid *si*sse *pi*hlakased, | *la*uad *laa*sika*r*valesed, | langu *põ*rand *põ*llekirja, | *ka*dakased *kar*jala*u*dad (VK II 59 B).

Siin on ainult osalt põhisõna seotud epiteediga alliteratsiooniliselt (2., 3., 4. värss). Ülejäänud värssides pole põhisõna seotud

epiteediga. Nii on see ikka: ainult osas värssidest seostub epiteet oma põhisõnaga alliteratsiooniliselt, osas kas üldse mitte või mõne teise lauseliikmega. Järgmise värsipaari esimeses värsis puudub põhisõna ja epiteedi alliteratsiooniline seos, teises on see olemas:

Teen ma voodid tinased,
lahutan *l*inad *l*ahedad. (KJn VK II 131 A.)

Riiete kohta käib järgmine värsirühm, milles osa põhisõnu ja epiteete seostub alliteratsiooniga, osa mitte:

— Särki selgä peenikesta,
— vööd vööle ilusakesta,
+ ümmer *r*ukka *r*oosilesta,
+ rinda *s*uurta *s*õlekesta,
+ *r*aha kaela *k*aunikesta. (VK II 128.)

Inimeste kohta kasutatakse järgmisi epiteete, mis on seotud põhisõnaga:

Mis sa nutad, *p*oega *n*oori. (VK II 56 A.)
*V*ennäkesed *v*eikukesed. (VK II 73.)
*Õ*ekesed *õ*iekesed. (VK II 73.)
*U*basuule *u*hke'elle. (VK II 89.)
*Pe*iupoissi *pee*nikene. (VK II 86.)

Põhisõna ja epiteet pole aga seotud alliteratsiooniga:

Kodo toon kulda minia,
hõbedase pojanaise. (VK II 75.)
Oh sa ilus neitsikene. (VK II 181 A.)

Neist vähestest näidetest selgub juba, et epiteeti põhisõnaga ei seo ilmtingimata alliteratsioon, teisiti: epiteedi ja põhisõna vahel ei tarvitse olla paratamatud alliteratsioonisuhted. Ei tarvitse leiduda selliseid kokkuviidavaid põhisõnu ja epiteete, mis võiksid moodustada alliteratsiooni. Teiseks põhjuseks võib olla see, et põhisõnaga võivad seostuda mõned muud lauseliikmed, mis on tähtsamad kui epiteet, näit.: Seitse sain ma suurta vööda (Kad I 24). *Seitse suurt* tunnukse rohkem kokku kuuluvat.

Kus see kutsus kurva linno (Kad I 25) on k u r b tähtsam kui l i n d, seega muutub *kurb* ka rõhuliseks. *Kase valge kasvandikku* (Kad I 18) ei ole epiteet jällegi nii tähtis, tähtis on ühend *kase kasvandikku*. Igal juhul: algriim seob sõnu värsis tugevamini. Aga teiselt poolt: seotud sõnad lauses ei tarvitse ilmtingimata allitereeruda. *Kui annan noorele suuda*; *annan suuda* on alliteratsioonita.

Epiteet on õieti iseloomustav adjektiivatribuut või predikatiiv, vähem substantiivatribuut, seega pole ta oluline objektiivse informatsiooni vahendaja, küll aga suhtumise väljendaja. Kas kõneldakse *suurtest* sakstest või ainult sakstest, selles on muidugi olu-

line vahe. Kas saksal on seljas kuube või *siidi*kuube, pole ükskõik. Oluline vahe on ka selles, kas üteldakse: Murdis maha härja või *musta* härja. Kui värsis on verb *murdis*, siis on epiteet *must*, kui *kiskus*, siis *kirju*. Seda parallelismi loogikat käsitleti peatükis parallelismi kohta.

Ligemaks selgituseks, millises suhtes on algriim epiteediga, on võetud Haljala laulude teine rühm, kuhu on valitud peamiselt orjuslaulud, ja Kadrina laulude esimene rühm. Võrdluseks on vaadatud Karksi rahvalaulude kogust «Vana Kannel» IV 478 epiteediga värssi. Viimane töö on tehtud aga varem ja teises süsteemis, nii et andmeid saab ainult osalt kasutada.

Epiteete võib olla värsis üks või mitu, kõige sagedamini siiski üks. Positsioonilt võivad nad olla oma põhisõna ees või järel (viimasel puhul on tegemist inversiooniga). Epiteet võib riimida ka eraldi põhisõnast või kummalgi võivad olla eraldi riimisuhted.

Vastu tulli *ka*llis *ka*semetsa. (VK IV 46.)
*No*be saas *noo*rik noortelmeestel. (VK IV 15.)
Ostame üits *üvä o*bene. (VK IV 46.)
Alta *a*rva *a*llast mõtsa. (VK IV 66.)
*S*äre *suu*re, *s*ällä *mu*sta. (VK IV 72.)
Vastu tulli *va*ese *p*oisi *p*ulma. (VK IV 46.)

Paljud epiteedid on stereotüüpsed, nende hulgas leidub metafoorilisi: *s*uuresta *s*oosta; *la*ia *laa*ne; *k*õre *k*uuski ~ *k*adaje; *l*uise *l*ooga; *k*uldine *k*übäre; *e*llä *v*elle; *v*ana *ka*ru; *kur*jasta *ku*rusta; *saa*rine *sa*dule; *võ*ine *võõ*ras; *s*uure *s*õle; *l*aia *l*indi; *ku*rva *kuu*ske; *va*ese *va*lla; *uu*e *kuu*e; *k*oerad *p*oisid; *ra*udasta *ra*heta; *s*uured *sa*ksad; *ku*bjas oli *ku*rja; *s*undijad *s*õgedad; *k*ivi /on/ *k*ülma; *h*irmsa *i*sanda.

Nii määrab siis põhisõna tihti epiteedi, millest osa allitereerub.

Kui palju on päris ühekordseid või harva kasutatavaid epiteete, seda ei saa nii väikese materjali põhjal ütelda, selleks oleks vaja ulatuslikumat töötlust ja epiteeti käsitletakse detailsemalt eri uurimuses.

Paljud epiteedid on metafoorilised: *tulista lunda*; *raudasta raheta*; *tulesta särki* jt.

Vahel võib epiteet esineda laiendiga: Peretütar loodud *laiska*, / loodud *laiska*, toodud *tuima* (ERA II 153, 339).

Kuidas mõista epiteeti?

Epiteet pole mingi kaunistav lisandsõna substantiivi juures, mis oma põhisõnale annaks juurde midagi, mis temas eneses puudub, vaid ta peab eseme, olendi, nähtuse või olukorra mingi temas peituva ja lauliku poolt rõhutamiseks vajalikuks peetud omaduse esile tõstma. Omadus võib ka ainult antud momendil tunduda kuuluvana vastavale olendile või esemele. Kui näit. peretütar üteldakse olevat *silmista sinine*, siis pole tegemist ainult värvimuljega, vaid heast toidust hoolimata näib ta olevat eba-

terve näojumega ning laulik väljendab sellega halvustavat suhtumist temasse. Epiteedi valik sõltub autori suhtumisest, mida epiteet siis ka väljendab. Epiteedid on tihti küll traditsioonilised, aga ikka kindla sisuga, väljendavad ikka midagi konkreetsele olukorrale vastavat.

Vastavalt kasutamisviisile ja autori suhtumisele võib epiteeti tinglikult jagada kaunistavaks ja kirjeldavaks. Viimane annab enam informatsiooni, kunstiline elamus on kõrvalisem, esimese informatiivne osa taandub kunstilise ees. Vahetegemine, mõistagi, pole alati kerge. Kaunistav on adjektiiv *suur* järgmises värsis: Kui oli *suuresta* soosta, ja kirjeldav: Tuli *suureje* külaje. Kaunistav epiteet on ühtlasi tüpiseeriv, individuaalset epiteeti rahvaluules peaaegu polegi.

Nii on epiteedi valik tingitud sisust, mille hulka kuulub siis ka lauliku väljendustahe, seega pole epiteeti võimalik vabalt valida. Rahvaluule stereotüüpne karakter on välja kujundanud palju kindlaid ühendeid põhisõna ja täiendi vahel (millena enamik epiteete esineb). Kuigi alliteratsioon surub omalt poolt peale sõnavalikut, ei saa see olla ainumäärav ja toimub ainult piiratud sfääris, kuidas, selle kohta järgneb statistika.

Haljala II värsirühmas leidub epiteediga värsse 278 (kaasa arvatud värsid, milles leidub ainult informatsiooni sisaldavaid täiendeid). Hulka on arvatud ka epiteedid öeldistäite vormis, Kad I aga 296 värssi.

I. Epiteet riimib põhisõnaga.

Selliseid värsse on Hlj II 131 — 47,1%,
Kad I 74 — 25 %.

Jumal sundku *s*uured *s*aksad. H I 5, 38.
Lase käia *l*augu *l*õnga. H III 12, 256.
Enam h*õ*beh*e*lmesida. H III 12, 250.
Ja ka *v*alju käe*v*arsi. EÜS X 1652.
*V*iha *v*iina tarbe'ella. (Kad 2.)

Põhisõna ees asetseb Hlj II epiteet 89 juhul, järel (inversioonis) 39 juhul; Kad I 51, järel 20:

kubjas kuldane; juured suured; kakul kasinel; ilma ümäre jne.

Kui põhisõnaks on liitsõna, tunnetatakse seda vahel ühe, vahel kahe sõnana. Kui epiteet riimib liitsõna põhisõnaga, tunnetab laulik ilmsesti kaht eri sõna:

Ja ka *v*alju käe*v*arsi. EÜS X 1652.

Vastupidisel juhul tundub liitsõna võetavat iseseisva sõnana, lahutamata, siis, kui epiteet riimib täiendsõnaga: *ka*deliku *kar*japoisi; *s*uuri *s*oolalinna; *ka*supäik *ka*llike.

Põhisõna ja epiteedi vahel võib olla vahel mingi lauseliige:

*V*ald oli *v*aske keske'ella. H III 2, 216.

Põhisõnaga võib riimida ka kaks epiteeti, näit. Vana vaski vaskisilla (Kad 2); Igised isanda orjad. H I 5, 55. Selliseid värsse leidus

Hlj II 3 — 1,1%,
Kad I 6 — 2 %.

Kokku on seega allitereeruvaid epiteete

Hlj II 134 e. 48,2%,
Kad I 77 e. 27,6%.

Karksi laulude vastavad arvud on 283 e. 59,1%.

Küllalt suur erinevus on tingitud sellest, et Karksi laulude analüüsimisel oli paigutatud rida neid täiendeid epiteetide hulka, mis siin leiduvad kolmandas peatükis.

II. Epiteet ja põhisõna pole riimis

Üldse on selliseid värsse, kus põhisõna ja epiteet pole riimis

Hlj II 72, s. o. 25,9%,
Kad I 52, s. o. 17,5%.

Selle hulgas on värsse, milles

a) epiteet riimib mõne teise sõnaga värsis

Hlj II 55 värssi,
Kad I 23 „

Laste *näl*jaste *nä*rida. SKS, Mark 31,
Junkur *ra*udane *ra*banud. H III 12, 195,
*Ki*skus maha *ki*rju härja. EÜS X 1703,
*Sel*jast *see si*nine kuube. H II 46, 303;

b) epiteet ei riimi üldse, põhisõna riimib mõne muu sõnaga

Hlj II 17 värssi,
Kad I 29 „

*Süü*a tahab *sü*da vesine. H I 5, 58.
*La*hutelen kulda*la*kka. (Kad 12.)

Peale selle on

a) põhisõnal kaks epiteeti, mis on omavahel riimis, mitte aga põhisõnaga. Selliseid on

Hlj II 5 värssi — 1,8%,
Kad I 5 „ — 1,6%.

Meil on *ku*ri *ku*bja põli. H II 9, 197.
Süstis aga *s*uured *s*ööditükid. E 14424.

b) põhisõnal on kaks epiteeti, neist üks riimib põhisõnaga, teine mitte — Hlj II 3 värssi — 1,1%,
Kad I 5 „ — 1,6%.

Oh me vaesed *öö*sed orjad. ERA II 120, 564.
Teine *k*aev hõbeda*k*ooku. (Kad 37.)

c) riimivad põhisõna ja kaks epiteeti Kad I 6 värssi — 2%

Kolmas *va*na *va*skiharja. (Kad 37.)
See *va*ese *va*batmehe kangas. (Kad 37.)

Vahel esineb värsis kaks põhisõna, kummalgi oma epiteet: *e*sä pehme, *la*tse *la*isa; *l*uise *l*ooga, jõhvi *o*hja; *öö*sed *o*rjad; päised orjad. Seejuures võib üks paar riimida, teine mitte (2. ja 3. näide), või mõlemad (1. näide). Need juhtumid on arvestatud lahku.

Epiteet võib riimida omaette, põhisõna omaette:

*Va*stu tuli *va*ese *p*oisi *p*ulma.

Üeldistäitelisi epiteete oli Haljala materjalis 12, Kad 11.

Sest on meie *maa*d *ma*dalad. E 35980.

III. Täiendid

Täiendid, millel on ainult informatsioonisisu, on samuti arvesse võetud: mõisa reied; Viru seppa, piimapütid; koorekirnust; piitsahoobid; sundija sulane jne. Osa neist ongi riimisuhteis. Kokku on selliseid Haljala rühmast 64, s. o. 23%. Alliteratsioonis on neist Hlj II 31 — 11,2%, alliteratsioonita 33 — 11,8%.

Kad I alliteratsioonis 66 — 22,3%, all-ta 81 — 27,3%.

Kokku on niisiis:

Alliteratsioonilisi epiteete	Hlj II	134	— 48,2%
	Kad I	143	— 27,6%
täiendeid	Hlj II	31	— 11,2%
	Kad I	66	— 22,3%
Alliteratsioonita epiteete	Hlj II	80	— 28,7%
	Kad I	68	— 22,7%
täiendeid	Hlj II	33	— 11,8%
	Kad I	81	— 27,3%
			99,9%

Epiteet ja põhisõna, nagu siit järgneb, ei kipu eriti tugevasti riimima, selleks on protsent 59,4 küllalt normaalne, ligineb üldistele riimisuhetele. Igatahes ei saa ütelda, et epiteedil oleks alliteratsiooni suhtes eriti viljastav mõju. Kahtlemata, kui see on võimalik, püütakse epiteeti põhisõnaga ka alliteratsiooniliselt siduda. Paljud põhisõna ja epiteedi suhted on seletatavad traditsiooniliste sõnaühenditega. Osa ühendeid aga ei anna võimalust alliteratsiooniks.

Epiteet on kunstiline lisandsõna, mis põhisõna omadustest tõstab välja mõne omaduse või suhtumisvarjundi. On muidugi raske täiesti kindlaid eraldusjooni mõlemate vahele tõmmata, siin jääb veel küllalt meelevaldset, ja mõnel puhul sõltub otsus kontekstist. Kui värsis on näit. sõnaühend *suurest soost*, võib *suurest* olla otseses tähenduses, aga ka ülekantud tähenduses (suurest-tähtsast).

17. Alliteratsiooni lauseline seos

Küsimusele, kas sõnade lauselisel seosel on mingi osa algriimis, võiks vastata statistilise analüüsi põhjal. Vaatlusmaterjaliks on valitud tekstid möödunud sajandi algupoolelt — Kad I.

Vaadeldud on sõltuvaid lauseliikmeid koos põhisõnaga, nii predikaatverbi oma laiendite objekti ja adverbiaaliga, atribuuti oma põhisõnaga, siia on arvatud ka kaks või rohkem omavahel alliteereeruvat atribuuti, kuigi põhisõna ise ei alliteereeru, samuti muud kõrvuti esinevad mittesubordineeruvad lauseliikmed (kaks kõrvutist subjekti, predikaati, atribuuti, adverbiaali, ütet, apositsiooni).[156] Kõik samaliigilised lauseliikmed on seotuiks loetud: Ad Ad, At At jne.

I. P-ühendid

PO	Ärge *rikk*e *Rii*akesta (56)	
	*La*hutasin kulda*la*kka (20)	57
	*Mä*ra tallis *mä*ngitasid (14)	
PS	*Pa*da vetta *pa*lvelekse (25)	
	Lepp on mind ju *le*pitanud (18)	27
P-v S	Seäl jões *ka*lad *ka*valad (48)	
	Kaasiko *li*nad *li*bedad (13)	7
P Ad	*V*äravassa *v*aatasime (12)	
	Täkku *ka*erul *ka*svatasid (14)	
	*R*aiu vasta kui see *r*auda (16)	37
PP	Mina *k*uulin, *k*ostin vasta (32)	20
P-v P-v	(Peigo on) *R*atasseppa, *r*eetegija (9)	4
P Ad	*Tuu*a rõõmulla *tu*baje (40)	28
P-v Ad	Enne *v*alge'ed *v*arane (19)	5
$P_{1,2}$	Kui *p*ole *p*estud, *e*i *o*le tarvis (1)	1
PSO	Enne kui äia *a*nnab härga (22)	
	*O*ri *oo*tab *o*hta'ada (30)	
	*See tee*b *ree*d, *see tee*b *r*attad (10)	15
PO Ad	*Ka*malus tema *ka*ndis *ka*erad (21)	24
	*Va*laks *v*ihma *v*arda'asta (20)	
P Ad Ad	*Sa*dusesta *saa*me seie (13)	6
P S Ad	*Pa*rti *pa*josta *pa*jatas (4)	16
	*P*oisid *p*õlvili *p*aluvad (41)	
P S At	*Aa*v on *ha*ljas *a*rmastanud (18)	2
P Ad At	*Li*ugenen *lina*liguje (13)	12

[156] Sümbolite tähendus: S = subjekt; P = predikaat; P-v predikatiiv; O = objekt; At = artibuut; Ad = adverbiaal; Ap = apositsioon; Ü = üte. Kui lauseliige koosneb kahest osast, on tarbe korral eraldatud mõlemad osad indeksiga 1, 2.

	Mina *kar*gan *kap*saaeda (38)	
Kahel juhul	At põhisõnaga ei allitereeru:	
	*S*oeb *s*eäl *s*ulaste päida (3)	
P At O	Ära *a*nna *a*ndeva*k*ka (22)	16
P-v At At	See *va*ese *va*batmehe *k*angas (37)	3
P-v Ad Ad	(Oli) *la*dus *la*uale *la*duma (48)	1
P-v S Ad	*K*es oli *k*erge *kee*temaie (48)	2
P S Ad At	*S*eep *see* tõi kalad jõesta (48)	3
	*S*arved *s*aid *S*alla sepä kätte (46)	
P_1P_2S O	*E*i *a*nnud *i*sa *h*oosta (31)	1
P O^1S^1At	*M*is *mo* põlve *p*uutunekse (33)	2

Peale selle leidub veel juhuslikuna tunduvaid ühendeid ühe või kahe variandiga: POS Ad; POS At; PO Ad Ad; ^{1}PO Ad$^+$At; PO Ad At; ^{1}PO^{1}S At; PSS; PS Ad Ad; ^{1}PS Ad^{1}Ad; ^{1}P^{1}S Ad At; ^{1}PS^{1}Ad At; PS P-v At; P Pv At At; P-v S Ad; P P-v Ad; ^{1}P P-v $^1S_1$ S_2 At; P-v S ^{1}At^{1}At; P Ad Ad At; P P At 23

II. O-ühendid

OO	Tunned võtta mo õdeda (16)	4
	Eks võind *müü*a *müt*sisida (2)	
OAd	Nopib *maa*sta *mar*josida (39)	4
O At O	(Pole) *pa*nna *la*ia *pa*elosida (23)	2
O At At	(Teeksin) *k*ülma *kal*mo *ka*pukaida (53)	5
	(Kuulama) *La*pse *hal*va *lau*losida (32)	
O(Ad)At	Seie jätan *s*irgu *s*üüa (27)	8
O^1At^{1}Ad Ad	*T*eise *t*üki (tõmbas) *p*inga-*p*anga (47)	1
O At S	Pea*lag*i (ootab) *la*ia *l*inti (20)	8
O^1At^{1}Ad Ad	(Viska) *Mu*re *mu*sta *p*arre *p*eäle (31)	2
	Veel mõned juhuslikumad ühendid	
	O At At O; O At At Ad; S O.	

III. At-ühendid

At S	*Ha*lle va*k*ka hellekirja (23)	27
	*Taa*t ei *ta*rka meelestana (21)	
At O	Too mulle *kä*id *kä*redad (17) }	
	*Suu*ri *su*kke toodamaie (24) }	26
At Ad	Ööse *me*tsise *me*nussa (10)	
	Veere *sa*ksa *sa*una peäle (33)	24
At At	*Vi*ha *vii*na tarbe'ella (2)	17
	*Pu*hta'ad *pu*nased lõngad (24)	
At At Ad	*J*erva *j*ookseva *j*õgeje (41)	
	*Taa*di *ta*hakamberie (49)	10

At O Ad	*E*malt häida *e*hteida (31)	4
At At S	Ei (mõõlu) *saa*ja *sa*ledad *sa*iad (40)	3
At At P-v	(Olen) *La*ia *l*epa *la*psukene (18) *K*õva *k*angaste *k*uduja (9) *Su*ga *ku*ldene *k*äessa (33)	4
At At P	Kes *saa*b laisa *n*aise kimpu (47)	1
At At O	Leidis *see sia sini*se (41)	1
At S P-v	*Met*sa*mees mo* vennakene (39)	3
At O S	*Nei*do *nel*ja *n*urgakesta (3)	1
At At S Ad	*Ha*lle *va*kka *va*esel *la*psel (23)	3
SP Ad At At	*Kas*ke *kas*vas *Har*jo *kar*ja *maa*la (48)	2

IV. Ad-ühendid

Ad Ad	*K*õrge'elle, *k*auge'elle (51) Lähme *ri*nnu *Rii*a poole (56) Nutad *h*omme *o*mmetegi (19)	60

V. S-ühendid

SS	(Tuli) *Su*lasida, *su*lgesida (41)	8
S At	Siis tulli maale *poja*puudo (41)	3
S P-v	Üks oli *k*angas *k*uldatoime (37)	1

VI. Ü-ühendid

Üttelised värsid, nagu muudki, esinevad mitmesugustes kombinatsioonides, samuti on lauludes erinev hulk üttelisi värsse 1—10, 10 värssi näit. laulus 27.

Ü Ü	*N*eitsikene *n*oorukene (17) Tao, *s*eppa, lõõtsu, *s*eppa (46)	20
Ü At	Minu *e*lla *e*idekene (2)	8
Ü P	*Saa* otsa, *saa*rekene (27)	6
Ü Ad	Tule nüüd, *mar*juke, *ma*gama (47)	1
Ü P-v	Meie *pii*ad, olge *pri*sked (51)	2
Ü P P-v	*Ka*okesed, *k*äige *k*õrged (51)	1
Ü P P At	*Pii*ra, *pii*ra, *pei*upoissi (16)	2
Ü At At	*Vi*rro *pi*ad *p*enikessed (56)	1
Ü Ad Ad	*Si*sse, *si*sse, *s*oajakene (14)	2
Ü P At	*Ku*lu *ku*lla *t*unnikene (30)	1
Ü Ü P P	*Sõõ*, *kar*ja, *s*ineta, *kar*ja (1)	2

Üsna tihti üte ka ei allitereeru:

Peiukene, noorukene (11)
Ole terve, söötijäni (25)
Tere, tere, saajakene (12)
Veere, veere, päevakene (33)

VII. Lauseliikmeline seos puudub

P . . . S	*Too*lid seäla, kus ma *tos*tsin (25)	13
P At	*S*ain *s*elle puki kädeje (46) *Ra*psi välja *ra*taskirja (22)	31
P Ad	*Ta*htsin minna *ta*lgoje (30)	16
P O	*O*lgo Riia *soo*la tuua (56)	4
S Ad	*A*u tuleb sisse *a*kkenasta (17) Kas on *pa*igala *pa*remad (25)	77
S At	*A*hi on *a*vveluista (14) *Õ*de sõrmikindaida (30)	38
S Ad Ad	*P*eiol on *p*aljo *p*ereta (17)	12
S Ad At	Meil on *tu*ba *tu*rdapuista (14)	6
S O	*Va*ld ei kiida *va*ljaida (49) See pole *va*ene näinud *va*eva (32)	9
Ad At	*K*eriksele *k*irjavakka (23)	69
O Ad	Läksin *N*arvast *na*ista tooma	65
O At	*Ve*tt ei jooksnud *ve*nna silmad (21) *A*rgipääv sööd *a*ngerjaida (10)	9
P Ad At	*Ku*s see *ku*tsus *ku*rva linno (25)	3

Juhuslikud näited: O Ad Ad; P At Ad; P P-v; At Ad Ad; At At Ad; P-v Ad. 7

VIII. Alliteratsioonita värsid

Kuulama mino sanoda (32)
Söötijani, jootijani (25)
Tuli aega, veeres päeva (29)
Kui ep sa tänagi nuta (2) 97

Järeldusi. Kokkuvõttes saame

P-ühendeid	313	52,5%
O-ühendeid	33	5,5%
At-ühendeid	134	22,4%
Ad-ühendeid	60	10%
S-ühendeid	12	2%
Ü-ühendeid	46	7,6%
	598	100%

Värsse, kus allitereeruvate sõnade vahel puudub süntaktiline otsene seos, on 359. Alliteratsioonita värsse on 42.

Pilt on täiesti ootuspärane: ka süntaktiliselt on kõige rohkem seoseid predikaadil ja atribuudil, sellele vastavalt on siis algriimi võimalusi rohkem. Üsna kindlasti on ka sõnade süntaktilisel seosel osa alliteratsiooni kasutamisel ja säilitamisel. Aga mõistagi pole süntaks ses küsimuses ainumäärav. Lauses seotud liikmed ei tarvitse allitereeruda omavahel, vaid väljaspool süntaktilist seost.

Laulik ei saanud jälgida ega arvestada sõnade süntaktilist seost värsis, ka alateadlikult mitte. Talle oli oluline rõhutada algriimi kaudu temale tähtsaid sõnu. Värsis *Vett ei jooksnud venna* silmad on laulikule tähtis vend ja tema kuivad (mitte nutused) silmad. Siin on sisuline seos olemas ja seda laulik on jälginudki. *Tahtsin minna talgoje* on tähtis talgud, mis seostub laulu sõnastaja tahtmisega.

Seesuguseid psühholoogilisi seoseid leiame paljudes värssides. Aga muidugi pole ka igal juhul võimalik neid seoseid leida, algriim võib tekkida ka sõnade esmasilpide juhuslikust sarnasusest.

Ka arvulised vahekorrad on täiesti ootuspärased. Algriimis on värssides seostatud lauseliikmed 59,9% juhtumeist, mitteseostatud sõnad 35,9%, algriim värsis üldse puudub 4,2% juhtumeist.

Võib-olla on tulemused teised, kui vaatlust jätkata ka teiste kihelkondade materjali põhjal. Kindlasti on ühe kihelkonna materjalidest vähe, aga mingi aluse see järeldamisteks siiski annab.

18. Konsonandijärgsest erinevast vokaalist

Konsonantse algriimi (K) puhul on H. R. v Schröter, E. Lönnrot ning D. E. D. Europaeus käsitlenud konsonandile järgneva vokaali küsimust (vt. lk. 52 jj.), Ahlqvist vokaaliküsimust üldse.

Kuidas on uuritavas materjalis lugu, seda on analüüsitud viies vaatluspunktis. Õieti on jälgitud kaht vokaali, rohkem kui kahe vokaali esinemise suhete fikseerimiseks oleks vaja veidi rohkem materjali. Küsimus sellest, kas laulik sõnavalikut teostas ka konsonandijärgse vokaali alusel, ei ole käesolevas tööski veel kindlat vastust leidnud. Kas värsis *Vennad vikkelsukkadessa* on i-line sõna e tõttu valitud, ei ole kerge otsustada. Millised sukad võisid veel kõnesse tulla? *Tere, tähte, noorimeesi!* on niivõrd paratamatu sõnalise koostisega värss, et siin pole kuidagi võimalik ütelda, et e oleks olnud ä tingijaks. Soomlaste teooria järgi on küll võimalik värss *Viie venna naised-lapsed*, mitte aga *Viie vottime tagana*. Ka *Mina muistsin, kostsin vasta* peaks Kuusalus olema vigane värss, samuti *Millas ma sinu lunastan, Minu maha raiutakse*. Viimasel juhul a assoneerub järgneva pearõhulise a-ga.

Õige oleks *Kui sa sodaje menne*. Nii on siin küllalt palju vasturääkivusi sellele teooriale. Päris tuulest see aga siiski võetud pole, võib kõnelda mõningaist tendentsidest, mille järgi mõned vokaalid kõlavad teistest paremini kokku ja mõju on tugevam. Sõnade valikuvõimaluste puhul võidakse eelistada just selliseid kombinatsioone. Tundub, et see on maksimaalne, mida on võimalik praegu ütelda.

Jälginud statistikat, võib teha mõningaid järeldusi. Kõige sagedasem on e : i, keskmise arvuga 26, järgnev o : u — 21, kolman-

dal kohal on aga a : i, mis asetsevad vokaalide kolmnurga tippudes, keskmine 9. Ootuspärane on a : o, mis 7-ga on neljas, viies aga jälle kolmnurga tippude vokaalide esindus i : u keskmisega 7. Kuues on samuti ootusevastane e : u 6,4-ga, samuti 7. e : o 6,1-ga. Ootuspärane on a : e — keskmisega 6, samuti a : õ — 5,4. õ soomlaste kolmnurgas puudub. Ka a : ä suhe on selle teooria järgi lubatud, siin seisab 10. kohal keskmisega 5,3. Edasi järgnevad juba väiksemate arvudega kombinatsioonid, keskmisega 4 ja alla selle, mida siis võib järgnevale tabelile viidates iseloomustada järgmiselt. Lönnroti jt. teooriale vastavad oleksid kombinatsioonid 12, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 24, 28, 29, 30, 31, 33. Selle vastu kõnelevad 11, 13, 18, 19, 20, 23, 25, 26, 27, 32. (Vt. tabel 44.)

Tõenäoliselt pole sel küsimusel alliteratsioonis-assonantsis kuigi olulist tähtsust. On mõeldav, et mõndagi lisa lahenduseks annab veel sõnapaaride, paarissõnade ja muude sõnaühendite uurimine, praegu jääb küsimus lahtiseks.

Tabel 44

Konsonandijärgse erineva vokaali esinemine

	Krk	Urv	Hlj I	Kad II	Kuu
1. e : i (~ i : e)	29	32	27	11	33
2. o : u (~ u : o)	27	29	20	10	20
3. a : i (~ i : a)	11	5	17	2	10
4. a : o (~ o : a)	5	3	12	10	7
5. i : u (~ u : i)	4	7	11	5	10
6. e : u (~ u : e)	5	3	15	4	7
7. e : o (~ o : e)	—	2	8	12	9
8. a : e (~ e : a)	7	8	6	2	9
9. a : õ (~ õ : a)	5	11	3	10	—
10. a : ä (~ ä : a)	9	4	13	1	1
11. a : u (~ u : a)	3	2	9	4	8
12. e : õ (~ õ : e)	3	3	11	4	1
13. i : ü (~ ü : i)	4	3	7	1	6
14. u : ü (~ ü : u)	2	—	7	8	1
15. a : ö (~ ö : a)	1	1	3	2	8
16. i : ä (~ ä : i)	2	5	2	3	2
17. i : õ (~ õ : i)	3	5	4	2	—
18. o : õ (~ õ : o)	3	2	3	6	—
19. u : õ (~ õ : u)	4	2	8	—	—
20. u: ä (~ ä : u)	7	—	2	1	2
21. e : ä (~ ä : e)	—	3	3	3	3
22. i : ö (~ ö : i)	2	1	5	2	—
23. e : ö (~ ö : e)	4	1	—	3	—
24. o : ä (~ ä : o)	3	—	4	1	—
25. e : ü (~ ü : e)	—	3	1	3	1
26. a : ü (~ ü : a)	—	—	2	4	2
27. o : ü (~ ü : o)	1	1	1	1	3
28. õ : ä (~ ä : õ)	—	—	1	3	1
29. ü : ö	1	1	1	1	—
30. u : ö (~ ö : u)	—	2	—	1	—
31. o : ö (~ ö : o)	—	—	—	—	2
32. ä : ü (~ ü : ä)	1	1	—	—	—
33. õ : ü	—	—	1	—	—

19. Koha- ja isikunimede alliteratsiooniline seos

Pärisnimed, s. o. koha- ja isikunimed tunnukse värsis tihti esinevat alliteratsiooni tõttu, ilma et neil seal oleks otsest funktsiooni täita.

Laulus «Suits» leiduvad järgmised värsid:

*Me*hed ütlid: *me*tsa suitsu,
*na*ised ütlid: *Na*rva suitsu,
*po*isid *Poo*lamaa *p*õlema. (Kod 17.)

Parallelismirühmas on tähtsad *mehed, naised, poisid,* millele vastavalt otsitakse suitsu päritolu.

Samasugune on värsirühm:

Leidsin *s*epa *S*oomemaalta,
*r*audakäpa *R*ootsimaalta,
laeva*m*eistri *M*ärjamaalta. (H III 13, 180 < Tõs.)

Järgmise värsirühma sisuks on karjaõnn, kusjuures loetletud on loomi, kelle õnne soovitakse, loomade nimed on evokandiks kohanimedele:

*H*ollandist *t*oin *huo*steonne,
*Ka*riverest *kar*jaonne,
*Lo*hiverest *l*ambaonne. (VK III 45, 2.)

Kohanimedega ühenduses on kujunenud välja koguni stereotüüpsed ühendid.

*Ta*ha *Tar*tu tõugatie. (H IV 1, 130.)
*T*unaeile *T*oonelassa. (H III 2, 179.)
*Tü*ki sõitsin *Tür*gimaada. (EKRK I 26, 295.)
*Va*inupealt *v*ene *va*rastin. (EKRK I 11, 352.)
*Vi*rus *vi*hmada sajakse. (H II 38, 171.)
Tegi *r*eie *Rii*a *ti*ida. (EÜS X 1664.)
*Sõ*merult *s*ain *Sõ*rmikuie. (H II 38, 136.)
*Pe*sin *pe*ada *Pei*besissa. (H I 5, 23.)
*A*ljalas olid *a*llid parrad. (H II 9, 797.)
*Ha*llid kuued *Ha*ljalassa. (H II 9, 179.)

Laulude leviku puhul muidugi vahetevahel asenduvad nimed uutega ja võivad tekkida uued alliteratsiooniseosed, võivad aga ka mitte tekkida.

Alati polegi kohanimi alliteratsioonis:

*S*oidin *s*ebäle Virusse,
*ta*gujale Järvama*a*le. (VK III 103.)

Paljud kohanimesid sisaldavad laulud kujutavad mingit olustikku. Järgmises näites ongi tähtis olukorra kujutamine, mitmes värsis pole kohanimi üldse alliteratsioonisuhteis (1, 3, 7, 10, 11, 13, 15):

Andil on tigejäd naised,
Sameli *ka*tus *ka*llakille,
Oja *ka*nad *kaa*rutavad,
Vainu nied *ha*ned *a*hukad,
*Ma*tjukse *m*ulgud *ma*dalad,
*Ma*tsu nie *ma*ukad lehmäd,
Mää *o*ues *o*unappuida,
Halligu *o*ue *h*aljendaksi,
*Ka*daigu *ka*evul *ka*svab *ka*ske,
Lienu *k*üök on *k*ükäkillä,
Jüri *a*ida *a*takille,
*Jaa*ni *s*ia *s*aba koveras,
Tuomika *ka*evu *h*aiseneksi,
*Te*nurahva *te*rvapellud,
Tenu *m*uia *m*okad pikad. (VK III 366.)

Siin ei ole muidugi tähtis, et kõikides värssides kohanimi allitereeruks, kohtade loetelu on värsside algul, teine tähtis komponent neis värssides on talule kuuluv mingi objekt, mille kohta laulus on midagi ütelda: tigedad naised; *ka*tus *ka*llakille; *ka*nad *kaa*rutavad jne. See ongi samavõrra tähtis või tähtsamgi, mille kohta on midagi negatiivset ütelda. Objekt seda iseloomustava sõnaga on palju rohkem allitereeritud, seda on rohkemgi silmas peetud.

Kui pärisnimi moodustab anafoori, siis saabki ta enamasti ainult ühe korra allitereeruda, harva rohkem, nagu:

*Ma*ri *m*ul *ma*ksab *Ma*lla va*l*la,
*Ma*ri kuube kul*l*a va*l*la,
*Ma*ri pärgä Pärnu va*l*la,
*Ma*ri ise ilma va*l*la. (VK III 165.)

Lauludes esineb muidugi ka teadlikku allitereerimist sõltuvate sõnade vahel, nagu järgnevas pärisnime ja atribuudi kokkuviimises:

Üks oli *i*lus *E*lsekäne,
teine *ka*llis *Ka*trikene,
kolmas *a*rmas *A*nnekene. (VK III 365.)

Allitereeruvad sõnad pole ainult ühesuguselt valitud, vaid parallelismirühmas võib iga värss olla erinevais suhteis:

Sie tuob Suomest sole suure,	kohaadverbiaal — objekt
rädid *la*iad *La*iusista,	atribuut — kohaadverbiaal
*u*mmiskinnad *U*htinasta	objekt — kohaadverbiaal

(VK III 245).

Leidub ka sümmeetrilist struktuuri:

*Tuo*mas kuulab *too*mikassa,
*Jaa*ni kuulab *ja*lgapuussa,
*A*ntsu *a*iateibä'ässä,
*P*ieter *p*ikassa *p*ajossa. (VK III 74.)

Siin on tegemist teadliku subjekti ja kohaadverbiaali ühendusse viimisega.

Järgmises tekstis esinevad kohanimed atribuudina, aga nad pole alliteratsioonisuhteis (peale 5. värsi).

Eilep *lä*ksid *Lä*ti saksad,
*tu*naeile *Tu*rgi saksad,
*Tu*rgi vuode'ed *tu*assa,
Läti *pe*hud *per*mandulla.
5. *Ma*hap lõin *Ma*hula saksad,
*ri*nnuliste *Rii*a saksad,
*ku*mmuliste *Kuu*ra saksad. (VK III 190.)

Selles tekstis alliterreeruvad kohanimed kahel korral predikaadiga (1, 5), neljal korral adverbiaaliga (2, 3, 6, 7), ühel korral kohanimi ei alliterreeru (4).

Järgmises tekstis on pärisnimi põhisõnaks, mille lisandi juurde kuuluv atribuut alliterreerub pärisnimega:

*Ma*ri, mu *ma*dala vaimu,
*An*n, minu *ar*mas ümmärdäjä,
*Ka*tri, *ka*llis *ka*svandikku,
*Ma*ri *mu* *me*tsäst *ma*rjatooja. (VK III 165.)

3. ja 4. värsis alliterreerub põhisõna ka lisandiga.

Isiku ja kohanimi esinevad vahel samas värsis, kusjuures 1. värsis isikunimi subjektina alliterreerub predikaadiga, kohanimi on aga atribuudiks hoopis erinevale põhisõnale. Teises ja kolmandas värsis on isikunimi ise atribuudiks põhisõnale, mis alliterreerub teise põhisõna atribuudiga. Neljandas värsis isikunime lisand ise alliterreerub teise põhisõna atribuudiga:

*Ma*ri *mu*l *ma*ksab *Ma*lla *va*lla,
Mari *kuu*be *Ku*lla valla,
Mari *pä*rgä *Pä*rnü valla,
Mari *i*se *i*lma valla. (VK III 165.)

Nii on koha- ja isikunimede, nagu muudegi lauseliikmetega, osa värssides pärisnimed alliterreeruvad, osa värssides mitte. Koha- ja isikunimede alliterreerumist ilmtingimatuks pidada ei saa, seda ei võimalda alati sisu edasiandmise vajadus.

Statistiline vaatlus annab järgmised tulemused. Kuna analüüsiks võetud 12 000 värsi hulgast pole võimalik valida küllaldaselt kompaktset materjali, tuli Kuusalu kogust VK III kirjutada välja 458 nimesid sisaldavat värssi. Sellest oli algriimilisi nimesid 392 — 85,6%, alliteratsioonita 66 värssi — 14,4%. Põhisõna ja laiendite suhteis on alliteratsioonilistest 242 värssi e. 61,7%, vabades suhetes 150 värssi e. 38,3%.

Koha- ja isikunimed kokkuvõttes on värssides alliteratsioonilistes seostes rohkem kui muud sõnad.

Kui rahvalaulude sõnavara on alliteratsioonisuhteis keskmiselt 70—72%, siis pärisnimede allitereerumine 84% ulatuses on igatahes suur tõus keskmisest ülespoole ja lõppjäreldusena võib muidugi konstateerida pärisnimede suuremat kalduvust allitereerumisele.

Huvitava paralleeli pärisnimede allitereerumise kohta leiame vadjalastel, kus on oma osa ka arvudel, igatahes ei esine siin pärisnimi evokandina:

ühtè čüllä tuli sür läsü. siZ лauлotti:

ruikko *raikkoлà* čüllä
tappi kahs *taddanà*,
keлmettomà *kostjà*,
nellättömä *nesteri*,
vijjettömä *viлpò*,
küvettomà *küZimà*,
seiccemättömä *semonà*,
kahessamà *karpà*,
ühessämä *üpijä*,
čümmettömä *čülävahi*.

näed, millized ruikod eлti.[157]

20. Arvude osa regivärsside alliteratsioonis

Arvudel rahvalauludes arvatakse olevat ilmtingimatu alliteratsiooniline seos. Seda iseloomustab O. Relander: «Kuigi arvsõnad esinevad ebamäärases tähenduses, ei kasutata neid siiski meelevaldselt, vaid nendegi kasutamist suunavad omad seadused. Kõige tähtsam ajend on algriim. Tavaliselt kasutatakse ikka sellist arvsõna, mis oleks algriimis värsi mõne teise sõnaga. On ju luulekeel algriimi rohke kasutamise tõttu muutunud rikkaks ja luuletaja nii osavaks, et algriimi abil võidakse kõige mitmekesisemaid olukordi täpselt kujutada. Aga algriim on mitmeti määrav, isepäine ja sunnib vabalt moodustama ja valima sõnu, mida muidu ei kasutataks. Arvsõnad alistuvad rohkem kui mistahes muud sõnad algriimisunnile. — Arve viis, kuus, seitse ja kaheksa kasutatakse üksnes erandlikult teisiti kui algriimi määratuna. Neli ja üheksa esinevad tavaliselt samuti sel viisil, enamasti kümmegi, vahel sada, tihti ka kaks ja kolm. Tuhat taas on tavaliselt saja paralleelsõna.» [158]

---

[157] P. Ariste, Vadja etnoloogiat X, 99 (4) Duna (Jevdokia) Trofimova *1908. Luuditsa 11. VII 1966. (Käsikiri.)

[158] O. Relander, Kuvakielestä, lk. 260—261.

Arvudel rahvalauludes on kahesugune funktsioon, nad esinevad kas otseses või suhtelises funktsioonis, neil on ka mitmesugune kindlaks kujunenud kasutamisviis ja tähendus: 2 märgib vastandamist või alternatiivsust, 3 gradatsiooni; arvudel võib olla maagiline tähendus (3, 7, 9, 13), neid võidakse kasutada metonüümiliselt (kümme küünt), nad võivad tähistada ebamääraseid suurusi (viis viletsust = palju), õige suuri suurusi (tuhat tündrit nisuda = väga palju) jne. Tihti esineb rahvaluules ka ühe ja mitme vastandamist (üks tee, kaks asja).[159]

Et selgitada, kas arvud ise tingivad värsis sõnastust või ka vastupidi, selleks on vaadeldud Kuusalu laule väljaandes «Vana Kannel» III.[160] Uurimismaterjalina arvestati värsse, milles esines ükskõik milline arv. Et eesmärgiks oli selgitada arvude osa allitereeruvais värssides, arvestati laulus sama värssi ainult üks kord. Pealegi esinevad arvud sellises olukorras samas funktsioonis, eriti kui nad on alliteratsioonisuhteis.

Eesti regivärsside stereotüüpses struktuuris on arvudel tõepoolest tähtis koht. Arvude funktsioonil ja kasutamisviisil pole siin põhjust pikemalt enam peatuda, tuleb piirduda nende alliteratsiooniliste seostega. Rahva tihti võrdlemisi primitiivne, seejuures traditsioonides kinni mõttekäik on sajandite vältel loonud ise omad poeetikaseadused, omad kordused, stereotüüpsed pildid, võrdlused jm., mis mitmeti erinevad tänapäeva inimese mõtlemisest ja kujutelmadest. Neisse piltidesse liituvad omal viisil ka arvud.

Kindel vorm piirab suuremal või vähemal määral sõnastamise vabadust sisu edasiandmisel, raamib seda. Vormil, nagu teame, on oma tagasimõju ka sisule, sellele viitas O. Relander, sellele juhtis tähelepanu ka Fr. Tuglas.[161] Kuigi vorm avaldab oma mõju sisule, ei saa vorm sisus midagi olulist muuta. Vormi tagasimõju sisule võime märgata detailides, üksikväljendustes ja võtetes. Vormisundus on aga realiteet. Parallelismi kõrval avaldub see realiteet ka alliteratsioonis, kus sõnaalguline vokaal- või konsonantühend sunnib otsima värssi samasuguse algusega sõnu, mis väljendatavale sisule on kõige ligidasemad. Ka kõla seob sõnu tihedamalt omavahel, kuigi allitereeruvad sõnad ei tarvitse värsis kuuluda mingisse kindlasse sõnaühendisse.

Kuidas arvud allitereeruvais värssides esinevad, sellest järgnevas mõni näide. Parallelismirühmad, mis on arvudele üles ehitatud, ongi tõepoolest õige mitmesugused. Leidub rühmi, kus aluseks on arvude täielik alliteratsioon, kus arvud ise võivad läbida terve arvurea (1—10) või esineda mitmes järjestuses (segamini),

---

[159] Vt. ka: E. Laugaste, Eesti regivärsi struktuuriküsimusi, lk. 257—259; E. Laugaste, Arvud eesti rahvaluules.

[160] Lühiduse eesmärgil on viidatud ainult tüübi numbrile, näit. (73) täh. VK III, laulutüüp 73, ka variandile pole viidatud eeldusel, et see fakti leidmist oluliselt ei takista.

[161] O. Relander, Kuvakielestä; Fr. Tuglas, Kirjanduslik stiil.

näit. lüro-eepilises laulus «Haned kadunud» esineb *kümme kündjat, üheksa äestajat, viis vitsalõikajat, kaks karjakaitsjat.* Siin pole arvud määranud nendega allitereeruvaid sõnu, vaid arvud ise sõltuvad teistest sõnadest, mis laulus on tähtsamad. Aga ka siin väljendavad arvud üldiselt mõistet «palju».

Mõte, mul on palju puid, väljendatakse parallelismirühmaga, milles esineb värsse tugevamini köitev endofooriline kordus «oli puuda», aga arvud on esitatud lünkadega, sõltuvad primaatlekseemi (puuda) epiteedist, epiteedid *korgejada, virgejädä, sirgejädä* determineerivad arvsõna. Parallelismirühm on järgmine:

*Ka*ks oli *ka*skeda minulla,
*ko*lm oli puuda *ko*rgejada,
*vii*s oli puuda *vi*rgejädä,
*s*eitse puuda *s*irgejädä. (VK III 314.)

Analoogilisi kombinatsioone leidub üsna paljudes rahvalaulutüüpides:

*M*ari *m*eildä, *te*ine *te*ildä,
*Kuu*sikulta *kuu*si miestä,
*Se*di Hansult *se*itse miestä,
*Ka*dapikult *ka*heksa miestä.

Variandis lisandub:

Oma *kü*last *kü*mme miestä. (VK III 60.)

Parallelismis võib vahel ainult osal värssidest olla arvude seost alliteratsiooniga, osas aga on seda välditud. Laulus «Ehted kadunud» allitereerub arvsõna *teine* mitte primaatlekseemi, vaid kõrvalisema tähtsusega sõnaga (*tei*ne *tei*sest käest), samuti *kolmas*, mis allitereerub epiteedi, mitte aga põhisõnaga (*k*olmas *k*ulda peugelasta), arvsõna *neljas* jääb aga allitereerumata (neljas vaski varba'asta).

Vahel on arvude hulk ette määratud, aga ühed arvud allitereeruvad, teised mitte:

Viis on aita õuessagi:
Üks see rudjub rukkissagi,
teine *taa*rub *ta*terissa,
kolmas nikerdab nisuda,
neljas odrassa ohiseb,
viies kaerassa kahiseb.
(V I 54: Rikas kosija.)

Osalise alliteratsiooniga kolmas värss võib olla juhuslik.

Lauludes kolmest kaevust, väljast, metsast, lauast, järvest jne. on arvud üks, kaks, kolm vahel alliteratsioonisuhteis, vahel mitte. Selles laulurühmas ei tarvitse arvud allitereeruda ega nõuta seda:

*ü*ks *o*n lauda leivälauda,
*to*ine lauda *kuo*gilauda,
*ko*lmas lauda saialauda, (V III 53, 2.)
*ü*ks *o*n metsä kuuskimetsä,
*to*ine metsä kaskimetsä,
*ko*lmas metsä *o*unappuine.
(VK III 53, 3.)

Ainult teise näite viimases värsis allitereeruvad omavahel kõige tähtsamad sõnad. Üldse on selles laulurühmas palju juhuslikku, ka selles, kui värsid sisaldavad alliteratsiooni:

toine kaevu hobejamalka,
*k*olmas *k*aevu *k*uldamalka. (VK III 53, 2.)

Laulus «Kotkas kaare alt» on sama olukord, kus ainult osas värssidest on teadlikult taotletud alliteratsiooni:

Votsin kaare, votsin kaksi,
*h*akkasin kolmat *a*jama,
*n*eljätä *n*imetämäie. (VK III 59, 1.)

Mõni variant jätkab:

viiet ärä kaksamaie,
*k*uueta *k*uoje viemä,
*se*itsmetä *se*litämäie. (VK III 28.)

Arvsõna juhuslikku allitereerumist võib märgata mõningais seostes veelgi. Nii laulus «Sina üks kord, mina kaks korda» (VK III 459) esineb sõna *korda* epifoorina (Sina pistad üksi kerda,/ mina pistan kaksi kerda, jne.). Allitereeruvad siin need värsid, milles arvsõnad algavad *k*-ga: *kaksi kerda*, *kolmi kerda*, *kuusi kerda*, *kaheksa kerda*, iga ühend kaks korda, mis moodustab kuueteistkümnest võimalusest kaheksa.[162]

Nagu muudel juhtudel, nii siingi parallelismirühmas, milles arv moodustab anafoori, on ainult ühes või paaris värsis (kui parallelismirühm on suurem) kasutatud alliteratsiooni:

Sest saab meie kahe nuore,
kahe nuore, kahe notra,
*ka*he *ka*svava *ka*nase,
kahe leitud linnukase,
kahe tuodud tuuvikase,
kahe pandud pardikase. (VK III 88.)

Vahel on värsse kumuleeritud, kumulatsioon muutub mänglemiseks, sest kolme komponendiga oleks saanud juba mõtte selgesti väljendada. Mõte — aega on kõigil — väljendatakse näit. anafoorilise parallelismirühmaga, aga kõigil arvsõnadel on temaga allitereeruv teine sõna olemas. Mõlemas järgnevas näites moodustab «künnimees» puändi.

Aig on orjal, aig on härjal,
aig on *v*iiel *v*ennäkesel,
aig on *ku*iel *ku*truskaelal,
aig on *se*itsmäl *se*miendäjäl,
aig on *ka*heksmal *ka*svandikul,
aig on *ü*hiksmeil *ü*mmärdäjäl,
aig on *kü*mnel *kü*ndijällä.
(VK III 281.)

[162] Huvitavad on veel vitsasõnad, tekkelt arvatavasti üsna hilised, aga alliteratsioonil on selles tekstis väga suur osa.

Vitsasõnad.

*Ku*rat *kuu*lus *ku*ningas ilma pääl, vägev *ra*hvamees *ra*hva seen, *tu*le *tuu*lesta *ü*le *ü*heksa kirigu, üle *se*itsme *su*ure linna, üle *vii*e *vii*naköögi, *vii* ära *vi*tsavalu. (H I 2, 349 (10) < Hel, H. Karolin 1889.)

Ema hauale lähevad neiud *kolmekeste, neljakeste, viiekeste, kuuekeste, seitsmekeste, kaheksakeste,* vahel on rida pikemgi, kõigile neile arvsõnadele on leitud allitereeruv vaste.

Neis kumulatsioonides, kus arvud liiguvad pidevalt suurenevas või vähenevas suunas, on evokandiks ikkagi arv.

Arvurida sunnib end laulikule peale, mida silmas pidades laulu heietatakse, nagu liiguks vanker sissesõidetud roobastel ega suudaks peatuda või kõrvale pöörduda. Siin ongi selge mänglemine arvudega.

Arvudest sõltuvalt on valitud ka muud sõnad allitereeruvalt, sellest veel näide, kus on loetletud kõik mõisaorjad:

Mina *o*len *ü*ksi *o*rja,
*t*iumies *o*n *t*eine *o*rja,
*k*orraline *o*n *k*olmas *o*rja,
*n*eitsit moisas *n*eljas *o*rja,
*v*iinamies *o*n *v*iies *o*rja,
*k*utsar moisas *k*uues *o*rja,
*s*epakene *s*eitsmes orja,
*k*arjane *o*n *k*aheksas *o*rja,
*ü*övaht *o*n *ü*heksas *o*rja,
*k*ünnimies *o*n *k*ümnes *o*rja.
(EÜS X 1623 (189) Hlj.)

Arvude heietamist ilma sisulise vajaduseta leidub veel paljudes lauludes, nagu järgmises stereotüüpses laulukatkes, mis on apostroof vihmale:

*Ü*le *uu*gu *o*mmenesse,
*tõ*ine uugu *tõ*isipesse,
*k*olmas uugu *k*olmapesse,
*n*elläs uugu *n*elläpesse,
*v*iies uugu *r*iidiesse,
*k*uues *uu*gu *puu*lpe'esse.
(H III 20, 76/7 (52) Hel.)

Võiks esitada veel parallelismirühma, milles arvudest sõltub sõnade valik värsis:

*Vii*s oli metsä *vii*su vasta,
*kuu*s oli *ku*eva *k*ingä vasta,
*s*eitse *s*eäsaba vasta,
*k*ahessa *k*asuka vasta,
*ü*hessa *ü*mbriku vasta,
*k*ümme *k*ülä neiu vasta. (VK II 238.)

Sõnade valik ise ei ole ka päris juhuslik, vaid valitud sõnad kuuluvad enamasti mõistete rühma «riietusesemed», ja assotsiatsioonid viivad ikka ühe juurest teise juurde — lõpus üllatav tagakaal — *neiu*, mis peab rõhutama neiu suurt väärtust.

Kiigel, kus oli aega laulu jorutada, arendati arvurida 1—10. Järgnegu motiiv kiigelaulust: las vend võtab naise, siis . . . :

*t*eine venda *t*uob miniä,
*k*olmas vend läheb *k*osjamaie,
*n*eljas *n*aista ottamaie,
*v*iies vend tuab *v*irvekäse,
*kuu*es *ku*trus*k*aulakese,
*s*eitsmes vend *s*elle naise,
*k*aheksas vend tuab *k*alli naise,
*ü*heksäs *ü*lemä naise. (VK III 52.)

Alates neljandast värsist on venitamine juba tunduv, sealtpeale ei sisalda värsid enam midagi selgitavat, küll pakuvad huvi, millise kombinatsiooni laulik jälle leiab, ja alliteratsioonil on siin juba oluline osa. Seesugust venitamist leidub küllalt palju, näit. kiigelauluna kasutatud tüübis «Põll põrmune» (VK III 23), või igatsuslaulus «Kodu kaugel» (VK III 9) jm.

Mõnes ühendis on alliteratsioon kindlam kui teises, eriti arv subjekti, adverbiaali vm. lauseliikme osana, näit.:

Üle *viie* *vil*javälja,
üle *kuue* *ku*hjavälja,
üle *s*eitsme *sie*mnevälja,
üle *ka*heksma *ka*uravälja. (VK III 218.)

Küllalt palju leidub värsse või värsirühmi, milles välditakse arvsõna seostamist alliteratsiooniga, nagu selgus näit. värsirühmas «Viis on aita õuessagi.»

Alliteratsioonitu on enamasti ka kolmeline stereotüüp:

Üks on mieka kuldatuppe,
teine on hobejatuppe,
kolmas valat vasketuppe. (VK III 11.)

Või järgmine:

Odin tuobi, odin kaksi,
läksin kolmat võttemaie...

Edasi on algset kolme juba venitatud ja mõni värss on muutunud alliteratsiooniliseks võib-olla ka sõnade algussilpide juhusliku kokkulangemise tõttu (kasvõi näit. kuueta kuoje viemä).

Kokkuvõttes saame järgmise tulemuse.

Arve on kirjutatud välja 243 värsist,	
sellest olid arvsõnad alliteratsioonisuhteis	201 värssi, 82,7%,
alliteratsioonita oli	42 värssi, 17,3%,
kindlais lauselistes seostes arvsõnu oli	102 värsis, 50,7%,
lauseline otsene seos puudus	99 värsis, 49,3%.

Kui arvestada, et keskmiselt 70% sõnu lauludes võtab osa alliteratsiooni moodustamisest, on 82% keskmisest tublisti üle.

Kindlamad alliteratsiooniühendid on sõnaühendid lauses, näit.: Oli mul *v*iisi *v*ennäkestä (v. v. on subjekt), *K*ugud laulid *kuu*si *k*erda, *S*ormus *s*oitis *s*eitse korda (subj. ja pred.). Ühendit ei ole: *K*olm oli puuda *ko*rgejada.

Samas parallelismirühmas võib alliteratsiooniline arvsõna moodustada kord sõnaühendi, kord mitte.

Lõppjäreldusena võib siiski väita, et arvud ei ole absoluutselt kõik alliteratsioonisuhteis, on ka alliteratsioonita arve sisaldavaid värsse. Küll aga on kujunenud mõned ühendid alliteratsiooni alusel — *viis venda, neli neitsit, kümme kündjat, üheksa äestajat, sada sülda, tuhat tündrit* jne. Siiski allitereeruvad arvud suhteliselt rohkem kui teised sõnaliigid, v. a. pärisnimed, ja enamasti on arvsõnad värsis tõesti ainult alliteratsiooni pärast, moodustades mingi kalambuuri, sõnadega mänglemise võimaluse.

21. Alliteratsioonita värsid

Sõltuvalt laulude geograafilisest päritolust, žanrist ja vist ka vanusest on alliteratsioonita värsside arv neis õige erinev. Kui pidada silmas üksiklaule, on mõnedes neist kõik värsid alliteratsioonilised, teistes samal ajal on alliteratsioonita värsside protsent küllalt suur. Laule, milles alliteratsioonita värsse üldse pole, on laulurepertuaaris siiski vähe. Vaadelgem järgmist tuntud laulu:

Oh seda heada healekesta,	$'\underline{V}_1V_2V_3$
*Vi*ledada *vii*sikesta,	KV_1KV_3
kui see *hüü*dis *e*nnemuiste,	oV_2V_3
nii kui *Roo*tsi *roo*gupilli,	KV_2KV_3
*Pa*ide'e *pa*ras *pa*suna,	$KV_1\underline{K}V_2\underline{K}V_3$
*Vi*ru *vii*si *vii*ulida,	$KV_1KV_2KV_3$
Harju *ka*ksi *ka*nnelida.	$'V_1KV_2KV_3$
Ära *pe*ttis *p*illi he*a*le,	$KV_2K_3V_4$
ära *sa*lgas *sa*rve he*a*le,	KV_2KV_3
*ka*nneli *kõ*mu *ka*utas.	$KV_1\underline{K}_2\underline{K}V_3$
*Sa*ksad mõtlid *sa*rve he*a*le,	KV_1KV_3
*i*sandid *e*reli he*a*le,	$oV_1\underline{V}_2V_4$
*pii*skopid *p*illi he*a*le.	KV_1KV_3
*Se*ep *o*li he*a*li *va*esella*p*sel,	$oV_1o\underline{V}_1oV_2'V_3'V_4$
seep oli *ku*rku *ku*llallana,	KV_2KV_3
he*l*e he*a*le he*l*lallana.	$V_1V_2V_3$

(V I 9.)

Õige pildi alliteratsiooni esinemusest lauludes annab läbilõige, mis saadakse paljude laulude koosarvestamisel.

Ei ole otse märgata, et laulik kuidagi taotleks mõnede alliteratsioonita värsside sobitamist laulu selle mitmekesistamiseks. Aga sellisedki ei puudu täielikult. Järgmises värsirühmas tunnukse viimane värss valitult alliteratsioonita, on ka rütmilt erinev:

Ei mina mehida nuta
ega kaasuda kahetse.
Mina nutan eidekesta. (V II 74.)

Alliteratsioonita jäävad ikkagi sellised värsid, mille sõnaline koostis riimi ei võimalda. Kuidas olekski järgmise värsirühma teist komponenti võimalik teisiti koostada:

Seni loogu loogusama,
kuni loogu võttemata. (V I 14.)

Värsid, mida ei saa alliteratsiooniliseks muuta, on laulus siiski kindlat ilmet andva ja kindlat sisu väljendava väärtusega. Sisu muutmata ei saa sealt sõnu sünonüümide või kujundite vastu vahetada.

Mida väljendavad alliteratsioonita värsid?

Nad väljendavad siiret, üleminekut ühelt episoodilt teisele:

Läks siis kuuse palve'elle. (Mehet. Kuu.)
Läksin moisa kündamaie. (SKS, Mark 58 Hlj.)
Neido ja minulta küsiks. (Kad 39.)

Nad on sissejuhatavad värsid:

Maie, Torma neitsikene. (Mehet. Kuu.)
Lätsi mõtsa hommukulta. (Hel 19.)

Väljendavad pöördumist, tihti ka käsku:

Tõuse üles, Maiekene. (Mehet. Kuu.)
Tuoge ne sinised langad. (Mehet. Kuu.)
Minge alla koppõlillõ. (Urv 44.)

Soovi:

Pane minda kubjaksi. (EKS 4°5, 835 Hlj.)

Etteheidet:

Ennegu kasvatid minuda. (Hel 17.)

Sõimu:

Tõuse üles, kusihändä. (Hel 34.)

Troosti:

Küll su latse hoietase. (Naiseh. VK I 110.)

Ähvardust:

Ennemb ma sõida Riia poole. (Hel 25.)

Sündmuse, tegevuse konstateerimist, tõrjumist:

Ei tapnud miestä nuorta. (Mehet. Kuu.)
Kinnivõttajad tulevad. (Mehet. Kuu.)
Läksin venda otsimaie. (Suur t. Kuu.)

Parallelismirühmas mõni värss väljendab erilist olukorda või seisundit:

...kui minu süä lodiseb. (Mehet. Kuu.)
Jürgike |kukkus| nua terije. (Mehet. Kuu.)

Tekkinud olukorra põhjuste seletamist:

Et sul pallo tütteriid. (Md. neiu. Ta 11.)

Loetelu:

Laia käe, pika sõrme. (Hel 35.)

Küsimust:

Kas näid minu vennäkesta? (Suur t. Kuu.)

Ret. küsimust:

Kes tuli härgi vaatamaie? (Md. neiu VI 1.)

Kirjeldust:

Hõbõõst aia vitsa. (Urv 46.)

Jutustust:

Märt om tullu kauge'elta. (Hel 27.)

Konstateeringut:

Minu süä ninna pallav. (Urv 45.)

Võrdlust:

Nigu susi lambusid. (Urv 41.)

Paljudes lauludes on sünonüümide kumulatsiooni, mis samuti on tihti alliteratsioonita:

Esäkene, taadikene. (Hel 16.)
Puttusie, johtusie. (Naiseh. VK I 110.)

Vahel kordub sama värss laulus mitu korda, eriti lüro-eepikas. Nii leidub «Suure tamme» laulus värssi *Votsin siald tamme ülesse* (Kuu) viis korda. Selline suur üksikute värsside kordumine mõnes laulus mõjutab üldpilti väikese materjali korral ühesuunaliselt.

Värssides, mis alustavad episoode, võib ühes olla alliteratsioon, teises mitte. Näit. laulus «Laevapuu otsimine» *Mina kaskeda tereti, Mina haabada tereti, Mina kuuskeda tereti* pole alliteratsioonilised, küll aga *Mina tammeda tereti.* Värsi sõnavaralise koostise muutumine toob kaasa riimi.

Alliteratsioonita värsse võib olla üks, aga eriti lüro-eepilistes lauludes vahel kuni kolm värssi. Nii on laulus «Ori taevas» kolm värssi parallelismirühmas:

Tulliv katsi engelida,
viisiv orja taiva'esse:
«Tule sisse, orjakene!»

Gradatsiooni moodustavaist värssidest on kolmas tihti alliteratsioonita: *Poole veerandi mägeda* (H III 13, 753 < Hlj. Laevapuu). Niisuguseid episoodilisi värsse on eesti rahvalauludes palju, nende hulgas küllalt ka alliteratsioonita värsse: *Sõsar vastu johtusie; Emä vastu johtusie*; aga: *Veli vastu johtusie.*

«Salme laulus» varieerub: Ei ma lähe kuule, ~ päevale.

Ei olegi oluline kõiki algriimituse ilminguid loetleda. Tähtis on, et värss peab sisaldama kindlat sõnaühendit, mis aga ei tarvitse olla alliteratsioonisuhteis, s. t. kui sellistes värssides sõnade algused loomulikult ei riimi, jääb alliteratsioon tekkimata. On mõnevõrra võimalik, et alliteratsioonitust on ka teadlikult taotletud.

Teadliku taotluse küsimust jälgides ei ole võidud mingit kindlamat seaduspärasust konstateerida. Kõige rohkem esines seda küll traditsiooniliselt korduvate värsside näol, aga ka mõnes paralleismirühmas rütmilist ja kõlalist vaheldust taotledes. Rohkem väita pole siiski võimalik. KJn lauludes leidub alliteratsioonita sissejuhatavaid pöördumisvärsse (kas laulude või ainult episoodide algul) — 21 (2,1%). Enamasti nad ongi traditsioonilised värsid (Kivikene hallikene; Lähme metä kõndimae). Muid sissejuhatavaid värsse samas asendis leidus 15 (1,5%) (Mina tam-

melta küsima). Alliteratsioonita värsse teema arenduse sees, vahel mõni parallelismirühma liige — 14 (1,4%) (Isa tuli lasta häälitsemä), päris üksikvärsse — 4 (0,4%) (Ise vasta kostelema).

Korrapärase alliteratsioonita värsside kasutamise püüdu ei saa konstateerida. Nii ongi lüürilisi laule, milles pole ühtki alliteratsioonita värssi (eepikas enamasti ei leidu selliseid), mõnes on neid rohkem, nende paigutus seejuures küllalt ebamäärane.

22. Algriimi tekkimise ajast

Käesoleva töö lõpul kerkib paratamatult küsimus algriimi tekkimise ajast. Kas on võimalik sedagi väga olulist probleemi lahendada nende materjalide põhjal? Muidugi ei saa kindlat otsust anda, küll aga viidata mõningatele olulistele küsimuse lahendamise võimalustele. Pealegi on juba katsetatud alliteratsiooni tekkimist dateerida.

Näib olevat põhjendatud soomlaste hüpotees (A. R. Niemi, M. Kuusi), mille järgi neljajalgne trohheiline värss (kalevalavärss) oma kindlate seaduspärasustega on välja kujunenud ajal, millal läänemeresoome rahvad elasid balti rahvaste naabruses ja mõjutasid vastastikku üksteist ka kultuuriliselt. Selle värsi põhitunnusteks on pika pearõhulise silbi paiknemine teise, kolmanda või neljanda vj. tõusus, lühike vastavalt languses. Peale pearõhuliste silpide on muude silpide paigutus värsis vaba (P. Ravila). Värsi pikkus stabiliseerus kaheksale silbile, enne seda oli värss vahelduva pikkusega (8—10 silpi), nagu on mordva ja obugri rahvaste luules. Lühikesed sõnad paigutatakse võimalikult värsi algusse, pikad lõppu.

Värsimõõdu väljakujunemise kõige olulisemaks aluseks on ikkagi keel, milles sõnade pearõhk on esimesel silbil, aga kalevalavärsi väljakujunemise mõjutajaiks peetakse ka balti ja germaani rahvaid, kes sattusid elama läänemeresoomlaste naabrusse. Tekkis kompromiss omade pärimuste, keeleliste iseärasuste ja naabrite juures käibiva väljakujunenuma värsitehnika vahel. Niemi arvates õpetasid baltlased kui musikaalsemad ja kõrgema haridusliku tasemega soomeugrilastele luulekultuuri. Muusikal on soome ja läti rahvalaulu sünniprotsessis oluline ülesanne. Trohheiline nelikmõõt on muusikaliselt loomulikum, seda on paljudel, kui mitte kõigil Euroopa rahvastel. Lisatagu veelgi, et kehaliigutused ja sammumine laulmisel, nagu sellist esitust küllalt leidub, toetasid neljaosalise värsi tekkimist. Soome ja läti laulutraditsiooni alus on umbes samasugune, ütleb Niemi, kuigi on ka erinevusi.

Balti rahvaste mõjutusi järeldatakse ka sel alusel, et läänepoolseil läänemeresoomlastel — eestlastel, liivlastel, vadjalastel, soomlastel ja viimaste naabruses elavail karjalastel on kalevalavärss olemas, mitte aga laplastel, vepslastel, idapoolseil karja-

lastel. Nemad olid kalevalaruno tekkimise ajaks juba eraldunud. Läänepoolsete läänemeresoome rahvaste kaudu on kalevalavärss ka idapoolsete rahvasteni jõudnud. Nii on kõige põhjapoolsemas Karjalas, Pää- ja Tuoppajärve aladel 1900. aastani elanud karjalakeelne joig järsult erinev oma viisi poolest lapi joigudest. See joig kasutab lapile võõrast alliteratsiooni. Seega on kohalik karjalastunud laplastest elanikkond lapi itkude ja joigude ristumisel saanud uue joiutüübi.

Baltlaste-teooria, millega esines A. R. Niemi ning mida toetas K. Krohn, on leidnud vastuseisu põhjendusega, et lätlaste laul on lühike, 4—6-värsiline, algriimi ja parallelismi neis on juhuslikult, pearõhulise silbi kvantiteedil pole tähtsust, ja edasi — baltlaste värss on kahedipoodiline. Aga just baltlaste värsi dipoodilisus osutub tähtsaks kalevalavärsi arenemise käigus, arvab M. Kuusi. Dipoodilisus isegi on laen balti rahvaste luulest. Skandeeriv ja dipoodiline värss annavad vaheldudes haruldase rütmi. Esimese vj. eriolukord võib olla nii algsoomeline kui ka balti juurt. Läti luule vähene parallelism ja alliteratsioon ning vist hiline 4-värsilisus näitavad, et soome värss pole mõjunud nii tugevasti balti värsisse kui balti värss läänemeresoomlaste omisse. Läänemeresoomlaste laulu primitiivsust näitab see, et lüürika ja eepika, loitsud, pidulaulud, ka vanasõnad ja mõistatused on sajandite jooksul tekkinud ikka samas mõõdus.

Alliteratsioon on tõepoolest vana, vanem kui kalevalavärss, M. Kuusi peab seda uraal-altailiseks. Kindlasti ei ole see ei balti ega ka germaani laen.

Mordvagi rahvalaul, ainus, mida võib vana soome rahvalaulu tasemele paigutada, sisaldab alliteratsiooni, parallelismi ja süllaabilist värsimõõtu (H. Paasonen).[163]

Millal võis tekkida kalevalavärss? Balti mõjud võisid muutuda reaalseiks 2. aastatuhandest peale e. m. a. Ka eestlaste majanduselus, kõigepealt põllunduses, oli baltlaste mõju konstateeritav.[164]

Alliteratsiooni vanuse üle otsustamisel on oluline, et see kuulub regivärsi konstitutiivsete vormifaktorite hulka, s. t. on tekkinud ja arenenud koos rahvalaulu tekkimise ja arenemisega. Alliteratsioon on vanem kui regivärss ja võttis osa regivärsivormi kujundamisest. Seda kinnitab ka alliteratsiooni seaduspärane esinemine ühtlaselt nii Lõuna- kui Põhja-Eesti lüürikas ja eepikas, eri vanusega kihistustes ja läänepoolsete läänemeresoome rahvaste luules. Erinevused, mis kõigist neist aspektidest lähtudes muidugi eksisteerivad, ei ole olulised vanuse seisukohalt. Muidugi

[163] Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus, lk. 126, 129—138; A. R. Niemi, Vanhan suomalaisen runomitan synnystä; P. Ravila, Vanhan suomalaisen runomitan probleemeja. Virittäjä 1935.

[164] P. Ariste, Vanimast läänemerelaste põllundusest keeleliste andmete põhjal, lk. 199—200.

esineb alliteratsiooni ka proosavormides, näit. väikeliikides ja fraseoloogias.

Seega pole alliteratsioon regivärsis ei juhuslik ega saa olla regivärssi hiljem sisse toodud. Ajaliselt ilmnes alliteratsiooniline regivärss läänemeresoome rahvaste luulesse pärast nende eraldumist teistest hõimudest, umbes 2. aastatuhandel e. m. a., mil pikklühikese silbirütmiga värsskõne lihtsa meloodiaga retsitatiivses esituses ja paljude sõnakordustega hakkas kujunema ainsaks luulevormiks. Nagu parallelismi, nõnda olid ka alliteratsiooni tekkimisel üheks oluliseks teguriks sõnakordused, mida kasutati nii jutustavas kõnes, retsitatiivses individuaalses laulus, nagu on konstateeritud laplaste joigudes, aga ka teiste rahvaste, muidugi ka eestlaste lauludes, mida jorutati tundide või koguni päevade viisi. Sõnakordustelt samasuguste sõnaalguste teadlikule kasutamisele on kindlasti pikk vahemaa, mille jooksul õpiti tajuma häälikulise kooskõla sugestiivsust ja seda sõna mõju tõhustamiseks praktiliselt rakendama. Ja see võiski olla meie ajaarvamise algus. Regivärsi sünnist peale on see siis juba umbkaudu paar tuhat aastat olnud luule kaunistaja ja selle aja jooksul arendanud välja oma tüpoloogiagi. Regivärsieelses luules oli see arvatavasti veel juhuslik kõlakaunistus.

Kas läänemeresoomlaste alliteratsioon pole oma tekkimiseks tõukeid ja mõjutusi saanud siiski ka germaanlastelt?

Tundub, et õigem on asuda siiski polügeneesi seisukohal. Kõige paremaks tõestuseks selle kohta võiks olla läänemeresoome rahvaste alliteratsiooni tüpoloogia. Germaanlaste alliteratsioon on niivõrd erinev nähtus, et seda ei saa kuidagi pidada läänemeresoomlaste alliteratsiooni mõjutajaks. Germaanlaste vanemas rahvaluules esinevad allitereeruvad silbid värsi kahes või kolmes tõusus. Eesti alliteratsioon esineb ka languses, samas värsijalas ja tüpoloogia on germaanlaste omast hoopis keerukam.

Alliteratsioon eesti rahvaluules sõltub õige tugevasti keele iseärasustest (rõhk esimesel silbil, mis laseb allitereeruvaid silpe kujukamalt esile tõusta; mõningaid häälikuühendeid on sõnade algul rohkesti).

Alliteratsioon on oma arenemise käigus orgaaniliselt seotud regivärsiga. Tugevasti näib alliteratsiooni väljakujunemist mõjutanud suur hulk kordusi, mis rahvalaulus on sagedased ja iseloomulikud.

Ei ole hästi selge, kuidas oleks germaanlaste luule eesti ja soome vanemat laulu alliteratsiooni tekkimisel mõjutanud, s. t. millised rahvaste kokkupuuted võiksid aluseks olla, ja veelgi — milliseid mõjusid germaanlased veel eesti ja soome luulesse oleksid andnud, sest vaevalt see oleks saanud piirduda ainult alliteratsiooniga. Jääb üle kõige tõenäolisem oletus: nii germaanlaste kui ka läänemeresoomlaste (selle hulgas eestlaste) alliteratsioon on kumbki tekkinud iseseisvalt.

23. Sisealliteratsioon

Häälikuline kooskõla ei piirdu sõnaalguliste vokaalide ja konsonantide samasusega, seesuguse kooskõla saame ka sisehäälikuis, nimelt konsonantides esimese silbi lõpul ja teise silbi algul. Sisehäälikute hulka kuuluva vokaali küsimus on lahendatud juba eelnevas (vt. 'V). Käesolevas peatükis käsitleme niisiis ainult sisekonsonanti, s. o. konsonanti, mis on ühtlasi sisehäälikuks. M. Kuusi nimetab seda nähtust s i s e a l l i t e r a t s i o o n i k s[165]. Sama termin on sobiv ka siin, aga muidugi juba siin mainitud kitsendusega, nii et see kehtiks käesoleva töö piirides ainult konsonandi kohta, Kuusi aga vaatleb selle mõiste all nii vokaali kui ka konsonanti (vuo*r*et lou*kk*i, vaa*r*at pau*kk*oi, *k*aik*k*i *k*alliot järisi; vo*i* mi*l*ma po*l*oista po*i*gua; po*l*on a*l*aista). Sisealliteratsiooni vaadeldakse siingi vaid tüpoloogilises mõttes, tähendab, milliseid selle nähtuse liike on võimalik eesti materjalis konstateerida. Statistiline vaatlus on siin esialgu kõrvaliseks jäetud. Lülide nimistu ja kirjeldus leiduvad lk. 36. Siin tuleb ainult lisada, et puhtaid tüüpe (sama struktuuriga lülidest koosnevaid ahelaid) leidub harvem kui segatüüpe (erisuguse struktuuriga lülidest). Nii on värsis *Siip oli kasu, mis ma kasve* kolm situatsiooni (kolm erisugust lüli (4, 1, 3), värsis *Mul tuleb meesi mujalt maalta* (1, 5, 3), *Siip oli elu, mis ma elle* (4, 4, 6).

Vaadelgem siis lühidalt, milliseid tüüpe Urvaste materjalis võiks konstateerida.

I K | I K |[166] Maada ma*r*javarsilista (Urv 3)
Pu*d*sajist tei memmel pa*d*ja (Urv 43)
I K I K Virgal kõ*tt* ja ko*tt* om täüs (Urv 46)
Mis ma*ss* maa hobõnõ (Urv 41)
Kui mu*l* enne kurbus o*ll* (Urv 46)
I K I K | Onu o*t*sast võ*tt* ubine (Hel 3)
Ka*s* om valmis vaskõ juuk (Urv 60)
I K | I K | I K Na*k*si sa*k*sa ka*k*lõma (Urv 60)
I K | I K | I K | I K Istõ poistõ põ*l*vi pää*l* (Urv 45)
I K I K | Hä*r*g pa*r*mõ pagõsi (Urv 46)
Puist puhas, lastõst lakõ (Urv 28)
I K I K Hämme pästjä är päskü (Urv 10)
I K I K Vitsakimp ke*l*dre pää*l* (Urv 44)
I K | II K Sai kü*l*ge kü*l*ä süvvä (Urv 43)
Pallus pa*n*ti paa ma*n*u (Urv 44)
II K I K Mis ma la*i*na la*n*gukõnõ (Urv 24)
Ra*h*a ei massa neo ra*h*vas (Urv 40)
II K I K Kui mi*n*a kõndsõ karja takan (Urv 42)
Säärest pruu*t*i ole o*t*snu (Urv 46)

---

[165] M. K u u s i, Sampo-eepos, lk. 98. Ka J. Kunder oli seda märganud, nimetas keskalliteratsiooniks, mõtles aga ainult esimese ja teise silbi piiril vokaalidevahelist konsonanti (mu*ll*a). Vt. lk. 70.

[166] Lülide järjekord võib olla ka vastupidine.

I K II K *An*gõ tuuda haa*n*ikut (Urv 11)
II K I K Ja*l*a *all* ahu lavva (Urv 56)
I K II K Ja*h*t ja*h*umati pääle (Urv 44)
I K II K Kos *om* armas e*m*äkene (Urv 44)
II K I K Tõsõ luu tõist muudu (Urv 23)
II K I K Paa*r*ist sarvõ ajama (Urv 60)
II K I K Noorõmbal kõ*r*d sõtta minna (Urv 35)
I K II K Vana kask kaasakõnõ (Urv 58)
I K I, II K Ke*n* ei kõ*nn*i kõo malga (Urv 40)
I K / I, II K Pann ma härrä hä*r*gides (Urv 40)
Võta ki*nn*i pisut li*n*du (Urv 60)
I K I, II K Va*l*d tegi va*ll*is härjä (Urv 43)
I, II K I, II K Kon ei kuule u*mm*a ni*mm*e (Urv 6)
II K I, II K Kuu*l*õ ku*ll*a perenainõ (Urv 6)
Ko*nn*õs peetäs pee*n*e hamõ (Urv 40)
I, II K II K Oh mu i*ll*ust e*l*ukõist (Urv 42)
I K I, II K I, II K Va*ll*an pa*ll*u va*l*geid päid (Urv 44)
II K I, II K I, II K Kas om mee*l*i mu*ll*õ tu*ll*a (Urv 39)
II K I, II K I, II K Misa hoo*l*id mu*ll*õ tu*ll*õn (Urv 46)
I K I, II K I K Te*ll* kühmä kü*ll*e pää*l* (Urv 56)
I K I, II K I K/ Habõna a*l*t ha*ll*ast nõlgo (Urv 41)
I K I K + II K I, II K Kuu*l* mu*l* käve kuvve viina (Urv 49)
I, II K I K + I K II K Se*ll*e mu*l* ku*r*gun ei ko*r*isa (Urv 42)
II K I, II K II K Ja*l*ata*ll*a tarõ poo*l*õ (Urv 44)
II K II K Säädse särgi sii*l*u pää*l*e (Urv 42)
Jä*l*e jääse järve pää*l*e (Urv 60)
II K II K Veli noorõ noo*r*ikuga (Urv 58)
II K II K Saa*l*is ü*l*es saina müüdä (Urv 10)
Pee*n*ikeisi pii*n*atas (Urv 6)
II K II K II K Hommuk tu*l*õ, hoo*l*i tu*l*õ (Urv 6)
II K II K I K/
Mehe musta, naisõ la*i*sa (Urv 76)
/~ I K/ II K II K/
I K/ I K/ II K Pe*r*ve viirvä veerevät viina (Urv 35)
II K II K I K/ Noo*l*is ma ü*l*es nu*l*ka müümä (Urv 10)
II K I K / II K Pee*n*it hi*n*ge pii*n*atas (Urv 5)
II K I K / II K Tu*l*õ tõra tõ*l*va pää*l*e (Urv 44)
II K I, II K II K Musta jä*l*e mu*ll*a pää*l*e (Urv 60)
II K I K / I K Hää e*l*u i*l*ma pää*l* (Urv 19)
I K II K I K/ Vii*l* mi ve*l*i he*l*deep (Urv 56)
I + II K I + II K Uu*ds*u, tsuu*ds*u, hurdakõnõ (Urv 60)
Kävvä par*d*in kui par*ds*i (Urv 41)
(I + II + III K)4 × Tah*ts*õ tan*ds*i, tah*ts*õ lan*ds*i (Urv 56)
II K I + II K II K I + II K Hoo*l*ima nei*st* ja hoo*l*ima noi*st* (Urv 40)
I, II K I K + II K II K Se*ll*e mu*l* lõõrin ei lõ*r*isa (Urv 42)
II K I K / + II K II K Too*l*õ tu*l*gu tu*h*a pa*h*a (Urv 42)
I K / II K I K / II K Veskivi*l*e, veskivi*l*e, herräkene (Urv 26)
I K I K II K I K Sai*s*, sai*s*, Saaremaa hä*r*g (Urv 27)

Sisealliteratsioonil on seega täita oluline osa eesti rahvalaulude häälikuinstrumentatsioonis. Käesolev töö ei suuda siin veel igakülgset iseloomustust anda ega lõplikku lahendust tuua, sest

see nõuaks veel palju aega ja eeltöid. Ka neis värssides, milles puudub algriim, võib esineda sisealliteratsiooni.

Otsustamiseks, millised võimalused on sisealliteratsiooni tekkimiseks konsonantide ja konsonantühendite järgi, pakub mõnesugust tuge proovivaatlus kahe kihelkonna materjalist (Urv, KJn), millega on kõrvutatud andmed M. Veske «Eesti rahvalaulud» I alusel. Igast vaatluspunktist on võetud juhuslikus järjestuses 2500 sõna. Vaatlusest langevad välja ühesilbilised vokaaliga lõppevad (ma, sa, too jne.) sõnad.

Saadud tulemused, mõistagi esialgsed, on järgmised.

Tabel 45

Konsonandid üksikult või konsonantühendi algul *

	Urv	%	KJn	%	Mitmesugused	%
l	1. 403	16	1. 360	14,4	1. 508	20,3
	2. 86	3,4	2. 123	5	2. 120	4,8
s	1. 187	7,5	1. 247	9,9	1. 193	8
	2. 108	4	2. 125	5	2. 143	5,7
r	1. 195	8	1. 188	7,5	1. 136	5,4
	2. 154	6	2. 115	4,5	2. 106	4,2
n	1. 257	10,2	1. 243	9,7	1. 271	10,8
	2. 76	3	2. 71	2,8	2. 57	2,2
t	1. 125	5	1. 96	4	1. 105	4,2
	2. 76	3	2. 75	3	2. 81	3,2
d	1. 112	4,5	1. 176	7	1. 147	5,9
	2. 26	1,1	2. 20	0,8	2. 6	0,2
k	1. 87	3,5	1. 76	3	1. 115	4,6
	2. 35	1,4	2. 65	2,6	2. 28	1,1
h	1. 72	2,9	1. 76	3	1. 87	3,5
	2. 44	1,8	2. 46	1,8	2. 44	1,8
m	1. 108	4,2	1. 108	4,3	1. 74	2,9
	2. 6	0,2	2. 5	0,2	2. 8	0,3
g	1. 92	3,8	1. 91	3,6	1. 103	4,1
	2. 3	0,1	2. —	—	2. 2	0,1
v	1. 109	4	1. 51	2	1. 39	1,6
	2. —	—	2. —	—	2. —	—
b	1. 60	2,4	1. 57	2,2	1. 57	2,3
	2. 8	0,3	2. 6	0,2	2. 3	0,1
p	1. 40	1,6	1. 34	1,4	1. 41	1,6
	2. 2	0,1	2. 18	0,7	2. 9	0,4
j	1. 29	1,1	1. 28	1,1	1. 17	0,7
	2. —	—	2. —	—	2. —	—

* 1 — konsonant;
2 — sama konsonandiga algavad ühendid.

Omaette tähelepanu väärivad ka häälikuühendid, mida nende esinemissageduse põhjal saab reastada järgnevalt.

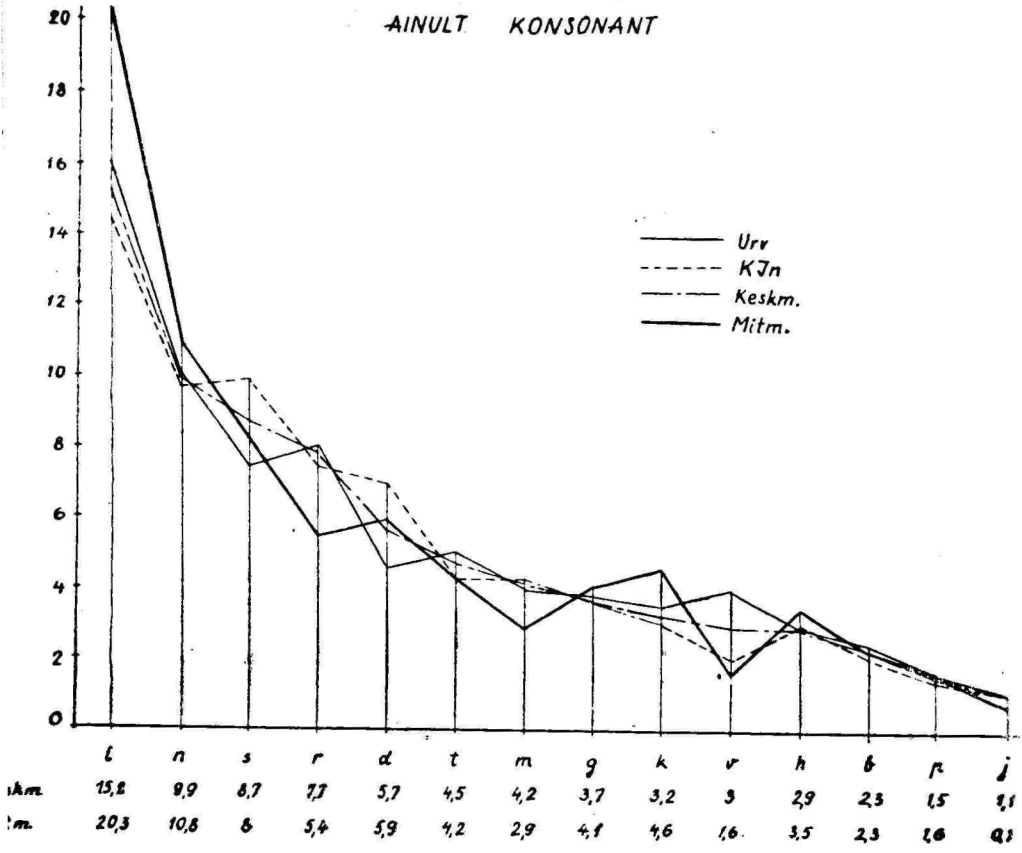

Joon. 15. Konsonandid üksikult või konsonantühendi algul sisealliteratsioonis.

Tabel 46

Konsonant-ühendid	Urv	KJn	Mitmesugused (Veske)
st	61	99	111
sk	23	12	24
sv	11	6	4
sj	4	1	—
stj	3	—	—
sm	—	3	1
sts	—	3	3
sl	2	1	—
skm	1	—	—
sks	1	—	—
stv	1	—	—
rj	33	35	9
rg	30	27	15

	Urv	KJn	Mitmesugused (Veske)
rm	19	11	10
rv	20	11	22
rd	8	9	17
rk	8	8	3
rs	9	2	9
rt	6	4	9
rb	7	3	6
rn	4	5	3
rbl	1	—	—
rds	4	—	—
rst	2	—	3
rks	1	1	—
rsj	—	1	—
rts	—	1	—
lg	28	31	28
lm	13	46	33
ld	21	13	14
lt	12	14	14
lv	8	7	6
lb	—	—	3
lj	2	4	12
lk	1	4	2
ln	—	2	3
lks	—	—	2
lpd	—	1	—
lps	—	1	—
ls	—	1	2
lts	—	—	1
ts	65	66	61
tr	4	4	—
tl	3	3	12
tn	—	4	3
tk	—	2	4
tj	1	—	—
tsk	1	—	—
tv	1	—	1
nd	19	30	39
ng	25	23	10
nds	17	—	—
nts	1	11	4
nt	7	7	2
nk	4	—	1
ndl	1	—	—
ndv	1	—	—
ngs	1	—	—
ndk	—	—	1
hm	9	20	6
ht	7	12	19
hts	6	2	3
hk	10	7	4
hj	4	2	9
hv	3	2	—
hr	3	—	—
htl	—	1	—
hl	1	—	2

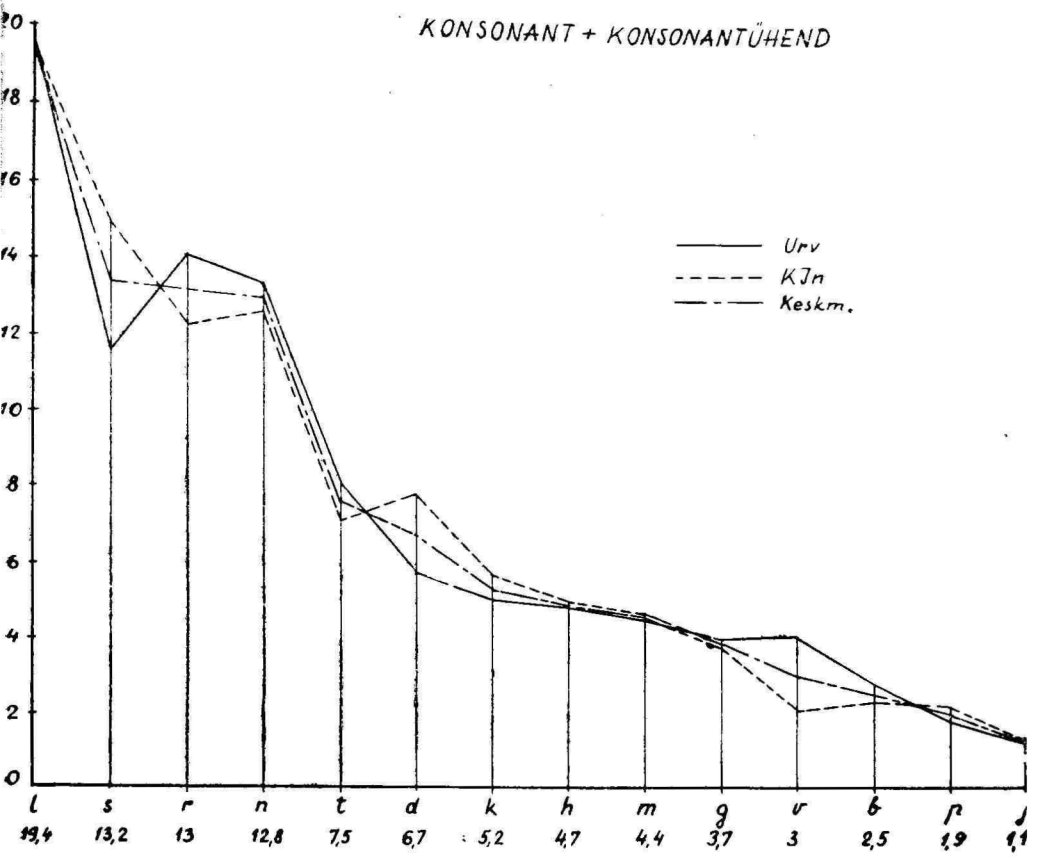

Joon. 16. Konsonantühendid sisealliteratsioonis.

	Urv	KJn	Mitmesugused (Veske)
hkj	—	—	1
hks	1	—	—
ks	31	64	27
kn	1	1	—
kl	1	—	—
km	1	—	—
kr	1	—	—
kv	—	—	1
dr	6	16	2
ds	10	—	—
dv	5	3	1
dj	3	1	—
dn	2	—	1
dk	—	—	2
ps	1	16	7
pst	—	1	—

	Urv	KJn	Mitmesugused (Veske)
pr	1	—	1
pl	—	1	—
pj	—	—	1
mb	5	4	7
mr	—	1	—
mbr	1	—	—
mn	—	—	1
bl	6	3	1
br	1	2	—
bj	1	1	1
gl	3	—	2

Saame siis järgmise järjestuse

Üksikh.	l—s—r—n—t—d—k—h—m—g—v
Häälikuühendi algush.	s—r—l—t—n—h—k—d—p—m—b b—p—j g

Asend kummaski reas on küll veidi muutunud, aga üldiselt on tendents sama: viie esimese hulgas seisavad l, s, r, n, t.

On täiesti selge, et sisealliteratsioon saab kujuneda just selle häälikulise materjali baasil. Oleks aga vaja veel ulatuslikumat statistilist vaatlust, kõigepealt suurema hulga sisealliteratsiooni kujundavate sõnade läbitöötamist, et ka häälikutest ja häälikuühenditest enestest selgemat ettekujutust saada.

Sõnade esinemise sageduse andmed oleksid ka siin vajalikud ja kasutatavad.

KOKKUVÕTE

Alliteratsiooni all üldiselt mõistame pea- või kaasrõhulise silbi vokaalide ja konsonantide või sisehäälikute hulka kuuluva konsonandi kordumist (samakõla). Kõige kasutatavam, silmapaistvam ning mõjusam on sõnaalguline alliteratsioon.

Eesti sõnaalguline alliteratsioon (algriim, siin lühendatult — alliteratsioon) on regivärsi konstitutsiooni kuuluv kõlakujund, arenenud selleks koos regivärsi arenemisega umbes paari aastatuhande jooksul. Kindlalt regivärsi struktuuriga seotud, pole see juhuslik sõnaalguliste häälikute kooskõla (riim), vaid ühtlasi sõnastust organiseeriv faktor, sest mõni sõna värsis kutsub välja värsis mõne teise, sellega allitereeruva sõna. Riim (nõnda ka algriim, alliteratsioon) ei tähenda üksnes meeldivat kuuldeerutust, vaid sel on osa ka mõtte arendamises, on «mõtte vastukaja» (W. Kayser). Sõnaalguliste vokaalide ja konsonantide samasuse taotlus ise on aga üldise nähtusena hoopis varasema tekkega. Kas see aga varasel astmel, s. o. enne kalevalavärsi sündi, eksisteeris süsteemipärase nähtusena, ei ole võimalik kindlakujuliselt väita.

Et eesti keeles on sõna pearõhk alati esimesel silbil, siis ei tarvitse sõnaalgulisest alliteratsioonist kõneldes alati juurde lisada, et käsitletakse esimese silbi vokaali või konsonanti.

Milliseid alliteratsiooni liike võib eraldada?

Sõnaalguline alliteratsioon on vokaalide ja konsonantide või ühtaegu mõlemate samasus värsis (aga ka proosavormides) vähemalt kahe tüvisõna pearõhulise silbi algul. Kitsamas mõttes on siiamaani eesti teaduslikus kirjanduses alliteratsiooniks nimetatud sõnaalguliste konsonantide, assonantsiks sõnaalguliste vokaalide samasust (ka sama vokaali erineva sõnaalgulise konsonandi järel).

Kaasrõhualliteratsiooniks on nimetatud kolmanda silbi alguskonsonandi samakõla värsi kahes või mitmes sõnas või ka üle värsi. Alguskonsonandile võib järgneda ka sama vokaal. Mõnikord võib riimivast häälikuühendist osa paikneda ka teise silbi lõpul, teine osa kolmanda silbi algul.

Sisealliteratsiooniks nimetame sisehäälikute hulka kuuluva konsonandi samasust värsis kahe või mitme sõna esimeses või teises silbis.

Kui paralleelvärssides kõlavad sõnade lõpud kokku, nii et tekib lõppriimi mulje (lõppriim regivärsis tegelikult puudub), nimetame seesugust häälikute samakõla paradigmaatiliseks riimiks. Sõnalõpulist samakõla ei tarvitse otsida ainuüksi värsside viimastest sõnadest, vaid seesugust häälikulist samasust võib leiduda kõigis sõnades, ükskõik millises asendis.

Sõnaalguline alliteratsioon seob sõnu värsis tihedamini omavahel, sõnu, mis lause sisu seisukohalt on kuidagi tähtsad, pole lihtne teisendada või asendada. Tihti ongi sõnad värssi või lausesse toodud alliteratsiooni sunnil. Alliteratsioon aitab kaasa lause mõtte tähtsustavale rõhutamisele. Nii on algushäälikute samasuse taotlusel värsis oluline mõju sõnavalikule (sünonüümika kasutamisele). Alliteratsiooni alusel on sajandite vältel paljud sõnaühendid muutunud püsivaiks, on tekkinud koguni stereotüüpsed sõnaühendid ja värsid. Keeles eksisteeriv rohke poolvabade ja kivinenud sõnaühendite, sõnapaaride ja paarissõnade kasutamine on soodustanud omakorda alliteratsiooni kujunemist süsteemipäraseks. Alliteratsiooni leidub teisteski rahvaluuležanrides peale laulude: vanasõnades, mõistatustes, muistendite ja muinasjuttude vormellikes osades, mis neis liikides on püsiva karakteriga (vrd. vormel «Tõbine kannab tervet» vastavas loomamuinasjutus — Aa Mt 4). Seega leiduvad eeldused alliteratsiooniks juba igapäevakeele praktikas.

Alliteratsioonil on ka mnemooniline ülesanne, see soodustab värsside meelespidamist, mis on suulise luule edasikandjale (laulikule, vanasõna või mõistatuse lausujale) olulise tähtsusega. Meelespidamise hõlbustamine realiseeritakse tihti kindlate sõna-

ühendite ja stereotüüpsete väljendite kaudu (Tüki teeda, marga maada).

Et alliteratsiooni rahvaluules tähtsaks peetakse, nähtub sellestki, et see esineb laialt emotsionaalseis ja tugevat kaasaelamist nõudvais alaliikides nagu hälli- ja maagilistes lauludes, aga mujalgi.

Kõlafiguurina on alliteratsioonil tugev esteetiline mõju, eriti sellepärast, et rahvaluulelooming anti edasi kuuldeliselt, laulus või kõnes.

Kõik need tingimused — sõnade seostamine, alliteratsiooni mnemooniline ja esteetiline ülesanne — funktsioneerivad koos.

Et rahvalaul on tekkinud inimest ümbritsevast elust, peegeldab tema tööd ja elu igakülgselt, kajastub ka luuleloomingus vastav sõnavara. Mõnevõrra määrab see ka alliteratsioonitüüpide sagedust ning koostist. Kindel korrelatsioon on muidugi ka üldsõnavara ja sõnade esinemise sageduse ning alliteratsiooni vahel.

Käesolev töö ei suuda muidugi veel kõigile rahvalaulu alliteratsiooniga seotud küsimustele nende paljudes detailides vastata. Jääb mõndagi veel täpsustada, eriti mitmekesiseid sõnavara aspekte selgitada, aga muudeski küsimustes võivad järgnevad uurimused siinöeldut kontrollida või täpsustada.

Historiograafilise ülevaatega on püütud võimalikult tühjendavalt vaadelda kõiki autoreid, kes kuidagi on oma arvamusi alliteratsiooni kohta väljendanud, kas intuitiivsete tähelepanekute või täpsemate uurimuste põhjal. Eriti on arvestatud nende definitsioone. Lühike peatus on tehtud vanade germaanlaste alliteratsioonil, millest mõned uurijad on otsinud eeskujusid ja mõjutusi soome-ugri rahvaste alliteratsioonile (Ahlqvist). Tegelikult on germaanlaste ja soomeugrilaste alliteratsioon erinevad nähtused ega tule mõjutajana eriti tõsiselt arvesse. Põgusalt on vaadeldud ka vene, läti ja leedu alliteratsiooni, mis esinevad siiski ainult puhtkõlafiguurina.

Pikemalt on peatutud soome ja eesti uurijate seisukohtade vaatlusel. 1631. aastal on vist esmakordselt kõnet alliteratsioonist (algriimist) soome rahvalauludes. Siitpeale käsitleti seda kirjanduses pidevalt. Veidi ligemalt iseloomustas algriimi H. G. Porthan uurimuses «Dissertatio de Poësi Fennica» (1766—1778). Olulisi tähelepanekuid tegid mitmed teisedki, näit. E. Lönnrot ja D. E. D. Europaeus. Senistest kõige põhjalikumalt laiuti ja sügavuti käsitles küsimust A. Ahlqvist mitmes teoses. Statistilist meetodit 19. sajandil rakendas mõnevõrra A. Genetz. O. Relander oma väitekirjas pidas silmas alliteratsiooni psühholoogilis-esteetilist aspekti. Kaarle Krohn arvestas alliteratsiooni geograafilis-ajaloolise meetodi seisukohalt, eriti algkuju määramise ühe kriteeriumina. Esteetilist mõju analüüsis E. A. Saarimaa. Sügavamale alliteratsiooni kujunemise ajaloosse vaatas A. R. Niemi, kes arvestas seejuures mitmeid tegureid, muuhulgas ka rütmi.

M. Kuusi ja M. Sadeniemi iseloomustasid alliteratsiooni konkreetse materjali läbitöötamise alusel, kumbki neist andis ka oma liigituse, samuti V. Jevsejev, analüüsides Karjala-Soome eepose ajaloolisi lähteid.

Eestis esimesena märkas alliteratsiooni esinemist regivärsis A. H. Neus 1836. a. Ta konstateeris selle genuiinset algupära ja kuulumist eesti rahvaluule struktuuri. Tõlkides eesti regivärsilisi rahvalaule saksa keelde tuli tal alliteratsiooniga otse praktiliselt kokku minna. Oma aja kohta üsna hea iseloomustuse andis ka Schultz-Bertram. Eesti poeetika käsitlejana tuli Jaan Bergmannil kõnelda ka alliteratsioonist, ainult tema iseloomustustes on peetud lähtekohana silmas vana germaani alliteratsiooni. Nagu enamik sõnaalgulise alliteratsiooni käsitlejaid üldse, ei osanud temagi näha eesti alliteratsiooni seaduspärast esinemist lauludes. J. Bergmann kasutas küll ka statistilist menetlust seaduspärasuste avastamiseks, aga siiski ainult tagasihoidliku proovi kujul. Tähelepandav oli J. Kunderi käsitlus nii trükisõnas kui ka tema käsikirjalises pärandis. Rohkesti on alliteratsioonist juttu koolidele määratud õpikuis ja antoloogiais (M. Kampmaa, K. Peterson, A. Saareste, J. Aavik, K. Taev jt.). Esteetilisest seisukohast vaatles alliteratsiooni F. Tuglas ja märkis tabavalt, et ka see kõlakujund on ühtlasi üks tegur rahvalaulu vormitürannias. Poeetika ja kirjandusteooria õpikuist peatusid alliteratsioonil J. Ainelo — H. Visnapuu oma ning B. Söödi kirjandusteooria lühikursus. Alliteratsiooni käsitlemisest ei pääse iseendastmõistetavalt mööda üldistavad rahvaluule käsitlused, milles on juttu lauludest. Muidugi on needki käsitlused deskriptiivsed. Statistilist meetodit alliteratsiooni uurimises hakkas süstemaatiliselt rakendama käesoleva uurimuse autor ka rahvaluule seminarides TRÜ-s; selle tulemusena kirjutati 1962. a. Haljala regivärsside alliteratsioonist üks diplomitöö. Uurimistest avaldas allakirjutanu seniste kogemuste alusel lühikesi kokkuvõtteid ajakirjades «Keel ja Kirjandus» (1962) ning «Looming» (1968).

Et saada usaldatavaid tulemusi, on valitud võimalikult rohkesti uurimismaterjali, kaheksast vaatluspunktist à 1000 värssi, kahest vaatluspunktist à 2000 värssi. Seda kvantumit on peetud optimaalseks paikapidavatele järeldustele jõudmiseks. Materjali valikul on peetud silmas Põhja- ja Lõuna-Eesti, lüürika ning eepika iseärasusi.

Käesoleva uurimuse põhiülesandeks oli eesti alliteratsiooni olemuse, tunnuste ja tüpoloogia selgitamine.

Esimene põhiküsimus ongi t ü p o l o o g i a. Arvesse võttes 1) alliteratsiooni sagedust, 2) kaks- või ükskõlalisust, 3) algriimiahela lülide arvu, 4) lülide permutatsioone, 5) ahelate paigutust värsijalgades (mitmendas värsijalas ja kas tõusus või languses), sai autor 78 tüüpi, mis on koondatud s e i t s m e k s p õ h i t ü ü -

biks, kolmeks *põhitüüpide rühmaks*. Kaheksanda numbri alla on viidud alliteratsioonita värsid.

Esimese põhitüübi moodustab sõnaalguline sama konsonant sellele järgneva sama vokaaliga (KV), teise sõnaalguline sama vokaal (V), nimetatud ka assonantsiks. Need moodustavad kokku esimese põhitüüpide rühma, kakskõlariimi. Kolmanda põhitüübi moodustab sama vokaal erinevate konsonantide järel ('V), neljanda sama konsonant sõnade algul (K), nimetatud ka alliteratsiooniks kitsamas mõttes või konsonantseks algriimiks, viienda erinevad vokaalid sõnade algul (oV), nimetatud null-alliteratsiooniks, kuuendaks põhitüübiks saab kahe eritüübilise ahela esinemine koos ühes värsis, nii et värsis on nii vokaalide kui ka konsonantide moodustatud alliteratsiooniahel. Kokku moodustavad need teise põhitüüpide rühma — ükskõlariimi. Kolmas põhitüüpide rühm on nn. põim, s. t. konsonantide ja vokaalide moodustatud ahel põimuvad ühes sõnas.

Töö viimases osas leidub alliteratsiooni variantide register, kusjuures iga variandi juurde on lisatud kodeeritud number, mis on mõeldud püsivaks selle variandi numbriks.

Kokkuvõttes selgusid analüüsitava materjali põhjal järgmised tulemused: kakskõlariimi 53,66%, ükskõlariimi 29,95%, põimu 10,8%, alliteratsioonita värsse 5,58%. Siin on eraldi arvestamata Lõuna- ja Põhja-Eesti, lüürika ja eepika. Neis on muidugi erinevusi, nagu nähtub järgnevaski. Võib-olla on erinevusi veel muudegi regioonide vahel ja arvatavasti ka laulude eri ajalooliste kihistuste vahel.

Eesti alliteratsiooni *sagedus* on 2—7, s. o. alliteratsiooniahelas peab olema vähemalt värsi kaks sõna, aga ahelasse võivad kuuluda ka kõik sõnad värsis — ülimalt 7. Sõnu 1000 värsi kohta tuleb 3400—3800 (liitsõnad on lahku loetud), millest kahesõnalisi värsse moodustab 3%, kolmesõnalisi 34%, neljasõnalisi 42%, viiesõnalisi 13,5%, kuuesõnalisi 1,5%, seitsmesõnalisi 0,1%. Alliteratsioonis on keskmiselt 73,6% värssides kasutatud sõnu.

Kõige sagedasem on kahelüliline alliteratsiooniahel, kõigub 43—51% vahel, kolmelüliline 28—35% vahel, neljalüliline 17 ja 19% vahel. Kõige normaalsemad on seega kahe- ja kolmelülilised ahelad. Kahelülilised ahelad on ülekaalus eepikas, kolmelülilised lüürikas. Põhja-Eesti eepikas on kahelülilist alliteratsiooni tervelt 5,5% rohkem kui Lõuna-Eesti eepikas.

Ka alliteratsiooni *küllasus* värssides on erinev. Kõik sõnad (tüved) allitereeruvad värssides 30%, n-1 tüve 40%, n-2 tüve 19,6%, n-3 tüve 3,5%, n-4 tüve 0,1%.

Värsid, milles allitereeruvad kõik tüvisõnad, suhtuvad värssidesse, milles allitereerub ainult osa sõnu, 1 : 2.

Kõik häälikud pole ühesuguse mõjuga (kõlavusega). Konsonantide ja vokaalide liitumine ning asend annavad alliteratsiooni *tiheduse*. Käesoleva töö autor jagab alliteratsioonitüübid tihe-

duse alusel kolme astmesse: 1) kõrge (KV või V värsi kõigis sõnades kuni kahes sõnas), 2) keskmine (K või oV värsi kõigis sõnades kuni kahes sõnas) ja 3) madal ('V värsi kõigis sõnades kuni kahes sõnas). Tiheduseastmetel on ka oma esinemissagedus. Kõige sagedamini esineb kõrge (keskmiselt 63,9%), millele järgneb keskmine (keskmiselt 26,9%), siis madal aste (keskmiselt 9%).

Kuidas on arvestatud diftongi? Alliteratsiooni moodustavaks häälikuks pole loetud algupärase diftongi järelkomponenti. Murretes on monoftongi muutumine diftongiks toonud kaasa mõningaid eriolukordi: koos diftongi moodustumisega võib värsis tekkida kahepoolne seos: eelkomponent võib allitereeruda ühe, järelkomponent teise sõnaga (*Kirjud kieritin kesalta*. Algselt $K_1KV_2\overline{KV_3}$, hiljem $KV_1\overline{KV_2KV_3}$). Raskusi tekib vahel alliteratsioonitüübi määramisega, sest laulude üleskirjutajad pole alati täpselt jälginud murdepärast hääldust või pole suutnud seda kirja panna. Alliteratsioonis on aga oluline hääldus.

Alliteratsioonil on tihe seos keele sõnavaraga.

Ligemalt on seda küsimust uuritud nelja kihelkonna materjali põhjal. Andmed on kõrvutatud Wiedemanni sõnaraamatu andmetega, nimelt on kindlaks tehtud kõik vastava häälikuga algavad sõnad Wiedemanni sõnaraamatus. Ootuspäraselt on kõige sagedamini alliteratsioonis ühend *ka* (5,6% värssidest), siis *va* 4,2%), *ku* (2,7%), *la* (2,5%), *pa*, *ta* (1,9%), *sa* (1,6%), *ki* (1,5%), *ma* (1,4%), *ko*, *vi* (1,3%), *tu* (1,1%), *pi*, *ve* (1%), muud ühendid alla 1%. Alliteratsioonist osavõtu järgi annavad konsonandid kindla järjestuse (vt. lk. 124 jj.). Kõige kõrgema allitereerumise protsendiga on k, p, s, v, keskmisega l, n, r, kõige madalama protsendiga — j, t, m.

Eri konsonandi järgse vokaali ('V) allitereerumisel kujuneb järgmine pilt. Arvestades allitereerumise keskmist protsenti reastuvad vokaalid järgmiselt: 'a (37,8%), 'e (20,2%), 'i (11,2%), 'u (10,8%), 'o (10,7%), 'ä (4,5%), 'ö (2,1%), 'ü (1,4%). Wiedemanni sõnaraamatu andmed ühtivad järjestuses, ainsa erandiga, et 'e paikneb 'u järel.

Kõige kõrgema allitereerumise protsendiga samade vokaalidega algavast alliteratsioonist (assonants) on vokaalid a, i, u, õ, keskmise protsendiga on ö, ä, ü, madala allitereerumise protsendiga on e, o.

Sõnaliikidest allitereeruvad kõige sagedamini adjektiivid, siis numeraalid, substantiivid ja verbid. Võiks oletada, et suhtumist väljendav lisandsõna põhisõna juures (epiteet) ja arvud on valitud enamasti ikka alliteratsiooni pärast, samuti koha- ja isikunimed. Määr- ja ase- või sidesõnad allitereeruvad hoopis vähem. Rahvalauludes korduvad paljud sõnad; mõnes laulutüübis või temaatilises rühmas õige palju, see muidugi muudab pilti ka alliteratsioonitüüpide omavaheliste suhete määramisel, aga analüüsi-

miseks valitud suurte värsihulkade puhul on eksimise oht väiksem ja üldtendentsid jäävad siiski samaks.

Alliteratsioon eelistab konferentset asendit. Kõige sagedamini esineb ahel 1 + 2 + 3 (29,3%), järgnevad 2 + 3 (14,9%), 1 + 2 (12,6%), 2 + 3 + 4 (2,6%), 3 + 4 (1,3%). Deferentsest asendist kõige sagedasem on 1 + 3 (14,7%), siis 1 + 3 + 4 (3,2%), 1 + 2 + 4 (2,3%), 2 + 4 (1,5%), 1 + 4 (1%). Esinemus on drastiline konferentsete asendite kasuks. Värsi lõpupoole esineb alliteratsiooni üldiselt vähem, aga ka täiesti värsi algul, esimeses värsijalas. Värsi keskosa seevastu on tugevamini koormatud.

Konferentsete või deferentsete asendite tekkimiseks on ka paratamatuid tegureid, näit. struktuuris 44 on küll sõnad kõrvu, aga värsijalad lahus, tekib positsioon 1 + 3.

Paljudel alliteratsiooni juhtumitel on tegemist lauseliselt seotud allitereeruvate sõnade või sõnaühenditega (*Kann* oli *kaa*neni õluta = kann kaaneni).

Eesti regivärsis võib allitereeruv silp asetseda ka värsijala languses. Värsi algupoolel on lubatud rohkem alliteratsioonilisi langussilpe, nagu ka muidu on värsi algupoole (esimene vj.) struktuur ja sõnavalik vabam. Vahe on ka Lõuna- ja Põhja-Eesti laulude vahel, esimestes leidub alliteratsioonilisi langussilpe vähem. Ka lüürikas on alliteratsioonilisi silpe vj. languses vähem. Alliteratsiooni esinemist vj. languses soodustavad ka ühesilbilised sõnad, mida värsi algupoolel on rohkem kui lõpupoole.

Eelmisega seotud on alliteratsiooni homomeeria. Sedagi esineb rohkem värsi esimeses pooles, kõige sagedamini esimeses värsijalas. Värsi teises pooles väheneb homomeersus tugevasti, ümardatult: 1. vj. — 9%, 2. vj. — 3%, 3. vj. — 2%. Neljandas esineb ainult erandlikult. Kõige rohkem esineb homomeeriat neljalülilistes ahelates, sest mida pikem on ahel, seda rohkem võimalusi on homomeeriaks.

Neljasõnaline (-tüveline) ühe või kahe algriimiahelaga värss on tugeva esteetilise mõjuga, eriti oma rütmikuse tõttu (*Hu*mal *hu*ikas, *kä*bi *kä*rkis), kuigi seda arvuliselt eriti palju ette ei tule: neljasõnalistes värssides kohtame sellist algriimi 6,9%, viiesõnalistes 3,02%. Kõige sagedamini esineb 2KV + 2V — neljasõnalistes värssides 2,26%, viiesõnalistes — 1,05%. Kokku on võimalik saada sellist algriimi 95 kombinatsiooni.

Alliteratsioonilisi sõnu on regivärssides püütud paigutada kõrvu, kasutades seks otstarbeks inversiooni. Kui suur osa on inversiooni kasutamiseks taotlusel alliteratsioonilisi sõnu kõrvu viia, on siiski raske päris täpselt kindlaks teha. Sõnade järjekorraks värssides on ka teisi tegureid peale alliteratsiooni.

Kindel seos on alliteratsiooni ja parallelismi vahel, sest parallelismirühma liikmed tingivad sünonüümilisi vasteid, mistõttu sõnad värssides on vastastikku tingitud.

Parallelismi kaudu kujundatakse ka pilt, seega võtab alliteratsioon osa pildi väljakujundamisest. Alliteratsioon aitab lauliku poolt loodud pilti eredamalt esile tuua.

Igas värsis leidub mingi sõna, mis tingib mingi teise sõna kasutamise, mis on sellega sisulises seoses. Seda teist sõna (või sõnu) tingivat sõna nimetame primaatlekseemiks. Sõltuv sõna võib primaatlekseemiga olla alliteratsioonis või mitte. Esimesel juhul nimetame seesugust sõna evokandiks, sõltuvat sõna evokaadiks. Evokant võib tingida sellele järgneva sõna (või sõnad), evokaadi, aga võib ka eelneva. Esimesel juhul on tegemist progressiivse, teisel regressiivse alliteratsiooniga. Laulikul on kergem järgmist allitereeruvat sõna juurde mõelda, seepärast leidub progressiivset alliteratsiooni umbes 60%, umbes 30% on regressiivset, ülejäänud 10% kohta jääb evokandi määramine ebakindlaks.

Alliteratsioon võib siirduda ka üle värsi, üle kahe, kolme, harva üle nelja värsi. Seda esineb küllalt vähe, seega ei ole sel erilist tähtsust, aga nähtus on siiski olemas.

Kas epiteet on oma põhisõnaga nii tugevas seoses, nagu võiks oletada? Statistiline vaatlus seda päriselt ei kinnita, kuigi adjektiiv, mis moodustab kõige sagedamini epiteedi, kõige sagedamini allitereerub (vt. lk. 197 jj.).

Kuidas esineb alliteratsioon lauseliselt seostatud sõnades, selleks on vaadeldud ligemalt 1000 värssi (Kad I). Sealt selgub: Seostatud (sõltuvad) lauseliikmed on alliteratsioonisuhteis 59,8%, mittesõltuvaist allitereerub 36%. Kõige rohkem on predikaadi ja selle laiendite allitereerumist, nagu ongi ootuspärane.

Alliteratsiooni käsitlemise ajaloos on tekitanud eriarvamusi ka konsonandi järgse erineva vokaali küsimus. Schröter, Lönnrot, Europaeus ning Ahlqvist arvasid, et mõned vokaalid on omavahel paremais kooskõlasuhteis kui teised. Võib-olla on sel arvamusel ka alust, aga käesolev statistiline vaatlus seda veendunult ei kinnita. Kõige sagedamini esineb suhe e : i, keskmise arvuga 26, järgnevad o : u — 21, a : i — 9, a : o, i : u — 7. Lönnroti vokaalikolmnurga poolt kõnelevad 13, selle vastu 10 kombinatsiooni.

Koha- ja isikunimed on värsi muude sõnadega võrreldes suuremas alliteratsiooniseoses, osalt kehtib see ka arvude kohta. See ei tähenda, et nad kõik ja igal juhul allitereeruksid.

Umbes 5—10% värsse on alliteratsioonita, mis on väga mitmekesise sisuga, esinevad laulude sissejuhatavais osades, siiretes, mõtte arenduse keskel, aga üldiselt ei saa piirata laulu mingi kindla kompositsioonilise osaga. Tähtis on, et nad on vajalikud sisu mõistmiseks, enamasti ei või laulust puududa. (Läks siis kuuse palve'elle; Tõuse üles, Maiekene.)

Sisealliteratsioon ei ole seotud sõnaalgulise alliteratsiooniga sel määral kui kaasrõhualliteratsioon. Sisealliteratsioon tähendab sisehäälikute hulka kuuluva konsonandi või konsonantühendi kooskõla. Ühe kihelkonna materjali analüüsimine andis 53 per-

mutatsiooni, mida võiks nimetada ka sisealliteratsiooni tüüpide variantideks. Tüüpe endid on aga 7 (vt. lk. 36). Selle häälikute kooskõla küsimuse ligem uurimine on tulnud siiski edaspidiseks jätta, siin tuli seda puudutada peamiselt sellepärast, et sisehäälikute üht komponenti on käsitletud juba sõnaalgulise alliteratsiooni all, nimelt 'V. Sisealliteratsioon võib esineda ka neis värssides, kus puudub sõnaalguline alliteratsioon.

Alliteratsioon on regivärsi üks põhilisi kujundilisi ja struktuurilisi vahendeid. Selle esinemiseks ja kasutamiseks kehtivad kindlad reeglid ja tingimused, mis on kujunenud vähemalt paari aastatuhande jooksul, mitte ainult eesti, vaid kõigi läänemeresoome rahvaste rahvaluule liikides ja mida mõnel määral leidub ka teiste soome-ugri rahvaste loomingus.

НАЧАЛЬНАЯ И ВНУТРЕННЯЯ АЛЛИТЕРАЦИЯ В ЭСТОНСКИХ СТАРИННЫХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ

Резюме

Под аллитерацией нами понимается созвучие гласных и согласных слога, на который падает основное ударение. Старинный стих складывался около двух тысячелетий, и одновременно с этим эстонская аллитерация (начальная рифма) развивалась в неотъемлемую от его строя эвфоническую фигуру. Прочно связанная со структурой старинного стиха, аллитерация организует лексический состав стиха и, следовательно, представляет собой не случайное созвучие (рифму) начальных звуков слов. Рифма (в том числе и начальная рифма, аллитерация) обладает не только приятным для слуха звучанием, но и определенной функцией в развитии мысли, являя собой «отзвук мысли» (В. Кайзер). Однако, само созвучие начальных гласных и согласных как явление общее, по всей вероятности, возникло значительно раньше. Мы не располагаем доказательствами, которые позволили бы с полной определенностью утверждать, что аллитерация как системное явление существовала и на более ранней ступени, т. е. еще до возникновения старинного стиха калевалаского типа.

Так как основное ударение в эстонских словах всегда падает на первый слог, то это позволяет нам говорить и о положении гласных или согласных п е р в о г о слога.

Необходимо различать следующие виды аллитерации:

Н а ч а л ь н а я а л л и т е р а ц и я — это созвучие гласных или согласных или тех и других одновременно, выступающих в стихе (а также в прозе) по меньшей мере в начале двух само-

стоятельных слов или же частей композит. В более узком смысле аллитерацией называется созвучие начальных согласных, тогда как созвучие гласных носит название ассонанса.

Внутренней аллитерацией мы называем созвучие неначальных согласных, находящихся в стихе в первом или во втором слоге двух или нескольких слов.

Термином побочная аллитерация обозначено созвучие согласных, с которых начинается третий слог в двух или нескольких словах одного стиха или даже через стих. Созвучие может охватывать и следующий за этим согласным гласный звук. В некоторых случаях часть рифмующегося звукосочетания располагается в конце второго слога, а часть — в начале третьего слога.

Если наблюдается созвучие исхода слов в параллельных стихах, что производит впечатление конечной рифмы (которой в старинном стихе фактически не бывает), то такое созвучие называется парадигматической рифмой. Созвучие исхода может встречаться не только в словах, завершающих стих, но и в любых других позициях.

Начальная аллитерация в стихе теснее связывает между собой слова, имеющие то или иное значение с точки зрения содержания, так что их нельзя видоизменить или же заменить. Нередко слова введены в стих или предложение под давлением аллитерации. Она помогает оттенить, подчеркнуть смысл предложения. Таким образом, стремление к тождественности начальных звуков в стихе оказывает существенное влияние на подбор слов (выбор того или иного из возможных синонимов). При опоре на аллитерацию множество словосочетаний на протяжении веков превратилось из переменных в константные, возникло даже значительное количество стереотипных сочетаний слов и стихов. Широкое использование в языке связанных и окаменелых сочетаний слов, парных сочетаний слов и редупликаций основ, в свою очередь, способствовало тому, что аллитерация развилась в определенную систему. Аллитерация обнаруживается и в других, кроме песен, жанрах устного народного творчества: в пословицах, загадках, в формулах-заключениях сказаний и сказок, которые в этих видах фольклора носят постоянный характер (ср. формулу Tõbine kannab tervet — 'Недужный неболящего на себе тащит' в соответствующей сказке о животных — Aa Mt 4). В пословицах встречаются все те же типы аллитерации, что и в старинном народном стихе. Следовательно, предпосылки аллитерации заложены уже в обиходном языке.

Аллитерация служит также мнемоническим целям, способствуя запоминанию стихов, что имеет существенное значение для сказителей и лиц, обращающихся к пословицам и загадкам. Эта облегченность запоминания нередко реализуется посредством

устойчивых словосочетаний и стереотипных выражений (типа Tüki teeda, marga maada — 'Кусочек пути, марка* земли').

То, что аллитерации придается в устном народном творчестве огромное значение, подтверждается хотя бы тем, что она широко представлена в таких, рассчитанных на сильное эмоциональное восприятие разновидностях, как колыбельные и магические песни, а также в других видах фольклора.

Как эвфоническая фигура аллитерация оказывает сильное эстетическое воздействие, особенно в силу того, что устное народное творчество передавалось на слух, в виде песни или в процессе речи.

Все эти условия — подбор слов по смысловой связи, мнемоническое и эстетическое назначение — реализуются одновременно, в едином комплексе.

Так как народная песня своими корнями уходит в окружающую человека действительность, всесторонне отражая его труд и повседневную жизнь, то в устном народном творчестве используется и соответствующий словарный состав. В некоторой степени этим предопределяется и частотность, а также состав типов аллитерации. Определенная корреляция, несомненно, существует, между общим словарным запасом и частотностью слов, с одной стороны, и аллитерацией, — с другой.

Настоящая работа, конечно, не в состоянии дать ответ на все, связанные с аллитерацией в народной песне вопросы во всех без исключения деталях. Кое-что, в частности различные аспекты словаря, еще нуждается в уточнении. Кроме того, в ходе дальнейших разысканий пройдут проверку и могут подвергнуться коррективам и некоторые другие из выдвинутых здесь положений.

В разделе историографии сделана попытка дать по возможности исчерпывающий обзор высказываний всех авторов, так или иначе касавшихся вопроса аллитерации или по своим интуитивным наблюдениям, или на основе более детальных исследований. Особое внимание уделяется выдвинутым ими определениям. Вкратце освещается аллитерация у древних германцев, в которой некоторые исследователи (Алквист) усматривают образец и первоисточник аллитерации финно-угорских народов. Фактически же аллитерация у германцев и финно-угров — явления различные, и вопрос о германском влиянии вряд ли заслуживает серьезного рассмотрения. Далее затрагивается вопрос об аллитерации в русском, латышском и литовском фольклоре, выполняющей функцию чисто эвфонической фигуры.

Более подробно рассматриваются точки зрения финских и эстонских исследователей. В 1631 году, по-видимому, впервые

---

* Старинная единица измерения площади, восходящая к понятию сельская община.

ставится вопрос об аллитерации (в начальной рифме) в финских народных песнях. С того времени он постоянно привлекал внимание специальной литературы. Более детальную характеристику начальной рифмы дал Н. Г. Портан в своем исследовании «Диссертация о финской поэзии» («Dissertatio de Poësi Fennica»), 1766—1778 гг. Существенного внимания заслуживают наблюдения и ряда других авторов, например, Э. Лёнрота и Д. Э. Д. Эвропэуса. Наиболее основательной вглубь и вширь остается до сих пор трактовка вопроса, данная А. Алквистом в нескольких его работах. А. Генетц в XIX в. опирался в какой-то степени и на статистические методы. О. Реландер в своей диссертации разрабатывал главным образом психологический и эстетический аспекты аллитерации. Каарле Крон учитывал аллитерацию с точки зрения историко-географического метода, в частности, в качестве одного из критериев определения исходной формы. Эстетическое влияние аллитерации проанализировал Э. А. Сааримаа. Более глубоко в историю формирования аллитерации проник А. Р. Ниеми, приняв во внимание различные факторы, в том числе и ритм. М. Кууси и М. Садениеми дали характеристику аллитерации, опираясь на разработанный ими конкретный материал. Они оба предложили и свою собственную классификацию, как и В. Евсеев, анализировавший исторические истоки карело-финского эпоса.

В Эстонии первым подметил аллитерацию в старинном народном стихе А. Х. Нейс в 1836 г. Он признал исконность ее происхождения и неотъемлемость от структуры эстонского фольклора. Занимаясь переводом созданных старинным стихом эстонских народных песен на немецкий язык, он сталкивался с аллитерацией на практике. Довольно хорошую для своего времени характеристику аллитерации дал и Шульц-Бертрам. В своих трактовках эстонской поэтики Яну Бергману приходилось останавливаться и на аллитерации, однако отправной точкой его характеристик служит древняя германская аллитерация. Как и вообще большинство исследователей начальной аллитерации, он не сумел подметить закономерности аллитерации в эстонских народных песнях. В целях выявления закономерностей Бергман, правда, прибегал к статистическим подсчетам, однако все же лишь в виде скромной попытки. Заслуживает внимания трактовка вопроса об аллитерации в публикациях и в рукописном наследии Я. Кундера. Подробно останавливаются на аллитерации школьные учебники и антологии (М. Кампмаа, К. Петерсон, А. Сааресте, Ю. Аавик, К. Таэв и др.). С эстетических позиций подошел к аллитерации Ф. Туглас, подчеркнув очень метко, что и эта эвфоническая фигура представляет собой один из факторов присущей народной песне тирании формы. Из учебников поэтики и теории литературы вопрос об аллитерации за-

трагивается в пособии И. Айнело и Х. Виснапуу, а также в кратком курсе теории литературы Б. Сээта. Само собой разумеется, что вопрос об аллитерации не могут обойти обобщающие труды по фольклору, в которых идет речь о народной песне. Конечно, и эти трактовки носят дескриптивный характер. Статистический метод в изучении аллитерации нашел впервые систематическое применение в работах автора настоящего исследования, и в том числе, при проведении семинаров по фольклору в ТГУ, в результате чего в 1962 г. было написано одно дипломное сочинение об аллитерации в старинных народных стихах прихода Хальяла. На основании сделанных до сих пор наблюдений автор настоящего исследования опубликовал резюмирующую заметку в журнале «Кээль я Кирьяндус». Для того, чтобы обеспечить достоверность результатов, исследуемый материал был доведен до оптимального количества: было подобрано по 1000 стихов из 8 пунктов наблюдения и по 2000 стихов из 2 пунктов наблюдения. При подборе материала были учтены особенности народных песен севера и юга Эстонии, а также особенности лирики и эпики.

Основная задача настоящего исследования заключалась в выявлении сущности, признаков и типологии эстонской аллитерации.

Первый из поставленных основных вопросов составляет типология. С учетом 1) частотности аллитерации, 2) созвучия согласного и главного (дигармонии) или одного лишь согласного (моногармонии), 3) количества звеньев, входящих в цепочку начальной рифмы, 4) пермутаций звеньев, 5) расположения цепочек в стопах (в которой по счету стопе; в долгом или кратком слоге, т. е. в arsis'e или thesis'e), автор вывел 78 типов, которые распадаются на семь основных типов, сведенных в три группы основных типов. Под восьмым номером значатся стихи, не содержащие в себе аллитерации.

В первый основной тип входит повтор в начале слов одного и того же согласного вместе со следующим за ним одним и тем же гласным (KV), во второй — повтор одного и того же гласного, именуемый и ассонансом (V). Эти два типа составляют первую группу основных типов, так называемую рифму дигармоническую. Третий основной тип — это повтор одного и того же гласного в положении после различных согласных ('V), четвертый тип — это повтор одного и того же согласного в начале слов (K), именуемый также аллитерацией в узком смысле. Пятый тип охватывает так называемую нулевую аллитерацию, при которой слова начинаются с различных гласных (oV); если же в одном стихе одновременно выступают две различные цепочки, так что аллитерирующую цепочку образуют и гласные, и согласные, то такое явление относится к шестому основному типу. Третий, четвертый, пятый и шестой типы вместе взятые

образуют вторую группу основных типов, так называемую рифму моногармоническую. В третью группу основных типов входит так называемое переплетение, при котором цепочка из согласных и цепочка из гласных скрещиваются в одном слове.

В заключительной части работы приводится реестр аллитерационных вариантов. За каждым вариантом следует закодированная цифра как постоянное обозначение этого варианта.

Анализ материала дал следующие результаты: рифма дигармоническая составляет 53,66%, рифма моногармоническая — 29,95%, переплетение — 10,8%, тогда как стихов, не содержащих в себе аллитерации, насчитывается всего лишь 5,59%. В этих подсчетах песни юга и севера Эстонии, а также лирика и эпика характеризуются как единая совокупность. Однако, как это видно из последующего, у них имеются свои особенности. Возможно, существуют еще и иные региональные различия. По-видимому, некоторые расхождения присущи песням и в зависимости от их принадлежности к разным историческим наслоениям.

Частотность эстонской аллитерации — 2—7, т. е. в аллитерационную цепочку должно входить не менее двух слов стиха, однако она может охватывать и все слова стиха — максимально семь слов. На 1000 стихов приходится 3400—3800 слов (компоненты сложных слов учтены раздельно), причем стихов из двух слов насчитывается 3%, из трех слов — 34%, из четырех слов — 42%, из пяти слов — 13,5%, из шести слов — 1,5%, из семи слов — 0,1%. Аллитерацией охвачено в среднем 73,6% слов, использованных в стихах.

Чаще всего встречается аллитерационная цепочка из двух звеньев, удельный вес которой в общей массе явлений колеблется между 43—51%; затем следуют цепочка из трех звеньев, составляющая 28—35%; и цепочка из четырех звеньев, на долю которой приходится 17—19%. Следовательно, наиболее обыденными являются цепочки, состоящие из двух и трех звеньев, причем первые преобладают в эпике, а вторые — в лирике. Аллитерационных цепочек из двух звеньев насчитывается в эпических песнях севера Эстонии на 5,5% больше, чем в эпике юга Эстонии.

Насыщенность стихов аллитерацией также бывает различной. Случаи, когда аллитерация охватывает все слова (основы), входящие в стих, составляют 30%; аллитерация n-1 основы — 40%, аллитерация n-2 основ — 19,6%, аллитерация n-3 основ — 3,5%, аллитерация n-4 основ — 0,1%.

Количественное соотношение стихов с аллитерацией всех основ и стихов с аллитерацией только части слов — 1 : 2.

Не все звуки производят одинаковый эвфонический эффект. От сочетаний и позиций согласных и гласных зависит плотность аллитерации. Автор настоящей работы делит аллитерационные типы с точки зрения их плотности на три ступени: 1)

ступень высокой плотности (KV или oV не менее чем в двух словах стиха); 2) ступень средней плотности (K или oV не менее чем в двух словах стиха; 2) ступень низкой плотности ('V не менее чем в двух словах стиха). Частотность ступеней плотности различна. Чаще всего встречается ступень высокой плотности (в среднем 63,9%), за ней следует ступень средней плотности (в среднем 26,9%) и ступень низкой плотности (в среднем 9%).

Каким образом учитывается дифтонг? Аллитерацией не считается созвучие, относящееся к неслоговому звуку исконного дифтонга. Однако дифтонгизация в диалектах монофтонга былого повлекла за собой некоторые особые случаи: с появлением дифтонга в стихе образовалась двусторонняя связь, при которой слоговой компонент аллитерирует с одним, а неслоговой компонент с другим словом (*Kirjud kieritin kesalta*: первоначально — K_1, KV_2, $\underline{KV}_3$, впоследствии — KV_1, KV_2, $\underline{KV}_3$). Подчас возникают трудности с определением аллитерационного типа, так как собиратели песен в своих записях не всегда следовали за диалектным произношением или же не сумели его зафиксировать. В аллитерации же произношение играет существенную роль.

Аллитерация находится в тесной связи со словарным составом языка.

Более подробно этот вопрос изучен на материалах, собранных в четырех приходах. Полученные данные сопоставлены с показателями словаря Видемана, а именно: установлены все начинающиеся с соответствующего звука слова, включенные в словарь Видемана. Как и предполагалось, чаще всего аллитерирует звукосочетание *ka* (5,6% стихов), затем *va* (4,2%), *ku* (2,7%) *la* (2,5%), *pa* и *ta* (1,9%), *sa* (1,6%), *ki* (1,5%), *ma* (1,4%), *ko* и *vi* (1,3%), *tu* (1,1%), *pi* и *ve* (1%); остальные сочетания составляют менее одного процента. По участию в аллитерации все согласные выстраиваются в определенной последовательности (см. стр. 124). Наиболее высоким процентом аллитерирования характеризуются k, p, s, v, средним l, n, r, наиболее низким — j, t, m.

Аллитерация гласного звука, которому могут предшествовать различные согласные ('V), дает следующую картину. В зависимости от среднего процента аллитерирования гласные звуки выстраиваются в такой последовательности: 'a (37,8%), 'e (20,2%), 'i (11,2%), 'u (10,8%), 'o (10,7%), 'ä (4,5), 'ö (2,1%), 'ü (1,4%). Данные, почерпнутые из словаря Видемана, совпадают с этой последовательностью с одним лишь исключением: 'e следует здесь за 'u.

Аллитерация начального гласного звука (ассонанс) наблюдается чаще всего у гласных a, i, u, õ, средний процент участия в аллитерации характерен для гласных ö, ä, ü, еще ниже этот процент у гласных e, o.

Из частей речи аллитерируют чаще всего имена прилагательные, за ними следуют имена числительные, имена существительные и глаголы. Это позволяет предположить, что в выборе определения, относящегося к существительному и выражающего отношение к предмету речи (эпитет), а также числовых характеристик, как и в выборе личных имен и топонимов, чаще всего руководствуются соображениями аллитерации. Наречия, местоимения и служебные слова аллитерируют значительно реже. В народных песнях слова часто повторяются, особенно в некоторых типах или тематических группах песен. Это не может не отражаться на картине, которая вырисовывается при определении взаимоотношений аллитерационных типов. Однако, большое количество подвергнутых анализу стихов все же уменьшает опасность неправильных выводов, так как общие тенденции сохраняются в любых условиях.

Аллитерация предпочитает непосредственное соседство. Чаще всего встречается цепочка 1 + 2 + 3 (29,3%), за нею следуют 2 + 3 (14,9%), 1 + 2 (12,6%), 2 + 3 + 4 (2,6%) и 3 + 4 (1,3%). Из прерывистого расположения на первом месте стоит тип 1 + 3 (14,7%), затем следуют 1 + 3 + 4 (3,2%), 1 + 2 + 4 (2,3%), 2 + 4 (1,5%) и 1 + 4 (1%). Встречаемость аллитерации в соседствующих позициях имеет огромный перевес. К концу стиха аллитерация в общем наблюдается реже, как и в самом начале стиха, в первой стопе. Зато середина стиха отличается огромной аллитерационной нагрузкой.

Порой соседствующее или раздельное расположение аллитерирующих слов с необходимостью предопределяется рядом факторов. Так, в структуре 44 аллитерирующие слова следуют одно за другим, однако входят в разные стопы, в силу чего возникает позиция 1 + 3.

Во многих случаях мы имеем дело с аллитерацией слов или сочетаний слов, связанных по смыслу предложения (*Ka*nn oli *kaa*neni õluta — 'Кружка была до крышки наполнена пивом' = *Ka*nn *kaa*neni — 'Кружка до крышки'). В стремлении к большей близости аллитерирующих слов используется инверсия.

В старинном эстонском народном стихе аллитерирующий слог может располагаться и в тезисе стопы. Аллитерация кратких слогов допускается чаще в начальной части стиха, где структура стиха (первой стопы) и подбор слов вообще более свободны. Выявляются различия между песнями юга и севера Эстонии: в первых аллитерирующие краткие слоги встречаются реже. И в лирике аллитерирующих слогов в тезисе стопы меньше. Поскольку односложных слов бывает больше в начале, а не в конце стиха, то и это способствует аллитерированию краткого слога стопы.

С предыдущим связана омомерия аллитерации. И она боль-

ше встречается в первой половине стиха, чаще всего в первой стопе. Во второй половине стиха омомерия резко снижается: так, в первой стопе — 9%, во второй — 3%, в третьей — 2%. В четвертой стопе омомерия наблюдается лишь в виде исключения. Шире всего омомерия представлена в цепочках из четырех звеньев, ибо чем длиннее цепочка, тем больше возможностей для омомерии.

Стих с цепочкой начальных рифм, состоящий из четырех слов (основ), производит сильный эстетический эффект, особенно в силу своей ритмичности. (*Hu*mal *hu*ikas, *kä*bi *kä*rkis), хотя количественно этот тип не очень богат: в стихах, состоящих из четырех слов, такая начальная рифма составляет 6,9%, а в стихах из пяти слов — 3,02%. Чаще всего встречается тип 2KV + 2V — в стихах из четырех слов на его долю приходится 2,26%, а в стихах из пяти слов — 1,05%. В общей сложности такая начальная рифма допускает 95 комбинаций.

В старинных народных стихах прослеживается тенденция к расположению аллитерирующих слов непосредственно друг за другом, причем подчас в этих целях прибегают к инверсии. Тем не менее трудно в точности определить, в какой мере инверсия в старинных народных песнях зависит от этой тенденции, так как порядок слов в стихах предопределяется и другими факторами, кроме аллитерации.

Прочная связь существует между аллитерацией и параллелизмом, ибо компоненты, на которых этот параллелизм строится, содержат в себе синонимические соответствия. Этим определяется взаимообусловленность слов в стихах.

Посредством параллелизма вырисовывается образная картина. Следовательно, в этом играет известную роль и аллитерация, оттеняющая образность созданного певцом.

В любом стихе может встретиться то или иное слово, которым обусловливается употребление другого слова, связанного с ним по смыслу. Первое из них названо нами лексемой-приматом. Зависимое слово может аллитерироваться с приматом, но это необязательно. В случае аллитерации лексема-примат выступает, по нашей терминологии, в функции эвоканта, а зависимое слово — в функции эвоката. Эвокант может предшествовать эвокату, но может и следовать за ним. В первом случае мы имеем дело с прогрессивной аллитерацией, во втором — с регрессивной. Певцу легче придумать последующее аллитерирующее слово, а не предшествующее. В силу этого около 60% составляет случаи прогрессивной аллитерации, а около 30% — случаи регрессивной аллитерации. Оставшиеся 10% — случаи, не позволяющие в точности определить, которое из слов является эвокантом.

Аллитерироваться могут слова, расположенные по отноше-

нию к друг другу через стих, даже два или три стиха, реже — через четыре стиха. Таких случаев, правда, немного, и они не имеют особого значения, однако все же нельзя не отметить это явление.

Столь ли прочна связь эпитета с определяемым словом, как это предполагается? Статистические наблюдения этого полностью не подтверждают, хотя имя прилагательное, чаще всего выступающее в роли эпитета, аллитерируется чаще всего (см. стр. 197).

1000 стихов (Kad 1) было подвергнуто анализу с тем, чтобы проследить аллитерацию зависимых друг от друга членов предложения. Анализ показал, что на связанные друг с другом (зависимые друг от друга) члены предложения приходится 59,8% случаев аллитерации, тогда как случаи аллитерации независимых членов предложения составляют 30%. Как и следовало ожидать, аллитерация охватывает чаще всего слова, зависимые от предиката.

В истории разработки вопроса об аллитерации высказывались различные точки зрения и на аллитерацию гласных, которым предшествуют разные согласные. Шрётер, Лёнрот, Эвропэус и Алквист полагают, что одни гласные гармонируют друг с другом лучше, чем другие. Быть может, такое мнение не лишено основания. Однако статистические наблюдения автора настоящей работы к полной уверенности в этом не привели. Чаще всего встречается соотношение e : i (в среднем 26%), далее следуют: o : u (21%), a : i (9%), a : o, i : u (7%). В пользу треугольника гласных, предложенного Лёнротом, свидетельствует 13 комбинаций, против него — 10 комбинаций.

Топонимы и личные имена вступают в аллитерационную связь чаще, чем прочие слова, входящие в состав стиха; частично это относится и к именам числительным. Однако это не означает, что они все и всегда аллитерируются.

Приблизительно 5—10% стихов не знает аллитерации. Весьма разнообразные по своему содержанию, эти стихи встречаются в зачине, в изложении содержания, при развитии мысли, однако в общем их расположение не связывается с каким-либо определенным композиционным элементом песни. Важно то, что такие стихи необходимы с точки зрения содержания и чаще всего не могут быть опущены.

Внутренняя аллитерация связана с начальной аллитерацией не в такой мере, в какой от нее зависит побочная аллитерация. Под внутренней аллитерацией понимается созвучие неначальных согласных или сочетаний согласных. Анализ материалов, собранных в одном приходе, выявил 53 пермутации, которые могут быть названы вариантами типов внутренней аллитерации. Самих типов насчитывается семь (см. стр. 36). Однако более подробное

изучение вопроса об этом созвучии откладывается на дальнейшее. Здесь этот вопрос затрагивается главным образом потому, что один из компонентов неначальных звуков первого и второго слогов уже рассматривался в разделе, посвященном начальной аллитерации ('V). Внутренняя аллитерация подчас встречается в стихах, в которых начальная аллитерации не наблюдается.

Аллитерация — это одно из основных образных и структурных средств, при помощи которых был создан старинный народный стих. Она используется по определенным правилам, в определенных условиях, которые складывались по меньшей мере в течение двух тысячелетий. Она встречается во всех видах устного народного творчества не только у эстов, но и у других прибалтийско-финских народов, а в некоторой степени и у других финно-угров.

ANFANGSREIM UND BINNENALLITERATION IM ALTESTNISCHEN VOLKSLIED

Zusammenfassung

Unter Alliteration verstehen wir den Gleichklang von Vokalen und Konsonanten der hauptbetonten Silbe. Die estnische Alliteration (der Anfangsreim) ist eine das Runolied charakterisierende Erscheinung, die sich im Laufe von ungefähr zweitausend Jahren gemeinsam mit dem Runolied entwickelt hat. Diese mit der Struktur des Runoliedes im Zusammenhang stehende Erscheinung ist kein zufälliger Gleichklang der Anfangslaute (der Reim), sondern spielt auch in der Versfügung eine wichtige Rolle. Der Reim (ebenso der Anfangsreim, die Alliteration) bildet nicht nur, dem Ohre wohlgefällig, den Klang, er bindet auch, den Geist befriedigend, den Sinn. Man hat ihn auch als «Echo des Gedankens» umschrieben (W. Kayser). Der Gleichklang der anlautenden Vokale und Konsonanten als allgemeine Erscheinung ist aber bedeutend früheren Ursprungs; wahrscheinlich bildete er sich schon vor dem Entstehen des Verssystems der Volkslieder heraus. Ob aber der Gleichklang auf dieser frühen Stufe schon als systematische Erscheinung auftrat, läßt sich nicht mit Bestimmtheit feststellen.

Da im Estnischen die Hauptbetonung immer auf die erste Silbe fällt, haben wir auch das Recht, vom besonderen Zustand der anlautenden Vokale und Konsonanten zu sprechen.

A l l i t e r a t i o n ist der Gleichklang der anlautenden Vokale, Konsonanten oder auch beider am Anfang wenigstens zweier Stammwörter im Vers (auch in Prosaformen). Im engeren Sinn hat man mit Alliteration den Gleichklang der anlautenden Konsonanten, mit Assonanz den Gleichklang von Vokalen bezeichnet.

B i n n e n a l l i t e r a t i o n ist der Gleichklang von zum In-

laut gehörenden Konsonanten in der ersten oder zweiten Silbe zweier oder mehrerer Wörter im Vers.

Nebenbetonende Alliteration ist der Gleichklang von anlautenden Konsonanten der dritten Silbe zweier, mehrerer oder auch aller Wörter im Vers. Dem anlautenden Konsonanten kann auch der gleiche Vokal folgen. In einigen Fällen besteht die Möglichkeit, daß ein Teil der reimenden Lautverbindungen zum Auslaut der zweiten Silbe gehört, der andere Teil aber zum Anlaut der dritten Silbe.

Im Fall, wenn in Parallelversen die Auslaute der Wörter übereinstimmen und so den Eindruck eines Endreims erwecken (im allgemeinen kennt das Runolied keinen Endreim), haben wir es mit einem paradigmatischen Reim zu tun. Diese auslautende Übereinstimmung kommt nicht nur bei den letzten Wörtern eines Verses vor, sondern bei allen Wörtern, abgesehen von ihrer Stellung.

Die anlautende Alliteration bindet die Wörter eines Verses eng aneinander. Das sind Wörter, die vom satzinhaltlichen Standpunkt genommen wichtig sind und sich schwer ändern oder durch andere Wörter ersetzen lassen. Oft ist das Auftreten bestimmter Wörter im Vers oder im Satz gerade durch die Alliteration bedingt, da sie den Gedankeninhalt des Satzes zu betonen hilft. So beeinflußt der Wunsch nach lautlichem Gleichklang in großem Maße die Wortwahl (den Gebrauch von Synonymen). Ebenso ist es gerade dem Einfluß der Alliteration zu verdanken, daß aus vielen Wortverbindungen im Laufe von Jahrhunderten stehende und sogar stereotype Wortverbindungen und Verse entstanden sind. Der Gebrauch von in der estnischen Sprache enthaltenen zahlreichen losen und stehenden Wortverbindungen, Wortpaaren und Paarwörtern förderte seinerseits die systemgemäße Entwicklung der Alliteration. Außer in Liedern läßt sich die Alliteration auch in anderen Gattungen der Volksdichtung feststellen: in Sprichwörtern und Rätseln, in den formellen Teilen der Sagen und Märchen, wobei sie hier einen bleibenden Charakter angenommen hat (vrgl. die Formel «*T*õbine kannab *t*ervet» im entsprechenden Tiermärchen — Aa Mt 4). Also sind die Voraussetzungen für die Alliteration schon im alltäglichen Sprachgebrauch enthalten.

Die Alliteration dient auch mnemonischen Zwecken, indem sie das Behalten der Verse erleichtert und auf diese Art die mündliche Überlieferung der Volkslieder wesentlich begünstigt. Das resultiert häufig in stehenden Wortverbindungen und stereotypen Ausdrücken (*T*üki *t*eeda, *mar*ga *maa*da).

Die wichtige Rolle der Alliteration in der Volksdichtung offenbart sich auch darin, daß sie in besonders gefühlsbetonten und Miterleben fordernden Unterarten wie in magischen Liedern, Wiegenliedern usw. vorkommt.

Als lautmalende (euphonische) Figur übt die Alliteration einen

großen ästhetischen Einfluß aus, besonders da Volksdichtung mit Hilfe von Rede und Gesang mündlich überliefert wurde.

Sämtliche Erscheinungen — das Verbinden einzelner Wörter, die ästhetische und mnemonische Aufgabe der Alliteration — treten gleichzeitig auf.

Da das Volklied das alltägliche Leben und die Tätigkeit der Menschen widerspiegelt, enthält es auch den entsprechenden Wortschatz. Bis zu einem gewissen Grade wird dadurch gleichfalls der Bestand und die Häufigkeit des Vorkommens der verschiedenen Alliterationstypen bestimmt. Natürlich besteht zwischen dem allgemeinen Wortschatz, dem Vorkommen gewisser Wörter und der Alliteration eine bestimmte Korrelation.

Die vorliegende Arbeit kann selbstverständlich nicht alle mit der Alliteration des Volksliedes im Zusammenhang stehenden Einzelfragen beantworten. Vieles ließe sich noch genauer präzisieren, die verschiedenen Aspekte in Betreff des Wortschatzes könnten näher erläutert und andere diesbezügliche Fragen in nachfolgenden Untersuchungen überprüft oder erklärt werden.

Mit Hilfe einer historiographischen Übersicht ist der Versuch gemacht worden, ein möglichst ausführliches Bild von denjenigen Autoren zu geben, die sich überhaupt über die Alliteration geäußert haben, möge es auf Grund intuitiver Beobachtungen oder genauer Untersuchungen geschehen sein. Den diesbezüglichen Definitionen wurde dabei besondere Aufmerksamkeit geschenkt. Es folgen auch Angaben über die Alliteration der alten Germanen, in der einige Forscher das Vorbild für die Alliteration der finnisch-ugrischen Sprachen sahen und von deren Einfluß sie gleichfalls überzeugt waren (Ahlquist). In Wirklichkeit sind die germanische und die finnisch-ugrische Alliteration völlig verschiedene Erscheinungen, so daß von einem germanischen Einfluß kaum die Rede sein kann. Weiter folgt ein kurzer Überblick über die russische, lettische und litauische Alliteration, die hier jedoch nur als lautmalende Figur auftritt.

Ein längerer Abschnitt ist den entsprechenden Ansichten der finnischen und estnischen Forscher gewidmet. 1631 war scheinbar zum ersten Mal von der Alliteration (dem Anfangsreim) in finnischen Volksliedern die Rede. Von dieser Zeit an wurde diese Frage immer häufiger der Gegenstand schriftlicher Untersuchungen. Eine genauere Beschreibung der Alliteration gab H. G. Porthan in seiner Abhandlung «Dissertatio de Poësi Fennica» (1766—1778). Auch andere Forscher, z. B. E. Lönnrot und D. E. D. Europaeus haben sich mit dieser Frage erfolgreich beschäftigt. In weitaus gründlicherem Maße aber widmete sich A. Ahlquist der Erforschung dieses Problems. Die Resultate seiner Arbeit werden in mehreren Werken unterbreitet. Im 19. Jh. bediente sich A. Genetz bis zu einem gewissen Grade der statistischen Untersuchungsmethode. O. Relander behandelte in seiner

Dissertation den psychologisch-ästhetischen Aspekt der Alliteration. Kaarle Krohn ging in seinen Forschungsarbeiten vom geographisch-historischen Standpunkt aus, wobei die Alliteration ihm als Kriterium zur Bestimmung der Urformen eines Wortes diente. E. A. Saarimaa analysierte den ästhetischen Einfluß der Alliteration. A. R. Niemi gestattete sich einen tieferen Einblick in die Entwicklungsgeschichte der Alliteration, wobei er verschiedene Faktoren, darunter auch den Rhythmus, in Betracht zog. M. Kuusi und M. Sadeniemi schilderten die Erscheinung der Alliteration auf Grund konkret erforschten Materials. Beide gelangten dabei auch zu einer eigenen Klassifikation. Das gleiche Resultat erzielte V. Jevsejev bei der Analyse der historischen Ausgangspunkte des karelofinnischen Epos.

In Estland beobachtete A. H. Neus im Jahre 1836 als erster das Auftreten der Alliteration im Runolied. Dabei stellte er den genuinen Ursprung der Alliteration fest und fixierte ihre Rolle in der Struktur des estnischen Volkslieds. Beim Übersetzen estnischer Runolieder ins Deutsche kam er auch mit der Alliteration in direkte Berührung. Ebenso gab Schultz-Bertram eine für seine Zeit recht genaue Schilderung der Alliteration. Auch Jaan Bergmann konnte bei der Erforschung der estnischen Poetik diese Frage nicht umgehen, nur daß er dabei von der alten germanischen Alliteration ausging. Wie es bei den meisten Forschern der anlautenden Alliteration der Fall war, so besaß er ebenfalls kein Verständnis für das gesetzmäßige Auftreten der estnischen Alliteration im Volkslied. Obwohl sich J. Bergmann bei der Untersuchung dieser Gesetzmäßigkeiten des statistischen Verfahrens bediente, war letzteres eigentlich nur ein bescheidener Versuch auf diesem Gebiet. Bemerkenswerte Erfolge erzielte J. Kunder, wie aus seinen im Druck erschienenen Abhandlungen und aus seinem handschriftlichen Nachlaß zu ersehen ist. Ebenso war in Schulbüchern und Anthologien häufig von der Alliteration die Rede (M. Kampmaa, K. Peterson, A. Saareste, J. Aavik, K. Taev u. a.). Fr. Tuglas ging bei seinen Beobachtungen vom ästhetischen Standpunkt aus, wobei er treffend bemerkte, daß dieses klangliche Gebilde einen wichtigen Faktor unter den vorherrschenden Formen des Volkslieds darstellt. J. Ainelo — H. Visnapuu haben in ihrem Lehrbuch der Poetik und Literaturtheorie das Problem der Alliteration näher behandelt, ebenso B. Sööt in seinem kurzen Lehrgang über die Literaturtheorie. In verallgemeinernden Behandlungen der Volksdichtung läßt sich das Problem der Alliteration gleichfalls nicht umgehen. Diese Behandlungen sind aber selbstverständlich immer deskriptiver Art. Einen Anfang mit der systematischen Anwendung des statistischen Verfahrens machte der Verfasser der gegebenen Untersuchung. Das war auch in den Folklore-Seminaren der Tartuer Staatlichen Universität der Fall, wobei 1962 als Resultat eine Diplomarbeit über die Alliteration

der Runolieder in Haljala geschrieben wurde. Eine kurze Zusammenfassung der Forschungsergebnisse auf Grund bisheriger Erfahrungen wurde vom Unterzeichnenden in der Zeitschrift «Keel ja Kirjandus» veröffentlicht.

Die Hauptaufgabe dieser Untersuchung ist die Erforschung des Wesens, der Merkmale und der Typologie der estnischen Alliteration.

Als eine der ersten Fragen kommt gerade die Typologie in Betracht. Unter Berücksichtigung 1) der Häufigkeit des Vorkommens der Alliteration, 2) des Einzel- oder Doppellautes, 3) der Zahl der einzelnen Glieder in der Kette des Anfangsreims, 4) der Permutation der einzelnen Glieder, 5) der Ordnung der Ketten im Versfuß (im wievielten Versfuß, bei Hebung oder Senkung) erhielt der Verfasser 78 Typen, die sieben Haupttypen, drei Gruppen von Haupttypen ergaben. Die Zahl «acht» steht für Verse ohne Alliteration. Zum ersten Haupttyp gehört der Gleichklang des anlautenden Konsonanten mit dem nachfolgenden gleichklingenden Vokal (KV), zum zweiten der Gleichklang nur des anlautenden Vokals (V). Diese Erscheinung ist als Assonanz bekannt. Sie beide ergeben die erste Gruppe der Haupttypen, den sogenannten Zweiklangreim. Zum dritten Haupttyp gehört der gleiche Vokal nach verschiedenen Konsonanten ('V), zum vierten der Gleichklang des anlautenden Konsonanten (K), auch Alliteration im engeren Sinn genannt. Zum fünften Haupttyp gehören verschiedene anlautende Vokale (oV), auch Null-Alliteration genannt. Den sechsten Haupttyp bilden zwei verschiedene in einem Vers vorkommende Ketten, so daß der Vers sowohl eine aus Vokalen wie auch eine aus Konsonanten bestehende Alliterationskette enthält. Zusammen ergeben sie die zweite Gruppe der Haupttypen, den Einklangreim. Die dritte Gruppe der Haupttypen stellt ein sogenanntes Gefüge dar, d. h. die aus Vokalen und Konsonanten bestehenden Ketten sind im Bereiche eines Wortes miteinander verflochten.

Am Schluß der Arbeit befindet sich ein Verzeichnis der Alliterationsvarianten. Jeder Variante ist eine kodierte Nummer hinzugefügt, die immer dieselbe bleibt.

Zusammengefaßt wies das analysierte Material folgende Ergebnisse auf: der Zweiklangreim macht 53,66% aus, der Einklangreim 29,95%, das Gefüge 10,8% und Verse ohne Alliteration 5,58%. Dabei wurde der Unterschied sowohl zwischen Süd- und Nordestland wie auch zwischen Lyrik und Epik nicht berücksichtigt. Hier lassen sich natürlich Verschiedenheiten feststellen, was auch aus den nachfolgenden Angaben ersichtlich ist. Es besteht die Möglichkeit, daß es ebenso zwischen anderen Gebieten und wahrscheinlich auch zwischen den einzelnen historischen Schichten der Lieder Unterschiede gibt.

Die Häufigkeit des Vorkommens der estnischen Alliteration ergibt 2—7, d. h. daß wenigstens zwei Wörter des gegebenen

Verses Glieder der Alliterationskette sein müssen, andererseits können auch alle Wörter — die Höchstzahl beträgt 7 — zur Alliterationskette gehören. Auf 1000 Verse kommen 3400—3800 Wörter (Zusammensetzungen werden in ihre Bestandteile zerlegt). Verse, bestehend aus zwei Wörtern, ergeben 3%, aus drei Wörtern 34%, aus vier Wörtern 42%, aus fünf Wörtern 13,5%, aus sechs Wörtern 1,5% und aus sieben Wörtern 0,1%. Durchschnittlich 73,6% der im Vers vorkommenden Wörter alliterieren.

Am häufigsten kommt die aus zwei Wörtern bestehende Alliterationskette vor, die zwischen 43—51% schwankt. Die dreigliedrige Kette schwankt zwischen 28—35%, die viergliedrige zwischen 17—19%. Daher kann eine zwei- oder dreigliedrige Kette als normal angesehen werden. Zweigliedrige Ketten kommen am häufigsten in der Epik, dreigliedrige in der Lyrik vor. In der nordestnischen Epik übersteigt die zweigliedrige Alliteration um 5,5% diejenige Südestlands.

Auch die Vollkommenheit der Alliteration in Versen ist verschieden. Verse, in denen alle Wörter (Stämme) alliterieren, ergeben 30%, n — 1 Stamm 40%, n — 2 Stämme 19,6%, n — 3 Stämme 3,5%, n — 4 Stämme 0,1%.

Das Verhältnis der Verse, in denen alle Stammwörter alliterieren, zu Versen, in denen nur ein Teil der Wörter alliteriert, ist 1 : 2.

Nicht alle Laute sind von gleichem Einfluß (Klang). Die Intensität der Alliteration hängt von der Verbindung und Lage der Konsonanten und Vokale ab. Auf Grund der Intensität teilt der Autor dieser Arbeit die Alliterationstypen in drei Stufen ein: 1) hoch (KV oder V kommen in zwei oder allen Wörtern vor), 2) mittel (K oder oV kommen in zwei oder allen Wörtern vor), 3) niedrig ('V kommt in zwei oder allen Wörtern vor). Auch bei den Intensitätsstufen haben wir es mit einer bestimmten Häufigkeit des Vorkommens zu tun; die Reihenfolge hier ist hoch (63,9%), mittel (26,9%), niedrig (9%).

Wie ist der Diphthong brücksichtigt worden? Der zweite Komponent des ursprünglichen Diphthongs wird nicht als Alliteration angesehen. In Dialekten hat die Entwicklung des Monophthongs zum Diphthong eine besondere Situation geschaffen: im Zusammenhang mit dem Entstehen eines Diphthongs kann im Vers eine zweiseitige Verbindung entstehen. Der erste Teil des Diphthongs alliteriert mit einem, der zweite Teil mit dem anderen Wort (K*i*rjud k*ie*ritin k*e*salta. Anfänglich $K_1KV_2K\underline{V}_3$, später $KV_1KV_2K\underline{V}_3$). Das Feststellen des entsprechenden Alliterationstyps ist manchmal mit Schwierigkeiten verbunden, da die Aufschreiber der Lieder die mundartliche Aussprache entweder nicht beachtet oder falsch hingeschrieben haben. Bei der Alliteration ist aber gerade die Aussprache von großer Bedeutung.

Die Alliteration steht in engem Zusammenhang mit dem Wortschatz der Sprache.

Diese Frage ist auf Grund von Material aus vier Kirchspielen näher untersucht worden. Die Angaben wurden mit den entsprechenden Angaben in F. J. Wiedemanns Wörterbuch verglichen, d. h. es wurden alle mit dem gleichen Laut beginnenden Wörter im genannten Wörterbuch festgestellt. Wie erwartet, alliterierte am häufigsten die Verbindung *ka* (in 5,6% der Verse). Es folgten *va* (4,2%), *ku* (2,7%), *la* (2,5%), *pa*, *ta* (1,9%), *sa* (1,6%), *ki* (1,5%), *ma* (1,4%), *ko*, *vi* (1,3%), *tu* (1,1%), *pi*, *ve* (1%). Das Prozent der anderen Verbindungen war kleiner als 1. Auf Grund der Alliteration läßt sich daher eine bestimmte Reihenfolge der Konsonanten feststellen (siehe S. 124). Das höchste Alliterationsprozent haben k, p, s, v; es folgen l, n, r und weiter j, t, m. Letztere haben das niedrigste Alliterationsprozent.

Bei der Alliteration des Vokals nach verschiedenen Konsonanten ('V) ergibt sich folgendes Bild: unter Berücksichtigung des mittleren Alliterationsprozents kommen die Vokale in folgender Reihenfolge vor — 'a (37,8%), 'e (20,2%), 'i (11,2%), 'u (10,8%), 'o (10,7%), 'ä (4,5%), 'ö (2,1%), 'ü (1,4%). Dieselbe Reihenfolge ergibt sich auch aus Wiedemanns Wörterbuch. Als einzige Ausnahme steht das e hinter dem u.

Im Fall von Gleichklang der anlautenden Vokale (Assonanz) haben das höchste Alliterationsprozent die Vokale a, i, u, õ; das mittlere Prozent die Vokale ö, ä, ü und das niedrigste e und o.

Von den Redeteilen alliterieren am häufigsten die Adjektive. An nächster Stelle stehen Numeralien, dann folgen Substantive und Verben. Es ist anzunehmen, daß die Wahl der Zahlwörter und der das Verhältnis zum Grundwort ausdrückenden Appositionen (das Epitheton) gerade von der Alliteration abhängt. Diese Annahme bezieht sich ebenso auf Orts- und Personennamen. Adverbien, Pronomina und Konjunktionen alliterieren bedeutend seltener. In Volksliedern werden viele Wörter wiederholt; in gewissen Liedarten oder thematischen Gruppen geschieht dies sogar sehr oft. Diese Tatsache ändert natürlich das Bild, das beim Feststellen der Wechselbeziehungen zwischen einzelnen Alliterationstypen entstanden ist. Ist aber die Zahl der zu analysierenden Verse groß, ist auch die Gefahr möglicher Fehler kleiner, wobei die allgemeinen Tendenzen ebenso erhalten bleiben.

Alliteration bevorzugt Nebeneinanderstellung. Am häufigsten kommt die Kette 1 + 2 + 3 vor (29,3%). Es folgen 2 + 3 (14,9%), 1 + 2 (12,6%), 2 + 3 + 4 (2,6%), 3 + 4 (1,3%). Getrennt treten am häufigsten 1 + 3 (14,7%), 1 + 3 + 4 (3,2%), 1 + 2 + 4 (2,3%), 2 + 4 (1,5%) und 1 + 4 (1%) auf. Das zeugt von einer drastischen Bevorzugung der Nebeneinanderstellung. Am Versende kommt Alliteration im allgemeinen seltener vor. Das ist auch ganz am Anfang des Verses — im ersten Versfuß — der Fall. Der mittlere Teil eines Verses ist dagegen mehr belastet.

Das Entstehen von getrennter und Nebeneinanderstellung ist auch durch einige unvermeidliche Umstände bedingt, z. B. in der Struktur 44 haben wir es wohl mit Nebeneinanderstellung der Wörter zu tun, doch die Versfüße bleiben getrennt. Das ergibt die Position 1 + 3.

In vielen Fällen einer Alliteration haben wir es mit satz-gebundenen alliterierenden Wörtern oder Wortgefügen zu tun (*Kann* oli *kaa*neni õluta = kann kaaneni). Es wurde der Versuch gemacht, die Nebeneinanderstellung der alliterierenden Wörter mit Hilfe von Inversion zu erreichen.

Im estnischen Runolied kann sich die alliterierende Silbe auch in der Senkung des Verfußes befinden. Am Versanfang werden zahlreiche alliterierende Senkungen gestattet, so wie auch die Struktur und Wortwahl am Versanfang (im ersten Versfuß) freier sind. Ein Unterschied besteht ebenfalls zwischen südestnischen und nordestnischen Liedern. Bei den ersten gibt es weniger alliterierende Senkungen. Auch in der Lyrik kann die Senkung des Versfußes weniger alliterierende Silben aufweisen. Einsilbige Wörter, die gerade am Versanfang häufiger sind, fördern gleichfalls das Auftreten der Alliteration in der Senkung des Versfußes.

Mit dem oben angeführten steht die Homomerie der Alliteration im Zusammenhang. Auch tritt sie mehr am Versanfang auf, am häufigsten im ersten Versfuß. In der zweiten Hälfte des Versfußes ist die Homomerie bedeutend schwächer. Abgerundet: im 1. Versfuß 9%, im 2. — 3%, im 3. — 2%. Im 4. Versfuß kommt Homomerie nur als Ausnahme vor. Am häufigsten tritt Homomerie in viergliedrigen Ketten auf, denn je länger die Kette, desto mehr Möglichkeiten bieten sich der Homomerie.

Einen großen ästhetischen Einfluß übt insbesondere dank seiner Rhythmik der aus vier Worten (Stämmen) zusammengesetzte und eine oder zwei Alliterationsketten aufweisende Vers aus (*Hu*mal *hu*ikas, *kä*bi *kä*rkis). Dieser Fall kommt wohl ziemlich selten vor: in vierwörtrigen Versen 6,9%, in fünfwörtrigen 3,02%. Am häufigsten tritt die Kombination 2KV + 2V auf — in vierwörtrigen Versen 2,26%, in fünfwörtrigen 1,05%. Insgesamt läßt sich dieser Anfangsreim in 95 Kombinationen anführen.

Man hat den Versuch gemacht, mit Hilfe von Inversion alliterierende Wörter im Runolied nebeneinander zu stellen. Wie groß aber der genaue Anteil der Inversion in diesem Fall gewesen ist, läßt sich nicht unbedingt feststellen. Neben der Alliteration haben andere Faktoren gleichfalls die Wortfolge beeinflußt.

Alliteration und Parallelismus sind eng miteinander verbunden. Die einzelnen Komponenten der Parallelismengruppe erfordern bestimmte Synonyme, und daher sind auch die im Vers vorkommenden Wörter gegenseitig bedingt.

Mit Hilfe des Parallelismus entsteht ein bestimmtes Bild. Auf diese Art nimmt die Alliteration an der Gestaltung des Bildes teil.

Die Alliteration trägt dazu bei, das vom Sänger geschaffene Bild deutlicher hervorzuheben.

In jedem Vers gibt es Wörter, die den Gebrauch eines bestimmten Wortes fordern, das mit ihm inhaltlich zusammenhängt. Dieses erste Wort nennen wir das Primatlexem. Das untergeordnete Wort kann mit dem Primatlexem alliterieren, braucht es aber nicht zu tun. Im ersten Fall nennen wir dieses Wort das Evokant, das untergeordnete Wort aber das Evokat. Das Evokant kann sowohl das vorhergehende wie auch das nachfolgende Wort (das Evokat) bedingen. Im ersten Fall haben wir es mit progressiver Alliteration zu tun, im zweiten Fall ist die Alliteration regressiv. Dem Sänger fällt es leichter, gerade das nachfolgende alliterierende Wort zu finden, und daher kommt progressive Alliteration in 60% von Fällen vor, regressive aber in ca. 30%. Bei den übriggebliebenen 10% läßt sich das Evokant nicht mit Bestimmtheit feststellen.

Die gleiche Alliteration kann in einem, in zwei, drei und seltener auch in vier Versen auftreten. Obwohl letzterer Fall selten ist und man ihm keine besondere Bedeutung beimessen kann, darf man ihn doch nicht übersehen.

Steht das Epitheton wirklich in so nahem Verhältnis zu seinem Grundwort wie man es annehmen könnte? Das statistische Verfahren läßt in dieser Hinsicht Zweifel aufkommen, obwohl das Adjektiv, das am häufigsten als Epitheton auftritt, am meisten alliteriert (siehe S. 197).

Um das Vorkommen der Alliteration in satzgebundenen Wörtern festzustellen, wurden ca. 1000 Verse einer näheren Betrachtung unterzogen (Kad I). Daraus geht hervor, daß von gebundenen (untergeordneten) Satzgliedern 59,8% in Alliterationsbeziehungen stehen, von nichtgebundenen 36%. Wie es zu erwarten war, kam Alliteration am häufigsten beim Prädikat und dessen untergeordneten Teilen vor.

In der Geschichte der Alliteration haben sich in der Frage über das Vorkommen der Vokale nach verschiedenen Konsonanten ebenfalls entgegengesetzte Meinungen gebildet. Schröter, Lönnrot, Europaeus und Ahlquist nahmen an, daß einige Vokale besser als andere miteinander übereinstimmen. Möglich, daß diese Annahme auch begründet ist, obwohl das vorliegende statistische Verfahren keine überzeugenden diesbezüglichen Resultate ergab. Am häufigsten kam das Verhältnis e : i vor, durchschnittlich 26mal. Es folgten o : u — 21mal, a : i — 9mal, a : o, i : u — 7mal. Für Lönnrots Vokaldreieck sprachen 13, wider 10 Kombinationen.

Im Vergleich zu den gewöhnlich im Vers vorkommenden Wörtern besitzen Orts- und Personennamen ein größeres Alliterationsverhältnis, was man teilweise auch von Numeralien sagen kann. Das bedeutet aber nicht, daß sie alle und in jedem Fall alliterieren.

Ungefähr 5—10% der Verse sind ohne Alliteration. Diese haben einen sehr vielfältigen Inhalt, kommen in einleitenden Teilen von Liedern vor, in Übergangsteilen, inmitten der Gedankenentwicklung. Im allgemeinen aber gehören sie zu keinem bestimmten Bestandteil eines Liedes. Wir müssen dabei in Betracht ziehen, daß sie zum Verständnis des Inhalts beitragen und daher meistens nicht fehlen dürfen (Läks siis kuuse palve'elle; Tõuse üles, Maiekene).

Die Binnenalliteration steht mit der anlautenden Alliteration in nicht so nahem Verhältnis wie die nebenbetonende Alliteration. Unter Binnenalliteration verstehen wir den Gleichklang der zum Inlaut gehörenden Konsonanten oder Konsonantenverbindungen. Die Analyse des in einem Kirchspiel gesammelten Materials ergab 53 Permutationen, die auch als Varianten der Binnenalliterationstypen angesehen werden können. Diese gibt es jedoch 7 (siehe S. 36). Die nähere Untersuchung der Frage über den Gleichklang dieser Laute mußte der Zukunft überlassen bleiben. Hier wurde dieses Problem nur deshalb berührt, weil ein Bestandteil des Inlauts, nämlich 'V, schon bei der Behandlung der anlautenden Alliteration näher betrachtet wurde. Binnenalliteration kann auch in denjenigen Versen auftreten, wo die anlautende Alliteration fehlt.

Die Alliteration gehört zu den wesentlichsten bildhaften und strukturellen Mitteln des Runoliedes. Das Auftreten und die Benutzung dieser Mittel hängt von bestimmten Regeln und Bedingungen ab, die sich im Laufe von wenigstens einigen tausend Jahren herausbildeten. Und das nicht nur in der estnischen Volksdichtung, sondern in allen Volksliedarten der ostseefinnischen Völker und bis zu einem gewissen Grade sogar im Schaffen der übrigen finno-ugrischen Völker.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Käsikirjalised allikad

Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelisest Kirjandusmuuseumist

Käsikirjade osakonnast

Faehlmann, Fr. R. Estnische Prosodie. ÕES MA 170 : 26 (18. I 1840).
Kunder, J. Rahva luuletuse üle. KM KO Fond 55 M 4 : 22.
Kunder, J. /Pealkirjata käsikiri/. KM KO Fond 66 M 4 : 28.
Ruut, K. Kirjaseadmine I. KM KO, Fond 21.

Rahvaluule osakonnast

H II 25, 1—78 (1—46) < Helme, Koorküla ja Taagepera v. — Karl Ruut 1888.
H II 36, 11—87 (1—58) < Urvaste ja Karula — G. Seen.
EKÜ 232 a I 5—147 (1'—125) < Kadrina — A. F. J. Knüpffer.

Tartu Riiklik Ülikool

1. Adams, V. Riim. Võrdlev-ajalooline ning kirjandusteoreetiline uurimus üldise ja eesti riimiteooria alal. (Diss. Tartu, 1926, käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.)
2. Sarv, I. Eesti kõnekäändude alaliikidest ja funktsioonidest I. (Diss. Tartu, 1964, käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.)

Kasutatud kirjandus ja trükitud allikad

Aavik, J. Eesti rahvusliku suurteose keel. — Keelelise uuenduse kirjastik nr. 1. Tartu, 1914.
Aavik, J. Eesti rahvalaule koolidele ja üldsusele. Tartu, 1935.
Aavik, J. jt., Rahvalaule ja «Kalevala». Keskkoolidele. Tartu, 1935.
Abriss der estnischen Volkskunde. In Zusammenarbeit mit Fachgenossen herausgegeben von H. Moora und A. Viires. Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR. Institut für Geschichtsforschung. Tallinn, 1964.
Ahlqvist, A. Suomalainen runous-oppi kielelliseltä kannalta. Helsinki, 1863.
Ahlqvist, A. Suomen kielen rakennus I. Helsinki, 1877.
Ahlqvist, A. Kalevalan karjalaisuus. Kalevalasta itsestään ja muualta. Helsinki, 1887.
Ainelo, J. Visnapuu, H., Poeetika põhijooni I. Tartu, 1932.
Anderson, W. Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung. Dorpat, 1931.
Anderson, W. Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XXXIV$_1$. Tartu, 1935.
Ariste, P. Eesti keele foneetika. Tallinn, 1953.
Ariste, P. Vadjalaste laule. Eesti NSV TA Emakeele Seltsi Toimetised nr. 3. Tallinn, 1960.
Bergmann, J. Luuletuskunst. — Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1878.
Bertram, Dr. Zur Geschichte und zum Verständniß der estnischen Volkspoesie. Baltische Monatsschrift. Zweiten Bandes fünftes Heft. November 1860.
Bertram, Dr. Wagien. Baltische Studien und Erinnerungen. Dorpat, 1868.
Böckel, O. Psychologie der Volksdichtung. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig-Berlin, 1913.
Bücher, K. Arbeit und Rhythmus. Fünfte, verbesserte Auflage. Leipzig, 1919.
Danckert, W. Das europäische Volkslied. Berlin, 1939.
Deppe, O. Die Alliteration im Sprachgebrauch der heutigen Prosa. Königliches Gymnasium Andreanum in Hildesheim. Hildesheim, 1912.
Donner, O. Lappalaisia Lauluja. Suomi II, 11. Helsinki, 1876, lk. 1—160.
Eesti rahvalaulud dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. Esimene köide. Tartu, 1926.
Eesti rahvalaulud dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. Teine köide. Tartu, 1932.
Eesti rahvaluule ülevaade. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Toimet. R. Viidalepp. Tallinn, 1959.
Erb, E. Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis 1160. Erster Band, zweiter Halbband. Berlin, 1965.
Евсеев, В. Я. Исторические основы карело-финского эпоса. Книга 2. Академия Наук СССР Карельский филиал. Институт языка, литературы и истории. М.—Л., 1960.
Евсеев, В. Я. Карельский фольклор в историческом освещении. Академия Наук СССР. Издательство «Наука». Ленинград 1968.
Godenhjelm, B. F. Runous ja runouden muodot. Helsinki, 1914.

Gorki, M. Nõukogude kirjandus. Ettekanne esimesel üleliidulisel nõukogude kirjanike kongressil 17. augustil 1934. M. Gorki. Kirjandusest, lk. 677 jj.
Haapanen, T. Suomalaiset runomittateoriat 1800-luvulla. Suomi V, 6. Helsinki, 1926.
Hautala, J. Suomalainen kansanrunoudentutkimus. Helsinki, 1954.
Hermann, K. A. Eesti rahvaviisidest. — Eesti Üliõpilaste Seltsi album I. Tartu 1889, lk. 225—231.
Heusler, A. Deutsche Versgeschichte mit Einschluss des altenglischen und altnordischen Stabreimverses I. Berlin u. Leipzig, 1925.
Гербстман, А. И., О звуковом строении народной загадки. Русский фольклор XI. М.—Л. 1968.
Hunfalvy, P. Lisää alkusoinnun suomalais-ugrilaisesta alkuperäisyydestä. Kieletär. 4. vihko. Helsinki, 1872. (Fotokoopia.)
Hurt, J. Vana kannel. Täieline kogu vanu Eesti rahvalaulusid. Esimene kogu. Tartu, 1886.
Hurt, J. Vana kannel. Täieline kogu vanu Eesti rahvalaulusid. Tõine kogu. Tartu, 1886.
Hurt, J. Paar palvid eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. — «Olevik» 22. II 1888, nr. 8, lk. 1.
Hurt, J. Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega. I. Helsinki, 1904.
Hästesko, F. A. vt. Saarimaa, E. A.
Itkonen, T. I. Suomen lappalaiset II. Helsinki, 1948.
Jacobsohn, F. Der Darstellungsstil der historischen Volkslieder des 14. und 15. Jahrhunderts und die Lieder von der Schlacht bei Sempach. (Diss. Berlin). Berlin, 1914.
Jannsen, J. W. Kirjavastused 74. «Eesti Postimees» 20. III 1868, nr. 12, lk. 94.
Kaiserberg, Hans v. [ps.] Ueber die Form der estnischen Poesie. — «Das Inland» 1862, nr. 4, vg. 49—55; nr. 5, vg. 65—70.
Kallas, O. Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie I. Helsingfors, 1901.
Kampmann, M. Kirjaseadmise õpetus. Viljandi, 1904.
Kampmaa, M. Eesti kirjandusloo peajooned. Näidete varal seletanud —. Esimene jagu. Neljas ümbertöötatud ja kirjandusteaduse uuematele seisukohtadele kohandatud trükk. Tartu, 1938.
Kannisto, A. Voguulien kohtalolaulut. Helsinki, 1930.
Kanteletar I. Tõlkind ja sissejuhatand August Anni/st/. Tartu, 1930.
Kask, A. Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest. — Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 1956, lk. 25—40.
Kauffmann, Fr. Deutsche Metrik nach ihrer geschichtlichen Entwicklung. Marburg 1897.
Kayser, W. Kleine deutsche Versschule. Bern u. München, 1964.
Koemets, E. Kõrgem närvitegevus ja pedagoogika. Tallinn, 1963.
Kolk, U. Värsisisesed vormelid eesti regivärsilises rahvalaulus. — TRÜ Toimetised 117. Tartu, 1962, lk. 71—156.
Koskimies, R. Yleinen runousoppi. Helsinki, 1937.
Краткая литературная энциклопедия 1. Москва, 1962: аллитерация.
Kreutzwald, Fr. R. Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest. — Sippelgas II. Tartu, 1861.
[Kreutzwald, Fr. R.] Angervaksad. Tartu, 1861.
Kreutzwald, Fr. R. Kalevi poeg. Üks ennemuistene Eesti jut, Kaheskümnes laulus. Kuopio, 1862.
Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I. Tartu, 1910.
Krohn, K. Kalevalankysymyksiä. I. Helsinki, 1918.
Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaulust. Tartu, 1924.
J. C., [= Kunder, J.] N. Nolken'i «Jõulu-kiidulaul». — «Eesti Postimees» 13. II 1874, nr. 7, lk. 1.

Kunder, J. Eesti vanemad laulikud. Eesti Kirjanduse Selts. Üldine Kirjakogu nr. 2—3. Tartu [1918].
Kuznec, M. D. Skrebnev, J. M., Stilistik der englischen Sprache. Autorisierte Übersetzung aus dem Russischen von Rosemarie Gläser. Leipzig, 1966.
Kutti, S., Loorits, O., Tampere, H. Valimik eesti rahvalaule. — «Keel ja Kirjandus» nr. 32. Tartu, 1935.
Kuusi, M. Sampo-eepos. Typologinen analyysi. Helsinki, 1949.
Kuusi, M. Kalevalaisen runon alkusointuisuudesta. — Virittäjä 1953, nr. 2, lk. 198—207.
Lagercrantz, E. Lappische Volksdichtung IV. Suomalais-Ungarilaisen Seuran Ainakauskirja 138. Helsinki, 1965.
Лазутин, С. Г., Русские народные песни. Москва, 1965.
Laugaste, E. Eesti rahvaluule. — Eesti kirjanduse ajalugu I. Tartu, 1946.
Laugaste, E. Valimik eesti rahvalaule. Tallinn, 1948.
Laugaste, E. Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles. TRÜ Toimetised nr. 38. Tallinn, 1955.
Laugaste, E. Eestin kansanrunouden kysymyksiä. Tallinn, 1958.
Laugaste, E. Eesti alliteratsioonist ja assonantsist. — «Keel ja Kirjandus» V (1962), nr. 9, lk. 531—537.
Laugaste, E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn, 1963.
Laugaste, E. Arvud eesti rahvaluules. — Matemaatika ja kaasaeg IV. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu, 1964.
Laugaste, E. Loenguid eesti rahvaluulest. Tartu, 1965. (Rotaprint.)
Laugaste, E., Die Arten der Alliteration und der Assonanz sowie ihre Häufigkeit im altestnischen Volkslied. — Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum Helsingiae habitus 23.—28. VIII 1965. Pars II. Acta Ethnologica, Helsinki, 1968, lk. 211—216.
Laugaste, E., Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti regivärssides. — «Looming» 1968, nr. 12, lk. 1873—1882.
Leetberg, K. Kui pikalt on Kalevipoeg rahva luuletus? Kõne peetud Kalevipoja 50 aastasel mälestuse pidul Peterburis 24. aprillil 1911. St. Peterburis, 1911.
Lehmann, G. K. Phantasie und künstlerische Arbeit. Betrachtungen zur poetischen Phantasie. Berlin und Weimar, 1966.
Lindemann, J. Über die Alliteration als Kunstform im Volks- und Spielmannepos. (Diss. Breslau). Breslau, 1914.
Literaturkunde. Beiträge zu Wesen und Form der Dichtung. Verfasst von einem Kreis von Deutschlehrern. 2., verbesserte Auflage. Leipzig, 1963.
Loorits, O. Ununevast kultuurimiljööst. — Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat. Annales Academiae Scientiarum Estonicae I. Tartu, 1940, lk. 221—339.
Maa ja rahvas. «Eesti Postimees» 24. VII 1868, nr. 36, lk. 234.
Merker, P., Stammler, W. Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte I. Berlin. 1925/26: Alliteration; Assonanz.
Metstak, V. Tähelepanekuid algriimist Haljala regivärssides. — Kirjanduse ja rahvaluule radadelt I. Tartu, 1963, lk. 125—152. (Rotaprint.)
Mihkla, K. A. H. Tammsaare elutee ja looming. Tartu, 1938.
Mäger, M. Intensiivistavad reduplikatiivsõnad eesti murretes. — Emakeele Seltsi aastaraamat 12. Tallinn, 1966, lk. 91—106.
Neus, H. Ueber die Volkslieder der Esthen. Dorpater Jahrbücher V. Leipzig, 1836, lk. 217—232.
Neus, H. Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung. Erste Abtheilung. Reval, 1850.
Niemi, A. R. Vanhan suomalaisen runomitan synnystä. Suomi IV, 19. Helsinki, 1918, lk. 1—47.

Niemi, A. R. Lisiä alkusoinnun synty- ja kehityshistoriaan. — Kalevalaseuran vuosikirja 6 (1926), 121—182. Porvoo, 1926.
Niilus, V. Reduplikatiivsõnadest. — Eesti Keel 1938, lk. 224—232.
Ohrt, F. Kalevala kansanrunoelmana ja kansalliseepoksena. Helsinki, 1909.
Paasonen, H. Itäsuomalaisten kansain runoudesta. — Valvoja 1897, lk. 69 jj.
Palgi, D. Eduard Vilde «Mäeküla piimamehe» stiil. — Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetised VI. Tartu, 1929.
Paulaharju, S. Vienan Karjalan tietäjistä. Tutkijain perintö. Suomalaista kansanrunoustiedettä viideltä vuosisadalta. Toimittaneet J. Hautala ja M. Kuusi. Helsinki, 1958, lk. 167—175.
Pavlov, I. Peaaju kõrgema osa dünaamiline stereotüüpia. I. Pavlov, Valitud teosed. Tallinn, 1955.
Perinteen parissa. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta. Toimittanut Toivo Vuorela. Helsinki, 1957.
Peterson, K. Eesti rahvalaulude antoloogia. Tallinn, 1918.
Peterson, K. Lühike kirjanduse teooria. Tallinn, 1920.
Поспелов, Г. Н. Теория литературы. Москва, 1940.
Raussi, E. Virolahden kansanelämää 1840-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 280. Helsinki, 1966.
Ravila P. Vanhan suomalaisen runomitan probleemeja. — Virittäjä, 1935.
Relander, O. Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa lyyrillisessä kansanrunoudessa. Akatemiallinen väitöskirja. Helsinki, 1894.
Русское народное поэтическое творчество (ред. П. Г. Богатырев). Москва, 1956.
Saareste, A. Valitud eesti rahvalaulud. Keelelise ja värsiõpetusliku sissejuhatuse ning sõnastikuga. Teine muudetud ja täiendatud trükk. Tallinn, 1922.
Saarimaa, E. A. Kalevalan kielellisestä kauneudesta. Kalevalan kauneuksia I. Toimittanut F. A. Hästesko. Helsinki, 1920.
Sadeniemi, M. Die Metrik des Kalevala-Verses. — FF Communications No 139. Helsinki, 1951.
Sadeniemi, M. Kalevalanmitta. T. Vuorela (toimet.) Perinteen parissa. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta. Helsinki, 1957, lk. 38—51.
Salminen, V. Suomalaisten muinaisrunojen historia I. Helsinki, 1934.
Samter, E. Volkskunde im altsprachlichen Unterricht. I Teil. Homer. Berlin, 1923.
Sander, T. Eesti kirjanduse lugu I jagu: Rahvaluule. Tartu, 1899.
Saran, F. Deutsche Verskunst. Berlin, 1934.
Schultz, G. J. vt. Bertram, Dr.
Schurtz, H. Urgeschichte der Kultur. Leipzig u. Wien, 1900.
Schwietering, J. Singen und Sagen. (Diss., Göttingen). Göttingen, 1908.
Semper, J. Meie uuema proosa stiilist. Meie kirjanduse teed. Tartu, 1927.
Сидельников, В. М. Поэтика русской народной лирики. Москва, 1959.
Сидельников, В. М. Идейно-художественные особенности русской народной песни. Вопросы народно-поэтического творчества. Проблемы соотношения фольклора и действительности. Москва, 1960, lk. 42—60.
Sievers, E. Altgermanische Metrik. Halle, 1893.
Sommer, J. M. Alliteratsion Eesti rahva luuletustes. — «Eesti Postimees» 3. VII 1885, nr. 27, lk. 3.
Stein, E. Wege zum Gedicht. Eine Einführung in Gedichtbetrachtung und Gedichtbehandlung. Berlin, 1966.
Stockmann, D. Der Volksgesang in der Altmark. Von der Mitte des 19. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. Berlin, 1962.
Suits, G. Lapse sünd. G. Suits, Luuletused. Tallinn, 1959, lk. 319—340.
Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Toimittaja Matti Kuusi. Helsinki, 1963.
Suppan, W. Volkslied. Seine Sammlung und Erforschung. Stuttgart, 1966.
Sööt, B. Kirjandusteooria lühikursus. 2. väljaanne. Tallinn, 1966.

Tampere, H. Eesti rahvalaule viisidega. I. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn, 1956.
Tarkiainen, V. Suomalaisen kirjallisuuden historia. Helsinki, 1934.
Tedre, Ü. Steoreotüüpsusest Karksi rahvalauludes. — Eesti rahvaluulest. Tallinn, 1964.
Timofejev, L., Vengrov, N. Kirjandusteaduslike terminite lühisõnastik. Tallinn, 1957.
Tuglas, Fr. Kirjanduslik stiil. Lehekülgi eesti salmi ja proosa ajaloost. Valik kriitilisi töid. Tallinn, 1959, lk. 109—169.
Чичеров, В. И. Русское народное творчество. Москва, 1959.
Valeinis, V. Poetika. Daildarba elementi. Riga, 1961.
Vana Kannel. vt. Hurt, J.
Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud I. Toimetanud Herbert Tampere. Eesti Rahvaluule Arhiiv. Tallinn, 1938.
Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud I. Toimetanud Herbert Tampere. ENSV Riiklik Kirjandusmuuseum. Folkloristlik Osakond. Tartu, 1941.
VK = Vana Kannel.
Veske, M. Über das estnische Volkslied. Sitzungsberichte d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1874, lk. 81.
Veske, M. Bericht über die Ergebnisse einer durch das Estenland im Sommer 1875. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft VIII, 3.
Veske, M. Eesti rahvalaulud. Esimene anne. Tartu, 1879.
Veske, M. Eesti rahvalaulud. Teine anne. Tartu, 1883.
Wiedemann, F. J. Grammatik der ehstnischen Sprache. St.-Petersburg, 1875.
Wiedemann, F. J. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. Redigirt von Dr. Jacob Hurt. St.-Petersburg, 1893.
Viidalepp, R. Tampere, H. Volksdichtung und -musik. — Abriss der estnischen Volkskunde. In Zusammenarbeit mit Fachgenossen herausgegeben von H. Moora und A. Viires. Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR. Institut für Geschichtsforschung. Tallinn, 1964, lk. 275—300.
Vilmar, O. Reste der Alliteration im Nibelungenliede. (Diss., Marburg). Marburg, 1855.
Wilpert, G. Sachwörterbuch der Literatur, 3. verbesserte und erweiterte Auflage, Stuttgart, 1961.
Visnapuu, H. Minu vaidluskiri. — «Agu» 1923, nr. 11, 12, 14, 15.
Väinaste, J. Kr. J. Petersoni stiili peajooned. Lisandusi Kr. J. Petersoni tundmaõppimiseks. Toimet. G. Suits. Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetused I. Tartu, 1927.

Töös kasutatud lühendeid

Lg	= Laugaste, E., Valimik eesti rahvalaule.
V I	= Veske, M., Eesti rahvalaulud I
V II	= Veske, M., Eesti rahvalaulud II
LKT	= Loorits, O. jt. antoloogia. Lüro-eepilised laulud
Hani kad.	= Hani kadunud
Harja ots.	= Harja otsimine
Hrj. mrt.	= Härjad murtud
Imet.	= Imetegija
Kan.	= Kannel
Kuldn.	= Kuldnaine
Laevap.	= Laevapuu
Lo.	= Loomine
Mareta l.	= Mareta laps
Md. neiu	= Müüdud neiu

Mehet. = Mehetapja
Naiseh. = Naisehukkaja
Nut. t. = Nuttev tamm
Ori t. = Ori taevas
Rist. m. = Ristitud mets
Sa. = Salme laul
Sm. härg = Soome härg
Suur t. = Suur tamm
Up. v. = Uppunud vend
SS = summa summarum
Kihelkondade lühendeid kui üldkasutatavaid siin toodud ei ole.

ISIKUNIMEDE REGISTER

Aavik, J. — 73, 74, 80, 233, 241, 251, 258
Adams, V. — 76, 258
Ahlqvist, A. E. — 53—55, 58, 59, 61, 64, 67, 77—81, 149, 180, 207, 232, 237, 240, 241, 247, 250, 256, 258
Ainelo, J. — 76, 80, 81, 233, 242, 251, 258
Akker, L. — 11
Anderson, W. — 76, 79, 153, 154, 258
Annist, A. — 76, 78, 79, 259
Ariste, P. — 7, 97, 212, 222, 258
Balmont, K. — 50
Becker, R. v. — 52, 79, 80
Bergmann, J. — 69—71, 79—81, 116, 233, 241, 251, 258
Bertram vt. Schultz-Bertram
Bogatõrjev, P. G. — 8, 261
Buraeus, A. — 51
Böckel, O. — 8, 12, 258
Bücher, K. — 11, 14, 15, 258
Bürger, G. A. — 47
Comparetti, D. — 56, 78
Danckert, W. — 55, 258
Deppe, O. — 48, 49, 258
Donner, O. — 55, 56, 79, 258
Eisen, M. J. — 42, 43
Erb, E. — 50, 258
Europaeus, D. E. D. — 52, 53, 64, 80, 81, 149, 180, 207, 232, 237, 241, 247, 250, 256
Faehlmann, Fr. R. — 67, 80, 257
Genetz, A. — 56, 58, 64, 80, 81, 232, 241, 250
Gerassimova, M. — 97
Gerbstman, A. I. — 50, 259
Godenhjelm, B. F. — 26, 56, 57, 64, 65, 78—80, 259
Goethe, J. W. — 47
Gorki, M. — 9, 22, 259
Grellmann, H. — 55
Gross, V. — 126
Haapanen, T. — 51—53, 56, 60
Hakulinen, L. — 66, 80
Hansen, P. — 14
Haupt, M. — 48
Hautala, J. — 51, 52, 56, 62, 259, 261
Heine, H. — 49, 50
Hermann, K. A. — 72, 259
Heusler, A. — 48, 49, 259
Honko, L. — 63
Hunfalvy, P. — 55, 56, 78, 259
Hupel, A. W. — 66
Hurt, J. — 43, 46, 97, 116, 153, 258, 259, 262
Hästesko, F. A. — 59, 259, 261
Itkonen, T. I. — 56, 259
Jacobsohn, F. — 259
Jakobson, C. R. — 70
Jannsen, J. V. — 69, 259
Jevsejev, V. J. — 65, 66, 78—81, 233, 241, 251, 258
Juslenius, D. — 51, 79
Juteini (Judén), J. — 52, 54, 80, 81
Juvelius, V. — 64
Kaasik, Ü. — 126
Kaiserberg, H. v. — 68, 78, 81
Kallas, O. — 72, 80, 259
Kampmaa, M. vt. Kampmann, M.
Kampmann, M. — 72, 73, 233, 241, 251, 259
Kannisto, A. — 61, 259
Karolin, H. — 215
Kask, A. — 7, 44, 259
Kauffmann, Fr. — 50, 259
Kayser, W. — 48, 50, 230, 238, 248, 259
Kleis, R. — 7
Knüpffer, A. F. J. — 43, 257
Koemets, E. — 29, 259

Koidula, L. — 68, 259
Kolk, U. — 18, 259
Koskimies, R. — 61, 62, 79—81, 259
Kreutzwald, Fr. R. — 27, 66, 68, 70, 79, 81, 98, 99, 151, 152, 153, 257, 259, 261
Krohn, J. — 55
Krohn, K. — 58, 59, 64, 79—81, 222, 232, 241, 251, 259
Kubjas, E. — 67
Kull, I. — 7
Kunder, J. — 70, 71, 79—81, 224, 233, 241, 251, 257, 259, 260
Kuznec, M. D. — 49, 260
Kutti, S. — 44, 76, 77, 260
Kuusi, M. — 62 63, 65, 78—81, 83, 221, 222, 224, 233, 241, 251, 260, 261
Lagercrantz, E. — 260
Lazutin, S. G. — 10, 260
Laugaste, E. — 10, 27, 69, 77, 81, 190, 213, 238, 260, 262
Laugaste, G. — 7, 153
Leetberg, K. — 11, 72, 260
Lehman, G. K. — 9, 260
Leino, E. — 63
Lindemann, J. — 48, 49, 260
Loorits, O. — 22, 44, 76—78, 260, 262
Lönnrot, E. — 26, 52, 53, 56—58, 63, 64, 79—81, 196, 207, 208, 232, 237, 241, 247, 250, 256
Majakovski, V. — 50
Martinius, M. — 51
Merker, P. — 48, 50, 260
Metstak V. — 77, 81, 196, 260
Mihkla, K. — 14, 260
Moora, H. — 258, 262
Mäger, M. — 20, 260
Neus. A. H. — 66, 67, 78, 80, 81, 233, 241, 251, 260
Niemi, A. R. — 12, 13, 50—53, 55, 56, 60, 61, 65, 78, 221, 222, 232, 241, 251, 260, 261
Niilus, V. — 20, 261
Nolken, N. — 70, 259
Ohrt, F. — 57, 58, 78, 261
Opitz, — 49
Otfrid (munk) — 49
Paasonen, H. — 56, 57, 222, 261
Palgi, D. — 75, 261
Paulaharju, S. — 23, 261
Pavlov, I. — 29, 261
Perttunen, A. — 61, 63
Peterson, K. — 73, 233, 241, 251, 261
Peterson, Kr. J. — 75, 262
Petraeus, E. — 51
Pontanus, J. J. — 48
Porthan, H. G. — 51, 52, 79, 232, 241, 250
Pospelov, G. N. — 50, 261
Raussi, E. — 12. 261
Ravila, P. — 221, 222, 261
Reinvald, A. — 70
Relander, O. — 57, 79, 80, 143, 212, 213, 232, 241, 250, 261
Ridala, V. — 27
Rosenplänter, J. H. — 66
Ruut, K. — 42, 69, 257
Rõõm, A. — 7
Rückert, — 47
Saareste, A. — 73, 79—81, 233, 241, 251, 261
Saarimaa, E. A. — 59, 79, 80, 180, 232, 241, 251, 259, 261
Saarma, J. — 7
Sadeniemi, M. — 25, 26, 53, 57, 62—66, 78—81, 83, 149, 196, 233, 241, 251, 261
Salminen, V. — 61, 65, 78—81, 261
Samter, E. — 261
Sander, T. — 72, 79, 80, 261
Saran, F. — 50, 261
Sarv, I. — 17, 258
Schiefner, F. A. — 81
Schiller, Fr. — 47
Schlegel, Chr. H. J. — 66
Schröter, H. R. v. — 52, 81, 207, 237, 247, 256
Schultz vt. Schultz-Bertram
Schultz-Bertram, G. J. — 13, 37, 67, 68, 80, 81, 139, 233, 241, 251, 258, 261
Schurtz, H. — 10, 22, 48, 261
Schwietering, J. — 261
Seen, G. — 42, 257
Semper, J. — 75, 261
Shakespeare, W. — 49
Sidelnikov, V. M. — 8, 50, 261
Sievers, E. — 48, 261
Sirge, R. — 126
Skrebnev, J. M. — 49, 260
Sommer, J. M. — 71, 79, 81, 261
Stammler, W. — 48, 50, 260
Stein, E. — 11, 261
Stockmann, D. — 14, 15, 261
Suits, G. — 27, 94, 95, 97, 102, 151, 152, 153, 261, 262
Suppan, W. — 14
Sööt, B. — 77, 233, 242, 251, 261
Taev, K. — 233, 241, 251
Tammsaare, A. H. — 14, 260

Tampere, H. — 8, 21, 44, 76—79, 261, 262
Tarkiainen, V. — 61, 65, 80, 262
Tedre, Ü. — 31, 262
Timofejev, L. — 75, 262
Torpats, Ü. — 7
Trofimova, D. (J.) — 212
Tšitšerov, V. I. — 9, 262
Tuglas, Fr. — 73—75, 79, 80, 143, 213, 233, 241, 251, 262
Valeinis, V. — 50, 262
Vengrov, N. — 75, 262
Veske, M. — 44, 71, 79, 138, 226—230, 262
Wexionius, M. O. — 51
Wiedemann, F. J. — 19, 88, 89, 117—121, 125—127, 129—132, 235, 244, 254, 262
Viidalepp, R. — 78, 258, 262
Viires, A. — 258, 262
Vilde, E. — 75, 261
Vilmar, O. — 262
Wilpert, G. — 262
Visnapuu, H. — 76, 80, 81, 233, 242, 251, 258, 262
Wundt, W. — 20
Vuorela, T. — 65, 261
Võhandu, L. — 7
Väinaste, J. — 75, 81, 262

EESTI ALLITERATSIOONI TÜÜBID JA VARIANDID

T ü ü p i d e n u m e r e e r i m i n e. Tüübi märgistamiseks on võetud kuuekohaline arv, mille viimased kolm kohta tähistavad variantide järjekorda põhirühmas, esimene number märgib algriimi põhirühma, teine algriimi moodustavate sõnade arvu värsis (2—6), kolmas näitab silbi esinemist kas arsises või teesises. Arsist noteerib number 1, teesist — 0. Kui algriimilised värsijalad asetsevad lahus (sõnad ise võivad olla kõrvu, näit.: *L*aulemaie, *l*uulemaie), paigutatakse kahe kolmiknumbri vahele mõttekriips (—), algriimiliste värsijalgade kõrvu esinemise korral jääb kriips ära.

Variantide numereerimisel on jäetud kasutamata numbreid võimalikkude variantide märkimiseks, mida käesolevast materjalist ei olnud leida.

Näited:

121 001 *Voo*las *vo*kki sõkkumaie.
120 005 *Mi*s *mi*na huolin laaladenna.
121—013 *Ra*psitasse *raa*matusse.
231 019 *Hä*sti *hä*ida *ä*kkepuida.
731—009 *Te*ise otsa *t*õmmu päästa.

Vormelit illustreeriva teksti all antakse kihelkonnad, kus vastavasisulisi näiteid leidus, kihelkonnalühendite all noteeritud numbrid ütlevad, mitu näidet vastavast kihelkonnast on registreeritud.

KAKSKÕLARIIM

K a h e t ü v e l i n e
2 KV

121 001
KV_1KV_2 *Kä*bi *kä*rkis põesa'enna (Kuldn. Ta 14 a)
*Voo*las *vo*kki sõkkumaie (KJn 189)
*Näi*e *näi*du kasvaveta (Hel)
*Sea sea*red, Maiekene (V II 80)
*Kuu*len mina *ku*bjast poodamaie (H II 9, 61'1 Hlj)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
32	31	35	50	39	36	43

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
26	31	29	30	60

120 002
KV_1KV_2 Siis *lää läbi* nõia usse (Imet. Pä 15)
KJn Hlj I Kad I Kuu eL
1 3 1 1 1

120 003
KV_1KV_2 *Kil*tu lei *ki*riku usse (Hel 15)
*Ka*tesse *ka*rimärädä (Hel 19)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
10 10 1 15 13 7 14
Kad I Kad II Kuu eL eP
16 12 24 2 11

120 004
KV_1KV_2 Ei sõitnud sõja tagana (LKT 233)
Siis *tee*me *te*o õluta (KJn 193)
Krk KJn Kod Hlj I Hlj II
4 1 1 1 6
Kad I Kad II Kuu eL eP
3 3 7 1 4

120 005
KV_1KV_1 *Mi*s *mi*na huolin laaladenna (Kod 24)
Urv Kod Hlj I Kuu
1 2 1 2

121 006
KV_2KV_3 Niidan *mu*ru *mu*llikille (KJn 137 A)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
59 75 83 76 60 64 68
Kad I Kad II Kuu eL eP
48 55 47 60 47

120 007
KV_2KV_3 Noorõmbal *va*i *va*nõmballe (Urv 35)
Hel Urv Hlj I
1 1 1

120 008
KV_2KV_3 Meie *tu*isusta *tu*leme (Kad 13)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
8 9 3 12 32 6 14
Kad I Kad II Kuu eL eP
26 10 17(st.) 2 2

120 009
KV_2KV_3 Täna saab *mu*ne *mu*dida (KKI 2, 39 Hlj)
Hel Krk KJn Kod Hlj I Hlj II
2 5 7 1 5 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
6 5 1 11(st.) 4

120 010
KV_2KV_2 Egäl *kuu*l *ku*ninga poead (Kod 34)
Urv Kod Hlj I Hlj II Kad II Kuu
3 1 1 1 1 1

121 011
KV_3KV_4 Siia jäänud *ku*re *kuu*be
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
4 2 3 5 1 2 3
Kad I Kuu eL eP
3 7 10 6

120 012
KV_3KV_3 Ilu seppa *maa ma*dala (Kuldn. Sa 4)
Hel Kad I eP
1 1 1

121—013
KV_1KV_3 *Ra*psitasse *raa*matusse (Hel 1)
*Pää*suke saab *pääva* lenda (Sm. härg. Vi 13)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
72	74	84	85	74	37	71

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
78	60	57	54	41

120—014
$K\underline{V}_1KV_3$ Peäd *ka*harad *ka*tsumaie (Kod 66)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj II	Kuu	eP
2	2	1	2	1	2	3	1

120—015
$KV_1K\underline{V}_3$ *Väsivad* mehed *vägevad* (KJn 149)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
21	14	1	8	7	2	10

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
9	8	5	10	13

120—016
$K\underline{V}_1K\underline{V}_3$ Isa *tu*li väljä, ei *tu*ndend miestä (Kuu 420, 3)

Hlj II	Kad II	Kuu
1	3	1

121—017
KV_2KV_4 Adra*ku*red jooksid *ku*lda (H II 46, 356 Hlj)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
2	6	6	4	5	5	3

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
6	10	4	6	3

120—018
$K\underline{V}_2KV_4$ Ärge mind *pa*hakse *pa*nge (H II 38, 194 Hlj)

KJn	Hlj I	Hlj II	Kad II	Kuu	eP
3	3	1	1	2	2

121—019
KV_1KV_4 *Ka*levisse täku *ka*bjad (KJn 201)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
3	5	5	2	9	4	4

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
1	3	5	2	3

120—020
$K\underline{V}_1KV_4$ See *mo*isa kuradi *mo*isa (H I 5, 93 Hlj)

Hlj II	Kad II
1	1

Kolmetüveline
3 KV

131 021
$KV_1KV_2KV_3$ *Vaa*tke *vaese valla* pääle (H III 12, 195 Hlj)
*Kuu*le, *ku*lla *kuu*sekene (KJn)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
10	9	16	15	9	21	10

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
8	11	5	9	5

130 022
$K\underline{V}_1KV_2KV_3$ Ma *viin Vir*ru *vi*htelemä (KJn 137 A)

Hel	Urv	KJn	Hlj I
2	1	1	1

130 023
$KV_1\underline{V_2}KV_3$ *Ma*ha jäin *ma marj*a suurust (Kod 58)
Hel KJn Kod Kuu
2 1 1 1

130 024
$KV_1KV_2\underline{V_3}$ *Va*inult *val*gepea *vas*ika (KJn)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 2 2 6 7 1 2
Kad I Kad II Kuu
6 2 3

130 025
$KV_1\underline{V_2}KV_3$ *Paa*dist on *pa*llu *pa*hada (KJn 201)
Hel Krk KJn Kod Kad II
4 6 1 2 3

130 026
$\underline{V_1}KV_2\underline{V_3}$ Siis *tu*len *tu*vike *tu*baje (Kad 15)
Kad I Kad II
1 1

130 027
$\underline{V_1}\underline{V_2}KV_3$ Ei *sa*ja *sa*du *sa*geda (V II 80)
Hlj I Kad I eP
1 1 1

130 028
$KV_1\underline{V_1}KV_2$ *Sa*u *sa*i *sa*una küttemisest (Urv 33)
Krk Urv Kad I Kad II
1 1 1 2

130 029
$KV_1KV_2\underline{V_2}$ *Ku*bjas *ku*i *ku*rat eessa (H III 2, 215 Hlj)
Hlj II
1

131 030
$KV_2KV_3KV_4$ Kes tuli *ma*no *marjamaa*le (Up. v. Pä 29)
Hel Krk Urv Kod Hlj I Hlj II eL
1 2 3 2 2 3 1

131—031
$KV_1KV_3KV_4$ *Kä*lusile *kä*pe *kä*ngä (Md. neiu. Ta 11)
Hel KJn Kod Hlj II Kad I Kad II
4 1 2 3 1 1
Kuu eL
1 1

130—032
$KV_1\underline{V_1}KV_3$ *Mu*ru *mu*l kasnud *mu*lla peäle (KJn 137 A)
KJn
1

130—033
$KV_1KV_3\underline{V_3}$ *Ku*heliku *ku*i *ku*ninga (KJn 182 A)
KJn eL
1 1

131—034
$KV_1KV_2KV_4$ *Si*u *sii*di ratsu *si*lmäd (KJn 201)
Krk KJn Kod Hlj I Kuu eL
2 2 1 1 1 1

130—035
$K\underline{V_1}KV_2KV_4$ Pane *si*na *sii*dil huoste *si*lmäd (Kuu 144, 1)
Kuu
1

130—036
$KV_1K\underline{V_2}KV_4$ *Ma*dalast *ma* künnin *maa*da (H II 9, 636 Hlj)
Hlj II Kad II
1 1

130—038
$KV_2K\underline{V_2}KV_4$ Õmal *mua*l *ma*gusad *mar*jad (Kod 72)
Kod
1

2KV + K

131 042
$KV_1KV_2K_3$ *Sä*de *sä*ngisamba'asta (Hel 25)
*La*kast *laulu*linnukese (V II 80)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
10 10 15 16 15 8 14
Kad I Kad II Kuu eL eP
12 13 2 19 11

130 043
$K\underline{V_1}KV_2K_3$ Kes *tu*leb *tu*ppa *t*antsimaie (Hlj)
Hel Kod Hlj I Hlj II eL
1 1 1 1 1

130 045
$KV_1KV_2\underline{K_3}$ *Ku*rik *kul*dane *k*ähene (Hel 5)
Hel Krk KJn Kod Hlj II
4 4 3 6 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
3 5 5 2 1

130 046
$KV_1K\underline{V_2}K_3$ *Pa*driku *pa*ju *p*õlessa (Kod 17)
Hel Krk Kod Hlj II Kad I Kad II eP
5 4 4 2 4 2 1

130 047
$K\underline{V_1}KV_2K_3$ Kas *juo*seb *jou*dik *j*ärele (Kod 63)
Kod Hlj I Kad I Kad II
2 3 2 2

130 048
$KV_1K\underline{V_1}K_2$ *Ku*i *kul*lus *k*oa raduje (Krk 262, 1')
Hel Krk
1 1

130 049
$KV_1KV_2\underline{K_2}$ *Se*ljast *see* sinine kuube (H II 46, 303 Hlj)
Hlj II
1

131 050
$KV_1K_2KV_3$ *Le*he *l*aia *le*ndamaie (Up. v. Vi 8)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
16 15 10 14 11 13 18
Kad I Kad II Kuu eL eP
15 18 8 19 17

130 051
$K\underline{V_1}K_2KV_3$ Nii *ku*i *k*ägu *kuk*kumaie (KJn 220 A)
KJn
1

130 052
$KV_1\underline{K_2}KV_3$ *Su*lasest *s*aab *suu*ri meesi (KKI 2, 25 Hlj)
Hel Hlj I Kad I Kad II eL
1 3 1 1 3

130 053
$KV_1K_2\underline{KV_3}$ *Ra*he *r*ukki'id *ra*banud (KJn 144)

Hel	Krk	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
1	3	5	8	1	3

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
4	3	1	3	2

130 054
$KV_1\underline{K_2}\underline{KV_3}$ *Ma*gasin *m*ina, *ma*gasin (Kod 68)

Hel	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
3	3	1	2	2

Kad I	Kad II	eP
2	2	1

130 056
$\underline{KV_1}\underline{K_2}\underline{KV_3}$ Muu *ta*mme *t*ettü *tar*esse (Nut. t. VI 2)

Kod	Hlj I	Hlj II	Kad II	eL
1	2	1	1	1

130—057
$KV_1\underline{K_1}KV_3$ *Mi*s *m*a leisi *mi*nne'ennä (Hel 19)

Hel
1

130—058
$KV_1\underline{K_1}\underline{KV_3}$ *Sii*s soidin tieda *si*nistä (Kuu 144, 1)

Kuu
1

130 059
$KV_1\underline{K_1}KV_2$ *Ma m*urra *ma*ha näidussida (Urv 41)

Hel	Urv	Kad II
1	1	1

130—060
$KV_1\underline{K_1}\underline{KV_2}$ *Koo*n *k*äimä, *ko*dun eläme (Hel 46)

Hel
1

130 061
$KV_1K_2\underline{KV_2}$ *Pa*lga*p*oiss *paa*lad jämedad (Kod 33)

Hel	Krk	Kod	Kad I	Kad II
1	1	1	1	1

130 062
$K_1KV_2KV_3$ *K*utsus *ki*tse *kii*gutama (KKI 2, 40 Hlj)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
17	10	21	10	16	13	18

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
10	7	10	17	5

130 063
$\underline{K_1}KV_2KV_3$ Ei *s*aa *s*ärki *sää*selegi (H III 12, 256 Hlj)

Hel	Krk	Urv	Hlj I	Hlj II	Kad II	Kuu
2	1	1	1	2	1	1

130 065
$K_1KV_2\underline{KV_3}$ *M*eie *mu*llikad *mu*dana (Kod 76)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
6	4	3	3	5	1	6

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
1	3	23(st.)	2	1

130 066
$K_1\underline{KV_2}\underline{KV_3}$ *K*ohes ma *ku*lla *ku*luti (Hel 19)

Hel	Krk	KJn	Hlj II	Kad I	Kuu
1	1	1	2	1	2

130 067
$\underline{K}_1KV_2\underline{KV}_3$ Enne *k*ui *k*asvatis *k*anada (Krk)
Hel Krk KJn
1 1 1

130 068
$\underline{K}_1\underline{KV}_2\underline{KV}_3$ Või ep saanud *su*vel *su*geda (KJn 162)
KJn Kuu
1 1

130 069
$K_1\underline{KV}_1KV_2$ *S*iis *sa*i *Sa*lme neitsikene (LKT 88)
eP
1

130 070
$K_1\underline{KV}_1\underline{KV}_2$ *K*üll *kuu*lis *ku*rika heäli (Kod 66)
Kod Hlj I
1 2

130 071
$K_1KV_2\underline{KV}_2$ *K*üll sa *ki*es *ki*bedämini (KJn 190)
Hel KJn Hlj I Kad I Kad II
1 1 1 1 1

131 072
$KV_2KV_3K_4$ Kus neist *saa*neb *saa*jasõitu (KKI 2, 45 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I
3 5 9 4 3 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
3 4 1 1 6

130 073
$KV_2K\underline{V}_2K_3$ Kuho *pe*an *pe*a *p*anema (Kad 74)
Ei sa *kä*i *kä*si*k*ivile (Kod 20)
Kod Kad II
1 1

131 074
$KV_2K_3KV_4$ Õlle*k*annud *k*ui nied *k*annid (KJn 196)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
4 1 3 2 3 1 3
Kad II eL eP
1 2 1

130 075
$KV_2K_3\underline{KV}_3$ Meie *lõua*luud *lõ*disid (Hlj)
Krk Hlj I Hlj II eL
1 1 1 3

131 077
$K_2KV_3KV_4$ Seäl olli *p*inki *pee*li *pe*stud (KJn 196)
Hel Krk Urv KJn Hlj I Hilj II eL
2 1 2 2 1 1 5(st.)

130 078
$K_2KV_3\underline{KV}_3$ Tule *v*älja *veeve*daja (LKT 250)
eP
1

131—080
$KV_1KV_3K_4$ *P*illand maha *p*ümapütid (Kad 108)
*La*ulamasta *laane*linnul (Rist. m. Vi 1)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
2 3 7 8 3 2 5
Kad I Kad II Kuu eL eP
4 3 2 4 4

130—081
$\underline{KV}_1KV_3K_4$ Kust *see* härg on *se*ie saanud (Sm. härg. Vi 13)
Hlj I Kad I eL eP
1 1 1 1

130—083
$KV_1KV_3\underline{K_3}$ *Ma*ha jäävad *maad mi*nusta (H III 2, 475 Hlj)
Hlj I
1

131—085
$KV_1KV_2K_4$ *Kuu*ske *kuu*lis, vasta *k*ostis (V II 80)
Hel Krk Urv KJn Kad I eL eP
1 1 2 1 1 1 1

130—086
$KV_1\underline{V_2}K_4$ *Ki*vised *ki*rikus *k*äia (KJn 175)
Hel KJn Kod Hlj I Hlj II Kuu
1 2 1 1 2 1

130—087
$\underline{KV_1}\underline{V_2}K_4$ Veel *tu*as *tu*bane *t*alle (V II 80)
Hlj I eP
1 1

131—088
$KV_1K_3KV_4$ *Sa*gadis olin *s*uuri *sa*ksa (H III 2, 250 Hlj)
*Kü*län on palju *k*orgid *kü*bärid (Urv 44)
Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
1 2 1' 2 2 1
Kad II eL
2 2

130—089
$KV_1\underline{K_1}KV_3$ *Ka*ks *k*ui hernek*a*unakesta (Kad 49)
Kad I Kuu
2 1

131—090
$KV_1K_2KV_4$ *Süö* siitä, kust ma *söö*dän (KJn 172 A)
Krk Urv KJn Kod Hlj II
1 1 2 1 1

130—091
$KV_1\underline{K_2}KV_4$ *Põ*lgas see *p*unase *põ*esa (Lo. Vi 1'6)
Hlj II Kuu eP
1 1 1

131—092
$K_1KV_3KV_4$ *K*üla helkis: *ku*rba, *ku*rba (Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Kad I
1 1 2 1 2 1 1

130—093
$K_1\underline{KV_1}KV_3$ *Käo**ki**rja* neil *ki*nde'ennä (Hel 14)
Hel Kod
1 1

130—094
$K_1\underline{KV_1}\underline{KV_3}$ *P*uud *pi*käd läksid *pi*nusse (KJn 185)
Urv KJn eL
1 2 1'

131—095
$K_1KV_2KV_4$ *J*utud *joo*ksid, map ei *joo*ksnud (Hlj)
Hel Krk Urv Kod Hlj I eL
1 1 1 1 1 3

130—096
$\underline{K_1}KV_2KV_4$ Et *sa* *sua*ge, kuda *sua*ta (Kod 71)
Kod
2

130—097
$K_1\underline{KV_2}KV_4$ *K*olmandad *ki*vised *ki*ngäd (KJn 175)
KJn
2

131 1'00
$KV_1KV_2V_3$ *Maada marjavarsilista* (Urv 39)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
8 11 10 16 9 4 14
Kad I Kad II Kuu eL eP
13 8 12 14 5

130 101
$K\underline{V}_1KV_2V_3$ Kui *lääd läbi äia* õvve (Kod 6)
Kod
1

130 103
$KV_1KV_2\underline{V}_3$ *Le*hed *lee*näsid *e*mändä (KJn 186)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
4 6 5 3 1 4 4
Kad I Kad II Kuu eL eP
6 4 6 2 1

130 104
$KV_1K\underline{V}_2\underline{V}_3$ *Te*drele *te*hä *pe*sidä
Hel Krk KJn Kod Hlj II Kad I Kad II
1 1 4 6 1 1 1
Kuu
1

130 105
$K\underline{V}_1KV_2\underline{V}_3$ Siis *toon to*rrella *o*luta (Hlj 40)
Hlj I
3

130 106
$K\underline{V}_1K\underline{V}_2\underline{V}_3$ Siis *pa*lun *pa*ja *a*seta (KKI 2, 54 Hlj)
Kod Hlj I
1 2

130 107
$KV_1K\underline{V}_1\underline{V}_2$ *Mi*s *mi*na *i*sale suoban (Kuu 116, 5)
Kuu
1

131' 108
$KV_1V_2KV_3$ *Tu*hkru *ruu*na *tuu*sijalle (Hel 25)
*Ve*li, *he*lla *ve*llekene (Kuldn. Ta 1'4 a)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
24 15 16 13 18 13 13
Kad I Kad II Kuu eL eP
12 16 29(st.) 19 23

130 109
$K\underline{V}_1V_2KV_3$ Neo *kää* läbi *kää*se'est (Urv 58)
Urv
7

130 110
$KV_1\underline{V}_2KV_3$ *Ka*dakast *saab ka*lja juua (H I 5, 90 Hlj)
Hel Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
2 1 2 2 2 1
Kad I eL
1 1

130 111
$KV_1V_2K\underline{V}_3$ *Va*lge laudade *va*hele (Kad 89)
*Pu*na *kuu*emees *pu*numa (E 26311 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
2 6 2 1 2 5 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
1 2 2 5 1

130 112
$KV_1\underline{V_2}KV_3$ *Ma*gasin *sa*da *ma*disad (Kod 68)
Hel Krk KJn Kod Kad I Kuu
2 3 2 2 2 3

130 114
$KV_1\underline{V_1}KV_2$ *Su*mm *tu*li *suu*rida mehida (KJn 230)
Hel KJn Kad I
2 1 1

130 116
$KV_1V_2\underline{KV_2}$ *Ku*rgust *juu*sk *ku*lda hõbõda (Urv 41)
Krk Urv Kod Hlj I Hlj II Kad II Kuu
1 2 2 2 1 1 1

130 117
$KV_1\underline{V_1}KV_2$ *Puu* *juu*rest *pu*na oluta (Kuu 27, 2)
Kad I Kuu
1 2

131 120
$V_1KV_2KV_3$ *Ka*rdan *la*ulo *la*idetama (Kad 88)
*To*a siis *ro*hud *Roo*tsimaalta (H III 2, 451 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
15 15 22 23 9 11 13
Kad I Kad II Kuu eL eP
6 14 22(st.) 20 10

130 121
$\underline{V_1}KV_2KV_3$ Salmel *o*lid *ko*lmed *ko*silased (LKT 88)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
7 4 7 1 5 5 2
Kad II Kuu eL eP
1 1 6 2

130 123
$V_1KV_2\underline{KV_3}$ *Sa*jaks *ra*udasta *ra*heta (ERA II 153, 406 Hlj)
*Sii*s ta *vi*hmada *vi*ristab (LKT 88)
Hel Krk KJn Kod Hlj I Hlj II
5 2 4 8 4 7
Kad I Kad II Kuu eL eP
4 7 7 3 4

130 124
$V_1K\underline{V_2}KV_3$ *I*kke peab *mi*ni *mi*nema (Kad 29)
Hel Krk KJn Kod Kad I Kad II
4 3 1 1 3 1

130 125
$\underline{V_1}KV_2\underline{KV_3}$ Kui *na* *va*ibusi *va*nasse (Hel 34)
Hel Krk KJn Kuu
1 1 1 1

130 126
$\underline{V_1}K\underline{V_2}KV_3$ Kas *lu*bad *tu*lla *tu*baje (Hel 27)
Hel
1

130 127
$V_1K\underline{V_1}KV_2$ *Ja* *va*ene *va*batmehe poiga (SKS, Mark 58 Hlj)
Hlj I Hlj II Kad II
1 1 1

130 128
$V_1K\underline{V_1}KV_2$ *Ja* *ka*he *ka*na ääristatud (SKS, Mark 85 Hlj)
Hlj II
1

130 129
$V_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2$ *Ei pease pereminia* (Kad 126A)
Kad II
1

130 130
$V_1KV_2K\underline{V}_2$ *Vastap sain sallaja* teäda (Kad 40)
Hlj I Kad I
1 1

131 132
$KV_2KV_3V_4$ Oleks *Mai*, siis *maksaks* palju (KKI 2, 31 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
4 9 7 8 4 20 8
Kad I Kad II Kuu eL
5 2 11 3

130 134
$KV_2K\underline{V}_2V_3$ Ära *sõi sõge* mõlemad (EÜS X 1703)
Hlj II
1

130—135
$KV_2K\underline{V}_2V_4$ Kia *lask latsõlõ maada* (Urv 44)
Urv
1

131 136
$KV_2V_3KV_4$ Tõuse, *kallis, saada karja* (KKI 2, 54 Hlj)
Hel Krk Urv Kod Hlj I Hlj II
1 2 1 1 3 3
Kad I Kad II Kuu eL
2 1 1 3

130 138
$KV_2V_3K\underline{V}_3$ Saen *nõmme*, võtt *nõrada* (Kod 57)
Krk Kod Kuu
1 1 1

131 140
$V_2KV_3KV_4$ Üte *saadi marjamaale* (Up. v. Pä 29)
Urv KJn Kod eL eP
1 1 1 1 1

130—141
$V_2K\underline{V}_2KV_4$ Käänsin *ma sadanded saajad* (Kod 2)
Kod
1

130 143
$V_2K\underline{V}_2K\underline{V}_3$ Viidi *kui muna murule* (Hel 33)
Hel Kod Hlj II Kad II eL
2 1 1 1 1

131—144
$KV_1KV_3V_4$ *Lahedama laulo vasta* (Kad 100)
Natukese Narva maada (eP)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
6 3 6 6 6 1 5
Kad I Kad II Kuu eL eP
2 11 2 6 6

131—145
$K\underline{V}_1KV_3V_4$ Laps *pistis* näpu *piima sisse* (KJn 1)
KJn
1

131—146
$KV_1KV_2V_4$ *Säe sängitulba pääle* (Kuldn. Ta 14 a)
Hel Urv Hlj II Kad I Kad II eL
1 1 1 1 1 2

130—147
$KV_1KV_2V_4$ Sie *va*ese *va*batmehe *a*ita (Kad 37)
Kad I
1

130—148
$KV_1KV_2V_4$ *Tu*leks või *tu*lista lunda (KJn 147)
*Ka*ubelda *ka*levi pakko (Kad 2)
*Tu*hun o *tu*line *su*rma (Krk 227, 1)
Krk KJn Kod Hlj I Hlj II
1' 1 2 1 1
Kad II Kuu eP
3 5(st.) 1

130—149
$KV_1KV_2V_4$ Ei *tu*nne *tu*baka *juu*a (H II 9, 739 Hlj)
Kod Hlj I Hlj II Kad II Kuu
1 1 2 1 1

130—151
$KV_1KV_3V_3$ *Sa*ja, vihma, *saa*ks *ma*gada (KJn 170)
Hel KJn Kod Kuu
1 1 1 1

130—152
$KV_1KV_1V_3$ *See*p *see* on minu *e*mane (Mareta 1. Vi 12)
Kad I eP
1 3

130—153
$KV_1V_3KV_4$ *Mar*t on tulnud *ka*ugelt *maa*lta (KKI 2, 31 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
2 1 2 1 2 2 1
Kad I Kuu
1' 5

130—155
$KV_1V_3KV_4$ Mis *võ*in tehja, kud põle *võ*itu (H II 9, 611 Hlj)
Hlj II
1

130—156
$KV_1V_1KV_3$ *Vet e*i jooksnud *ve*nna silmad (Kad 21)
Hel Kad I Kad II
1 1 2

130—157
$KV_1V_3KV_3$ *Ka*sta loogu, *ma ka*nnatan (KJn 171)
KJn Hlj I Kad I
1 3 1

130—158
$KV_1V_3KV_3$ *Ka*su näid, mis *sa ka*svid (Krk 265, 7)
Krk
1

130—160
$KV_1V_2KV_4$ *Ka*itsen *taa*di suure *ka*rja (KJn 173 A)
Krk Urv KJn Hlj I Hlj II
1 2 3 2 1
Kad I Kad II eP
2 2 1

130—161
$KV_1V_2KV_4$ See *va*lda pagana *va*lda (H I 5, 93 Hlj)
Hlj I
1

130—162
$KV_1\underline{V_1}KV_4$ *Kes see* tuusi iku *kee*le (Hrj. mrt. Vl 2 a)
eL
1

131—163
$V_1KV_3KV_4$ *Ä*nnel süvvä. *Kai*el *ka*tsu (KJn 197)
Hel Urv KJn Hlj I
1 2 3 2

130—164
$\underline{V_1}KV_3KV_4$ Lätsi *mi*na üle *Sii*mu *si*lla (Urv 47)
Urv KJn eL eP
1 1 1 1'

130—165
$V_1KV_3\underline{KV_3}$ *Tie* one *pi*tka ja *pi*meda (Kod 25)
Hel Kod
2 1

130—166
$V_1\underline{KV_1}KV_3$ *Mies vi*hane *vi*tsikusta (Kuu 27, 2)
Kuu
1

130—167
$V_1\underline{KV_1}\underline{KV_3}$ *Ja saa*tis hea *sa*nume (Kad 25)
Urv Kad I
1 1

131—168
$V_1KV_2KV_4$ *Ä*nti *pa*da, ütel: *pa*llu (Urv 44)
Krk Urv KJn Kod Hlj II Kad I Kad II
1 3 1 1 2 1 2

130—169
$\underline{V_1}KV_2KV_4$ Nüüd *ma tan*tsi kui see *ta*mme (Kan. Vl 1)
Krk Hlj II Kad II eL
1 1 1 1

130—170
$\underline{V_1}\underline{KV_2}KV_4$ Kas *lu*ba *tu*baje *tu*lla (Kod 14)
Kod
1

130—171
$V_1\underline{KV_1}KV_4$ *Sai ma* välja hunigu *ma*nu
Urv
2

Neljatüveline

4 KV

141 174
$KV_1KV_2KV_3KV_4$ *Va*ene *va*lda *va*ngi *va*lda (H II 2, 265 Hlj)
Hlj II Kuu
1 2

141 175
$KV_1+KV_2KV_3+KV_4$* *Tu*ast *ta*psin *tu*base *ta*lle (V II 80)
*Nii*tis *kaa*re, *nii*tis *ka*ksi (Hlj)
Hel Krk KJn Kod Hlj I
2 2 2 5 1
Kad I Kad II Kuu eP
2 2 4 1

* Märk + sümboli ees tähendab selles registris, et vokaalid, konsonandid või konsonandid + vokaalid on samad. (Vt. ka lk. 36 ülal.)

141 176
+KV_1+$KV_2KV_3KV_4$ *Pi*lve *pik*kus, *laa*ne *la*ius (Kod 21)
*Laeva*lauda, *pur*jepuida (KJn)
Hel Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 3 4 4 1 1
Kad I Kad II Kuu eL eP
1 2 2 3 12(st.)

141 177
KV_1+KV_2+KV_3KV_4 *Me*lles *no*run *noo*re *me*he (Urv 41)
Krk Urv KJn Kod Kad I
1 2 1 3 1

140 178
$KV_1KV_2KV_3K\underline{V}_3$ *Mi*ne, *mi*ne, *mie mi*niä (Naiseh. VK I 110)
eL
1

140 179
KV_1+$K\underline{V}_1KV_2$+KV_3 *Pe*remees, *pere*mehike (Kad 38)
Hel KJn Kod Hlj II Kad I eP
3 1 1 1 1 1

140 180
KV_1+$KV_2K\underline{V}_2$+$K\underline{V}_3$ *Jü*ri *joo*b, *Jü*ri *jo*rutab (Hlj)
KJn Kod Hlj II eL
1 1 1 1

140 181
KV_1+$K\underline{V}_1KV_2$+$K\underline{V}_2$ *Mi*na *kü*ll, *mi*na *kü*ll vennakesed
Hel KJn Kod
1 1 1

140—182
KV_1+$K\underline{V}_1KV_3$+$K\underline{V}_3$ *Sää*l *mi*na kaksin, *säält mi*na nopsin (Sa. Pä 54)
Kuu eL
2 1

140 183
+KV_1+$K\underline{V}_1KV_2KV_3$ *See*p *see ku*tsus *ku*lla viisi (Kad 25)
Kad I
1

140 184
$KV_1K\underline{V}_1$+KV_2+$K\underline{V}_3$ *See se*al *ta*lgusel *ta*peti (KJn 194 A)
KJn
2

140 185
+KV_1+$K\underline{V}_1K\underline{V}_2K\underline{V}_3$ *Kas ka*rdavad *ku*llad *kul*uma (KKI 2, 23 Hlj)
Hlj I
1

140 186
KV_1+$K\underline{V}_1$+KV_2KV_3 *Ku*ida *nei*d *nei*du *ku*olitie (EÜS X 1552 Hlj)
KJn Hlj I Kad II
1 3 1

140—187
KV_1+KV_2+$K\underline{V}_2KV_4$ *Pä*e *sui*p *su*laste *pää*d (Harja ots. Vl 4)
eL
1

140 188
KV_1+$K\underline{V}_1$+KV_2KV_3 *Vaka veel vei*ke *var*bulana (EKS 4°5, 104 Hlj)
Hlj II
1

140 189
$KV_1+KV_2+K\underline{V_2}K\underline{V_3}$ *Pii*dal *pead pea pi*dama (ERA II 153, 406 Hlj)
Hlj II
1

140 190
$KV_1+K\underline{V_1}+K\underline{V_2}K\underline{V_3}$ *Tee ta*pper *ta*sa *te*rava (Hlj)
Hlj I
3

3KV + K

141 191
$KV_1KV_2KV_3K_4$ *Ta*lgus *ta*lu *taa*ri *t*etä (Urv 46)
Hel Urv Kod Hlj II Kuu
3 2 2 1 1

140 192
$KV_1K\underline{V_2}KV_3K_4$ *Sa*jal mehel *saa*b *sa*psu *s*üüa (KJn 186)
KJn
1

140 193
$KV_1K\underline{V_1}KV_2K_3$ *Sa*rved *sa*id *Sa*lla *s*epa kätte (Kad 46)
Kad I Kuu
1 1

140—194
$KV_1K\underline{V_1}KV_2K_4$ *Poepo*iss *poe* ukse *p*eälta (Kad 56)
Kad I
1

140 195
$KV_1KV_2K\underline{V_2}\underline{K_3}$ *Pii*dal *pi*ab *pi*a *p*anema (EÜS X 1624 Hlj)
Hlj II
1

140 196
$KV_1K\underline{V_1}\underline{K_2}K\underline{V_3}$ *Ka*ss *ka*rasi *k*üla *ka*jusse (Hel 4)
Hel
1

140 197
$KV_1K\underline{V_1}K_2K\underline{V_2}$ *See*p *see* sööks *see* kiiteleksi (Kad 48)
Kad I
1

140 198
$KV_1K\underline{V_1}K_2KV_3$ *Ta*mm *ta*hab *t*ousta *ta*eva'aie (Kad 110)
Kad II
2

140 199
$KV_1K\underline{V_2}K_3KV_4$ *Su*lagu *su*l *s*õlgi *suu*ri (Md. neiu. Vl 1)
eL
1

140 201
$KV_1KV_2K_3K\underline{V_3}$ *Mi*ne, *mi*ne, *mo mi*niä (VK I 110)
eL
2

141 202
$KV_1K_2KV_3KV_4$ *Tii t*sõdsõ *tii tii*s (Urv 30)
Urv
1

140 203
$KV_1K_2KV_3K\underline{V}_3$ *Mi*na *müö*da *mis mi*nusta (Kod 30)
Kod Hlj II
1 1

140 204
$KV_1K_2K\underline{V}_2K\underline{V}_3$ *Mä*täs *mo mä*rgä *mää*ndi (Krk 299, 2)
Hel Krk
1 1

141 207
$K_1KV_2KV_3KV_4$ *K*ülä *ka*bla *ka*hre *ka*bla (Krk 58, 4)
Krk Kad II
1 1

140 210
$\underline{K}_1KV_2K\underline{V}_2KV_3$ Oma *mi*nu *mu*st *mu*l *mu*idu juokseb (Kuu 144, 1)
Kuu
1

140 211
$K_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2K\underline{V}_3$ *K*as *kä*iva *K*ärdu *kä*skule (Hel 23)
Hel
1

3KV + V (~ 'V)

141 214
$KV_1KV_2KV_3V_4$ *Pa*llus *pa*nti *paa ma*nu (Urv 44)
Urv KJn Kad II Kuu eP
3 1 1 6(st.) 1

140 215
$K\underline{V}_1KV_2KV_3V_4$ Ei *ta ta*ha *ta*pitsõ *sa*na (Urv 44)
Urv
1

140—216
$KV_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2V_4$ *Ka*s *ka*nnab *ka*dunud *la*sta (H II 46, 412 Hlj)
Hlj I
1

140 217
$KV_1K\underline{V}_1KV_2\underline{V}_3$ *Ta*mm *ta*ht *ta*evasta *ja*gada (Kuu 26, 1)
Kuu
1

141 220
$KV_1KV_2V_3KV_4$ *Ku*st sai *ku*bjas *uu*e *kuu*e (H II 9, 609 Hlj)
Hlj II
1

140 221
$KV_1K\underline{V}_2V_3KV_4$ *Saa*rikel *sa*i *ka*rjas*aa*tja (Hel 17)
Hel
1

140 222
$KV_1KV_2V_3K\underline{V}_3$ *Saa*go, *saa*go, *ma sa*jatan (Kad 109)
Kad II eL
1 2

140 223
$KV_1K\underline{V}_1V_2KV_3$ *Ta*mm *ta*hab *ka*sva *ta*eva'asse (Kuu 304, 4)
Kuu
1

140 226
$KV_1\underline{V}_2KV_3KV_4$ *Ka*malus *ma ka*erad *ka*ndsin (LKT 95)
Kod Kad II eP
1 1 1

140 227
$KV_1V_2\underline{KV}_3KV_4$ *Se*isa *ee*ssa kui *see se*ina (Kad 16)
Kad I Kad II
1 1

140—228
$KV_1\underline{V}_1KV_2KV_4$ *Pa*nti ma *pa*ganaga *paa*ri (Urv 49)
Urv
1

140 229
$KV_1\underline{V}_1KV_2KV_3$ *Pääräti pääle päälises* (Krk 265, 7)
Krk Kod
1 1

140 230
$KV_1\underline{V}_1KV_2\underline{KV}_3$ *Ta*mm *ka*sv *ta*evasse *ta*sane (Kuu 26, 1)
Kad II Kuu
1 2

141 232
$V_1KV_2KV_3KV_4$ *Ta*ga *la*ia *la*ua *laa*si (KJn 135)
KJn
2

140 233
$V_1KV_2KV_3\underline{KV}_3$ *Ke*lle *te*ust *te te*gite (Mareta 1. Vi 12)
eP
2

2KV + 2K

141 236
$KV_1K_2KV_3K_4$ *Le*nnas *lä*bi *le*hma *la*udad (Kad 21)
*Pää*le *pa*ne *pä*eva *p*oole (Hel 19)
Hel Hlj I Hlj II Kad I eL eP
2 3 1 2 2 2

140 237
$\underline{KV}_1K_2KV_3K_4$ Tütär *vii* vällä *viie* võrra (Urv 44)
Urv
1

141 238
$KV_1+K_2KV_3+K_4$ *Sööt*sin *k*uu, *sööt*sin *k*aksi (KJn 174)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
2 2 6 3 2 1 1
Kad I Kuu eL eP
1 1 1 3

140 239
$\underline{KV}_1+K_2KV_3+K_4$ Ode *tu*li välja, *tu*ndis *v*enna (Kuu 420, 3)
Kuu
1

140 240
$KV_1+\underline{K}_2KV_3+K_4$ *Kü*lge või *p*anna *kü*bara *p*oodi (Hlj)
KJn Hlj II
2 1

140—242
$KV_1+\underline{K}_1KV_3+K_4$ *Me*hed *si*al vaatsid *me*tsa *s*uitsu (EÜS X 1934 Hlj)
Hlj I
1

140—243
$KV_1+\underline{K}_1KV_2+K_4$ *Ku*hu see *ku*bja pia *s*ai (H II 9, 61'1 Hlj)
Hlj II
1

140 244
$KV_1+\underline{K}_1KV_2+K_3$ *Viiäs kus viina kellerie* (Hel 20)
Hel
1

140—245
$KV_1+\underline{K}_1KV_3+\underline{K}_3$ *Küll vilisid, küll valisid* (Hlj)
Hlj I
1

140 246
$KV_1+K_2\underline{KV}_2+\underline{K}_3$ *Käre teeb käsa tasase* (Kad 65)
Kad II
1

141 247
$K_1KV_2K_3KV_4$ *Veli välläst võti väiste* (Hel 3)
Hel Urv Hlj II Kad II
1 2 2 2

141 248
$K_1+KV_2K_3+KV_4$ *Sõö, karja, sineta, karja* (KJn 172 A)
Koju mene kurva meeli (Up. v. Vi 8)
Hel Urv KJn Kod Kad I eP
2 3 2 1 1 1

140 249
$+\underline{K}_1KV_2+K_3KV_4$ Oh *me vaesed moisa vaimud* (H I 5, 55 Hlj)
Hlj II
1

140 250
$+K_1\underline{KV}_2+K_3KV_4$ *Vahelt tõi su venna suure* (KJn)
Hel Urv
1 1

140 251
$K_1+KV_2\underline{K}_3+KV_4$ *Veli tuli, kas võis tunda* (KJn)
KJn eP
1 1

140—254
$K_1+KV_2\underline{K}_2+KV_4$ *Keskelt saab kiriku saani* (EKS 4°5, 835 Hlj)
Hlj II
1

140—255
$+K_1K\underline{V}_1+\underline{K}_2KV_4$ *Suu valda, südame valda* (H II 9, 609 Hlj)
Hlj II
1

140 256
$K_1+K\underline{V}_1K_2+K\underline{V}_3$ *Vend tuli välja, ei tundend miestä* (Kuu 420, 3)
Kuu
1

140 257
$K_1K\underline{V}_1\underline{K}_2K\underline{V}_3$ *Kost katsub käli kavala* (Kod 20)
Kod
1

140 258
$K_1KV_2K_3K\underline{V}_3$ *Kodu kaheksa kõik kadedad* (EÜS X 1565 Hlj)
Hlj II
1

140 259
$K_1+KV_2K_3+K\underline{V}_3$ *Kävve pardin ku pagana* (Urv 41)
Hel Urv Hlj II
1 1 4

141 262
$K_1K_2KV_3KV_4$ *K*aksi *k*ätta, *k*ümme *küü*nta (Kod 74)
Hel Kod eL
1 1 2

141 263
$+K_1+K_2KV_3KV_4$ *T*üki *t*iedä, *m*arga *maa*da (KJn 196)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
1 1 4 3 1' 1 1
Kad II Kuu eL eP
1 1 4 3

140 264
$+\underline{K}_1+K_2KV_3KV_4$ Oli *s*ie *s*uassa [= -oo] *kuu*si *kuu*da (Kuu 420, 3)
KJn Kod Kuu eL
1 1 1 6(st.)

140 266
$+\underline{K}_1+K_2K\underline{V}_3KV_4$ Küll *s*a *s*iss ei *võ*inud *võ*tta (eP)
eP
2

140—267
$+\underline{K}_1+K_2K\underline{V}_2KV_4$ *M*is *s*est *s*iis *jä*rele *jää*ne (Kuu 26, 1)
Kuu
3

140—268
$K_1\underline{K}_1KV_2KV_4$ *S*ee *s*ul *saa*b vileda *s*alve (Hel 45)
Hel
1

140—269
$+K_1+\underline{K}_1KV_2KV_4$ *S*iis *s*õitsin *ko*he ämma *ko*ju (ERA II 120, 535 Hlj)
Hlj I
1

140 270
$+K_1+\underline{K}_1KV_2KV_3$ *S*eal *s*aab *kü*ke *k*inda'aida (H III 2, 143 Hlj)
Hel Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 4 2 1 7 1
Kad I Kad II Kuu eL eP
1 1 1' 2 1

140 271
$+K_1+\underline{K}_1KV_2K\underline{V}_3$ *T*uli *t*ema *ko*sjasta *ko*duje (LKT 250)
KJn Hlj II eL eP
2 1 2 2

140 273
$K_1K_2K\underline{V}_2K\underline{V}_3$ *K*äisid *k*ui *ke*ra *ke*säle (Krk 265, 7)
Krk Hlj II
1 1

140 274
$+K_1+K_2K\underline{V}_2K\underline{V}_3$ *M*ino *m*ees *tu*ngib *tu*baje (Kad 87)
Kad II
1

141 275
$KV_1KV_2K_3K_4$ *Si*ga *si*nu *s*õnad *s*öögu (Kod 11')
KJn Kod Kad I
2 1 1

141 276
$+KV_1+KV_2K_3K_4$ *S*olgi *s*oudis *t*üki *t*eeda (Up. v. Vi 8)
Hel Krk Urv Kod Hlj I
3 2 1 2 2
Kad I eL eP
3 1 3

140 277
$KV_1KV_2+K_3+K_4$ Siss *kuts kuuda*, *p*allel *p*äeva (Hel 44)
Hel
1

140—279
$KV_1KV_3+K_3+K_4$ *La*uba õhtu *La*hep*e*ra *p*oosid (Kod 34)
Kod
1

140 280
$KV_1KV_2K_3K_3$ *Tu*ima *tu*nnen *töötiusta* (Kad 69)
Kad II
1

140 281
$KV_1KV_2+K_3+K_3$ *Laa*lu *laa*lan, *tõ*ist *t*uletan (Kod 5)
Kod Kad I
2 1

140 282
$KV_1K_2K_2KV_3$ *Kee*rin *k*ui *k*äre *ke*sale (Kad 65)
Kad II
1

140 283
$KV_1KV_1K_2K_3$ *Se*ad *se*äl sõivad *s*ärkisida (Kad 28)
Kad I
1

140 284
$KV_1KV_1+K_2+K_3$ *Mi*s *mi*na *v*aene võisin tetta (Hrj. mrt. VI 4)
eL
1

140 285
$KV_1KV_1+K_2+K_3$ *Või võ*tsid sudelt südame (Kod 71)
Kod
1

140—286
$KV_1KV_1+K_2+K_4$ *Sie*p *sie k*uulis, vasta *k*ostis (H III 2, 461 Hlj)
Hlj I
1

141 287
$KV_1K_2K_3KV_4$ *Põ*llu *pääle p*oosi *põ*rna (Kod 65)
Urv Kod Kad II Hlj II
1 1 1 1

141 288
$KV_1+K_2+K_3KV_4$ *Va*hest sulle *s*iegi *va*emu (Kod 9)
Krk Urv KJn Kod Hlj I eL
2 1 1 1 2 2

140 290
$KV_1K_2K_3KV_4$ *Si*pelgad *se*äl sõivad *si*lmad (Kad 87)
KJn Kad II
1 1

140 291
$KV_1K_2K_3KV_4$ *Lu*tik *l*aia ei *l*öönd *lu*sti (Kad 82)
Kod Kad II
1 1

140 292
$KV_1+K_2+K_3KV_4$ *Kõ*verik *sa s*iiä *kõ*nnid (KJn 230)
KJn Kad II eL
1 1 1

140 293
$KV_1+\underline{K_1}+K_2KV_3$ *Kari mul mängib kaasikussa* (KJn 175)
KJn Kuu
1 1

140 294
$KV_1+\underline{K_1}+K_2\underline{KV_3}$ *Maast teie tõusete madalad* (Hlj)
Kod Hlj I
1 1

140 295
$KV_1+K_2+K_3\underline{KV_3}$ *Sinimütsi mees silima* (E 2631'1 Hlj)
Kod Hlj I eL
1 2 1

140 296
$KV_1+K_2+\underline{K_2}KV_3$ *Valda tieb tema valja'eida* (Kod 64)
Kod Hlj I
1 1

140 297
$KV_1+K_2+\underline{K_2}\underline{KV_3}$ *Kuramaa mäed kumasid* (Kad 52)
Kad I
1

140—298
$KV_1+K_3+\underline{K_3}KV_4$ *Kaalarätist tieb teil kaltsud* (Kod 31)
Kod
1

1'40—299
$KV_1\underline{K_1}\underline{K_2}KV_4$ *Kis käskis külasse kiita* (Kad 4)
Kad I eL
1 1

141 300
$K_1KV_2KV_3K_4$ *Keik olid kuivad kulla külles* (Kod 82)
Kod Hlj I Kad II
1 2 1

141 301
$K_1+KV_2+KV_3K_4$ *Miks küll norkus noored mehed* (KJn 144)
Sul on küdi küüraselga (Kad 71)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 2 3 1 3 6 1
Kad I Kad II eL eP
4 1 2 1

1'40 302
$\underline{K_1}+KV_2+KV_3K_4$ Ken *lää sisse siidi laeva* (Hel 3)
Hel Urv KJn Kod Hlj I eL
2 1 2 1 1 1

140—304
$K_1KV_2\underline{KV_2}K_4$ *Pealispuu punaseid paelu* (H II 9, 227 Hlj)
Hlj I
1

140 305
$K_1KV_2\underline{KV_2}K_3$ *Päälispuu punapanemida* (H I 5, 69 Hlj)
Hlj I
2

140 306
$K_1\underline{KV_1}KV_2K_3$ *Siis suab suani sõitemaie* (Kod 25)
Kod Hlj II Kuu
1 1 2

140 307
$K_1\underline{KV_1}KV_2\underline{K_3}$ *Täht tõi tõlda ju tareje* (Sa. Vl 4)
eL
1

140 308
$K_1+K\underline{V}_1+K\underline{V}_2K_3$ *Sie läheb läbi südame* (KJn 135)
KJn Hlj II
1 1

140—309
$K_1+K\underline{V}_1+K\underline{V}_2K_4$ *Küll tunneb tuleta kävvä* (Krk 262, 1)
Krk
1

140 310
$+\underline{K}_1KV_2KV_3+\underline{K}_3$ Mult võtnud *peältä pea* vanema (Kad 92)
Kad II
1

2KV+2V (~ 'V)

141 315
$KV_1V_2KV_3V_4$ *Kade suaneb karjamualta* (Kod 66)
Kallis aaba, kata Maie (V II 80)
Kod Hlj II Kad I Kuu eL eP
2 1 1 1 4 4

141 316
$+KV_1V_2+KV_3V_4$ *Musta jäle mulla pääle* (Urv 60)
Petid äia, petid ämma (Kod 33)
Kümnel aastal künnud maada (KJn)
Hel Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
5 8 3 5 1 5
Kad I Kad II Kuu eL eP
4 1 5 2 2

140 317
$K\underline{V}_1V_2KV_3V_4$ Mis *see* neido *seäla teeneb* (Kad 39)
Kad I
1

140 318
$KV_1\underline{V}_2KV_3V_4$ *Mao päält sai maugu rasva* (Hlj IV 1, 51 Hlj)
KJn Kod Hlj I Hlj II Kad II
1 2 2 1 1

140 319
$KV_1+\underline{V}_2KV_3+V_4$ *Viinamies on viies orja* (EÜS X 1623 Hlj)
KJn Hlj II
2 3

140 320
$+K\underline{V}_1\underline{V}_2+KV_3V_4$ *Söömätä ollid söögikorrad* (KJn 194 A)
Hel KJn Hlj II eL
2 2 5 1

140 321
$+K\underline{V}_1\underline{V}_2KV_3+V_4$ Kust *see* mõõk *on toodud seie* (Kad 33)
Kad I
1

140 322
$K\underline{V}_1V_2K\underline{V}_3V_4$ Kus *mina istsin*, sääl *mina iksin* (H II 38, 203 Hlj)
Hlj II
1

140 323
$K\underline{V}_1+V_2K\underline{V}_3+V_4$ Kus *ma issin*, seäl *ma ikkin* (Kod 58)
Kod
1

140 324
+KV$_1$V$_1$+KV$_2$V$_3$ *Särg õles särki õmmelnud* (Kod 73)
Krk KJn Kod Hlj I Hlj II Kad I
1 3 4 1 1 1
Kad II eL eP
1 1 1

140 325
+KV$_1$V$_2$+KV$_3$V$_3$ *Suu mõstu sula õbene* (Krk 262, 1)
Krk
1

140 326
+KV$_1$V$_1$+KV$_2$V$_3$ *Põld annab põlveni rammuda* (Ori t. Vi 2)
Kod Hlj I Kad I eP
1 1 1 1

140 327
+KV$_1$V$_1$+KV$_2$V$_3$ *Mis tegi minu emake* (Kod 59)
Kod Kad II
1 1

140 328
KV$_1$V$_2$KV$_2$V$_3$ *Vali sa vastu paneme* (Krk 227, 1)
Hel Krk Urv
1 1 2

140 329
+KV$_1$V$_2$+KV$_2$V$_3$ *Pere mul perra tulesi* (Hel 33)
Hel Kad II Kuu
1 1 2

140 330
KV$_1$+V$_1$KV$_2$+V$_2$ *Keik aga, keik aga, õekene* (H I 5, 54 Hlj)
Hlj II Kuu
1 5(st.)

140—331
KV$_1$+V$_2$KV$_2$+V$_4$ *Mõisa siin mõlemit pidi* (Hel 23)
Hel
1

140 332
KV$_1$+V$_1$KV$_2$+V$_2$ *Sul on, sul on,* isäkene (Kuu 111, 1')
Kuu
5

140—333
+KV$_1$V$_1$+KV$_3$V$_4$ *Külm on võtnud kütisodra* (KJn 144)
KJn Hlj II
1 1

140—334
KV$_1$+V$_1$KV$_2$+V$_4$ *Püts oli pitka kaera vooder* (H III 2, 216 Hlj)
Hlj II
1

140—335
KV$_1$V$_1$KV$_2$V$_4$ *Mei esäl mehine pere* (Krk 262, 1)
Krk
1

141 336
V$_1$KV$_2$V$_3$KV$_4$ *Paas oli laia alla laua* (H II 9, 840 Hlj)
Urv Hlj I
4 2

141 337
V_1+KV_2V_3+KV_4 *Õ*dak *tul*õ, õnni *tul*õ (Urv 6)
*K*es su *va*ra *e*nne *va*lvas (KKI 2, 55 Hlj)
Hel Krk Urv Kod Hlj I Hlj II
1 1 2 6 1 3
Kad II Kuu eP
3 6 3

140 338
$\underline{V_1}KV_2V_3KV_4$ Miks p*a*ne *kra*ppi n*a*ise *ka*ela (H III 2, 261 Hlj)
KJn Hlj I Kad II Kuu
1 2 1 1

140 339
$\underline{V_1}KV_2V_3K\underline{V_3}$ Ja n*ee*d *vee*rid *te* *ve*lised (Kad 68)
Krk KJn Kad II
2 1 2

140 340
$\underline{V_1}$+KV_2V_3+KV_4 Siin *on* *kuu* olnud *kur*ge (KJn 183 C)
Krk KJn Kad II
2 1 2

140 341
V_1+$K\underline{V_2}V_3$+KV_4 *Ä*esti *ma* härrä *maa* (Hrj. mrt. VI 2 b)
eL
1

140 342
$V_1KV_2\underline{V_3}KV_4$ *M*es oli meile kui *see* teile (Hel 6)
Hel Kuu
1 1

140 343
V_1+$KV_2\underline{V_3}$+KV_4 *Mi*na *tan*tsi kui *sie* *ta*mme (Kan. VI 1)
Hel Kuu eL
1 1 2

140 344
V_1+$K\underline{V_1}V_2$+$K\underline{V_3}$ *Mi*s *kan*nid il*m*ale *ka*nassa (Kod 55)
Kod Kad I
1 1

140 345
V_1+$K\underline{V_1}V_2$+$K\underline{V_2}$ *Ei voi, ei voi* Maiekane (Kuu 175, 1)
Kuu
3

140 346
$V_1KV_2\underline{V_2}KV_3$ *O*tra*koo*k oli *ko*tissagi (H II 9, 796 Hlj)
Hlj II
1

140 347
V_1+$KV_2\underline{V_2}$+KV_3 *O*ma *taa*t on *taa*dikene (KKI 2, 47 Hlj)
Krk Kod Hlj I
1 1 1

140 348
V_1+$KV_2\underline{V_2}$+$K\underline{V_3}$ *U*ipun *ma* *u*ne *ma*gasi (Hrj. mrt. VI 4)
eL
1

140 351
$V_1KV_2V_3K\underline{V_3}$ *Ta*evas *lai*a *ja* *la*geda (Kod 25)
Krk Urv Kod Kad I Kuu
2 1 1 2 1

140 352
V_1+KV_2V_3+$K\underline{V_3}$ *O*lõ *ta*rõ kon *ta*henõ (Urv 10)
*K*elle *pa*tust *te* *pa*nite (Mareta 1. Vi 12)
Urv eP
2 2

140 353
$\underline{V_1}$+KV_2V_3+$K\underline{V_3}$ Kas on *Pi*lle voi *Pi*reta (Kad 40)
Kad I
2

140—354
$\underline{V_1}$+$KV_3\underline{V_3}$+KV_4 Iist *ei* võta, *päält ei pä*stä (Urv 42)
Urv
1

140—355
V_1+$K\underline{V_1}V_3$+$K\underline{V_3}$ K*uu va*lulla l*uu va*lulla (H I 5, 58 Hlj)
KJn Hlj II Kuu
1 1 1

141 356
$V_1V_2KV_3KV_4$ N*a*ine *a*rmas, *kaa*sa *ka*llis (LKT 233)
Urv Kod Kad II Kuu eP
3 1 2 1 2

141 357
V_1V_2+KV_3+KV_4 L*a*ske M*a*rti *tu*ppa *tu*lla (SKS, Mark 53 Hlj)
H*u*mal h*u*ikas, *kä*bi *kä*rkis (KJn 197)
Hel Krk Urv KJn Hlj I Hlj II eL
1 3 2 3 4 2 2

140 358
$\underline{V_1}V_2$+KV_3+KV_4 Küll s*a*id m*aa*le *nä*lga *nä*tte (Ori t. Pä 5)
eL
1

140 359
$V_1\underline{V_1}KV_2KV_3$ *Aa*b t*a va*lla v*a*rda'asse (KJn 153)
Hel Urv KJn Hlj I Hlj II
2 2 2 1 1

140 360
$V_1\underline{V_1}$+KV_2+KV_3 P*a*ne s*a kõ*rik *kõ*rge'esse (Krk 284, 4)
Ei na *ei ti*ngle *ti*bo pääle (Krk 39, 1)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 10 2 3 1 4 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
4 1 2 6 5

140 361
$V_1\underline{V_1}KV_2K\underline{V_3}$ S*ii*s m*i*nd *vii*asse *vi*luje (Hlj II)
KJn Hlj II
1 2

140 362
$V_1\underline{V_1}$+KV_2+$K\underline{V_3}$ V*ii* m*i*nd *ko*tissa *ko*duje (KJn 197)
Urv KJn Kod Kad I Kuu eL
1 1 2 1 1 2

140 363
$V_1\underline{V_1}K\underline{V_2}K\underline{V_3}$
M*a* t*a*pi *va*na *va*rõsõ (Urv 43)
Urv Hlj I
1 1

140 364
$V_1\underline{V_1}$+$K\underline{V_2}$+$K\underline{V_3}$ N*ie*d t*ie*vad *ko*du *ko*ledaks (KKI 2, 55 Hlj)
Hlj I
1

140 365
$V_1V_2K\underline{V_2}K\underline{V_3}$ Tapi *ma vana varese* (Hel 4)
Kaala ai rangi rahatse (Krk 39, 1)
Hel Krk
2 2

140 366
$V_1V_2+K\underline{V_2}+K\underline{V_3}$ *Veega see küna külasta*
Kod Hlj II Kad II eL
2 1 1 1

140—367
$V_1\underline{V_1}KV_2KV_4$ *Kui mul puudub, tapan pulli* (Kad 102)
Kad II Kuu
1 2

140—368
$V_1\underline{V_1}+KV_2+KV_4$ *Kas sa pääsed enne päeva* (KJn 196)
KJn Kod Kuu
1 1 3

140—369
$V_1\underline{V_1}+K\underline{V_2}+KV_4$ *Mes sest viel järele jääneb* (Kuu 304, 4)
Kuu
2

141 370
$KV_1KV_2V_3V_4$ *Malk neil massi vaevapalga* (Krk 381, 2)
Krk Hlj I
1 1

141 371'
$+KV_1+KV_2V_3V_4$ *Viru villad, harju takud* (KJn 189)
Hel KJn Hlj I Hlj II eP
1 1 1 4 1

140 372
$KV_1K\underline{V_2}+V_3+V_4$ *Viitünü viis ajast aiga* (Urv 49)
Urv
1

140 373
$KV_1KV_2V_3\underline{V_3}$ *Tamme Tartomaa rajala* (Kad 48)
Kad I
1

140 374
$+KV_1+K\underline{V_1}V_2V_3$ *Mats ma odra poisikõnõ* (Urv 40)
Urv
1

140 375
$+KV_1+K\underline{V_1}V_2\underline{V_3}$ *Seep see tõi kalad jõesta* (Kad 48)
Kad I
1

141 377
$+KV_1V_2V_3+KV_4$ *Saagu otsa orja saapad* (E 6937 Hlj)
Hlj II
1

140 379
$+KV_1V_2\underline{V_3}+KV_4$ *Täkku iessä kui sie tähte* (KJn 201)
Urv KJn
1 2

140 380
$K\underline{V_1}V_2V_3KV_4$ Siis *vast anna andevakka* (Kad 22)
Kad I
1

140 383
$KV_1V_2V_3K\underline{V_3}$ *Tas*kus *ja*hud ma *ta*lusin (LKT 95)
Krk eP
2 1

140 384
$+KV_1V_2V_3+K\underline{V_3}$ *Maa*rja *e*ma tei *ma*jada (Ori t. Pä 5)
Kad I eL
1 1

140—385
$KV_1+V_2+\underline{V_2}KV_4$ *T*eine *o*n *o*male *te*oksi (Kuu 144, 1)
Kuu
1

140 386
$KV_1V_2\underline{V_2}KV_3$ *Pi*hu *s*ies *m*ina *p*istsin heinäd (Kuu 144, 1)
Kuu
1

140 387
$KV_1+V_2+\underline{V_2}KV_3$ *La*ua *t*äis *jä*i *la*psokeissi (Kad 92)
Hlj II Kad II
1 1

140 388
$+KV_1V_2\underline{V_2}+K\underline{V_3}$ *Lä*tsi *m*a *a*ida *lä*vele (Naiseh. VK I 110)
*Tä*lpüs *n*ee *m*ehe *tü*dseve (Krk 377, 6)
Krk Hlj II eL
1' 1 3

140 389
$KV_1\underline{V_1}V_2KV_3$ *Ka*s *ja* *la*udad *ka*llimaile (Kad 25)
Kad I
1

140 390
$+KV_1\underline{V_1}V_2+KV_3$ *Pa*da *e*i vetta *pa*lvenekse (H II 9, 349 Hlj)
*Taa*s *o*len *o*lle *tar*bi'ella (H I 5, 85 Hlj)
Krk Hlj I Hlj II
1 1 1

140 391
$KV_1+\underline{V_1}+V_2KV_3$ *Sü*da *e*i teädnud *sü*üda paljo (Kad 85)
Krk Kad II
1 1

140 392
$KV_1+\underline{V_1}+V_2K\underline{V_3}$ *Ma* *vii* *p*illige *ma*gama (Hel 33)
Hel
1

140 393
$+KV_1\underline{V_1}\underline{V_2}+KV_3$ *Le*pp *o*n mind jo *le*pitanud (Kad 18)
Kad I
1

140—394
$+KV_1\underline{V_1}V_3+KV_4$ *Küü*när *ta*l verda *a*lla *kü*lle (Krk 227, 1)
Krk
1

140—395
$KV_1V_2\underline{V_2}KV_4$ *To*ine *o*n *h*obeja*to*ime (Kuu 111', 1)
Kuu
1

141 396
$V_1KV_2KV_3V_4$ *T*eretäsin *pe*re *pie*ne *n*eidu (Kuu 144, 1)
*Abiva*imud *va*skika*m*bris (H I 5, 93 Hlj)
Urv Kod Hlj I Hlj II Kad I Kuu eL
1 1 1 1 1 1 1

141 397
$V_1+KV_2+KV_3V_4$ *Ei* sie *n*irki *n*iida he*i*na (Kod 26)
T*e*re, *Sa*lvi, *sa*ksa ne*i*tsi (Sa. VI 4)
Hel Krk Urv Kod Hlj I Hlj II
1 2 5 1 2 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
3 4 1 6(st.) 4

140 398
$\underline{V}_1KV_2KV_3V_4$ Nüüd m*e* *ve*erem *ve*te te*e*da (Krk 284, 4)
Krk KJn Kuu eL
2 1 1 1

140 399
$\underline{V}_1+KV_2+KV_3V_4$ Ühe p*a*nen *kuu*ks *Ku*ram*aa*le (Lo. Vi 16)
Hel Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 3 2 1 2 1
Kad I Kad II
2 1

140 400
$\underline{V}_1KV_2KV_3\underline{V}_3$ Mul õli *kõ*lmi, *kõ*ik õlid sepad (Kod 64)
Kod
1

140 401'
$V_1+K\underline{V}_1+KV_2V_3$ *A*i *nei*d *nei*u *a*sjasida (Kuu 152, 1)
Kad I Kuu
1 1

140 402
$V_1+KV_2+K\underline{V}_2\underline{V}_3$ H*a*kkas *vööd* *vööle* p*a*nema (Kad 47)
Kad I
1

140 403
$V_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2\underline{V}_3$ J*a* *sa*da *sa*ksa *taa*derit (SKS, Mark 85 Hlj)
Hlj I Kuu
1 4

140 404
$V_1+K\underline{V}_1+K\underline{V}_2V_3$ S*a* *võ*inu *võ*i m*aa*sikile (Hel 8)
Hel Hlj II
1 1

140 405
$\underline{V}_1+KV_2+K\underline{V}_2\underline{V}_3$ Ei m*a* *tõ*hi *tõ*de s*a*lata (Kod 73)
Kod
1

140 406
$V_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2\underline{V}_3$ S*ii*s *pi*das *pi*nu l*i*nula (Kod 31)
Kod
2

140 407
$V_1+K\underline{V}_1+K\underline{V}_2\underline{V}_3$ M*a* *kü*nnin *kü*la *a*lale (Kod 70)
Kod Hlj II
2 1

140—408
$V_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2V_4$ J*a* *ka*llist *Ka*rola v*a*lda (H III 2, 216 Hlj)
Halj II
2

140 410
$KV_1oV_2KV_3oV_4$ *Pe*iu *i*sa, *pe*iu *e*ma (Kod 25)
Urv KJn Kod Hlj II
1 1 1 1

140 411
$KV_1oV_1KV_2oV_3$ *Vii*b *a*ga *vi*hmaho*o*gudesta (E 35974 Hlj)
Hlj II
1

140—412
$KV_1oV_1KV_3oV_4$ *Siit* on läinud *s*irgo he*ä*led (Kad 5)
Hlj II Kad I
1 1

140 413
$oV_1KV_2oV_3KV_4$ *O*rja *la*psed, härja *la*psed (EKS 4^{c}5, 834 Hlj)
Urv Kod Hlj II
1 1 3

140 414
$oV_1KV_1oV_2KV_3$ *E*i *pu*lma õlut *pu*nane (Kad 40)
Kad I
1

140 415
$oV_1KV_2oV_2KV_3$ *I*ga *kaa*sa *o*ma *ka*naga (Kad 82)
Kad II
1

140—416
$oV_1KV_2oV_2KV_4$ Hulkus *ta* hooste *ta*llul (Kad 21)
Kad I
1

140 417
$oV_1oV_2KV_3KV_4$ *A*ni *o*ida, *ka*na *ka*itsa (Hani kad. Pä 34)
Hüppa, *E*llo, *ka*rga, *Ka*ie (Kod 10)
Krk Urv Kod Hlj II eL
1 1 2 1 1

140 418
$oV_1oV_2KV_3KV_3$ *Uu*est ümber, *taa*s *ta*gasi (Ori t. Vi 2)
eP
1

140 419
$oV_1oV_1KV_2KV_3$ *U*ba *o*li *pi*sut *pi*tkergune (Kad 28)
*Ä*ra *i*ks *la*ida *la*tsõkõist (Urv 44)
Hel Urv Hlj I Kod Hlj II Kad I
2 5 1 1 3 4
eL
1

140 420
$oV_1oV_1KV_2KV_3$ *E*i õle *si*rbile *si*beda (Kod 26)
KJn Kon Hlj II Kad II Kuu
1 1 2 1 1

140 421
$oV_1oV_1KV_2$ KV_3
*E*i *o*le *kü*bar *kü*lasta (Kad 11)
Hlj I Kad I
1 1

140—422
$oV_1oV_1KV_3KV_4$ *Et* one näiu *pi*lve *pi*tkus (Kod 21)
Kod
1

140 423
$KV_1KV_2oV_3oV_4$ *Suu*red *su*ared, *a*rvad õksad (Kod 54)
Kod
1

140 424
$KV_1K\underline{V}_1oV_2o\underline{V}_3$ *Sii*s *s*ind *hüü*eta heasta (Kad 19)
Kad I
1

140 425
$KV_1K\underline{V}_1\ o\underline{V}_2o\underline{V}_3$
*Ku*i *kuu*leb *a*ost *ä*ranta (Ori t. Pä 5)
eL
1

140 426
$KV_1o\underline{V}_2oV_3KV_4$ *Ku*lutand *e*i *ä*rja *ku*kalt (H II 9, 636 Hlj)
Hlj II Kad II
1 1

140 427
$KV_1oV_2oV_3K\underline{V}_3$ *Pa*llil *o*li *ü*ks *pa*ks Liisu (H III 2, 250 Hlj)
Hlj II
1

140 428
$oV_1KV_2KV_3oV_4$ *E*i ka *pä*eva *pää*le *i*lma (Lo. Pä 33)
eL
1

140—429
$oV_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2oV_4$ *E*hk *tu*leks *tu*line *i*lma (Kad 29)
Kad I
1

140 430
$oV_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2o\underline{V}_3$ *E*i *vo*tnud *vo*su *a*jada (Kuu 304, 4)
Kuu
4(st.)

Viietüveline
5KV

150 431
$K\underline{V}_1+KV_2KV_3K\underline{V}_3+KV_4$ Küll *mi*na *te*aksin, *mi*s *mi*na *te*eksin (E 35988 Hlj)
Hlj II
2

150 432
$+KV_1K\underline{V}_1+KV_2K\underline{V}_2KV_3$ *Mi*dä *s*inna, *mi*dä *s*inna, *s*ikakõno (Urv 26)
Urv
1

4KV + K

150 433
$KV_1+K\underline{V}_1K_2+K\underline{V}_3KV_4$ *Ka*s *joo*d *ki*bust või *joo*d *ka*past (Kad 10)
Kad I
1

150 434
$+KV_1K_2K\underline{V}_2+KV_3KV_4$ *Sõ*ida *s*iis *sa sõõ*le *sa*ia (Kad 69)
Kad II
1

150 435
$KV_1+K\underline{V}_1K_2KV_3+K\underline{V}_3$ *Suu*st *ma s*ööda, *suu*st *ma* jooda (Hel 6)
Hel
2

150 436
+KV$_1$+K$\underline{V}_1$KV$_2$KV$_3$K$_4$ *Sia*l *sies vih*tles *viisi venda* (Kuu 26, 1)
Kuu
1

4KV + V (~ 'V)

150 437
KV$_1$+K$\underline{V}_1$KV$_2$+KV$_3$V$_4$ *Ja*lad *said Jaani saani* tallast (H I 5, 90 Hlj)
Hlj II
1

150 438
+KV$_1$+K$\underline{V}_1$KV$_2$KV$_3$V$_4$ *Siäl siis tahtis tamme kasva* (Kuu 304, 4)
Kuu
1

150 439
KV$_1$+K$\underline{V}_1$KV$_2$+K$\underline{V}_2$V$_3$ *Kes sind, kes sind, neitsikäne* (Kuu 111, 1)
Urv Kuu
1 5

150 440
+KV$_1$K$\underline{V}_1$V$_2$+KV$_3$K$\underline{V}_3$ *Kägu tuli puile, kägu tuli maile* (Hel 14)
Hel
1

150 441
K$\underline{V}_1$V$_2$+KV$_3$K$\underline{V}_3$+KV$_4$ Eit *ta adra, võtt ta võrgo* (Krk 262, 1)
Krk
1

3KV + 2K

150 442
KV$_1$+K$\underline{}_1$KV$_2$KV$_3$+K$_4$ *Kui ta kuuleb kukest tõusta* (Ori t. Pä 5)
eL
1

3KV + 2V (~ 'V)

150 443
+V$_1$KV$_2$KV$_3$+V$\underline{}_3$KV$_4$ *Ega rauda ramp ei rappu* (Hel 46)
Hel
1

150 444
KV$_1$+V$\underline{}_1$KV$_2$KV$_3$+V$\underline{}_3$ *Mis see Miku mind es võta* (Kod 39)
Kod
1

2KV + 3K

150 445
K$_1$K$\underline{}_1$KV$_2$KV$_3$K$_4$ *Seal siis sõtkud sõnnid suured* (Kad 87)
Kad II
1

150 446
K$_1$K$\underline{}_1$KV$_2$K$_3$KV$_4$ *Tüki tema tõmbas timba-tõmba* (Kad 47)
Urv Kad I
1 1

150 447
KV$_1$+K$\underline{}_1$+K$_2$KV$_3$+K$\underline{}_3$ *Vend löi laastu, vend löi toise* (Kuu 26, 1)
Kuu
1

2KV + 3V (~ 3'V)

150 448
+$V_1K\underline{V}_1$+$V_2K\underline{V}_2$+V_3 *Ei voi, ei voi, ei*dekäne (Kuu 152, 1)
Kuu
1

150 449
$V_1\underline{V}_1KV_2KV_3V_4$ *Ma vaid kas*vin *ka*rede *a*lla (H I 5, 54 Hlj)
Kod Halj II Kuu
2 1 1

150—450
V_1+$K\underline{V}_1V_3$+$K\underline{V}_3V_4$ *Ema tu*li välja, *ei tu*ndnud mi*e*stä (Kuu 420, 3)
Kuu
2

150 451
+V_1KV_2+$\underline{V}_2V_3KV_4$ *V*enna *las*t *e*i *a*lla *la*ua (H II 9, 840 Hlj)
Kuu
1

150—452
$V_1\underline{V}_1V_2$+$K\underline{V}_2$+KV_4 *Mes sest viel jä*rele *jää*neb (Kuu 304, 4)
Kuu
2

2KV + 2V (~ 'V) + K

150 453
KV_1K_2+$\underline{V}_2KV_3$+V_4 *Pühapää on pü*ssi *hoo*li (Kad 20)
Kad I
1

150 454
+$V_1KV_2KV_3$+$\underline{V}_3K_4$ *Ega pä*e *pää*le *e*i *p*aista (Krk 117, 1)
Krk
1

150 455
+V_1+$\underline{V}_1K_2KV_3KV_4$ *Ä*mm *l*äks *k*ambri *k*olmat *k*orda (Kuu 175, 1)
Kuu
1

2KV + 2K + V (~ 'V)

150 456
$KV_1\underline{V}_1K_2KV_3K_4$ *Mu*l *tu*leb *m*eesi *mu*jalt *m*aalta (Hel 41)
Hel
1

150 457
+K_1+$\underline{K}_1KV_2V_3K\underline{V}_3$ *K*ik *k*üll *pa*rra *ta*l *pa*lusi (Krk 227)
Krk
1

2 KV + 3 oV

150 458
$KV_1o\underline{V}_1oV_2KV_3o\underline{V}_3$ *Kui on e*nam, *ku*ho *i*stutan (Kad 4)
Kad I
1

2 KV + V (~ 'V) + 2.oV

150 459
$oV_1o\underline{V}_1KV_2KV_3V_4$ *Et olli maa*da *mal*tsal *ka*sva (Kad 81)
Kad II
1

150 460
oV$_1$o$\underline{V}_1$KV$_2$V$_3$K$\underline{V}_3$ *Ehk oleks Kardamaa kabeli* (Kuu 26, 1)
Kuu
1

Kuuetüveline
6 KV

160 461
+KV$_1$+K$\underline{V}_1$KV$_2$+KV$_3$+K$\underline{V}_3$KV$_4$ *See teeb kapad, see teeb kannud*
(Kad 10)
Kad I
1

4 KV + 2 V (~ 'V)

160 462
KV$_1$+K$\underline{V}_1$++K$_2$KV$_3$+K$\underline{V}_3$++K$_4$ *Vend tõi kinnud, vend tõi kannud*
(Kuu 304, 4)
Kuu
3

4 KV + 2 V (~ 'V)

160 463
KV$_1$+K$\underline{V}_1$KV$_2$+K$\underline{V}_2$+V$_3$+V$_4$ *Mina küll, mina küll, vaenelaps*
(Kod 58)
Kod
1

160 464
+KV$_1$++$\underline{V}_1$KV$_2$+KV$_3$++$\underline{V}_3$KV$_4$ *Meil o kaste, meil o kaasa*
(Krk 299, 2)
Hel Krk
1 2

160 465
V$_1$+K$\underline{V}_1$++KV$_2$V$_3$+K$\underline{V}_3$++KV$_4$ *Meelel põle võitu, keelel põle võitu*
(H II 9, 611 Hlj)
Hlj II
1

160 466
V$_1\underline{V}_1$+KV$_2$++KV$_3$++K$\underline{V}_3$+KV$_4$ *Oot, oot, surma, no, no surma*
(Kad 92)
Kad II
1

2 KV + 2 V + 2 V (~ 'V)

160 467
+V$_1$K$\underline{V}_1$++V$_2$+V$_3$K$\underline{V}_3$++V$_4$ *Ei voi katta, ei voi matta* (Kuu 175, 1)
Kuu
3

160 468
V$_1$+$\underline{V}_1$V$_2$KV$_3$+$\underline{V}_3$KV$_4$ *Naine ei armas, kaasa ei kallis* (Kuu 420, 3)
Kuu
1

2 KV + 4oV — 3 KV + 3 oV

160 469
oV$_1$o$\underline{V}_1$oV$_2$KV$_3$K$\underline{V}_3$KV$_4$ *Hui ai uu* ja *rai rai raa* (H III 2, 26 Hlj)
Hlj I
1

160 470
oV$_1$o$\underline{V}_1$oV$_2$KV$_3$o$\underline{V}_3$KV$_4$ *Õlut oli hullu, taar oli tarka* (H III 2, 55 Hlj)
Urv Hlj I
2 1

4 KV + 2 oV

160 471
KV$_1$K$\underline{V}_1$oV$_2$KV$_3$K$\underline{V}_3$V$_4$ *Seäl ma õegun, seäl ma aegun* (Kod 32)
Kod
1

2. Sama vokaal sõnade algul

Kahetüveline
2 V

221 001
V$_1$V$_2$ *Odrad otseti jõgeje* (Kad 57)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
8 8 5 7 9 4 5
Kad I Kad II Kuu eL eP
9 9 14(st.) 10 9

220 002
$\underline{V}_1$V$_2$ Panin *odrad otseti vedeje* (KKI 2, 57 Hlj)
Hlj I Kad I
1 1

220 003
V$_1\underline{V}_2$ *Hukanud unista kaasa* (V II 80)
Hel Krk KJn Kod Hlj I Hlj II
8 5 2 1 1 14
Kad I Kad II Kuu eL eP
5 3 7(st.) 1 4

220 004
$\underline{V}_1\underline{V}_2$ *Kas oli obu väsinud* (KKI 2, 22 Hlj)
Hlj I Kad I Kad II
2 1 1

220 005
V$_1\underline{V}_1$ *O, ode, lunasta minda* (Kuu 111, 1)
Krk Hlj II Kad I Kuu
1 3 1 2

221 006
V$_2$V$_3$ *Mere äärta äigamaie* (Lo. Vi 16)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
9 20 7 7 10 6 13
Kad I Kad II Kuu eL eP
10 11 7 8 13

220 008
V$_2\underline{V}_3$ *Naesed uksile uluvad* (KJn 149)
Hel Krk Urv KJn Kod Kad I Kad II
1 5 1 3 4 2 2
Kuu eL eP
7(st.) 2 2

220 009
$\underline{V}_2$V$_3$ *Ma kiidan oma hoboda* (KJn 179)
Krk KJn Kod Hlj II Kuu eL
1 3 2 1 2 1

220 010
$V_2\underline{V_2}$ Siis paneb *u*ksed *u*mmirõngastele (KKI 2, 47 Hlj)
Hlj I
1

221 011
V_3V_4 Küsiteles *e*lla *e*ite (Up. v. Vi 8)
Hel Urv KJn eL eP
2 1 1 1 3

220 012
$V_3\underline{V_3}$ Võtid surra, *e*i *e*lädä (KJn 137 A)
KJn eL
1 1

221—013
V_1V_3 *E*lokene *he*inämaale (Krk 262, 1)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
22 17 10 16 17 16 18
Kad I Kad II Kuu eL eP
12 11 10 10 20

220—014
$\underline{V_1}V_3$ Miks *ei* nuta, *ei*dekene (Up. v. Vi)
Hel Kad I Kuu eP
1 1 2 1

220—015
$V_1\underline{V_3}$ *E*nne täätsin, kus *e*läsin (KJn 135)
Hel Krk KJn Kod Kad I Kad II
1 5 1 3 3 2

220—016
$\underline{V_1}\underline{V_3}$ Võtsin *hoi*elda ma hobusta (Kod 60)
Kod Hlj I
2 1

221—017
V_2V_4 Muidu *o*lõs nigu *o*lõs (Urv 58)
Krk Urv Kod Kad I eL
2 6 1 2 1

220—018
$\underline{V_2}V_4$ Kessi mu õessa õtsib (Kod 55)
KJn Kod
1 1

221—019
V_1V_4 *Ä*rä tappa selle *hä*rjä (KJn 196)
Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 4 1 1 1 1
Kad I Kad II Kuu eL eP
1 3 1 4 4

220—020
$\underline{V_1}V_4$ Sie *o*ne tütar elli *hoi*tud (Kod 71)
Kod
1

Kolmetüveline
3 V

231 021
$V_1V_2V_3$ *Hä*sti *hä*ida *ä*kkepuida (KJn 161)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
11 4 1 3 2 4 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
3 5 8 3 9

230 022
$\underline{V_1}V_2V_3$ Kus *o*n *o*rja *o*drapõldo (Kad 79)
KJn Hlj I Hlj II Kad II
1 1 1 1

230 023
$V_1\underline{V_2}V_3$ *O*raksel *o*n *o*inad suured (E 35969 Hlj)
Hlj II
1

230 024
$V_1V_2\underline{V_3}$ H*a*lli *a*kkena *a*laje (Kuu 144, 1)
Hel Krk Kod Hlj II Kad I Kad II Kuu
1 5 2 1 1 1 4

230 025
$V_1\underline{V_2V_3}$ Hõbetse hõlpa õlale (Ori t. Pä 5)
Hel KJn Hlj II Kad I Kad II Kuu eL
1 2 1 1 1 4(st.) 1

230 026
$\underline{V_1V_2V_2}$ Mul *o*mal *o*n h*o*buse nahka (E 6937 Hlj)
Hlj II
1

230 027
$\underline{V_1V_2V_3}$ Kui *o*leks *o*mal *u*osta (EÜS X 1594 Hlj)
Hlj II
1

230—028
$V_1\underline{V_1}V_3$ *Aa*-*a*ga-teibäd *a*ndsid kättä (Kuu 144, 1)
Kuu
1

231—029
$V_1V_3V_4$ *O*tsest teed sa h*o*beste h*oo*vi (Hani kad. Vl 12)
Hel KJn eL
2 2 1

231—030
$V_1V_2V_4$ *A*rus *a*ine söömaaega (Kad 81)
Kod Kad II
1 1

230—032
$V_1\underline{V_2}V_4$ *O*ksist tett *o*beste h*oo*vi (Nut. t. Vl 2)
Hel Kad II eL
1 1 1

230—033
$\underline{V_1V_2}V_4$ Oh *ä*iä, *ä*räne, *ä*ia (Krk 284, 4)
Krk
2

N e l j a t ü v e l i n e
4 V

240 036
$V_1V_2\underline{V_3}V_4$ *E*ks ta sis *e*sigi *e*i *e*lgi (Krk 58, 4)
Krk
1

240 036
$V_1\underline{V_1}V_2V_3$ *A*jas *a*ga *a*isad *a*kkenaie (LKT 233)
eP
4(st.)

240 037
$+V_1\underline{V_2}+V_3V_4$ *A*ripääv *o*n *a*dra h*oo*li (Kad 10)
Kad I
1

240 038
+V_1V_2+$\underline{V_2}V_3$ *O*ma *ei*t *o*n *e*idekene (KKI 2, 47 Hlj)
Hlj I
1

240 039
+$V_1\underline{V_1}$+$V_2\underline{V_3}$ H*u*nt *o*lli h*u*lgi, müts *o*lli peassa (Kad 28)
Kad I
1

240 040
+V_1+$\underline{V_1}V_2V_3$ H*e*rra *ei a*lla *a*kkenaie (Kad 33)
Kad I Kuu
1 1

241 041
+V_1+$V_2V_3V_4$ *U*kka, *U*rmi, *a*kka, *A*rmi (Krk 30, 1)
Krk
1

240 042
+V_1+$\underline{V_1}V_2V_3$ *A*an *a*ga h*o*bu *o*ue'esse (Kuu 144, 1)
Kuu
1

240—043
$V_1\underline{V_1}V_3\underline{V_3}$ *O*ol *o*lli süvvä, *o*ol *o*lli juvva (Krk 265, 7)
Krk
1

240—044
$V_1\underline{V_1}$+V_2+V_4 H*o*bu *o*li *a*lla kui sie *a*hju (Kuu 420, 3)
Kuu
1

241 045
V_1+V_2+V_3V_4 *A*nna meil õhtu õigel *a*jal (Hel 45)
Hel
1

240 046
$V_1\underline{V_1}V_2\underline{V_2}$ *Ei, ei, ei, ei,* tüttäreni (Kuu 111, 1)
Kuu
3

Kuuetüveline
6V

240 048
V_1+$\underline{V_1}V_2V_3$+$\underline{V_3}V_4$ H*ää*p *o*li *ä*iä, h*ää*p *o*li *ä*mmä (Hel 23)
Hel
1

II. ÜKSKÕLARIIM

3. Sama vokaal erinevate konsonantide järel

Kahetüveline
2'V

321 001
'V_1'V_2 K*a*he n*a*ise piimadella (Rist. m. Vi 1)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
13	3	12	6	8	12	8

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
13	8	2	11	18

320 002
'$\underline{V_1}$'V_2 Mul olli kolmi vellekesta (Up. v. Pä 29)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
1	8(st.)	4	1	3	2	3

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
3	3	4	8	4

320 003
'V_1'$\underline{V_2}$ Jaanike saani tegija (Kuldn. Ta 8)

Hel	Krk	KJn	Kod	Hlj II	Kad I	Kad II
1	3	2	1	2	5	3

Kuu	eL	eP
3	1	3

320 004
'$\underline{V_1}$'$\underline{V_2}$ Oh kaevu, avita minda (V II 80)

Kad I	Kad II	Kuu	eP
1	1	1	1

320 005
'V_1'$\underline{V_1}$ Tulli mul vastu päävakeine (Up. v. Pä 29)

Krk	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
4	1	1	5	3

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
1	3	3	4	3

321 006
'V_2'V_3 Mis neist laastust kasvanekse (Lo. Vi 16)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
9	13	12	5	9	12	2

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
10	15	19	12	20

320 007
'$\underline{V_2}$'V_3 Õbedast tegi neitsikese (Kuldn. Sa 4)

Urv	Kad II	eP
1	1	2

320 008
'V_2'$\underline{V_3}$ Kuda ma sinu avitan (V II 80)

Krk	Urv	KJn	Hlj I	Hlj II	Kad I	Kad II
2	2	1	2	1	1	4

Kuu	eL	eP
5	6	5

320 009
'$\underline{V_2}$'$\underline{V_3}$ Keskelt ma läbi näikse (V II 80)

Hel	Krk	Urv	Kod	Kad I	Kuu	eL	eP
1	1	1	2	2	4	3	6

320 010
'V_2'$\underline{V_2}$ Kolme asja tal puuduneksi (Kuldn. Sa 4)
Külläp mul lunastijaida (Kuu 111, 1)

KJn	Kod	Hlj I	Kad I	Kad II	Kuu	eP
1	2	1	2	1	4(st.)	1

321 011
'V_3'V_4 Kas on sõjas meeste verda (LKT 233)

Hel	Krk	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
2	1	2	5	3	4

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
1	4	2	6	4

320 012
'V_3'$\underline{V_3}$ Mida karva so hobone (Kad 77)

Hlj II	Kad II
1	1

321—013
'V_1'V_3 *O*lgo Riiga *soo*la tuua (Kad 56)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
4	5	20	6	7	2	2

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
10	7	6	11	10

320—014
'$\underline{V}_1$'V_3 Sääl *tu*li vasta *kuu*semetsa (Laevap. Vi 3)

Hel	Krk	Hlj II	Kad I	Kad II	eL	eP
2	1	2	2	2	2	1

320—015
'V_1'$\underline{V}_3$ *A*kkas neidista *va*lama (Kuldn. Sa 4)

Krk	Urv	Kod	Hlj I	Hlj II
2	1	1	5	4

Kad I	Kad II	Kuu	eP
5	2	1	1

320—016
'$\underline{V}_1$'$\underline{V}_3$ Nüüd *o*llid esä *ko*dona (Krk 265, 7)

Krk	Hlj II	Kad I	Kuu	eL
3	1	1	1	1

321—017
'V_2'V_4 Ühed p*ue*sed, teesed l*ue*sed (KJn 175)

Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Kad I	Kad II	Kuu
1	1	3	3	3	4	5	1

eL	eP
2	4

320—018
'$\underline{V}_2$'V_4 Sõsarel *ku*rikap*ui*da (KJn 184)

Urv	KJn	Kod	Kad II	Kuu	eL	eP
4	1	1	2	1	2	2

321—019
'V_1'V_4 *Mi*ska saksu põrgu v*ii*a (H II 9, 640 Hlj)

Krk	Urv	Kod	Hlj II	Kad I	Kuu	eL	eP
2	10	1	4	2	1	5	1

321—020
'$\underline{V}_1$'V_4 Üks *o*n härga kuldasorka (Kuu 111, 1).

Kuu
1

K o l m e t ü v e l i n e
3 'V

331 021
'V_1'V_2'V_3 *Ma*i läks *aa*va p*a*lve'elle (V II 80)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
8	10	11	8	11	16	2

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
6	7	9	7	6

330 022
'$\underline{V}_1$'V_2'V_3 Tuli *a*ga v*a*stu k*a*sekene (Laevap. H III 13, 753 Hlj)

Krk	Urv	KJn	Hlj I	Kad I	Kuu	eL
1	3	2	1	2	2	4

330 023
'V_1'$\underline{V}_2$'V_3 *U*aliim m*u* h*uu*lilõ (Urv 44)

Hel	Urv	KJn	Kod	Hlj II	eL
1	3	1	1	1	1

330 024
'V₁'V₂'V̲₃ Taloaskelid ajada (Krk 262, 1)
Hel Krk KJn Kod Hlj II Kad I Kad II
2 3 5 7 5 3 3
Kuu eP
2 3

330 025
'V̲₁'V̲₂'V₃ Üks muadas su huarodessa (Kod 66)
KJn Kod
1 1

330 026
'V₁'V̲₂'V̲₃ Ärap mu ärjad väsivad (E 14 424 Hlj)
Krk KJn Hlj I Hlj II Kad II Kuu eL
2 1 1 2 4 5 2

330 027
'V̲₁'V₂'V̲₃ Ei saand kandela ajaja (Kan. Vi 6a)
Kod Hlj I Hlj II eP
2 2 1 1

330 028
'V₁'V₂'V̲₂ Tule mult luba küsima (Kod 6)
Hel Krk Urv KJn Kod Kad II Kuu eP
2 1 1 2 4 2 2 1

330 029
'V₁'V̲₁'V₂ Sepp ei teinud mulle naista (Kuldn. Ta 8)
Hel Krk Urv Kod Hlj I Kad II Kuu
1 2 2 2 2 1 2
eL eP
3 1

330 030
'V₂'V₃'V₄ Viis minu hia hobuse (Kuu 27, 2)
Kuu
2

330 031
'V₂'V₃'V₄ Küll siis äia hästi räägib (Kod 105)
Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
6 7 2 2 6 2
Kad II Kuu eL eP
2 5(st.) 1 5

330 032
'V₂'V̲₂'V₃ Ära sa maha valata (Kod 66)
Kod
2

330 033
'V₂'V̲₂'V̲₃ Mine hoor, jooda hobune (Hel 33)
Hel
1

330 034
'V₂'V₃'V̲₃ Kirves raius, ma ladusin (KJn 185)
Krk KJn Hlj II eL
2 2 1 1

330—035
'V₁'V̲₁'V₃ Tulli mul vasto kuusekeine (Up. v. Pä 29)
Krk Urv Hlj I Kad II eL
7 2 1 2 1

330—036
'V₁'V̲₁'V̲₃ Ma tahas härräle kaevata (KJn 152)
KJn
1

331—037
'V1'V3'V4 *U*ndil on need *u*llud *ju*tud (KKI 2, 47 Hlj)
Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
2 3 4 1 7 1
Kad I Kad II Kuu eP
1 3 1 2

330—038
'V1'V3'V4 Küll *ei* ole *se*dä *mee*sta (Imet. Pä 15)
eL
1

330—039
'V1'V3'V3 K*a*s tuled v*ai* *a*ole (Sa. Vl 4)
eL
2

331—040
'V1'V2'V4 Õlgu nõnda, kui ma õlin (Kod 15)
Hel Urv KJn Kod Kuu
1 1 2 1 1

330—041
'V1'V2'V4 Üks *on* polle kuldatoime (Kuu 111, 1)
Urv Hlj II Kuu
1 1 1

330—042
'V1'V2'V4 H*oo*lakad h*o*bose poisid (KJn 180)
KJn Kad II Kuu eP
1 2 1 1

330—043
'V1'V2'V4 Siis *aa*ba, *a*vita M*a*ie (V II 80)
eP
1

330—044
'V1'V1'V4 K*u*i t*u*leb vasta poeste h*u*lka (Kod 65)
Kod Kad I
1 1

Neljatüveline
4'V

341 045
'V1'V2'V3'V4 *E*nnemp, *e*nnemp, helläd v*e*lled (KJn 228)
Hel Urv KJn Hlj II
1 1 2 1

341 046
'V1+'V2'V3+'V4 H*ää*lest *a*nni härjä p*aa*ri (Urv)
Hel Urv KJn Kod Hlj II Kad I Kad II
3 5 3 2 1 1 2
eL eP
2 1

340 047
'V1'V2'V3'V4 Ja s*e*lle *e*ndse *e*lo p*e*äle (Kad 45)
Kad I
1

340 048
+'V1'V2+'V3'V4 Oi s*e*da h*a*lva m*ee*ste k*a*upa (KJn 238)
KJn
1

340 049
'V_1'$\underline{V_2}$'V_3'V_4 Hõbetud õlid õtsa lõngad (Kod 2)
Krk Urv Kod
2 1 1

340 050
+'V_1'$\underline{V_2}$+'V_3'V_4 *A*ugidel *o*lid l*a*ugud *o*tsas (H II 38, 203 Hlj)
Hlj II
1

340 051
+'V_1'V_2+'$\underline{V_3}$'V_4 V*a*nad sõudsid, ei n*a*d jõudnud (Laevap. Vi 3)
Kod eP
1 1

340 052
'V_1'$\underline{V_1}$'V_2'V_3 *A*nd t*a* *a*hjo p*a*iste'elle (Krk 221, 1)
Krk
1

340 053
+'V_1'$\underline{V_1}$+'V_2'V_3 M*i*s s*a* *i*ket, t*a*mmekene (Nut. t. VI 2)
Urv eL eP
2 2 1

340 054
'V_1'$\underline{V_1}$'V_2'$\underline{V_3}$ *A*nd t*a* *a*kende *a*laje (Krk 221, 1)
Krk
1'

340 055
+'V_1'$\underline{V_1}$+'V_2'$\underline{V_3}$ V*ii*b t*a* p*i*llile m*a*game (Krk 262, 1)
Krk
1

340 056
+'V_1'V_2+'$\underline{V_2}$'V_3 N*oo*rõmbal kõrd *o*n sõtta minna (Urv 35)
Urv
1

340 057
+'V_1'V_2+'$\underline{V_2}$'$\underline{V_3}$ *Ä*ra sõi h*ä*rjad mõlemad (E 14428 Hlj)
Urv Hlj I Hlj II
2 1 2

340 058
+'V_1'V_2+'V_3'$\underline{V_3}$ *A*nna *o*rjal s*a* *o*sada (Krk 284, 4)
Krk Urv
3 1

340—059
+'V_1'$\underline{V_1}$+'V_2'V_4 K*a*s menne *a*ine nuoremb v*e*nda (Kuu 428, 3)
Kuu
1

341 060
+'V_1+'V_2'V_3'V_4 T*e*ine v*e*nda k*a*rjam*aa*lta
Hel Krk Urv Kod Hlj I Kuu eL eP
2 2 1 1 1 1 1 3

340 061
+'V_1+'$\underline{V_1}$'V_2'V_3 *O*h m*o* h*ä*rtu h*ä*rräkene (KJn 149)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
1 3 1 2 3 3 1
Kad I Kad II Kuu eL eP
2 1 2 3 1

340 063
+'V_1+'$\underline{V_1}$'$\underline{V_2}$'$\underline{V_3}$
*E*i menne *o*de k*o*guni (Kuu 420, 3)
KJn Kuu eP
1 1' 1

340 064
'V_1'V_2'$\underline{V}_2$'V_3 *A*luslaud s*aa*b *a*nde'eida (H III 2, 143 Hlj)
Hlj I
1

340 065
+'V_1+'V_2'$\underline{V}_2$'V_3 K*a*ndis t*a* m*u* s*uu*re näiu (Krk 58, 4)
eL
1

340 066
+'V_1+'V_2'$\underline{V}_2$'$\underline{V}_3$ *I*kke p*i*ab *o*ri *o*lema (EÜS X 1623 Hlj)
Hlj II
1

340 067
'V_1'$\underline{V}_1$'$\underline{V}_2$'$\underline{V}_3$ *E*i l*ei*dnud s*e*dä p*e*retä (KJn 196)
Krk KJn
2 1

340 068
'V_2'V_3'$\underline{V}_3$'V_4 Hõbe h*e*lla *e*s t*ee* h*e*li (Kuldn. Ta 14 a)
eL
1

340—069
+'V_1+'$\underline{V}_1$'V_3'V_4 *E*t *e*i kiitsu s*uu*ri *u*ssi (Hel 46)
Hel eL
1 1

340—070
+'V_1+'$\underline{V}_1$'V_2'V_4 S*a*i m*a* *e*sä läve *e*tte (Krk 221, 1)
Krk
1

340—071
+'V_1+'$\underline{V}_1$'$\underline{V}_2$'V_4 *E*i *e*nne t*a*gasi v*aa*taks (H II 9, 770 Hlj)
Hlj I Kad I
4 2

340—072
+'V_1+'V_2'$\underline{V}_2$'V_4 T*i*nar*i*st *o*m väräti k*o*tta (Hel 2)
Hel
2

341 073
+'V_1'V_2'V_3+'V_4 Sõjas *a*rmas h*a*ljas mõõka (LKT 233)
Hel Urv Kod Kad II eL eP
1 1 4 1 1 2

340 074
+'$\underline{V}_1$'V_2'V_3+'V_4 Ämm *see* j*oo*kse k*o*lde *e*tte (Hel 31)
Hel Hlj I eL eP
1 1 1 1

340 076
+'V_1'V_2'$\underline{V}_3$+'V_4 H*o*bo *ie*ssä kui s*ie* *o*sja (KJn 201)
Hel Urv KJn Hlj I eL
2 2 1 2 1

340 077
+'V_1'$\underline{V}_1$'V_2+'V_3 *U*nt t*a*l m*a*nna *u*lva'enna (Krk 117, 1)
Hel Krk Urv Hlj II Kad I eL
1 2 1 1 1 3

340 078
+'V_1'$\underline{V}_1$'V_2+'$\underline{V}_3$ Tõld n*ei*l per*ä*nä kõrisi (Hel 34)
Hel
1

340 079
+'V_1'$\underline{V}_1$'$\underline{V}_2$ +'$\underline{V}_3$
Siis hakkas aru pidama (H III 2, 206 Hlj)
Hlj II
1

340 080
+'V_1'V_2'$\underline{V}_2$+'V_3 *Oma memm tegi odrakakku* (KJn 173 A)
Krk Urv KJn
2 1 1

340 081'
'V_1+'V_2'$\underline{V}_2$+'$\underline{V}_3$ *Ära joon härjad hobused* (Kod 77)
Kod
1

340 082
+'V_1'V_2'V_3+'$\underline{V}_3$ *Lõõtsu, seppa, et põgeneb* (Kad 46)
Kad I
1

340—083
'V_1'$\underline{V}_1$'V_3'V_4 *And ta ette hallil kaara* (Sa. VI 4)
eL eP
1 1

340—084
'V_1'$\underline{V}_1$'V_3'$\underline{V}_3$ *Ega need poosid meid ei võta* (Kod 78)
Kod
1

340—085
'V_1'V_2'$\underline{V}_2$'V_4 *Toine on hobeja loime* (Kuu 111, 1)
Kad II Kuu
1 2

340—086
'$\underline{V}_1$'V_3'$\underline{V}_3$'V_4 *Kas on tütar voi on poega* (Kad 63)
Hlj I Kad II
1 1

Viietüveline
5'V

350 090
'V_1'$\underline{V}_1$'V_2'V_3'V_4 *Ma panin krapi ahju alla* (H I 5, 67 Hlj)
Krk Hlj I
1 1

350 091
'V_1+'$\underline{V}_1$'V_2+'V_3'V_4 *Kääs on tähte, otsas märki* (Kad 61)
Kad II
1'

350 092
'V_1+'$\underline{V}_1\underline{V}_2$'$V_3$+'$V_4$ *Ta om jo havvan jo* (Urv 44)
Urv
1

350 093
'$\underline{V}_1$+'$\underline{V}_1$'V_2'V_3+'$\underline{V}_3$ *Kui sa ei anna, ma ei looda* (Hel 32)
Hel
1

350 094
+'V_1'$\underline{V}_1$+'$\underline{V}_1$'V_2'V_3 *Ei so es oida ooneta* (Krk 262, 1)
Krk
1

350 095
+'V_1+'$\underline{V}_1$'V_2'V_3+'V_4 Peremees ulgub ukse eessa (Ori t. VI 2)
Krk Kod Hlj I eP
1 1 1 1

350 096
+'V_1+'$\underline{V}_1$'V_2'V_3'V_4 Et ei huigu suuri usse (Hel 10)
Hel Kod
1 1

350 097
+'V_1'$\underline{V}_1$'V_2'V_3+'V_4 Siis on otsas orja kingad (E 6937 Hlj)
Hlj II
1

350 098
'V_1+'$\underline{V}_1$+'V_2'V_3'V_4 Mitu on orja ilma pialla (EÜS X 1623 Hlj)
Hlj I
1

350 099
'V_1+'$\underline{V}_1$'V_2+'V_3'V_4 Raha ei anna needki krantsid (Kod 78)
Kod
1

4. Sama konsonant sõnade algul

Kahetüveline

2K

421 001'
K_1K_2 Saadan säetud kilterisse (KJn 149)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
11 8 14 13 7 21 15
Kad I Kad II Kuu eL eP
11 10 25 12 12

420 002
$\underline{K}_1K_2$ Kurg lõi lapse näpu peale (KJn 193)
Hel Urv KJn Kod Hlj I
1 2 2 1 1
Kad I Kad II Kuu eL eP
1 1 3 1 1

420 003
$K_1\underline{K}_2$ Jooksusta juba tüdinud (KJn 129 A)
Krk KJn Kod Hlj I Hlj II
2 2 3 1' 4
Kad I Kad II Kuu eL eP
6 2 12(st.) 1 5

420 004
$\underline{K}_1\underline{K}_2$ Ja neljat nimetamaie (LKT 233)
Hel Kod Hlj I Hlj II
1 1 1 2
Kad I Kad II Kuu eP
1 1 1 6

420 005
$K_1\underline{K}_1$ Mih mul süvvä antanesse (Hani kad. Pä 34)
Hel Kod Hlj I Hlj II
2 1 1 1
Kad I Kad II Kuu eL eP
2 1 4(st.) 3 1

421 006
K_2K_3 Alles *k*okka *k*iitemata (KJn 199)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
22	22	25	20	24	28	13

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
30	20	12	14	8

420 008
$K_2\underline{K_3}$ Võttis *s*ee lapse *s*üleje (Mareta 1. Vi 12)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj II
5	1	4	11	4	9

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
4	9	11	5	8

420 009
$\underline{K_2}K_3$ Anil oli *s*õba *s*inine (Hel 19)

Hel	Krk	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
4	3	4	3	1	1

Kad I	Kad II	Kuu	eL
1	5	3	1

420 010
$K_2\underline{K_2}$ Teide *k*iik *k*üla mäele (Krk 58, 4)

Krk	Kod	Kuu
1	1	1

421 011
K_3K_4 Kui oli vihma *m*eie *m*aale (KJn 170)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
5	4	7	2	5	3	3

Kad I	Kuu	eL	eP
1	2	3	4

420 012
$K_3\underline{K_3}$ Viimane öö *m*ul *m*agada (Ori t. Pä 5)

Hel	Kad II	Kuu	eL	eP
1	2	1	1	1

421—013
K_1K_3 *T*aati-poega *t*õrelesid (KJn 168 A)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
20	11	30	34	26	10	22

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
39	28	40	26	38

420—014
$\underline{K_1}K_3$ Märt *t*oob villa *t*ulle'ennä (Hel 27)

Hel	Krk	KJn	Hlj II	Kad II	Kuu
4	1	1	2	1	1

420—015
$K_1\underline{K_3}$ *T*üdivad mehed *t*ugevad (KJn 149)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
3	1	1	5	2	2	8

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
6	2	2	5	2

420—016
$\underline{K_1}K_3$ Viis *t*a neidude *t*ubaje (Mareta 1. Vi 12)

Hlj I	Hlj II	Kad I	Kuu	eP
2	2	1	1	1

421—017
K_2K_4 Mina *k*uulin, vastu *k*ostin (Kad 84)

Hel	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Kad I	Kad II
3	1	3	1	1	2	1

Kuu	eL	eP
1	1	5(st.)

420—018
$\underline{K_2}K_4$ Annukse sinine särki (Mareta 1. Vi 12)
Kod Hlj II Kad II eP
1 4 1 3

421—019
K_1K_4 Peremies kündis põllul (KJn 163)
Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II Kad I Kad II
1 3 1 1 2 1 1 1
Kuu eL eP
5 8(st.) 1

420—020
$\underline{K_1}K_4$ Ei siin ole naarusöögi (Krk 227, 1)
Krk Kad I
1 1

Kolmetûveline
3K

431 021
$K_1K_2K_3$ Kägu kukub karjatselle (KJn 176)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
14 8 17 20 11 20 16
Kad I Kad II Kuu eL eP
9 13 9 7 7

430 022
$\underline{K_1}K_2K_3$ Kurg läks lasta lepitäma (KJn 191)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Kad I Kad II
2 5 3 2 1 1 1 1
Kuu eL
1 1

430 023
$K_1\underline{K_2}K_3$ Tütterid töö teevad (H II 9, 662 Hlj)
Urv Hlj II
1 1

430 024
$K_1K_2\underline{K_3}$ Perispaika või pidädä (KJn 165)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 1 2 4 2 1 3
Kad I Kad II Kuu eL eP
5 6 2 11(st.) 1

430 025
$\underline{K_1}\underline{K_2}K_3$ Jo püöräb palegi punane (Kuu 144, 1)
KJn Kuu
1 1

430 026
$K_1\underline{K_2}K_3$ Kuuella kõva kirvella (Rist. m. Vi 1)
Hel Krk Kod Hlj II Kad I Kad II Kuu
2 3 1 1 1 1 1

430 027
$\underline{K_1}K_2\underline{K_3}$ Küll tien tüödä, ei tänätä (KJn 147)
KJn Kod Hlj I Kad II
2 1 3 1

430 028
$\underline{K_1}\underline{K_2}K_3$ Oh sina surma sõgeda (KJn 136 A)
Hel Urv KJn Kod Hlj I Hlj II Kuu
1 4 1 1 1 1 4

430 029
$K_1\underline{K_1}K_2$ *L*ind *l*ään *l*epa oksa peäle (Harja ots. Vi 31)
Hel eP
1 1

430 030
$K_1\underline{K_1}\underline{K_2}$ *S*ääl sain viil *s*u ettamaie (Hel 23)
Hel Krk Kad I
1 3 1

430 031
$K_1K_2\underline{K_2}$ *S*usi *s*ööb *s*oetud kana (Kad 79)
KJn Kod Kad II
1 1 1

431 032
$K_2K_3K_4$ Vai om *m*eeli *m*uilõ *m*innä (Urv 39)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I
1 3 4 1 2 10
Kad I Kad II eL eP
3 1 1 5

430 033
$K_2\underline{K_2}K_3$ Sinna *m*urri *m*a *m*õõga otsa (Urv 47)
Urv Kad I
1 1

430 034
$K_2\underline{K_2}\underline{K_3}$ Küll ma *s*ee *s*ällä siruda (Urv 44)
Hel Urv eL
1 2 1

431—035
$K_1K_3K_4$ *K*uningate *k*irja*k*andja (eP)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
1 1 4 3 2 5 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
3 2 4 1 3

430—036
$\underline{K_1}K_3K_4$ Kas *m*u sõsar *m*eeli *m*inna (Krk 221, 1)
Krk
1

430—038
$K_1\underline{K_1}K_3$ *T*a *t*uob peos *t*illikese (KJn 191)
Hel Urv KJn Hlj I eL
1 1 1 1 1

430—039
$K_1\underline{K_1}\underline{K_3}$ *S*est *s*iis nuttis *s*õsar vaene (KJn 182 A)
KJn
1

430—040
$K_1K_3\underline{K_3}$ *T*ütarlapse *t*ööteusta (H II 9, 609 Hlj)
Hlj II Kad II
1 1

431—041
$K_1K_2K_4$ *V*eel on *v*iietagi *v*aja (Hlj)
Krk Urv KJn Kod Hlj I Kad I Kad II
1 2 1 1 3 1 1

430—043
$K_1\underline{K_2}K_4$ *K*üpär pään *k*eriku *k*irja (Urv)
Hel Urv Kad II
1 1 2

430—044
$\underline{K_1}\underline{K_2}K_4$ Kes *l*õhub *l*umesta *l*audu (Imet. Pä 15)
Hlj II Kad I eL
1 1 1

430—045
$K_2\underline{K_2}K_4$ Kura*m*aa *m*ägeda *m*ööda (Kad 52)
Kad I Kad II
1 1

Neljatüveline
4K

441 046
$K_1K_2K_3K_4$ *V*elle *v*ahelt *v*õtiv *v*äitse (Krk 33, 4)
Hel Krk Urv KJn Hlj II Kad I Kuu eL
1 2 1' 1 1 2 3 1

441 047
$K_1+K_2K_3+K_4$ *M*is sa *t*õrgud *m*eile *t*ulles (EKS 4°5, 118 Hlj)
Krk KJn Hlj I Hlj II Kad I
1 1 3 1 2

440 048
$+K_1\underline{K_2}+K_3K_4$ *N*ädalas *s*a *n*õõlud *s*ukad (Kad 39)
Kad I
1

440 049
$\underline{K_1}+K_2\underline{K_3}+K_4$ Sääl *m*ina *n*utsin, et *m*a *n*orksin (Up. v. Vi 8)
eP
1

440 050
$K_1+\underline{K_1}K_2+K_3$ *M*is *t*oob *M*ärti *t*ulle'enna (Hel 27)
Hel Kod Hlj I Kuu
1 1 1 1

440 052
$K_1+K_2K_3+\underline{K_3}$ *K*ust on *n*aised *k*üll *n*eid võtnud (Kad 61)
Kad
1

440—053
$K_1\underline{K_1}K_3K_4$ *K*ukk *k*üll lauli *k*olmat *k*õrda (Hel 23)
Hel
1

440—054
$K_1+\underline{K_1}K_3+K_4$ *S*ääl *m*ina kõnnin söödid *m*aasta (H III 2, 475 Hlj)
Hlj I
1

440—055
$K_1K_2\underline{K_2}K_4$ *K*übar *k*ui *k*iriko *k*ella (Kad 109)
Kad II
1

440—056
$K_1+\underline{K_1}\underline{K_2}+K_4$ *S*ood *k*ünnin, *s*inikad *k*asvid (LKT 95)
eP
1

441 057
$+K_1+K_2K_3K_4$ *K*a sie *k*ükä *j*õuab *j*uosta (H II 38, 282 Hlj)
*P*ääle *p*anni *l*uise *l*ooga (Krk 39, 1)
Hel Krk Urv Kod Hlj I Kad I eL
2 2 1 1 4 3 1

440 058
$+\underline{K_1}+K_2K_3K_4$ Mis *n*a *n*äiu *t*ööda *t*eeva (Hel 21)
Hel eL
1 1

440 059
$K_1\underline{K_2}K_3K_4$ *S*igurik *s*aab *s*eärsuka (KJn 232)
KJn
1

440 060
$+K_1+K_2\underline{K_2}K_3$ *N*ägu *n*ink *t*a *t*õrõdus (Urv 46)
Urv
1

440 061
$K_1K_2+\underline{K_2}+\underline{K_3}$ *T*ulge *t*e *m*õni *m*inule (Hel 6)
Hel Urv
1 1

440 062
$+K_1+\underline{K_1}K_2K_3$ *M*emm *m*ul *v*ahib *v*ärävisse (KJn 139 A)
Hel Urv KJn Kod Kad I Kuu eL eP
1 1 2 1 1 1 1 1

440 063
$+K_1+\underline{K_1}K_2\underline{K_3}$ *K*us *k*üll *s*einä tal *s*ilusi (Krk 227, 1)
Krk KJn Kuu eL eP
2 1 2 2 1

440 064
$+K_1+K_2K_3\underline{K_3}$ *V*õtsin *v*alj̇o *t*ööt*e*gija (Kad 78)
Kad II
1

440 065
$+K_1+\underline{K_1}K_2\underline{K_2}$ *K*us *k*üll *v*irb *v*õi seisanekse (Hel)
Hel
1

440—066
$+K_1+\underline{K_1}K_3K_4$ *S*äält *s*is kasvi *n*eiu *n*uori (Sa. Pä 54)
eL
1

441 067
$K_1+K_2+K_3K_4$ *P*ööran *s*ilmad *s*uurte *p*oole (Kad 76)
KJn Hlj I Kad I
1 2 1

440 068
$\underline{K_1}+K_2+K_3K_4$ Sõid *m*inu *k*oera, *k*rapp jäi *m*ulle (EÜS X 147 Hlj)
KJn Hlj I Kad II eL
1 4 2 1

440 069
$K_1+K_2+\underline{K_2}K_3$ *N*arma*p*üks *p*ole *n*eiu väärta (H I 5, 92 Hlj)
Hlj I
1

440 070
$K_1+\underline{K_1}+K_2K_3$ *K*ui *l*äed *l*eiba *k*astemaie (Md. neiu. VI 1)
Hel Hlj I Kad I eL eP
1 1 1 2 1

440 071
$K_1+\underline{K_1}+K_2\underline{K_3}$ *K*olmas *s*ai *s*öödule *k*ivisse (Lo. Pä 33)
eL
1

440—072
$K_1+K_2+\underline{K_3}K_4$ *P*earätist *t*ies *t*al *p*üksid (Kod 31)
Kod
1

Viietüveline
5K

450 075
$K_1\underline{K_1}+K_2+K_3K_4$ *Sääl saab piima pere süvvä* (Hel 32)
Hel
1

450 076
$K_1+\underline{K_1}K_2K_3+K_4$ *Kus need käisid kaasa naesed* (Kad 61)
Kad II
1

5. Null-alliteratsioon

Kahetüveline
2oV

521 001
oV_1V_2 *Ära ike, pojakene* (Hrj. mrt. VI 2a)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
4 2 8 5 5 5 1
Kad I Kad II Kuu eL eP
3 4 3 5 3

520 002
$o\underline{V_1}V_2$ *Ma oli ütsi siia jäänu* (Nut. t. VI 2)
Urv Kod Kad I Kad II Kuu eL
1 1 1 1 3 1

520 003
$oV_1\underline{V_2}$ *Oh leppa, avita minda* (V II 80)
Hel Krk Kod Hlj II
1 1 1 3
Kad I Kad II Kuu eL eP
3 6 3 2 7

520 004
$o\underline{V_1V_2}$ *Sie enene hane luusta* (Kuu 26, 1)
Kod Kuu
1 1

520 005
$oV_1\underline{V_1}$ *Et on mõisina külassa* (E 35980 Hlj)
Hlj I Hlj II Kad I Kuu
1 2 1 1

521 006
oV_2V_3 *Nüüd sai otsa Utrikene* (H II 9, 201 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
2 7 6 6 2 3 5
Kad I Kad II Kuu eL
4 7 9 9

520 007
$o\underline{V_2}V_3$ *Sääratsid iks otsitas* (Urv 46)
Urv
2

520 008
$oV_2\underline{V_3}$ *Las suab illuke elama* (KKI 2, 353 Hlj)
Hel Krk KJn Kod Hlj I Hlj II Kod II Kuu
1 1 1 1 2 3 1 3

520 009
$o\underline{V_2V_3}$ *Jätid mu ilma ehite* (Hel 7)
Hel Kod Hlj I Kuu
2 1 1 1

520 010
oV$_2$V$_2$ Kuule *e*s *o*ma nimeda (Hel 33)

Hel	Kad II
1	1'

521 011
oV$_3$V$_4$ Kukk sis lauli *ü*te *oo*ri (Sa. Pä 54)

Hel	Urv	Kod	Hlj I	Kuu	eL
1	1	1	1	5	1

521—012
oV$_1$V$_3$ *I*stu pääle, *o*rjakene (Ori t. Pä 6)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
6	3	2	2	6	4	5

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
10	4	6	8	2

520—013
o$\underline{V}_1$V$_3$ Või *o*lli ruuna hõlpijalga (Kad 12)

Hel	Kad I
1	1

520—014
oV$_1\underline{V}_3$ *Ää* tule paadile *ho*bole (KJn 201)

Hel	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
1	1	1	1	5

Kad II	eL	eP
1'	1	1

520—015
o$\underline{V}_1\underline{V}_3$ Mis *o*ne sündinud *e*male (Kod 69)

Kod	Kad I	Kad II	Kuu
1	1	1	1

521—016
oV$_2$V$_4$ Kiunuv õlut meie *u*sse (Hel 10)

Hel	Urv	Kod
1	1	1

K o l m e t ü v e l i n e
3oV

531 017
oV$_1$V$_2$V$_3$ H*u*mal h*u*ikus h*oo*ne'essa (KJn 224)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
20	15	4	6	9	14	14

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
13	20	9	11	4

530 018
o$\underline{V}_1$V$_2$V$_3$ Nied õlid ärja *o*rmetetud (Kod 33)

Hel	Urv	Kod	Hlj I	Hlj II
4	2	3	3	1

Kad I	Kad II	Kuu	eP
3	4	3	2

530 019
oV$_1\underline{V}_2$V$_3$ He*l*edäl *e*i h*i*ngästädä (KJn 170)

Hel	KJn	Hlj I	Hlj II	Kad I	Kad II
1	1	3	1	3	1

530—020
oV$_1$V$_2\underline{V}_3$ *O*ksad *u*hkasid *i*sädä (KJn 186)

Hel	Krk	Urv	KJn	Kod	Hlj I	Hlj II
5	7	2	1	3	3	5

Kad I	Kad II	Kuu	eL	eP
4	5	1	1	5

530 021
o$\underline{V_1}V_2V_3$ Näin *a*nna *i*ks *a*o tullõõn (Urv 27)
Urv
1

530 022
o$V_1\underline{V_2}V_3$ H*u*kata h*ü*va h*o*busta (Kod 21)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj II
1 1 1 4 8 4
Kad I Kad II Kuu eL
4 4 1 1

530 023
o$\underline{V_1}V_2\underline{V_3}$ Mis *o*ne *ü*ksiku *e*mala (Kod 71)
KJn Kod Kad I
1' 1 2

530 024
o$\underline{V_1}V_2\underline{V_3}$ Kui *i*ssin *i*sa *e*della (Kod 73)
Kod Kad I Kad II Kuu
1 2 2 1

530 025
o$V_1\underline{V_1}V_2$ *E*it *o*le *i*lma kuulutanud (H II 9, 850 Hlj)
Hel Urv KJn Hlj I Hlj II
1 1 1 3 1
Kad I Kad II eL eP
2 1 2 1

530 026
o$V_1\underline{V_1}\underline{V_2}$ *I*es *o*lid *e*relilööjad (KJn 238)
KJn Kod Hlj I Kad I eL eP
1 1 2 1 2 1

530 027
o$V_1V_2\underline{V_2}$ *A*nna *ü*ks *a*numa täis (KJn 178)
Hel Krk KJn Kad I
1 1 1 2

531 028
o$V_2V_3V_4$ Vend tuli *i*sa *õ*ue *a*lla (LKT 243)
Krk Hlj II Kad I eL eP
4 1 1 3 2

530 029
o$V_2\underline{V_2}\underline{V_3}$ Sullis *o*n *i*lus *e*lada (SKS, Mark 155 Hlj)
Hel Krk Hlj I Kad I Kuu
2 1 1 1 2

530 031'
o$V_2V_3\underline{V_3}$ Mere *ü*lil *o*n *i*hutud (Kad 33)
Urv Kad I
1 1

531—032
o$V_1V_3V_4$ *A*ladessa *ü*le *o*ue (Up. v. Vi 8)
Krk Urv Kod Hlj II Kad I Kad II eP
2 1 1 4 1 1' 3

531—033
o$\underline{V_1}V_3V_4$ Võ*i* *a*nd kätte *o*ma *A*nne (Hel 10)
Hel
1

530—034
o$V_1\underline{V_1}V_3$ *Ü*ks *o*n päeva *o*rja'alla (EÜS X 1702 Hlj)
Urv Kod Hlj I Hlj II Kad II Kuu eL
1 1 1 2 2 1 1

530—036
oV$_1$V$_1$V$_3$ *O*h ämmä, minu *o*mane (Kuu 175, 1')
Kod Kuu
1 2

530—037
oV$_1$V$_3$V$_3$ *Ä*estaja *h*ea *h*obuse (Hani kad. VI 12)
eL
1

531—038
oV$_1$V$_2$V$_4$ *O*h sa *u*llu meie ärra (H II 9, 662 Hlj)
Hel Krk Hlj I Hlj II
1 1 1 2

530—039
oV$_1$V$_2$V$_4$ Kus õli *o*itu, seäl *o*rgu (Kod 71)
Kod Kad I
1 1

530—040
oV$_1$V$_2$V$_4$ H*u*ovije *h*obeste õnne (Kod 14)
Kod Hlj I Hlj II Kad I Kad II eL
1 1 2 2 2 1

530—041
oV$_1$V$_2$V$_4$ Mis *a*ita hõbedah*a*rja (Kad 37)
Kad I
1

530—042
oV$_2$V$_2$V$_4$ Teine *a*it hõbedah*a*rja (Kad 37)
Kad I
1

Neljatüveline
4oV

541 043
oV$_1$V$_2$V$_3$V$_4$ H*a*ni *h*allas *a*lla hõlma (KJn 148)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj II
3 1 2 4 1 1
Kad I Kad II eL eP
5 2 1' 1

540 044
oV$_1$V$_2$V$_3$V$_4$ Mina *o*len *a*ina üksi *o*rja (EÜS X 1623 Hlj)
Kod Hlj II Kad II Kuu eP
1 1 3 2 1

540 045
oV$_1$V$_2$V$_3$V$_4$ *Ä*estaja *e*i *a*ndnud h*ää*lta (LKT 240)
Urv Hlj II Kad I eP
1 1 1 1

540 046
oV$_1$V$_2$V$_3$V$_3$ *H*ea *o*tsa *a*ll *o*lema (Kad 53)
Hel Kad I
2 1

540 047
oV$_1$V$_1$V$_2$V$_3$ *O*ri *e*i *a*nna h*ä*rjal süüa (Ori t. VI 2)
Hel Urv Kod Hlj I Hlj II
2 3 3 1 2
Kad I Kad II eL eP
8 7 1 2

540 048
oV$_1$V$_1$V$_2$V$_3$ *Heä emä meid imetie* (Hel 25)
Hel
1

540 049
oV$_1$V$_1$V$_2$V$_3$ *Õel ei and aitümada* (Kad 66)
KJn Hlj II Kad I Kad II eP
1 2 1 2 2

540 050
oV$_1$V$_1$V$_2$V$_3$
Ei annud isä hobosta (KJn 194 A)
KJn Kad I Kad II
3 2 1

540 051
oV$_1$V$_2$V$_2$V$_3$ *Anna es ata imete* (Hel 25)
Hel Hlj I Kad II eP
1 1 1 1

540—052
oV$_1$V$_1$V$_3$V$_4$ *Üks oli Kaie hiirohända* (Kuu 78)
Hel Kuu
1 1

540—053
oV$_1$V$_1$V$_3$V$_3$ *Isä ei mõistnud, isä ei kostnud* (KJn 137 A)
KJn
1

540—055
oV$_1$V$_1$V$_2$V$_4$ *Üks olli aita kuldaharja* (Kad 37)
Urv Kod Kad I
1 1 1

540—056
oV$_1$V$_1$V$_2$V$_4$ *Ees usses uherdi augud* (KJn 135)
KJn Kad II
1 1

Viietüveline
5oV

550 057
oV$_1$V$_1$V$_2$V$_3$V$_4$ *Aas ta eesta aava oksad* (KJn 182 A)
KJn Hlj I Kad II
1 2 2

550 058
oV$_1$V$_1$V$_2$V$_3$V$_3$ *Ulk om uste meil ehena* (Krk 39, 1)
Krk
1

6. Eritüübiliste ahelate segaesindus

Assonants + o-alliteratsioon

Neljatüveline
2'V + 2oV

641 001
oV$_1$'V$_2$oV$_3$'V$_4$ *Hobu jäägu, ise pääsku* (Kuu 116, 5)
Kuu
1

640—002
'V_1o$\underline{V}_1$'V_3o$\underline{V}_3$ *Sa isätu, ma emätu* (KJn 137 A)
KJn
1

640—003
'V_1oV_3'$\underline{V}_3$oV_4 *Nuto päävad on sul ees* (Kad 18)
Kad I Kad II
1 1

640—004
oV_1'$\underline{V}_1$oV_2'V_4 *Os te ullu kiigesepä* (Krk 38, 4)
Krk Kad I
1 1

641 005
'V_1'V_2oV_3oV_4 *Sõitis jõe aida ette* (Hel 31)
Hel
1

640 006
'V_1'$\underline{V}_1$oV_2oV_3 *Kus mul iste annetasse* (Hani kad. VI 12)
Urv eL
1 2

640 007
'V_1'$\underline{V}_1$oV_2o$\underline{V}_3$ *Kus tuli oja, sääl ujutin* (ERA III 153, 1'13 Hlj)
Hlj I
1

640 008
o$\underline{V}_1$oV_2'V_3'V_4 *Sul on ämma kookalouga* (Kad 71)
Kad II
1

640 009
oV_1o$\underline{V}_1$'V_2'V_3 *Enam one vaeva laalejal* (Kod 15)
Kod Hlj II eL
2 1 1

640 010
oV_1oV_2'V_3'$\underline{V}_3$ *Ostat uvve, saat paremba* (Kuldn. Ta 14)
eL
2

640—011
oV_1o$\underline{V}_1$'$\underline{V}_2$'V_4 *Ei ole muneda tuua* (H II 9, 212 Hlj)
Hlj I
2

640—012
oV_1o$\underline{V}_1$'V_3'V_4 *Ei ole kiike venna tehtud* (H II 9, 381 Hlj)
Hlj I Kuu
2 1

641 013
'V_1oV_2oV_3'V_4 *Ketsi anni istepenki* (Krk 221, 1')
Krk
1

640 014
oV_1'$\underline{V}_1$'V_2o$\underline{V}_3$ *Ää tule mustale hobole* (KJn)
KJn
1

Viietüveline
3'V + 2oV

640 015
'V_1'$\underline{V}_1$oV_2oV_3'$\underline{V}_4$ *Kus sul oma esä mursi*
Hel
1

2'V + 3oV

640 016
'V_1o$\underline{V}_1$oV_2oV_3'V_4 *Mei*l *on üksi ainus neidu* (H II 9, 349 Hlj)
Hlj II
1

640 017
'V_1oV_2o$\underline{V}_2$oV_3'V_4 *Sino ämm on hästi rikas* (Kad 31)
Kad II
2

Neljatüveline
2K + 2oV

640 018
K_1o$\underline{V}_1K_2$o$\underline{V}_3$ *Kui ei künna, siis äästab* (Kad 63)
Kad II
1

640 019
o$V_1\underline{K}_1$o$\underline{V}_2\underline{K}_3$ *Oh minu õde madala* (LKT 233)
eP
5

640 020
K_1oV_2K_3o$\underline{V}_3$ *Mis sai hääda must emäle* (Hel 17)
Hel
2

640 021
$K_1\underline{K}_1$oV_2oV_3 *Siis sõid ärjad einamaale* (H II 46, 344 Hlj)
Hel Urv Kod Hlj II Kuu eL
1 1 1 1 2 1

640 022
K_1K_2o$\underline{V}_2$oV_3 *Müü mul ära hobene* (Kod 70)
Kod
1

641 023
oV_1o$V_2K_3K_4$ *Os te hullu näiu noore* (Krk 58, 4)
Krk
2

640 024
oV_1o$\underline{V}_1K_2K_3$ *Ehk on mulle mängikene* (KKI 2, 45 Hlj)
Hel Hlj I Hlj II Kad I
1 1 3 1

640 025
oV_1o$\underline{V}_1K_2\underline{K}_3$ *Ehk oleks Kareta kiriku* (eP)
Kuu eP
1 1

640 026
oV_1o$\underline{V}_1K_2\underline{K}_3$ *Alles olli viina vereve* (Sa. VI 4)
Kad I eL
1 1

640—027
oV_1o$\underline{V}_1K_2K_4$ *Üts oli Miili, tõine Maali* (Hel 34)
Hel
1

641 028
K_1oV_2oV_3K_4 *Panin hoole õrre peäle* (Kad 31)
Kad I
1

640 029
$K_1oV_1oV_2K_3$ *M*eil *ü*ts *a*rma *m*õlõmba (Urv 56)
Urv
1

640 030
$K_1oV_1oV_2K_3$ *S*ie *e*nene *h*ane *s*ulesta (Kuu 26, 1)
Kuu
1

640—031
$K_1oV_2oV_2K_4$ *T*eine *a*ll hõbeda*t*oime (Kad 37)
Kad I
1

641 032
$oV_1K_2K_3oV_4$ Hõbe*n*uppu *n*oored *h*errad (H III 12, 195 Hlj)
Krk Hlj II
1 1

640 033
$oV_1K_1K_2oV_3$ *A*nn *l*äks *l*auda *h*üppamaie (Kad 91)
Kad II
1

Viietüveline
$3K + 2oV \sim 2K + 3oV$

640 034
$oV_1oV_1K_2K_3K_4$ *Ü*ks *o*lli *k*aevo *k*ulda *k*ooko (Kad 37)
Kad I
1

640 035
$K_1oV_1oV_2oV_3K_4$ *K*ust *o*n *e*nne *o*rjad *k*äinud (H I 2, 617 Hlj)
Hlj II
1

Neljatüveline
$2K + 2'V (\sim V)$

641 036
$K_1'V_2K_3'V_4$ *S*äält *k*asvis *s*uure *t*amme (Hani kad. VI 12)
Hel Krk Urv Kod Hlj I Kad I Kad II
1 1 1 1 3 2 1
eL
2

640 037
$K_1'V_2K_3'V_4$ Või *k*äi *u*lgas *k*ui need *u*ndid (H II 9, 739 Hlj)
KJn Hlj I
1 1

640 038
$K_1'V_2K_3'V_4$ *K*äivad siin *u*lgas *k*ui need *u*ndid (H II 9, Hlj)
Urv Hlj II
1 1

640 039
$K_1'V_2K_3'V_4$ Siis *t*ema *o*otas, jälle *t*a *o*tsis (eP)
Kod eP
1 1

640 040
$K_1'V_1K_2'V_3$ *P*ea *s*ai *p*õrgu *k*atelaksi (H I 5, 90 Hlj)
Hel Urv Hlj II Kad II eL eP
1 1 1 1 1 1

640 041
$K_1'\underline{V_1}K_2'\underline{V_3}$ *S*õi *m*i*n*u *s*eljasta *l*i*h*ada (H IV 1, 51 Hlj)
Hlj II
2

640 042
$K_1'\underline{V_1}\underline{K_2}'\underline{V_3}$ *S*ee *k*i*i*ku seal*i*hasta (Krk 58, 4)
Krk
1

640—043
$K_1'V_2\underline{K_2}'V_4$ *K*ussa *s*i*e* *k*odara m*e*tsä (KJn)
KJn
1

640—045
$K_1\underline{V_1}K_2'V_4$ *K*ui m*i*na *k*äisin sõjat*i*eda (KK 32, 48 Hlj)
Hlj I Hlj II Kad II Kuu
1 1 1 2

640 046
$K_2'\underline{V_2}K_3'V_4$ Leiti *k*oust s*i*i*s* *k*uusi *i*va (H II 9, 608 Hlj)
Hlj II
1

641 047
$'V_1K_2'V_3K_4$ *M*a*i*e *k*uulis, v*a*sta *k*ostis (V II 80)
Hel Urv KJn Kad I eL eP
1 2 1 1 2 4

640 048
$'\underline{V_1}K_2'V_3K_4$ Mul *o*ne seätud *o*rja *s*ängid (Kod 15)
Urv Kod
1 2

640 049
$'V_1\underline{K_1}V_2K_3$ N*üü*d *t*a *ü*tel *t*ätterilla (Hel 24)
Hel
1

640—050
$'V_1\underline{K_1}'V_3\underline{K_3}$ S*a* *l*inditä, m*a* *l*ehetä (KJn I'37 A)
KJn
1

640 051
$'V_1K_2'V_3\underline{K_3}$ *K*a*r*el *v*õttis *j*a *v*ihastas (Kad 41)
Kad I eL
1 1

640 052
$'V_1K_2'\underline{V_2}\underline{K_3}$ L*ä*tsi *m*a *j*älle *m*ineme (Hani kad. Pä 34)
eL
1

641 053
$K_1'V_2'V_3K_4$ *K*ohe t*ee*nud m*e*ie *k*iike (KJn 206 A)
KJn
2

640 054
$K_1'\underline{V_1}'V_2K_3$ *T*uli *a*ga v*a*stu *t*oomekene (Laevap. H III 13, 753 eP)
eL eP
2 1

640 055
$K_1'\underline{V_1}'\underline{V_2}K_3$ *K*ui *e*llid *e*mä *k*oduna (Krk 262, 1)
Krk
2

640 056
$K_1'\underline{V_1}'V_2\underline{K_3}$ *T*äht võt mõõka ju *t*erita (Sa. Vl 4)
eL
1

640—057
$K_1'\underline{V_1}'V_3K_4$ *K*ui s*ii* valge p*i*ima *k*oori (Sa. Pä 54)
eL
1

640—058
$K_1'\underline{V_1}'V_3\underline{K_3}$ *M*ina *a*ga künnan *j*a *m*uretsen (E 14424 Hlj)
Hlj II
2

640—059
$K_1'\underline{V_1}'\underline{V_2}K_4$ *K*ui *A*ndres *A*rule *k*ünni (Hrj. mrt. Vl 4)
Kad I Kod eL
1 1 2

640 061
$K_1'\underline{V_2}'V_3K_4$ *P*udsajist t*e*i m*e*mmele *p*adja (Urv 43)
Urv
2

640 062
$K_1'V_2'\underline{V_2}\underline{K_3}$ *T*aga mo *o*ma *t*ubaje (Kad 7)
Kad I
1

641 063
$'V_1K_2K_3'V_4$ L*a*s mu *v*enda võtab n*a*ise (H II 9, 674 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Hlj I Kad I Kad II
2 4 3 1 7 3 2

640 064
$'\underline{V_1}K_2K_3'V_4$ Os t*a* *m*iisi *m*ullõ s*aa*si (Urv 47)
Urv Hlj I Hlj II Kad I Kad II
1 1 1 2 1

640 065
$'V_1K_2\underline{K_2}'\underline{V_3}$ *O*rj*a*laps *l*äbi *o*juma (KJn 147)
KJn
1

640 066
$'V_1\underline{K_1}K_2'V_3$ J*o*ba *s*u *s*õsar *k*ool*õ*nõs (Urv 53)
Urv Hlj II eP
1 1 1

640—067
$'V_1\underline{K_1}K_3'V_4$ *E*i *l*öönd tundi *l*inna k*e*llad (H III 2, 216 Hlj)
Hlj II
1

641 068
$K_1K_2'V_3'V_4$ L*a*ut tii *l*äände m*e*re v*ee*rde (Hel 16)
Hel Krk Urv KJn Hlj I Hlj II
2 3 1 3 5 2
Kuu eL eP
1 1 2

640 069
$K_1K_2'V_3'\underline{V_3}$ *P*ää *p*utte s*e*al*e*hasse
Krk Hlj I eL
2 1 1

640 070
$K_1\underline{K_1}'V_2'V_3$ *M*is *m*ul *a*lla p*a*ntanessä (Hel 23)
Hel Urv Hlj I eP
3 2 1 1

640 071
$K_1\underline{K_1}'V_2'\underline{V_3}$ *T*ooge *t*ei *a*udujad *a*rakad (H I 5, 70 Hlj)
Hlj I Kad I
1 1

640 072
$K_1\underline{K_1}'\underline{V_2}'\underline{V_3}$ *S*ee *s*aagu *i*sa *m*inusta (Kuu 116, 5)
Kuu
1

640—073
$K_1\underline{K_1}'V_3'V_4$ *S*eält *s*ai õnu hobeste *j*uota (Kod 58)
Urv Kod
1 1

640—074
$K_1\underline{K_1}'V_2'V_4$ *S*oit *s*ie *e*mä ukse *e*de (Kuu 420, 3)
Kad II Kuu
1 1

640—075
$K_1\underline{K_1}'\underline{V_2}'V_4$ *M*es *m*ina *u*ele *s*uoban (Kuu 116, 5)
Kuu
1

641 076
$'V_1'V_2K_3K_4$ *O*llin *o*rjas, *k*äisin *k*arjas (KJn 162)
*L*äksin *j*älle *t*üki *t*eeda (Pä 29)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I
3 1 2 2 1 4
Kuu eL
1 1

640 077
$'\underline{V_1}'V_2K_3K_4$ Vist *s*a *k*atsud *m*ieltä *m*üödä
Hel Urv KJn eL
1 1 1 1

640 078
$'V_1'\underline{V_1}K_2K_3$ *T*ule m*u* *k*ülla *k*aitsejaks (KKI 2, 85 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I
1 1 2 2 2 3
Kad I Kad II Kuu eL eP
1 1 2 1 3

640 080
$'V_1'\underline{V_1}K_2\underline{K_3}$ *S*ie *m*ina *k*õrtsissa *k*ulutin (EÜS X 1708 Hlj)
Krk Hlj II Kad II eL
1 1 1 1

640 081
$'V_1'\underline{V_1}K_2\underline{K_3}$ *J*uo *t*uodi *s*uasanumi (Kuu 420, 3)
Krk Kod Kuu
2 1 1

640 082
$'V_1'V_2K_3\underline{K_3}$ *M*erevesi *s*ie *s*ügävä (KJn 186)
KJn Hlj II
1 2

640 083
$'V_1'V_2\underline{K_2}K_3$ V*ii*si *s*ii *k*ana *k*oduje (Sa. VI 4)
Hel Kad II eL
1 1 1

640 084
$'V_1'\underline{V_1}K_2\underline{K_2}$ K*e*s t*ee*b *s*ul *s*iis põllekese (Krk 377, 6)
Krk
1

640—085
$'V_1'\underline{V}_1K_3K_4$ *Siis tied leeme miki-maki* (KJn 197)
KJn Kod Kad II
2 2 1

640—086
$'V_1'\underline{V}_1K_2K_4$ *Miks sina nutad, tütar noori* (Kuu 26, 1)
Krk Kuu
1 3

640—087
$'V_1'\underline{V}_1\underline{K}_2K_4$ *Kas saan ehk siis leiba süüa* (Kuu 26)
Kuu Hlj I
1 1

640—088
$'V_1'V_2\underline{K}_2K_4$ *Lendis see punase põesa* (Lo. Vi 16)
Krk eP
1 1

640 089
$'V_1'V_2\underline{K}_2K_3$ *Tulid kui sina sadame* (Hel 9)
Hel
1

Viietüveline

$2K + 3V(\sim'V) - 3K + 2V(\sim'V)$

650 090
$K_1\underline{K}_1'V_2'V_3'V_4$ *Mis mu emä enne tennu* (Sa. VI 4)
eL
1

650 091
$K_1'\underline{V}_1'V_2K_3'V_4$ *Kui lääb näio kiige pääle* (Krk 58, 4)
Krk
1

650 092
$K_1K_2'V_3'\underline{V}_3K_4$ *Kui kiiku meid ei kanna* (Krk 58, 4)
Krk
1

650 093
$'V_1'\underline{V}_1K_2K_3K_4$ *Ma panen selga siidi särgi* (Kod 6)
Kod
1

650 094
$'V_1'\underline{V}_1K_2K_3'V_4$ *Es meil kotun kulda sepä* (Urv 25)
Urv
1

Kuuetüveline

$2K + 4V(\sim 4'V)$

660 095
$'V_1'\underline{V}_1'V_2K_3'\underline{V}_3K_4$ *Alt olen harva, pealt olen pikka* (V II 80)
eP
4(st.)

Kolmetüveline
KV + K + V(~'V)

731 001
˘$KV_1K_2V_3$ *Sõi*tis *s*inna mõi*s*a'aie (LKT 240)
Hel Kod Hlj II Kad I Kad II eL eP
4 2 2 3 4 1 2

730 002
˘$K\underline{V}_1K_2V_3$ Küll *saa*d *s*iiski *v*aita olla (KKI 2, 85 Hlj)
Kod Hlj I Hlj II
1 1 1

730 003
˘$KV_1K_2\underline{V}_3$ *La*psed *l*õunata *p*aluvad (H III 2, 544 Hlj)
Hel Hlj II Kad I eL
2 2 1 1

730 004
˘$KV_1\underline{K}_2V_3$ *Sää*l pannakse *s*õnad *t*ähele (KKI 2, 39 Hlj)
KJn Kod Hlj I Hlj II
1 1 1 1

730—005
˘$KV_1\underline{K}_1V_3$ *Sa*i *s*ee rukis *v*almiessa (Kad 75)
Kad II eL
1 1

730 006
˘$KV_1\underline{K}_1\underline{V}_2$ *Sie* [-see]-*s*aagu *v*enda minusta (Kuu 116, 5)
Kuu eL
2 1

731—007
˘$KV_1K_2V_4$ *Juu*a *j*änune *k*urku (H I 5, 88 Hlj)
Krk Kod Hlj II
1 1 1

730—008
˘$K\underline{V}_1K_2V_4$ Küll *saa*d *s*iiski olla *v*aida (Kad 89)
Kad II
1

731—009
˘$KV_1K_3V_4$ *Te*ise otsa *t*ömmu *p*easta (E 14424 Hlj)
Urv Kod Hlj II Kad II eL
1 1 1 1 1

731 010
˘$KV_2K_3V_4$ Iku *kee*le, *k*urva *m*eele (eL)
Hel Kod Hlj II eL
3 1 2 1

730 011
˘$KV_2\underline{K}_2\underline{V}_3$ Õlgu *ka*s *k*odu *m*agada (Kod 77)
Kod
1

731 012
˘$KV_1V_2K_3$ *K*ana *l*akas *k*õeruteles (KKI 2, 39 Hlj)
*Pa*gan *v*alla *p*äälikusse (KJn 149)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
4 4 5 5 2 2 1
Kad I Kad II eL eP
5 2 2 2

730 013
vKV$_1$V$_2$K$_3$ *K*ohtuda jo *k*uulamaie (Kad 25)
Hel Kad I
1 1

730 014
vKV$_1$V$_2$K$_3$ *Pi*stsin *sii*s kesalt *p*unuma (SKS, Mark 58 Hlj)
Kod Hlj II Kad I
3 1 1

730 015
vKV$_1$V$_2$K$_3$ *K*eris on mere*k*ivista (Kad 14)
Kod Kad I eL
1 1 1

730 016
vKV$_1$V$_2$K$_2$ *Vee*ga *see* *v*ihane näiu (Kod 49)
Kod Hlj I Kad II
1 1 1

730 017
vKV$_1$V$_1$K$_2$ *To*as *o*li *t*uline piitsa (H I 5, 54 Hlj)
Hlj II Kad I
1 1

731 018
vKV$_2$V$_3$K$_4$ Käski *mu*ll *t*ullõ *m*inna (Urv 4a)
Urv Kod Kad I Kad II
2 1 2 1

730 019
vKV$_2$V$_3$K$_3$ Tule*b* *v*astu *ja* *v*irutab (E 38081 Hlj)
Hlj II
1

730 020
vKV$_2$V$_2$K$_3$ Mis *poo*lt *o*li *p*uhte'embä (Hel 19)
Hel Kad II
4 1

730 021
vKV$_2$V$_2$K$_3$ Põllo*mees* *h*eidab *m*agama (Kad 39)
Kad I
1

731 022
vKV$_2$K$_3$V$_4$ Votsin *pe*re *p*iene *n*eidu (Kuu 144, 1)
Kuu
1

731—023
vKV$_1$V$_3$K$_4$ *See*'p on mino *v*enna *s*anna (Kad 110)
Krk Kad I Kad II eL
1 2 2 2

730—024
vKV$_1$V$_1$K$_3$ *Ku*i *t*uled meil*e* *k*äimaksene (Kad 84)
Urv Kad II
1 3

730—025
vKV$_1$V$_1$K$_3$ *Vii* *s*ina tütterid *v*edeje (LKT 250)
Kad I eP
1 1

730—026
vKV$_1$V$_1$K$_4$ *Se*äl *m*e viimaks kokko *s*aime (Kad 45)
Kad I
1

730—027
~KV$_1$V$_2$K$_4$ Kes *mi*nu *si*nule *m*üüdis (H I 5, 96 Hlj)
Hlj I
1

731' 028
~V$_1$KV$_2$K$_3$ Peräst *vee*rä viina laas (Urv 11)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
3 1 4 2 5 2 4
Kad I Kad II Kuu eL eP
9 8 5 7 4

730 029
~V$_1$KV$_2$K$_3$ Juo *si*in *ti*ksub *t*ühja kõhtu (H III 2, 544 Hlj)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj II
4 1 1 2 1 5

730 030
~V$_1$KV$_2$K$_3$ Läksin *rää*guke *r*ehele (KJn 152)
Hel Krk KJn Kod Hlj I Kad I eP
1 1 1 2 2 2 1

730 031
~V$_1$KV$_2$K$_3$ Ke*v*ade *v*eded *v*ägevad (Kod 68)
Hel Krk Kod eL
1 1 1 1'

730 032
~V$_1$KV$_2$K$_3$ Mis s*a* *ka*vva *k*otun tei (Urv 37)
Urv
1

730 033
~V$_1$KV$_2$K$_3$ Siiski t*u*li *ku*he *k*osime (Hel 33)
Hel
1

730 034
~V$_1$KV$_1$K$_2$ M*a*i *sai* sääred juoksemaie (Kuu 75, 1)
KJn Kuu
1 3

730 035
~V$_1$KV$_1$K$_2$ N*ie*d *tie*vad *t*igu külale (Kod 68)
Kod
1

730 036
~V$_1$KV$_2$K$_2$ P*e*re*mee*s *m*inule kurja (Kad 81)
Kad II
2

731—037
~V$_1$KV$_3$K$_4$ V*i*ssidelta *nii*stest *n*ööri (Hel 4)
Hel Urv KJn Kad II
1 1 1 2

730—038
~V$_1$KV$_3$K$_4$ Kas om neie *poi*sõst *p*uhas (Urv 28)
Krk Urv KJn Kad II
1 1 1 1

730—039
~V$_1$KV$_3$K$_3$ *U*sinasti *puu*d *p*inusta (Kad 66)
Kad II
1

731'—040
~V$_1$KV$_2$K$_4$ *O*llin *k*odo, maksin *k*ulla (Kad 65)
Hel Krk Urv KJn Kad II
2 2 1 1 1

730—041
˘$V_1K\underline{V_2}K_4$ *K*ik oli *sii*disse *s*aadu (Hel 19)
Hel Kod
1 2

730—042
˘$\underline{V_1}K\underline{V_2}K_4$ Jo *s*inu *mi*nule *m*üüdi (H I 5, 96 Hlj)
Hlj I Kad II
1 2

730—043
˘$V_2K\underline{V_2}K_4$ Mis sa *teed pe*räna *p*äevä (Hel 45)
Hel Kod Hlj I
1 1 2

730 044
˘$V_2K\underline{V_2}\underline{K_3}$ Viisin m*a k*ana *k*oduje (LKT 88)
Hel Krk Hlj I Kad II eP
2 2 1 1 1

731 045
˘$V_2KV_3K_4$ Kodu t*u*leb *suu*ri *s*ööja (Kod 73)
Hel Krk KJn Kod eL
1 3 1 1 1

730 047
˘$V_2KV_3\underline{K_3}$ Tulli *a*ita *ma m*äele (Hel 33)
Hel
1

730 048
˘$\underline{V_2}KV_3K_4$ Aganaist t*ee*b *kee*rud *k*öüved (Imet. Pä 15)
eL
1

731 049
˘$K_1KV_2V_3$ *K*ui lääd *ka*rja *saa*temaie (Md. neiu. Vl 1)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I
3 1 3 2 2 2
Kad I Kad II Kuu eL eP
2 2 1 3 3

730 050
˘$\underline{K_1}KV_2\underline{V_3}$ Ei *t*ule *too*reta *k*ojuje (Kad 10)
Kad I Kuu eL
1 2 1

730 051
˘$K_1K\underline{V_2}V_3$ *S*õsare *sii l*innukese (Krk 33, 4)
Krk eL
1 2

730 052
˘$K_1KV_2\underline{V_3}$ *T*ule ei *too*reta *k*odusse (Krk 39, 1)
Krk Kuu eL
2 1 3

730 053
˘$K_1K\underline{V_2}\underline{V_3}$ *P*eästä mul *pa*kku *ja*lasta (KJn 152)
KJn
2

730 054
˘$K_1K\underline{V_1}V_2$ *S*eäl *su juu*sse lõigatasse (Kod 66)
Kod Kad I
1 1

731'—055
ˇK$_1$KV$_3$V$_4$ *M*is sa hoolid *mu*llõ t*u*llõn (Urv 46)
Hel Krk Urv Kod Hlj I Hlj II Kad II
3 1 4 1 1 2 3

730—056
ˇK$_1$K<u>V</u>$_1$V$_4$ *S*iis *saa*d kätte oma *A*nne (Hel 31)
Hel
1

730—057
ˇK$_1$K<u>V</u>$_1$V$_3$ *M*is *mu*l jalga p*uu*tunesse (Harja ots. Vl 10)
Kod eL
1 4

731—058
ˇK$_1$KV$_2$V$_4$ *S*öba oli *sa*ksa mehe t*a*lli (Hel 19)
Hel Krk Kod Hlj II Kad I
1 1 2 2 1

730—059
ˇK$_1$K<u>V</u>$_2$V$_4$ *S*eutud *si*gade v*i*llad (H II 46, 293 Hlj)
Hlj I Kuu eP
1 1 1

731' 060
ˇK$_2$KV$_3$V$_4$ Tulli *k*odo *ka*rjama*a*lta (eL)
Hel Urv Kod Kad I Kad II Kuu eL
2 1 2 3 2 2 2

730 061
ˇK$_2$K<u>V</u>$_2$V$_3$ Küllap *s*iis *saa*d v*a*ida olla (KKI 2, 67 Hlj)
Hlj I
1

730 062
ˇK$_2$KV$_3$<u>V</u>$_3$ Virgal *k*õtt ja *k*ott *o*m täüs (Urv 46)
Urv
1

731 063
ˇV$_1$K$_2$KV$_3$ K*u*i lääd *p*inust *pu*ida tooma (Kad 2)
T*u*li *k*otkas *ku*rja lindu (Kuu 26, 1)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
4 5 6 3 10 5 3
Kad I Kad II Kuu eL eP
7 6 1 4 3

730 064
ˇ<u>V</u>$_1$K$_2$KV$_3$ Et *saa*ks *m*õdu *ma*gusat (KKI 2, 57 Hlj)
Krk Urv Hlj I Kad I eL eP
2 1 3 2 2 3

730 065
ˇV$_1$<u>K</u>$_2$KV$_3$ R*e*bane *l*äks *le*ikamaie (Kad 75)
Kad II
1

730 066
ˇV$_1$K$_2$K<u>V</u>$_3$ V*õ*ta ei *k*ündäje *kõ*nelda (Hani kad. Pä 34)
Krk Kod Hilj II Kad I Kad II eL eP
2 2 1 2 3 2 2

730 067
ˇ<u>V</u>$_1$K$_2$K<u>V</u>$_3$ Kus m*a* s*e*ädelın *s*anoda (Kad 32)
Kas *on* *l*usikad *lo*etud (KJn 196)
Krk KJn Kod Kad I
1 1 1 1

730 068
˘$V_1\underline{K}_2KV_3$ *N*õnda su *l*ehed *l*õdigu (V II 80)
Hlj I eP
1 1

730 069
˘$V_1\underline{K}_1KV_2$ *Et t*ulin *te*ie kiige'elle (H II 38, 19 Hlj)
Hlj I
4

730 070
˘$V_1\underline{K}_1K\underline{V}_2$ *See m*õõka *me*resta tulnud (Harja ots. Vi 31)
Kod Kad I Kad II eP
1 1 3 1

730—071
˘$V_1\underline{K}_1KV_3$ *Siis l*õid tundi *l*inna kellad (H III 2, 216 Hlj)
Hlj I eP
1 1

730—072
˘$V_1\underline{K}_1K\underline{V}_3$ *See m*õeka tulnud *me*resta (Harja ots. VI 10)
*Kas t*uled orjalla *t*ansima (SKS, Mark 58 Hlj)
Hlj II eL
1 1

730 077
˘$V_1K_2K\underline{V}_2$ *Rutust t*õin *tu*le külasta (Kad 66)
Kad II
1

731—078
˘$V_1K_3KV_4$ *N*inda hüüab *v*enna *vii*ul (Kan. Vi 6a)
Urv Kod Hlj I Kad II eL eP
1 1 1 1 1 1

730—080
˘$V_1K_3K\underline{V}_3$ *Me* sõsar *töötegija* (Krk 262, 1)
Krk
1

731—081
˘$V_1K_2KV_4$ *O*tsa *p*anni ubine*poo*di (Krk 33, 4)
Krk
1

730—082
˘$\underline{V}_1K_2KV_4$ Kui s*a l*ööned orj*ala*sta (Kod 74)
Kod Kad I
1 1

730—083
˘$\underline{V}_1\underline{K}_2KV_4$ Et m*i*na *k*oduda *kii*da (H I 5, 54 Hlj)
Hlj II
1

731 034
˘$V_2K_3KV_4$ Minu v*a*ese *t*urja *tar*vis (KJn 151)
Hel KJn Kod Kad I
1 1 1 4

730 085
˘$V_2\underline{K}_2K\underline{V}_3$ Hobu v*õ*t *k*eeli *k*õnelde (Hel 25)
Hel Kod Kad I
1 1 1

731 086
˘$K_1V_2KV_3$ *K*irju t*e*ki *ke*ske'elta (Sa. Pä 54)
Hel Krk Urv KJn Kod Hlj I Hlj II
4 4 3 4 2 4 5
Kad I Kad II eL eP
4 4 4 1

730 087
vK$_1$V$_2$KV$_3$ Suu *p*eab k*i*nne *p*idäme (Hel 46)
Hel eL
4 1

730 088
vK$_1$V$_2$KV$_3$ *V*iiekest m*e*ie *v*elitse (Krk 221, 1)
Krk
1

730 089
vK$_1$V$_2$KV$_3$ *P*oola k*uu*sik või *pu*neta (Rist. m. Vl 1)
Kad I eL
1 1

730 090
vK$_1$V$_2$KV$_3$ *M*a pole s*i*no *mi*nia (Kad 18)
Hel Kad I
1 1

730 091
vK$_1$V$_2$KV$_3$ See *n*äiu m*i*nu *ni*mele (LKT 95)
Kad II eP
1 1

730 092
vK$_1$V$_1$KV$_2$ *K*ägu s*u*l *ku*kub looga peäla (H II 9, 356 Hlj)
Krk Urv Hlj I Hlj II Kad I Kad II eP
1 1 1 1 1 2 4

730 093
vK$_1$V$_1$KV$_2$ *S*ee m*ööka s*öasta toodud (Kad 33)
Kad I
2

730 094
vK$_1$V$_2$KV$_2$ *V*irum*aa v*arese sulge (KJn 201)
KJn
1

730—095
vK$_1$V$_1$KV$_3$ *K*ost s*aa* pulke *k*annelille (Kan. Vl 1)
Hlj I Kad II eL eP
1 1 2 1

730—096
vK$_1$V$_1$KV$_3$ *V*iis s*e*lle laeva *ve*deje (Kad 41)
Kod Hlj I Kad I eP
1 1 1 1

731—097
vK$_1$V$_3$KV$_4$ *K*ukk siis laulis tõise *kõ*rra (Sa. Pä 54)
Krk Urv Kod eL
1 3 1 1

730—098
vK$_1$V$_3$KV$_4$ Veel *p*arem möisa s*o*nni *po*ega (Sm. härg. Vi 13)
eP
1

730—099
vK$_1$V$_3$KV$_3$ *K*uldlõngust *o*n *koo*tud (Kad 67)
Kad II
1

731—100
vK$_1$V$_2$KV$_4$ *S*eina *ää*re laiad *sä*ngid (Hlj)
Hlj I
1

731 101
˘$K_2V_3KV_4$ Kus on *v*irve h*e*llad *ve*ljed (Kod)
Urv Kod Hlj II Kuu
2 1 1 1

730 102
˘$K_2V_3K\underline{V}_3$ Kodu *p*õllum*aad* *pa*remad (H II 9, 197 Hlj)
Hel Hlj II
1 1

Neljatüveline

4KV

741 102
˘$KV_1KV_2KV_3KV_4$ *Si*nu *pe*ig on *pii*tsa *se*ppa (KKI 2, 54 Hlj)
Hel Hlj I
1 1

740 104
˘$K\underline{V}_1KV_2KV_3KV_4$ See *kä*is *lä*bi *ka*rja*la*udad (Kad 21)
Kad I
1

3KV + K

741 105
˘$KV_1KV_2KV_3K_4$ *Va*llan *pa*llu *va*lgeid *p*äid (Urv 44)
Krk Urv Kod eL
2 1 1 1

740 106
˘$K\underline{V}_1KV_2KV_3K_4$ Siis *mu*l *ku*kub *ku*rva *m*eeli (Kad 83)
Urv Kad II
1 1

740 107
˘$KV_1K\underline{V}_1KV_2K_3$ *Na*hk *sa*i *Na*rva sundijalla (Kad 46)
Urv Kad I
1 1

741 108
˘$KV_1KV_2K_3KV_4$ *Pi*lo *pi*hta *r*aami *ri*nda (Krk 262, 1)
Krk
1

741 109
˘$KV_1KV_2K_3K\underline{V}_3$ *Pa*lja *ja*lu *ju* *pa*lusi (Ori t. Pä 5)
eL
1

741 110
˘$KV_1K_2KV_3KV_4$ *Ta*ndsin *lä*bi *talle*lauda (Krk 284, 4)
*Kõ*ige *n*oorem, *kõ*ige *nõ*rgem (LKT 33)
Krk KJn Kod eL eP
1 2 1 1 1

740 111
˘$KV_1K_2KV_3K\underline{V}_3$ *Va*u *j*ookseb *ja* *va*latab (Kod 63)
Kod
1

740 112
˘$KV_1K_2K\underline{V}_2KV_3$ *Ma*ka *s*iin *sa* *ma*raline (Krk 117, 1)
Krk Kod
1 1

740 113
$\vee KV_1K_2K\underline{V_2}K\underline{V_3}$ *Kuu*sed *t*oon *ku*lda *tu*baje (Harja ots. Vi 31)
eP
1

740 11'4
$\vee KV_1\underline{K_1}KV_2KV_3$ *Ka*e *k*uis *va*lda *va*evatas (Urv 5)
Krk Urv eL
1 2 1

741 115
$\vee K_1KV_2KV_3KV_4$ *S*eda *na*erid *Na*rva *sa*ksad (Kad 110)
Hel Krk Hlj I Kad II
1 1 1 1

740 11'6
$\vee \underline{K_1}KV_2KV_3KV_4$ Koes *ma* *mä*rjä *pääle* *pä*stä (Krk 299, 2)
Krk Kod
1 1

740 117
$\vee K_1KV_2K\underline{V_2}KV_3$ *V*eli *võ*tt *sõ*sart *sõ*imate (Harja ots. Vl 4)
eL
1

740 118
$\vee K_1KV_2K\underline{V_2}K\underline{V_3}$ *S*ääsi *ma* *sa*ksa *ma*game (Hel 18)
Hel
1

740 119
$\vee K_1K\underline{V_1}KV_2KV_3$ *S*eep *sa*i *ka*su *ka*ndajale (Hel 7)
Hel eL
1 1

$3KV + V(\sim'V)$

741 120
$\vee KV_1KV_2KV_3V_4$ *Mi*s *ma*ssa *mi*na *va*ene (Urv 41')
Hel Urv
3 1

740 121
$\vee KV_1K\underline{V_2}KV_3V_4$ *S*elja päält *sa*i *see*bi *ra*sva (H IV 1, 17 Hlj)
Hlj II
1

741 122
$\vee KV_1KV_2V_3KV_4$ *Põ*der *po*iki mõtsa *poo*le (Krk 39, 1)
Krk Kod
1 1

740 123
$\vee KV_1KV_2V_3K\underline{V_3}$ *Va*rjul *vee* ma *ve*dasin (LKT 95)
eP
1

740—124
$\vee KV_1K\underline{V_1}V_3KV_4$ *S*est *sa*i mino venna *sa*una (Kad 110)
Kad II eL
1 1

741 125
$\vee KV_1V_2KV_3KV_4$ *Lä*ve *a*lla *lää*tse *la*iu (Hel 7)
Hel Urv Kad I
2 1' 1

740—126
$\vee KV_1V_2K\underline{V_2}KV_4$ *Sa*lgan meil *sa*gare *se*pä (Hel 27)
Hel
1

740 127
˘KV$_1$V$_2$KV$_3$KV$_4$ *Puu*süld käib *puu*sa *pääle* (EÜS X 1652 Hlj)
Hlj II
1

740 128
˘KV$_1$V$_1$KV$_2$KV$_4$ *Ma panin Mu*sta jooksma *mu*idu (H IV 1, 170 Hlj)
Hlj I eL
1 1

740 129
˘KV$_1$V$_2$KV$_2$KV$_3$ *Su*gide *ei selle su*ale (Harja ots. Vl 4)
eL
1

740 130
˘KV$_1$V$_1$KV$_2$KV$_3$ *Ve*nd *ei va*skiv*a*lja'ida (Kad 31)
Krk Urv Hlj II Kad I eL
1 2 2 1 2

740 131
˘KV$_1$V$_1$KV$_2$KV$_3$ *Ma lää ma*hlale *mäele* (Naiseh. VK I 110)
Kuu eL
1 1

740 132
˘KV$_1$V$_1$KV$_2$KV$_3$ *Siis akkas salu sigima* (Rist. m. Vi 1)
eP
1

740—133
˘KV$_1$V$_1$KV$_2$KV$_4$ *Poest tuleb punane poissi* (H I 5, 71 Hlj)
Hlj I Kuu
1 1

741 134
˘V$_1$KV$_2$KV$_3$KV$_4$ *Ole kodu kun ma kuiva* (Krk 299, 2)
Oma poja peada pesta (Kad 4)
Hel Krk Urv Kad I Kad II
1 1 2 1 2

740 135
˘V$_1$KV$_2$KV$_3$KV$_4$ Mis *on käliste käima korda* (Kad 126 a)
Hel Kad II
2 2

740 136
˘V$_1$KV$_2$KV$_3$KV$_3$ *Sest on meie maad madalad* (E 35980 Hlj)
Hlj II
1

740 137
˘V$_1$KV$_1$KV$_2$KV$_3$ *Iki seis selga sinine* (Krk 381)
Krk
1

740 138
˘V$_1$KV$_2$KV$_2$KV$_3$ *Ode sai sole saleja* (Kuu 116, 5)
Kad I
1

2KV + 2K

741 139
˘KV$_1$K$_2$KV$_3$K$_4$ *Loodud laiska, toodud tuima* (ERA II 153, 339 Hlj)
Krk Hlj II
1 2

741 140
˘K$_1$KV$_2$K$_3$KV$_4$ *Tule tõene, loe lõeme* (Kod 9)
Urv Kod
1 1

740 142
˘$K_1K\underline{V}_1KV_2K_3$ *Siis sul kuld kübäre pääl* (Hel 6)
Hel
1

740 143
˘$K_1K\underline{V}_1K_2K\underline{V}_3$ *Kui sain särgilla karata* (Kad 107)
Kad II
1

741 144
˘$KV_1KV_2K_3K_4$ *Vaesellatsel võidaleibä* (Krk 284, 4)
Krk
1

740 145
˘$KV_1KV_2\underline{K_2K_3}$ *Tehke see tuli sinine* (Kuu 175, 1)
Kuu
1

741 146
˘$KV_1K_2K_3KV_4$ *Poisid jõivad pulma jooto* (Kad 63)
Kad II
1

741 147
˘$K_1KV_2KV_3K_4$ *Mändi kuuli, mulle kosti* (Laevap. Vi 3)
Urv Hlj I eP
2 1 2

2KV + 2V(~V)

740 148
˘$KV_1\underline{V_2}KV_3V_4$ *Visnapuun ma viidi aega* (Hrj. mrt. Vl 4)
eL
1

740 149
˘$KV_1\underline{V}_1KV_2V_3$ *Kolm olli kaevo vainuilla* (Kad 37)
Urv Kad I
2 1

740 150
˘$KV_1V_2K\underline{V_2V_3}$ *Kulpi mul katki tallati* (KKI 2, 54 Hlj)
Hlj I
1

740 151
˘$KV_1\underline{V}_1K\underline{V_2}V_3$ *Sääl akkas salu ävima* (Rist. m. Vi 1)
eP
1

740—152
˘$KV_1V_2K\underline{V_2}V_4$ *Kähärpää kadaka alla* (Kuu 175, 1)
Kuu
1

740 153
˘$V_1KV_2V_3K\underline{V}_3$ *Siä vastas ja vihastas* (SKS, Mark 58 Hlj)
Kod Hlj II
1 1

740 154
˘$V_1KV_2\underline{V_2}K\underline{V}_3$ *Ammetmees heidab magama* (Kad 39)
Kad I
1

740 155
˘$\underline{V}_1V_2KV_3KV_4$ Ei *ma juonud naiste nuorta* (Kod 77)
Kod
1

740 156
~$V_1V_2\underline{V_2}KV_3$ *I*kka pean *mi*nagi *me*nne (ERA II 153, 406 Hlj)
Krk Hlj II
1 1

740 157
~$V_1\underline{V_1}KV_2KV_3$ Naine läts *ma*hla *mä*ele (Naiseh. VK I 110)
Hel Kod Hlj I Hlj II eL
1 1 1 1 1

740 158
~$V_1\underline{V_1}KV_2\underline{KV_3}$ *Ja on soi*dome *sa*dula (Kad 39)
Kad I eL
1 1

740—159
~$V_1\underline{V_1}KV_3KV_4$ *Sii*s *tu*li maale *pii*a *puu*do (Kad 41)
Kad I
1

740—160
~$V_1\underline{V_1}KV_2KV_4$ *Kus*t *si*na *ti*atsid meile *tul*la (KKI 2, 46 Hlj)
Hlj I
1

741 161
~$KV_1KV_2V_3V_4$ *Kes*si *ka*evab velje *aa*da (Kod)
Kod Kad I Kad II
1 1 2

740 162
~$K\underline{V_1}KV_2V_3\underline{V_3}$ Kui *po*le *pes*tud, *ei* ole tarvis (Kad 15)
Kad I
1

740 163
~$KV_1K\underline{V_1}V_2V_3$ *Mi*s *mu*l *si*nna *juu*a andas (Hani kad. VI 12)
eL
1

740—165
~$KV_1K\underline{V_1V_2}V_4$ *Sa*i *se*ie *ra*jade peäle (Kad 57)
Kad I
1

741 166
~$KV_1V_2V_3KV_4$ *Pu*ho tema *a*jas *kuker*palli (Kad 47)
Kad I
1

741 167
~$V_1KV_2KV_3V_4$ *Sa*ba *ta*ga *tuu*li *luu*da (KJn 219)
KJn Kod Hlj I Kad II Kuu eL
1 1 1 2 1 1

$2KV + K + V(\sim V)$

741 168
~$KV_1K_2KV_3V_4$ *Tar*tust *tu*li *tar*ka *sa*ksa (Hel 19)
Urv Hel Krk eL
1 3 2 1

740 170
~$\underline{K_1}KV_2KV_3V_4$ Küll *mu*l *mee*lits *met*täle*i*bä (Hel 23)
Hel
1

741 171
˘$KV_1KV_2V_3K_4$ *Põder põiki mõtsa poole*
Krk
1

741 172
˘$KV_1V_2KV_3K_4$ *Vaenelaps koob vaksa vööda* (KKI 2, 24 Hlj)
Krk Urv Hlj I Kad I eL
1 1 3 1 1

740 173
˘$KV_1\underline{V_2}KV_3K_4$ *Karjane saab kaelakoti* (KJn 232)
Hel KJn
1 1

740 174
˘$KV_1\underline{V_1}KV_2K_3$ *Pidi mind piitsul peksetama* (H I 5, 40 Hlj)
Hlj II Kuu
1 1

740 175
˘$KV_1V_2\underline{KV_2}\underline{K_3}$ *Junkur kui juudas järele* (H III 2, 215 Hlj)
Hel Krk Hlj II
3 1 2

740 176
˘$KV_1\underline{V_1}KV_2\underline{K_3}$ *Kolm olli koppelid külassa* (Kad 37)
Kad I
1

740 177
˘$KV_1\underline{V_1}K\underline{V_2}\underline{K_3}$ *Tiumihed tinatoassa* (H II 46, 344 Hlj)
Hlj II
1

740—178
˘$KV_1\underline{V_1}KV_3K_4$ *Part saab toise paiga peale* (E 34934 Hlj)
Hlj I
1

741 180
˘$V_1KV_2K_3KV_4$ *Munes kuu kolmat kuuda* (Lo. Vi 16)
Hel Krk Hlj I eL eP
1 1 1 1 2

740 181
˘$\underline{V_1}KV_2K_3KV_4$ Ei mina rikkund ruuna rinda (H II 9, 636 Hlj)
Hlj II
1

741 182
˘$V_1K_2KV_3KV_4$ Ravad künnin, kaarlad kasvid (LKT 95)
KJn eP
1 1

740 183
˘$V_1\underline{K_1}KV_2KV_3$ *See pole pere peksemine* (Kad 84)
Kad II
1

740 184
˘$V_1\underline{K_1}K\underline{V_2}K\underline{V_3}$ *Ei ma lää meremehele* (Kad 39)
Kad I
2

740 185
˘$K_1KV_2\underline{V_2}KV_3$ *Mehe man sa magasi* (Urv 39)
Urv
1

740 186
˘$K_1KV_2V_3K\underline{V}_3$ *K*ui ei *ka*nna, las *ka*duda (KJn 206 A)
Krk KJn
1 1

741 187
˘$K_1V_2KV_3KV_4$ *K*uu see moistis, *ko*he *ko*stis (Up. v. Vi 8)
eP
1

740 188
˘$\underline{K}_1V_2KV_3KV_4$ Ühe *m*ina saatsin *mar*ja*maa*le (Up. v. Vi 8)
eP
1

740 189
˘$K_1V_2K\underline{V}_2KV_3$ *V*ilets meil *vee ve*dämine (Hel 11)
Hel
1

740 190
˘$K_1\underline{V}_1KV_2KV_3$ *V*end *a*ga *va*htis *va*lja'aida (Kad 70)
KJn Hlj I Kad II eL
1 1 1 1

740—191
˘$K_1V_2K\underline{V}_2KV_4$ *V*iisi *es ve*sile *vee*ri (Hel 23)
Hel
1

740 192
˘$K\underline{V}_1KV_2K_3V_4$ Viis *ta ta*lli *t*ähe halli (Sa. Vl 4)
eL
1

740 193
˘$KV_1KV_2K_3V_4$ *Sää*se *s*ärgi *s*iilu pääle (Urv 42)
Urv
2

740 194
˘$KV_1K\underline{V}_2K_3V_4$ *Si*demest *sii*s seitse *i*va (H II 9, 609 Hlj)
Hlj II
1

740 195
˘$KV_1K\underline{V}_1\underline{K}_2V_3$ *Ku*i *kuu*lis *k*odo *tu*leva (KJn 139 A)
KJn
2

740—196
˘$K_1\underline{V}_1KV_2KV_4$ *K*uiva no *ko*lkja ärr *koo*lu (Urv 10)
Urv
1

740 197
˘$K\underline{V}_1KV_2V_3K_4$ Ja *mu mu*sta *juu*sit *m*üüda (Krk 33, 4)
Krk
1

740 198
˘$KV_1KV_2\underline{K}_2V_3$ *Me*t*samee*s *m*o vennakene (Kad 39)
Kad I
1

740 199
˘$KV_1\underline{V}_1K_2KV_3$ *K*olm *o*li *k*angast *ko*ppelissa (Kad 37)
Hel Urv Krk Kad I eL
1 1 2 1 1

741 200
˘$KV_1V_2K_3KV_4$ *Ra*hamasja *räime*rannan (Urv 40)
Urv eL
1 5(st.)

740 201
$\vee KV_1V_2K_3K\underline{V}_3$ *Ve*ne l*e*pik *v*õi *ve*rende (Rist. m. Vl 1)
eL
2

740 202
$\vee KV_2\underline{V}_2K_3KV_4$ Joba *vi*bu m*ii* *v*allast *vii*di (Urv 17)
Urv
1

740 205
$\vee KV_1K_2K\underline{V}_2\underline{V}_3$ *Kä*isi *k*ui *kä*blik m*ä*ele (Hel 33)
Hel
1

740 206
$\vee KV_1\underline{K}_1V_2KV_3$ *Ta*ha *t*ema *a*dra *ta*lvastagi (H II 9, 610 Hlj)
Hlj II
1

741 207
$\vee KV_1K_2V_3KV_4$ *Va*ks oli *v*etta *a*lla *va*iba (Kad 82)
Kad II
1

741 208
$\vee V_1KV_2KV_3K_4$ K*i*vi *lii*gab, *lii*va *l*aalab (Kod)

Urv	Kod	Hlj I	Hlj II	Kad II
1	2	1	1	1

740 209
$\vee V_1K\underline{V}_1KV_2K_3$ T*u*leb *ku* *ku*rat *k*odujegi (Kod 63)
Kod
1

740—210
$\vee V_1K\underline{V}_1KV_2K_4$ K*u*s *tu*li *tu*bada on *t*einud (H I 2, 697 Hlj)
Hlj II
1

740—212
$\vee V_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2K_4$ J*a* *pa*igub *pa*june *p*õõsas (ERA II 153, 339 Hlj)
Hlj II
1

741 213
$\vee K_1KV_2KV_3V_4$ *T*üdruk *tu*kkus, *tu*li k*u*stus (Hel 30)

Hel	Urv	KJn	Hlj I	Hlj II	Kad II	eL
3	2	1	2	1	1	1

740—214
$\vee K_1K\underline{V}_1K\underline{V}_2V_4$ *K*es *ki*sub *ki*vista p*i*rda (Imet. Pä 15)
eL
2

$$KV + 2V(\sim V) + K$$

741 215
$\vee KV_1V_2V_3K_4$ *Me*re *e*nnast h*ee*na*m*uasta (Kod 22)

Kod	Kad I	eP
2	1	1

740 216
$\vee KV_1\underline{V}_1V_2K_3$ *Ma* v*a*id k*a*svin *m*oisa'assa (H I 5, 54 Hlj)
Hlj II
1

740 217
$\vee KV_1\underline{V}_1V_2\underline{K}_3$ *Ko*lm *o*lli *o*ueda *k*ülassa (Kad 37)
Kad I
1

740—218
˘KV$_1$V$_1$V$_3$K$_4$ *Kos one enne orjad käänud* (Kod 68)
Kod
1

740 219
˘KV$_1$K$_1$V$_2$V$_3$ *Seal sa leiad vennikesta* (Up. v. Vi 8)
Hlj I eL eP
1 1 1

741 220
˘KV$_1$V$_2$K$_3$V$_4$ *Kermest vee kaevo teelta* (Kad 66)
Urv Kad II Kúu
1 1 1

740 221
˘KV$_1$V$_2$K$_2$V$_3$ *Kuslapuust kosja tulõva* (Urv 85)
Urv
1'

741 222
˘V$_1$KV$_2$V$_3$K$_4$ *Peoleo mede löidä* (Hani kad. Pä 34)
eL
1

740 223
˘V$_1$KV$_2$V$_3$K$_4$ *Aganaist ma annan muile* (KJn 139 A)
KJn
1

740 224
˘V$_1$KV$_1$V$_2$K$_3$ *Viib mind pilliga magama* (KKI 2, 54 Hlj)
Hlj I
1

741 225
˘V$_1$KV$_2$K$_3$V$_4$ *Äia särgi siilu pääle* (Hel 19)
Iidut-tiidut, tee oli viltu (H I 5, 85 Hlj)
Hel KJn Hlj I Kad II
1 1 1 2

740 227
˘V$_1$KV$_2$K$_2$V$_3$ *Nüüd ma sain sinna talusse* (KJn 196)
KJn
1

740 228
˘V$_1$KV$_1$K$_2$V$_3$ *Kes seäl sõidab teeda mööda* (Kad 109)
Kad II
1

740 229
˘V$_1$KV$_1$K$_2$V$_3$ *Ao valul vii aia pääle* (Hel 8)
Hel
1

741 230
˘K$_1$KV$_2$V$_3$V$_4$ *Kübärkunda ussi suine* (Krk 262, 1)
Krk
1

740 231
˘K$_1$KV$_2$V$_3$V$_4$ *Kus meil massi vaeva palga* (Krk 381, 2)
Krk
1

740 232
˘K$_1$KV$_2$V$_3$V$_4$ *Hunt sööb sinu, poiss viib minu* (Hel 38)
Hel
1

740 233
˘$K_1KV_1V_2V_3$ *Säält sai palju taaderida* (KKI 2, 56 Hlj)
Hlj I
1

741 234
˘$V_1V_2KV_3K_4$ *Tere, neiu, keedikaela* (LKT 95)
Hel Hlj II Kad I eL eP
1 1 2 1 1

740 235
˘$V_1V_2KV_3K_4$ *Suures nii kui muugi meesi* (Hel 34)
Hel
1

740 236
˘$V_1V_2KV_2K_3$ *Sinna mis like leoti* (Hel 9)
Hel
1

740 237
˘$V_1V_1KV_2K_3$ *Mai lasi jalad jooksemaie* (V II 80)
Hel Urv Hlj II eP
1 1 1 6

740 238
˘$V_1V_1KV_2K_3$ *Ju tuleb kuri koduje* (KJn 139 A)
KJn
1

740—239
˘$V_1V_1KV_2K_4$ *See mei velle nallaviisi* (Krk 262, 1)
Krk
1

741 240
˘$V_1K_2V_3KV_4$ *Ole ei päeva orja poole* (Harja ots. VI 4)
eL
1

740 241
˘$V_1K_2KV_3V_4$ *Meil tule koast kullasuitsu* (Hel 2)
Hel
3

740 242
˘$V_1K_2KV_2V_3$ *Kelle sirp see ette jõuab* (KKI 2, 28 Hlj)
Hlj I
1

740 243
˘$V_1K_2KV_2V_3$ *Astu või vana hallile* (Hel 33)
Hel
1

741 244
˘$K_1V_2KV_3V_4$ *Künnab maada, kannab varsad* (KJn 179)
Urv KJn eL
1 1 1

740 245
˘$K_1V_2KV_2V_4$ *Kääva hulgani kui hundi* (Urv 13)
Urv
1

740 246
˘$K_1V_2KV_3V_3$ *Ratasseppa reetegija* (Kad 10)
Kad I
2

740—247
˘$K_1\underline{V_1}KV_3V_4$ *M*iks *ei* laula *mei*e *nei*ud (KKI 2, 23 Hlj)
Hlj I
1

740 248
˘$K_1\underline{V_1}V_2KV_3$ *S*uga *o*m *to*odu *Soo*me maalta (Harja ots. Vl 4)
eL
1

741 249
˘$V_1V_2K_3KV_4$ *A*nne *hak*ki *k*uld*aka*ela (Kad 91)
Kad I Kad II
1 1

740 250
˘$V_1V_2K_3\underline{K}V_3$ *Han*s oli *Har*jo *m*ees *ma*dala (Kad 52)
Kad I
1

740 251
˘$V_1\underline{V_1}K_2KV_3$ *Sii*s *mi*na *v*ean *vii*nusida (H II 38 Hlj)
Krk Kod Hlj I
1 1 1

740 252
˘$V_1\underline{V_1}\underline{K_2}\underline{K}V_3$ *Ja a*stun *m*ina *ma*jaje (EÜS X 1564 Hlj)
Hel Hlj II
1 1

741 253
˘$K_1V_2V_3KV_4$ *K*urva *mee*li, *lei*na *kee*li (Up. v. Vi 8)
Urv Hlj II Kad I Kuu eP
1 1 1 1 2

$$KV + V(\sim V) + 2K$$

741 254
˘$KV_1K_2K_3V_4$ *Lu*kust olid *l*ahti *l*inna *u*ksed (H III 2, 216 Hlj)
*Ku*ni *k*eedän *k*anamu*n*e (Hel 31)
Hel Urv Hlj II Kad I
1 1 1 1

740 255
˘$K\underline{V_1}K_2K_3V_4$ Mis *sa* seisad *s*õrvi *l*auda (Kad 11)
Kad I
1

741 256
˘$KV_1V_2K_3K_4$ *T*äna käisin *t*üki *t*iedä (KJn 196)
Hel KJn Kuu
1 1 1

740 257
˘$KV_1V_2\underline{K_2}K_3$ *P*ordul *o*n *p*iim *p*unane (Hel 25)
Hel
1

740 258
˘$KV_1V_2\underline{K_2}\underline{K_3}$ *K*eskel n*ee*d *k*apsad *k*õredad (Kad 38)
Hel Kad I
1 1

740 259
˘$KV_1\underline{V_1}K_2K_3$ *P*äe läks *P*eetri *p*alvielle (Harja ots. Vl 10)
Krk Kod eL
1 1 1

740 260
˘$KV_1\underline{V_1}K_2\underline{K_3}$ *Mi*ne *i*ks *m*uiale *m*õisilõ (Urv 40)
Urv
1

740 261
vKV$_1$V$_1$K$_2$K$_3$ *T*eume*h*ed *t*ina*t*oassa (H I 5, 93 Hlj)
Hlj II
1

740—262
vKV$_1$V$_1$K$_3$K$_4$ *S*i*i*st *i*ks velle *s*aaja *s*õit (Urv 7)
Urv
1

741 263
vKV$_1$K$_2$V$_3$K$_4$ *K*aevu *k*uulis, *v*asta *k*ostis (V II 80)
*K*es su *k*ülla *e*nne *k*aitses (KKI 2, 55 Hlj)
Urv Hlj I eP
1 1 2

740 264
vKV$_1$K$_2$V$_3$K$_3$ *T*egin *t*üeda, *e*i *t*änatud (H II 9, 770 Hlj)
Hlj II
2

741 265
vV$_1$KV$_2$K$_3$K$_4$ *M*i*n*e, *l*i*t*s, *l*üpsa *l*ehmä (Hel 33)
Hel KJn
1 1

740 266
vV$_1$KV$_2$K$_3$K$_4$ Meil *o k*odun *k*ulla *k*irgu (Krk 38, 4)
Krk
1

740 267
vV$_1$KV$_1$K$_2$K$_3$ K*e*s *te*ind *t*oa *t*ütterille (Kad 3)
*Ma saa*n *s*õle *s*eisatessa (H II 9, 362 Hlj)
Hlj II Kad I
1 1

740 268
vV$_1$KV$_1$K$_2$K$_3$ *Ma k*asvin *k*ivi*k*ojassa (Kad 23)
Kad I
1

740—269
vV$_1$KV$_1$K$_3$K$_4$ *E*i *see* läinud *s*oota *s*auna (Kad 63)
Kad II
1

740 270
vK$_1$KV$_2$V$_2$K$_3$ *T*oa*t*äis *j*äi *t*uvikesi (Kad 92)
Kad II
1

740 271
vK$_1$KV$_2$V$_3$K$_3$ *K*õrra *k*angast m*a k*udanu (Krk 381, 2)
Krk
1

740 272
vK$_1$KV$_1$V$_2$K$_3$ *K*ui *käi* näidul *k*osja teeda (Hel 25)
Hel
1

740 273
vK$_1$KV$_2$V$_2$K$_3$ *S*eitse *s*ain m*a s*uurta vööda (Kad 24)
*T*ühi *te*äb *s*eda *t*ubada (KJn 135)
KJn Kad I
1 1

741 274
vK$_1$KV$_2$K$_3$V$_4$ *M*illal *m*aksan *m*emme *v*aeva (Hlj)
Urv Hlj I
1 1

740 275
ˇK$_1$KV$_2$K$_3$V$_4$ *S*üdamest *saa*b *s*öömala*u*da (Kad 110)
Kad II
1

741 276
ˇV$_1$K$_2$KV$_3$K$_4$ *See* pole *t*ütar *te*inud *t*ööda (Kad 32)
*Sii*ski on *p*estud *pii*ma *p*ütid (H II 9, 344 Hlj)
Hlj II Kad I Kad II
1 1 1

740—277
ˇV$_1$K$_2$KV$_2$K$_4$ *Maa*p *t*eeks *ta*lvella *t*ööda (Kad 53)
Kad I
1

740 278
ˇV$_1$K$_1$KV$_2$K$_3$ *E*ma *l*äeb *le*hma *l*üpsamaie (H I 5, 96 Hlj)
Urv Hlj I
1 1

740 279
ˇV$_1$K$_1$KV$_2$K$_3$ *Sii*s *k*uulub *kii*dus *k*ojuje (Kad 17)
Kad I
1

740 280
ˇK$_1$V$_2$KV$_2$K$_3$ *L*ihad *e*i *lee*me *l*agunud (Kad 14)
Kad I
1

741 281
ˇK$_1$V$_2$KV$_3$K$_4$ *K*uis peab *o*rja *koo*n *k*äima (Hel 46)
Hel
1

740 282
ˇK$_1$V$_1$KV$_2$K$_3$ *L*ind *a*ga *la*ulis *l*epikussa (KKI 2,47 Hlj)
Kod Hlj I Hlj II Kad I eL
1 1 1 1 1

740 283
ˇK$_1$V$_1$KV$_2$K$_3$ *M*ies *a*i *ma*hlale *m*äele (Naiseh. VK I 110)
eL
1

740—284
ˇK$_1$V$_1$KV$_3$K$_3$ *K*esknädala *k*äis *k*irikus (H III 2, 206 Hlj)
Hlj II
1

741 285
ˇK$_1$K$_2$KV$_3$V$_4$ *V*iis on *v*aimu *v*älja *p*ä*ä*lla (ERA II 153, 289 Hlj)
*K*ui mina *k*õndsõ *k*arja *t*akan (Urv 42)
Urv Hlj II eL
1 5 1

740 286
ˇK$_1$K$_2$KV$_3$V$_4$ Oh *s*eda *s*uurta *Sa*gadi *v*alda (H III 2, 216 Hlj)
Hlj II
1

741 287
ˇV$_1$K$_2$K$_3$KV$_4$ *Ä*mma *p*adja*p*ööra *pää*le (Hel 19)
Hel Kod Kad I Kad II
1 1 1 1

740 288
ˇV$_1$K$_2$K$_3$KV$_4$ Mis *o*lli *k*aevo *k*uldako*o*ko (Kad 37)
Kad I
1

740 289
˘$V_1\underline{K_1}K_2KV_3$ *Ei saa sõlge seisatessa* (H II 9, 362 Hlj)
Hlj I Hlj II Kad I
1 1 1

740 290
˘$V_1\underline{K_1}\underline{K_2}\underline{KV_3}$ *Ei pilland puju pereta* (H II 9, 636 Hlj)
Hlj II
1

741 291
˘$K_1V_2K_3KV_4$ *Senna kasvis suuri saari* (H II 38, 203 Hlj)
Hlj II
1

740 292
˘$K_1V_2\underline{K_2}\underline{KV_3}$ *Peksis mu põlved punaseks* (KKI 2, 91 Hlj)
Hlj I
1

740—293
˘$K_1V_2\underline{K_2}KV_4$ *Põllud nied pärätud pikäd* (KJn 182 A)
KJn eL
1 2

740 294
˘$K_1\underline{V_1}K_2KV_3$ *Kiusta ei kõrbi keritanud* (Kad 96)
Kad II Kuu
1 1

741 295
˘$K_1K_2V_3KV_4$ *Mõetsid mulle palju maada* (EÜS X 1702 Hlj)
Hlj II
1

740 296
˘$K_1\underline{V_1}V_2KV_3$ *Kes tal auda kaevamenna* (Krk 117, 1)
Krk
2

Viietüveline

5 KV

750 297
˘$KV_1K\underline{V_1}KV_2KV_3KV_4$ *Mis me kiike meilta kiunub* (H II 9, 674 Hlj)
Hlj II
1

4 KV + K

750 298
˘$KV_1K\underline{V_1}KV_2K_3KV_4$ *See saab saksa põllu peale* (E 35980 Hlj)
Hlj II
1

750 299
˘$K_1K\underline{V_1}KV_2KV_3KV_4$ *Minu meel teeb teele menna* (E 8142 Hlj)
Hel Hlj I
1 1

4 KV + V(~V)

750 300
˘$KV_1\underline{V_1}KV_2KV_3KV_4$ *Tiumies taineb kanget kaela* (EÜS X 1652 Hlj)
Hel Hlj I
1 1

3 KV + 2 K

750 301
˘$KV_1K\underline{V}_1K_2K\underline{V}_2K_3$ *Kes see sööks see kiiteleksi* (Kad 48)
Kad I
1

750 302
˘$KV_1V_2K\underline{V}_2K_3KV_4$ *Pruudi tuu ma Poolamaalt* (Urv 41)
Urv
1

3 KV + 2 V(~V)

750 303
˘$KV_1K\underline{V}_1KV_2V_3V_4$ *See saab saksa laua peale* (E 35980 Hlj)
Hlj II
1

750 304
˘$KV_1V_2K\underline{V}_2KV_3V_4$ *Künnitükk käib külle pääle* (EÜS X 1'652 Hlj)
Hlj II
2

750 305
˘$KV_1\underline{V}_1KV_2KV_3V_4$ *Siis toon soost aga soojad vitsad* (Kad 73)
Kad II
1

750 306
˘$KV_1V_2\underline{V}_2KV_3KV_4$ *Roovi all on raudarooska* (Kad 85)
Kad II
1

750 307
˘$V_1\underline{V}_1KV_2KV_3KV_4$ *Siis tal kiigub kirstu kaasi* (ERA II 153, 339 Hlj)
Hlj II
1

3 KV + K + V(~V)

750 308
˘$KV_1\underline{K}V_1KV_2V_3K_4$ *Kuhu see kubja pea sai* (H I 5, 90 Hlj)
Hlj II
1

750 309
˘$KV_1KV_2K_3\underline{V}_3KV_4$ *Kodu kuusi, kõik on kurjad* (EÜS X 1565 Hlj)
Hlj II
1

750 310
˘$KV_1\underline{V}_1KV_2KV_3K_4$ *Kui saan kurja kaasa kõsta* (Kod 73)
Kod eL
2 1

750 311
˘$KV_1\underline{V}_1K_2KV_3KV_4$ *Vara iks peitu piibu vardõ* (Urv 41)
Urv
1

750 312
$K_1K\underline{V}_1K_2KV_3KV_4$ *Minu meel tuleb teele menna* (E 8142 Hlj)
Kuu Hlj I
1 1

750 313
˘KV$_1$K$_1$KV$_2$V$_3$KV$_4$ *Ku*hu see *ku*bja ma*g*u *sa*i (H I 5, 90 Hlj)
Hlj II
1

750 314
˘KV$_1$K$_1$KV$_2$KV$_3$V$_4$ *Nä*idi *n*ii *mä*ngvä *mä*e *pää*l (Hel 15)
Hel
1

750 316
˘KV$_1$V$_1$K$_2$KV$_2$KV$_3$ *Kes see kuuvalo varastas* (Kad 30)
Kad I
1

750 317
˘V$_1$KV$_1$KV$_2$KV$_3$K$_4$ *Enne teeb tütar tüki tööda* (KKI 2, 24 Hlj)
Hlj I
1

750 318
˘V$_1$KV$_1$KV$_2$KV$_3$K$_4$ *Kui ta tunneb*, sis *ta tõuseb* (Krk 284, 4)
Krk
1

750 319
˘V$_1$KV$_1$KV$_2$K$_3$KV$_4$ *Kust sina tiatsid seie tulla* (SKS, Mark 92 Hlj)
Ja ka valju käevarsi (EÜS X 1652 Hlj)
Hlj II
2

750 320
˘V$_1$KV$_1$K$_2$KV$_2$KV$_3$ *Kaits sai sõs pääda päetses* (Krk 227, 1)
Krk
1

750 321
˘K$_1$KV$_1$KV$_2$KV$_3$V$_4$ *Mõsõs ma mant maa haisu* (Urv 10)
Urv
1

750 322
˘K$_1$V$_1$KV$_2$KV$_3$KV$_4$ *Tal o suhun suure toime* (Krk 262, 1)
Krk
1

2 KV + 3 K

750 323
˘KV$_1$KV$_1$K$_2$K$_3$K$_3$ *Kui tulen teine kord tagasi* (H III 2, 459 Hlj)
Hlj I
1

750 324
˘KV$_1$K$_1$KV$_2$K$_3$K$_4$ *See sai perglil piimapütist* (H II 9, 611 Hlj)
Hel Hlj II
1 1

750 325
˘K$_1$KV$_1$KV$_2$K$_2$K$_3$ *Mis see mees siin mõttelikku* (Kuldn. Sa 4)
eP
1

2 KV + 3 V(~V)

750 327
˘KV$_1$V$_1$V$_2$KV$_3$V$_4$ *Rinno lää sinna, rinno tännä* (Krk 262, 1)
Krk
1

750 328
~KV$_1$V$_1$V$_2$V$_3$KV$_4$ *Kas on vaud otsekohe* (H II 9, 619 Hlj)
Hlj II
1

750 329
~V$_1$KV$_2$V$_3$V$_3$KV$_4$ *Ema kallis, et sa kannid* (Kad 66)
Hel Kad I
1 1

750 330
~V$_1$KV$_2$V$_2$KV$_3$V$_3$ *Esi sei ma sedä kalada* (Hel 33)
Hel
1

750 331
~V$_1$V$_1$KV$_2$KV$_3$V$_4$ *Siis tal kiigub kiimi varsi* (ERA II 153, 339 Hlj)
Hlj II
1

750 332
~V$_1$V$_1$KV$_2$KV$_3$V$_3$ *Kui ep muud, siis muda vedama* (E 38081 Hlj)
Hlj II
1

750 333
~V$_1$V$_1$KV$_2$V$_3$KV$_4$ *Mis nied virved ellad veljed* (Kod 59)
Kod
1

750 334
~V$_1$V$_1$KV$_2$V$_3$KV$_4$ *Eit oli vastas, taat oli vastas* (Kuu 24, 1)
Kuu
1

750 335
~V$_1$V$_1$V$_2$KV$_3$KV$_4$ *Kui saad alla musta mulla* (Kad 89)
Kad II
1

750 336
~V$_1$V$_1$V$_2$KV$_3$KV$_3$ *Kui on poega, too tubaje* (Kad 63)
Kad II
1

2 KV + 2 K + V(~V)

750 337
~KV$_1$V$_1$KV$_2$K$_3$K$_4$ *Siit mina siis neiu noore* (E 8144 Hlj)
Hlj I
1

750 338
~KV$_1$V$_1$K$_2$KV$_3$K$_4$ *Mul tuleb meesi mujalt maalta* (Hel 41)
Hel
1

750 339
~V$_1$K$_1$KV$_2$KV$_3$K$_4$ *Ma tulin saama saanitäita* (Kad 96)
Hel Kad II
1 1

750 340
~K$_1$KV$_2$K$_2$KV$_3$V$_4$ *Siski seid sa selget leibä* (Krk 265, 7)
Krk
1

2 KV + 2 V(~V) + K

750 341
˘KV$_1$V$_1$KV$_2$V$_3$K$_4$ *Kesa oli kova, ei saanud künda* (SKS, Mark 58 Hlj)
Hlj II
1

750 342
˘KV$_1$V$_1$KV$_2$K$_3$V$_4$ *Kas ma karja kodu aja* (Urv 60)
Urv
1

750 343
˘KV$_1$V$_1$K$_2$KV$_3$V$_4$ *Välk on võtnud vällä odra* (KJn 144)
KJn
1

750 344
˘KV$_1$K$_2$V$_2$KV$_3$V$_4$ Pedas*puust veel poja tooli* (Kad)
Kad I
1'

750 345
˘KV$_1$V$_1$K$_2$KV$_3$V$_4$ *Käed said kuradile kätkitallast* (H I 5, 90 Hlj)
Hlj II
1

750 346
˘V$_1$V$_1$KV$_2$KV$_3$K$_4$ *Et ei liigu lindi laeva* (Kad 110)
Kad II
1

750 347
˘V$_1$V$_1$K$_2$KV$_3$KV$_4$ *Os ma tiias Tooni tarõ* (Urv 56)
Urv
1

750 348
˘V$_1$V$_1$KV$_2$K$_3$KV$_4$ Pea *tema sassis sössa-sassa* (Kad 47)
Kad I
1

750 349
˘V$_1$K$_1$KV$_2$KV$_3$V$_4$ *Oma minu must sääl muidu juokseb* (Kuu 1'44, 1)
Kuu
1

750 350
˘K$_1$V$_1$KV$_2$KV$_3$V$_4$ *Küst sai kilter kingad jalga* (H II 9, 340 Hlj)
Urv Hlj II Kad II
1 1 1

KV + 2 V(~V) + 2 K

750 351
˘KV$_1$V$_2$V$_2$K$_3$V$_4$ *Selgä ai ta siidi leidi* (Hel 35)
Hel
1

750 352
˘KV$_1$V$_1$K$_2$V$_3$K$_4$ *Kes see külla enne kaitses* (KKI 2, 55 Hlj)
Hlj I
1

750 353
˘V$_1$V$_1$KV$_2$K$_3$K$_4$ *Ega ne teile taha tulla*
Hlj I
1

750 354
˘$V_1\underline{V_1}K_2KV_3K_4$ *Et ei tunne tetä tööda* (Krk 262, 1)
Krk
1

750 355
˘$V_1\underline{V_1}K_2K_3KV_4$ *Ei see tundnud tiuteeda* (E 8144 Hlj)
Hlj I
1

750 356
˘$K_1\underline{V_1}KV_2K_3V_4$ *Tükk oli tompu, teine jompu* (H II 38, 192 Hlj)
Hlj I
1

750—357
˘$K_1\underline{V_1}K_3\underline{V_3}KV_4$ *Küll nad teädsid, kus ma kasvin* (Kad 23)
Kad I
1

KV + 3 K + V(~V)

750 358
˘$KV_1\underline{V_1}K_2K_3K_4$ *Siis mina sõidin tüki teeda* (Laevap. Vi 3)
Hel eP
1 1

750 359
˘$V_1K\underline{V_1}K_2K_3K_4$ *Ja ka kõva külle konti* (EÜS X 1652 Hlj)
Hlj II
1

750 360
˘$V_1\underline{K_1}K_2KV_3\underline{K_3}$ *Viis selle kulla siis kojuse* (Kuldn. Sa 4)
eP
1

750 361
˘$K_1K\underline{V_1}K_2K_3V_4$ *Sealt sai kubjas koogirasva* (H II 9, 609 Hlj)
Hlj II
1

750 362
˘$K_1\underline{V_1}K_2KV_3K_4$ *Vend jo kuulis, kostis vasta* (Kad 70)
Urv Kad II
1 1

750 363
˘$K_1\underline{K_1}V_2KV_3K_4$ *Ta toob mulle punapõlle* (KKI 2, 91 Hlj)
Hlj I
1

KV + 3V(~V) + K

750 364
˘$KV_1V_2\underline{V_2}K_3V_4$ *Tiumies on teine orja* (EÜS X 1623 Hlj)
Hlj II
1

750 365
˘$KV_1V_2K_3\underline{V_3}V_4$ *Kodu ühiksa, kõik on ülbid* (EÜS X 1565 Hlj)
Hlj II
1

750 366
˘$KV_1\underline{V_1}V_2\underline{K_2}V_3$ *Kes see tõi kalad jõesta* (Kad 48)
Kad I
1

750 367
˘KV$_1$V$_1$K$_2$V$_3$V$_4$ *K*es *see k*ündis *p*aljo m*aa*da (Kad 75)
Kad II
1

750 368
˘V$_1$V$_1$KV$_2$V$_3$K$_4$ K*e*s *see pe*itis m*e*ilta *p*ääva (Kad 30)
Kad I
1

750 369
˘V$_1$V$_1$K$_2$KV$_3$V$_4$ K*e*s *see v*õtab *v*aeselapse (Kad 83)
Kad II
2

750 370
˘V$_1$V$_1$KV$_2$K$_3$V$_3$ Kui *e*p s*ee mee*si *m*ind *e*i võta (Kad 109)
Kad II
1

750 371
˘V$_1$V$_2$KV$_3$K$_3$V$_4$ S*iip* oli *e*lu, *mi*s *m*a *e*lle (Hel 18)
Hel
1

750 372
˘V$_1$V$_2$KV$_3$K$_3$V$_4$ Kui m*i*na *e*lan, *si*is *s*aan *e*lmed (Kad 92)
Kad II
1

750 373
˘V$_1$V$_1$V$_2$KV$_3$K$_4$ K*e*s s*ee* r*a*ius *pa*lju *p*uida (Kad 41)
Hel Kad I
1 1

750 374
˘V$_1$V$_1$V$_2$K$_3$KV$_4$ *O*h s*a* Jano *k*õrtso*k*oera (Kad 77)
Kad II
1

750 375
˘V$_1$V$_1$K$_2$V$_3$KV$_4$ *Mi*s s*i*na *n*utad, poega *noo*ri (LKT 250)
Urv eP
1 1

750 376
˘K$_1$V$_1$KV$_2$V$_2$V$_3$ *V*inna *a*ga *v*ett s*a* ne*i*tsikäne (Kuu 144, 1)
Kuu
1

750 377
˘K$_1$V$_1$V$_2$KV$_3$V$_3$ *K*uu *o*n t*o*usnud, *k*oit *o*n väljas (Kad 108)
Kad II
1

K u u e t ü v e l i n e

760 378
˘KV$_1$K$_1$KV$_2$KV$_2$KV$_3$KV$_4$ *Ka*s *s*inust *saa*b *ka pur*je*pu*ida (Laevap. Vi 3)
eP
1

760 379
˘KV$_1$KV$_1$KV$_2$KV$_3$KV$_3$K$_4$ *See tee*b *ree*d, *see tee*b *r*attad (Kad 10)
Kad I
1

760 380
˘V$_1$KV$_1$KV$_2$V$_3$KV$_3$KV$_4$ *Et me pa*nnim *e*i *ma pa*ko (Krk 262, 1)
Krk
1

760 381'
˘$V_1K\underline{V}_1KV_2V_3K\underline{V}_3K_4$ *Ei läind Peeter, ei läind Paavel* (Kad 33)
Kad I Kuu
1 1

760 382
˘$V_1\underline{V}_1V_2KV_3\underline{V}_3K_4$ *Hans oli Harjo, Jaan oli Jerva* (Kad 52)
Kad I
1

760 383
˘$V_1\underline{V}_1V_2K_3\underline{V}_3KV_4$ *Seep on peigo, mis on meila* (Kad 10)
Kad I Krk
1 2

760 384
˘$KV_1\underline{K}_1KV_2V_3\underline{V}_3KV_4$ *Tugi sai sellel, kes ei tunne* (Hel 17)
Hel
1

760 385
˘$KV_1\underline{V}_1K_2K_3\underline{V}_3KV_4$ *Seep o sõsar, mis o meile* (Krk 262, 1)
Krk
1

760 386
˘$V_1K\underline{V}_1KV_2V_3\underline{V}_3V_4$ *Abi sai sellel, kes es arva* (Hel 17)
Hel
1

SISUKORD

EELMÄRKMEID 5
SISSEJUHATUS 8
1. Üldisi küsimusi 8
2. Uurimismaterjalist 40
3. Alliteratsiooni käsitlemise ajaloost 47
A. Alliteratsioon ja assonants teiste rahvaste rahvaluules 47
B. Ülevaade soome ja eesti alliteratsiooni käsitlemisest kirjanduses 50
EESTI ALLITERATSIOON 83
1. Alliteratsioonitüübid 83
2. Alliteratsiooni sagedus 89
3. Alliteratsiooni küllasus 103
4. Alliteratsiooni tihedus 104
5. Diftongide allitereerumine 107
6. Alliteratsioon ja keele sõnavara 117
7. Alliteratsiooniliste värsijalgade positsioon 144
8. Alliteratsiooniliste silpide esinemine värsijala tõusus või languses 156
9. Alliteratsiooni homomeeria 168
10. Neljasõnalisest alliteratsioonist 175
11. Alliteratsiooni ja inversiooni seos 180
12. Alliteratsioon ja parallelism 184
13. Alliteratsioon pildi kujundajana 188
14. Determineerivate sõnade progressiivne või regressiivne mõju allitereeruvais värssides 190
15. Alliteratsiooni siirdumine üle värsi 196
16. Epiteet ja alliteratsioon 197
17. Alliteratsiooni lauseline seos 203
18. Konsonandijärgsest erinevast vokaalist 207
19. Koha- ja isikunimede alliteratsiooniline seos 209
20. Arvude osa regivärsside alliteratsioonis 212
21. Alliteratsioonita värsid 218
22. Algriimi tekkimise ajast 221
23. Sisealliteratsioon 224
KOKKUVÕTE 230
Начальная и внутренняя аллитерация в эстонских старинных народных песнях. *Резюме* 238
Anfangsreim und Binnenalliteration im altestnischen Volkslied. *Zusammenfassung* 248
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS 257
ISIKUNIMEDE REGISTER 263
EESTI ALLITERATSIOONI TÜÜBID JA VARIANDID 266

ESIMESTEST KATSETUSTEST «EESTI NÕUKOGUDE ENTSÜKLOPEEDIANI»

E. Pillau

Mõtte areng XIX sajandil

Kaheksateistkümnendal sajandil astus inimkond suure sammu edasi: süstematiseeriti teadmised inimesi ümbritsevatest nähtustest ja näidati nende omavahelist seost — tekkis teadus tänapäeva mõistes. Teadused põimusid filosoofia ja praktikaga ning moodustasid teadmiste ringi, mis peegeldas tolleaegset arengutaset. Soov fikseerida seda XVIII sajandi suurimat saavutust tõstis esiplaanile kaasaegse entsüklopeedia idee, mis sai iseloomustavaks kogu sajandile.[1]

Kaasaegse entsüklopeedia ülesande määras prantsuse materialistlik filosoof ja kuulsa «Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers" (ilmus 1751—1772 28 kd., 1776—1777 5 lisaköidet, 1780 2 kd. registreid) väljaandja D. Diderot ka meile vastuvõetavalt. Tänapäevalgi nõustume, et entsüklopeedia teenib õilsat eesmärki koguda ühtekokku kõik teadmised maakera pinnalt, et anda need inimeste teenistusse ja säilitada tulevastele põlvedele selleks, et nad oleksid meist targemad, saaksid meist õnnelikumaks, ning seega tunneksime rahuldust inimkonna teenimisest.[2]

Kahe eelmise aastasaja jooksul ilmus hulgaliselt sellistest mõtetest ajendatud entsüklopeedilisi teatmeteoseid. Mõnedki neist on aegade vältel lähenenud täiuslikkusele ja püsinud uutes väljaannetes tunnustatud teatmeteostena tänapäevani. See kehtib eriti F. A. Brockhausi, Larousse'i ja «Encyclopaedia Britannica» väljaannete kohta. Parimad entsüklopeedilised teosed paistavad silma ka tähelepanuväärsete keeleliste käsiraamatutena, mis võtavad kokku vastava keele saavutused antud arenguetapil. Ühtlasi on

[1] Ф. Энгельс, Положение Англии. Восемнадцатый век. — К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Изд. 2-е. М., 1955, т. 1, lk. 599.

[2] Encyclopedia Americana. The International Reference Work. Complete in Thirty Volumes. New York-Chicago-Washington, 1956. 10. kd. lk. 316.

arenenud keel ja hästi väljatöötatud terminoloogia entsüklopeediliste teoste tekkimisel üheks peamiseks eelduseks.

Ei tohiks olla kahtlust, et O. W. Masing, kes Lääne-Euroopas 1779.—1786. a. omandas põhjaliku ja mitmekülgse hariduse, oli samuti haaratud sajandi ideedest. Ilmselt juba Lüganuse kirikuõpetajana (1788—1795), umbkaudu 1792. a. alustas ta suure eesti-saksa sõnaraamatu koostamist, mida nimetas ka leksikoniks.[3]

O. W. Masingu sõnaraamat on olnud rohkete näidete ja keeleliste seletustega mahukas tõlkesõnaraamat ning võrreldav ainult F. J. Wiedemanni sõnaraamatuga «Ehstnisch-deutsches Wörterbuch» (1869). Kuigi sõnaraamatu käsikiri läks kaduma, on O. W. Masingul suured teened õigusteadusliku ja aritmeetilise terminoloogia loomisel.[4] Koos varasemate väiksemate sõnastike koostajatega nagu J. Chr. Svenske, J. Chr. Clare, S. H. Vestring, A. T. Helle, A. W. Hupel ja tema idee hilisema teostaja F. J. Wiedemanniga tuleb O. W. Masingut hinnata kui suurt töömeest, kes andis tõhusa panuse eesti keele kogumiseks ja süstematiseerimiseks, see aga lubas hiljem tõsisemalt mõelda ka eestikeelse entsüklopeedilise kirjanduse loomisele.

Käesolevas töös käsitletakse ainult universaalseid entsüklopeedilisi teoseid. Erialane kirjandus ja biograafilised leksikonid moodustavad omaette uurimisteema.

1880. a. saabus Leipzigist Tartusse noor keeleteadlane K. A. Hermann, kes kodumaal sattus kohe kirjandusliku ja ühiskondliku elu keerisesse. Hilisemate andmete järgi olevat K. A. Hermann juba 1881. a. pidanud vajalikuks avaldada «Teaduste raamatu»[5] — üldise entsüklopeedia.

Niisiis tekkis mõte peaaegu paralleelselt J. Jungi ja J. Kunderi kavatsustega välja anda eesti biograafiline leksikon.[6] Kuid ükski kolmest ei jõudnud esialgu plaanidest kaugemale.

A. Grenzstein saabus kodumaale 1881. a. Temast sai ajakirjanik ning poliitik. 1881. a. töötas ta «Eesti Postimehe» toimetajana, 1882. a. asutas oma ajalehe «Olevik». Pärast C. R. Jakobsoni surma, 3. märtsil 1882, tõusis «Olevik» parimaks eestikeelseks ajaleheks ja püsis sellel tasemel 1887. aastani, kuni 1886. a. K. A. Hermanni ostetud «Pärnu Postimees» Tartusse toodi ja seda siin 1887. a. «Postimehe» nime all 3 korda nädalas välja andma hakati.

«Oleviku» programmiks oli rahvast kasvatada ja õpetada. Keelelt oli ajaleht kaunim ja sisult tuumakam kui teised ajalehed.[7]

[3] [O. W. Masing] [Eesti-saksa sõnaraamatu materjale]. ENSV TA KM KO ÕES M. B. 8 : 7 33 + 81 + 1 nummerdamata leht.
[4] Eesti biograafiline leksikon, Trt., 1926—1929, lk. 308—309.
[5] Teaduste raamat. — «Olevik» 1885, 4. veebr.
[6] Eesti biograafiline leksikon. Trt., 1926—1929, lk. V—VI.
[7] Sealsamas, lk. 108—109.

Nähtavasti kasvas sellest üldisest tendentsist välja ka A. Grenzsteini neologismide sõnastik, millele tsensor andis trükiloa 15. septembril 1884. «Eesti sõnaraamat. 1600 uut ja võerast sõna korjanud ja (Saksa sõna lisandusega) Eesti keeles selgitanud...» ilmus juba 19. septembril 1884, nagu teatab autor kirjas J. Jungile samal päeval, ühtlasi läkitades talle sõnaraamatust ühe eksemplari ja paludes edaspidi, kui J. Jung peaks uusi sõnu «sünnitama», kaastööd uuele trükile.[8]

«Eesti sõnaraamatus» toodud materjal on põhimõtteliselt jagatud nelja liiki:

1) üldtuntud ja tarvitusel olevad sõnad, nagu *haridus, kirjandus, näitemäng, tulevik*;

2) soovitatavad uued sõnad, nagu *hoiatama, nälitus, näitemüük, olevus*;

3) «kahtlased» uued sõnad, nagu *isenik, majandama, sidestus, võrdne*;

4) «halvasti tehtud», kasutamiseks ebasoovitatavad sõnad, nagu *ekspedeerima, inshenjöör, andekstama, etendama.*

Näiteks:

1) üldtuntuist: «Baltlane (Balte, Baltiker), Baltimaa elanik; see, kes Balti Sakslaste erakonna poole hoiab»;

2) soovitatavatest: «auusus (Ehrlikeit), auus olek, mis pettust ei salli; meeleauusus, auus, õiglane meel»;

3) «kahtlastest»: «süsinik (Kohlenstoff), lihtne keha, mida keemilikult enam lahutada ei saa, «ollus», millest diamant on kokku pandud; läkastikuga ühendatud saab temast kihvtine cyan»;

4) ebasoovitatavatest: «obelisk (Obelisk), neljakandiline, terav sammas, ühest kivist raiutud, Egiptuses 50—150 jalga kõrge».[9]

Näidetest selgub, et seletused sisaldavad mitte ainult keelelist, vaid ka teatmelist materjali, mis lähendab raamatut leksikoni tüübile. Märksõnastik esitab sõnavara kriitiliseks valikuks. Tolleaegsele eesti lugejale oli selline teatmeteos kahtlemata vajalik. Materjali paigutus veergudesse ja trükikoja köide lubavad väita, et see 50-kopikane teatmeteos oli ka puhtväliste tunnuste järgi mõeldud igapäevaseks käsiraamatuks omaaegses poliitilises ja ühiskondlikus elus orienteerumiseks ning kujutab endast sellisena eesti entsüklopeediliste teoste tinglikku eelkäijat.

Eesti rahvas oli astunud oma arengus monopolismieelse kapitalismi etappi (1883—1895). Kodanlik-demokraatlik vool oli C. R. Jakobsoni surmaga kaotanud juhi. Tsaarivalitsuse reformide tulemusel vähenes Baltimaadel sakslaste mõju, kuid tekkinud olukord ei soodustanud praktiliselt kuultuurielu arengut. Nii näeme tagasiminekut isegi eestikeelse raamatu ilmumises, milles XIX sajandi neljanda veerandi algusest oli valitsenud tõusutendents.

[8] ENSV TA KM KO F50 M2 : 21, l. 2.

[9] A. Grenzstein, Eesti sõnaraamat. Trt., 1884, lk. XIV.

1875. a. ilmus 101 raamatut;
1880. a. „ 135 „
1883. a. „ 168 „
1884. a. „ 155 „
1887. a. „ 123 „ .[10]

Kuid K. A. Hermann ei lasknud end kohutada ajajärgu sobimatusest. 2. oktoobril 1884. a. kirjutas A. Grenzstein Tartust J. Jungile Viljandisse «Eesti Postimehe» omaniku V. Justi ja toimetaja K. A. Hermanni lahkhelidest ning mainis muu hulgas, et kui K. A. Hermann kirjastaja leiab, siis tahab ta üht eestikeelset konversatsiooni-leksikoni kirjutama hakata.[11]

12. detsembril 1884 ilmuski «Eesti Postimehes» juhtkirja kohal üleskutse eesti «Üleüldise teaduse raamatu» väljaandmiseks. «Palve» on küll allkirjata, kuid ehthermanlikus stiilis.

«See raamat peab meile täielisest ja tervest inimlikust teadusest lühedalt aru andma ... kõigi tähtsate kohtade, suurte meeste, kuningate, keisrite, maade, merede, järvede, jõgede, mägede, linnade, riikide, elajate, puude, kivide, lugemata hulga muude asjade üle annab raamat teatust.» Edasi selgitatakse, et see teos võib valmida ainult kollektiivse tööna ja kogu rahva majanduslikul toetusel. Raamatu hinnaks tulevat 120—150-poognalise mahu juures 10 rbl. Üldse minevat kuludeks 10 000 rbl. ja sellepärast tuleks juba kohe hakata andma ettetellimisi, et vajalikku summat kokku saada.[12]

Üleskutse leidis laialdast vastukaja ja «Üleüldise teaduse raamatu» teemat käsitleti sellest peale kuni XIX sajandi lõpuni, s. o. kuni tegeliku teostamiskatseni, peaaegu pidevalt, kusjuures oli nii poolt kui ka vastuväiteid.

«Olevik» alustas poleemikat 1885. a. veebruaris. Rahulolematus algas juba teose pealkirjast. «Üleüldist teadust» polevat olemas. Teose pealkirjaks peaks saama «Üleüldine asja-sõnaraamat». «Oleviku» teised eitavad seisukohad koonduvad peamiselt järgmistesse väidetesse:

1. Eesti rahvas on liiga vaene. Võimatu on leida 1000 inimest, kes igaüks kannaksid kulu 10 rbl.
2. Eesti keeles puudub veel terminoloogia ja võõrsõnu polevat mõtet kasutada — rahvas ei saa neist aru.
3. Tähestikuliselt korraldatud raamat ei kõlba õppimiseks. Eesti rahvas peab aga esialgu veel palju õppima.[13]

---

[10] R. Antik, Eestikeelse raamatu ja brošüüri arvulised kokkuvõtted aastate järgi. — Raamatu osa Eesti arengus. Trt., 1935, lk. 295.

[11] ENSV TA KM KO F50 M2 : 21, l. 5.

[12] Üli tähtjas palve ja kutse tervele Eesti rahvale. — «Eesti Postimees» 1884, 12. dets.

[13] Teaduste raamat. — «Olevik» 1885, 4. ja 11. veebr.

«Üleüldise teaduse raamatu» kaitseks võtab sõna «Tallinna Sõber» ja analüüsib põhjalikult raamatu väljaandmise võimalusi kolmes numbris.

Teadusliku terminoloogia suhtes on «Tallinna Sõber» optimistlikumal arvamusel ja artiklist koorub välja seisukoht, et üldine entsüklopeediline teatmeteos oleks tol ajal olnud vajalik kui ka võimalik. Peamisteks takistavateks teguriteks jäid ikkagi majanduslik kitsikus ja raskused kollektiivse töö organiseerimisel.[14]

29. aprillil 1885 tõi «Olevik» mustvalgel põhjuse, mis ei lasknud K. A. Hermanni üleskutsel täit kõlapinda leida. Nimelt peeti K. A. Hermanni kandidatuuri sobimatuks üksinda toimetama üldrahvalikult tähtsat teost.[15] Kuid sellele vaatamata hakkas K. A. Hermann otsima majanduslikke võimalusi oma kavatsuse teostamiseks. 1886. a. omandas ta Maloki trükikoja, hakkas välja andma «Postimeest» ning «Laulu ja Mängu Lehte», kuid loodetud materiaalne kasu jäi saamata. Omaaegse muusikateadlase A. Kasemetsa andmeil tuli K. A. Hermannil igal aastal isegi tublisti juurde maksta.[16]

Niisiis — K. A. Hermanni idee jäi esialgu ellu viimata majanduslikel põhjustel. Kuid selle mõttega näib ta tegelevat haruldase püsivusega. Kui näiteks 2. juulil 1891 teatatakse Läti «Üleüldise teaduse raamatu» ilmumisest (kavatsetud 3 aasta jooksul 36 annet á 40 kop., kokku 90 poognat hinnaga 12 rbl. tellimisel), siis lisab toimetus [K. A. Hermann] õienduse, et «Eesti üleüldise teaduse raamatu» mõte pole seisma jäänud, vaid saab õigel ajal rahva ette toodud.[17]

Järgmisena üritas eestikeelset entsüklopeediat luua Riias aastail 1882—1891 saksa ringkondade ja eriti mõisnike toetusel ilmunud ajalehe «Kündja» toimetaja Jaan Nebocat (1844—1908).

21. veebruaril 1891 teatas J. Nebocat Läti «Üleüldise teaduste sõnaraamatu» 1. ande kättesaamisest ja kirjutas:

«Sellega on lätlased nüüd Eestlaste ettejõudnud. Nüüd on aga aeg ka «Eestikeele «Üleüldist teadustesõnaraamatut» väljaanda, mis minul käsikirjas valmis on. Kui see ka nii suureks ei saa, kui minu Eesti-Saksakeele Sõnaraamat, mis 4 rubl. 50 kop. maksab, siiski on see Eesti rahva tarvituste kohta nii kaua hea küll, kui keegi teine suurema ohvri toob ja parema väljaannab.» [18]

See oli vajalik algatus ja autor on nähtavasti leidnud ka tolleaegse eesti lugeja jaoks sobiva mahu — just niisugune tagasihoidlik teatmeteos oleks võinud kasutamist leida. Raamatu sisu kohta

---

[14] Teaduslik sõnaraamat. — «Tallinna Sõber» 1885, 22. veebr., 1. ja 8. märts.
[15] Mis teevad teised ajalehed? — «Olevik» 1885, 29. apr.
[16] A. Kasemets, Eesti muusika arenemisluğu. Tln., 1937, lk. 159.
[17] Lätimaalt. — «Postimees» 1891, 2. juuli.
[18] J. Nebocat, Rias 21. küünlakuupäeval. — «Kündja» 1891, nr. 3, lk. 12.

puuduvad igasugused andmed. Kui aga silmas pidada J. Nebocati sulest ilmunud raamatute üldist taset ja fakti, et need juba omaaegses ajakirjanduses said terava kriitika osaliseks, siis on selge, et eesti lugeja selle teose ilmumata jäämisega nii sisult kui keeleliselt midagi olulist ei kaotanud.

Kui lisada, et 1891. a. ajaleht «Kündja» (tol perioodil kõige nõrgemini toimetatud ajaleht) oli lõplikult pankrotti jäämas, millele viitab asjaolu, et J. Nebocat lubas igale ajalehe tellijale välismaalt 5—10% odavamalt kaupa muretseda või sellele, kes levitaks 25 eksemplari tema ajalehte, taskukella kinkida,[19] siis võib järeldada, et J. Nebocati kavatsus oli tõenäoliselt rohkem ärilist laadi.

XIX sajand eesti entsüklopeedia loomise ajaloos ei andnud rohkem praktilisi tulemusi kui A. Grenzsteini «Eesti sõnaraamatu» (1884), mille praktiline väärtus omal ajal oli vaieldamatu ja mida neologismide leksikonile lähedasena võib nimetada entsüklopeedia tinglikuks eelkäijaks.

Kuid kas oli eeldusi ka rohkemaks? Sellele tuleb vastata jaatavalt. Aktiivne huvi eesti kultuuri ja ajaloo vastu tekkis juba aastail 1838—1850 seoses Fr. R. Faehlmanni tegevusega Õpetatud Eesti Seltsis.

Aastail 1869—1871 mindi üle uuele kirjaviisile ja 1875. a. ilmus juba 75% raamatutest uues kirjaviisis.[20]

Eesti koolile olid loodud põhilised õpikud (J. Kunder, C. R. Jakobson jt.).

Eestikeelne terminoloogia oli teatud määral välja kujunenud, eriti J. Kunderi loodusteaduslikes õpikuis (1877—1885), ja isegi sel määral, et mõned autorid peavad J. Kunderi peamiseks teeneks eestikeelse loodusteadusliku terminoloogia arendamist.[21]

Eesti keeles ilmus 15 ajalehte (1887). Tekkisid teaduslikke ja kunstiküsimusi käsitlevad ajakirjad «Meelejahutaja» (1879—1887), «Oma Maa» (1884—1891) ning «Laulu ja Mängu Leht» (1885—1897/98).

1897. a. rahvaloenduse andmeil oli Eestis kirjaoskajate protsent 77,7, mis XIX sajandi üldist taset arvestades oli küllaltki tähelepanuväärne.[22]

V. I. Lenini iseloomustuse järgi oli Eesti sajandivahetusel praktiliselt isegi täieliku kirjaoskusega maa.[23]

---

[19] Eesti ajakirjanduse ajaloost. — Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Kuues leht. Jurjew, 1901, lk. 67.

[20] A. Kask, Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles. Tln., 1958, lk. 198.

[21] K. Laigna, Juhan Kunder. Tln., 1959, lk. 47.

[22] Eesti NSV ajalugu. 2. tr. Tln., 1957, lk. 253.

[23] V. I. Lenin, Ettekanne Rahvakomissaride Nõukogu tegevusest 11. (24.) jaanuaril [1918. a. III Ülevenemaalisel Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogude Kongressil]. — Teosed, 26. kd., lk. 421.

«Meie rahvas loeb, kirjutab, rehkendab ja laulab. Vaesema vabadiku laual on raamatud ja ajalehed. Neid lendab kümne tuhandete viisi Eesti perekondadesse. Laul ja luul käib Eesti väljadest üle kui kevadine kelle helin. Endine orjakari on ka vaimu poolest vabaks saanud.» [24]

Nii iseloomustab tolleaegne ajaloolane, luuletaja, kooli- ja lastekirjanik M. Lipp eesti rahvakooli saavutusi XIX sajandi lõpuks. Ja tõepoolest, selle optimistliku pildi taga peitub 1396 rahvakooli 58 068 õpilasega 1894. a.[25] Eesti VI üldlaulupeost 1896. a. võttis osa 320 laulukoori ja 30 orkestrit 3800 tegelasega.[26]

Samuti arenes kirjastustegevus. Aastal 1900 ilmus 312 raamatut [27] ja töötas 44 trükikoda.[28]

Eeltoodud faktid räägivad sellest, et XIX sajandi kolme-nelja viimase aastakümne jooksul oli mahajäänud maarahvast saanud kirjaoskaja eesti rahvas oma normeeritud keele, haritlaste, sisemise poliitilise võitluse ja muidugi ka klassivastuolude teravnemisega algaval imperialismiperioodil.

Eesti teadus tegi küll alles esimesi samme, kuid eesti rahva arenemine oli jõudnud niisugusele astmele, kus ta vajas teatmekirjandust nii oma maa ja rahva kui ka üldkultuuriliste küsimuste kohta.

Katsetused käesoleva sajandi algul

K. A. Hermanni «Eesti üleüldise teaduse raamat»

Kui aastad 1887—1895 tsaarivalitsuse reaktsioonilise poliitika tõttu tähistasid Eesti kultuurielus teatud paigaltammumist, siis suurtööstuse arenemine ja klassivõitlus aktiviseerisid kõiki ühiskondlikke jõude. Teravnesid sotsiaalsed vastuolud ja suurenes rahva janu teadmiste järele.

Selles mõttes oskas K. A. Hermann valida oma idee teostamiseks sobiva aja. 16. detsembril 1899 teatas «Postimees» eesti konversatsioonileksikoni väljaandmisest. Raamat pidi ilmuma 5—6 aasta jooksul, igal aastal 12 vihikut à 60—100 lehekülge ja ettetellimisel üheks aastaks tuli tasuda 4—5 rbl.[29]

---

[24] M. Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu. — Tõine raamat. Tõine anne. Jurjew, 1899, lk. 168—169.

[25] Eesti NSV ajalugu. 2. tr. Tln., 1957, lk. 317.

[26] M. Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu. Tõine raamat. Tõine anne. Jurjew, 1899, lk. 173.

[27] R. Antik, Eestikeelse raamatu ja brošüüri arvulised kokkuvõtted aastate järgi. — Raamatu osa Eesti arengus. Trt., 1935, lk. 296.

[28] Fr. Puksov, Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega. Tln., 1933, lk. 91.

[29] [Eesti üleüldise teadusraamatu... väljaandmise mõte on teoks saamas.] — «Postimees» 1899, 16. dets.

Vastulöök ei jäänud tulemata ka sel korral. «Postimees» avaldas pärastise kooli- ja haridustegelase N. Kanni kirja, millest selgub, et St. Peterburi «Ustavuse» karskusseltsis on 26. detsembril 1899 K. A. Hermanni üleskutset arutatud ja leitud, et kõigepealt peaks uue terminoloogia väljatöötamiseks loodama komisjon, sest K. A. Hermanni loodud sõnad ei kõlbavat, ja üldse — üksinda ei saavat seda tööd teha.[30]

Samas toetas «Postimees» N. Kanni seisukohti ja lubas K. A. Hermanni kuulutused avaldada ainult siis, kui ta esitab kaastööliste nimekirja.

1900. a. veebruaris näib K. A. Hermann olevat asunud konkreetselt tööle. Veebruari algul tõid ajalehed teate «Tähtjas kuulutus Eesti rahvale», milles K. A. Hermann esitas väga laiahaardelise programmi.[31]

Tolleaegne avalik arvamus avaldas ilmselt tõsist kahtlust tema kompetentsuse kohta niisugust üritust juhtida ja juba 24. veebruaril 1900 esines K. A. Hermann uue pikema jätkuva artikliga. Ta kurdab, et osa mehi on tema ettevõtte vastu kolmel põhjusel: ta ajavat asja üksinda, ei kõlbavat juhatajaks ja eesti keeles ei olevat entsüklopeediat vaja, sest võõrkeeltes juba on.[32] Viimane põhjendus muidugi ei pea paika, aga kaks esimest küll, nagu näitab asjade edasine käik.

Kõigele vaatamata teatas K. A. Hermann 27. juulil 1900 «Eesti üleüldise teaduse raamatu» 1. vihiku ilmumisest. Edasine töö minevat «ruttu ja takistamata» ning «teised vihud ilmuvad korra pärast järele».[33]

28. septembril 1900 teatati entsüklopeedia 2. vihiku ilmumisest,[34] millele järgnes asjalik retsensioon J. V. Veskilt, kes jõudis järeldusele, et nii jätkates peaks järgnema veel 90 viiepoognalist vihikut. Ühtlasi toob retsensent esile hulga raamatu kasutajat desorienteerivaid puudusi: esineb rohkesti faktilisi ja trükivigu, näiteks Abu-Bekr suri enne sündimist (artiklis «Abu-Bekr»); W. Scotti poeg suri lasteta — tegelikult oli tal tütar (artiklis «Abbotsford») jne. Nii need kui ka paljud teised näited (Aadorf — küla ja kihelkond Šveitsis. Afra — Augsburgi linna püha naine III sajandist jms.) viitavad tolleaegsele eesti lugejale mittevajalikule materjalile. Esineb lausa mõttetusi: «Kogukonna asjad on vabal põhjal» (lk. 9); «Ta sai vahvuse eest Vladimiri ordu mõõ-

---

[30] N. Kann, [Kiri toimetusele.] — «Postimees» 1900, 13. jaan.

[31] K. A. Hermann, Tähtjas kuulutus Eesti rahvale. — «Eesti Postimees» 1900, 3. veebr.

[32] K. A. Hermann, Üleüldise teaduse raamatu seletuseks. — «Eesti Postimees» 1900, 24. veebr.; 2. märts.

[33] K. A. Hermann, Üleüldise teaduse raamatu tellijatele. — «Eesti Postimees» 1900, 27. juuli.

[34] K. A. Hermann, Eesti üleüldise teaduse raamatu tellijatele. — «Eesti Postimees» 1900, 28. sept.

kadega» (lk. 16). Enamik andmeid on ajaloo, geograafia ja elulugude valdkonnast, tehnika ja loodusteadused on hoopis vähe esindatud. Suurem osa materjale on vigaselt tõlgitud (vähemalt osalt arvatavasti Meyeri ja Brockhausi leksikonidest, nagu järeldub ühest K. A. Hermanni sõnavõtust.[35] E. P.). Ei ole kasutatud juba olemasolevat eestikeelset terminoloogiat.[36]

Tolleaegne eestikeelne oskussõnavara oli puudulik. K. A. Hermann püüdis rakendada tema enese poolt loodud kunstlikke eestikeelseid sõnu. Selle tõttu on mõte kohati üldse väga raskesti taibatav, nagu näiteks artiklis «asphalt»:

«Teda tunti juba väga vanal ajal ja tarvitati sissebalsameerimiseks; nüüd on ta lahtunud näol mustaks lakiks jämeda raua kaubale, ripspõhjuseks vase-tikile, päevapildisele kivipainule ja ka tumetõmmu lasurvärvile õlivaavamisel.» [37]

Täis jonni ja ebakriitilist enesekiitust jätkas K. A. Hermann tööd samas vaimus, mõistmata, et see oleks olnud tarbetu isegi teose lõplikul ilmumisel.

Majanduslikest raskustest hoolimata viis K. A. Hermann «Eesti üleüldise teaduse raamatu» 1. köite väljaandmise kümnes vihikus aastail 1900—1904 lõpule. Raamat oli väliselt oma aja kohta kõigiti vastuvõetav ja mahult (748 lk.) aukartustäratav.

Juba 3. mail 1904 sai A. Treumann-Heraklides Rakveres K. A. Hermannilt Tartust postkaardi, milles kurdetakse, et sõda on teose ilmumisele suure löögi andnud. Kuid «Üleüldise teaduse raamatu» tööd ei taha ta siiski seisma jätta.[38]

1905. a. tabavad K. A. Hermanni uued raskused, nii et ta on sunnitud kirjas A. Treumann-Heraklidesele 28. märtsist pakkuma müüa 108 ruutsülda oma krundist 1000 rubla eest koos kõigi õigustega.[39]

Majanduslikud raskused sundisid entsüklopeedia teise köitega viivitama üle aasta. Alles 1. juulil 1906 teatas K. A. Hermann kavatsusest jätkata teose väljaandmist. Kahjuks toetatavat teda vähe, kuigi tema, K. A. Hermann, olevat ainus mees, kellel on vajalik haridus selle töö lõpuleviimiseks.[40]

«Eesti üleüldise teaduse raamatu» 2. köide hakkas ilmuma ajalehe «Valgus» lisana. 9. augustil 1906 tõi «Valgus» esimesed 8 lehekülge teisest köitest. Ühtlasi teatati, et endised tellijad saa-

---

[35] K. A. Hermann, Üleüldise teaduse raamat. — «Postimees» 1900, 28. juuli.

[36] J. V. Veski, [Eesti üleüldise teaduse raamat.] — «Rahva Lõbu-Leht» 1900, nr. 12, lk. 729—736.

[37] A. Kask, Ülevaade eesti leksikograafiast 1917. aastani. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I, 1956, lk. 166.

[38] A. Kruusbergi kirjakogu nr. 5, ENSV TA KM KO F 183 M3 : 1, l. 201.

[39] Sealsamas, nr. 5, ENSV TA KM F 183 M3 : 1, l. 209.

[40] [Hermann, K. A.] Üleüldise teaduse raamat. — «Valgus» 1906, 1. juuli.

vad kogu vihiku korraga ja 1. köidet olevat veel võimalik toimetusest saada hinnaga 5 rbl. (köites 5.50).[41]

Teine köide pidi sisaldama tähed B, C, D, E. Üldse ilmus 8 ühepoognalist annet, kokku 64 lk., märksõnadega «B — Brasilia ühisvabad koosdused».

«Eesti Kirjanduse» retsensioonis 2. köite kohta öeldakse: «Toimetaja, kokkuseadja ja kirjutaja usub, et raamatut ainult pudikeelega inimesed tarvitusele võtavad, kes selle või teise puuduse pärast healitsemise riistade juures Eesti keele heali välja ütelda ei saa. Tervetel inimestel on teda selle pärast tarvitada raske, aga suurt kahju sellest ei ole, sest sisugi poolest lubab raamat haledaks paberimäärdeks jääda. Pikemalt temast kirjutada oleks asjata ruumi raiskamine, olgu siis et edespidistes annetes keel ja kirjaviis pisutki ajakohasemaks muutuvad.»[42]

Niisuguseid muudatusi K. A. Hermann ilmselt ei tahtnud teha ega olnud võimelinegi tegema, nagu selgub tema sõnavõtust 11. septembril 1906.[43] Ning eelnimetatud retsensioon, mis taunis eriti K. A. Hermanni foneetilist kirjaviisi, nagu «lahhdi», «kannda» jne., ja mille autoriks on J. V. Veski andmeil J. Jõgever,[44] mattiski eesti esimese entsüklopeedia, mille 812 lehekülge ilmusid ajavahemikul 27. juulist 1900 kuni 11. septembrini 1906.

«Eesti üleüldise teaduse raamat» oli sisult eestlastele ebaolulise materjaliga üle koormatud, ajaleheliku ja laialivalguva stiiliga, rohkete vigadega ja eesti keele saavutusi ignoreeriv raamat, mille kasulikkust märgib vaid idee ise ja mõningane eestlaste kohta kogutud materjal. Muus osas jääb see aga kurvaks õpetlikuks kogemuseks.

Eesti entsüklopeedia idee oli selleks ajaks juba veerand sajandit vana, kuid entsüklopeediat ei olnud ikka veel.

Teised väljaanded

Juba XIX sajandi lõpul tõusis päevakorda rahvaharidustöö jätkamine väljaspool kooli. Näiteks A. Grenzstein kirjutab oma «Politika aabitsas», et inimesele ei piisa enam sellest, mis koolis õpetatakse. Tarvis on teha rahvas kirjaoskajaks ka ühiskondlikus elus ja igapäevase praktilise töö küsimustes.[45]

Kui XIX sajandil ilmus eesti keeles 6692 trükist, siis aastad

---

[41] [Hermann, K. A.] Üleüldise teaduse raamatu sõpradele. — «Valgus» 1906, 9. aug.

[42] Eesti üleüldise teaduse raamat... [Rets. 2. köite kohta.] — «Eesti Kirjandus» 1906, nr. 7, lk. 223—224.

[43] [Hermann, K. A.] Üleüldise teaduse raamat. — «Valgus» 1906, 11. sept.

[44] J. V. Veski kiri 23. juunist 1967. a. E. Pillau valduses.

[45] A. Grenzstein, Politika aabits. Jurjew, 1898, 16 lk.

1901—1917 tõid 7548 trükist, s. o. 17 aastaga rohkem kui eelnenud 100 aasta jooksul kokku.[46] Ning raamatukaubanduse areng näitab, et need raamatud ei jäänud seisma. Kui 1880. a. oli Eestis iga 24 000 elaniku kohta üks raamatukauplus, siis 1903. a. oli üks raamatukauplus juba iga 6000 elaniku kohta, kusjuures samal ajal Venemaal näiteks oli üks raamatukauplus iga 46 000 elaniku kohta.[47]

Kõik see iseloomustab mitte ainult kirjaoskuse arengut, vaid ka laiade rahvahulkade intellektuaalset kasvu, silmaringi laienemist, huvi oma aja sotsiaalsete ja poliitiliste probleemide vastu.

Käesoleva sajandi esimeste aastate üheks loetavamaks ajaleheks kujunes aastast 1887 Peterburis ilmunud «Virmalise» järelkäija «Uus Aeg», mille XIII(I) aastakäik 1899. a. anti välja Tartus ja mis alates 5. jaanuarist 1900 ilmus Tallinnas.

«Uue Aja» toimetuse liikmete, sealhulgas M. Antje ja M. Schifferi ühise töö viljana ilmus 1903. a. ajalehe tasuta kaasandena «Ajalehelugeja sõnaraamat arusaamise abiks igale teadushimulisele lugejale» (72 lk.). Raamat sisaldab märksõnade alfabeedis võõrsõnu, võõrkeelseid väljendeid, aga ka tavalisi märksõnu nagu «ajaleht», mille all antakse kahel veerul ülevaade tähtsamatest eesti, vene ja välismaa ajalehtedest. Näiteks märksõna «sõjavägi» all selgitatakse tervel veerul sõjaväe teenistuskorda nii meil kui välismaal jne. «Ajalehelugeja sõnaraamatus» toodud poliitika, ajaloo, tehnika, majanduse, geograafia jt. alade märksõnade seletus pole alati päris täpne, kuid on arusaadav, oma aja kohta küllalt korrektne ja asjalik. Sõnaraamat sisaldab umbes 1400 märksõna.

«Ajalehelugeja sõnaraamatut» võib eelöeldut arvestades nimetada A. Grenzsteini «Eesti sõnaraamatu» järel teiseks eestikeelseks rahvaleksikoniks, mis ilmus tervikuna ja millel «Uue Aja» laialdase leviku tõttu oli rahvaharidustöös kaugelt suurem tähtsus kui teistel suurelt kavatsetud, kuid pooleli jäänud väljaannetel.

Oma aja kohta hästi läbimõeldud oli «Hariduse sõnaraamat», mille väljaandmise kavatsusest teatati 1902. a. lõpul. Teos pidi ilmuma tähtsamate õpetlaste kaastegevusel ja selgitama ligi 800 leheküljel üle 10 000 «asja» 1 rubla ja 25 kopika eest.[48]

Teose koostajaks ja toimetajaks oli Jakob Muide (Rebase) (1865—1942), kes töötas Tartus P. Schmidti raamatukaupluse juures alates 1902. a. toimetajana ja tõlkijana.[49]

---

[46] R. Antik, Eestikeelse raamatu ja brošüüri arvulised kokkuvõtted aastate järgi. — Raamatu osa Eesti arengus. Trt., 1935, lk. 296.

[47] Fr. Puksov, Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega. Tln., 1933, lk. 171.

[48] [Hariduse sõnaraamat.] — Uus Aastasada. Kalender 1903. aastaks. Jurjew-Tartu, 1902, lk. [2].

[49] H. Kään, Jakob Muide (1865—1942). — Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed. Uurimusi ja materjale. 2, 1961, lk. 438.

Ametlikult kuulutati raamatu tellimine välja alles 21. novembril 1907, kui K. A. Hermanni üritus oli juba lootusetult luhtunud. Sõnaraamat pidi sisaldama pika loetelu teadusi, olema illustreeritud 1000 pildi ja 26 kaardiga ning ilmuma 25 vihikus à 64 veergu (2 poognat) hinnaga 3 rbl. 50 kop. ettetellijatele, teistele 5 rbl.[50] Kuid nähtavasti oli siingi programm vahepeal paisunud ja õigustatult avaldati kahtlust, kas leitakse 6000—7000 rubla, mis selle raamatu kirjastamisse tuleks paigutada.[51]

1908. a. aprillis teatati «Hariduse sõnaraamatu» 1. vihiku ilmumisest ja loetleti 14 kaastöölist, nende hulgas ka A. Kitzberg, M. Pill, M. Saar ja toimetajaks J. Muide. Programmi on veel kord muudetud. Raamatu käsikiri — 50 trükipoognat, olevat lõplikult valmis. Samas on lisatud palve ettetellimisega üritust toetada, mis viitab eestikeelse entsüklopeedilise kirjanduse soetamisel järjekordsetele majanduslikele raskustele.[52] «Hariduse sõnaraamatu» ilmumine jätkus 1909. a., kuid lõppes äkki seitsmenda vihikuga, katkedes sõnal «Definition».

Eesti keele sõnavara arendamise seisukohalt «Hariduse sõnaraamat» midagi olulist ei andnud. Ilmunud osas on Eestit puudutavaid artikleid suhteliselt vähe. Kuid muidu on teos oma aja kohta küllalt korrektne. P. Schmidti kirjastus J. Muide toimetusel suutis anda seitsmes vihikus 224 leheküljel eestikeelse entsüklopeedilise kirjanduse alalt tähelepanuväärse katse, mille ilmumine oleks olnud igati otstarbekas.

Kuna teose tiraaž pidevalt vähenes, langedes 4500-lt 3000 eksemplarini, ning P. Schmidti kirjastus-raamatukauplus 1912. a. üldse lõpetas tegevuse, siis näib olevat tõenäoline, et «Hariduse sõnaraamatu» ilmumise katkemise põhjused olid jälle majanduslikku laadi, mis seekord ajasid nurja vajaliku ürituse.

Tuleb märkida veel 1908. a. ilmunud A. Suurkase teost «Teadusline Tasku sõnaraamat. 2146 teaduslist sõna, kõnekäändu, tarkade meeste ütelusi, lendsõnu jne. Tarwilik käsiraamat igale teadusehimulisele ja edasipüüdjale inimesele.» Viljandi, A. Suurkase kirjastusel, 1908. 106 lk.

Nagu koostaja eessõnas selgitab, on ta seadnud eesmärgiks «teadusliste» sõnade äraseletamise. Raamat näib püüdvat jätkata «Ajalehelugeja sõnaraamatu» traditsioone, kuid on keelelt mannetum. A. Suurkask ütleb, et juba aastaid tagasi tärganud tal soov midagi taolist korda saata. Võimalik, et ta sai mingit innustust ka J. Jungilt, kes juba 30 aastat varem oli tegelnud eesti biograafilise leksikoni ideega. Nimelt selgub A. Suurkase kirjast J. Jun-

---

[50] Hariduse sõnaraamat. — «Elu Päevaväljaanne» 1907, 21. nov.

[51] Kaks kirjanduslist ettevõtet, mida toetada võidaks. — «Elu» 1907, 3. dets.

[52] Praegu ilmus trükist «Hariduse sõnaraamatu» 1. v. — «Elu» 1908, 27. apr.

gile 27. juunil 1895, et ta on aidanud J. Jungil vanavara korjata, kusjuures kogutud materjalid jäeti Viljandis raamatukaupmehe ja kirjastaja A. Renniti juurde hoiule. Sealsamas oli ka mõlema kokkusaamispaik.[53]

«Teadusline Tasku sõnaraamat» pakkus küll rohkem märksõnu kui eelkäijad, jäi aga lähemale võõrsõnade leksikoni tüübile ega suutnud kvalitatiivselt eelkäijate taset säilitada.

Kui teha lühikest kokkuvõtet perioodist 1877—1917, siis peab nentima, et 40 aasta jooksul realiseeriti eestikeelse entsüklopeedilise kirjanduse loomise kuuest katsest ainult kolm. Need olid A. Grenzsteini «Eesti sõnaraamat» (1884), «Ajalehelugeja sõnaraamat» (1903) ja A. Suurkase «Teadusline Tasku sõnaraamat» (1908), mida tinglikult võiks nimetada üldisteks rahvaleksikonideks ning mis oma mahult ja väärtuselt ajastu lugejat enamvähem rahuldasid. Kuid kõik suurema ulatusega katsed takerdusid põhiliselt majanduslikesse raskustesse. Ajastu nõudeile vastas neist vaid arukalt ja suurema mõõdutundega planeeritud «Hariduse sõnaraamat» (1908—1909). J. Nebocati ja K. A. Hermanni algatuste praktiline väärtus on aga küsitav.

Võrdluseks tuleb märkida, et meie naabritel-väikerahvastel suhteliselt avaramate võimaluste juures ei arenenud entsüklopeediate väljaandmine mitte palju paremini.

Näiteks Läti entsüklopeedia, mis oli kavatsetud 36 vihikus, hakkas ilmuma 1891. a. ja jõudis 1893. a. sõnani «Hystrix». Aastaks 1898 ilmus väljaanne kuni 27. vihikuni, jäi aga siis pooleli.[54]

Soome «Tietosanakirja» 10 köidet ja 1 lisaköide ilmusid aastail 1909—1922.

Välispropagandast «Eesti entsüklopeediani»

Eesti entsüklopeedia küsimus 20-ndate aastate algul

Aastad 1917—1920 tähistavad Eesti ajaloos Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu (25. okt. 1917—23. veebr. 1918), maad laastanud Saksa okupatsiooni (veebr.—nov. 1918), Eesti Töörahva Kommuuni lühikest (29. nov. 1918—19. juuli 1919), kuid viljakat tegevust ja lõpuks Eesti kodanliku valitsuse kindlustumist välismaise imperialismi toetusel, mille tulemusena sõjategevus lõppes Tartu rahuga 2. veebruaril 1920.

Kodanluse esimesed sammud olid suunatud kodanliku vabariigi tutvustamisele välismaal, et kindlustada välisabi. Siiani tundis laiem avalikkus välismaal ainult Vene Balti provintse ja sedagi sageli ähmaselt.

---

[53] ENSV TA KM KO F 50 M 6 : 32, l. 1'.

[54] Latviešu konversācijas vārdnica. 9. kd. Riga, 1933, vrg. 17540—17541.

Niisiis — et saavutada kapitalistlikelt riikidelt toetust võitluseks Nõukogude Venemaa vastu, kavatses Eesti kodanlik Haridusministeerium juba 1918. a., ilmselt ajavahemikul 19. nov.—31. dets., s. o. kodanlikule võimule kõige kriitilisemal hetkel, asuda Eestit tutvustava saksakeelse teose väljaandmisele, nagu tõendavad Haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna arhiivimaterjalid.

Eestit tutvustava entsüklopeedilise teose toimetamine oli usaldatud V. Ernitsale. Raamat pidi valmima 23. aprilliks 1919, kuid juba algusest peale valmistas raskusi autorite leidmine ja neilt sobivate artiklite saamine. Nii oli 1919. a. juulis V. Ernitsal kõigest 6 artiklit ja töö ei edenenud nimetamisväärselt kuni erikomisjoni tööleasumiseni 1922. a.[55]

Vahepeal tuli päevakorda Meyeri «Handlexikoni»[56] tõlkimine eesti keelde. Sellise ettepaneku tegi Tallinna firma A/s. «Muravei» 12. augustil 1920 peaminister J. Tõnissonile,[57] kelle korraldusel saadeti «Muravei» kiri haridusministrile seisukohavõtmiseks ja ühtlasi Eesti Kirjanduse Seltsiga konsulteerimiseks. Mõlemad asutused olid väljaande tõlkimisega põhimõtteliselt nõus, kui Eesti ja Soome küsimustes lubataks materjali täiendada.

Kuid «Muravei» esindaja E. Strandelli seletuskirjast 14. septembril 1920 nähtub, et «Muravei» kui Leipzigi Bibliograafiainstituudi esindaja nõudmised hakkasid riivama Eesti riigi suveräänsust — riik pidi küll finantseerima teose toimetamist, kuid tal ei olnud mingit kontrolli selle sisu ja kaastööliste tegevuse üle.

«Muravei» plaani kohaselt pidi väljaantava «Eesti entsüklopeedilise sõnastiku» toimetus olema riiklik ettevõte laialdaste õigustega, nagu tasuta (riigi kulul) kuulutamine kõigis päevalehtedes, tollivaba sisse- ja väljavedu, transport ja Eesti väliskonsulaatide abi. Sõnastiku peadirektoriks pidi saama keegi Otto Treufeldt, kes täielikult oma äranägemise järgi värbab kaastöölisi. Lõpuks esitatakse nõue, et kõik riigiasutused peavad toimetuse korraldusi tellimise, teadete kogumise jms. osas täielikult toetama.[58]

Eesti Kirjanduse Seltsi 21. augusti 1920. a. kirjas haridusministrile öeldakse, et praegu pole soovitatav riigil neid kulusid kanda.[59]

Peaministri resolutsioon soovitaski raamatu Eesti nõuete kohaselt ümber töötada ja välja anda, kuid suuremal kujul. «Ettepan-

---

[55] ENSV ORRKA F 1108, nim. 5, s.-ü. 309, l. 37.

[56] Nähtavasti on tegemist teosega: Meyers Handlexikon. Achte gänzlich veränderte und neubearbeitete Auflage. Leipzig, Bibliographisches Institut, 1920. 1632 vrg. (Neudruck 1922).

[57] ENSV ORRKA F 1108, nim. 5, s.-ü. 13, l. 152—165.

[58] Sealsamas, l. 163—165.

[59] Sealsamas, l. 153.

dud kujul ei vastaks sõnaraamat meie rahva nõuetele oma lüheduse pärast mitte.» [60]

Sellega soikuski järjekordne eestikeelse entsüklopeedia kavatsus. See oli ilmselt puhtäriline ja «Muravei» lepingu projekti tooni arvestades riiklikult kahjulik ettevõte, mis poleks ikkagi suutnud rahuldada rahva nõudeid tol ajal juba hoogsalt arenema hakkava kultuurielu tingimustes.

Nagu varem mainitud, lähtus eesti entsüklopeedia idee esialgselt kodanliku vabariigi välispropaganda vajadustest. 29. jaanuaril 1919 kirjutas R. Kangro-Pool, et Eesti tutvustamiseks ei ole siiani midagi ära tehtud, ja välismaa, nagu tsaariaegsed raamatudki, kujutab eestlasi pikkade juustega, muldonnis elavate poolmetslastena.[61]

30. jaanuaril 1922 peeti Haridusministeeriumi algatusel ministeeriumidevaheline nõupidamine eesti entsüklopeedia küsimuses. Valitsus oli 1922. a. eelarves määranud selle mõtte teostamiseks 500 000 marka krediiti ja nüüd võis töö alata. Eeskujuks otsustati võtta koguteosed «Schweden» ja «Finnland im XX Jahrhundert». Komisjon jõudis kokkuleppele ka soovitatavate autorite suhtes ning 1923. a. lõpuks oli eesti keeles valminud 90 ja inglise keeles 85 artiklit.[62]

15. veebruariks 1924 näib aga olevat selgusele jõutud, et «Eesti entsüklopeedia» tuleb välja anda ainult eesti keeles. Sellest lähtudes palutakse ka H. Kruusilt eestikeelset täiendust tema artiklile eesti raamatu arengust.[63]

Vahepeal ei ole Haridusministeerium saadud materjalidega osanud nähtavasti enam midagi peale hakata ja 21. juunil 1924 kinnitas valitsus lepingu, millega kogu töö anti lõpetamiseks Eesti Kirjanduse Seltsile.[64]

Sama aasta sügisel käis «Eesti entsüklopeedia» toimetamistöö Tartus Eesti Kirjanduse Seltsi juures H. Kruusi juhatusel, kusjuures tal oli rohkesti raskusi autoritega honorari, artiklite hilinemise ja autorite keelelise saamatuse pärast. H. Kruus kirjutas 11. juulil 1925 Tallinna Haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna juhatajale G. Neyle:

«Toimetajana loen ka 2—3 korrektuuri, autorite paranduste puhul veel rohkem ... Lohakus ja lihtne kirjaoskamatus esineb käsikirjades nii sagedasti, et otse häbi! Ja neid sisse jätta kogu-

---

[60] ENSV ORRKA F 1'108, nim. 5, s.-ü. 13, l. 161.
[61] R. Kangro-Pool, Eesti tutvustamiseks. — «Postimees» 1919, 20. jaan.
[62] ENSV ORRKA F 1108, nim. 5, s.-ü. 309, l. 37.
[63] Sealsamas, l. 3.
[64] Sealsamas, l. 46.

teosesse, oleks häbi kõigile asjaosalistele, häbi Eesti kultuurile. Ja sellepärast olen käe kõva hoidnud, kuigi kogu selle asjaajamise juures tihti valdab sõnnikutalli puhastamise meeleolu.» [65]

Töö käigus selgus, et nimetus «Eesti entsüklopeedia» ei ole siiski sobiv, arvestades materjali mitte veeruliselt, vaid üle lehekülje ulatuvat ja artiklite mitte-alfabeetilist paigutust ning sisu loogilis-temaatilist süstematiseerimist. Materjal oli esitatud rohkem laialt kirjeldavana kui konkreetselt iseloomustavana.

H. Kruusi soovitusel tegi Eesti Kirjanduse Selts ettepaneku anda teosele lõplikuks pealkirjaks «Eesti maa — rahvas — kultuur»,[66] mis ka vastu võeti.

«Eesti maa — rahvas — kultuur» ilmus 1926. a. mai lõpul tiraažiga 2000 eks. hinnaga köites 2500 marka, poognates 2250 marka.

Seega ei saanud järjekordsest katsest jälle entsüklopeediat. Et teos oli mahukas (XX,/2/, 1255 lk.), siis lükati raamatu tõlkimine võõrkeeltesse valitsuse 4. detsembri 1925. a. otsusega edasi, sest see oleks läinud liiga kulukaks.[67] Selle tõttu ei täitnud raamat ka välispropaganda otstarvet, milleks ta algselt oli mõeldud.

Eesti entsüklopeedilise kirjanduse ajaloos tähistab koguteos «Eesti maa — rahvas — kultuur» etappi, mille jooksul koguti hulgaliselt faktilist materjali ja omandati organiseerimistöö kogemusi. Ühtlasi anti rahvale esimene põhjalikum ülevaade kodumaast. Kuid üldise entsüklopeedia väljaandmine jäi endiselt päevakorda.

«Eesti entsüklopeedia» ja «Väike entsüklopeedia»

Eesti teaduse arendamine ja tulemuste fikseerimine eesti keeles algas alles möödunud sajandi teisel poolel. 1905.—1907. a. revolutsioonilaine andis teadusliku mõtte arengule uue tõuke ja nüüd juba kaasaegses tähenduses. 1912. a. ilmusid «Eesti kirjakeele reeglid» ja 1918. a. ka esimene «Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat».[68]

Aastail 1909—1914 tehti teatud edusamme ka eestikeelse erialase terminoloogia väljatöötamisel, mis jätkus eriti intensiivselt J. V. Veski kaastegevusel 1920. aastatel. Nii näiteks ilmusid füüsika, taimekaitse, mäetööstuse, botaanika jt. terminoloogilised sõnastikud. Hakkasid ilmuma esimesed seletavad terminoloogilised sõnaraamatud, nagu «Tervishoiu sõnaraamat» (1912), «Tea-

---

[65] ENSV ORRKA F 1108, nim. 5, s.-ü. 309, l. 54.
[66] Sealsamas, s.-ü. 428, l. 22.
[67] Sealsamas, s.-ü. 360, l. 40.
[68] E. Ahven, Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900—1917. Tln., 1958, lk. 43—46.

dusline piibli sõnaraamat» (1911), E. Visnapuu «Muusika leksikon. 1. Terminoloogia» (1923), I. Mannise «Etnograafiline sõnastik» (1925) ja «Suguelu leksikon» (1927). Pandi alus eestikeelsele teaduslikule terminoloogiale ligi 40 000 sõna ulatuses ja saavutati tähelepanuväärset edu eesti keelenormide kehtestamisel.[69] Ilmus «Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat» I—II—III (1925—1930—1937).

Kodanlikus Eestis valitses 20-ndatel aastatel kultuurielu tõusuperiood, mida läbis teravalt kahe vastandliku tendentsi — kodanlik-natsionalistliku ja rahvuslik-demokraatliku progressiivse suuna võitlus.[70] Järjest enam kasvas rahva hulgas pürgimine teadmiste poole, millega laienes pinnas ka eesti entsüklopeedia idee teostamiseks.

Järgmine eestikeelse üldise entsüklopeedia loomise katse tehti Tallinnas 1930. a. On säilinud kirjastuse «Elu» konversatsioonileksikoni toimetuse 4. juuni 1930. a. kiri professor M. J. Eisenile Tartusse, kus teatatakse, et sellenimelise suurteose 1. köite 1. vihik ilmub augustis. «Konversatsioon-leksikon» oli mõeldud kolmes suurekaustalises (24,5 × 17 cm) köites á 600 lehekülge, kusjuures iga köide pidi jagunema müügi hõlbustamiseks kuueks 96-leheküljeliseks vihikuks. Raamat pidi andma seletusi ligi 90 000 märksõna ja mõiste kohta, sisaldama 3500 pilti ja joonist tekstis ning 500 musta ja värvilist pilti, maakaarti ja lisa erilehtedel. Tehakse teatavaks, et erialaste ja eestiaineliste artiklite koostamisest võtavad osa kodumaa parimad õpetlased, palutakse M. J. Eisenit kaastööliseks ja lubatakse arvestada honorari 42—44-tähelise rea pealt.[71]

5. juulil 1930 tänas toimetus M. J. Eisenit lubatud kaastöö eest.[72]

«Konversatsioon-leksikoni» 1. vihik ilmus 1931. a. mais B. Linde toimetusel. Nagu selgub märkusest kaane siseküljel, oli teos kavatsetud juba 1929. a. üheköitelisena Larousse'i[73] eeskujul ja pidi kujunema väikeseks eesti entsüklopeediaks. Kuid märksõnastiku koostamisel paisus raamat kolme köiteni. Edasi teatati, et eeskujuks olevat kasutatud ka inglise, prantsuse, saksa, rootsi, soome, läti, poola, ukraina, tšehhi ja vene entsüklopeediaid, kusjuures peaaegu kõigi nimetatud rahvuslike leksikonide toimetused ja diplomaatilised esindused on võimaldanud toimetusele kaastööd nii sõnalise kui ka pildimaterjali hankimisel. Toimkond koosnevat 16 töötajast ja kaastöölisi olevat 91. Lõpuks märgitakse juba olevat

---

[69] Eesti biograafiline leksikon. Trt., 1926—1929, lk. 569.
[70] Eesti NSV ajalugu. 2. tr. Tln., 1957, lk. 495—496.
[71] ENSV TA KM KO F 24 M 3 : 13, l. 1/1.
[72] Sealsamas, l. 2/2.
[73] Nähtavasti mõeldakse teost «Nouveau petit Larousse illustré. Dictionnaire encyclopédique.» Paris, Librarie Larousse, mis sisaldab nii keelelist kui ka teatmelist materjali.

üle 3500 tellija,[74] mis on aga kaheldav, arvestades toimetuse reklaamistiili. Näiteks 1931. a. mais reklaamis ajakiri «Raamatukogu» ilmselt leksikoni toimetuse ülesandel «Konversatsioon-leksikoni» kui «tüsedaimat teadmiste allikat», mida omandades «Teie ei kuluta oma raha, vaid paigutate väärtusesse, mis tõuseb kohe hinnas 50% võrra. Praegu on veel aeg . . .» jne.[75]

Mõni lehekülg edasi on nagu võrdluseks kirjastuse «Loodus» reklaam:

«Eesti entsüklopeedia. Eesti teaduste sõnaraamat. Ilmub 8 andes. Üle 60 000 artikli. 11 000 veergu tihedat teksti. Rikkalikult illustreeritud. Nõudke hinnata tutvumisvihku (32 lk.). See ei ole äriline ettevõte, vaid rahvuskultuuriline töö. Üle 250 kaastöölise.» [76]

«Konversatsioon-leksikon» lõppes esimese vihikuga. Koostajad nähtavasti taipasid isegi, et nad ei suuda võistelda «Looduse» entsüklopeediaga, mis oli põhimõttekindlamalt kavandatud, mille koostamine oli paremini organiseeritud ja millest võtsid osa tugevamad jõud.

Kuid kirjastusega «Elu» seotud ajakirjanik H. Haljaspõld alustas juba 1930. a. aprillis teise rahvaliku käsiraamatu avaldamist, mis sai suure leviku osaliseks. Tema «Võõrsõnade leksikon» oli seda nõutavam, et niisugust tüüpi teose varasema eelkäija — A. Suurkase «Teaduslise Tasku sõnaraamatu» (1908) järel oli 1923. a. ilmunud vaid L. Sõerdi «Eesti keeles tarvitusel olevate võõrkeelsete sõnade sõnastik» (80 lk.). Mõlemad nimetatud teosed olid 30-ndate aastate alguseks juba vananenud ja mahult ebapiisavad. Rahval oli selliste teatmeteoste järele tungiv vajadus, seda enam, et «Võõrsõnade leksikon», mis sai aluseks 1937. a. ilmunud «Entsüklopeedilisele võõrsõnastikule» samalt autorilt, püüdis eeskujuks võtta Larousse'i sõnastikku ning anda koos keelelise ainesega ka entsüklopeedilisi sugemeid. Kahjuks oli H. Haljaspõllu sõnastikes nõrk just keeleline element, mis sai J. Väinastelt lausa eitava hinnangu.[77] Sellega jääb H. Haljaspõllu töö eesti teatmekirjanduse ajalukku just seletava osa tõttu, sest keeleliselt tõi ta rohkem kahju kui kasu.

R. Kleisi suusõnaliste mälestuste põhjal on eestikeelse entsüklopeedia mõtet uuesti kaalutud Eesti Kirjanduse Seltsi juhatuses juba 1920. aastate lõpul. Kuid konkreetsemalt sai «Eesti entsüklopeedia» väljaandmise mõte alguse kirjastuse «Loodus» tolleaegse peatoimetaja H. Männiku reisilt Soome 1930. a. suvel, kus

---

[74] Konversatsioon-leksikon. Teaduste sõnaraamat. [Toim. B. Linde.] Ligi 5000 ühe- ja mitmevärvilist pilti, joonist ja maakaarti. 1. kd. [1. v.] A — aktsidentsid. Tln., 1931, [VI] lk., 192 vrg.

[75] Teadus on võim! — Raamatukogu 1931, nr. 1 (3), lk. 32.

[76] Eesti entsüklopeedia. — Raamatukogu 1931, nr. 1 (3), lk. 47.

[77] J. Väinaste, Võõrsõnade leksikon 1. — «Kasvatus» 1930, nr. 5, lk. 249—252.

talle oli sisendatud mõtet, et vähemalt «Pieni tietosanakirja» (4 kd. 1925—1928) sarnase teose kirjastamine oleks Eestiski mõeldav. Selleks ajaks oli Lätis 1927. a. alustatud uue suure entsüklopeedia väljaandmist (Latviešu konversācijas vārdnīca. 1.—21. kd. A — Tjepolo. Riga, 1927—1940. 43008 vrg.), soomlased alustasid parajasti «Iso tietosanakirja» (1931) ja ilmuma hakkas ka «Lietuviškaji Enciklopedija» (1931). Soome reisilt saabudes sõitis H. Männik kohe Narva-Jõesuhu, kus suvitas R. Kleis, kellel oli juba kogemusi «Eesti biograafilise leksikoni» (1926—1929) toimetamisel, mis omakorda oli üheks eelduseks «Eesti entsüklopeedia» väljaandmisele. Küsimust kaaluti koos ja otsustati konsulteerida tolleaegsete Tartu ülikooli õppejõududega, kes viibisid parajasti suvepuhkusel. Tartus arutati küsimust ülikooli eesti keele lektori J. V. Veskiga. Eeltoodud näide iseloomustab «Looduse» peatoimetaja H. Männiku operatiivsust ja energilisust, millel edaspidi oli suur tähtsus «Eesti entsüklopeedia» ilmumisele.

Kirjastuse «Loodus» asutas väike pedagoogide ring 1920. a. loodusteaduslike õpikute kirjastamiseks. 1923. a. kujundati kirjastus osaühinguks, kuid ärilise tegevuse kõrval jätkas ta ka teaduslikku ja kultuurilist uurimistööd. Näiteks algatati «Looduse» kapitaliga omaaegset kodu-uurimistööd («Eesti» — «Tartumaa», «Võrumaa» jt.), jagati pidevalt Tartu ülikooli kaudu auhindu loodusteaduslike uurimuste eest jne.

1931. aastal ei olnud raamatute müügivõimalused eriti soodsad. «Iga raamatu hinna kalkulatsioon peab juhitud olema põhimõttest: raamat tasugu ise ennast ära,» kirjutas H. Männik.[78]

Selliste majanduslike võimaluste juures torkab «Looduse» kultuurihariduslik tegevus eriti silma ja peaks leidma meie kultuuriloos väärilist märkimist. Igatahes tõendab piiratud võimaluste juures «Eesti entsüklopeedia» väljaandmisele asumine «Looduse» kultuurilist missiooni.

7. augustil 1930 otsustas «Looduse» juhatus «Eesti entsüklopeedia» väljaandmise kavatsuse heaks kiita ja moodustas ettevalmistustöödeks komisjoni R. Kleisi juhatusel.[79] R. Kleis saadeti kohe nädalaks Soome «Otava» kirjastuse tööga tutvuma, kus parajasti oli ettevalmistamisel 15-köiteline «Iso tietosanakirja» (1931—1939). Hiljem oli R. Kleisil võimalus tutvuda ka Brockhausi entsüklopeedia väljaandmisega Saksamaal ning Taani ja Norra entsüklopeediatega. Neist pakkus eeskujuna erilist huvi «Der grosse Brockhaus», mille viieteistkümnes, 20-köiteline väljaanne oli parajasti kirjastamisel. Teatavasti on Brockhausi entsüklopeedia kuulus suure märksõnade arvu ning teaduslikult täpse ja suhteliselt lühidalt esitatud andmestiku poolest.

---

[78] H. Männik, Pilk K./Ü. «Looduse» senisele tegevusele. — Raamatute Tutvustaja nr. 9. Trt., 1931, lk. 239.

[79] Eesti entsüklopeedia. 8. kd. Järelsõna, lk. 7.

«Eesti entsüklopeedia» ettevalmistustööd seati algusest peale rangele organisatsioonilisele alusele.

Soome eeskujul otsustati piirduda juhtimisel väiksema operatiivse tuumikuga. Redaktsioonitoimkonda kuulusid R. Kleis peatoimetajana, P. Treiberg (= Tarvel) ja J. V. Veski.

Töö jagati 37 (hiljem 42) osakonna vahel. Osakondi juhtisid vastavad eriteadlased. Töö arvestuse aluseks oli kuni 50-täheline rida, mille eest autoritele maksti 10 senti ja osakondade toimetajatele 2 senti. Kõik osakondade toimetajad ja kaastöölised olid mittekoosseisulised.

Iga osakonna toimetaja hankis vastavalt osakonna märksõnastikule kirjastuse kaudu või otseselt kaastöölistelt artiklid, määras nende väärtuse ja sobivuse ning saatis edasi redaktsioonitoimkonnale, kes seadis nad trükivalmis.[80] Redaktsioonitoimkonna koosolekud toimusid vastavalt vajadustele, vahel mitu korda nädalas. Kaastöölisi oli selleks ajaks juba umbes 170. Neid informeeriti tähtsamatest küsimustest trükitud ringkirjade kaudu. Selliseid ringkirju on korda läinud kindlaks teha 10. Ringkirjad olid mõeldud kõigile «Eesti entsüklopeedia» osakonnatoimetajatele ja kaastöölistele ning seal määrati käsikirjade lõpliku esitamise tähtajad köidete kaupa (nr. 3), manitseti artiklite hilinemise pärast ja informeeriti teose ilmumise käigust. Nimetatud ringkirjadest on ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas korraldatud kogudes säilinud nr-d 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10.[81]

Kõige tähtsamaks teose koostamisel tuleb pidada asjaolu, et juba alguses määrati nii organisatsioonilised kui ka sisulised põhimõtted ja hiljem töö käigus peeti neist rangelt kinni. Nii kindlustati teose ühtlus sel määral, nagu see niisuguse käsiraamatu esmakordsel trükki toimetamisel üldse võimalik oli.

Esimeseks oluliseks printsiibiks oli üldmõistetavus: ka erialaste artiklite poolest pidi see olema mitte käsiraamat spetsialistile, vaid informatsiooniline teatmeteos laiadele hulkadele, mis aga ei tähenda veel rahvapärasust laiemas mõttes.

Teiseks pidi entsüklopeedia olema teadmiste varaait, mitte praktiliste nõuannete kogu.

Kolmandaks oli raamat suunatud olevikku — toodi vaid kaasaja inimesele vajalikke teadmisi. Niinimetatud surnud teadust entsüklopeediasse ei võetud.

Neljandaks rakendati rahvuslik-geograafilist printsiipi: Eesti ja eestlaste kohta käivad andmed toodi põhjalikumalt kui naabermaade kohta ja naabermaid omakorda käsitleti põhjalikumalt kui kaugemaid rahvaid.[82]

---

[80] Eesti entsüklopeedia sepikojas. — «Päevaleht» 1931, 26. jaan.
[81] ENSV TA KM KO F 24 M 2 : 14, l. 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9.
[82] Eesti entsüklopeedia. 1. kd. Trt., 1931, lk. XI.

Algul kavatseti põhiline märksõnastik tõlkida soome «Pieni tietosanakirjast». Selleks toodi Soomest 4 eksemplari, millest kaks lõigati lahti ja jaotati osakondade vahel. Üldised märksõnad jäid redaktsioonitoimkonnale. Kuid varsti tuli sellest kavatsusest loobuda, sest tõlgitud märksõnastik ei rahuldanud. Alustati originaalse märksõnastiku koostamist, mis valmis 1931. a. aprillis ja sisaldas kuni 70 000 märksõna.[83]

Sellega näis teose ilmumine olevat kindlustatud, sest «Loodus» hakkas organiseerima laialdast tellimiste vastuvõtmist. Vastavalt prospektile pidi «Eesti entsüklopeedia» — eesti teaduste sõnaraamat — ilmuma 8 köites, iga köide umbes 1400 veergu tihedat teksti, kogu teos 11 200 veergu, sellest 3500 veergu Eestit käsitlevat materjali. Raamat pidi ilmuma vihikute kaupa, igas köites 7 vihikut, à 1 vihik kuus, seega 56 kuu ehk ümmarguselt viie aasta jooksul.

Esialgsete lubaduste kohaselt pidi «Eesti entsüklopeedia» 1. vihik ilmuma 1931. a. augustis. Tekkinud viivitus põhjustas H. Männiku intervjueerimise ajakirjanike poolt, mille tulemused avaldati 31. augustil 1931.

Viivituse põhjuseks osutus kaartide trükkimine, mida taheti anda vastava veeru juures, mitte eraldi köitena.

Kui kaardid trükiti kodumaisel paberil, siis raamat ise saksa paberil, mis olevat odavam (100 kg saksa paberit maksis 43,75 krooni, 100 kg eesti paberit 67,10 krooni, kusjuures eesti paberitööstus ei suutvat kindlustada nelja aasta vältel ühtse kvaliteediga paberit) ja kvaliteetsem, eriti pinna sileduselt, sobides paremini piltide trükkimiseks tekstis.[84]

Entsüklopeedia tellimishinnaks brošeeritult oli 200 krooni. Tõsi — kuni 1. jaanuarini 1931 võis teose saada ka 75 krooni eest kohemakstavas rahas. Kirjastus tahtis panna erilist rõhku teose teaduslikkusele ja täpsusele. Rikkalikult lubati ühe- ja mitmevärvilisi pilte ning kaarte tekstis ja eraldi lehtedel. Prospekt sisaldas 28 veergu näiteid artiklitest.[85]

«Eesti entsüklopeedia» 1. vihik ilmus oktoobris 1931 ja sai kriitika poolt hea hinnangu. J. Käis juhtis küll tähelepanu mõningale ebaühtlusele lühendites ja viidetes. Vahel on seletustes kasutatud tundmatuid sõnu, puudub osa eestikeelseid oskussõnu loodusteaduste valdkonnast jms. Kuid kokkuvõttes annab retsensent kiitva hinnangu.[86]

Pärast 5. köite ilmumist 1935. a. käsitles J. Väinaste põhjalikult teose keelelist külge ja jõudis järeldusele, et raamatu keel ei ole ikka veel eeskujulikult korras. Suurematekş puudusteks on eba-

---

[83] Eesti entsüklopeedia sepikojas. — «Päevaleht» 1931, 26. jaan.
[84] Millal ilmub «Eesti entsüklopeedia»? — «Päevaleht» 1931, 31. aug.
[85] 8 kaunis köites Eesti entsüklopeedia. Trt., 1931. 32 lk.
[86] J. Käis, Eesti entsüklopeedia 1. — «Kasvatus» 1931, lk. 468—472.

ühtlane ja kõikuv keelenorm ning mitte küllalt selge, täpne, eestipärane sõnastus. Kuid suur osa neist puudustest, mis torkavad silma ainult keelespetsialistile, langeb tolleaegse eesti keelekultuuri üldise taseme arvele ega takista entsüklopeediat kasutamast täpse käsiraamatuna. Muidu on see aga «raamat, millega saame tähtsa keelelise allika ja teguri, mis avaldab mõju lugejate keelepruugile. See on ainulaadne teos, kus esineb kõik see, mis meil on saavutatud keele rikastamise alal.» [87]

J. Väinaste retsensioonile vastas peatoimetaja R. Kleis, märkides arvustuse heatahtlikku iseloomu ja selgitades, kuidas toimub teose toimetamine. «Käsikirja loevad peale redaktsioonitoimkonna liikmete sekretärid ja keeleline korrektor, murdmata korrektuuri peale autori veel keeleline korrektor ja üks sekretär, revisjonipoognaid — keeleline korrektor, redaktsioonitoimkonna liikmed ja sekretär. Valminud trükipoognaid kontrollitakse veel üksikasjaliselt enne trükki minekut sekretariaadis, võrreldes üksikuid sõnavorme, nimesid, viiteid jm. fikseeritud sõnade kui ka märksõnade-kartoteegi andmetega. Selline menetlus peaks «Eesti entsüklopeediale» tagama enam-vähem rahuldava ühtluse sisult ja keelelt . . .» [88]

«Eesti entsüklopeedia» sünnipäevaks tuleb lugeda 9. oktoobrit 1931. Esimene köide ilmus 9 kuu jooksul — 27. juuniks 1932, ning seejärel enam-vähem korrapäraselt järgmised köited. Kaheksanda köite ilmumine lõppes 56. vihikuga 29. aprillil 1937 ja kogu väljaanne hilines üldse vaid umbes pool aastat.

Seega anti eesti kultuuri varasalve tähelepanuväärne panus, mis oli oma aja kohta rahuldaval teaduslikul tasemel ja leidis rahva hulka tee 30-ndate aastate kohta küllalt suures tiraažis — 7000 eksemplaris.

Kodanliku Eesti Haridusministeerium iseloomustas «Eesti entsüklopeediat» kui 400 teadlase ühist suursaavutust ning märkis, et teos tõi värskeid ja täpseid andmeid kõigilt aladelt, lõi asjaliku ja ökonoomse stiili, mis mõjus keelele tervendavalt ja põhines õigekeelsuse sõnaraamatul. «Eesti entsüklopeedia» õpetas õpilasi kasutama teatmekirjandust ja arendas praktilisi oskusi.[89]

Paralleelselt «Eesti entsüklopeedia» toimetamisega tehti kirjastuses «Loodus» ettevalmistusi ka «Väikese entsüklopeedia» väljaandmiseks, millele avati ettetellimine 1937. a. aprillis. Teos pidi ilmuma ühes köites 8 vihikus 1600 veerul ja hästi illustreeritult, hinnaga 12 krooni järelmaksuga, kohemakstavas rahas 9 krooni.[90]

---

[87] J. Väinaste, «Eesti Entsüklopeedia» keeleline külg. — «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 10, lk. 475.

[88] R. Kleis, Vastuseks J. Väinaste arvustisele «Eesti entsüklopeedia» keeleline külg. — «Eesti Kirjandus» 1936, nr. 2, lk. 102—104.

[89] Haridusministeeriumi seletuskiri nr. 15, 8. apr. 1937. a. «Õppeasutiste õppeabinõudega varustamise seaduse» eelnõu juurde. — ENSV ORRKA F 31, nim. 3, s.-ü. 105, l. 2.

[90] Väike entsüklopeedia. — «Eesti Raamat» 1936 (1937), nr. 3 (3. apr.), lk. 188.

«Väike entsüklopeedia» ilmus ajavahemikus 1937. a. detsembrist 1939. a. maini. 1938. a. märtsis trükiti samalt laolt 1. vihiku täiendav väljaanne. 1938. a. juunis ilmus 3. vihik, septembris 4. vihik ja novembris trükiti veel täiendavalt 1. vihikut. «Väikese entsüklopeedia» kogutiraažiks oli üle 10 000 eksemplari. Esimese vihiku kahe uustrüki tiitellehel olev märkus «3. tr.» ja «4. tr.» on lihtsalt reklaamiks. Tegelikult ilmusid teised vihikud ühes trükis ja sellepärast tuleks vaadelda «Väikest entsüklopeediat» kui ühte väljaannet, millega «Loodus» andis sobivamahulise teatmeteose laiemale lugejaskonnale.

1936. a. teatas «Noor-Eesti Kirjastus» kavatsusest välja anda 1000-leheküljeline väiksem rahvaleksikon.[91] Raamatust ilmus ajavahemikus 1937. a. oktoober kuni 1940. a. juuni 8 vihikut ja väljaanne katkes sõnalt «manustama». See katsetus on eestikeelsest entsüklopeedilisest kirjandusest kõige lähedasem Larousse'i teatmikele, sisaldades nii keelelist ainest kui ka märksõnu seletustega. Koostajad mõtlesid algul nähtavasti võistelda «Väikese entsüklopeediaga», seda ennetada, kuid niisuguseks võistluseks ei olnud vajadust. Mõlemad teosed oleksid võinud eksisteerida ka paralleelselt.

1940. a. alustati «Eesti entsüklopeedia» täiendusköite väljaandmist, et tuua täiendavaid andmeid seoses vahepeal toimunud valdade reformiga ning majanduse ja kultuuri üldise arenemisega. Täiendusköitest, mis pidi ilmuma 8 vihikus, jõudis ilmuda 4 vihikut hinnaga à 4 krooni. Köite lõpuleviimisel pidi see maksma 45 krooni. Niisugune hind muidugi ei soodustanud raamatu levikut.

Pärast «Eesti entsüklopeedia» täiendusköite ilmumist kavatseti kohe asuda «Eesti entsüklopeedia» teise trüki väljaandmisele, mis jäi aga teostamata seoses kodanliku vabariigi kukutamisega ja eesti kultuuri asumisega uuele, sotsialistlikule teele.

1948. a. ilmus «Eesti entsüklopeedia» kohta kriitiline artikkel, mis kandis R. Kleisi allkirja. Vastavalt autori suusõnalisele kinnitusele on artiklit toimetuses enne ilmumist tugevasti kohandatud tolleaegse ajakirjanduse lahmivale stiilile ja mõtteliselt täiendatud.[92] Sellepärast piirdugem artikli alusel nentimisega, et «Eesti entsüklopeedia» on kodanliku objektivistlik-idealistliku teaduse saavutus, mis tugines kindlatele printsiipidele, millel ei olnud aga midagi ühist marksistliku dialektilise meetodiga. Selle rakendamist ei ole teost koostanud kodanlikud teadlased kunagi taotlenudki. Seetõttu vaatleme «Eesti entsüklopeediat» kui esimest omataolist eestikeelset suurteost, mis kriitilisel kasutamisel kujutab

---

[91] Hädavajalik raamat igale koolile, kogule ja kodule: «Eesti rahvaleksikon». — «Väike Raamat» 1936, nr. 3 (12. dets.), teine sisekaas.

[92] R. Kleis, Nõukogude ühiskond ja «Eesti entsüklopeedia». — «Rahva Hääl» 1948, 19. dets.

endast väärtuslikku materjalikogu, mille koostamisel saadud positiivsed organisatsioonilised ja metoodilised kogemused, aga kohati ka teoses sisalduvad faktilised ja sisulised andmed on kasutatavad «Eesti nõukogude entsüklopeedia» koostamisel.

Nõukogude võimu taaskehtestamisest «Eesti nõukogude entsüklopeediani»

1940. a. suvel toimus Eesti rahva elus pöördeline murrang. Kasvas üldrahvalik huvi kultuuriürituste vastu ja kogu elu hakkas arenema kvalitatiivselt uues suunas.

Nõukogude Eestis ilmus 1940.—1941. a. 850 raamatut kogutiraažiga 6 117 900 eksemplari, millest 35% moodustas ühiskondlik-poliitiline kirjandus.[93] See on täies vastavuses ajastu iseloomuga — kõik jõud tuli suunata sotsialistliku kultuuri ülesehitamisele ja inimeste teadvuse ümberkasvatamisele. Seega on ka täiesti seaduspärane, et esimesed nõukogude võimu aastad ei toonud meile uusi üldisi entsüklopeedilisi teatmeteoseid. Isegi 1948. a. sel teemal toimunud esimest jutuajamist N. Andreseni ja R. Kleisi vahel tuleb pidada liiga varajaseks, kuigi R. Kleis aasta lõpul rõhutas veel kord vajadust asuda uue marksistliku entsüklopeedia loomisele.[94] Sõjahaavade parandamise ning majandusliku ülesehitustöö raskused ja põhiliselt 1949. a. toimunud põllumajanduse kollektiviseerimisele eelnenud klassivõitluse tugevnemine lõid õhkkonna, kus stabiilsema entsüklopeedilise teose loomine polnud võimalik. Pealegi nõudis veel eeltööd uue sõnavara koondamine ja läbitöötamine. Isegi «Suur õigekeelsus-sõnaraamat» (1948) jäi pooleli. Selle asendaja ilmus alles 1960. a. («Õigekeelsuse sõnaraamat»).

1946. a. asutatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia elas kuni 1952. a. veel organiseerimise tähe all ja sotsialismi lõplikku võitu Eestis tähistavad alles aastad 1950—1956. Selleks ajaks oli loodud ka teatud baas eesti nõukogude teaduse, teadlaste ja eesti keele korrastamise näol, mis lubas juba mõelda entsüklopeedilise kirjanduse väljaandmisele.

Vastava suuna annab Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee otsus, millest teatati 29. aprillil 1958.[95]

«Eesti nõukogude entsüklopeedia» pidi ilmuma aastatel 1958—1965 12 köites á 75—80 trükipoognat, köite hinnaga 40 rbl. Teose tiraažiks oli määratud 30 000 eksemplari. Otsuses märgitakse, et eesti rahva kultuurialased nõudmised ja laialdase lühiinformat-

---

[93] Nõukogude Eesti raamat 1940—1954. Tln., 1956, lk. 9—10.

[94] R. Kleis, Nõukogude ühiskond ja «Eesti entsüklopeedia». — «Rahva Hääl» 1948, 19. dets.

[95] Eesti nõukogude entsüklopeedia väljaandmisest. Eestimaa KP Keskkomitees. — «Rahva Hääl» 1958, 29. apr.

siooni vajadus on nõukogude võimu tingimustes pidevalt kasvanud. Entsüklopeedia peab tooma üldisi andmeid sotsiaalmajanduslikult, loodusteaduste ja tehnika alalt ning eriti eesti rahva majanduse, teaduse, kultuuri ja ühiskondliku arengu kohta. Määrati ka peatoimetaja — ENSV TA Majanduse Instituudi tolleaegne direktor R. Antons ja rida toimetuse liikmeid, nende hulgas Nõukogude Eesti tuntud teadlased ja ühiskonnategelased H. Allik, P. Ariste, V. Vaga, A. Veimer, E. Inti, A. Kipper, F. Klement, H. Moora, G. Naan, K. Orviku, A. Pung, M. Port, P. Uusmann, H. Habermann ja J. Eichfeld.

Juba 1955. a. olevat R. Kleisilt palutud projekti «Eesti nõukogude entsüklopeedia» väljaandmise kohta. R. Kleis esitas kava umbes samadel alustel, kui toimus «Eesti entsüklopeedia» toimetamine. See ettepanek lükati tagasi, uuriti «Suure nõukogude entsüklopeedia» kogemusi ja kavatsetava Leedu entsüklopeedia plaane. Selle tulemusena esitati projekt 31 koosseisulise töötajaga toimetuse moodustamiseks. Hiljem, täiendava projekti järgi pidi toimetus olema 56 koosseisulise töötajaga Eesti NSV TA juures teadusliku instituudi õigustes. Mõlemad ettepanekud lükati tagasi ja sellega üritus esialgselt soikuski. 1958. a. on tolleaegse Eesti Riikliku Kirjastuse peatoimetaja F. Kauba koos R. Kleisiga koostanud veel ühe projekti «Eesti nõukogude entsüklopeedia» väljaandmiseks, kus kõik kulud oleksid ennast ära tasunud 40 000-lise tiraaži juures. Seegi jäi esialgu ainult plaaniks.[96]

Kuid Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee otsus pani siiski entsüklopeedilise kirjanduse soetamise suunas mõtted liikuma. Juba 1959. a. ilmus V. Tarmisto koostatud «Eesti NSV. Andmete kogumik», mis oma ülesehituselt ja materjali tiheduselt oli esimene hea teatmik vabariigi kohta sõjajärgsetel aastatel.

Samal ajal üritas Eesti Riiklik Kirjastus oma plaani võtta rea ühe- kuni neljaköitelisi erialaseid entsüklopeediaid filosoofia, tehnika, põllumajanduse, geograafia jm. aladelt, kuid need jäid ainult headeks kavatsusteks.[97]

1959. a. lõpul andis R. Kleis ülevaate leksikograafilisest tööst ja teatmekirjanduse ilmumisest ning oli sunnitud nentima, et meil puuduvad ikka veel nõukogude kultuuri ja hariduse seisukohalt tähtsad ja laiemale üldsusele vajalikud teosed. Oleks vaja ühekaheköitelisi erialaseid entsüklopeediaid kesk- ja kõrgema haridusega lugeja tasemel. Süstemaatilisi käsiraamatuid, teatmikke ja õpikuid tuleks paremini varustada registritega. Põhjendatult kummutatakse väide, nagu poleks veel võimalik kõigil aladel kokkuvõtteid teha.[98]

---

[96] R. Kleisi suulised andmed.

[97] F. Kauba suulised andmed.

[98] R. Kleis, Kuidas on meil lugu sõnastikega ja teatmekirjandusega? — «Sirp ja Vasar» 1959, 25. dets.

1963. a. kooskõlastati uuesti «Eesti NSV entsüklopeedia» koostamise plaanid. Vastavalt NLKP Keskkomitee ja EKP Keskkomitee otsusele pidi teos ilmuma aastail 1965—1967 kolmeköitelise raamatuna üldmahuga 300 trükipoognat ja sisaldama umbes 25 000 märksõna. Märksõnastiku koostamisel lähtutakse venekeelse «Väikese nõukogude entsüklopeedia» vastavatest näitajatest, kusjuures eesti ajaloo, keeleteaduse, kirjanduse ja geograafia jaoks nähakse ette eraldi osakonnad. Teised artiklid peavad sisaldama kuni 45% vabariiki käsitlevat materjali.[99]

1963. a. suvel moodustati eesotsas J. Eichfeldiga peatoimetus, kuhu kuulus algul 12, hiljem 18 liiget. Peatoimetus pidi töötama ühiskondlikel alustel. Ühtlasi moodustati teaduslik sekretariaat asukohaga Tartus. Teaduslikku sekretariaati juhatab eesti entsüklopeedia veteran R. Kleis, liikmeteks on V. Masing, H. Õiglane, H. Riikoja, J. Peegel ja L. Raudtits.[100]

Märksõnastikud valmisid 1964. a. esimesel poolel, sisaldades esialgu umbes 45 500 märksõna. Märksõnastikud saadeti trükitult spetsialistidele laialdaseks arutamiseks. Veidi hiljem valmis ka kaks vihikut metoodilisi juhendeid artiklite autoritele.[101]

1964. a. juuni lõpul toimus Vilniuses Balti vabariikide entsüklopeediate peatoimetuste nõupidamine. Lätis alustati märksõnastiku koostamist 1963. a., Leedus 1956. a. Läti märksõnastik sisaldab ainult 12 000 märksõna all üldisi materjale, Leedu kõik 27 000 märksõna kavatsevad tuua ainult vabariiki käsitlevat materjali. Eesti entsüklopeedia peab aga tulema rahvuslik-universaalne, kus 50% mahust on vabariiklikke materjale.

1964. a. 15. augustiks paluti saata märkused aruteluks laialisaadetud märksõnastike kohta.[102]

Aasta pärast, 1965. a. suvel, võidi konstateerida, et entsüklopeedia 1. köide hakkab valmima. Vabariigile pühendatud maht oli langenud ühele kolmandikule üldmahust.

Teaduslikes osakondades koostatud märksõnastikke kontrolliti venekeelse «Entsüklopeedilise sõnastiku», «Meyers neues Lexikoni» ja «Eesti entsüklopeedia» järgi. Tehti rida täiendusi. Raskusi esines tehnikaalase terminoloogiaga, mis ei ole veel igal alal välja kujunenud. Probleeme tekitas ka mitteladina tähestikku kasutavate maade kohanimede kirjutamine.

1965. a. 2. juuliks oli 1. köite materjalidest laekunud 600 autorilt 5000 artiklit.

---

[99] Juhend «Eesti NSV entsüklopeedia» märksõnastiku koostamiseks. Tln., 1963. 4 lk.

[100] R. Kleis, Aasta pärast esimene köide. — «Edasi» 1965, 27. juuli.

[101] Metoodiline juhend «Eesti NSV entsüklopeedia» artiklite autoritele. Tln., 1964. 1. v. 28 lk.; 2. v. 27 lk.

[102] L. Raudtits, Kui kaugel on entsüklopeedia? — «Sirp ja Vasar» 1964, 10. juuli.

Artiklite teekond on küllalt keeruline, kuid sel kombel kindlustatakse vajalik täpsus. Iga artiklit loeb toimetaja, keeleline toimetaja, nimede ja bibliograafia kontrollija. Ühtlustatakse arvulised andmed. Artiklit retsenseerib ühiskondliku peatoimetuse vastav liige ja ühiskondlik teaduslik osakond. Autor vaatab veel kord artikli läbi ja alles seejärel paigutatakse artiklid alfabeeti ning moodustatakse käsikiri, mis läheb arutamisele peatoimetuse teaduslikku sekretariaati.[103]

1965. a. 17. augustil algas raamatukauplustes «Eesti nõukogude entsüklopeedia» (edaspidi ENE) ettetellimine. Sel puhul võttis sõna kirjastuse «Valgus» entsüklopeedia toimetuse juhataja asetäitja A. Saar.[104] Edasi selgub, et ENE ilmub 6 köites umbes 50 000 märksõnaga universaalse entsüklopeediana. Raamatusse tuleb 10 000 siseillustratsiooni, 100 värvilist geograafilist kaarti, 240 sügavtrüki tahvlit ja 80 värvitahvlit. Orienteeriv hind 24 rbl., köite hind 4 rbl., nagu teatab prospekt.

Toimetamist juhib peatoimetus eesotsas akadeemik J. Eichfeldiga. Autoreid on üle 600.[105]

Raamat pidi ilmuma aastail 1966—1969.

1965. a. oktoobris valmis ENE maketi käsikiri ja see ilmus trükist 1966. a. veebruaris.[106] Kiiresti organiseeriti maketi laialdane arutelu. Kolmest avalikust arutelust Tallinnas, Tartus ja Viljandis võttis osa üle 200 inimese, eriteadlastega arutati maketti 27 kohas. Kokkuvõtte arutelust tegi ENE toimetuse juhataja L. Raudtits. Peamisteks probleemideks jäid:

1) ideoloogiliste väärarusaamade vältimine,
2) ENE kunstiline ja polügraafiline teostus;
3) eesti-alase materjali vähene sisaldus artiklites,
4) personaalia valik,
5) eesti tegelaste portreede vähesus.

Üldse saadi ligi 1500 märkust ja ettepanekut, mis nii või teisiti abistavad toimetust edaspidises töös.[107]

1966. a. 24. märtsil teatas R. Kleis, et ENE ettetellijaid on juba 56 000.[108]

Aruteludel ilmnesid mõningad kitsaskohad, mis ilmselt ei lubanud 1. köite ilmumise tähtaegadest kinni pidada. Nii teatas toimetuse juhataja L. Raudtits, et iga artiklit loeb selle toimetamise käigus 8—10 inimest. Geograafiliste kaartide värvilised originaalid

---

[103] L. Raudtits, Suurraamat valmib. — «Sirp ja Vasar» 1965, 2. juuli.
[104] A. Saar, Ilmub «Eesti nõukogude entsüklopeedia». — «Õhtuleht» 1965, 18. aug.
[105] Eesti nõukogude entsüklopeedia. Tln., 1965. lk. 4.
[106] Eesti nõukogude entsüklopeedia. 1. köide (makett). Tln., 1966. 68, [2] lk.
[107] L. Raudtits, Tulipunktis oli makett... — «Polügrafist» 1966, nr. 1, lk. 3—4.
[108] Mida arvate entsüklopeedia maketist? — «Edasi» 1966, 24. märts.

saadi Moskvast, tekst laoti Minskis, korrektuur loeti Kiievis, kaardid trükiti Leningradis ja tervikuna anti raamat välja Tallinnas.[109]

Raskustele vaatamata käis töö täie hooga. 1966. a. 16. juulil lubati 1. köide juba järgmisel kuul ladumisele anda ja avaldati üsna optimistlikku lootust, et järgmise kahe aastaga ilmub 3 köidet.[110]

Nelja järgneva kuu jooksul töö nagu stabiliseerub. Toimub pingeline artiklite toimetamine, lõplikuks mahuks arvestatakse 420 trükipoognat. ENE-sse planeeritakse 2500 artiklit Eesti NSV asustatud paikade kohta ja üldse peab vabariiki käsitlev materjal hõlmama ligi ühe kolmandiku raamatu mahust. Entsüklopeedia autorite pere on kasvanud 700-le. Siseillustratsioonide arvu on vähendatud 8000-le.

Alates 1966. a. septembrist on ENE peatoimetajaks akadeemik G. Naan, asetäitjateks R. Kleis ja H. Õiglane.

Tihedat koostööd tehakse Moskva, Armeenia, Gruusia, Aserbaidžaani, Läti, Leedu ja Ukraina entsüklopedistidega.

ENE paber valmistatakse Leedus.

ENE ettetellijate arv on tõusnud 57 000-le, ületades kodanliku «Eesti entsüklopeedia» tiraaži ligi 8 korda. Tiraaži kavatsetakse suurendada kuni 60 000-ni.[111]

Tuleb rõhutada, et ENE koostamine on eesti nõukogude teaduse, majanduse ja kultuuri praeguse taseme juures mitte ainult kui kokkuvõtete tegemine juubeliaastal. ENE-sse mahutatud informatsioon peab saama väärtuslikuks ideelise kasvatuse vahendiks, mis korrigeerib varasemate teatmeteoste või teiste informatsiooniallikate desorienteerivad seisukohad. ENE peab õpetama kasutama ja hindama emakeelseid teatmeteoseid ning saama aluseks tervele teatmeteoste süsteemile, milleta ei ole võimalik kaasaja arenguga sammu pidada.

*
* *

Eestikeelse universaalse entsüklopeedilise kirjanduse loomise esimesed mõtted kuuluvad XIX sajandi neljandasse veerandisse. Esimeseks oma aja tingimustes tinglikult entsüklopeedilise sõnastiku koostajaks sai A. Grenzstein, kes «Eesti sõnaraamatuga» (1884) andis rahvale esmakordselt sellise emakeelse praktilise abivahendi võõraste mõistete dešifreerimiseks. J. Nebocati, K. A. Hermanni ja J. Muide algatused ei andnud praktiliselt arvestatavaid

---

[109] Ü. Laul, Entsüklopeedia arutelult. — «Edasi» 1966, 31. märts.

[110] Ü. Laul, Entsüklopeedia 1. köide augustis ladumisele. — «Edasi» 1966, 16. juuli.

[111] L. Raudtits, Eesti nõukogude entsüklopeedia. — «Kodumaa» 1966, 16. nov.

tulemusi, küll aga näitasid, et juba tol ajal mõisteti entsüklopeedilise informatsioonivahendi tähtsust.

Kodanliku võimu perioodi 20-ndad aastad ei andnud veel üldist entsüklopeediat. Praktiliselt arvestatavad on ainult 30-ndatel aastatel ilmunud «Eesti entsüklopeedia» ja «Väike entsüklopeedia».

Käsilolev «Eesti nõukogude entsüklopeedia» tuleb kõigist katsetustest tuumakam, sest see on koostatud materialistliku teaduse saavutuste ja marksistliku dialektilise meetodi alusel. Koostamisest võtab osa eesti nõukogude teadlaste paremik, kasutamist leiavad varasemad kogemused. Riiklik materiaalne toetus kindlustab teose ilmumise.

ОТ ПЕРВЫХ ПОПЫТОК ДО «ЭСТОНСКОЙ СОВЕТСКОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ»

Э. Пиллау

Резюме

В настоящей работе рассматривается возникновение и развитие универсальной энциклопедической литературы на эстонском языке.

Идея издания эстонской энциклопедии была впервые высказана языковедом К. А. Германом в 1881 г. Предшественником энциклопедии стал «Эстонский словарь», изданный в 1884 г. журналистом и политиком А. Гренштейном, редактором газеты «Олевик» — одной из лучших газет того времени, издававшихся на эстонском языке. Наряду с установившимся языковым материалом, этот словарь содержит неологизмы и сведения о предметах, приближаясь тем самым к типу лексикона. В этом же 1884 г. К. А. Герман выступил с первым официальным призывом издать на эстонском языке «Книгу всеобщей науки». С тех пор вопрос об издании эстонской универсальной энциклопедии обсуждался на страницах эстонских газет вплоть до первой попытки создания такого произведения в 1900 г.

Промедление в издании подобной литературы вызвано главным образом материальными трудностями. Высказывались также сомнения по поводу того, может ли К. А. Герман быть составителем и редактором такого произведения. Утверждали, что эстонский язык не располагает еще нужной терминологией. Но газета «Таллина Сыбер» относилась более оптимистически к вопросу терминологии и считала главным препятствием организацию коллективного труда для издания энциклопедии.

В 1891 г. И. Небокат (1844—1908), редактор эстонской пронемецкой газеты «Кюндя» в Риге, сообщает, что у него готова

рукопись «Словаря всеобщей науки» на эстонском языке. Но о содержании и судьбе этой рукописи ничего не известно.

В XIX веке имелись предпосылки для издания эстонского универсального энциклопедического произведения умеренного объема. Уже в 1875 г. 75% книг было издано по новой орфографии, была создана и использовалась в учебниках (особенно по естествознанию) основная терминология. В 1887 году на эстонском языке издавалось 15 газет и несколько журналов; на рубеже XIX—XX веков эстонский народ, по словам В. И. Ленина, был практически полностью грамотным.

16 декабря 1899 г. К. А. Герман снова выступил с идеей издания «Книги всеобщей науки». И опять он встретил те же возражения, что и 15 лет назад. Несмотря на материальные затруднения и возражения, 27 июля 1900 г. К. А. Герман сообщает о выходе первого выпуска «Книги всеобщей науки Эстонии». В течение 1900—1904 гг. был издан первый том — 748 страниц на букву «А». В 1906 г. вышло еще 64 страницы второго тома на букву «Б». Но К. А. Герман остался без материальной поддержки со стороны общественности. Он не учитывал терминологию, уже созданную на эстонском языке, и перегрузил книгу ненужным для эстонского читателя материалом. Статьи были расплывчатыми, содержали много ошибок и языковых неточностей. Ценность представляет сама идея энциклопедии, а также некоторый материал, собранный об Эстонии.

В начале XX века из печати вышли две книги, которые в известной степени заменили эстонскому читателю справочную литературу.

В 1903 г. вышел «Словарь читателя газеты» (72 стр.), содержащий 1400 слов, в том числе иностранные слова и выражения, а также предметные слова с обширными объяснениями. По существу книга явилась лексиконом для читателя того времени. О популярности такой литературы свидетельствует также «Научный карманный словарь» А. Сууркаска, изданный в 1908 г. в объеме 106 стр. В словаре 2146 слов, выражений, крылатых слов и т. д. Словарь задуман как продолжение традиции «Словаря читателя газеты», но по языку он более беспомощен. Попытка издания более обширного (50 печатных листов) «Словаря образования», предпринятая в 1908—1909 гг., опять не удалась из-за материальных затруднений. Вышло 224 страницы до слова «Дефиниция».

Следует отметить, что у наших соседей — малых народов — издание энциклопедии также затягивалось. Например, издание латышской энциклопедии, запланированное в 36 выпусках и начатое в 1891 г., было прекращено в 1898 г. после 27 выпуска. Лишь финская «Тиетосанакирья» (в II томах) вышла в 1908—1922 гг.

В буржуазной Эстонии первая попытка издать эстонскую энциклопедию была предпринята уже в разгар гражданской войны, в конце 1918 г. Цель усматривалась в издании энциклопедического произведения об Эстонии на немецком языке, с тем, чтобы познакомить империалистические страны с историей, экономикой и т. д. Эстонии и получить поддержку антисоветским действиям эстонской буржуазии. Но к июлю 1919 г. было готово только 6 статей, и работа (под руководством В. Эрнитса) не продвигалась.

12 августа 1920 г. Эстонское буржуазное правительство получило от Библиографического института в Лейпциге (через Таллинскую фирму «Муравей») предложение перевести и издать на эстонском языке «Meyers Handlexikon». Однако условия, поставленные «Муравьем», были неприемлемы для буржуазного государства, и на том дело закончилось.

В 1922 г. правительство ассигновало 500 000 марок на продолжение работы над произведением, которое сделало бы Эстонию известной за границей. К концу 1923 г. было готово 90 статей на эстонском языке и 85 на английском. 21 июня 1924 г. работа была передана Эстонскому литературному обществу, где под руководством Х. Крууса она была в 1926 г. завершена. В ходе работы выяснилось, что заглавие «Эстонская энциклопедия» не совсем оправдывает себя, ибо материал располагался не в алфавитном порядке толкуемых слов и терминов, как принято в энциклопедических словарях, а по тематическому принципу. Тем не менее, произведение «Эстония — страна — народ — культура» (1255 страниц) дает полное представление об Эстонии того времени. В ходе работы был накоплен большой опыт и огромный материал. В силу большого объема произведение не было переведено на иностранные языки и задачи ознакомления Эстонии за границей оно не выполнило.

В 1929 г. издательство «Элу» в Таллине задумало издать маленькую эстонскую энциклопедию по примеру «Nouveau petit Larousse illustré». Но в ходе составления словаря его объем был доведен до 3 томов, по 600 страниц в каждом. Первый выпуск «Конверсационного лексикона» вышел в мае 1931 г. и оказался последним.

С 1920 г. в Тарту стало работать издательство «Лоодус», издавая учебники по естествознанию. К 1930 годам издательство «Лоодус» выросло в мощную организацию, поддерживающую многие научные и культурные мероприятия. Летом 1930 г. директор издательства Х. Мянник, энергичный и предприимчивый человек, проконсультировавшись с некоторыми видными преподавателями Тартуского университета, предложил правлению «Лоодуса» издать «Эстонскую энциклопедию» по примеру финской «Пиэни тиетосанакирья» (вышла в 4 томах в 1925—

1926 гг.). 7 августа 1930 г. правление «Лоодуса» решило одобрить предложение Х. Мянника. Была создана комиссия по подготовке издания. Председателем комиссии был назначен Р. Клейс, имевший опыт по редактированию «Эстонского биографического словаря» (1926—1929 гг.). Твердые организационные и методические принципы, солидные сотрудники (около 400) и финансовая поддержка «Лоодуса» гарантировали успех и исключили конкуренцию со стороны издательства «Элу».

«Эстонская энциклопедия» вышла в 1931—1937 гг в 8 томах, тиражом в 7000 экз. Отставание от первоначального графика составило только полгода. В 11218 столбцах помещалось 75754 статьи с иллюстрациями. Издание содержало также 467 вкладок и 25 географических карт на отдельных листах. Книга, вышедшая спустя 50 лет после возникновения идеи об ее издании, имела универсальный профиль, приводила точные сведения, выработала деловой, экономный стиль и тем самым способствовала усовершенствованию эстонского языка. «Эстонская энциклопедия» имеет значение как сборник огромного, хорошо организованного справочного материала для критического использования.

В 1937—1939 гг. на основе собранного материала издательство «Лоодус» выпустило однотомную «Маленькую энциклопедию» (1600 столбцов текста). Этот справочник тиражом более 10 000 экземпляров пользовался большой популярностью, которой не могло повредить и издание «Народного лексикона», начатое в 1937 г., издательством «Ноор-Ээсти» (в 1940 году прервано на статье «manustama»), в котором лексикальные и справочные элементы были объединены по примеру французских изданий Ларусса (Larousse). В 1940 г. вышло из печати 4 выпуска дополнительного тома «Эстонской энциклопедии» (вместо 8 запланированных).

В 1940 г. эстонская культура вступила на социалистический путь развития. Социализм был построен в Эстонии окончательно к 1950—56 гг. К этому времени сложились и необходимые предпосылки для продолжения издания энциклопедической литературы: выросли кадры, успешно развивалась эстонская советская наука, много было сделано для упорядочения эстонского литературного языка. Об этом говорилось в решении ЦК КПЭ от 29 апреля 1958 г. Но впервые мысль о создании эстонской советской энциклопедии была высказана в ходе критики по адресу «Эстонской энциклопедии» уже в 1948 г. Отметим, что в 1955 г. был создан проект издания «Эстонской советской энциклопедии». В 1958 г. на основе решения ЦК КПЭ был представлен проект создания редакции энциклопедии, сначала в составе 31, а затем 56 работников. Но этот проект не был принят. По инициативе главного редактора издательства «Эстгосиздат»

в 1958 г. был представлен дополнительный вариант проекта, намечающий минимальные расходы. Но и этот проект не был осуществлен, как и попытка издать некоторые специальные энциклопедии. И лишь в 1963 г. были согласованы планы издания «Эстонской советской энциклопедии».

С 1966 г. при издательстве «Валгус» работает редакционная коллегия энциклопедии, главным редактором которой является академик Г. Наан, его заместителями — ветеран «Эстонской энциклопедии» Р. Клейс и Х. Ыйглане.

В августе 1965 г. было принято более 57 000 предварительных заказов. Общий тираж энциклопедии составляет 65 000 экз. Сотрудников более 600. Статей в этой универсальной энциклопедии будет более 50 000, из них 2500 посвящены населенным пунктам Эстонии. Материал о нашей республике занимает около $^1/_3$ общего объема. «Эстонская советская энциклопедия» составляется на основе достижений материалистической науки и марксистского диалектического метода. В издании участвуют лучшие научные сотрудники республики, используется предшествующий опыт. Государственная материальная поддержка обеспечит завершение издания.

KADUNUD SUGUPÕLV NING HEMINGWAY ROMAAN «JA PÄIKE TÕUSEB»

E. Rückenberg

«Teie kõik olete kadunud sugupõlv» — selline on Ernest Hemingway romaani «Ja päike tõuseb» moto. Nimetusega «kadunud sugupõlv» iseloomustas Gertrude Stein esmakordselt käesoleva sajandi 20-ndate aastate Ameerika kirjanike generatsiooni, kes oma kodumaal ei leidnud endale õigeid töötingimusi ja ekspatrieerus Pariisi. G. Stein kuulis seda väljendit Lõuna-Prantsusmaal, kus üks vana garaažiomanik, nähes oma noorte abiliste saamatust, ütles neile: «Oh teid küll! Kadunud sugupõlv!»

Mõiste «kadunud sugupõlv» kujunes selle generatsiooni autorite loosungiks, mis kuulutas nende täielikku eraldumist vanemaist kirjanikest. Tähtis selles väljendis polnud niivõrd sõna «kadunud» (kas nad olid seda või mitte, pidi otsustama tulevik) kui just «sugupõlv», mis viitas nende ühtekuuluvusele. Kuigi nimetatud sugupõlve kirjanikel olid väga erinevad poliitilised, sotsiaalsed ja eetilised vaated, ühendas neid usu kaotamine vanadesse kodanluse alustugedesse. Neile olid vastuvõetamatud vanad kodanlikud ideelised väärtused, kuid samal ajal ei osanud nad endale luua ka uusi ühtseid tähiseid. Ühed proovisid neid avastada inimpsüühika põhjalikul analüüsil, teised püüdsid leida väljapääsu kodanliku ühiskonna seaduste detailsema uurimisega, kolmandate arvates asusid uued ideelised väärtused hoopiski väljaspool Ameerikat, Euroopas.

Võrreldes 1890. aastate noorte kirjanikkudega oli «kadunud sugupõlve» olukord kergem. Nende eelkäijad Dreiser, Anderson, Robinson, Masters, Sandburg jt. said alles 40-aastaselt täielikult pühenduda kirjanduslikule loomingule. Nooremal generatsioonil ei tarvitsenud elatuda juhuslikest töödest, nagu tegi seda neile eelnev põlvkond. Sõjajärgsed kirjanikud Hemingway, Wilder, Dos Passos, Louis Bromfield, Scott Fitzgerald olid tunnustatud romaanikirjanikud juba enne 30-aastaseks saamist. Omades kõiki võimalusi talendi väljaarendamiseks ning tunnetades oma kogemuste tähtsust, asusid nad paljastama pahesid oma sünnimaal.

Sõja lõppemisel nägid sellest osavõtnud noored ameeriklased, et Ameerika oli sõja läbi vähe kannatada saanud, kaasmaalased olid rikastunud tänu sõjatööstusele ja koos võiduga oli neil tekkinud ka võimutunne. Teiselt poolt noorte invaliidistumine sõjas, hirm eelseisva kriisi ees — kõik see tõukas noori kirjanikke hülgama oma maad, mis näis nii tühine ja tavaline. Nad olid ette valmistatud teistsuguse elu ja maailma jaoks, kui seda oli sõjajärgne Ameerika ühiskond. Et tunda end kindlana, oli vaja uut toitvat keskkonda. Selleks paigaks valisid nad 20-ndate aastate kultuurikeskuse Euroopas — Pariisi.

Seal asusid nad kirjutama sama entusiasmiga, mis oli innustanud võitlema kaevikutes või Ameerika Punase Risti teenistuses. Dekadentlik hoiak, mis oli omane 20-ndate aastate kirjanikele, ei sobinud enam. Luues müüdi endast kui «kadunud sugupõlvest», asusid nad tööle, et leida end taas. See polnud siiski juhuslik, et nende esimesed võõrsil kirjutatud raamatud olid tulvil kojuigatsust, meenutasid lapsepõlve mängumaid ja elamusi. Olles Pariisis või Pamplonas, unistasid nad armsast majakesest Iowas, Wisconsinis või Michigani järve ääres, tundsid igatsust kodu järele, mille olid omal soovil hüljanud.

Hoolimata saavutustest, iseloomustas Gertrude Stein seda generatsiooni sõnaga «kadunud». Esiteks oli neid masendanud osavõtt Esimesest maailmasõjast, teiseks hülgasid sõja lõppedes noorukid oma kodumaa ning kolmandaks olid nad elust irdunud. Võib-olla oli esialgu liigne nõuda palju nendelt oma sünnimaast eemal olevatelt noortelt inimestelt. Arvestamata oma eelkäijate nõuandeid, lõid nad uue pildi ühiskonnast ja kirjaniku kohast selles. Nii käsitlesid paljud autorid 30-ndate aastate alguses sotsiaalseid teemasid. Vaikida nendest oli raske ja seda tundis ka noor Hemingway.

Pärast Pariisi saabumist 1921. a. lõpul külastas Hemingway seal elavat ameeriklannat Gertrude Steini. Viimase salong rue de Fleurus'i tänavas sai paljude tunnustatud kirjanike ja kunstnike kogunemispaigaks. Stein oli vaimustatud noorest kaasmaalasest ja võttis ta kohe oma kaitse alla. G. Stein oli Hemingwayle nõuandjaks ja ühtlasi tema esimeste tööde üsnagi karmiks kriitikuks. Noor reporter kuulas suure huviga Steini monolooge kirjanduslikust stiilist, lausete struktuurist, korduste kasutamisest monotoonsusse laskumata, kirjutamisest lühikeste lakooniliste lausetega jne. Eriti pani ta rõhku teoste objektiivsusele.[1]

Mitu aastat töötas Hemingway tublisti, õppides mitte ainult Gertrude Steinilt, vaid ka Ezra Poundilt ja Ford Madox Fordilt. Suur nõudlikkus enda suhtes, tõsine suhtumine oma elukutsesse, viha tühisuse vastu — kõike seda omandas ta elult ja oma Pariisi

[1] Carlos Baker. Hemingway and his Critics. An International Anthology. New York, 1961, lk. 41.

õpetajailt. Hemingway teoseid lugedes aga ilmneb, et ta küll kuulas oma nõuandjaid, kuid kaugeltki mitte kõike ei võtnud arvesse. Tema loomingus tegid viljakaid korrektiive elu, töö korrespondendina, kohtumised kirjanduse- ja kunstiinimestega. Tänu oma sündmusterikkale elule, oskas ta mõista inimese kohta ühiskonnas. Oli ta ju Esimese maailmasõja veteran, ajalehe kirjasaatja, kes suure põlgusega jälgis sõjajärgsete Euroopa diktaatorite ja diplomaatide mahhinatsioone võitluses võimu pärast. Palju andsid sõidud reporterina läbi Euroopa. Tulemused ei lasknud end kaua oodata: 1924. aastal ilmus Pariisis jutustuste kogu «Meie päevil» ja 1926. a. esimene romaan «Ja päike tõuseb», mis leidis sooja vastuvõtu mitte ainult Pariisis, vaid ka kirjaniku sünnimaal.

Hemingway esikteose tegevus toimub Pariisis ja Pamplonas pärast Esimest maailmasõda. Autor kirjeldab 20-ndate aastate Pariisi boheemlasliku rühmituse argipäeva ning seiklusi. Romaani tegelasteks on sõjas nii füüsiliselt kui ka moraalselt invaliidistunud noored, kellel on möödunud esimesed rasked sõjajärgsed ümberkohanemise aastad. Hemingway kirjeldas nende tundeid, kes võitlesid sõjas. Romaani tegelastel puudub töö ja nad avaldavad oma kibedust, pettekujutlustest vabanemist suure bravuuritsemisega, käitudes mitte veel täiskasvanud puhkusel olijatena.

Hemingway romaan oli vaevalt ilmunud, kui ta leidis jäljendajaid kogu Ameerikas. See teos mõjustas rohkem noori inimesi Ühendriikides ja Euroopas kui «kadunud sugupõlve» ennast. Poisid ja tüdrukud hakkasid rääkima nii nagu Hemingway kangelased. Noortele ei meeldinud harilikud keskklassi tavad ja nad tõstsid mässu, mis oli aga täiesti apoliitilise iseloomuga.

Kui romaani moto iseloomustab 20. aastate noorust, siis epigraaf täiendab seda: «Üks rahvapõlv läheb ja tuleb teine, aga maa jääb seisma igaveseks ajaks ... Ja päike läheb looja ja tõttab taas sinna, kust ta tõusis ... Tuul käib lõuna poole ja pöörab end põhja poole; alalõpmata käib tema ringi ja tuleb taas tagasi oma käidud teele ... Kõik jõed jooksevad merre ja meri ei saa täis; kuhu jõed jooksevad, sealt tulevad nemad taas tagasi».[2]

Kui üks sugupõlv on kadunud, tuleb tema järel teine ja päike tõuseb ning loojub jälle. Romaani tegelaste elu on tühine ja nende liikumine on lõputult ringlev. Leedi Brett Ashley ja tema saatjad kannavad endaga igale poole Montparnasse'i vaimu, mis on aga mööduv. Samal ajal tõuseb ja loojub päike Prantsusmaa ja Hispaania metsade kohal, puhuvad värsked tuuled, jõed voolavad orgudes, valged teed tõusevad mägedesse. Teose tegelastel aga puudub jõud selle kõige märkamiseks. Läbi aegade jääb püsima Hemingway kangelane, kelle arvates tuleb õppida teid, kuidas on kõige parem elada meie helesinisel planeedil. Ta on ameerika korrespondent, ekspatrieeritu, kes on sõjas nii füüsiliselt kui moraal-

[2] Ernest Hemingway. Ja päike tõuseb. Tallinn, 1961, lk. 5.

selt haavatud. Tema nagu teisedki tegelased ei mõtle oma minevikust, elades ainult olevikule. Ta on loobunud oma tavalistest keskklassi eluviisidest, eksisteerides rahvusvahelises rühmituses, kus kõik on ühel või teisel viisil sõja tõttu irdunud harilikest elamistingimustest. Jake'i sõber Bill Gorton ütleb talle tõtt: «Sa oled kodumaatu. Oled kaotanud sidemed emakese maaga. Sa muutud peenutsevaks. Euroopalikud võltsstandardid on su laostanud. Sa jood enda surnuks. Sa langed liiderdamise ohvriks. Sa kulutad kogu oma aja lobisemisele, selle asemel et töötada. Sa oled kodumaatu hulgus. Sa vedeled ringi mööda kohvikuid.» [3] Oma elukutse tõttu jälgib Jake Barnes pidevalt ennast, teisi, Hispaaniat — kõike, mis satub tema vaateväljale. Parema ülevaate saamiseks pidi ka ta ise mõndagi kaasa tegema. Nende aastate kodanlik ajakirjanik pidi isegi pingsalt töötades jätma jõudeinimese mulje. Jake kuulub küll «kadunud sugupõlve» hulka, kuid samal ajal on sellest üle, nagu seda oli tema loojagi. Jake ei reeda end, ei alistu, kuid tal puudub jõud sellistest eluviisidest loobumiseks. Ja autor ning tema kangelane jagavad oma põlvkonna saatust, olles tugevasti aheldatud keskkonna külge ning otsides sellest väljapääsu töös. Samuti püüavad nad leida tuge looduselt.

Romaani naistegelase Bretti moraalne laostumine on samuti tingitud sõjast, kus hukkus tema armastatu. Nüüd mööduvad tema õnnelikumad momendid Pamplona kohvikutes, kus ta püüab uputada mälestusi viinauima. Sama võib öelda ka Robert Cohni kohta. Nad kõik imetlevad siiralt Pedro Romero tervet ellusuhtumist, tundes austust tema kui traditsioonidega mehe vastu. Ta on mitte ainult julge matadoor, vaid ka südamlik ning aus kaaslane.

Kogu teose mõtte lausub leedi Brett Ashley romaani lõpus: «Oo, Jake, meil oleks võinud olla pagana tore koos elada»... «Jah, sellele on vähemalt ilus mõelda.» [4] Normaalne maailm on nende jaoks «oleks võinud olla». Nüüd oli see ainult lõbus aeg, mida võimaldas džässi ajastu.

Romaani autobiograafilisuse kohta ütleb Hemingway: «Inimesed, kellega te kohtute romaanis «Ja päike tõuseb», on sellised nagu mina. Inimesed, keda ma tean. Ma elasin koos nendega.» [5] Hemingway muutis küll nimesid ja sündmusi, kuid vaatamata sellele tunti autori kangelastes paljusid temaga ühte ringkonda kuuluvaid 20-ndate aastate pariislasi. Prototüüpideks peeti Donald Ogden Stewartit, Harold Stearnsi, Harold Loebi, Leedi Duff-Twisdeni, Ford Madox Fordi jt. Harold Loeb, üks tuntumaid ekspatrieeritute seas, kirjandusliku ajakirja toimetaja, oli üsnagi sarnane Hemingway romaani tegelase Robert Cohniga. Loeb, tundes

---

[3] Ernest Hemingway. Ja päike tõuseb. Tallinn, 1961, lk. 99.
[4] Sealsamas, lk. 213.
[5] Morley Callagban. That Summer in Paris. New York, 1963, lk. 127.

end solvatuna, avaldab trükis omapoolse versiooni 20-ndate aastate sündmustest Pariisis ja Pamplonas pealkirja all «Nii see oli». Pedro Romero kannab küll 18. sajandi matadoori nime, kuid see on tolle aja ühe kuulsama härjavõitleja Niño de la Palma kirjanduslik portree. Leedi Brett Ashley prototüübist kirjutab Morley Callaghan, üks Hemingway sõpru Pariisi päevilt: «Paar päeva tagasi ma küsisin Jimmylt, inglise baaripidajalt, milline oli tegelikult leedi Duff, s. o. leedi Brett romaanis «Ja päike tõuseb». Nõjatudes üle leti, ütles ta «Ega sa ei räägi Hemingwayle? Ei? Noh, ta oli üks neid tühiseid inglise tüdrukuid, lühikeste juustega. Hemingway käis temaga tihti klubis tantsimas. Ma kunagi ei suutnud mõista, mis Hemingway temas küll leidis».[6] Et jutustus toimub esimeses isikus, siis esitatakse lugejale sündmusi nii, nagu Hemingway neid nägi aastail 1924—1925.

Kokkuvõttes võib öelda, et selles romaanis puudutati midagi väga suurt, mida paljud inimesed ähmaselt tajusid, kuid polnud suutelised väljendama. Hemingway aga tunnetas sügavalt, mis hõljus õhus, ning kirjeldas seda kõike oma esimeses romaanis. Nukra alatooni tõttu võib see teos mõnelegi pärast pealiskaudset lugemist süngena näida.

Hemingway lisas uue peatüki sellele, mida alustas Scott Fitzgeraldi «Siinpool paradiisi». Mõlemad romaanid — ehkki erineval viisil — kujutavad tõetruult džässiajastu ülepakutud lõbusust. Seega täitis Hemingway tolle aja kirjaniku raske ülesande: oli üle oma kangelastest, kuid samal ajal jäädvustas objektiivselt nende hingelist draamat.

Et Hemingway esikteose sisu pakub positiivseid eetilisi ja filosoofilisi väärtusi, siis võrreldi seda Mark Twaini irooniaga, Sinclair Lewise avameelsusega, Upton Sinclairi tugevuse ning Walt Whitmanni elavusega. See romaan demonstreerib samasugust kannatust nagu «Kuningas Oedipus», «Macbeth» või ükskõik milline klassikalise kirjanduse tragöödia.

---

[6] Kurt Singer ja Jane Sherrod. Ernest Hemingway — Man of Courage. Minneapolis, 1963, lk. 76.

ПОТЕРЯННОЕ ПОКОЛЕНИЕ И РОМАН ХЕМИНГУЭЯ «И ВОСХОДИТ СОЛНЦЕ»

Э. Э. Рюкенберг

Резюме

Статья посвящена краткому анализу так называемого потерянного поколения в романе парижского цикла Э. Хемингуэя «И восходит солнце».

В статье дается краткий обзор об американских писателях в Париже в 20 гг. нашего века. Рассматривается также международная богема, изображенная в романе «И восходит солнце», для которой главным являются наркотические средства, в которых они ищут, если не спасения, то хотя бы забвения. Это растерявшиеся люди потерянного поколения. Роман Хемингуэя выражает ненависть к войне. Война — причина личной трагедии главного героя Джейка Барнса. Однако автор оставляет ему надежду на спасение. По подтексту книги ясно, что герой ещё найдёт своё место в жизни, что для него всё же восходит солнце.

СУДЬБА ПРОИЗВЕДЕНИЙ ВЕРГИЛИЯ В ЭПОХУ ЗАКАТА ЯЗЫЧЕСТВА

(IV в. н. э.)

Ю. И. Маадла

Уже первые эклоги Вергилия сделали его хорошо известной фигурой в римских литературных кругах, хотя не все хотели признавать высокие художественные качества его поэм. Предстоял еще целый ряд различных этапов в развитии литературных вкусов и потребовалось немало времени, пока слава Вергилия стала общепризнанной и укрепилась окончательно. Но куда сложнее вопрос о том, что именно видели и какие черты ценили в его творчестве читатели последующих времен.

До нас дошли многочисленные заметки в разных источниках, свидетельствующие о том, что уже при жизни Вергилий оказался в центре литературных споров. Вскоре после появления «Буколик» один неизвестный нам противник его таланта сочинил пародийные «Антибуколики». Эти, как и все остальные подобные памятники первого периода, утеряны, но до нас дошли, кроме косвенных данных, некоторые отрывки, из которых явствует, что уже первые произведения мантуанца вызвали оживленные споры и противоречивые мнения вокруг его имени. После его смерти и опубликования «Энеиды» они еще более обострились. Карвилий Пиктор написал целую книгу под заглавием «Aeneomastix» против героического эпоса Вергилия, появились многочисленные литераторы, известные в истории литературы под названием «obtrectatores Vergilii», критикующие главным образом «Энеиду»; но и в «Георгиках» и в «Буколиках» разыскали они много всякого рода недостатков. Вслед за поэтическими произведениями подвергалась критическим обсуждениям и личность самого поэта. Его обвиняли в аморальном образе жизни. Появлению такого рода обвинений содействовало в значительной мере содержание некоторых его эклог. Когда знаменитый историк и комментатор Квинт Асконий Педиан написал книгу против обвинителей, ему пришлось защищать не только творчество, но и личную жизнь Вергилия.

Таково было положение в I в. н. э. Совсем иную картину мы находим в конце IV в. на страницах сочинения Макробия «Сатурналии», где автор уверенно заявляет устами известного оратора Квинта Аврелия Симмаха: Haec est quidem ... Maronis gloria, ut nullius laudibus crescat, nullius vituperatione minuatur (Слава Марона такова, что ее не увеличит никакая похвала и не умалит никакая хула — «Сатурналии», 1, 24, 8).

Жизнь и деятельность Амвросия Феодосия Макробия, составителя «Сатурналий», протекали в мрачные и бурные годы второй половины IV и начала V в. Это были последние десятилетия распадавшейся Римской империи, агония которой определила весь характер духовной атмосферы того времени. Дни рабовладельческого строя подошли к концу. Экономический кризис вел к обострению социальных и политических противоречий. Происходило разложение рабовладельческого способа производства.

Установив при Диоклетиане безграничную власть императора, так называемый доминат, с его пышными церемониями и обожествлением монарха напоминающий восточные деспотии, крупные рабовладельцы сделали последнюю попытку сохранить старые порядки и свои личные позиции.

С переходом к абсолютной монархии и преобразованием государственного строя удалось преодолеть самые острые проявления кризиса и временно стабилизировать власть высшей аристократии в уже измененном виде.

В связи с этим в IV в. намечается значительный подъем в области культуры. Новые правители стали уделять больше внимания школам. При их дворах и в некоторых других центрах появился целый ряд довольно одаренных поэтов и писателей: Авзоний, Клавдий Клавдиан, Рутилий Намациан и др.

В это же время, особенно во второй половине IV в., намечается своеобразный ренессанс в римской литературе, так называемое языческое возрождение. По своему существу это было архаистическое направление в литературных вкусах. Подобные тенденции проявлялись в римской литературе уже гораздо раньше, но на этот раз интерес направился исключительно на авторов классического периода, которые к тому времени превратились в известном смысле уже в «архаических». Увлекались Горацием, Саллюстием, Теренцием, но первенство принадлежало Вергилию. Особенно ясно проявилась эта тенденция в кружке римских аристократов, упорно боровшихся за старые традиции и языческую религию, во главе с Квинтом Аврелием Симмахом, который является и одной из главных фигур в «Сатурналиях» Макробия.

О личности и о жизненном пути автора «Сатурналий» мы почти ничего не знаем. Даже имя его в точности неизвестно: в

разных рукописях имена Амвросий Феодосий Макробий даются в разном порядке, а в некоторых манускриптах отсутствует одно из двух первых или встречается только одно имя — Макробий. В предисловии к «Сатурналиям» он говорит, что родился «под иным небом» и не владеет в совершенстве латинским языком. Почти все исследователи сходятся в том, что Макробий или грек, или грецизированный провинциал. Но его родиной считают обычно Африку. Он принадлежал, по-видимому, к высшим кругам римского общества.

По форме «Сатурналии» являются позднеантичным образцом жанра застольных бесед («Симпосия»).* Собравшиеся по случаю праздника Сатурналий гости проводят время в беседах на различные темы. Собеседниками выступают исторические личности того времени. Среди них самые видные — оратор и автор писем Симмах, который был вождем сенаторов-язычников и возглавил борьбу за восстановление статуи Победы в курии Сената, и Веттий Агорий Претекстат, соратник Симмаха в споре об алтаре Победы. В беседе участвует и известный грамматик и комментатор вергилиевых произведений Сервий. На страницах «Сатурналий» это еще очень молодой и чрезвычайно застенчивый юноша, но уже признанный и уважаемый другими как глубокий знаток Вергилия. Остальные собеседники — в разговоре принимают участие всего двенадцать человек — менее известные личности.

Говорят они о многих различных вопросах, но главной темой является все-таки творчество Вергилия.

* * *

Во время составления «Сатурналий» Макробием, то есть во второй половине IV в. н. э., слава Вергилия как самого крупного римского поэта была уже общепризнанной. Некоторые, по-видимому, немногочисленные литераторы, относившиеся отрицательно или с насмешкой к Вергилию, не могли сколько-нибудь серьезно пошатнуть его установившуюся репутацию, но в художественной литературе он все же не был единственной звездой первой величины на литературном небосклоне позднеантичного читателя. Свою славу сохранили и многие другие римские авторы классического и более раннего периода, а в насыщенной греческой культурой позднеантичной среде Вергилий должен был иногда уступать первое место Гомеру.

Самое очевидное укрепление авторитета Вергилия произошло все-таки в области учености. Здесь заметны значительные

* Наиболее ранними известными нам произведениями этого жанра являются «Пир» Платона и «Пир» Ксенофонта; от II и III в. н. э. дошли «Застольные беседы» Плутарха и «Пирующие софисты» Афинея (на греческом языке). На латинском языке дошел только Макробий.

сдвиги, по сравнению с предыдущими веками, в сторону всеобщего и непререкаемого признания его «глубокой мудрости» почти во всех сферах жизни, но в особенности в знании и в строгом соблюдении в своем творчестве нравов и обычаев древнего общества, религиозных законов и предписаний языческого культа. И в «Сатурналиях» участники беседы трактуют эти вопросы как можно в более строгой форме понтификального и авгурального права, а не как более или менее интересные рассказы и исторические предания из жизни предков.

Так, например, в начале III книги рассматривается обряд религиозного омовения, которое было необходимо совершить до того, как приступить к жертвоприношению. Для служения верхним богам требовалось омыть все тело, в то время как для человека, совершающего жертвоприношение подземным божествам, было достаточно обрызгать себя водой. Приводимые примеры из «Энеиды» показывают, что и у Вергилия действующие лица соблюдают эти правила. Евангел, единственный из собеседников, который старается раскритиковать Марона, приводит ряд примеров («Сатурналии», III, 10—12) из его произведений, где встречаются отклонения от общеизвестных религиозных предписаний: принесение в жертву Юпитеру быка, возлияние вина Церере, украшение головы ветками тополя вместо веток лавра у приносящих жертвы при ara Maxima. Знаток древностей Претекстат опровергает все эти обвинения и, ссылаясь на разные старинные источники, показывает, что Вергилий и в этих случаях не ошибается. За исключением молодого и вспыльчивого Евангела, поверхностные и слабо обоснованные выпады которого против Вергилия кажутся малоубедительными, не только Претекстат, но и все остальные участники разговора признают автора «Энеиды» бесспорным авторитетом в вопросах римских древностей. Это характерно для всего произведения.

Причины такого подхода следует искать, конечно, в общественных условиях того времени, и, в первую очередь, в духовной атмосфере того круга образованных римлян, в котором и, вероятно, для которого были составлены произведения Макробия и представители которого выступают как действующие лица на страницах «Сатурналий». Это была горстка высших сановников и интеллигенции Рима, которая все еще упорно придерживалась древнего языческого культа вопреки уже почти победившему и твердо укрепившемуся христианству. Эти последние язычники боролись стойко, но безуспешно за свои обреченные на постепенное вымирание привилегии и религию. В этой борьбе они старались воспользоваться славой классической литературы, — ведь авторами этого блестящего наследия являлись исключительно язычники. Среди этих последних особенно хорошо соответствовало их целям творчество Вергилия со своими привле-

кательными рассказами и многочисленными упоминаниями о древних обрядах и религиозных правилах. К тому же автор «Энеиды» обладал и среди христиан значительным авторитетом благодаря своей четвертой эклоге с пророчеством о рождении некоего младенца, в котором христиане склонны были видеть Христа, и о наступлении новой эры. Добавлял уважения к нему и серьезный тон его произведений, в которых преобладает характерное Вергилию религиозное мировоззрение с подчинением воле богов и судьбе. Важно отметить, что помимо учености Вергилия в «Сатурналиях» выдвигаются и его моральные качества, его благочестие (pietas) как одна из главных черт поэта, которому в последующие века было суждено приобрести репутацию полубожественного существа и в то же время волшебника. Poeta doctrina ac verecundia iuxta nobilis — так характеризует его один из собеседников — Евстатий (поэт знаменитый в равной мере и своими знаниями и своим благочестием — «Сатурналии», 1, 16, 44).

Со свойственной вымирающим силам общества педантичностью и преувеличенной любовью к старине цеплялись эти последние представители язычества за мельчайшие черты и всякие, даже малоизвестные детали религиозных правил и упорно старались сохранять неизмененными старые обряды и обычаи отцов.

Такая атмосфера определила в значительной мере и весь подход к художественным произведениям, содержащим описания или хотя бы упоминания о древнем культе и о связанных с ним обычаях. Каждое отступление от зафиксированных в письменных памятниках старины норм в поведении действующих лиц литературного произведения считалось ошибкой, — и это даже в таких подробностях, о существовании которых и самые образованные римляне сами часто не подозревали. Требование предметной точности, желание, чтобы в художественном произведении все соответствовало установленным традициям и определенным мифологическим представлениям, было заметно в римской литературной критике уже раньше, но со временем эта тенденция все усиливается.

Несмотря на то, что не раз упоминаются и высокие поэтические (и ораторские) качества творчества Вергилия, главной темой в рассуждениях, касающихся его произведений в «Сатурналиях» Макробия, является все-таки ученость; это copia rerum (накопление материала), говоря о котором Симмах сетует на то, что большинство литераторов оставляет этот богатый материал по своему «невежеству» без внимания — quam plerique omnes litteratores pedibus inlotis praetereunt, tamquam nihil ultra verborum explanationem liceat nosse grammatico (обычно все литераторы проходят мимо этого по своему неве-

жеству, как будто ученым грамматикам кроме объяснения слов ничего знать не надо — «Сатурналии», 1, 24, 12). И это не единственное место у Макробия, где участники беседы порицают недостаточный интерес к древностям, содержащимся в поэмах Вергилия.

Рассмотрение ученого материала в литературных произведениях занимало видное место в римской литературной критике, конечно, уже в первые века империи, но теперь стараются еще больше расширить отведенное таким проблемам место, и сделать это, по-видимому, за счет лексического анализа. В «Сатурналиях», во всяком случае, уделяют меньше внимания отдельным словам (т. е. чистой лексикографии), чем, например, в «Аттических ночах» Авла Геллия.

Составленные из очень разнородных материалов произведения Макробия являются свидетелями того непререкаемого авторитета, которого достиг Вергилий к четвертому веку как глубокий знаток старины и крупный специалист по всем наукам. Ясные и категорические высказывания по этому поводу можно найти в другом большом произведении Макробия «Комментарии к «Сну Сципиона»»: Virgilius disciplinarum omnium peritissimus (Вергилий самый опытный во всех науках) — заявляет Макробий, говоря о солнечных и лунных затмениях, к которым приводит иллюстративный пример из «Георгик» (Комментарии к «Сну Сципиона», 1, 15, 12). Во второй книге того же произведения утверждается в совершенно категорической форме отсутствие каких бы то ни было ошибок у Вергилия. Рассуждая о поясе зодиака, автор прибегает к авторитету мантуанца: quaeramus, quid sit quod ait Virgilius, quem nullius umquam disciplinae error involvit (посмотрим, что говорит Вергилий, у которого нет никогда ошибок ни в одной науке — Ком., 2, 8, 1) — говорит Макробий и цитирует некоторые стихи из первой книги «Георгик» как авторитетную основу для своего астрономического комментария. Далее в этой же главе говорится: manifestum est autem omnibus, quid Maro dixerit, quem constat erroris ignarum (ведь всем ясно, что сказал Марон, который, как известно, не знает ошибок — Ком., 2, 8, 8).

Первая половина III книги «Сатурналий» (главы 1—12) занята доказательствами компетентности и пунктуальности Вергилия в вопросах понтификального и авгурального права. Но по всему изложению видно, что автор интересуется не столько самими произведениями Вергилия, не заботится о том, чтобы характеризовать их, дать им как таковым какую-то более или менее общую оценку, хотя бы и с одной точки зрения (в данном случае в плане языческого культа и древних традиций), — его внимание всецело захватывает обсуждаемый ученый материал — религиозно-правовые вопросы. Очевидно, он считает своей глав-

ной задачей доказать обширные знания и глубокую мудрость самого Вергилия как человека и авторитетного специалиста. Многочисленными примерами, в которых выступают как бы свидетелями различные письменные памятники ранних эпох римской истории, труды должностных лиц и соответствующих знатоков истории минувших столетий, а также чисто художественные произведения, вышедшие из-под пера более известных авторов, составитель «Сатурналий» доказывает, что Вергилий прекрасно знал и всегда строго соблюдал законы и традиции предков, и может поэтому и сам служить примером и третейским судьей в подобных вопросах.

SISUKORD

1. **E. Laugaste.** Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. (Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid I). 3

2. **E. Pillau.** Esimestest katsetustest «Eesti nõukogude entsüklopeediani» 357
От первых попыток до «Эстонской советской энциклопедии». *Резюме* 385

3. **E. Rückenberg.** Kadunud sugupõlv ning Hemingway romaan «Ja päike tõuseb» 390
Потерянное поколение и роман Хемингуэя «И восходит солнце». *Резюме* 395

4. **Ю. И. Маадла,** Судьба произведений Вергилия в эпоху заката язычества 396

ТРУДЫ ПО ЭСТОНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ
II

На эстонском, русском и немецком языках
Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja R. Kleis
Korrektorid E. Oja, L. Aboldujeva ja F. Kibbermann. Ladumisele antud 9. VIII 1968. Trükkimisele antud 16. IX 1969. Trükipoognaid 25,25. Arvestuspoognaid 27,9. Trükiarv 500. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2. 60 × 90, 1/16. MB-00614. Tell. nr. 4708. Hans Heidemanni nim. trükikoda, ENSV, Tartu, Ülikooli tn. 17/19. II.

Hind rbl. 2.80

6—2

Trükivigu

Lk.	Rida	On	Peab olema
84	26. ülalt	3 KV	2 KV

Tell. 4708.